

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ - СКОПЈЕ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

[ANNUAL]

книга 37

Скопје, 2011

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Филолошки Факултет „Блаже Конески“- Скопје
Faculty of Philology „Blaže Koneski“

ISSN 1409-8571

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

За издавачот: Проф. д-р Максим Каранфиловски,
декан на факултетот

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР

Лидија Капушевска-Дракулевска
Мира Трајкова
Агим Лека
Фадил Хоџа
Соња Витанова-Стрезова
Ненад Вујадиновиќ
Милан Дамјаноски

EDITORIAL BOARD

Lidija Kapusevska-Drakulevska
Mira Trajkova
Agim Leka
Fadil Hoca
Sonja Vitanova-Strezova
Nenad Vujadinović
Milan Damjanoski

Адреса: Филолошки факултет „Блаже Конески“, р.фах 567
1000 Скопје, Република Македонија

Address: Faculty of Philology „Blaze Koneski“, PO Box 567
1000 Skopje, Republic of Macedonia

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на филолошки факултет „Блаже Конески“
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Книга 37, 2011

ANNUAL COLLECTION

of the Faculty of Philology „Blaže Koneski”
of the University „St. Cyril and Methodius” - Skopje
Volume 37, 2011

Лектура: Славица Велева

Печати: БороГрафика-Скопје

Тираж: 300

Филолошки Факултет „Блаже Конески“ - Скопје
Faculty of Philology „Blaže Koneski“

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAL

книга 37

Скопје / Skopje
2011

*Посвѣѣено на
Јагранка Влагова*

СОДРЖИНА

ВО СПОМЕН НА ЈАДРАНКА ВЛАДОВА

Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА IN MEMORIAM: ЈАДРАНКА ВЛАДОВА	15

Јасна КОТЕСКА ЗА ЈАДРАНКА: ЗА КАНЦЕЛАРИЈАТА НА ВИСТИНСКИОТ УЧИТЕЛ	17

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА, Елена КОНЕСКА ЖЕНСКИОТ, КИРИЛИЧЕН ИСТОК НАСПРОТИ МАШКИОТ, ЛАТИНИЧЕН ЗАПАД	25

Нада ПЕТКОВСКА ЧИТАЊАТА НА СВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА НА ЈАДРАНКА ВЛАДОВА	35

Искра ТАСЕВСКА ХАѢИ-БОШКОВА ХРОНОТОПОТ КАКО ЖАНРОВСКА И РЕФЕРЕНЦИЈАЛНА СПЕЦИФИЧНОСТ ВО ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА	49

Марија ТОДОРОВА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА КАКО УЧЕЊЕ ЗА СВЕТОТ	61

Сеад ЦИГАЛ КОН „БИТ ПАЗАР“ НА ЈАДРАНКА ВЛАДОВА	67

Трајче СТАМЕСКИ ЗА НЕКОЛКУ ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИ ФИНТИ	73

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА

Агим ПОЉОСКА ВАРИЈАНТАТА НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК ВО ЧЕТИРИЈАЗИЧНИКОТ НА ДАНИИЛ МОСКОПОЛЕЦОТ	81

Звонко НИКОДИНОВСКИ

ЗА ЕДНА СЕМИОЛОШКА МЕТОДА
ВО СЕМАНТИЧКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА 119

Емилија БОЛКОВСКА

ИНТЕГРАТИВЕН ПРИСТАП ВО СПРОВЕДУВАЊЕТО
НА УНИВЕРЗИТЕТСКИ ИСПИТИ ПО СТРУЧЕН ЈАЗИК ВТЕМЕЛЕНИ
ВРЗ САМОСТОЈНА АКТИВНОСТ НА КАНДИДАТИТЕ 133

Маргарита ВЕЛЕВСКА, Мира ТРАЈКОВА

НОВА ОРТОГРАФИЈА ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК :
ОСОБЕНОСТИ И МЕСТО ВО НАСТАВАТА ПО ФРАНЦУСКИ
КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК 145

Irina BABAMOVA

L'ENSEIGNEMENT DE LA TRADUCTION FACE
AUX DEFIS DE LA MONDIALISATION 153

Радица НИКОДИНОВСКА

ОСОБЕНОСТИ НА КОМПЕТЕНЦИЈАТА
ЗА ПРЕВЕДУВАЊЕ ВО СТРАНСКИ ЈАЗИК 161

Емилија САРЖОСКА – ГЕОРГИЕВСКА

СПОРЕДУВАЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКИТЕ
ШЕМИ НА СОСТАВИ НА J1 И J2 167

Mirjana ALEKSOSKA-CHKATROSKA

DE L'UTILITÉ DE MAÎTRISER LES CONSTITUANTS DES UNITÉS
TEXTUELLES POUR UN MEILLEUR TRAITEMENT DE
L'INFORMATION EN INTERPRÉTATION DE CONFÉRENCE 193

Анета ДУЧЕВСКА, Бобан КАРАПЕЈОВСКИ, Бојан ПЕТРЕВСКИ

ЗА КОНГРУЕНЦИЈАТА ВО РЕЛАТИВНИТЕ
ЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ 209

Александра САРЖОСКА

ЗА НЕКОИ ЈАЗИЧНИ КАРАКТЕРИСТИКИ
НА ЕКОНОМСКИОТ ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ
ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ ДНЕВЕН ПЕЧАТ 219

Силвана СИМОСКА

ТИПОЛОГИЈА НА СЛОЖЕНИ ЗБОРОВИ
ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК 223

Ruska IVANOVSKA-NASKOVA GLI STUDI SUI COSTRUTTI CONDIZIONALI TRA LINGUISTICA, FILOSOFIA E PSICOLOGIA	233
Јоана ХАЦИ-ЛЕГА ХРИСТОВСКА ПОГЛЕДОТ НА СВЕТ, ГОВОРОТ И СПОРЕДБЕНИТЕ ЈАЗИЧНИ ИСТРАЖУВАЊА	245
Sonja KITANOVSKA-KIMOVSKA ARGUMENTS FOR AND AGAINST THE CLASSICAL VIEW ON WORD MEANING	253
Анастасија КИРКОВА-НАСКОВА МЕЃУЈАЗИЧНА ФОНОЛОГИЈА: СПОРЕДБА НА КОНСОНАНТСКИТЕ СИСТЕМИ НА АНГЛИСКИОТ И НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ...	259
Елена ОНЧЕВСКА НАСТАВНИТЕ ПРОГРАМИ НА ЛЕКТОРИТЕ ПО СОВРЕМЕН АНГЛИСКИ ЈАЗИК: СОДРЖИНИ И СТАВОВИ ...	277
Zorica TRAJKOVA TEACHING PRAGMATICS: THE SPEECH ACT OF REQUEST	285
Мира БЕЌАР КУЛТУРА И НАСТАВА: ЗОШТО Е ВАЖНО ДА СЕ РАЗБЕРЕ КОНЦЕПТОТ КУЛТУРА ПРИ ПРЕДАВАЊЕ НА НЕМАЈЧИН ЈАЗИК?	297
Билјана НАУМОСКА КРАТОК ОСВРТ НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ОД ИСТОРИСКА ПЕРСПЕКТИВА	309
Сања ГАВРИЛОВСКА ИМЕНСКИТЕ СЛОЖЕНКИ ВО ПРАВНАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	325
Наташа СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА МОТИВИРАНОСТА ЗА ПОСТОЕЊЕТО НА ПЕРИФРАСТИЧНИТЕ ПРЕДИКАТИ ВРЗ ПРИМЕРИ ОД АНГЛИСКИОТ И ОД МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	335
Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА КОНЦЕПТОТ РАДОСТ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА	341

Даниела ЦВЕТАНОВСКА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА И ХИБРИДИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ПРЕКУ ЕЛЕКТРОНСКИТЕ И ПЕЧАТЕНИТЕ МЕДИУМИ	349

КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Добрила МИЛОВСКА РАКОПИСНО ЖИТИЕ НА СВ. ЗЛАТА МЕГЛЕНСКА	357

Науме РАДИЧЕСКИ ГОГОЉЕВИОТ „ВИЈ“ И МИТОЛОШКИТЕ СУШТЕСТВА ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА И УМЕТНИЧКА ЛИТЕРАТУРА ..	369

Нина АНАСТАСОВА ШКРИЊАРИЌ БИБЛИОТЕРАПИЈА СО СКАЗНИ	389

Дореана ХРИСТОВА ХУМАНА СТРАТЕГИЈА	401

Snežana PETROVA L'ENFANT AU COURS DES SIECLES	405

Соња ВИТАНОВА-СТРЕЗОВА КОЛОНИЈАЛНИОТ ДИСКУРС ВО РОМАНОТ <i>РОБИНЗОН КРУСО</i> ОД ДАНИЕЛ ДЕФО: ИДЕНТИТЕТОТ КАКО ИДЕОЛОШКИ КОНСТРУКТ	421

Фадил ХОЏА ОСМАНСКО - ДИВАНСКАТА ПОЕЗИЈА, ПОЕТИКАТА И КНИЖЕВНИОТ ПОРТРЕТ НА ФУЗУЛИ	428

Зорица НИКОЛОВСКА РОМАНТИКАТА КАКО ЕСКАПИЗАМ ВО ТРИЛОГИЈАТА МЕСЕЧАРИ НА ХЕРМАН БРОХ	449

Марија ЃОРЃИЕВА ДИМОВА ЗОШТО ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА?	459

Румена БУЖАРОВСКА ТИПОВИ И МЕХАНИЗМИ НА ХУМОР ВО РАСКАЗОТ „ДОБРЕДОЈДОВТЕ КАЈ МАЈМУНИТЕ“ ОД КУРТ ВОНЕГАТ	469

Татјана ПАНОВА-ИГЃАТОВИЌ

МАКЕДОНСКАТА ЖЕНА ВО ДЕЛАТА НА МАЈЛС ФРАНКЛИН ... 477

Vladimir MARTINOVSKI

BALKAN SOUND IMAGES 493

Recai ÖZCAN

“AKILLI İLE DELİ KARDEŞ” MASALININ

GÖSTERGEBİLİMSSEL BAKIŞLA TAHLİL DENEMESİ 499

Калина МАЛЕСКА

РЕАЛНОСТА НА БОРХЕСОВАТА ФАНТАСТИКА,

НЕРЕАЛНОСТА НА КОРТАСАРОВИОТ РЕАЛИЗАМ 515

ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ

Ајтен КАМИЛИ

АЛБАНСКИТЕ ГОВОРИ ОД СТРУШКИОТ РЕГИОН 525

Емина АВДИЌ

ИНТЕРКУЛТУРНИОТ ПРИСТАП ВО НАСТАВАТА

ПО ГЕРМАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК И НЕГОВАТА

ПРИМЕНА ВО РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА 539

Слободанка КОЛЕМИШЕВСКА

НАРОДНИ НАЗИВИ НА РАСТЕНИЈАТА

ВО ФРАНЦУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 549

Емил НИАМИ

АНТОНИМИТЕ ВО РУСКИОТ

ВО СПОРЕДБА СО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 559

Бисера СТАНКОВА

МИНАТОТО-ИДНО ВРЕМЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

И НЕГОВИТЕ ГЕРМАНСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ 569

Даринка ВЕСЕЛИНОВА

АНАЛИЗА НА СИНТАКСИЧКАТА ПОВЕЌЕЗНАЧНОСТ ВО

ТОЛКУВАЊЕТО ОД ГЕРМАНСКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК 583

Милан ДАМЈАНОВСКИ

„ПОСЕДУВАЊЕ“ НА А.С. БАЈАТ –МОДЕЛ
ЗА НОВО ЧИТАЊЕ НАВИКТОРИЈАНСКИОТ ПЕРИОД
ВО АНГЛИСКАТА ЛИТЕРАТУРА 591

Маријана ЃОРЃИЕВА

ИНТЕРСУБЈЕКТИВНОСТА ВО ГЕРМАНСКОЈАЗИЧНАТА
ЕКСПРЕСИОНИСТИЧКА ЛИРИКА 597

Љиљана УЗУНОВИЌ

КАМПАНА И ПОЕТИТЕ НА ФРАНЦУСКИОТ СИМБОЛИЗАМ 611

Ирина ТАЛЕВСКА

РОДОТ И ПОЛИТИКАТА НА ПИСМОТО:
ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ, ТИЦИЈАНО СКАРПА,
ГОЛИЈАРДА САПИЕНЦА И АНА МАРИА ОРТЕЗЕ 623

Горан ИВКОВИЌ

ОД ПРОКСЕМА ДО ИДЕОЛОГЕМА
ВО ДРАМСКИТЕ ТЕКСТОВИ НА ГОРАН СТЕФАНОВСКИ 637

ХРОНИКИ**Атанас НИКОЛОВСКИ**

МИРКО ПАВЛОВСКИ: ПРВИОТ ИЗБРАН ПРОФЕСОР
ПО МЕТОДИКА НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ 651

Катерина ВЕЛЈАНОВСКА

ЛУБИЛЕЈ ЗА ПОЧИТ 671

Мира ТРАЈКОВА, Ирина БАБАМОВА

МЕЃУНАРОДЕН ПРОЕКТ ЗА ОБУКА
НА ПРОФЕСОРИТЕ ПО ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК 675

Анастасија ЃУРЧИНОВА

КНИЖЕВНИ ДИСЛОКАЦИИ
IV МЕЃУНАРОДЕН КОНГРЕС НА ЕВРОПСКАТА МРЕЖА
ЗА КОМПАРАТИВНИ КНИЖЕВНИ СТУДИИ 679

ПРЕДАВАЊА**Цветана ГЕОРГИЕВА**

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА НА 20-ТЕ ГОДИНИ
НА XX ВЕК И ФИЛОСОФСКИТЕ ИДЕИ НА МОДЕРНИЗМА 683

**ВО СПОМЕН
НА ЈАДРАНКА ВЛАДОВА**

Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА

**IN MEMORIAM:
ЈАДРАНКА ВЛАДОВА (1956-2004)**

*Послџои едно
никогаш-не-кажано-а-џодразбрано-нешџо,
кое ни дошејнува:
ако сџомениџе џосџојатџ смрџџа ја нема.*

Имав привилегија и среќа да бидам студент во една од првите генерации кои слушаа вежби по литературна теорија кај асистентката Јадранка Влатова. Подоцна имав можност да работам со неа како со колешка која, трпеливо и упорно, стануваше моја доверлива и блиска пријателка. Од неа научив нешто што денес го препознавам како азбука на љубовта, онаа христијанската која дава без да очекува добивка. Беше талентирана писателка, страсен читател и библиофил. Една од ретките кои купуваа книги, не за да ги трупаат посесивно во своите семејни библиотеки, туку за да ги раздаваат како нафора. Зашто, Јадранка веруваше во бесмртноста. Не во онаа персоналната, ами во универзалната која преживува во сеќавањето на пријателите, во спомените што ги оставаме и во делата што ги создаваме.

Сестрана во своите настојувања да ја практикува и живее литературата, Влатова остави бележити траги во повеќе сфери од културниот и општествениот живот кај нас. Се пројави во белетристиката, есеистиката, критиката, литературната теорија. Како универзитетски професор по литература таа беше страсен читател и ревносен толкувач на збиднувањата во културниот и општествениот живот. Потврда за тоа се нејзините „мисионерски активности“ во сферата на јазикот и културата сврзани со професионалниот ангажман како лектор по македонски јазик и литература на Карловиот Универзитет во Прага, нејзиното долгогодишно и пожртвувано учество на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид и Ораторската работилница во рамките на Женските студии при СОЖМ во Скопје.

Јадранка Влатова беше повеќегодишен уредник на македонското издание на *Lettre Internationale* – европска ревија за култура, член на Друштвото на писателите на Македонија од 1991 год., член на Македонскиот ПЕН Центар, претседател на Сојузот на друштвата по македонски

јазик и литература, автор на две книги раскази, една драма, четири романи за деца, голем број есеи, критики и антологии, составувач на речник и преведувач од хрватски, српски, бугарски и чешки јазик – една широка уметничка, научна и интелектуална актива.

Нејзиното креативно присуство во македонската литература ја засведочува како неуморен истражувач и раскажувач. Потврда за тоа се: „Скарбо во мојот двор“ (1986); „Воден знак“ (1990); „Измислување на светот“ (1991); „Мојот пријател А“ (1992); „Девојчето со две имиња“ (1993); „Волшебноста на зборот“ (1994); „Македонско-чешки речник“ (1998); „Гледалото зад огледалото“ (1999); „Деца како мене“ (македонска верзија на изданието на UNICEF: „Children just like me“, коавторство со Владимир Тодоров, 2000); „Куќа“ (2001); „Исток-Запад“ (2002); „Читање на светската литература“ (2002); антологиите: „Најмладата македонска поезија“ (со Билјана Ангеловска, 1987); „Полемиките во македонската литература“ (1988) и „Антологија на програмската поезија: Куќа за зборот“ (1991); големиот број преводи и препеви: „Машки врисок“ (од Борис Билетик); „Ние врапчињата“ (од Јордан Радичков); „Друидот од Синдидун“ (од Владислав Бајац), како и неколку учебници по литература наменети за основните и средните училишта.

Сиот творечки опус на Јадранка Влатова е сведоштво за фактот дека таа најдобро знаеше да *живее* преку љубовта кон професијата. Нејзината љубов кон литературата беше љубов кон животот, чувство свртено кон другиот, настојување со кое таа секогаш беше во предност пред другите, како што е чинот во предност пред можноста, активноста пред пасивноста, суштината пред случајноста. Јадранка Влатова беше една од ретките кои поттикнати од наладата на некоја прочитана книга или интимен момент на среќа, знаеше да подарува лични предмети за спомен. Но она што животот не ѝ го подари лесно а кое ѝ значеше повеќе од сè, беше наклонетоста за која се избори кај своите студентите од сите генерации кои созреваа на нејзините часови по литература, студентите кои беа нејзина вистинска инспирација, кои единствени знаеа како да го покренат нејзиниот огромен ентузијазам за пренесување знаења и чувството за правда, онаа невидлива енергија подготвена да преживее поднесувајќи ја болката од загубата, како трајна константа, како „бесконечно повторување на првиот миг“.

Јасна КОТЕСКА

ЗА ЈАДРАНКА: ЗА КАНЦЕЛАРИЈАТА НА ВИСТИНСКИОТ УЧИТЕЛ

Затоа што сте лав кој дава лавовски дел: живот на сите останати, зајациите и лисиците. Затоа што сте пожртвувани и се гнасите од себеочувување, затоа што за вас „јас“ не е важно, затоа што тоа го знаев од првиот миг.

Марина Цветаева

Клучни зборови: Јадранка Владова, омаж, учител, предавање, етика, социологија на книжевноста.

Веројатно сум меѓу последните што го дадоа својот текст за Зборникот посветен на Јадранка Владова. Не затоа што немав текст. Од четирите мои книги, за творештвото на Јадранка пишував во две. Другите две книги не беа за добри теми и луѓе, инаку ќе ја имаше и таму.

Пишував анализи за нејзините раскази, за нејзината драма, пишував и за нејзината учебничарска дејност. Никогаш не напишав, иако сакав, текст за нејзината речничка работа, но едноставно не се разбираам доволно од лексикографијата. И никогаш не напишав за нејзината детска проза. Но таа проза со години му ја читам на моето дете и не сакам да ја анализирам. Ние дома во неа уживаме.

Секако можев да извадам дел од тие анализи и да ги дадам за Зборников. Но, не го сторив тоа. Не сакав. Долго време не можев да извадам никаков текст за Јадранка од себеси. Затоа што не знаев како за нешто што толку длабоко ме обележало, што ме формирало, што ме образувало и ме водело, за жената што ми била и ментор и поддршка - кога ми се чинело дека наоколу нема баш никој, што била и слушател во исповедите, и пријател во доброто и во злото, и критичар и насочувач, а што не барала ништо за возврат, што никогаш не се наметнала, не побарала, а само ми дувнала ветер во грбот, за таков човек, човек не знае што да напише, а напишаното да не звучи лажно, површно или некако погрешно.

Ја прегледав деновиве нашата преписка од мејловите, и се засрамив. Во сите тие години, низ писмата, сум ѝ се обраќала на Јадранка со молба за секакви совети: околу пишувањето, околу читањето, околу животот. На пример, која тема да ја одберам за пишување, која книга да ја читам пред другата, како да разрешам некоја филозофска дилема, како да постапам во некоја животна ситуација... Голем дел од тие прашања биле непотребни или неважни, биле едвај начин да ѝ се доближам, да ме забележи, да ѝ се допаднам.

Денес, кога навистина ми треба нејзиниот совет како да пишувам за мојот учител, неа ја нема да ми го даде. Така е во ред. Јадранка не учеше дека треба да пораснеме, дека сè што е човечко е смртно. Така е во ред, па сепак оваа вистина и по толку години, боли.

Јадранка секогаш ми одговараше на писмата со мајчинска грижа, со мирна педагошка разборитост и доследност, со многу интуиција, внатрешен такт и чувство. Денес, понекогаш ги препрочитувам тие писма. Од нив сè уште учам. Денес со такви писма, понекогаш, ми се обраќаат нашите заеднички студенти. Денес знам нешто што тогаш не знаев. Колку се тие одговори, и тешки и деликатни. Дека бараат ранливост, давање, дека се нишаат на чекор да бидат погрешно разбрани, дека се мегдан за исцрпувачки, километарски преписки...

Па сепак, Јадранка не зазираше од нив. Напротив. Ниедно мое писмо, Јадранка не го остави неодговорено. А знам дека имаше уште десетици и десетици други студенти, пријатели, колеги што ѝ пишуваа во истиот стил, што ѝ се обраќаа во истиот тон. За сите нас Јадранка имаше љубов. Не познавам никого што толку многу ја раздаваше животната, читателската и педагошката страст.

Јадранка ја сакаше книжевноста, иако предаваше книжевност. Тоа ви се чини логично, но не е. Сите ние што ја предаваме книжевноста, иако ја сакаме и ја предаваме со децении токму затоа што ја сакаме, знаеме. По многу години работа со книгите, доаѓаат моменти кога книжевноста ви се причинува погрешен избор, кога гледате дека книгата губи на големата планетарна сцена, каде едно од друго, се кршат големите социјални и политички битки, во кои книгата е неретко понижена, небаре самата не е најбитниот дел од големите движења на духот. По толку многу години работа со книгите доаѓаат моменти кога кон книгата развивате потценување, кога книгата ве заморува, кога ви се причинува дека истата работа веќе сте ја прочитале кај некој друг. Кога сте се издресирале да ги ловите книжевните клишеа и уште повеќе - да ги презирате. Кога сте се претвориле во циници што наместо да се опуштат и да уживаат во светот што се раѓа пред вас, сте научиле набрзина да ги препознавате книжевните незграпности, како божем самите никогаш да не сте ги напишале. Кога теоријата ви го замаглила уживањето во естетиката, иако ве учеле дека ќе биде обратното. Кога, со еден збор, сте се претвориле во луѓе што веќе не сакаат да ѝ дадат втора шанса на книгата.

Кај Јадранка беше поинаку. Со истата страст во сите години што ја познавав, непроменето ја сакаше книгата. Како ниеден читател од мојата, претходните и од следните генерации. Се сеќавам на една сцена. Дежураше на својот испит по светска книжевност во големата училница на Филолошкиот факултет, а само студентите можат да ви посведочат колку Јадранка не дозволуваше несериозност, дошепнувања, препишување на испитите, колку беше подготвена да го брани знаењето по секоја цена, колку за неа беше важна училницата, и сè што таа значеше и денес значи. Но, тој ден, на тој испит ја видов Јадранка како строго чекори меѓу студентите, како со будно око внимава испитот да биде достоинствен, а во исто време, во рацете држеше книга и ја читаше. Не беше тоа блеф. Јадранка читаше секаде и во секое време. Беше научила дел од вниманието да му го посветува на светот, а дел на книгите. Како кај Пол Кле: „Едното око гледа, а другото чувствува“. Само кај Јадранка, второто око што чувствува, чувствува преку книгата.

Не помнам колку точно книги Јадранка ми подари: од античката книжевност, од современата македонска проза, поезија, драма, од чешката книжевност, бугарска, турска, американска, француска... Немам евиденција, бидејќи Јадранка не ги потпишуваше книгите што ги подаруваше. За неа книгите беа нешто што треба да минува од рака на рака, а не нешто што треба да се обележува и да се запечатува со себичноста. Затоа не знам колку книги ми подари, но знам дека сè што ќе ми подареше, читав со љубов.

Јадранка ја сакаше теоријата на книжевноста и ја предаваше со голема страст, на познавач на теоријата, но и на љубител на фикцијата. Ви се чини логично, но не е. Теоретичарите се првите што ќе ја отфрлат секоја книга што не влегува во нивните теориски кутии. Јадранка никогаш не падна во замката во која паѓаат толку многу „познавачи“, кои упорно читаат само коментари и критики, наместо да одат таму каде што критиките ги упатуваат. Кај Јадранка не беше така. Јадранка честопати на своите часови по книжевноста, книгите ги читаше на глас. Гласот е важен, таа знаеше дека кај еден автор најважна е неговата интонација, гласот кој од минатото повторно оживува пред нас. Беше радост да се слушаат нејзините оживувања на гласовите од минатото. Јадранка имаше толку многу почит за книгите, затоа што имаше почит и за луѓето. Затоа не застануваше кај коментарите, затоа директно одеше кон книгите што коментарите ѝ ги советуваа. Јадранка не сакаше скратени патчиња, ја сакаше самата есенција на книгите. За неа книгите беа една од ретките форми на среќа што, ние смртните, ја имаме.

Честопати по работа, се враќавме дома заедно, најнапред шетавме низ Бит Пазар, а потоа свртувавме кај неа дома. До долго во ноќта ми зборувавше за книжевноста. Со чај, на масата веднаш до шпоретот, на топло, во најтоплиот дом што го помнам. За Јадранка библиотеката беше битие кое дише, кое живее. Јадранка ја сметаше библиотеката за суштес-

тво во кое се скриени најдобрите духови на човештвото. Кога ќе ја отворите добрата книга, велеше Јадранка, духовите од минатото се будат и потоа човек со нив може да разговара, може да им се радува. Домот на Јадранка беше преполн со книги. Книгите на Јадранка се прелеваа од рафтовите на полиците, и ги окупираа столчињата, кујнската маса, креветот... Сите други предмети се само продолженија на човечкото тело, негови протези, велеше Борхес: телефонот е само продолжување на гласот, очилата на видот, моливот на раката, но само книгата е свет на фантазијата, поддршка за сеќавањето. На тој Борхесовски, тотален начин, Јадранка ја сакаше книгата.

Јадранка не се интересираше за техничката страна на книгите, бавно не во онаа смисла во која за нив се интересираат упорните библиофили. Јадранка беше меѓу првите во Македонија што светот на зборовите го пренесе на екран, објави книга од една од своите бројни електронски преписки, и макар што бескрајно го сакаше мирисот на книгите, немаше против зборовите и тајната што зборовите ја споделуваат, да ја чита преку каков годе друг медиум, па и преку екранот. Беше пред своето време. Книгата ја препознаваше во секаква форма, нешто што за многумина тогаш, па и сега, е несфатливо.

Јадранка не пишувааше за да се „архивира“ себеси, како толку многу други луѓе што ги знам и што тоа го прават од самољубие, а всушност од преплашеност од смртноста на сè што е човечко. Јадранка пишувааше за ги мултиплицира световите во кои живее прославата на фантазијата, на радоста, на животот.

Јадранка не ја сакаше премногу хиерархијата. Ниту во книгите, ниту во животот. Беше жив читател, кој читаше многу. Литературата за Јадранка беше форма на љубов. Ништо во неа не работеше со напор. Или со тегобност. Среќата не треба да бара напор. Затоа што книгата е секогаш нова форма на среќа. Со секоја нова книга, секогаш стануваш малку подруг, малку поинаков ти. Затоа Јадранка беше толку полна со живот. Секоја книга зрачеше поинаку од неа, затоа Јадранка остави толку многу во толку многу пишани жанрови и затоа се даваше во толку многу различни форми.

Ме изненади кога пред некој ден, на часовите по книжевност, еден студент ми рече дека нејзината збирката раскази „Воден знак“, ја доживеал како збирка есеи. Не се налутив, се насмеав и одобрав. Јадранка пишувааше во толку многу изрази, со толку многу толеранција, што секој читател нека го има правото да ја доживее нејзината книжевност како што ја чувствува. Јадранка тоа ќе го одобреше. Полнотијата беше животот на Јадранка.

Со еден додаток. За неа книгите не беа бегство од одговорноста, сосема обратно. Не еднаш ја имав посведочено нејзината сила, кога во дело го правеше тоа што го кажувааше на часовите. Дека човек треба да се спротивстави на неправдата, секогаш и по секоја цена, дури иако цената е

да се распадне твојот видлив универзум. Јадранка не ја сакаше неправдата и се бореше против неа секаде. Нашето време стана толку многу цинично, што денес сме подготвени и правдината да ја сведеме едвај на дискурзивна категорија, за да можеме издрогирани мирно да спиеме. Кај Јадранка тие работи од сферата на моралот, не беа силеткани. Напротив, Јадранка ја користеше книжевноста за работите да ги направи едноставни. Читајте ги нејзините критики за делата од светската книжевност. Тие не се напишани за работите да ги замаглат, за книгите да станат покомплицирани одошто се. Тие се напишани за да ги појаснат. За да се каже, каде во сета таа противречност на животот, лежи добрината.

Канцеларијата на вистинскиот учител е: да каже каде доброто е, а не само каде било. Помнам, кога студирав кај Јадранка и подоцна кога се вработив на Катедрата по македонска книжевност и јужнословенски книжевности, во тоа доцно- комунистичко, и потоа во пост – комунистичкото време, сивилото на зградата на Филолошкиот факултет во Скопје, на булеварот Крсте Мисирков бб, ги беше обоило сите луѓе и сета зграда. Сите канцеларии од таа зграда беа исти. Сиви. Кај Јадранка беше поинаку. Во нејзиниот кабинет за првпат го видов Ван Гог, го видов Бројгел, видов многу сликари, и нивните ремек-дела врамени во мали, стилизирани парчиња подобар свет, што ги прекриваа скапаните комунистички сидови. Јадранка не беше хедонист, но за неа книжевноста не беше само аскетизам, иако самата ја сакаше книжевноста на најаскетски начин. Нејзината естетика се прелеваше низ ситните детали што го осветлуваа нејзиниот мал кабинет, како мало парче светлина во големата мрачна зграда на Кафка: книгите, сликите, фотографиите, шолјите за кафе, тацните, рачните изработки, текстилот, логичките игри на внуците расфрлани ваму и таму низ нејзиниот кабинет..., сето тоа за Јадранка беше форма на книжевно постоење, поредено без исфорсираниот ред, а со вкусот и со постојаниот отпор против сивилото на безличноста. Не беше тоа ексцентричност, толку честа форма на отпорот кај луѓето од таа генерација, кои како и таа, не ја сакаа униформата. Лесно беше да си ексцентрик тогаш: тоа само значеше дека насобраната фрустрација во еден момент едноставно експлодирала пред другите. Кај Јадранка беше поинаку. Кај неа стилизацијата беше израз на најавтентичниот отпор, да се биде естет во времето кога естетиката беше од ретките системски отпор против униформата на светот.

Да нема забуна. Јадранка беше бунтовник, но не од типот на униформираните бунтовници. Лесно е да викате, кога околу вас сите други се дерат на истиот начин. Тешко е да се даде отпор кога околу вас сите други молчат, затоа што за тој еден момент сите помислиле дека наоколу не се слуша ниеден друг глас. Тешко е кога се чини дека никој околу вас не ја гледа очигледната вистина: дека царот е гол. За Јадранка, тоа не беше тешко. Се сеќавам на една сцена. Имавме факултетски состанок околу некое тогаш морално непријатно прашање, па сите молчеа, иако со

часови претходно напорно дрдора. Јадранка ја отседе сета таа сцена со мирно слушање. А потоа зеде збор и ја одбрани невиноста пред неправдата. Потоа сите други што дотогаш зборуваа во хор, замолчеа. Јадранка не молчеше кога другите молчеа. И не викаше кога другите викаа.

Јадранка веруваше дека не треба денес да ги изедеш зборовите што си ги кажал вчера, само затоа што за тој еден момент си помислил дека ќе останеш гладен. Јадранка знаеше дека човек никогаш не умира од глад, туку од немање интегритет. Јадранка беше најдобриот ученик на книгите, и токму затоа беше најдобриот учител на луѓето.

Јадранка не беше навалена под товарот на книгите и под нивната сериозност. Умните понекогаш се чинат тажни. Јадранка не беше тажна, таа беше слободна. Човек не може, а да не се восхитува на таа веселост. Имаше нешто зеновско во нејзиниот пристап кон животот – на животот треба да му се насмееш. Сериозноста се јавува поради преценување на времето. Сериозните не знаат да гледаат со очите на бога, значи со љубов. Од книгите Јадранка учеше дека човек треба да е противречен, не треба да робува, треба да знае да се насмее, да знае да ја прифати смртноста, да биде хуман: кон човекот, кон животното, кон каменот. Се секавам, ми раскажуваше дека пред да дојде на Филолошкиот факултет, студирала медицина. Ги напуштила студиите истиот ден кога на часот по анатомија, требало да сецираат жаба за да ја научат нејзината анатомија. За Јадранка важеше едно правило: не треба да го уништиш светот, за да го разбереш. За Јадранка постоеја два збора: мистерија и прифаќање. Таа ги прифаќаше луѓето, затоа што веруваше во мистеријата на животот. Човек ги испраќа своите шеги во светот, но камењата и растенијата остануваат неми. Но, не и за Јадранка. За неа животот имаше смисла само ако човек може светот на растенијата и на камењата да го погледне со очите на дете – затоа нејзината проза е толку сакана. Но, и со очите на одговорен возрасен. Јадранка беше комбинација од најмалку неколку контрадикторни нешта, и од уште толку многу работи.

Освен тоа, Јадранка беше педагог. Нешто што јас никогаш не научив да бидам. За мене книжевноста беше начин да се пречкрта минатото, орудие за битка против корумпираните татковци. Јас ја мразев генерацијата пред мене и таа пред неа. За Јадранка беше поинаку. Јадранка ја имаше смиреноста на некој кој знае дека историјата е игра и дека, ако човек баш не е магаре, треба да научи да ѝ се насмее в лице. Јадранка едноставно никогаш не стана доволно цинична за да биде лежерна кон генерациите што доаѓаат, како и кон тие што претходат. Со отворени очи кон лекциите од минатото и со педагошка упорност кон иднината.

Напиша многу учебници, се бореше за правото на писменост. Знаеше дека светот не станува подобар заради еден ден револуција и пијаното утро потоа, кога силециите ќе го преземат водството. Јадранка знаеше дека светот не станува подобар со бунтовната униформа. Туку само и исклучиво со знаењето. Посвети многу години за да ги опишени

македонските генерации, и денес најдобрите професори по книжевност во Македонија се без исклучок нејзините ученици и ученички.

Јадранка немаше демонска сила во себеси, иако имаше многу причини да биде во тага, да биде нихилист. Едноставно никогаш не го избра патот на зловолието. Не знам дали Јадранка беше верник. Но, предаваше во религиозно училиште и честопати ми зборуваше за Бог, за неговата љубов, за неговата милост, за неговата праведност. Претпоставувам дека сепак беше верник. За Јадранка книгата можеше да биде преполна со грешки што треба да се поправат (и таа ги поправаше, лектурираше ужасно многу книги, дури и на смртната постела, и дел од причината зошто ова мало парче земја, денес е пописмено одошто ќе беше, да не беше таа – да, Јадранка толку многу и до последно ја почитуваше и ја бранеше писменоста). Јадранка можеше да не се согласува со мислењето и со гласот на авторот, но она што без исклучок е точно, е дека за Јадранка книгата секогаш чуваше нешто свето и божествено во себеси. Заради сето тоа, без исклучок, Јадранка никогаш не престана да ги сака книгите. Да ги пишува своите. И да ги негува туѓите.

Ние, пријателите што се зближивме покрај Јадранка, кои се запознавме преку неа, покрај неа, поради неа, останавме пријатели до ден денес. Толку многу други луѓе дојдоа и заминаа од нашите животи, но оние што Јадранка ги допре, тие останаа зближени во заедништвото. И ден денес, кога ќе се сретнеме, зборуваме за Јадранка. Тоа е начинот на кој се доближуваме до нејзината бесмртност. Не само преку книгите, туку и преку живиот збор. Јадранка остави многу книги зад себе, но можеше како Питагора да не остави ни една. Затоа што беше вистински учител. Вистинските учители се оние што ја афирмираат слободата да им го продолжиш мислењето, но по свое наоѓање. Јадранка ја имаше таа голема сила и таа голема нежност, да ти дозволи да одиш каде што си се упатил, каде што треба да стигнеш. Но, најважно од сè, Јадранка ни ги остави своите книги како крајпатни знаци, како сигнали за сепак по тој пат да не се изгубиме.

Неверојатна е радијацијата што Јадранка ја остави зад себеси. Нејзините пријатели, студентите и познаниците и ден денес одат на гробот на Јадранка, иако поминаа години од нејзината смрт. Не помнам ни еден смртен од мојата генерација, што така активно сè уште живее меѓу живите.

Јас не знам како подобро да ја доближам Јадранка, освен преку овие неколку немушти реда. И тоа малку што го знам, беше нејзина заслуга. Неполираноста и празнината од овие редови, што Јадранка толку многу се трудеше да ги поправи во нашата култура, се само мои.

Jasna KOTESKA

ABOUT JADRANKA, ABOUT
THE STUDY OF A TRUE TEACHER

(Summary)

Key words: Jadranka Vladova, homage, teacher, teaching, ethics, sociology of literature.

The text is homage to Jadranka Vladova (1956-2004), professor of literature at the Faculty of Philology “Blaze Koneski”, Skopje, author of numerous books: short stories, books for children, essays, texts from the fields of literary criticism and literary theory, high-school text books, dictionaries, etc. The text highlights Vladova’s role in the Macedonian literary history, but also her position as a well-loved professor who taught variety of courses on literature; her professionalism, kindness, and trustiness; her memorable lessons in literature, and her highly ethical approach to students, teaching, knowledge, spirituality and life in general, posing an example not just how to teach, but also how to live the principles one teaches about, in and out of the classroom.

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА
Елена КОНЕСКА

ЖЕНСКИОТ, КИРИЛИЧЕН ИСТОК НАСПРОТИ МАШКИОТ, ЛАТИНИЧЕН ЗАПАД

Клучни зборови: Исток, Запад, кирилица, латиница, женско писмо, машко писмо, интеркултурен дијалог

Колку што е стара книжевноста толку е стара и епистоларната форма. Во долгиот низ векови таа се јавува како единствен облик на контакт меѓу оние кои од различни причини не се заедно. Современите системи на комуникација толку отидоа напред (пред сè мислиме на интернетот и мобилните телефони) што создаваат пополека но сигурно (можеби, дури и не така полека) ситуација на тотално исчезнување на класичниот облик епистоларија. Живееме во време кога монолотот скоро сосема му го отстапи местото на дијалогот. Едноставно, се повлече, занеме! Но во исто време, и покрај сите предности на брзото пренесување пораки и разменување мислења, се соочуваме со фактот дека и многу изгубивме. Ја изгубивме, пред сè убавината на говорот, својствена за пишаната форма. Електронската пошта ни овозможува пренос на пишаниот збор за само неколку моменти, но истовремено и ни ја ускратува можноста за читање меѓу редови (во буквална смисла) и особено за уживање во ракописот на личноста која ни пишува, со која комуницираме.

Читањето нечии преписки е рамно на прислушкување нечии интимни разговори и исповеди. Зашто, патот до срцето на читателите води преку текстот. А писмата скоро секогаш влеваат една неверојатна доверба. *Исџок – Зајад* на Јадранка Владова и Небојша Кнежевик (Скопје, Магор, 2002, с. 157) е **епистоларен роман** создаден од **електронски писма**¹. Нам, како читатели, неверојатно ни се олеснува работата поради можноста да го откриеме/дознаеме испраќачот и примачот на

¹ Романот е најверојатно меѓу ретките македонски епистоларни романи и без исклучок прв во македонската постмодерна литература. Изобилува со технички *финиши*. Уште при првото читање се забележува неговата необичност, но со едно позадлабочено/повнимателно читање се откриваат многу интересни нешта: можноста да се прифати едно или повеќе имиња како автори на романот, најавите и плановите за романот, рамките на романот, игрите со имињата, насловите, датумите, загубените писма, видовите писма, вметнатите дискурси, намерните и ненамерни грешки.

писмото, па и датумот и времето на самото испраќање. Така што точно знаеме кој кому и кога пишува.

Мислам дека треба да направиме епистоларен роман со јоказна свесит дека правиме роман, вели Јадранка Вladoва на самиот почеток.

Првата рамка во која се остварува целокупната приказна во *Иситок* – *Зайаг* е онаа во која пишуваат Анастас Марков и Стефан Кралевски. Романот започнува со едно електронско писмо (e-mail)² од Анастас до Стефан, кое хронолошки би требало да се најде неколку писма пред крајот на романот. Писмото е датирано со 24 ноември 2002 година, а преписката помеѓу Анастас и Стефан започнува на 3 јануари 2001, речиси две години порано. Но и ова почетно писмо може да биде рамка за себе или вовед во рамката во која пишуваат Анастас и Стефан. Во оваа рамка Анастас дава идеја да направат епистоларен роман, го именува романот, а подоцна паѓа и подетален договор:

„... Drugo, mislam deka treba da napravime epistolaren roman, so pokazna svest deka pravime roman (postmodernisticki finti dracevski!). Sakas da se obideme? Ke moras da mi odgovaras i ke bides prisilen na pisuvanjeto кое, mozebi, sega go odlozuvas. Prvata glava bi bila DOGOVOR ZA TEMATA.

I temite koi gi nafri se odlicni. Ke go napravime li zaednickiot roman ISTOK – ZAPAD?“ (ИЗ, op.cit., c. 11)³.

Тој заеднички роман што ќе го почнат Анастас и Стефан претставува нова рамка, втората голема рамка. Во оваа рамка или во овој роман во роман пишуваат ликовите А. и С. и сите нивни писма се напишани на косено, во курзив (Italic) и на кирилица. Анастас претходно убаво ги смислува деталите околу романот:

„Значи почнуваме! Ти го праќам првото писмо. Измислив дека обајцата сме мажи, а паричката треба да определи кој е женското! (...) Ти си С. а јас А. (...) Еве ја „рамката“ во романот:

„Мили С.,

Се секаваш ли дека од многу одамна се договараме да напишеме епистоларен роман?...“ (ИЗ, op.cit., c. 18, 19).

² Интернетот носи огромни можности, пред сè во тоа еден книжевен текст да биде достапен за секого и секаде, но и во примена на компјутерската технологија во книжевниот домен. Во тој контекст особено се издвојува збирката *На-јкрајки раскази* од Анета Попова, во која авторката комбинира раскази со компјутерски графики, или пак компјутерски обликуваните песни-слики на Методиј Златанов. Комуникацијата со е-пораки се појави и во *Insomnia* на Димитрие Дурацовски, но и во повеќе раскази на други македонски автори. Токму последната збирка стихови на Владимир Мартиновски, која ја доби и наградата *Браќа Миладиновци* на *Ситрушкиите вечери на јоезијата* во 2010 година, насловена како *Квартеити* проникната низ три уметнички облици - поезија, сликарство и музика, претставува дело во кое е видно застапен компјутерскиот дискурс.

³ Цитатите од романот се предадени автентично т.е. онака како што се пишуваат, некогаш со латинично писмо, а некогаш и со кирилична поддршка, некогаш и во курзив (Italic). За цитатите земени од овој роман ќе се користи кратенката ИЗ.

Значи, еден лик добива идеја да направи епистоларен роман со друг лик и во тој епистоларен роман ликовите се договараат да прават друг епистоларен роман. Само што е почната втората рамка во романот, најавена е и третата. Но, третата рамка не започнува веднаш, бидејќи сè уште се испреплетуваат првите две рамки. Анастас сè уште е моторот, тој е оној кој смислува и спроведува:

„Имам издавач. МАГОР смета дека тоа влегува во нивната издавачка визија. И ќе биде ‚откачен‘ роман, не грижи се.“ (ИЗ, op.cit., с. 25).

Исто како и Анастас, и А. планира роман во третата рамка:

„Би било добро освен нарајориите да ја мистифицираме и двојловостта на авјориите. Но тоа ѝ дојна. Едниот од нас ќе биде ѝотийшан со женски ѝсевдоним, зошто да не?“ (ИЗ, op.cit., с. 20)

Или:

„Ајде да го ѝочнеме романој... Без да знаеш и јас сврџев ѝаричка. За ѝолој на мојот нарајор. (...) мене ми ѝагна женскиот глас...“ (ИЗ, op.cit., с. 33)

За разлика од Анастас и А., Стефан и С. не пишуваат редовно, пишуваат многу покусо и не внимаваат на инструкциите од партнерот:

„Напиши ми дека си фрлал паричка. И напиши ми каков ќе биде ТОЈ кого ќе го претставуваш со својот глас.“ (ИЗ, op.cit., с. 34)

По разменети две-три писма меѓу А. и С., започнува и третата рамка меѓу Ана и С. Но, во оваа рамка С. праќа само едно писмо, додека Ана праќа прво пет, а потоа триесет писма. Врската меѓу Истокот и Западот се губи. Сите овие ликови: Анастас и Стефан, А. и С. и Ана и С. се разделени. Анастас, А. и Ана го претставуваат Истокот, а Стефан, С. и С. Западот. Како што вели Љупчо Магор на задната корица на книгата: „Истокот е упорен да ја воспостави комуникацијата, но како секогаш, на Запад ништо ново“.

Во дистинкцијата Исток – Запад во лавиринтот на умножената преписка се потенцира и проблемот со азбуката т.е. писмото кое ќе се користи при допишувањето. Анастас на Стефан му вели:

„Otugeno se cuvstvuvam sto Ti pisuvam na оваа **defektna latinica**.“ (Мислејќи притоа на онаа латиница кои ги знаците за словенските гласови: ž, š, ć, č, đ). „Bi trebalo da Ti pratam **kirilicen font**, sto velis?“ (Имајќи го предвид фактот дека во времето кога е пишуван овој роман сè уште не се користеа латинични фонтови со кирилична/македонска поддршка) (ИЗ, op.cit., с. 11, означеното е наше)

На ова забелешка од Анастас, Стефан во својот одговор сака да го изненади со тоа што му открива дека и таму, на Запад тој ја земал со себе кирилицата, па вели:

„Tekstot vo prodolzienie e vo **kirilicen font**. Zarem mislese **deka sum dosol tuka bez kirilicata**“ (ИЗ, op.cit., с. 12, означеното е наше)

„Текстот го пишувам во mac с swiss и ќе го испратам како текст на mail, но и во атачмент. Текстот е во word 97 “ (ИЗ, op.cit., с. 13)

Но од оваа негова дописка Стефан суптилно го започнува и дијалогот за проблемот со идентитетот:

„Проблемот со идентитетот е она што и мене ме мачеше низ целото детство. (...) Дојдов тука во **потрага по идентитетот**, затоа што некогаш во детството си игравме Индијанци и каубојџи“ (ИЗ, op.cit., с. 12-13, означеното е наше)

Така, овие нивни допишувања (мислам на допишувањата во трите рамки) промовираат две сосема различни стојалишта во врска со идентитетот - едното оптимистичко (манифестирано преку можноста за градење на индивидуалноста и за избор меѓу различните идентитети) и другото песимистичко (преку сознанието дека масовното општество на отуѓеност го разурнува и го фрагментира идентитетот). Згора на сè се потенцира и јазичната криза на идентитетот преку оваа игра со дефектната латиница и кириличниот фонт⁴.

Кога завршуваат овие рамки, почнува нешто сосема ново и доволно поинакво. Почнуваат неколку преписки помеѓу издавачот МАГОР, поточно Љупчо Лазаревски и еден од авторите, Небојша Кнежевиќ, потоа меѓу Љупчо Лазаревски и Мајкл Серафинов (Michael Seraphinoff), па една кратка преписка меѓу Анастас и Стефан, а во таа нивна преписка и вметнатата преписка меѓу Мајкл Серафинов и Јадранка Вladoва. Потоа, следуваат неколку текстови од Мајкл Серафинов пренесени во оригинал, на англиски јазик, и нивниот превод на македонски јазик. Сите овие текстови Мајкл му ги праќа на Стефан за овој да му ги прати на Анастас, а Анастас треба да ја најде Јадранка и тие текстови како знаат и умеат да стигнат до неа. И на вака сплетканата ситуација се јавува уште една преписка меѓу Стефан и Мајкл во која се наоѓа и една подолга официјална дискусија меѓу Мајкл и еден професор, Стив Мајер. По оваа збрка, следува преписка меѓу Љупчо и Јадранка и нивниот (не)договор за издавање на книгата *Истџок – Zaiag*, па повторно еден текст од Мајкл Серафинов на англиски и македонски јазик. Кон крајот на овој епистоларен роман – лавиринт следуваат и рецензиите од Елизабета Шелева и Александар Прокопиев, потоа тука се и: кратка преписка со по едно писмо од Љупчо и Јадранка и, меѓу нив вметнатото последно писмо од Анастас. Романот

⁴ Иван Цепаровски во својот текст *Умножување на идентитетите* ја нагласува токму таа јазичка криза на идентитетот: *И што да се прави кога ваквата состојба однадвор е провозгласена а однајре не е фундирана? Мислам на фактот дека додека го пишувам овој текст на Мајкрософт Ворд програмира со кирилична поддршка на две места на екранот на мојот лаптоп (на врвот и на дното) стои одредница на лаптоп МК ФИРО Маседониан!? (МК FYRO Macedonia) Наложена ли крајенка (времената референца ФИРОМ) секако, постои за да го доведе во прашање мојот јазичен и национален идентитет, но, парадоксално, таа не го заслабнува идентитетот, туку напротив го засилува што повикува на отпор, и внатрешен и надворешен, и поетски и јазичен, и политички и хуманитетски (Види И. Цепаровски, *Умножување на идентитетите* [w:] *Стив и Суштина*, Скопје, Дијалог, 2010, с. 99-101)*

завршува со писмо од Стефан за Анастас во кое Стефан се откажува од понатамошно учество во пишувањето на заедничкиот роман.

Според сето ова, сфаќаме дека постојат многу рамки, многу ликови, многу писма⁵, а може да се каже и дека постојат повеќе автори. Па, така на корицата на *Исџок – Зајаг*, слободно може да стојат уште и имињата на Љупчо Лазаревски и Мајкл Серафинов.

Епистоларната форма може да ѝ даде поголема реалистичност и веродостојност на нарацијата. Писмата на некој начин претставуваат поинтимен поглед на мислите и чувствата на ликот отколку што може да ги претстави кој било омнисцентен наратор. Исто така, без помош од омнисцентен наратор, имаме повеќе фокализации. Најчесто епистоларниот роман е дијалошки, а може да биде и моолошки (како *Љубовниите писма на една иорџуѓалска калуѓерка*), но и тогаш постои обраќање до некому. Тоа обраќање дури и да е до самиот себеси, не ја негира двојноста. Писмото бара испакач и примач. Јас, што го пишувам писмото и Јас, што го читам писмото, не е истото Јас.

Прашањето за двојноста интригира, не само заради очигледната двојност во еден епистоларен роман, туку и заради тоа што двојноста на различни начини се провлекува насекаде низ романот. Тоа го забележуваме уште во насловот на книгата. *Исџок – Зајаг*. На првата страница во книгата ја читаме следнава порака:

„----- Original Message -----

From: EAST <orient@hotmail.com>

To: WEST<occident@freemail.com>

Sent: Wednesday, December 4, 2002 19:12

Subject: East – West“ (ИЗ, op.cit., c. 1)

Контакт остваруваат Истокот и Западот. Ориентот наспрема Оксидентот. Далечниот, мистичен и егзотичен Исток наспрема стабилниот, посакуван и модерен Запад. Разговорот започнува меѓу жената и мажот кој се развива низ дихотомиите: мир – војна, спокој – неспокој. Дури и изборот на електронската пошта асоцира на карактеристиките на Истокот и Западот. Истокот е потопол, не само поради климатските услови, туку и

⁵ Во овој епистоларен роман, покрај електронските писма што ликовите си ги праќаат меѓу себе, има и други видови писма што функционираат како вметнати дискурси. Такви се: букмаркерот; писмата на Ана и С., кои иако се испратени електронски, претставуваат обични писма напишани на старата добра хартија; стиховите од Хајне, песната од Јосип Ости и некои извадоци од древни мудрости што Ана ги запишува во некои нејзини писма до С.; на 82-та страница се наоѓа едно писмо од Анастас напишано на *салвешка* на свадбата на еден негов пријател; тука се и неколкуте текста на Мајкл Серафинов пренесени на македонски и на англиски јазик; текстовите од Стив Мајер и Вендел Бери, кои се исто така на англиски и на македонски јазик; рецензијата на збирката кратки раскази *Промена на сисџемот* од Мајкл Серафинов, повторно на македонски и на англиски јазик; и на крај двете веќе споменати рецензии за книгата.

според чувства, темперамент, па затоа и неговата електронска пошта е **hotmail**. Западот пак, претставува некаква утопија кон која секогаш се тежнее, во која може да се пронајде слободата. Затоа нему му е отворена електронска пошта на **freemail**. Во сето ова како да го препознаваме и оној зголем интерес за повторното откривање на Истокот наспрема Западот и во тој контекст и на Балканот како специфичен феномен, како мост меѓу тој Исток и Запад, како метадискурс. Растко Мочник во списанието *Маѓрина* тврди дека токму овој простор има уметничка продукција која може да ѝ го понуди на Европа моделот на италијанската ренесанса на мудро живеење на периферијата (цветање на уметноста во услови на социо-економска декаденција) (op.cit., 186).

Постои раширено мислење, нагласува Марија Тодорова во својата книга *Замислувајќи го Балканот*, дека *Балканот почнал да го губи својот идентитет во моментот кога започнал да се европеизира. Очигледно е дека овој израз ја имитира неговата различност во однос на Европа* (op.cit., 17)⁶. *Балканот ирејствуваче сè што Европа сака да го постигне, истакнува Е. Чуфер во Марѓина, а кон кое сепак нешто неизбежно ја привлекува. Од една страна Балканот е жубриште и контејнер што содржи сè што треба да се исфрли од видот на уреденоста, просветлена, култивирана Европа; од друга страна, што е еден вид зашвор Европа во кој сè што се одложува во историт на Друштвото постоејано се враќа назад* (op.cit., 220). Но, тука е и сликата на Ориентот како место за бегство од цивилизацијата, но и како метафора за забранетото. Западот и Ориентот поставени еден спроти друг се неусогласени, но комплетираат ентитета.

И да се вратиме на нашиот *Исток – Запад*. Двојноста секако ја гледаме и преку паровите што пишуваат или се допишуваат. Покрај ликовите, кои сите се во парови, Анастас и Стефан⁷, А. и С., Ана и С., на

⁶ Психоаналитичкиот пристап го дефинира Балканот како несвесното на Европа, дискурсот на Другоста како другото на Европа, постколонијалниот пристап го конструира Балканот од погледот на Западот, левичарскиот пристап на Балканот гледа како на место на капиталистичка експанзија, геополитичкиот пристап укажува на важноста на Балканот како граничен регион. Бранка Стипанчиќ вели дека на интернет под поимот *balcanization* пребарувачот може да најде околу 12 200 влеза, но скоро секаде балканизацијата е поим за закана, која се шири насекаде. Затоа и воопшто не е за чудење фактот што луѓето кои живеат на тој Балкан сакаат да побегнат и на тој начин да го симнат од себе тој наметнат идентитет. Види *Балкан ариј* во *Марѓина* (Скопје, 4/2005, година XII, број 70).

⁷ Изборот на имињата на ликовите воопшто не е случаен: Анастас се презива Марков, а Стефан Кралевски, па алудира на митемата Марко Крале. Ако се тргне од симболиката на самите имиња се доаѓа до следниве резултати: Анастас значи *воскресение*, а Стефан значи *круна*. Анастас уште и се потпишува како *Бесмртниот* или *алиас Бесмртниот* или *божем Бесмртниот* и кој на неколку места во романот покажува дека не се плаши од смртта. Постои многу близок однос меѓу бесмртноста и воскресението. Воскресението е потребно за да се дојде до бесмртноста. Ако се земе предвид дека името Марко е поврзано со богот Марс, богот на војната, тогаш Воскресениот и Бесмртниот станува *воин* или *воинствен*. И навистина Анастас е воинствен. Се бори за романот, дава идеи, го осмислува, прави иницијативи за пишување, дава насоки, упорен е. Од друга страна,

корицата потпишани се и двајца автори, Јадранка Влодова и Небојша Кнежевиќ. И во оваа двојност на ликовите и на авторите постојат Истокот и Западот. Анастас, А. и Ана го претставуваат Истокот. Тие се тука, во Македонија, која географски не е исклучиво дел од Истокот, но идеолошки, веројатно да. И токму овие тројца се идеалистите. Анастас настапува со идејата за епистоларен роман, упорен е, исто и А., а Ана ја бара љубовта, пишува, не се откажува. Или со зборовите на Љупчо Магор од задната корица на книгата: *Источно е ујорен да ја воспостави комуникацијата*. Западот, претставен преку Стефан, С. и С., останува недофатлив, далечен. На почетокот залажува, се приближува, дозволува да му се приближат, за потоа да се повлече, полека да почне да исчезнува и наеднаш да го сними. Така, преку Ана, **женскиот глас**, претставник на Дивиот Исток, се создаваат можеби најубавите љубовни писма на овие простори. Нејзиниот истенчен усет да ја чувствува, живее, изразува и доживува љубовта низ сите форми бара и една конкретна реализација од другата страна, од страната на нејзиниот сакан:

„Напиши ми некој збор, толкава далечина нè дели што е совршено безбедно да ми ја кажеш секоја вистина, само ако си среќен.“ (ИЗ, op.cit., с. 44)

Уште на почетокот постои сомнеж за долгорочноста на комуникацијата:

„Не сакам да размислувам граѓански, да бидам учтива и да чекам Ти да ми одговориш (дотолку повеќе што постои опасност никогаш да не ги добиеш моите писма пратени на таа несигурна адреса која ми ја даде Г. Можеби си ја сменил и адресата?“ (ИЗ, op.cit., с. 45)

Како што Ана поинтензивно и постраствено му ги испраќа писмата, со надеж дека дијалогот ќе трае зашто се зборува за љубовта, така е сè поизвесно дека нејзиниот сакан ќе ја прекине комуникацијата. Таа станува свесна за губењето на соговорникот:

Најсакан мој, го отворам сандачето за писма со оправдание дека други ми пишуваат, а постојано го барам Твојот ракопис ... “ (ИЗ, op.cit., с. 64)

Западот е глув за повиците на Истокот и така дијалогот се сведува на монолог. Ана станува заробенник на необичната комуникација со самата себе. Нејзините писма остануваат да лебдат во празниот, потенцијално бесконечен простор на (не)можни интерпретации. Тие прекрасни женски писма асоцираат и на порака во шише, како парадигма за фатумот на секоја недоречена, непознаена, непотолкувана или неостварена љубов.

Стефан се однесува како вистински крал. Чека на готово. Идеите ги добива од другите. Нему му останува само малку да ги спроведе, но ни тоа не го прави успешно. Мрзлив е, бавен е, пишува кусо и нередовно, не ги следи сите инструкции на Анастас. Ова се гледа и преку ликот на С. во допишувањето со А. и со Ана. На крајот тој дури и исчезнува.

Но, границата меѓу првиот и вториот дел на романот е реска, пришто, за разлика од првиот, кој, како што веќе напоменаваме, е конципиран како топла љубовна епистоларија, вториот е објективизиран и речиси студен, и претставува имаголошки приказ на предубедувањата за Истокот и Западот. Вниманието во вториот дел го свртуваат и неколкуте есеи со кои се белетрезираат некои стереотипи. Централна фигура е Мајкл Серафинов⁸. Неговата *Дискусија за најисот на Американската полиција кон некогашна Југославија* е всушност полемизирање со авторот на текстот за таа американска политика (проф. Стивен Е.Мајер од *Националниот универзитет за одбрана* во Вашингтон), според чија теорија, Македонија, како и Босна, нема историски претставки за својата современост, па треба да биде расформирана и анектирана кон соседните земји, кои, за разлика од неа, имаат долга државотворна традиција и на нејзиното расформирање треба да се гледа како на еден резултат на природните процеси⁹. Серафинов во преписката со Јадранка Власова се обидува да најде блискост меѓу случувањата во пролетта и летото 2001 во Македонија и настанот од септември истата година во Америка¹⁰. Во оваа пригода треба да се споменат и уште двата написа на Мајкл Серафинов, кои тематски немаат ништо заедничко: “Confronting Ethnic Cleansing in

⁸ Мајкл Серафинов (Michael Seraphinoff), научник, публицист и писател, еден редок случај на асимилиран Американец, кој се македонизирал, враќајќи им се на корените на своите претци, веќе 30 години неуморно дејствува како лобист за Македонија. Неговите родители се родени Американци. По таткова линија тој има македонско и романско потекло, а од мајчина линија потекнува од првите англиски доселеници во Нова Англија, како и од швајцарско-германски доселеници со потекло од едно американско индијанско племе. Во ваквата јазична и етничка мешаница Македонија допрела најсилно до свеста и душата на Серафинов и тој свој професионален век му се предава на јазикот и татковината на деда му Младен, кој емигрирал преку океанот од тетовското село Непроштено во 1911 година. (Види: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5288724,00.html>) Во 2007 година проф. д-р Љубица Тодорова-Јанешлиева одржа предавање во Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ) на тема: “Заинтересираноста на Мајкл Серафинов од САД за „стариот крај“ и неговиот ангажман во македонистиката“ (Види http://www.macedonianlit.com/pdfs/macedonian/michael_seraphinoff.pdf).

⁹ „*Стариот крај*“ Мајкл Серафинов прв пати го посетил лејоито 1973 година и тука останал шест месеци. Од тогаш, тој во Македонија престојувал, погледо или покрајко, десетина пати. Меѓутоа, првата неговина посетина на Непроштено, Рајае, Бревница и други села во тетовско, кога имал 27 години, се чини дека била највпечатливата и најзначајната за него. Таа го допрела длабоко, го воодушевила, го восхитила, му оставила траги и како бележи самиот, влијала врз неговите понатамошен живот. За тоа свое искуство тој напишал три текстови. Два текстови напишани се и објавени во сисанија во САД, додека третото во форма на е-маил порака од Охрид дома (од октомври 2000 година), сè уште не е објавен иако го заслужува тоа, вели Љубица Тодорова-Јанешлиева.

¹⁰ Во овој контекст пред сè мислам на она негово Писмо во врска со трагичната војна во Македонија – 26 јули 2001 (на англиски и македонски, ИЗ, op.cit., с. 97-102), како и на оној негов Напис за колумнијата „Гледанија“ за архивата во Јужен Виџби, 23 септември 2001 (на англиски и македонски, ИЗ, op.cit., с. 104-109), како и на текстот на Вендел Бери Мисли во *Искусство на стравот* (повторно и на англиски и на македонски, ИЗ, op.cit., с. 110-120).

Tetovo-Macedonia”¹¹ и “Macedonia and the Internet – the Internet to the Rescue of Threatened Cultures.”, од кои посебно се истакнува овој вториов. Првиот негов напис се поврзува со повеќето негови текстови т.е. mail-пораки вклучени во романот *Исток-запад* и достапен на интернет. Додека вториот е веќе објавен¹² и зборува за предностите во комуникацијата при користењето на сајбер технологијата за конкретна намера и цел. Авторот тврди дека сајбер револуцијата отвара нови можности за спасување и сочувување на загрозените култури, како што впрочем се доживува и македонската. Токму во техничката револуција тој гледа перспективи за македонскиот јазик и за македонската култура, бидејќи сега Македонците независно каде и да се наоѓаат во светот можат меѓусебе да комуницираат, да се договараат и да дејствуваат. Она што е од посебно значење е тоа што Серафинов дава конкретни информации за линковите и областите на информирање, не пропуштајќи воедно да информира и за некои аспекти од нашето минато и да пропагира за „стариот крај“. На тој начин повторно се ставаат во дијалог Истокот и Западот кој поентира со зборовите на Владова:

„Naseto Tetovo povtorno stanuva opasno poradi toa sto Zapadot e “promenliv” kon teroristite. Toj dvoen arsin i sebicnosta me rastazuvaat. No, isto taka znam deka postoi Gospod. Za sekogo od nas.“ (ИЗ, op.cit., с. 121)

Можеби ова оди во прилог на помирувањето меѓу Истокот и Западот, иако сме премногу свесни дека, како што вели Киплинг: *Ох, Истокот е Исток, а Западот е Запад, и обата никогаши не ќе се среќинаат*. (според М. Тодорова, op.cit., с. 73).

Како што се ближиме кон крајот на романот дознаваме дека всушност и комуникацијата со едниот автор на корицата е изгубена: „Знам дека контактите со Небојша се прекинати, (...) Обиди се да го пронајдеш, но навистина не ми се допаѓа идејата да немам роман!“ (ИЗ, op.cit., с. 142-143) „Ми требаше ‘чист дијалог’ за романот без наратор и сакав да биде навистина дијалошки. Само ќе беше посигурно ако едниот глас не беше заминат во Америка.“ (ИЗ, op.cit., с. 144)

Тоа што можеби се случува меѓу авторите, се рефлектира и на ликовите во романот. Така кога контактите меѓу Јадранка Владова и Небојша Кнежевиќ се прекинати, се прекинуваат и контактите меѓу Анастас

¹¹ Во овој шексн со датум 21 јуни 2002 година, Серафинов дава документиран приказ, односно хронологија на случувањата во шетовскиот крај во летото 2001 година — малтретирањата поединци или помали групи и извршените шортури врз Македонци-невооружени цивили, киднапиранија и вооружениот напад, заземањето и прогонот на населението од селата Теарце, Нейрошето и Лешок од страна на припадниците на ОНА. Иако меѓу малтретирањето и киднапиранието најверојатно имало луѓе што ги познавал, Серафинов објективно ги опишува настаните, дава конкретни податоци и имаме користејќи бројни информации достапни на Интернет од нашите весници, ТВ емисии и Извештајот на ОБСЕ, заклучува Тодорова-Јанешлиева.

¹² Како што истакнува Тодорова-Јанешлиева овој напис на Серафинов е објавен е во *Indiana Slavic Studies*, vol.10, Slavica, 1999, а напишан е на Божиќ (6 јануари) 1997 година.

и Стефан, а со тоа и меѓу А. и С. или Ана и С., и конечно меѓу Истокот и Западот.

Литература:

Ј. Вladoва / Н. Кнежевиќ, *Исток – Запад*, Скопје, Магор, 2002.

Ц. Герхарт, „Воведни истражувања на балканскиот концепт во уметноста“ во Блесок / Shine, Скопје, јануари-февруари 2007, 52 (<http://www.Blesok.com.mk>).

Марѓина, Скопје, 4/2005, година XII, 70.

И. Осојник, „Балканот вон балканалиското насилство на едно-националноста“ во Блесок / Shine, Скопје: ноември-декември 2006, 51 (<http://www.Blesok.com.mk>).

Е.В. Саид, *Ориентализам*, Скопје, Магор, 2003.

Љ. Тодорова-Јанешлиева, „Заинтересираноста на Мајкл Серафиноф од САД за „стариот крај“ и неговиот ангажман во македонистиката“ во (http://www.macedonianlit.com/pdfs/macedonian/michael_seraphinoff.pdf).

М. Тодорова, *Замислувајќи го Балканот*, Скопје: Магор, 2001.

И. Цепароски, „Умножување на идентитетите“ во *Слав и Суштина*, Скопје, Дијалог, 2010, 99-101.

http://www.macedonianlit.com/pdfs/macedonian/michael_seraphinoff.pdf

Vesna MOJSOVA-CEPISEVSKA, Elena KONESKA

THE FEMALE, CYRILLIC EAST AS OPPOSED TO THE MALE, LATIN WEST

(Summary)

Key words: East – West, Cyrillic – Latin, female writing, male writing, intercultural dialogue

Concerning the general theme on the forms and stereotypical features in the cultural understanding of the European East and West in literature, art, film and theatre, this paper will attempt to explain the above-mentioned through the dichotomy **female, Cyrillic writing – male, Latin writing** in Jadranka Vladova's, Nebojsa Knezevik's epistolary novel *East – West* (Skopje: Magor, 2002). This novel of letters emphasizes two relations – that of friends, who, due to their separation, communicate from the position East – West (Macedonia – America), in the summer months of 2001, a year that brought Macedonia a series of temptations on a political level, as well as the relation that is manifested through their playing with the narration. At the same time, a serious intercultural dialogue between the East and the West occurs, seen as two global metaphors of our contemporary way of life.

Нада ПЕТКОВСКА

**ЧИТАЊАТА НА СВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА
НА ЈАДРАНКА ВЛАДОВА
(ПРАШАЊЕТО НА МОДЕРНАТА ТРАГЕДИЈА И АЛБЕР КАМИ)**

Клучни зборови: трагедија, трагично, модерна трагедија, мит, егзистенцијализам, апсурд

Јадранка Влодова во својот богат опус, кој опфаќа литература за деца и возрасни, критички текстови за различни теми, теориски расправи и есеи, опфаќа и многу актуелни прашања од светската литература. Во овој контекст ќе се задржиме на мошне провокативната тема за *Модерната трагедија на Албер Каму*. (Влодова: 2003, 113-123).

Иако насловот упатува на еден автор, текстот на Влодова отвора едно мошне важно теориско прашање: прашањето за модерната трагедија, за можностите и перспективите на трагедијата во дваесеттиот век, што често, кај некои теоретичари на литературата, но и писатели и филозофи се поставува и како навестување на смртта на трагедијата. Во студијата за трагедијата, словенечкиот теоретичар Д. Пониж, (Poniž : 1994), во поглавјето под наслов « Смртта на трагедијата во 20-тиот век », истакнува дека една од клучните тези поврзани со ова прашање е тезата дека познатиот германски драмски автор, поет и театарски теоретичар Б.Брехт, е личноста која во дваесеттиот век најдоследно и коренито раскрсти со поставките на Аристотеловата *Поетика* и со системот на норми кои од Антиката па понатаму ги определуваа основните принципи на кои почиваа теориите на трагедијата. Затоа се смета за театарски теоретичар којшто со своите теоретски и практични дела ја “укинал” трагедијата. (Poniž : 1994, 79).

Книгата на Г. Штајнер *Смртта на трагедијата* (G. Steiner: 1961) е еден од скоро најсмелите обиди за разбирање на “судбината” на трагедијата во времето од последните децении на деветнаесеттиот до средината на дваесеттиот век.

Штајнер дава краток преглед на развитокот на трагедијата, за да одговори на прашањето каков е трилјадагодишниот развој во кој настапува трагичната слика на светот. Штајнер смета дека преодот од класичната трагична форма во формата на драмата може да се забележи уште во Молиеровиот *Дон Жуан* од 1665 година, во која веќе се појавува духот на секојдневието, што во наредниот век ќе завладее во граѓанската драма на

Лесинг и Дидро, а понатаму влијае и на раното творештво на Ибзен и Стриндберг. Друг пример за детронизацијата на трагедијата Штајнер гледа во Гетеовиот *Фауст* –пред се сцената во проза меѓу Фауст и Мефистофел, која можела да биде поттик за Бихнеровиот *Војцек*, што ја определува како “прва вистинска трагедија за животот на ниските слоеви”. (Poniž : 1994, 187).

Истовремено, за Штајнер пропаста на трагедијата е во тесна врска со пропаѓањето на метафизичкиот систем, кој како глобален поглед на светот, се изразува во митолошките и симболичните референци, од кои се напојувала и грчката драматика. Во бројните обиди за употреба на митот како драмска фабула во делата на Б. Шо, Б.Брехт, па до Ж.Кокто и Ж.П. Сартр, гледа безнадежни обиди на современата драматика повторно да ги оживее метафизичките системи, но заклучува дека двете од трите познати метафизици, што ја обликувале западноевропската свест- метафизиката на христијанството, и метафизиката на марксизмот- се антидрагични, а тоа е и суштинската дилема на модерната трагедија. (Poniž : 1994).

Во мошне интензивниот раст на теоријата на драмата и на театарот во дваесеттиот век, се појавуваат и доста нови размислувања за суштината на трагедијата и на трагичното доживување на животот.

В. Б. Јејтс смета дека театарот на неговото време, всушност една подолга традиција, ја жртвувала визијата за сметка на проучувањето на заплетеноста на карактерите и на површинската реалност. Во есејот посветен на трагичниот театар, « The tragic Theatre” (1910), ја проблематизира “догмата на печатената критичка мисла”, според која за драмата е битен карактерот, наместо во лирскиот израз да се открива суштината на големиот и вистински театар. Карактерот, како што вели тој, е суштински за комедијата; таа го определува поединецот и го одделува од нас, додека трагедијата мора “секогаш да ги потопува и да ги разбива јазовите, што го разделуваат човек од човека.” (Carlson: 1994, 11).

Своевидна синтеза на тенденциите на театарот во овој период понудува Е. Шуре, кој во книгата *Театарот на душата* (1900), за театарот на иднината, определува три вида: рурален и провинцијален народен театар на животот, потоа ‘градски театар’ или ‘театар на конфликти’, -интелектуална драма што би се занимавала со современата општествена стварност по примерот на Ибзен или Хауптман. Додека за елитните ученици на убавината би бил ‘театарот на соншттата’ или ‘театарот на душата’, по примерот на Метерлинк, во кој човечкото ќе се преплетува со божественото и во огледалото на историјата, легендите и симболите ќе ги одразува вечните вистини. Оваа трета можност на театарот упатува на трагедијата.

За прашањето на трагедијата мошне значаен е и марскистичкиот литературен теоретичар Ѓ. Лукач, кој за трагедијата зборува во неговата прва, но многу значајна книга *Историја на развојот на модерниот драма*

(1911), во другиот дел под наслов *За социологијата на модерната драма* (1914), како и во *Меџафизиката на трагедијата*.

Според Лукач, модерната драма е драма на граѓанството, што израснува од битката водена за граѓанска драма после јаловите периоди што следеа по процутот на ренесансната благородничка, дворска драма. Тој истакнува дека новата драма настанува како свесна, рационализирачка потреба и наоѓа готова, сосема формирана сцена изградена со текот на долгата традиција. Оттука произлегува дека модерната драма, пред се, е прва, единствена драма што не израснала од мистичните, религиозни чувства. Додека другите драми полека се ослободувале од религиозноста, таа со тек на подоцнежниот развој станува религиозна. Друга противречност на модерната драма, за разлика од претходните, кои израснуваат од театарот, е дека овде прво постои драмата, а дури потоа театарот, кого успева многу споро и само во мал број точки да го преобрази. Но, според Лукач, драмата и театарот повеќе не можат да сраснат меѓу себе, како што беше случај во антиката, па и во елизабетинскиот период. Драмата добива готова форма во книгата. Модерниот живот, како материјал, има разорувачко дејство на формата на драмата. Накратко- заклучува Лукач, со развојот на драмата во и од непосредната сетилна експресија кон посредна, интелектуална, квалитативната категорија е истисната од квантитативната или, говорејќи со јазикот на уметноста, дефиницијата и анализата го истиснуваат симболот. »Основата на поранешната драма беше единственото мистично чувствување/доживување на светот (овде мислам мистично како спротивност на рационалистичкото чувствување), кое подеднакво ја опфаќало и композицијата и психологијата, што старата драма го понесла од своето религиозно потекло.“ (Лукач: 1978, 96). Спротивно на тоа, основите на новата драма се рационални, така што « само при сосема апстрактно и дијалектичко поставување на проблемот може да се постигне поединечниот настан, што ја чини содржината на драмата, да го допре и најсуштественото битие на драмскиот човек . Затоа новата драма е драма на индивидуализмот, драмата захтева личност што станала свесна. (...) Затоа во уметничка смисла толку се важни убедувањата и идеологиите на човекот: зошто само тие им даваат на фактите симптоматично значење, само тие можат да го состават средиштето на драмата и карактерот. Но таа врска секогаш е проблематична.” (Лукач:1978, 97).

Уште Шопенхауер чувствува дека највисока е онаа трагедија во која луѓето без какви било особени страсти или злоба мораат меѓусебно да се уништуваат, како последица на неизбежноста на меѓусебната ситуација. Природно, овие меѓусебни трагични уништувања само се појачуваат кога тие се случуваат меѓу луѓе кои инаку се сакаат меѓу себе, кои се во крвно сродство и си посакуваат се најдобро. Во овие случаи трагичното доживување е издигнато потполно во светот на апсолутната нужност- од него исчезнува се што е само индивидуално, само емпириско. Не останува ништо друго освен чиста трагична содржина, видена во форма на нераз-

решливи конфликти на животот. Но, со навлегувањето на субјективизмот, се се сведува на прашањето на личното гледиште, со што се релативизира трагичноста, па така настанува трагикомедијата, со дејство што истовремено е и трагично и комично. Оттука Лукач заклучува дека интелектуализацијата во помала или во поголема мерка делува разорувачки во модерните трагедии.

Новиот живот нема своја митологија, што значи дека темите на трагедијата мора вештачки да се држат на дистанца од животот. Новата драма е драма на граѓанството, а предметот на граѓанската драма е премногу близу и затоа е тривијален. Според Лукач, заради тоа најголемиот број модерни драми е историски- историјата треба да ја надокнади митологијата, вештачки да создаде дистанца, монументалност, нов патос.

Друг начин на стилизација, според Лукач, е патологијата: таа е единствена можност недрамски луѓе и ситуации да станат драмски. Ако нема митологија- се треба да се мотивира со карактерот, а чистата мотивација од карактерот значи дека судбината секогаш произлегува одвнатре, одведувајќи го карактерот до границата на патологијата, што ќе ги издигне ликовите над обичното и секојдневното.

Познатиот германски филозоф и социолог Макс Шелер, еден од учениците на Хусерл, во студијата *За феноменот на трагичното* (1914), поаѓајќи од феноменолошкото мислење, сака да досегне до разбирањето на феноменот на трагичното, како суштински елемент на светот. Тој вели:

“Не може да се допре до феноменот на трагичното само преку уметничкото дело, бидејќи тоа е пред се суштински елемент на самиот свет, заради што мораме најпрво да имаме што попрецизен поим на самиот тој феномен. « (*Moderna tumačenje književnosti* : 1981, 138). Трагичното, според Шелер, е содржано во појавите како нивно својство и како нивен суштински составен дел: “Трагичното е својство кое го забележуваме во настаните, судбините, карактерите итн. и кое навистина во нив постои.” (*Moderna tumačenje književnosti* : 1981, 139). Во своите напори да го осознае феноменот на трагичното, тој укажува дека тоа често се испитува во однос на нашите емоции- како делува на нив, како се случува во некое дело да уживаме во трагичното. Тие прашања се познати уште од времето на Аристотел- па и трагедијата во неговата *Поетика* е дефинирана како уметничко дело што предизвикува сожалување и страв. Според Шелер, ваквите пристапи објаснуваат како делува трагедијата, односно трагичното, но не објаснуваат што е тоа. Дури откако ќе ги занемариме историски различните доживувања на трагичното, и кога наместо релативистичкото прашање “како делува таа”, го поставиме прашањето “што е таа”, значи за нејзината суштина, дури тогаш, -ослободено од сите свои “природни ставови”- во нашата свест ќе се појави трагичното во својата трансцендентална суштина, како идеален предмет, каков што е, на пр. Триаголникот во геометријата. (Lešić, 1990).

Според Шелер, сферата во која се појавува трагичното е сферата на вредностите и нивните односи. Но во тој свет трагичното се ‘случува’ само тогаш кога доаѓа до промена на тие вредности (‘нешто мора да се случи за тоа да се појави’). Тоа значи дека трагичното припаѓа на временоста, т.е. невозможно е во безвремениот свет. Меѓутоа, не е трагично самото уништување-единствено уништувањето на високо позитивните вредности е трагично, дотолку повеќе доколку објектите со поденакво високи вредности се уништуваат едни со други. Затоа за Шелер најпотполно остварување на трагичното имаме тогаш кога не се во прашање различни настани, личности и предмети, туку кога судирот се случува во истиот настан, личност или предмет. »А најтрагично е кога истата сила која се довела било себеси било другиот објект до висока позитивна вредност станува нејзин уништувач, особено ако тоа се случува во самиот акт на тоа остварување ». (*Moderna tumačenja književnosti*: 1981, 143).

Во забележувањата на Шелер за феноменот на трагичното има многу од забележувањата до кои дошле и други мислителци. Всушност, Шелер и не сака да даде некакво ново и оригинално толкување на тој феномен, туку настојува што попрецизно да го одреди самиот поим трагично, што ќе биде во основата на сите историски разновидни и променливи појавни форми како нивна заедничка ‘суштина’.

Посебно место во одредувањето на суштината и значењето на трагедијата во дваесеттиот век заземаат француските егзистенцијалисти, со кои најчесто се поврзува и името на А.Ками, заедно со Ж. П. Сартр, С. де Бовоар, Ж. Кокто, Ж.Жироду, Ж.Ануј, А.Жид. Отфрлајќи ги религиозните и метафизичките наслаги на егзистенцијализмот, Ж.П.Сартр смета дека човекот е фрлен во еден случаен свет на нештата кои немаат никаква смисла. Неговата позната максима дека егзистенцијата и претходи на есенцијата го сумира неговото сфаќање дека човекот прво егзистира, а потоа на својата егзистенција и ја дава оваа или онаа суштина, така што секој поединец по слободен избор му ја дава на својот живот онаа вредност и онаа смисла што ја сака. Овие идеи тој ги реализира преку театарот на ситуации, што е поттикнат од класичната трагедија. Притоа, Сартр нагласува дека трагедијата за егзистенцијалистите претставува еден историски феномен, така што тие се помалку преокупирани да ја иновираат, отколку да се вратат на една традиција. И тој се определува против театарот на карактерите, на психолошкото разоткривање на индивидуата како главна тема на драмското дело (постапка карактеристична за американскиот театар). Според него, она што е универзално не е една (човечка) природа, туку ситуациите во кои се наоѓа човекот. За да има театар, мора да се постигне единство на сите гледачи, а тоа ќе се постигне со избор на такви општи ситуации, кои ќе бидат заеднички за сите. Во својот текст под наслов *Да коваме митови*, истакнува дека тие општи ситуации, се ситуациите прикажани во старите митови. Дефиницијата за ваквите драми гласи : « Кратки и сурови драми, понекогаш редуцирани само на еден

долг чин, драми целосно концентрирани врз еден настан, најчесто еден конфликт на правата, кој се реализира низ неколку многу општи ситуации, напишани во јасен стил, што содржат мал број лица, кои не се претставени преку нивните индивидуални карактери, туку поставени во ситуации кои ги приморуваат да направат избор – ете, накратко, тоа е тој строг, морален, митски и ритуален театар, кој придонесе за раѓањето на новите пиеси во Париз за време и по втората светска војна. » (Sartre:1973, 65).

А. Ками, близок до овие кругови пред се според сфаќањата за апсурдноста на човековото постоење, од кои Сартр сака да се ослободи преку нагласениот ангажман, своите размислувања за трагедијата ги изнесува во расправата *За иднината на трагедијата*, каде го поставува и клучното прашање за можноста за создавање модерна трагедија. Тој забележува :

“Нашата епоха е исклучително интересна, што значи трагична. Дали барем имаме, за да се ослободиме од своите несреќи, театар на нашето време или дали барем можеме да се надеваме дека ќе го имаме? Со други зборови, дали модерната трагедија е можна?” (Stojanovic: 1984,265).

Тој смета дека прашањето за модерната трагедија може да се постави, затоа што големите периоди на трагичката уметност во историјата се поклопуваат со пресвртните векови, со оние моменти во кои животот на народот е истовремено преполн со слава и со опасност, тогаш кога иднината е неизвесна, а сегашноста драматична.

За Ками, во историјата на западните народи од тринаесет векови, постојат само два периода на трагична уметност, и двата просторно и временски ограничени: прво- грчкиот, кој е крајно единствен, и трае еден век, и второ: елизабетинската трагедија, шпанската трагедија од златниот век и францускиот класицизам. Иако се работи за различни естетики, станува збор за единствен и чудесен процут на ренесансата. Меѓу овие два трагични момента поминуваат скоро дваесет века-заклучува Ками.

Кај двата периода Ками забележува одредени константи : и двата претставуваат преод од видовите на космичката мисла, длабоко проткаени со поимите на божественото и светото, кон други видови на мислење во чија основа е индивидуалната и рационалистичката рефлексija (кон Сократ и кон Декарт).

“Во двата случаја, во историјата на идеите, индивидуата полека се одвојува од светото тело и се соочува, лице в лице, со стариот свет на стравот и побожноста. Во двата случаи, во делата се поминува патот од обредната трагедија и квазирелигиската свеченост кон психолошка трагедија. И во двата случаи, конечната победа на индивидуалниот разум (....) го оневозможува за другите векови трагичкото создавање.” (Stojanovic:1984, 266).

“Што се однесува до нас, каков заклучок може да се извлече од овие забележувања?” се прашува Ками, за да нагласи дека, најпрвин, тоа ќе биде оној воопштен, дека трагичкиот период секогаш се поклопува со период во кој човекот, свесно или не, се одвојува од стариот облик на цивилизација, поточно раскинува со неа, без да пронајде некој нов вид кој би го задоволил. Според него, годината 1955, ја означува точно таа точка и затоа нужно се наметнува прашањето дали внатрешниот раздор ќе најде соодветен трагичен израз кај драмските писатели. (Stojanovic: 1984, 267).

Ками веднаш додава дека трагедијата е ретко цвеќе и дека, според него, изгледите за нејзиниот нов процут се мали, иако во Франција, по појавата на реформите на Копо се случува враќање на писателите во театарот. По владеењето на ‘производителите и трговците’ со сцената, доаѓа до обновување на трагичките форми, кои настојуваат да и го вратат на драмската уметност нејзиното вистинско место. Почнува да се враќа стариот сјај и престиж на театарот, кој полека го пронаоѓа својот стил (Жид, Жироду, Монтерлан, Клодел, Мартен ди Гар). Во исто време со овие движења и размислувања за театарот, се појавува (како производ на истите и на странските теоретичари Г. Крег, А.Апија), прекрасната книга на А.Арто *Театарот и неговите двојник*.

Според овие согледувања, Ками доаѓа до следниот заклучок:

“Нашата епоха се поклопува со драмата на цивилизацијата, која би можела да го поттикне, денес како и некогаш одамна, трагичкиот израз. Во исто време многу писатели, во Франција и на други места, настојуваат на своето време да му ја дадат неговата трагедија.” (Stojanovic: 1984, 268).

Без претензии да даде конечен одговор на прашањето “што е трагедија”, со кое се занимавале толку големи духови, Ками како посебна одлика на трагедијата (во опозиција со драмата и мелодрамата) го истакнува следново: силите што се спротивставуваат во трагедијата се подеднакво правични, и подеднакво разумни. Во мелодрамата и во драмата, напротив, само една од нив е правична. Со други зборови, трагедијата е двосмислена, драмата поедноставена. Во првата, секоја сила е истовремено добра и зла. Во другата, една е добро, другата зло. Формулата на мелодрамата би била, се на се, оваа: “Еден единствен е праведен и има оправдување”, а формулата на совршената трагедија е: “Секој има оправдување, никој не е праведен; затоа хорот во античките трагедии, во прв ред, повикува на внимателност. Зошто знае дека секој до извесна граница има право и дека оној кој, со заслепеност или страст, не ја познава таа граница, стреми во пропаст за победата да ја однесе правото за кое тој мисли дека е единствено. Така, и вечната тема на античката трагедија е границата што не треба да се премине.” (Stojanovic: 1984, 268).

Според тоа, се што во трагедијата се стреми да ја наруши таа рамнотежа, ја уништува самата трагедија. (Во средниот век-нема траге-

дија, само мистерији или параболи, затоа што нема судир меѓу човекот и божјото начело).

Од друга страна, « се што ја ослободува индивидуата и го подложува универзумот на човечкиот закон, се што ја негира тајната на постоењето, сето тоа повторно ја оневозможува трагедијата. Атеистичката и рационалистичката трагедија исто така, значи, се невозможни. Ако се е тајна, тогаш нема трагедија. Ако е се разум, исто така ја нема. Трагедијата се раѓа меѓу светлото и сенката, од нивниот судир.» (Stojanovic : 1984, 269)

« Па тогаш што би можело да не наведе на надежта дека обновата на трагедијата е возможна ? « – се прашува Ками. « Ако нашата претпоставка е точна, единствена причина на нашата надеж е дека денес индивидуализмот видно се менува и дека индивидуата, под притисок на историјата, малку по малку доаѓа до сознанието за своите граници. (...) Откако создаде бог чие царство е на земјата, човекот се сврте против тој ист бог. Тој сам себе се порекнува, истовремено е борбен и изгубен, разтргнуван од бескрајна надеж и вечен сомнеж. Тој, значи, живее во трагична клима. Тоа и дава надеж во преродба на трагедијата. Денешниот човек кој ја огласува својата побуна, знаејќи добро дека таа побуна има свои граници, човекот кој захтева слобода, а бара нужност, тој противречен, растргнат човек, сега веќе свесен за својата двосмисленост и за двосмисленоста на историјата, тој човек е совршено трагичен човек.» (Stojanovic : 1984, 271-272).

Размислувањата за трагедијата Ками ги дообразложува и во пропратните текстови за своите драми, каков што е предговорот за американското издание на неговите драмски дела. Зборувајќи за настанувањето на поедини свои драмски текстови (*Калигула*, *Негоразбирање*), се навраќа и на некои теориски прашања поврзани со трагедијата. На пр. тој ја проблематизира определбата, (дадена од критиката за *Калигула*), за филозофска драма .

Ками се согласува дека станува збор за трагедија на духот, од каде природно се дошло до заклучок дека тоа е интелектуална драма, но, според него, залудно ќе трагаме по филозофија во тие четири чина, односно дека неговата амбиција не била да создаде своевидна филозофија.

Клучна во оваа драма, но и во *Негоразбирање*, е мислата дека човек не може да уништи се, а да не се уништи самиот. Калигула, но и Марта, оставаат, секој на свој начин, пустош околу себе. *Калигула*, според Ками, тоа е историја на едно возвишено самоубиство. Тоа е историја на најчовечката и најтрагичната од заблудите. Неверен на човекот, заради верноста на самиот себе, Калигула се согласува да умре откако сфаќа дека не може сам да се спаси и дека не може да се биде слободен, а против останатите луѓе.

Ками на крајот полемизира со оние што сметаат дека неговото дело е предизвикувачко, и тоа оние на кои им се чини природно Едип да

си го убие татка си и да се ожени со мајка си, и кои прифаќаат брак со тројца, се разбира, само во границите на убавите квартави.

Покрај повеќе интересни забелешки и коментари за своите драми, Ками во овој предговор ги сумира и своите размислувања за стилот и јазикот, како мошне битен елемент на едно драмско дело:

“После доста долго режисерско, актерско и писателско искуство, дојдов до заклучок дека нема вистински театар без јазик и без стил, ни драмско дело кое, по примерот на нашиот класичен театар и грчката трагедија, не ја доведува под прашање целокупната човечка судбина во нејзината севкупна едноставност и величина. Тоа се оние примери кон кои треба да се стремиме и без да помислиме да ги досегнеме. Психологијата, остроумните досетки и скокотливи ситуации, ако како гледач и можат да ме забават, како писател ме оставаат рамнодушен.” (*Драма*: 1975, 395).

Својот осврт за трагедиите на Ками Ј. Влодова го започнува со констатацијата дека тој, со својот комплексен и разнобразен опус е “неодминлив автор не само на литературата на дваесеттиот век, туку во светската литература, воопшто” (Влодова: 2003, 113).

Таа ја истакнува важноста на неговите есеи, “кои со метатекстуалните можности градат цврста симбиоза со најголемиот број од неговите литературни текстови”, а од друга страна претставуваат можност за согледување на проблемите на литературата од друга дистанца. (Влодова: 2003, 113). Тука пред се се мисли на *Мийоиџ за Сизиф*, составен од четири тематски целини: за апсурдното расудување, за апсурдниот човек, апсурдното создавање и митот за Сизиф. *Мийоиџ за Сизиф* завршува со размислувањето за среќата и тоа со далекусежниот заклучок: “Човечкото срце има незгодна наклонетост со судбина да го нарекува само она што го уништува.” (Ками: 2004, текст на корицата).

Своите есеи Ками ги коментира како “страници” што ја обработуваат апсурдната чувствителност што ја среќаваме расеана во нашиов век – а не апсурдна филозофија што нашето време, отворено говорејќи, и не ја запознала.

Ј. Влодова, во својот текст обрнува посебно внимание на прашањето на апсурдот, како своевиден топос во творештвото на Ками, доведен до своите крајни граници. Таа истакнува дека “проучувачите на Ками секогаш наоѓаат суштествена врска меѓу делата *Странецот*, *Мийоиџ за Сизиф*, *Калигула*, и *Недоразбирање*. Тие во неговиот опус се поврзани со нишката на апсурдното недоразбирање, кое е мошне важен елемент за старогрчката трагедија.” (Влодова: 2003, 120).

Акцентот на освртот, настанат како поговор на драмата *Недоразбирање*, е ставен на овој драмски текст, односно, на намерата на Ками да создаде модерна трагедија. Влодова укажува на сомнежот присутен во дваесеттиот век за можноста од појава на трагедија, наведувајќи ги и размислувањата на Ками, кој откако констатира дека трагедијата се

јавувала низ вековите во големи временски дистанци, определувајќи ја како “мошне редок цвет” со мали изгледи да “процути во нашево време.” Но, таа ја извлекува значајната мисла на Ками дека тој сепак се надева на таква можност, имајќи го предвид феноменот што се случува во Франција- а тоа е повторното доаѓање на писателите во театарот, што по владеењето на производителите и трговците на сцената, “доведува до обнова на трагичките форми, кои настојуваат на драмската уметност да и го вратат нејзиното вистинско место, на врвот на литературата” (Ј. Влодова: 2003, 115).

Во тој контекст, Влодова укажува на фактот дека фабулата на драмата *Негоразбирање* ги исполнува барањата на Аристотел за трагедијата – да се прикаже судир на блиски роднини, во незнаење (што во македонската наука неодминливо се поврзува со случајот на Ристо Крле и неговата драма *Паријте се ошешувачка*). Таа го наведува како мошне значајно укажувањето на авторот за времето и местото на настанувањето на трагедијата - 1941 година, во окупирана Франција, кога авторот живее (принудно), во планинските делови на централна Франција. Ваквата клавиштрофобична ситуација тој успева да ја пренесе и во својата драма, каде доминира загушливата атмосфера на планински крај, каде постојано врне дожд. Но тоа е и појдовната точка за апсурдниот копнеж по морската шир и сончевите плажи, и уште поапсурдниот план како да се дојде до него.

Но Ками својата приказна “убиство на блискиот во незнаење,” позната од многу одамна во литературата и очигледно можна во секојдневниот живот, ја облекува во текст во кој јазикот е осовременет, во кој тој е израз на модерното. Формалните услови за класичната трагедија се исполнети, но она што го внесува “модерното” во неговиот текст се стилизираните реплики кои навидум не им прилегаат на ликовите (освен оние во дијалогот на Јан и на неговата жена). (Влодова:2003,119-120).

Влодова го цитира размислувањето на Ками како овие современи ликови да проговорат со јазикот на трагедијата, што е мошне тешка задача. Тој тоа го постигнува со постапката на «оддалечување кога станува збор за карактерите и на двосмисленоста кога станува збор за дијалозите. Кај гледачот требаше да поттикне истовремено чувство на близост и на отуѓеност.» (Влодова: 2003, 117).

Таа го наведува мислењето на самиот Ками, кој за драмата *Недоразбирање* вели: »И понатаму мислам дека *Негоразбирање* е лесно разбирливо дело под услов да се прифати неговиот јазик и да се поверува во длабоката ангажираност на писателот. Бидејќи театарот не е игра, во тоа сум уверен » (Влодова: 2003, 118).

Влодова, освен на прашањето за јазикот, посебно се задржува на ликовите во драмата и нагласува дека нивната поставеност овозможува психоаналитички приод. Според неа, “Ликот на Марта и нејзиното однесување во драмата е влогот на модерното во овој текст на Ками. Нејзи-

ниот дијалог со снаата, всушност, можеме да го прочитаме како апсурдно агресивен, затоа што е немоќен, затоа што е инфериорен монолог со животот/светот/Господ/судбината”. (Владова: 2003,120). Станува збор за уривање на стереотипите на односот сестра-брат (или за потценети односи- како што би рекол Клод Леви-Строс). Владова нагласува дека одбивањето на Марта да ја прифати казната (и покрај смртта на братот, таа се уште инсистира да замине кон морето), значи уривање на патријархалните сфаќања, но и на одредени стереотипи во литературата со христијанска провениенција, или поточно со хуманистички обоен оптимизам кој глобализира со идејата дека индивидуалната жртва има смисла за доброто на заедницата.

Владова нагласува дека проучувачите на Ками зборуваат за апсурдот доведен до крајни граници, пронаоѓајќи ги врските меѓу *Стирањето*, *Мийањето за Сизиф*, *Калигула* и *Недоразбирање*, што во неговиот опус се поврзани со нишката на апсурдното недоразбирање, како мошне важен елемент за старогрчката трагедија. Во драмата *Недоразбирање*, тој е претставен преку залудното очекување од читателите и гледачите синот да се открие пред своите најблиски, затоа што тие очигледно не го препознаваат.

Според Ј. Владова, недоразбирањето највидливо се однесува на категоричното “Не!” на слугата на крајот, кое Ками го објаснува не како “одбивање на инкарнираниот Господ,” туку како несомнена вистина дека по определена граница на страдањето и неправдата никој повеќе не може никому да му помогне, ниту страдањето може да се подели.” (Владова: 2003,121).

“Слугата своето “машко” *НЕ!* и го кажува на жената на Јан, а всушност тоа и е кажано на ‘женската’ двојност (жената-сестрата) на трогателната половина на човештвото која ранлива умее (и) да повредува, без свест дека во светот апсурдното страдање има далечни врски со најтенкото конче кое навидум невино и негрижливо го повлекува.

Токму тоа повредливо женско цело на човечката природа кое го градат ликовите на сестрата и жената на убиениот син/брат/маж/човек е вистинскиот трагичен јунак преземен од ‘вистинското време на трагедијата’.

И токму затоа во овој текст го наведовме исказот на Ками за модерната трагедија.” (Владова: 2003,122).

Својот осврт за Ками Владова го завршува со констатацијата дека :”Тој во својот текст ‘се надева’ дека модерната трагедија е можна. Нам ни е полесно . Ние од дистанцата на Другиот кој објективно го набљудува неговото дело, тврдиме дека неговото *Недоразбирање* е реализираната модерна трагедија која Ками ја посакувал : класично чиста во приказната и во релациите на ликовите и сета во јазикот на нашето време. » (Владова : 2003, 122).

Ј. Влодова, луцидниот теоретичар и аналитичар, длабоко посветен на проблемите на светската литература, или подобро- на литературата воопшто, и во овој текст, како и во многубројните други студии, суверено и истовремено многу суптилно проговорува за еден мошне битен проблем во теоријата на трагедијата- нејзините можности или нејзиниот крај во дваесеттиот век. Врз примерот на мошне интригантниот опус на Албер Ками, таа ја препознава и ја дефинира новата трагедија, што се раѓа со нови средства, на нови филозофски основи, но не е ништо помалку трагична од онаа од нејзините златни периоди.

Референци:

Влодова, Јадранка: *Читање на светската литература*. Македонска книга 2002, Скопје, 2003.

Kami, Albert "Predgovor američkom izdanju *Pozorista*". Vo: Ками, Албер: *Мисли за Сизиф*. Скопје, Феникс, 2004.

Kami, Alber.: "O budućnosti tragedije." (Albert Camus, "Sur l'avenir de la tragedie". Predavanje održano vo Atina 1955.) Vo: *Teorija tragedije*, prir. Z. Stojanović. Beograd, Nolit, 1984.

Carlson, Marvin : *Teorija gledališča. Zgodovinski in kritični pregled od Grkov do danes. III*, Ljubljana, Mestno gledališče Ljubljansko, 1994.

Lešić, Zdenko : *Teorija drame kroz stoljeća III*, Sarajevo, Svijetlost, 1990.

Lukač, Djerdj.: *Istorija razvoja moderne drame*. Beograd,

Miočinović, Mirjana: *Drama*, Nolit, Beograd, 1975, 394-399. (Naslov na originalot: Préface `a l' édition americaine du Théâtre, 1958). Nolit, 1978. *Moderna tumačenja književnosti*, Svijetlost, Sarajevo, 1981.

Poniž, Deniz: *Tragedija*. Ljubljana. DSZ, 1994. Literarni leksikon. tudije, zv.42.

Sartre, Jean-Paul: Mythe et réalite du théâtre. Le point, 1967, 7, 20-25.

Sartre, Jean-Paul : *Un théâtre de situation*. Paris, Gallimard, 1973.

Sartre, Jean-Paul : Forger des mythes. In : J.P.Sartre : *Un théâtre de situation*. Paris, Gallimard, 1973.

Steiner, George *The Death of Tragedy*. London, Faber and Faber, 1961.

Nada PETKOVSKA

(Résumé)

Les mots-clés : la tragédie, tragique, la tragédie moderne, le mythe, l'existentialisme, l'absurd

Dans le texte sous le titre *La tragédie moderne d'A.Camus*, Jadranka Vladova s'occupe avec une question très provocative- la question de la tragédie moderne. Sur l'exemple de l'oeuvre d'A.Camus, elle a réussi à reconnaître une tragédie nouvelle, faite par les éléments nouvelles, sur une base philosophique nouvelle, mais qui est aussi tragique comme les œuvres des périodes d'or de la tragédie.

Искра ТАСЕВСКА ХАЦИ-БОШКОВА

**ХРОНОТОПОТ КАКО ЖАНРОВСКА
И РЕФЕРЕНЦИЈАЛНА СПЕЦИФИЧНОСТ
ВО ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА
(ЈАДРАНКА ВЛАДОВА И ЖИВКО ЧИНГО)**

Клучни зборови: литература за деца, хронотопот како метастилизација, фикционална вистина, карневализиран хронотоп, авантуристички хронотоп

Литературата за деца како специфична област во целокупното литературно и културно пишано наследство претставуваше и сè уште претставува еден од најавтентичните и вознемирувачки научни предизвици, иако нејзиното место во рамките на централно поставениот жанровски комплекс се прифаќа со резерва. Канонски постулираните сегментации на литературата долго време ја отфрлаа нејзината посебност како тривијална, литература често пишувана, но и наменета исклучиво за деца, не сфаќајќи ја нејзината комплексност – таа е литература која е единствена во дефинирањето на сопственото подрачје според реципиентот, т.е. претпоставениот читател. Иако читателот е детето, голем број текстови во форма на имплицитен читател го вклучуваат и возрасниот кој некогаш бил дете, па според тоа во својата хибридна структура инкорпорираат голем број доминантни историски и теориски проблеми. Она што за македонската литература претставува огромен предизвик (но и достигнување) е токму афирмирањето на голем број писатели во ова посебно литературно подрачје, кое е постојано поттикнувано од сегашниот (21-вековен) литературен тренд, со оглед на незапирливата постмодернистичка струја.

Во контекст на творештвото на авторите кои претставуваат наш предмет на интерес, неодминлива е техниката на градење на хронотопот и неговите диференцијални карактеристики, кои ги согледуваме во однос на два романи временски оддалечени (со оглед на годината на нивното објавување). Токму аргументот дека меѓу нив постои разлика од 26 години („Сребрените снегови“ 1966, „Мојот пријател А“ 1992) зборува во корист на начинот како опстојно се одржува континуитетот на литературата за деца во македонската културна традиција, но и како (во најголем број случаи) токму избегнувањето на модата во врска со големите подел-

би на литературните форми и традиции претставува нејзина плодотворна сила. Доколку земеме предвид дека литературата за деца засведочува еден независен и автентичен тек – од училишно-дидактични сказни кои биле запишувани на глинени плочки (во древната сумерска цивилизација), познати и во форма на зборници („Панчатантра“, 6 век пр.н.е.), Езоповите сказни и сл. па сè до пресвртот кон иронични, пародиски и авантуристички приказни во 18 и 19 век, станува јасно како едно такво хетерогено подрачје опстојува низ вековите и зошто таа литература е носител на актуелно идеолошките, но и спротивставените струења.

Покрај жанровската специфичност, нам посебно ни го привлече вниманието и ефектот кој го остварува естетичката категорија, поимски именувана од Михаил Бахтин како хронотоп. Таа е, во суштина, заемна врска на временските и просторните односи, уметнички преобликувани во литературата. Токму тоа спојување на времето и просторот открива на кој начин она што е детерминирано како референцијалност естетски се трансформира во уметничкото дело, од што во голема мера зависи фикционалноста на текстот (што е пак доминантна карактеристика на она што се нарекува литература според Цветан Тодоров). Ставот на Бахтин зборува за важноста на хронотопот како категорија и манифестација на фикционалниот текст: „Во книжевно-уметничкиот хронотоп се слеани просторните и временските обележја во смислена и конкретна целина. Времето овде се згуснува, стега, станува уметнички видливо; просторот се напнува, се вовлекува во движењето на времето, сијето, историјата. Обележувањата на времето се разоткриваат во просторот, а просторот се осмислува и мери со времето. Уметничкиот хронотоп се одликува со пресекување на тие низи и слевање на обележјата.“¹ Ваквата дијалогизација на времето и просторот (според укажувањата на Бахтин) зборува за еден посебен вид стилистички предизвик кој бара да биде разоткриен во уметничкото дело, при што неговата интерпретација е на одреден начин метастилизација (доколку земеме предвид дека и самиот уметнички хронотоп е во суштина посебна авторска стилистичка постапка).

Сакајќи да го дообјасни хронотопот, но и да го претстави аналитично и видливо, Бахтин издвојува неколку типови хронотоп, кои и покрај нивната хронолошка последователност не се приказ или задолжително својство на дадена стилска формација. Така, Бахтин најпрво го илустрира низ примери (од софистичките романи) авантуристичкиот роман на искушението, кој поседува специфичен вид хронотоп – авантуристичко време кое се сведува на неколку сијеа (непознато потекло на јунаците, неочекувана средба, разделба, противење на родителите, бродолом, ропство и заробеништво, наводна смрт, преоблекување-измама, среќен крај), т.е. авантуристичко време кое е во корелација со „туѓиот

¹ Mihail Bahtin. *Oblici vremena i hronotopa u romanu*. Vo: *O romanu* (Beograd: Nolit, 1989) 194.

свет“ (односно „апстрактен екстензивен простор“²). Времето кое е низа од случувања во суштина го суспендира биолошкото, биографско време, но и историското време, па според тоа претставува еден своевиден вонвременски јаз. Логиката на тоа време е случајноста, односно несогласноста во форма на изненадување. Како мотиви во рамките на овој вид хронотоп, Бахтин ги изделува мотивите на средбата, патот и препознавањето, при што јунакот е апсолутно непроменлив и пасивен, но се бори со судбината. Токму затоа што јунакот и светот се на одреден начин „завршени и неподвижни“, ваквиот тип хронотоп може одлично да се забележи во рамките на десакрализираните (па и во делумно авторските, собирачки) сказни, каде непроменливоста на јунакот е негација на неговото одамна надраснато својство да претставува културен херој и заштитник на родот. Сказната е главно фикционална приказна, која преку моралната поука која ја пренесува има тенденција да го коригира однесувањето на оној кој ја прима. Според тоа, таа е „типично дидактична“³, но потенцијалот на сказната не е во обемот на фикционалните премостувања и релациите со реалистичното, туку напротив, таа првенствено ја акцентира читателовата интерпретација и преобразба.

Во врска со авантуристичкиот роман со тема од секојдневниот живот, Бахтин поставува диференцијален хронотоп во однос на типично авантуристичкиот – во контекст на времето тука е централно поставена спрегата меѓу секојдневното и авантуристичкото време (реалното и фиктивното), а просторот е токму секојдневниот живот. Во центарот сега е поединечната човечка судбина, која се гради преку изолираната и лична преобразба. Случајноста е ограничена во контекст на времето, кое се состои од пресудни моменти за човековиот живот (лична вина – казна – искупување – блаженство). Бахтин натаму ги разликува видовите хронотоп врзани за античката биографија и автобиографија, во врска со кои се појавува новиот тип биографско време и лик кој минува низ својот животен (хронолошки) тек. Тој тип (авто)биографски хронотоп го актуализира реалниот простор во кој се опишува сопствениот или туѓиот живот како еден вид јавна пресметка со себеси (секако, во историска смисла, тој зборува и за човечкото самоосвестување воопшто). На преминот од средновековието кон ренесансата Бахтин го позиционира хронотопот специфичен за витешкиот роман, каде авантуристичкото време е механички врзано за просторот. Случајноста е нагласена, идентично како и сижејните елементи на авантуристичкото време (маѓепсаност, препознавање, промени на имињата). Сепак, она што е поинакво и необично е јунакот, кој во рамките на чудесната и таинствена случајност ги бара авантурите заради сопствена слава и во функција на целосна индивидуализација („чудесен свет во чудесно/авантуристичко време“).

² Ibid., 199.

³ M. O. Grenby. *Children's Literature* (Edinburgh: Edinburg University Press, 2008)

Во врска со нашата примарно поставена цел, се разбира дека не смееме да ги занемариме разликувањата кои Бахтин ги прави во однос на раблеовскиот, идиличниот, регионалистичкиот и (слободно речено) семејниот хронотоп (последните два врзани најтесно со жанровската детерминација на соодветните текстови). Раблеовскиот хронотоп е исклучителен поради тесната релација на јунакот со просторно-временскиот свет кој е екстензивен, кој адекватно се шири со проширување на другите категории (т.е. просторно-временско растење), а кој Бахтин го нарекува „реалистична фантастика“ (што е соодветно на дефинирањето на магичниот реализам⁴). Рабле всушност ја разобличува современоста во која живее преку фолклорот и антиката, создавајќи нов тип телесно-духовен човек. Истовремено, тој нов вид хронотоп примарно е составен од временско-просторни низи: низа на анатомско-физиолошкото тело, на човековата облека, на јадењето, пиењето, половиот акт, смртта и празнењето. Според тоа, слободно може да се заклучи дека овој хронотоп е еден од најсложените и најспецифичните.

Идиличниот хронотоп Бахтин го поставува во врска со најразличните видови идили – љубовна, занаетчиска, работничка, семејна и др. Тој хронотоп се состои од единство на местото и циклична ритмичност на времето (секојдневие сврзано со родното место), што создава можност да се избришат временските граници во рамките на повеќе генерации (а што ќе биде една од главните карактеристики на регионалистичкиот роман). Регионалистичкиот хронотоп е во суштина соодветен на идиличниот, но додека цикличната ритмичност на времето во идиличниот хронотоп подразбира одредено растење, овде тоа е попречено во форма на тапкање во една историска точка и на едно ниво на развикот. На тие карактеристики соодветно се надоврзува и семејниот хронотоп (типичен за семејниот роман и романот на генерациите), но во форма на ерозија на тие специфичности – се разградува идиличното време-простор со градската кука како неподвижен дел на капиталистичката сопственост, се уништува семејниот идеал и патријархалните вредности, што отпосле (во романите на Гете, Жан Пол и др.) доживува реинтеграција низ елементите на животноста и човечноста.

Сите наведени видови хронотоп всушност уште еднаш ја потенцираат потребата од категоријално (наратолошко и формално-содржинско) разликување на границите на мимезисот, пред сè, бидејќи: „хронотопот го одредува уметничкото единство на книжевното дело и неговиот однос кон стварноста.“⁵ Навистина, тоа ни го потврдува и соодветната референца во „Оксфордскиот речник на литературни термини“, каде хронотопот несомнено е определен во контекст на „координатите на времето и просторот евоцирани од даден наратив; со други зборови

⁴ Јасмина Мојсиева-Гушева. *Чинговата ајарина џоеџика* (Скопје: Институт за македонска литература, 2001) 31.

⁵ Mihail Bahtin. *O romanu* (Beograd: Nolit, 1989) 372.

сетингот, кој се подразбира како просторно-временска целина.⁶ Секако, хронотопот ги овозможува (идентично како и регуларните лексички манифестации) видливите поместувања и игри меѓу фикцијата и репрезентацијата на стварноста. Поимањето на реалистичното како правопрпорционален соодветник на вистината создава можност и фикцијата да се дефинира на идентичен начин – вистината во фикцијата избива низ реторичката моќ на текстот и низ осврнувањето на јазикот кон себеси (како и во случајот на метафората). Според тоа, првичниот шаблон кој треба да биде надраснат за правилно да се сфати разликата меѓу уметничкото време-простор и реалниот хронотоп е отфрлање на идентификувањето меѓу перцепцијата и искуството (се разбира, менталната перцепција ќе биде неминовно сврзана со моќта за фикционализирање, а физичката искуственост за фактичката реалност). Ваквите наши согледувања се надоврзуваат на промислувањата на Мајкл Рифатер за фикционалната вистина, која (некако противречно) ја суспендира веродостојноста и влијае врз временската димензија на наративниот текст. Од друга страна, фактот што веродостојноста во наративниот текст произлегува од диегетичкото (лексичкото), а наративната вистина од спојувањето на диегетичкото и наративната синтакса дефинитивно ја поставува наративната вистина во контекст на субјективното, ексцентрично искуство од реалноста и во врска со тавтолошките (повторливи) лексеми, кои само тогаш добиваат функција на семее: „(...) Крајната вистина на нарацијата зависи од семеезата, од заситувањето на мимезата со повторливи модификатори...“⁷ Токму поради тоа што времето и просторот се координатите кои најлесно овозможуваат да се заборави границата меѓу реалистичното и фиктивното во уметничкиот текст, потребно е тие да се разгледаат во контекст на непрекинатиот семиотички процес кој го создава нарацијата. Тие треба да се оние компоненти кои не смее да ѝ недостигаат на соодветната интерпретација на уметничкиот текст, но и елементи кои можат да бидат бескрајно расчленувани (како што тоа го направи Цветан Тодоров⁸, разликувајќи време на приказната, време на раскажувањето, време на читањето, простор на приказната [алтернација и вклопување], простор на раскажувањето итн.). Според тоа, хронотопот станува историска категорија и синоним на жанрот.

Литературата за деца како едно мошне чувствително подрачје за доминантните теориски проблеми истовремено претставува најмоќно поле за нивна најразлична апликација, проверка, како и соодветно методолошко активирање. Токму поради тоа што таа е првенствено дефини-

⁶ *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. Ed. Chris Baldick (Oxford: Oxford University Press, 2008) 56.

⁷ Michael Riffaterre. *Fictional Truth* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1990) 17.

⁸ Цветан Тодоров. *Категории на литературното раскажување*. Во: *Теорија на прозаата*, прир. Атанас Вангелов (Скопје: Детска радост, 1996) 179-230.

рана во однос на читателот претставува и можност за систематично испитување на границите на интерпретацијата. На таков начин, нашата анализа би требало да ја зголеми актуелноста и да ги покаже вистинските перспективи на правилно разбраното и хетерогено подрачје кое го опфаќа литературата за деца. Во функција на една хронолошка перспектива, интерпретацијата ја започнуваме со романот „Сребрените снегови“ од Живко Чинго. Секако, се работи за роман кој функционално (и стилски) се вклопува во доминантната поетика на авторот – разобличување на доминантната политичка идеологија со средствата на уметничкиот израз. Сепак, моќта на „магичниот реализам“ кој ги инкорпорира во себе ефектите на митското и карневалското отвора можност хронотопот во овој роман да се разгледува како посебен естетски изданок. Во тој контекст, Јасмина Мојсиева-Гушева констатира дека се работи за: „(...) хронотоп на Езерската Земја, кој го одредуваме како социјално обесправен балкански простор во кој детето е само објект на случувањата.“⁹ Тој хронотоп истовремено ја поставува како централна „опозицијата надвор – внатре“, при што она што е надвор доминира како туѓо, неприфатливо, негативно, додека внатрешноста е просторот на домот, блискоста и автентичното (доживеано) време. Тоа е тој „хронотоп на прагот“ (преминот), како што го нарекува Бахтин. Во суштина, просторот е определен со лексички маркер – тоа е Скутаско (секако, се работи за измислено место), но така именуваното место повлекува директна алузија врзувајќи се за Езерото, лесно читлива низ кодот на македонското колективно паметење (Охридското Езеро во врска со споменатите албански планини). Сепак, таа асоцијација е неминовно одложена, бидејќи низ натамошното раскажување тоа се здобива со фантастични белези. Покрај таквата идентификација, уметничкиот топос последователно се конкретизира преку неколку елементи – него го облагородува „черешновиот лист“, оној кој ја смирува душата, но сведочи и за нечија тага; стрико Лефтеровата градина, таа позната, домашна средина „полна со зрели плодови“, но истовремено и туѓа, непријатна (амбивалентност типична за Чинговите романи); турското училиште како граничен простор, чија моќ се состои во преобразувањето на секојдневието („обично по закоп тука поседнуваа луѓето да се залебат 'за душа'“¹⁰). Од друга страна, постои еден вид фантастична метаморфоза на просторот при средбите на Климент со неговиот татко Август Сон (тој и како лик е необичен и мистичен). На таков начин, сите куќи во селото кои Генка ги посетува слушајќи ги приказните на стрико Јаким Перески, стрико Богдан Кузески, стрико Брак, па дури и пчеларникот на стрико Лефтер автентично доминираат со домовноста, создавајќи контекст за микроприказните и удвојувајќи ја функцијата на топосот како просторност. Единствено

⁹ Јасмина Мојсиева-Гушева. *Чинговата ајарина поетика* (Скопје: Институт за македонска литература, 2001) 64.

¹⁰ Живко Чинго. *Сребрените снегови* (Скопје: Наша книга, 1990) 20.

Етриевата кука функционира како антитеза на домот, слично како и ридот, но кој е поекстензивен простор („антидом“ според Ј. Лотман), место кое пропаѓа, ја уништува животворната енергија и постојаноста на природните циклуси. Сепак, она што ја прави посебна просторно-временската релација во романот е фактот што времето несомнено оживува и се осмислува само низ просторот, градејќи ја на таков начин потребната коегзистенција за хронотопот.

Во романот „Сребрените снегови“ е видлива во најчист облик разликата меѓу времето на раскажувањето и времето на приказната. Отсликано преку субјективниот раскажувач (во 1 л. едн.), времето на раскажувањето е во врска со временската дистанца која постои меѓу доживувањето и искажувањето на настаните, што ја оправдува и нараторската недоверливост во дадени моменти: „Право да си кажам, имав осум или девет години и сè уште молив и книга не бев фатил со рака, а ниту се помислуваше. Тоа пак сега што ќе ти го раскажам, пријателе, е нешто малку, само едно ситно зрнце, бисер што некако (кој знае како) останало низ големата пена на животот.“¹¹ Во овој извадок се согледува корелацијата на времето на раскажувањето и времето на приказната, се инсистира на нивното единство дистанцирано од фактичкото случување, но тоа е и време кое на читателот му сугерира подготвеност за читање на селектирани, недоволно разбрани, несигурни, но и коментирани настани од возрасен аспект. Според тоа, очекувано е да се појават бројни недоследности во однос на хронологијата на настаните. Од посебен агол би требало да се разгледа времето на приказната. Токму поради тоа што постои временски јаз меѓу доживувањата и раскажувањето, станува јасно дека детекцијата на тие координати ќе мора да се изведе на ниво на лексиката (како и во врска со другите средства на дијалектата). Појавата на семемите: *другари, црвена шамија, домска, народно училиште, заграда, „црно на бело“ од власишките* и сл. веќе зборува за мемориско конституирање на приказната во времето по Втората светска војна. Сите овие временско-просторни индикатори на посебен начин зборуваат за важноста на хронотопот. Во овој роман тој најпрво го одредува и го обликува уметничкиот свет, но од друга страна го носи и идентитетот на ликовите, ги условува нивните релации, ја создава неочекуваноста во логиката на дејствата, но и симулира несекојдневност и исклучителност.

Покрај ваквите констатации, романот би требало да го разгледаме и од аспект на претпоставената класификација на Бахтин, што истовремено ќе ни овозможи да воочиме дали и колку таа перспектива има условен карактер. Доколку земеме предвид дека хронотопот во овој роман се состои од спрега меѓу секојдневието и циклична ритмичност на времето (која е навистина лоцирана во една точка до доаѓањето на Ген, па и по нејзиното заминување), тогаш сосема едноставно би можеле да го одредиме овој тип хронотоп како регионалистички. (Во функција на тоа

¹¹ Ibid., 5.

зборува и фактот што често епитетот кој ги проследува Чинговите дела е „регионалистичка проза“). Сепак, темелното разгледување на овој феномен може да нè изведе на вистинскиот пат, но и да ни покаже дека она што е највоочливо во еден текст не е секогаш негова разликувачка особина. Во суштина, фактот дека во Скутаско постојано се преплетуваат животот и смртта, доброто и злото во една гротескна игра (највпечатлив е, во тој поглед, стрико Лефтер), растењето и паѓањето (на прешовиот лист), патријархалните обичаи и новата идеологија, домот и антидомот, доминацијата на животниот циклус – сето ова го предодредува Чинговиот хронотоп како раблеовски, карневализиран во најголема мера. Веројатно лиричноста на описите и длабоката сентиментална носталгија на раскажувачот се оние средства кои ја прикриваат вистинската карневализираност на овој роман. Секако, во духот на Бахтиновите одредници мора да констатираме дека романот ја покажува својата хибридна структура највоочливо преку неможноста да се ограничи строго и само во една класификација, па според тоа определбите на хронотопот во овој роман како регионалистички и раблеовски само го потврдуваат таквото тврдење. Тоа уште еднаш зборува за фактот зошто хронотопот е во функција на определување на жанрот, како и за потребата тој да се идентификува и да стане видлив низ жанрот, низ многуте стилски и уметнички постапки во литературата за деца. Секако, не треба да заборавиме дека во литературата за деца постои во најчист облик условеноста меѓу хронотопот и фокализацијата во форма на размена и заемно усложнување (при што цртежите се моделот кој помага детето да ги сфати најразличните гледни точки): „Текстовите кои имаат конзистентна гледна точка создаваат илузија на реализам, но слабоста на единствената гледна точка е во ограничувањето на интерпретацијата. Од друга страна, текстот со мултиплицирана фокализација отвора можности за испитување на различните перцепции, но и обраќање внимание врз уметничкиот ефект на нарацијата.“¹²

Посебен предизвик и задача во врска со анализата на хронотопот во македонската литература за деца нам ни претставува романот на Јадранка Вladoва „Мојот пријател А“. За разлика од романот на Чинго кој конвергира кон реалистичното (со блага доза на митско, фантастично), романот на Јадранка Вladoва провоцира сложена интерпретација на формата на раскажување како ефект кој уметнички го преобликува хронотопот во романот. Пред сè, за разлика од голем број текстови во македонската литература за деца кои се (формално или содржински) трансформации и реактуализации на сказните во форма на уметнички сказни или нивни реалистични консеквенти, романот „Мојот пријател А“ на свој начин маркира еден автентичен пресврт во пристапот кон граѓата. Токму затоа функционалното одредување на хронотопот претставува важна задача. Во западноевропската традиција 18 век го означил пробивот на

¹² Nikki Gamble, Sally Jates. *Exploring Children's Literature* (Sage Publications Ltd., 2008) 55.

печатена литература за деца со авантуристичка содржина, која на свој начин требаше да ја ревидира и ограничи детската потреба од авантури, а не да ја поттикнува (што се демократизираше во 19 век, кога одбивноста кон авантурата се смета за страшливост, односно својство на т.н. „чувствителни другари“¹³). Интересно е, секако, да објасниме во која мера третирањето на авантуристичката приказна претставува неприкосновен модел во нашата анализа на романот на Јадранка Владова. Она што авантуристичката приказна ја прави посебна е токму неможноста таа да се демаркира како посебен жанр, особено затоа што таа скоро постојано се преобразува во зависност од периодот кога се појавува. Авантурата била најчесто дидактичко помагало преку кое се совладувала историјата, па поради лесната адаптација често била сметана не толку за посебен жанр, колку за ефект кој придонесувал кон посебната уметничка убавина на делото. Таа тешко се разликува од фантастичната фикција, бидејќи и самата е фантастична, но ликовите (и покрај тоа што се на одреден начин зависни од авантурата) прават избори (градејќи го проаирезисот) и се поставени во центарот на случувањата. Ликот е оној кој низ авантурата стекнува моќ, па според тоа и детективскиот жанр е поджанр на авантуристичкиот роман. Нешто со што дефинитивно се одликува авантуристичкиот жанр е патувањето, кое како мотив од една страна прави автентично интертекстуално поврзување на литературата за деца со онаа за возрасни, а од друга страна функционира како посебно и типично обележје на хронотопските актуализации.

Романот „Мојот пријател А“ е специфичен роман за деца, кој употребувајќи ги (условно речено) сказноликите (чудесни) елементи недвосмислено ја преобразува авантурата во неочекувано доживување на главниот лик, кое останува неразрешено во контекст на (не)вистинитоста, па според тоа станува и круцијален белег на фантастичното во текстот. Преобразените чудесни елементи создаваат (на еден навистина неочекуван начин) пробив на фантастичното – духот од ламбата кој продолжува да живее во шише (изневерено очекување); моќта за предвидување која се претвора во симулација на подвижни слики (филм); создавање велосипед од распадната материја: „Нишките почнаа да се згуснуваат и пред нас, о чудо! пред нас се појави велосипедот-брзинец што го посакував!“¹⁴; летањето како надминување и пречекорување на просторно-временските граници, притоа локализирани на даден географски регион (Македонија). Од сето ова е воочливо дека традиционалната сказноликоост е превртена, што исто така функционира мошне успешно во преобразувањето на автентично сфатената фантастика. Доколку земеме предвид (според укажувањата на Цветан Тодоров) дека не само што недостигаат докази за објаснување на необичните настани, туку постои и продолжена неизвесност и недоверба, тогаш воопшто не нè изненадува појавата на фантастичното:

¹³ M. O. Grenby. *Children's Literature* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008) 179.

¹⁴ Јадранка Владова. *Мојот пријател А* (Скопје: Култура, 2002) 112.

„Знам дека за повеќето НОРМАЛНИ луѓе сево ова ќе звучи како обична претпубертетска измислица“¹⁵; „И, чудо, цела ноќ бев многу среќен бидејќи *џи сонував* сите настани што се случија откако А во форма на чад се појави на таванот на Баба Баба.“¹⁶

Ваквата (слободно би рекле) фантастична фикција несомнено ја позиционира авантурата во центарот на случувањата, која како медиум за стекнување моќ идентично го преобразува и хронотопот. Нараторот Јане носи еден скриен копнеж по возбуди и свест дека не е идентичен со другите (од каде се појавува потребата од стекнување нов пријател и заземање ново место во семејството). Таквата функција на ликот на свој начин го модифицира хронотопот. Навистина, во текстот е изведена одлична игра меѓу времето на приказната и времето на раскажувањето, кое исто така се одвива од дистанца – Јане по тие ветени илјада денови за првпат си дозволува да раскаже за настаните (низ една детска перспектива тој со ова здобива одредени „чудесни“ атрибути): „Уф! Одвај дочекав да изминат тие илјада денови... Не за да се развикам, за да им кажам на сите сè, не за да се испофалам за чудото што ми се случи... Сега е безбедно за А. Јас не знам како, но тој знае дека е безбедно за него.“¹⁷ Инсистирањето на преголемото временско растојание меѓу двата пола (доживувањето и раскажувањето) ги ослабува логичко-временските граници, па иако на почетокот ни е сосема прифатливо едно секојдневно временско протекување, појавата на А во втората глава почнува да го зацврстува хронолошки неспецифичното авантуристичко време, кое во овој текст ги добива координатите низ неколку секвентни процеси: недостиг – стекнување пријател (А) – загуба – повторно здобиен идентитет (Марко). Навистина, таквата секвентна низа од настани е испресечена со неколку временски дивергентни настани – вметнатата приказна за Дедо Дедо, која од една страна ја потврдува чудесната природа на пријателот А, но сведочи и за неговата моќ за сè-знаење; навестувањата проектирани на „филмското платно“, кои сведочат за иднината; стекнување свесност за егзистенцијата на сите нешта. Според тоа, авантуристичкото време во длабока смисла е усложнето и може да подлежи на најразлични сегментирања, што од своја страна зборува за специфичноста која хронотопот може да ја произведе во литературата за деца.

Од друга страна, доколку зборуваме за просторот кој е во тесна корелација со авантуристичкото време во овој роман, може слободно да констатираме еден искусвен (и ограничен) географски простор, кој не е зависен од читателовото знаење – во крајна линија дури и читателот кој не ја познава Македонија би можел да ја прими реалистичноста на топосот. Сепак, и во овој случај нештата не се толку едноставни – само навидум реалистичниот простор е испресечен од секвенци (кои

¹⁵ Ibid., 133.

¹⁶ Ibid., 131.

¹⁷ Ibid., 133.

неминовно се координирани од нивната временска димензија), кои повторно ја засилуваат фантастиката преку воведување на необичното и загадочното. Така, собата во која престојува (во најразлични форми) пријателот А е на свој начин чудесен простор – доживува трансформации зависно од нештата кои се појавуваат или исчезнуваат од него, но го задржува својството на заштита од непријатните случувања. Секако, тука е и Езерото (како интертекстуален одглас на Чинговото Езеро), место каде се чуваат детските мечти и фантазии; училиштето, каде на посебен начин се стекнува моќ (пријателството) и сл. Сепак, во врска со „чудесниот“ простор би морале да напоменеме дека местото каде престојува А во суштина е исполнето со мистерија: навистина, тоа е некогашното престојувалиште на сокот од калинки, кое сега ја заменува ламбата. Во тој поглед, единствениот цртеж во текстот функционира во смисла на удвојување на целта – од една страна тоа е само цртеж на „обично“ шише, но од друга страна тој поттикнува на активно „гледање со срцето“, кое како императив недвосмислено упатува на доживувањата во „Малиот принц“ на Егзипери. Секако, детската перцепција веројатно (во внатрешно исцртаните контури) би можела да го забележи присуството на А, духот кој сепак се сместува во даден физички мерлив простор. Она што навистина изникнува од естетичката релација меѓу времето и просторот во овој роман е можноста да се расчисти со сите видови предрасуди, без разлика дали нивното потекло е полово, културно, семејно и сл. Доминацијата на хронотопските корелации ја прави помалку експлицитна дидактиката во романот, која е, меѓу другото, исполнета со многу хумор, досетки и зборовни игри.

Анализирајќи ги на ваков начин уметничките постапки на Јадранка Владова и Живко Чинго оправдано би можеле да заклучиме дека уметничкиот хронотоп на мошне експлицитен начин функционира во разобличувањето на строгите жанровски карактеризации, но и во надминување на предоминантната естетика сфатена во тесни рамки, како фактор кој би ги исклучил некогашните тривијални литературни дела, меѓу кои и целосното подрачје на литературата за деца.

Користена литература:

Латинична:

Baldick, Chris. *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bahtin, Mihail. *O romanu*. Beograd: Nolit, 1989.

Gamble, Nikki; Jates, Sally. *Exploring Children's Literature*. Sage Publications Ltd., 2008.

Grenby, M.O. *Children's Literature*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.

Riffaterre, Michael. *Fictional Truth*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1990.

Todorov, Cvetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd, 1987.

Кирилична:

Мојсиева-Гушева, Јасмина. *Чинговаџа аџарџина џоеџика*. Скопје: Институт за македонска литература, 2001.

Теорија на џрозатиа, прир. Атанас Вангелов. Скопје: Детска радост, 1996.

Чинго, Живко. *Сребрениџе снеџови*. Скопје: Наша книга, 1990.

Владова, Јадранка. *Мојоџ џријател А*. Скопје: Култура, 2002.

Iskra TASEVSKA HADJI BOSHKOVA

CHRONOTOPE AS GENRE AND REFERENTIAL SPECIFICS OF CHILDREN'S LITERATURE (JADRANKA VLADOVA AND ZIVKO CHINGO)

(Summary)

Keywords: children's literature, chronotope as meta-stylization, fictional truth, carnivalesque chronotope, adventure chronotope

As a characteristic domain of the whole literary and cultural inheritance, children's literature represents one of the most authentic and disturbing scientific challenges, albeit literary theory places it with reserve in the central genre complex. The uniqueness of this literature is based on its recipient – the supposed reader, which does not exclude the importance of this literary domain. We can verify the function of this artistic chronotope (as defined by Mikhail Bakhtin) by disintegration of severe genre classifications, by outliving the narrow esthetics which turned the alleged trivial genres away, thus analyzing the artistic mode and methods of Jadranka Vladova and Zivko Chingo. This implementation outlines the chronotope's specifics, as well as its predominance in representing the historical category – genre.

Марија ТОДОРОВА

ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА КАКО УЧЕЊЕ ЗА СВЕТОТ

Свештош на литературата за деца

Низ историјата литературата за деца често била потценувана и заобиколувана од теоретичарите на литературата, но во поново време таа добива сè поголемо значење. Литературата за деца може слободно да се каже дека зазема централно место во творештвото на Јадранка Владова. Таа беше во фокусот не само на нејзината книжевна продукција, како авторка на четири романи за деца: „Измислување на светот или Ликијада“, „Мојот пријател АА“, „Девојчето со две имиња“ и „Огледало зад огледалото“; туку и клучно поле на нејзиниот критички и аналитички ангажман и на нејзината наставно-научна работа. Овој текст првенствено ќе се осврне врз критичкиот опус на Владова, застапувајќи ја тезата дека со нејзините теориски и критички текстови, можеби дури и повеќе отколку со својата писателска пракса, таа сериозно ја (ре)дефинираше методолошката и епистемолошката рамка на проучувањето на литературата за деца како наука во Република Македонија, со тоа удирајќи ги темелите на еден нов, современ и интердисциплинарен критички пристап, што оваа дисциплина несомнена го заслужува. Водена од премисата дека кај литературата за деца не смее да се доведува во прашање критериумот на литерарноста, односно нејзините естетски вредности да се лоцираат во еден однос на опозиција со „литературата за возрасни“ во кој литературата за деца секогаш ќе биде „другиот“ кој е длабоко обележан со некаков недостиг или недоволност, Владова успеа да изгради една високо дистинктивна поетика во современото творештво за деца и неговото критичко проследување и промислување во Република Македонија.

Критичките позиции на Владова, најдобро изразени во есеите во збирката „Литература за деца (2001)“, со својата примена на еден комплексен и повеќеслоен приод кон феноменот на литературата за деца, воведоа нови методолошки погледи во проучувањето на местото, функцијата и спецификите на литературата за деца како исклучително значаен уметнички дискурс. Комбинирајќи и применувајќи сознанија од низа дисциплини, од психонализата (Бетелхајм), преку формализмот (Проп) и структуралната семиотика (Лотман), до митологијата и антропологијата, интертекстуалноста па дури и одредени постструктуралистички тенденции, критичко-теориските позиции на Владова ги проблематизираат клучните

аспекти на литературата за деца – нејзиното место во системот на книжевноста, миметичкото во литературата за деца, нејзината социјална, когнитивна, етичка, но и лудичка функција, па сè до прашања поврзани со теоријата на рецепцијата.

Книжевноста за деца е посебна книжевна област со свои идејни, воспитни и уметнички обележја и специфичности. Исто така, таа е составен дел од народното и уметничкото творештво. Книжевноста за деца е наменета за најмладиот читател, од две до над петнаесет години. Како што укажува фолклористот Силвија Грајдер, „децата се одделуваат од поширокото општество според возраста и општото непознавање на традициите на возрасните. За да станат потполно функционални, компетентни возрасни луѓе мораат да ги научат овие традиции; или, како што се вели, мораат да станат „акултурирани“, (т.е. да ја прифатат и да се приспособат на новата култура). Но пред и за време на овој процес децата меѓу себе имаат повеќе заеднички карактеристики отколку што имаат со возрасните кои ги контролираат.“ (Grider, 1988: 67). Меѓутоа, литературата за деца има мошне широка рецепција, бидејќи ја читаат и со неа се идентификуваат и децата и возрасните. Во својата анализа, Влодова нотира и своевидна типологија на дистинктивните одлики на литературата за деца, од аспект на: возраста за која е наменета, едноставноста, темата, постојењето на фасцинантен заплет или лик, јазикот, аголот на гледање, дидактичноста, итн. Токму во дидактичноста, сама по себе, Влодова не гледа никаков „лош белег“, туку само „обратно свртен мимезис“ (Влодова, 2001:17). Додека возрасните при читањето на еден текст го *прејознаваат* веќе доживеваниот свет и сопственото искуство како одраз, децата при читањето „го прејудииираат богатството на светот во кој живеат“ (Влодова, 2001:18). Затоа за Влодова, проблемот со дидактичноста не е проблем на дидактичноста сама по себе, „туку е проблем на борбата на уметноста која, природно, има и други ефекти, освен естетскиот, кои не може да ги контролира при рецепцијата“ (Влодова, 2001:18). Овој дијалектички однос меѓу дидактичкото и естетското во книгите за деца, Влодова го анализира преку примерот на три парадигматски фигури во македонската литература: Григор Прличев, Марко Цепенков и Славко Јаневски. На „Воспитание или дванаесет песни за деца“, единствениот текст на Прличев јасно наменет за детска публика, во кој апсолутно доминира грубата дидактичност со целосно занемарување на естетските аспекти, Влодова му ја спротивставува сказната „Силјан Штркот“ на неговиот современик Марко Цепенков, во која ефектите на чудесното (метаморфозата на Силјан Штркот) на детото-читател „му овозможуваат во естетски виртуозно раскажаната приказна, да ја согледа пораката во која изборот *ако бидеш добар* ја дозволува слободата на изборот, но исто така, ја поткрепува довербата во сигурноста што ја даваат возрасните“ (Влодова, 2001:19). Тоа уште повеќе е евидентно, според Влодова, во творештвото за деца на Јаневски, првенствено во „Шеќерна приказна“ каде со

многу хумор и со лирски елементи кои нарацијата ја осветлуваат од повеќе агли, „ненаметливо а јасно се добива дидактичката поента“ (Владова, 2001:20). Пишувајќи за Јаневски како основоположник на современата македонска литература за деца и за возрасни, Владова всушност се залага и за превреднување на историографијата на македонскиот роман, гледајќи во „Улица“ не повест, туку типичен *bildungsroman*, а со тоа и прв роман во македонската книжевност, пред подоцнежниот „Село зад седумте јасени“. Токму во спојот на ерудицијата и лиричноста што го нотира кај Јаневски, како и во неговото доследно почитување на концептот на играта како креативен принцип, неговиот однос кон јазикот и интертекстуалноста со која неговите книги за деца стапуваат во креативен дијалог со светската литература, Владова гледа доказ дека „разликата меѓу литературата за возрасни и за деца се состои во она *што*, а не во она *како* се опишува светот“ (Владова, 2001:22). Согледувајќи ја литературата за деца како своевиден увид во еден холистички светоглед, Владова нагласува дека фактот што светот на детето е мал и нецелосно развиен не му дава право на писателот да го рудиментира својот однос кон него: „Затоа ќе речеме дека литературата за деца постои како страшен предизвик за талентот на писателите... Писателите се должни, без бебешки пелтечења, без лажно спуштање до децата, со сета зрелост да им го покажат достапниот дел од светот на децата како *вештување* за идното цело. Посакувањето на целото, поттикнато од добро напишана книга, би била единствената важна дидактичност на литературата за деца“ (Владова, 2001:23).

Во серијата теориски есеи („Постои ли литература за деца?“, „Изворите (и) на детската литература“, „Со што треба да се почне на почетокот од читањето“, итн.), како и низ анализите на повеќе класични дела од свеската и домашната продукција за деца („Пинокио“, „Волшебникот од Оз“, „Пипи Долгиот чорап“, „Мери Попинс“, „Силјан Штркот“, итн), Владова континуирано и аргументирано се залага за признавање на литературата за деца како уметност и исклучително важен и сериозен сегмент на националната литература. Владова потенцира дека литературата за деца се појавува синхронично со литературата за возрасни, а фактот што истата е помалку застапена и вреднувана во системот на литературата, зборува за односот на општеството кон детето. Ова оди на линија на современите истражувања во областа кои развојот на литературата за деца го посматраат паралелно со развојот на концептот на детството како општествен конструкт: „Истражувајќи ја историјата на детството и детската литература, литературата напишана за деца ја поврзуваме со општествените, политичките и економските идеологии на даденото време“ (Botelho and Rudman, 2009:18).

Литературираа за деца и светот

Од друга страна, пак, литературата за деца ја има моќта да го претстави „другиот“, запознавајќи ги децата со вистинскиот свет на личности, без притоа да ги зацврстува постоечките стереотипи. Литературата за деца е моќен, но сепак недоволно искористен ресурс за промовирање на позитивни вредности и култура на мир. Низ човечката историја, приказните биле често користени за пренесување на етиката, вредностите и општествената одговорност (Readon, 1997). Литература има моќ да трансформира, да ги смени ставовите и да помогне да се надминат предрасудите и стереотипите, истовремено создавајќи свест за толеранција и хуманост (Sutherland, 1997). Кај децата, приказните помагаат во креирањето на здрав психо-социјален развој на детето (Bettelheim, 1989), а изложеноста на приказни се поврзува и со развојот на емпатија (Pinsent, 1997). Вladoва исто така ја потенцира когнитивната функција на литературата за деца, како средство кое им помага на децата да го осознаат светот преку приказни, како и нејзината формативна функција, односно нејзиното влијание и учество во процесот на продуцирање субјективитети. Истовремено, таа ги подготвува децата за животот, но и за идната литература, бидејќи кај нив желба и создавајќи капацитети за читање на „големите ‘приказни’ на светската литература. Но, и повеќе од чисто спознајна, книгите за деца имаат интегративна функција, односно помагаат за „соодветно интегрирање на децата во светот на возрасните кој знае да биде многу страшен, заканувачки и непривлечен“ (Вladoва, 2001:3), со верба дека доброто секогаш победува, без притоа да го скријат злото кое постои во светот. Книгите треба да им помогнат на децата во градењето на своите идентитети, а во тој процес да ги поттикнуваат децата да ги прифаќаат разликите и да им ги отвараат видичите кон другите култури и начини на живот, на тој начин помагајќи им да ги надминат стравовите кои потекнуваат од незнаењето. А токму незнаењето најчесто води кон нетолеранција, конфликт и војна.

Пишаниот збор има голем потенцијал за на децата да им пренесе информации за мултикултурното општество. Една од целите за ефективна употреба на литературата за деца е да ја направи препознатлива и да ја слави културната разлика, да развие разбирање и почит за луѓето од различни култури, нудејќи позитивна интеракција и искуство меѓу групите со различни култури. На децата треба не само да им помогне да ги разберат луѓето кои се различни од нив во начинот на нивниот изглед, јазик, однесување, вредности и храна, туку треба да им помогне да согледаат дека разликите меѓу луѓето не се лоши.

Но, бидејќи книгите кои го нудат ова се ретки, треба од една страна да се поттикнува и промовира создавањето на такви книги со прифатени литературни вредности. Од друга страна, треба кај децата да се развиваат вештини на критичко читање, за да можат самите да ги оценат позитивните и негативните примери во книгите без потреба тие да се

забрануваат, да се ревидираат или да се употребува која било друга форма на цензура.

На младите луѓе им е полесно да прифатат нови информации кога овие информации се презентирани во структура на приказна. Експертите за мултикултурно образование често го нагласуваат значењето на користењето на литературата за зголемување на културната свест. Користената литература треба точно да ја претстави историјата, обичаите, вредностите и јазикот на одредена културна група. Преку внимателно одбрана литература, децата можат да научат да разбираат и да ја го ценат литературното наследство кое доаѓа од многу разнолики средини. Книгите не можат да го надоместат директниот контакт со луѓето со различни култури, но литературата може барем да го промени нивото на свесност кај децата и да им помогне свесно да размислуваат за луѓето кои се различни од нив.

Децата исто така имаат корист да читаат литература која ја рефлектира нивната сопствена етничка и културна припадност. Ваквата литература може да биде значајна алатка која ќе им помогне да изградат здрави концепти за себе. Децата во книгите ги гледаат сопствените слики, и ако овие се искривени или ако се изоставени, се нарушува и сликата за себе. Особено е важно етничките групи да не се прикажуваат како “другите” туку како “дел од нас”. На тој начин ликовите од етничките групи ќе бидат прикажани како разноликост во рамките на групата, а не преку стереотипи. Користењето на мултикултурната литература може исто така да го зголеми знаењето и свесноста на детето за паралелните култури изложувајќи ги на разликите и сличностите меѓу нивната култура и културата на други групи. Овие ставови, документирани во истражување, го поддржуваат сфаќањето дека вклучувањето на мултикултурната литература во наставната програма може да ја зголеми свеста на детето и да ги намали негативните стереотипи на лицата од други култури. Од друга страна детето може да биде изложено на литература која е со предрасуди и стереотипи или пристрасна кон одредена етничка група. Ако проценката доведе до заклучок дека некоја книга, сепак, покажува негативни стереотипи, родителите и наставниците би требало на децата да им укажат на ова. Подобро е да им се помогне на децата да ги препознаваат стереотипите отколку да се забрануваат или уништуваат помалку подобните книги. Подлабокото разгледување на книгите ќе ги развијат кај детето вештините за критичко размислување. Како што истакнува најпознатата шведска авторка за деца, Астрид Линдгрен: “Во моментот – дури и без војните – во светот постојат незамисливи ужаси, насилство и репресии за кои децата се свесни. Бидејќи секојдневно гледаат и слушаат и читаат за нив, тие ќе почнат да веруваат дека војните се нормална појава. Зарем не треба ние, барем во нашите домови и преку нашиот пример, да

покажеме дека постои и друг начин на живот? Може на тој начин постои мала шанса да се придонесе, малку по малку, кон мирот во светот.”¹

Во тоа всушност се состои етичката функција на литературата за деца, поттикнувајќи ги децата и сите оние кои ја читаат „да останат деца во срцето и внатре, невидливо, а однадвор нека бидат цврсти и силни“ (Владова, 2001:5). Во еден свет преплавен со визуелни информации посредувани преку масовните медиуми, Владова се пројавува како недвосмислен апологет на читањето, односно на раскажувањето приказни, како средство за спознавање на светот, но и како инспирација и поттик за негово менување.

Библиографија:

Bettelheim, B. 1989. *The uses of enchantment*. New York: Vintage Books.

Владова, Ј. 2001. *Литература за деца*. Скопје: Гурпа.

Ghosh, I. K. 2003. Children's Literature and the Culture of Peace. In: *UNESCO Conference on Intercultural Education*, 15-18 June 2003, Finland.

Grider, S. 1988. *Children's Folklore: A Manual for Teachers*. White Springs, FL: Florida Department of State, Bureau of Florida Folklife Programs.

Hunt, P. (ed.). 2005. *Understanding Children's Literature*. London: Routledge.

Pinsent, P. 1997. *Children's literature and the politics of equality*. London: David Fulton.

Reardon, B. 1997. *Tolerance - the threshold of peace*. UNESCO Publishing.

Russell, David L. 2005. *Literature for Children*. 5th ed. Boston: Pearson.

Sutherland, Z. 1997. *Children and books*. New York: Longman.

Тодорова, М. 2010. *Литература за деца и културнаа разноликост*. Скопје: Вермилион.

¹ Астрид Линдгрен, говор при врачувањето на Наградата за мир од германските книжарници во 1978 г.

Сеад ЦИГАЛ

КОН „БИТ ПАЗАР“ НА ЈАДРАНКА ВЛАНОВА

Клучни зборови: Јадранка, Вланова, македонски, расказ, книжевност, јазик, литература, дваесетти век, фикција.

Низ призма на нашето, но и светското, литературно-критичко искуство може да се каже дека ретки се оние творци кои уметничката реч ја приопштуваат и креативно и аналитички. Авторите кои книжевноста ја владеат како уметност, но и како наука, се навистина вонредни појави во секоја средина, а во нашиот домашен контекст можат да се избројат на прсти. Кога говориме на оваа тема, мора да се напомене дека обидите за досегнување на оваа двојна умешност, или компетенција, се бројни, многумина се обиделе, се обидуваат и секако ќе се обидуваат и понатаму, но само времето и културата во која дејствувале покажува кој каква трага оставил зад себе и кој успеал да ја развие ваквата тешко досеглива сестраност. Во современата македонска литература своевидна парадигма на оваа тема секако е ликот на Блаже Конески, неуморен деец и на полето на уметноста, но и во полето на науката. Препознатлив и по своите песни и по научните достигнувања, особено во кодификацијата на современиот стандарден македонски јазик, Конески навистина претставува недоминлив пункт за споредба и анализа кога се започнува секаква дебата на темата науката и уметноста. Таквата двојна умешност и величина кај нас ја оживува онаа речиси вечна дебата за талентот и трудот. Навистина, за да станете вреден и признаен во одредена општествена област што е поважно, талентот, како одреден вроден сензибилитет и лично настроение, или пак вложениот труд, работата, жртвувањето и посветата?

Имајќи ја извонредната чест да бидам студент, соработник и пријател на Јадранка Вланова, можам да посведочам дека таа беше најидеалниот можен спој на овие два креативни принципи: талентот и трудот. Таа неуморно црпеше и од двата извори, вложуваше со труд, а низ нејзиниот труд пробликуваше сиот нејзин артистички талент, во сето она што го твореше, без исклучок. Посветено, научно прецизно и педантно, проверено по кој знае колку пати, но и никогаш без естетското, уметничкото, топлото и човечното. Уметноста ја создаваше сериозно, на науката и приоѓаше со уметнички жар. Уметноста во зборовите, зборовите во уметноста, зборовите и мислата за уметноста, сето тоа за Јадранка Вланова беа

„лесни вештини“ кои навистина во сите свои манифестации и творечко завештание беа импресивни за сите нас кои бевме привилегирани да учиме од неа. Јадранка Влагова успевахе да ги спои овие два принципи, да ги осветли од сите свои агли, да ја покаже нивната проткаеност, а со тоа и да не потсети дека науката за литературата и самата литература се длабоко проникнати и дека одвојувањето на едно од друго е невозможно. Науката и уметноста секако можат да опстојуваат еден без друг, но колку волшебно и импресивно делуваат во симбиоза, тоа таа успевахе да го допре и пренесе во секоја свој аналитичка редица, стих и средба со студентите и пријателите. Таа ја отелотворуваше таквата симбиоза на уметноста и науката, едноставно живееше со неа и за неа. Во сето свое уметничко, научно и човечко завештание, внимателниот читател и проучувач ќе најде неброј илустрации за оваа нејзина раритетна величественост.

Ќе се навратам на нишката која ги поврзува Блаже Конески и Јадранка Влагова. Низ бројни разговори и дискусии таа никогаш не пропушташе да ја искаже својата почит и импресионираност од професорот Конески, онаков каков што таа го познаваше од факултетот кој денес и го носи неговото име. Успевахе да ни ја пренесе нам, кои ја немавме можноста непосредно да се запознаеме со него, сликата за Конески, од онаа човечка страна, неговите карактерни и човечки одлики кои додаваат срдечност на неговиот јавен лик и историска персона. Во таа почит се огледуваше не само човечка емоција туку, можам од оваа временска дистанца да потврдам, и активна творечка посветеност. Таа како да чувствуваше дека ваквото живототворечко завештание на Конески, да се градат мостовите помеѓу уметноста и науката, не беше доволно згрижено. Од оваа внатрешна и интимна човечка посветеност таа црпише енергија и мотив да биде една од ретките кои беспрегорно работеше и на уметноста, но и на науката за јазикот, беше една од ретките која пишувахе и твореше уметност, уметничка критика, трудови за литературата, дела, статии и учебници и за литературата и за јазикот.

За овој скроман текст посветен на нејзиното човечко, научно и уметничко завештание, одбрав да ја подвлечам токму оваа линија, таа нишка низ која се преплетуваат повеќето нејзини вредности и достигнувања и низ кои се огледа нејзината лична посвета кон она што го сакаше и работеше.

Расказот „Бит пазар“ за мене претставува авторски примерок на Јадранка Влагова низ кој се отсликува нејзиниот авторски узус од сите свои аспекти, особено на планот на способноста да комбинира навидум спротивставени или сопоставени техники, приоди, жанрови и слично, и да им даде нова вредност токму низ нивното сопоставување кое не резултира во противставување, туку напротив во сплотување.

Во расказот „Бит пазар“ пред се е сплотена прозата и поезијата, но тоа е само почеток на непрекинливото сплотување кое провејува на

неколку пункта и рамништа. Расказот навидум „наликува“ на проза, но кога исчитувате го восприемате како врвна поезија, низ сите свои одлики.

*„Питом со злетиќаџа на овошјејџо, зеленчукојџ, цвекејџо џод џогледитџе џиџо извикуваџџ од лицџаџа на набрчканиџе селани и руме-
ниџе, забрадени селанки.“*

Сликата која ваквиот авторски композит ја остава врз читателот е навистина впечатлива: тоа е речта која не само што пренесува импресија, туку на виделина и ја изнесува убавината на јазикот и го открива уметничкото око на авторот. „Погледите што извикуваат“ претставува вградена мини-формула на формовната хибридноста: метафората изградена врз непертинентноста на сопствените составки, како во оревче ја отсликува умешноста на Јадранка Влатова да ги сплоти сопоставеностите, и да ја одбегне спротивставеноста. Ваквиот поетски поглед врз еден така „непоетична глетка“ каков што е еден скопски пазар е приказна и умешност сама за себе, а реферира кон прозирањето на човечки обоеното уметничко во светот кој не опкружува. Во прилог на оперирањето на метафората и на длабинско ниво, сведочи следната сентенца по која каде „погледите не извикуваат“, останува голото извикување:

*„Прекуџувачитџе се веќе неџиџо друџо. Се џреџознаваџџ џо џиџри-
наџа во зласоџџ кој не може да ја скрие неџрижаџа за судбинаџа на
стиџокиџе“.*

Авторската прозна интервенција се нотира и на интерпункциско ниво, а во неа пак е вградена горенаведената семантичка и феноменолошка дистинкција на „продавачи“ и „прекупувачи“. И кога иницијалната сопоставеност е надмината низ впечатлив метафоричен катализатор, таа внесува нов и посилен контраст:

*„Жестџок во џреџичувсџивоџо дека крие џџајни каџичиџа за нај-
стиџраџни злосџори“.*

Тој Бит пазар кој ни е оџворен како „питом“ сега одеднаш е „жесток“, а таа жестина води кон „скриени најстиџраџни злосџори“. Како да се помири оваа страшна прикриена трансформација? Особено кога ужасието се раслојува низ секој следен чекор на тој ист Бит пазар:

*„Се чекори низ неџовитџе сокачиџа со дробови џолни болка и
издишки џоради стиџравоџџ дека зад аџлитџе демнаџџ неџознаџџ зла.“*

Но, „мостот“ кон сплотувањето и помирувањето на оваа тревожна природа на Бит пазар е даден низ трепетливоста на предоеен синтагматски оператор *„Шеџоџилџиви зласови џовикуваџџ во несиџурнаџа џемнина на дворовитџе“*, кој на фаќа нишката на „тајно и скриено“ и не воведува во тој поинаков сокриен свет, тој излез и помирување на хорористичниот

Бит пазар. Авторката се фаќа во костец со најжестокиот хорор и го посочува помирувачкиот елемент, кој и на ова рамниште цели кон помирувањето и сплотувањето, постигнато во првите два пасуси.

„Од нив навева миризба од џешки расџиџелни масла џиџо е доказ дека има многу жени во џиџе џразнини џиџо довикувааџи. Се чувџивувааџи – мазни, меки, со свилени коси“.

Контрастирањето продолжува: заради оние кои „доџирааџи музика со своџиџе седеџфни нокџи и џеаџи на неразбирливи јазиџи за џосакувањето на далечиниџе...“ ноќе, соџласно со бојаџи на небоџо без месечина се случувааџи сиџе џџемни неџиџа на Биџиџазар. Токму џоради нив.

Низ овој, како и низ следните силни контрасти, се развива и продлабочува дуализмот на еден топос до таа мера што тој ја надминува својата хронотопска рамка и се вивнува во сферите на симболизмот. Тој станува метафизичка платформа на која авторката постапно не доведува. Но, метафизичкото за Јадранка Влатова не значи одделеност од опипливото, физичкото, феноменолошкото. Напротив, низ нишката на редене на контрасти кои оперираат заеднички, таа метафизичкото го преточува во своевидна реифицирачка низа на предмети кои ја помируваат метафизичката и профаноста. Тоа е клучот на целовитоста, досегнувањето на посредното и непосредното, на начин кој ќе ја оживотвори нивната врзаност.

А Бит пазар на Јадранка Влатова е таков: еднаш е „мусџаклесџи човек со насмевка од расџиџани заџи џиџо само џо засилува сџравоџи“, а друг пат „безоџасна жена џубоџиџиџо засверена во она џиџо џо нуди следнаџа џезџа“. Доброто и злото, светлината и темнината, метафизичкото и предметеното, проткаени низ еден хронотоп го отсликуваат животот во мало и животот во маало: сплотувањето и сожителствувањето како принцип на егзистирање и проникнување во длабинското.

А нејзиниот расказ како и гласот на Духот од купената ламба, грмнува и ни го приопштува скриеното, да не вознемири, но и потсети на скриеното кое дејствува, а со тоа и да не облагороди:

– Види џиџо куйџе! Личи на Алаџиноваџа! – ќе ја гувнам мазнејќи ја со џоказалеџиџи.

Од неа џоџаш, како од сџраџина, џоџземна длабочина ќе џрмне џласоџи на Духоџи:

– Е, како да не! Нема веќе исџолнување џелџи!

Конечно, може да се каже дека Јадранка Влатова во духот на сопствената творечка ера игра креативно со формите, твори т.н. „хибридни“ или мешани жанрови, но во она што таа ни го остава има многу повеќе од „постмодернистичката игра“ со парчињата и дробење на големите наративи. Во неа се огледа не само возбудливоста на сплотените форми, туку и длабочината на сликите, мислите и пораките, кои се вгнездени во овие

само по форма мали дела, а всушност грандиозни поставки на нејзиниот творечки опус.

Битпазар Јадранка Влатова

Пијом со злејката на овошјето, зеленчукој, цвеќето под погледите што извикуваат од лицата на набрчканиите селани и румениите, забрадени селанки. (Прекуувачиите се веќе нешто друго. Се препознаваат по ширината во златот кој не може да ја скрие недржата за судбината на стокиите. Сигурни се дека убаво ќе ги продадат. Со дујла добивка.) Жесток во препрекувајќиот дека крие тајни катчиња за најстрашни злостори. Се чекори низ неговите сокачиња со дробови полни болка и издишки поради стравот дека зад аглиите демнат неопознат зло. Скринуваат темните порти. Шепотливи златови повикуваат во несигурната темнина на дворовите. Од нив навева миризба од темни растителни масла што е доказ дека има многу жени во тие празници што довикуваат. Се чувствуват – мазни, меки, со свилени коси. Во лелеави апии како живи кандила го миросуваат воздухот – со излачени насмевки во аглиите на усните, со солзите задржани врз клепките, со појтиа врз бело-темниот стил ... Го засијуваат воздухот со својата смеа, со безнајорната игра на појтиа и со вејрејќиот што го раѓаат нивните занисани злати кои со фрчењето на косата (како зрива од затрчан коњ) велат меко и нејасно, ошсечно и јасно, јасно – НЕ! Доираат музика со своите седефни нокти и пеат на неразбирливи јазици за посакувањето на далечините... Гиздави, сочни, со очи на тажни галабици и бесрамни како најпресметаниите кокеши, појтикнуваат вриеж на крвта. Секогаш во темнината или во денската полусенка помеѓу билките, водата на шедрваниите, бриленот што ги крие виситинските шдови... И сигурно, со некој свој беспричински инает, поради некоја неистолнета волја, предизвикуваат чудни злосторства по уликите на Битпазар ноќе. Ноќе, согласно со бојата на небојќиот без месечина се случуваат сите темни нешта на Битпазар. Токму поради нив.

Под закрилата на нокта, мускулестии, намуртени мажи ги внесуваат своите бледи жриви низ подготворени порти кои молкавично се затвораат зад нив изедначувајќи се со соседните, со што за секогаш се губи можната трага за откривањето на злосторот. А сосема се безопасни дневните куувачки. Полускриено може да се куи и злато, стари сребрени яри, оружје, секакви видови часовници, темни свили за свечени фустани, амајли од иркиз, срма, монистра, афионов катран, белило, чајови за убави сонитија, истинет шун, странски зайалки, шилови карти со срамни слики, шарени лулки, големи темни, шолчници, свонци за овци и свонци со кои е невозможно да ве изненадат дојдениите во кука со голема порта, диштрони, катинари, износена облека, касети со

Трајче СТАМЕСКИ

ЗА НЕКОЛКУ ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИ ФИНТИ

(во романот „Исѝок-Зайѝад“ на Јадранка Влатова)

„Гневој, Божице, сјеј го на Ахила, синој Пелејев“
„Илијада“ – Хомер

Не можеш ми да кажеш,
 колко те ти може да си
 добри и добри, ама и
 умелостта и намере".
 Со бувова,
 джурини

Кога и денес ја читам оваа посвета што Јадранка Владова ми ја напиша на примерокот од првото издание на „Исџок-Зайаг“¹ го имам истото чувство на одговорност, како и тогаш, најмногу поради она „*што ќе ги најде сити теориски 'дуйки'*“. Од друга страна, пак, морам да признаам дека тоа, колку и да ме ставаше пред тежок предизвик, на некој начин и ми причинуваше огромна сатисфакција, зошто беше напишано лично од неа, од раката на Јадранка Владова. Се разбира дека, и покрај големата чест и доверба што Јадранка ми ја укажуваше со таа своја реченица, тогаш јас воопшто не се осмелував да влезам во каква било конверзација со текстот, тој беше преголем „залак“ за мене. Но, и денес, кога посериозно размислувам за романот на Јадранка, доаѓам до сличен заклучок: тој не е воопшто лесен за анализа, првенствено затоа што, како посмодернистичка проза бара елоквентност и голема компетенција од

¹ Сакам да посочам на еден технички детаљ, специфичен за првото издание на романот „Истјок-Зајуг“. Имено, поради грешка во печатењето шеснаесетата страница во романот е целосно бела. Пропустот се надмина благодарение на инвентивноста на издавачот Љупчо Лазаревски, кој се досети таа страница дополнително да ја отпечати на посебна картија во форма на bookmarker, како *Изгубено писмо*, кое потоа одлично се вклопи во концепцијата на книгата.

читателот. Штом го употребив зборот компетенција, тој веднаш ме асоцира на Умберто Еко, а врската со романот на Вladoва ми ја овозможува еден негов текст², во кој тој на духовит и симпатичен начин зборува за постмодернистичките техники во нарациите. Така, кога, Анастас во едно свое писмо до Стефан ја објаснува својата намера за пишување роман го дава следниов предлог: „Мислам дека треба да направиме еписиоларен роман, со прикажана свесност дека правиме роман (посимодернистички финти грачевски!)“³, повеќе немав никакви дилеми, овојпат, ќе се обидам да одговорам на предизвикот наречен: *сигне теориски „дујки“*, ама и *уметничка* „намера“. Кога авторката преку своите ликови зборува за постмодернистички финти, таа мошне суптилно и со шарм на познавач кој знае, но навидум на тоа не му придава големо значење, во текстот внесува нов квалитет претставен преку една постмодернистичка техника наречена *метатекстуална автоиронија* (се разбира дека истото се однесува и на теориските „дупки“ наведени во посветата) Обично, со еден постмодернистички вокабулар, за метанаративноста се вели дека настанува во моментот кога текстот размислува за себе си, кога авторот ги коментира сопствените постапки при создавањето, а често и кога бара соработка од читателот. Нешто слично прави и Вladoва во својот роман со тоа што таа го проширува просторот на метанаративноста, додавајќи елементи на автоиронија, како знак дека во секој момент може да си поигра и со сопствената, лична ерудиција и талент, но и со правилата на жанрот, само затоа што тоа кореспондира и е дел од глобалната слика на постмодернистичката игра. Метанаративноста, како постапка која симултано го изедначува чинот на пишувањето со коментарот на напишаното ја среќаваме и при рецепцијата на останатите форми на уметност (на пр. филмот), како во следниот сегмент: „Филмот е толку посромашен во однос на книгата, ама сепак беше добар затоа што има нарајор. (Денес ќе го гледам Вендерс со Коле – „Хотел од милион долари“. Можеби веќе си го гледал“? и „Последното филмско разочарување ми беше Брајан де Палма со неговиот „Марс“. Не можев да замислам дека толку злост филм ќе направи еден човек кој имаше толку чисти жанровски филмови.“⁴ Ова е уште еден пример за самосвеста на авторот, кој ги користи можностите на *метатекстуалната* во бесконечната игра на потенцијалните значења. Во контекст на ова и јас се обидов да влезам во истата игра и перспективите што таа ги нуди. Оттука и наслов на овој текст *За неколку посимодернистички финти* значи обид да се постигне двојна артикулација, прво преку експлицитната интенција да се вклучам во *дијалог* со текстот на Вladoва, преку детектирањето на некои суптилни постмодернистички замки, како на пр. метатекстуална автоиронија, но истовремено

² Еко Умберто, „Интертекстуалната иронија и нивоата на толкувањето“ во „За книжевноста“, Народна книга, Алфа, 2002, стр.197.

³ Вladoва Јадранка, Исток-Запад, Магор, 2002, стр.11

⁴ Исто, стр.15.

и како некој што ја продолжува играта на бесконечните варијации преку употребата на *интертекстуални цитати*. Без разлика колку успешно се препознава алузијата на романот *Исџок-Зайаг* од Јадранка Влодова, сепак, мене ми се виде интересно и сосема легитимно ваквото надоврзување на текстовите преку можностите на интертекстуалноста. Овде, секако ќе се запрашате каква врска има поднасловот од Хомер со сите овие постмодернистички тенденции? Го селектирав првиот стих од ремекделото на светската книжевност, без голема претенциозност, само како потсетување дека интертатекстуалноста, како постапка/техника е стара, колку и човекот и дека не е иновација на теоретичарите на постмодернистичката проза, кои при толкувањето на современите текстови користат термини, како директно создадени од вештата рака на богот Хефајст (интертекстуалност, метатекстуалност, автореференцијалност, интердисциплинарност, цитатност, краток спој и сл.). Во контекст на ова се сеќавам на часовите по светска литература и на омилениот роман на Јадранка Влодова („*Трисјам Шенги*“ на Стерн), кого таа знаеше често да го потенцира како одличен пример за иновативната употреба на наративните техники и вешто поигрување со жанровските стандарди, нешто слично како добар дел од денешната постмодернистичка проза. Но, колку и да ни изгледаат комплицирани сите овие терминолошки иновации, сепак мора да потенцираме дека поголемиот дел од нив се присутни во романот на Влодова. Па, така, без разлика што кај Анастас се раѓа идејата за правење *ејисџоларен роман*, сепак, во суштина *Исџок-Зайаг* е одличен пример за постмодернистичката интенција за хибридизирање на жанрите. Тргувајќи од почетниот договор за пишување роман преку електронска (e-mail) комуникација, заради далечината меѓу ликовите и веќе споменатите метанаративни постапки, потоа формата епистоларен роман, па сè до разните типови преписки, романот проектира една полифонијна, модерна слика на стварноста. Обидот за двојна мистификација „*Значи, џодџојви се да џо сокриваш она што ќе џо разџолуваш од себеси*“⁵, симулирањето, мноштвото од гласови кои стандардно се умножуваат преку позицијата на ликот-раскажувач во спрега со мултиплицираната гледна точка само ја потврдуваат неговата комплексна структура. Оттука главно произлегуваат и тешкотиите при анализата. Ние, тука, немаме намера да навлегуваме во интенцијата на авторот и неговата свест за комплексноста на својот роман, кој и идните толкувачи ќе ги доведува во состојба на „идеална несоница“, осудени на перманентно соочување со различните техники и значења. Тука ќе посочиме само на фактот дека самата Јадранка, употребувајќи ја синтагмата *теориски „дујки“* неправедно се однесува прекритички кон сопствениот текст, за кој комотно може да се каже дека содржи квалитети и вредности, кои дозволуваат романот да се чита како полисемичен палимпсест или како процес на бесконечна семиоза. Дека е тоа

⁵ Исто, стр.15

така, доволно е истражувачот, во духот на посмодернистичката постапка *фрагментиарност*, да селектира само една од стандардните формули за воспоставување комуникација преку електронско писмо (mail) од романот:

Original message –

From: Anastas Markov <anastas@sonet.mk.com>

Sent: Sunday, 29. April 2001 7:37 PM

To: Stefan

Subject: Bravo za fontot!

И веднаш ќе се соочи со мноштвото проблеми, предизвици, провакации како резултат на употребата на *хипертекстуалноста*, постапка која бара силна компетенција од читателот за поврзување/удвојување, на текстовните и вонтекстовните значења. Така, *Браво за фонтоот!*, не значи само обичен маркер за врска, тој по автоматизам се повикува и не упатува на некој претходениот текст (електронско писмо) и со него воспоставува семантичка релација. (Слично како и хипертекстот во нелинеарните медиуми, кој користи маркирања зад кои маркираниот збор „крие“ (повикува „отвора“) друг текст кој е на некакво ниво поврзан со првиот). Хипертекстуалната семиоза во романот на Владова не запира на ова ниво, туку напротив, се умножува, се дисперзира. Таа ја проверува компетентноста на читателот, го тестира неговиот интуитивен потенцијал. Тој, во дефицитарноста на фонтот на Западот, треба да ја препознае дијалогичноста меѓу двете култури: „*Драги Стефано ми требаше време да сфатам дека читам кирилица. Иако писмото си имаше унапредство, ама јас си одам директно на обраќањето, нели... Нели вака е поубаво? Но да знаеш, Твојот фонт не е правовисно коректен... Сепак инсталирај го мојов*“.⁶ Неприсуството на кирилица на Западот, исто така ги отвора прашањата за разликите меѓу двата културни идентитета (тоа е и една од темите во романот), но истовремено и „не потсетува дека нашата цивилизација е огромен, отворен и недовршен систем од знаци, кои не можат да се сублимираат во единствениот миг на презентноста, но затоа пак можат да се репродуцираат во дијалогот на културите“.⁷

Но, тоа што според нас му дава посебен белег и квалитет на најзиниот роман, настрана од посмодернистичките елементи/техники кои, како што видовме, во романот на Владова ги има во изобилство и за кои допрва може навистина многу да се пишува, се однесува на оној дел од посветата, кога таа го нарекува „уметничката намера“, а кој има допирни точки со традиционалните типови на рецепција на текстот, кога во него се бара некаква „подлабока“ смисла, кога се демистифицира метафората во „срцето“ на текстот, е сензитивната приказната за Ана и најзиниот

⁶ Владова Јадранка, *Исјок-Зайад*, Магор, 2002, стр. 14

⁷ Бановиќ-Марковска Ангелина, *Груен јорирей*, Магор, 2007, стр. 30

најсакан, која ја нареков *Парадигмата на ѝораката во шише*. Првпат слушнав за оваа синтагма во еден мошне познат рефрен од песната на The police – „Message in a Bottle“, подоцна и преку истоимениот роман на Николас Спаркс. Отсекогаш ме восхитувала леснотијата на искуството и совршеното доловување на најсуптилните нијанси и таинствени орнаменти на љубовта. А, сè започнува од љубовта, на што некои ќе се надоврзат дека сè не завршува со смртта. Love is stronger than dead поентира вокалистот на една веќе подзаборавена група The The. Иако, до денес, свесен за сите овие гласови и слики во мојата глава, во една лична конверзација, не ја најдов вистинската асоцијација на тоа што ме тераше да си споменувам на пораката во шише, секогаш, додека ги читав писмата на Ана-женскиот глас, претставничката на Дивиот Исток. Неа ја сфатив нешто подоцна. Сите оние што ќе го прочитаат романот ќе ја забележат неговата *дијалогичност* и потребата за комуникација „Најмногу сакам да ѝ пишуваме за ѝоа дека нишџ времето, нишџ ѝпросторот не ѝосџојат како катџџори нишџ ги унишџуваат релациите меџ луџеџ“⁸ и во ова нема никаков проблем. Дека Јадранка Владова го создава првиот и воедно најубавиот епистоларен роман во поновата македонска книжевност доволно е само да се прочитаат писмата на Ана. Тие се можеби најсуптилните, најемотивните љубовни писма на овие простори и во овие времиња на сеопшта криза. Нејзиниот истенчен усет, да ја чувствува, да ја живее, да ја изразува, да ја бара љубовта низ сите форми нужно бара реализација од другата страна (*нејзиниот најсакан*), како и дијалогичноста, која нужно бара соговорник. За жал писмата на Ана ја доживуваат спротивната судбина: „Не сакам да размислувам *џраџански*, да бидам учџива и да чекам Ти да ми одџовориш (*доџолку џовеќе нишџ ѝосџои оџасносџ никоџаш да не ги добиеш моџите џисма џраџени на џаа несиџурна, сомниџелна адреса која ми ја даде Г.*)“⁹ Без оглед што кај Ана уште од почетокот постои сомнеж за долгорочноста на комуникацијата, таа е упорна, не се откажува. Напротив, како што продолжува нарацијата, така таа сè поинтензивно и постраствено ги испраќа своите писма до Него, со искрена надеж дека дијалогот ќе трае или ќе се возобнови. Меѓутоа, како што поминува времето, така е сè поизвесно дека *нејзиниот најсакан* ќе ја прекине комуникацијата. Така, судбината на Ана совршено се вклопува во каталогот на интимната историјата на човештвото, која познава безброј примери на нереализирана, невозвратена или неодговорена љубов. Со секое ново писмо таа станува свесна за губењето на соговорникот: „Најсакан мој, *џо оџворам сандачеџо за џисма со оџравдание дека друџи ми џишџуваат, а ѝосџојано џо барам Твојот ракоџис...*“¹⁰ Неговиот глас повеќе ја нема моќта да го прелета океанот. Западот останува глув на повиците од Истокот. Истокот, пак отсекогаш бил почувствителен од

⁸ Владова Јадранка, *Исток-Зайаг*, Магор, 2002, стр. 15

⁹ Исто, стр.45

¹⁰ Исто, стр.64

Западот. Дијалогот се сведува на монолог. Ана останува заробеник на необичната конверзација со самата себе. А, нејзините писма, еднаш одвоени од неа и од стварноста околу неа, остануваат да лебдат во празниот, бесконечен просторот на можни/неможни интерпретации. Токму, заради ваквата нивна судбина, тие прекрасни женски писма ме асоцираа на пораката во шише, како парадигмата за фатумот на секоја недоречена, непознаена, непотолкувана љубов. Кога само пред крајот на романот ќе прочитаме дека нејзиниот најсакан, идеалниот собеседник, ја напуштил првичната идеја да запише постдипломски студии во Америка и дека заминал на брод, да работи како морнар, пред нас излегува комплетната, потенцијална слика на разбрануваното синило на океанот и најпрекрасната, најстраствената порака (писмо) што може да постои во сиот универзум, како затворена во шише од стакло срамежливо и спокојно го одминува морнарот, кој презафатен од обврските не е способен да ја види.

Trajce STAMESKI

(Summary)

Key words: Jadranka, Vladova, paradigm, postmodern, techniques, semiotic, novel, conversation, interpretation, communication

Considering the fact that “East-West” represents the first epistolary novel in the recent Macedonian literature, the intention of this text is to present the quality and values of a complex narrative structure, which successfully combines the postmodern techniques and the more traditional narration represented by the paradigm about the message in a bottle.

**ЈАЗИК
И ДИДАКТИКА**

Агим ПОЉОСКА

ВАРИЈАНТАТА НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК ВО ЧЕТИРИЈАЗИЧНИКОТ НА ДАНИИЛ МОСКОПОЛЕЦОТ

Даниил Москополецот е еден од меѓу највидните и најплодните лексикографи од XIX век. Тој завзема значајно место во плејадата на странски и домашни дејци, просветители запишувачи и лексикографи (А. Мазон, Ѓ. Пулевски, Г. Прличев, К. Шапкарев, Б. Миладиновци, Н. Фрашери, Ј. Багери, К. Кристофорици и др.) на јужнословенската, албанската и балканската лексикографија. Неговиот Четиријазичник објавен 1874 год., тогаш, а и денес, како по својот обем, така и по својата содржина и разновидност (тематска и географска), претставува јазично и лексичко богатство кое е од големо значење за македонистиката, албанистиката, романистиката и еленистиката, а посебно за лексикологијата и историјата на балканските јазици т. е. за балканистиката. Несомнено, Данииловиот Речник, со својот богат јазичен и лексички материјал, дава извонредни можности за една опширна лингвистичка анализа.

Тоа е пред сè резултат на почетоците на националната самосвест на балканските народи, кога се доаѓа до мошне интензивните контакти и комуникации на различните етнички заедници во еден релативно мал простор, кога се прават почетните чекори во просветната дејност на својот мајчин јазик и се нудат можни решенија за самопрепознавање на културолошката димензија на балканските народи во духот на етнојазичната и етникултуролошката традиција.

За значењето на Четиријазичникот на Даниил укажува и О. Јашар-Настева, кога вели: „Меѓу старите паметници, значајни за проучувањето на историјата и дијалектологијата на македонскиот јазик, секако дека посебно значење и интерес претставува македонската паралела (охридски говор) што е објавена во познатиот „Четиријазичник“ на влашкиот/ароманскиот учител и лексикограф Даниил Михаили Адами Хади од Москополе (Албанија). Овој повеќејазичен речник кој, според едни научници бил објавен во 1794 год., а според други во 1802 год., во Венеција, претставува само дел од еден поголем труд на кир Даниил, под наслов „ΕΙΣΑΩΓΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ“, вид „Началное учение“, учебник какви што се подготвувале во

минатите два века и на нашите меридијани (Види факсимили VIII и IX). Во него се давале елементарни податоци од применетите науки од разни области на науката: математика, физика, астрономија и др., како и примери од епистоларниот стил и секојдневната конверзација”. (Оливера Јашар – Настева, 1995, 171-176).

За значењето и важноста на Данииловиот „Четиријазичник“ и за неговата широка практична примена зборуваат и бројни процеси. Еден таков препис е пронајден, како што не известува проф. X. Поленаковиќ и во влашкото село Долна Белица (Струшко). Во својата Историја на македонскиот јазик Б. Конески на Четиријазичникот на Даниил му посветува цели две страници, приоѓајќи му од различни аспекти на овој речник. Конески дава и неколку интересни и помалку познати податоци. Според Конески „Четиријазичникот“ е од голема важност за нашата историска дијалектологија, бидејќи во него имаме фиксиран охридски текст од пред повеќе од век и половина, за кое време во охридскиот говор настанале веќе некои промени. Неговата важност се состои и во тоа што и покрај преднамерената цел на составувачот послужил како образец за ред такви ракописни речници, во кои наспоредно со грчкиот почнува да се употребува и народниот јазик” (Б. Конески, 1968.)

Четиријазичникот е дел од поголемиот труд на Даниил *Воведна обука* (*Εισαγωγική διδασκαλία*). Податоците за авторот се многу скудни и од нив дознаваме дека Даниил Михали Адами Хаџи е учител, свештеник и проповедник, роден во Москополе, по потекло најверојатно Влав (Ароманец). Воведната обука е прв пат е издадена 1802 година, иако таа е создадена десетина години порано, имајќи го предвид писмото од Даниил до поп Стефан од Охрид, од 1793 година, во кое го моли да го преведе речникот од грчки на македонски за една недела, бидејќи сакал да го испрати за печатење во Венеција. Изданието на Вилијам Лик е прво неавторско издание кое се појавува во 1814 година како дел од пообемниот труд *Researches in Greece*. Четиријазичникот овде станува Петјазичник (*Pentagloos Exercises*), бидејќи е додаден и англискиот превод по кој во следните колони во изменет ред следуваат грчкиот, албанскиот, ароманскиот и македонскиот текст. Лик извршил обемни скратувања на текстот на Четиријазичникот - приближно за една третина, но и некои корекции на бројните правописни и граматички грешки во грчката паралела на Даниил.

Според А. Пласари, главните претставници на културниот центар на Балканот е Москополската „*Nea Akademia*“. Претставниците на културниот и просветителскиот град Москополе, несомнено се Теодор Кавалиоти (1718-1789) со познатото дело „*Protopirija*” (*Првиите/воведни лекции*) со *Тријазичникот*, и Даниил

Москополецот (1754-1825) и неговото капитално дело “Eisagogigadidaskaliја” (Вовед во наставата) со *Четиријазичникој* во него. Овие две споменати дела се од посебно значење за науката на јазикот, посебно за компаративната балканска лексикографија и посебно за балканистиката.

Како што е познато Даниловиот *Четиријазичник* не е речник во вистинска смисла на зборот, туку е разговорник со низа реченици од секојдневниот живот. Четирите паралелни колони ги содржат четирите балкански јазика: грчки, аромански, македонски и албански. Албанската паралела, која е една од ретките пишани споменици од крајот на XVVV век, е прв пишан текст на албански говорен јазик (Корчански говор). Тој претставува драгоцено сведоштво за јазичната состојба и социолингвистичките процеси во овој дел на Балканот. Одделни лингвисти (според Конески) македонската варијанта во *Четиријазичникој* на Данил го сметале за дијалектен запис, па тврделе дека е тоа битолски говор.

Лексиката на *Четиријазичникот* припаѓа на разговорниот јазик и се состои од 870 единици. Тие можат да се подредат во неколку тематски групи: материјална, духовна и социјална култура (облека, исхрана, кулинарство, семејни и социјални односи, земјоделство, сточарство, географски термини, растителен и животински свет, религија и др.). Во овие тематски области семејната лексика е заедничка за сите балкански јазици.

Општа карактеристика на заемките во албанската паралела на *Четиријазичникот* е нивната припадност кон балканскиот лексички фонд. Големiot број на *лексички балканизми* во *Четиријазичникот* говори за високата квалитативна и квантитативна изедначеност на балканските јазици, односно за нивниот конвергентен развиток. Се разбира сеопфатното разгледување на овој проблем, подразбира исто така и социолингвистичка анализа, при што покрај јазичните и лексичките контакти би биле земени предвид и општествените и културните околности во овој период. Во ова смисла, општествено-историските околности при крајот на XVIII век од кога потекнува *Четиријазичникот*, доведуваат до сложената социолингвистичка ситуација во југозападните кришта. Во прилог на ов би можеле да го цитираме и мислењето на Оливера Ј. Настева, кога вели: „Најголем број на балканизми се карактеристични за југозападна Македонија, која влегува во една поширока географска област на која во најтесни контакти живеело хетерогено балканско (албанско, ароманско, грчко и македонско) население. Градовите Охрид, Битола, Елбасан, Москополе, Корча, Јанина, Костур, Лерин и Солун претставувале значајна економска и културна област, од која со векови се распространувале на јазично ниво ред балканизми во соседните дијалектни и јазични подрачја“ (О. Јашар-Настева,

1974, 555). Тоа е пред се резултат на почетоците на националната самосвест на балканските народи, кога се доаѓа до мошне интензивните контакти и комуникации на различните етнички заедници во еден релативно мал простор, кога се прават почетните чекори во просветната и учебникарската дејност на својот мајчин јазик и се нудат можни решенија за самопрепознавање на културолошката димензија на балканските народи во духот на етнојазичната традиција.

Даниил се обидува да даде прифатливи аргументи за називите на јазиците што се претставени во Четиријазичникот, односно во паралелите: грчко-аромански-бугарски (македонски н. з.) и албански. Со внесувањето на лексичкиот материјал на споменатите јазици, Даниил несомнено значително ја афирмира и зголеми важноста, значењето и вредноста на својот Четиријазичник.

По кусо претставување на јазичните карактеристики на Четиријазичникот, се дава поширок осврт на сличните и заедничките лексички единици. Овие зборови ние, условно, ги нарекуваме *балканизми* кои се заеднички најмалку за три јазика. Лексичките единици опфаќаат неколку семантички области. Во одделни случаи правиме обид за доследно презентирање на одделни лексички единици во македонската, албанската и ароманската паралела што се нечитливи или општетени во текстот. Анализата на овој вид зборови покажува дека најмногу заеднички зборови во споредуваните јазици се среќаваат во називите на материјалната култура: исхрана, облека, садови, покуќнина и сл., како на пример *фасуљ, каик, ѓол, дамар, чорай, калчин мусџаки, дафина, роџоз, фурка, скејар* и сл.

Четиријазичникот на Даниил од крајот на XIX век нуди богат и мошне интересен лексички и јазичен материјал за проучување на балканските јазици (грчкиот, македонскиот, албанскиот и ароманскиот). Слободно може да се каже дека првиот повеќејазичен речник, базиран врз дијалектите и народните говори на грчкиот, македонскиот, ароманскиот и албанскиот јазик, го обелодени лексичкото и фразеолошкото богатство на споменатите јазици. Од содржината на Речникот може да се забележи дека целта на Даниил не била само да даде еден класичен разговорен четиријазичник, туку, пред се, да ја претстави материјалната, духовната и социјалната култура на населението што живее на овој простор. Исто така, преку богатиот јазичен и лексички материјал Даниил успеал да ни го претстави етнокултуролошкото богатство на споменатите јазици преку изразните, јазичните, лексичките и фразеолошките потенцијали и можности на народните говори со цел различните народи подобро да комуницираат во секојдневниот живот. Тој ја избра оваа метода на работа, значи го создаде овој Четиријазичник со един-

ствена цел некои од јазиците кои беа (по) малку познати да се афирмираат, т. е. да се дадат објаснувања и толкувања на зборовите и текстот со посредство на еден пораспространет и усовршен јазик како што беше грчкиот во тој период.

Значењето на Даниловиот Четиријазичник се состои во тоа што во него паралелно се толкуваат и објаснуваат цели синтагми, идиоми, фрази и реченици на балканските јазици: грчкиот, ароманскиот, македонскиот и албанскиот јазик. Објаснувањето на зборовите се даваат во контекст и паралелно, (преку превод), тргнувајќи од грчкиот јазик така што нивното значење е многу појасно, посеопфатно и целосно. Токму затоа и самиот наслов на Речникот го потврдува тоа. Даниил во концепирањето на својот Речник се раководел од тогашната традиција на учебникарската и лексикографската дејност, респектирајќи ја меѓудијалектната и меѓујазичната дивергенција на балканските јазици. Како добар познавач на балканските јазици, Даниил со својот Четиријазичник најверодостојно и најдоследно ги претставува јазичните, лексичките и дијалектните интерференции и конвергенции на грчкиот, ароманскиот, македонскиот и албанскиот јазик.

Богатиот репертоар на лексиката, јазикот, фолклорот и на етнокултурата нудат извонредни можности за посеопфатно и темелно споредбено истражување на контактите и интерференциите на балканските јазици во еден релативно мал простор. Бројните заеднички елементи, што се среќаваат во лексичкото богатство запишано од Даниил, недвосмислено укажуваат на фактот дека во Москополе, Корча и Корчанскиот регион се одвивала една мошне интензивна јазична, лексичка и културолошка интерференција, како и на секојдневните непосредни контакти на албанското, македонското, грчкото и влашкото население во тој период.

Преку овој Четиријазичник најдоследно можеме да ја проследиме и критички согледаме лексиколошката и лексикографската дејност на Даниил, неговите напори и стремежи за конципирање на еден повеќејазичен разговорен речник.

Во трудот посебно внимание посветуваме на новосоздадената лексика кај Даниил на мотивираноста и начините на нејзиното создавање, нејзината практична примена, функционалност и комуникација во секојдневниот живот.

Влогот на овој истакнат автор во културната историја на балканските народи, е таков што заслужува поисцрпна и позадлабочена научна анализа, пред се, од лингвистички и етнокултуролошки аспект. Досега повеќе пати е разгледувано делото на Даниил и од лингвистички аспект, но тоа секогаш биле парцијални, површни или обоштитени анализи, па оттика сметаме дека објавувањето на

ова критичко издание ќе биде од голема корист и значење за пошироката научна јавност во Македонија и пошироко.

Треба да се истакне дека над 1/8 од лексиката на Четиријазичникот ја сочинуваат заемките. Најзастапени по бројност се турските заемки, веднаш по нив следат латинските зборови, т. е. романизмите, а паѓа в очи и застапеност на грцизмите и словенизмите. Во анализата на Четиријазичникот соодветно место им е посветено и на заемките што се среќаваат во македонската, албанската и ароманската варијанта, при што Даниил во многу места забележал латинизми и грцизми, сп.: *фурка, фурни/фура, корона, кошула, вино, бира, фасул, џејон/џејерај керамида, икона* и сл. Покрај овие слоеви постои и т. н. старословенски зборови и изрази, како на пример *коса, роџоз, сиреха, оиноок, край, лојата, шрло, кошар, биволица*, како и некои старословенски зборови и изрази, сп.: *красиавица, врабец, бориџа, клашни, бач* и др., кои се среќаваат во албанскиот текст на Четиријазичникот, и кои навлегле и во другите балкански јазици, но во грчката паралела се дадени со нивните еквиваленти од домашно потекло.

Во Четиријазичникот на Даниил присутни се и турцизмите, што секако зборува, меѓу другото, за свесното настојување на авторот да ги прикаже балканските јазици во сета негова, разноликост, чистота и посебност.

Слојот на турцизмите во албанскиот текст е квантитативно најзастапен и го среќаваме во сите тематски области. Тие се директни заемки и биле пренесувани по устен пат преку секојдневниот разговорен јазик. Нивното прифаќање оди дотаму што тие дури навлегле и во основниот лексички фонд (како на пример називи на човечкото тело, кулминартството, занаетчиството, сточарството, растителниот свет и сл.) Од друга страна тие биле мост и за пренесување на поими и од други средини, на пример, *бахча* од персиско потекло. Турцизмите можеме да ги поделиме во две групи:

а) замки што се среќаваат и во албанскиот и во грчкиот текст - што сведочи за нивниот длабок продор и во другите балкански јазици): *анадол, заире, карван, касай, мави, џаша, раки, џенџере, шашџиса*; и

б) заемки што се среќаваат само во албанскиот текст: *џол, далџа, комши, кајче, коџабаш, карџуз, јорџан, јаси'к, софра, сааџ, џој, ендек, џесџи, фиџил, мелеке, с'рма, ракија*, Албанската паралела на речникот се одликува со низа јазични и лексички карактеристични што се типични за корчанскиот дијалект, отсликувајќи ја богатата ризница на албанскиот народен говор. Нужно внимание авторот им посветува на повеќе специфични зборообразувачки разновидност, особено употребата на суфиксалните морфеми, како на пример, *-ец: врабец, красиавец, мољец, буалице* и др.

Даниил, тргнувајќи од тогашната лексикографска традиција и од своето јазично-лексикографско чувство и искуство, настојувал да ги опфати најтипичните и најфреквентните зборови кои се во секојдневна употреба. Од овој аспект посебно се интересни неговите терминолошки решенија за некои семантички содржини.

При поширока лингвистичка и културолошка анализа на албанската паралела, во структурата на синтагматските и синтаксичките единици забележено е силното влијание на грчкиот јазик и ароманскиот јазик, посебно во именската фраза, постпозиција на придавката, во видската недоследност кај глаголите и сл.). Од граматички аспект како покарактеристични особености на Четиријазичникот, во албанската паралела ги изделуваме следните:

- употребата на тројниот член, честата употреба на
- падежните форми кај именските зборови,
- стари определени форми на придавките,
- збирната множина на именките,
- застапеноста на партиципите на презентот,

Посебно се коментирани последните делови на Четиријазичникот поради нивниот лингвостилистички и етнокултуролошки карактер. Мошне се интересни од стилистички аспект неговите сваќања на формите за деловна комуникација - претставени преку дванаесет видови писма, со конкретна илустрација за сите нив. Посебно внимание побудуваат графиските системи на македонскиот, албанскиот и ароманскиот јазик, нивното писмо, со доследно почитување на правилата и прописите што се карактеристични посебно за секој јазик (сочување на специфичностите во однос на нивното значење и образување, на потпирањето на народната етимологија при толкувањето на значењето на некој термин). Подробно е претставена и флексијата на одделни зборовни групи во Четиријазичникот, при што се потврдува заклучокот дека Даниил е свесен за постоењето на морфемите и настојува кај менливите зборови да ги наведе сите зборообразувачки разновидности и форми на зборот.

Во тематската структура на грчките заемки во албанската паралела доминираат заемките од растителниот свет, потоа доаѓаат, црковниот живот, некои апстрактни дејствија и својства, предмети од секојдневнието, како на пример: *селвиа*, *давина*, *ѿрендфил*, *ѿјејен* (*ѿејон*), *клоџер*, *ѿој*, *ѿарадис*, *ѿрокојс*, *ѿаџур*, *форѿома* и др. Под влијание на грчкиот јазик се создадени и следните калки: *свејѿ*, *осѿѿѿни*, *ослаби* и др.

Од лексичкиот аспект, Четиријазичникот на Даниил се карактеризира со употребата на дијалектната лексика. Ако зе из земе настрана грчкото влијание, може да се каже дека Даниил пишувал главно на својот роден москополски говор, а ова се аргументира со

голем број на примери со зборови и синтагми и нивни форми карактеристични за тоскискиот албански говор (Корча и Москополе). Во однос на албанската лексика се работи за одделни лексеми преземени од народните говори. Во некои случаи се прерземени цели изрази и реченици на пример при илустрирање на формите на деловната комуникација. Големiot број на неологизми кај Даниил се објаснуваат со самоукоста на авторот, со народното етимологизирање, но и со свесна определба на Даниил за посебноста на албанскиот јазик. Тие се разграничени во посебни колони: целосни и делумни, образувани најчесто преку раговорник, а се резултат на лексичко-семантичката и морфолошка деривација. Даниил се труди да пишува наддијалектно, но нема аргументација за овој факт. Од специфичностите на Четиријазичникот се забележува големата креативност на авторот во создавањето лексикографски труд, следејќи ги лексикографските традиции како и методологијата за составувања на лексикографски труд. И покрај скромните лингвистички подготовки, Даниил покажува истенчено јазично чувство при составувањето на речникот. Мошне се оригинални неговите класификации на лексичкиот материјал по семантички области, кои и од денешен аспект, во некои свои делови, се актуелни и денес и звучат доста впечатливо и оригинално.

Во тематската структура на грчките заеми во албанскиот текст доминираат заемките од растителниот свет, потоа следат: црковниот живот, некои апстрактни дејствија и својства, предмети од секојдневието и сл. Под силно влијание на грчкиот јазик ги среќаваме следните заеми: *selvi*, *dafinë*, *trendafil*, *pjepën*, *pambuk*, *konop*, *naforë*, *kallogje*, *pop*, *paradis*, *prokopsi*, *majstor*, *pagur*, *fortomë*. Интерференцијата на грчкиот јазик се рефлектира во промената или проширувањето на семантиката на зборот во албанскиот преводен еквивалент. Така кај глаговите *sho(h)/shikoj*, *dëgjoj* и *kuptoj/marr vesh* проширено е значењето под влијание на метафората во грчките фрази *ἰδὰ οὐεῖρο* (*ëndërroj*, *sho(h)/shikojëndërr*), *ἀκούω τοὺς ᾠνεῖς* (*i dëgjoj më të vjetrit*) и *ῥοικω* (*kuptoj*, *marr vesh*).

Во таа смисла доминантно е влијанието на грчкиот јазик. Во албанската паралела идиомите се семантички неделиви во кои составите се десемантизирале, создавајќи нови лексички единици со немотивирано значење, на пример: *архондиџџе љиџаџи крфоџи на сиромашниџџе/ офчароџи седи со очииџе оџворени / да удриш џлаваџа џџфој / да имаш в уме / да џледаш харно / да не се земаш од око*. Сите наведени идиоми на македонски јазик се директни преводи од грчкиот јазик. Кај фразеолошките изрази не постојат слободни синтагматски врски меѓу компонентите, така што нивната врска е подредена со врзано значење на едната од лексемите. Ова е воедно и најбројната категорија на фразеологизми во *Четиријазичникот* и

според структурата сите се глаголски предикативни фраземи, составени од глагол и именка: *скайиа сѝои во жиѝоѝо / кладии ѝраѝезаѝа / красѝаѝа се ѝераѝ / фаѝѝа воѝки / да кладии хузми-кар / излеѝвааѝ ѝрокоѝсани / ѝуѝѝа манѝа / (lëshoj gjellën)* (од тур. *koovertek* испраќа) *зеѝа хеѝимоѝ / оѝѝкинаа оѝѝ каѝамакоѝ*. Најголем број од овие фразеологизми се семантички калки од грчкиот јазик. Истите изрази ги има во ароманскиот, македонскиот и албанскиот текст. Таквите фраземи би можеле да ги наречеме балканизми, сп.: *ме зеѝе ѝрескаѝа / има сѝѝрахоѝ од ѝосѝоѝ / зема ѝроѝѝа-ање / имаѝ сѝѝрамоѝа / има харен сосање*. Сеопфатното разгледување на овој проблем подразбира, исто така и социолингвистичка анализа, при што покрај јазичните би биле земени предвид и општествените, социјалните и културните околности во соодветниот период. Примерите на позајмување или калкирање на лексиката на Даниловиот *Четиријазичник* укажуваат токму на интензитетот на меѓујазичните и меѓулексичките контакти во овој мултилингвален регион и на влијанието на билингвизмот и плурилингвизмот на неговите автори.

Гледано од социолингвистички аспект посебно е битна улогата на влашкиот елемент. Власите како искусни и вредни трговци се стремеле да ги отстранат пречките во комуникацијата меѓу балканките народи: учеле други јазици (грчки, италијански, француски, германски и сл.), ја ширеле доминантната култура (грчката или западноевропската), го акомодирале својот јазик за поуспешна комуникација. Според Даниил, таквата унификаторско-просветителска улога на *lingua-franca* би требало да ја одигра токму грчкиот јазик. Меѓутоа, влашката јазична свест на авторите на *Четиријазичникот* се манифестирала скоро во сите рамништа на македонската, албанската а и грчката паралела: како во граматиката, така и во лексиката и фразеологијата (Е. Бужаровска, 1996). Во својот речник Даниил ги регистрирал лексичките единици на тоскискиот дијалект, настојувајќи да го издигне во наддијалектна форма, правејќи обид да изнајде решенија во духот на народнојазичната традиција, не загрозувајќи ја и ненарушувајќи ја терминолошката традиција и принципите на општите правила и норми на зборообразувањето и фразеологијата. Четиријазичникот е составен во вид на разговорник, со околу 1070 зборови (во албанската паралела) или со околу 235 реченици, што претставува посебен интерес за проучување на историската фонетика и фонологија, дијалектологија, лексикологија, морфологија, синтакса на грчкиот, македонскиот, ароманскиот и албанскиот јазик. Токму, поради овие причини Даниловиот *Четиријазичник* има голема историска, јазична и етнокултуролошка вредност. Преку овие реченици дознаваме многу нешта за животот и дејноста на ситните занаетчии, како

и за некои аспекти од општествено-економските односи во тој период на искусните трговци од Москополе.

Во продолжение ќе ги анализираме зборовите на албанската паралела од Данииловиот Четиријазичник. Исто така, ќе ги опфатиме и бројните заемки и калки кои се застапени во албанската паралела, каде најочевидно се манифестираат меѓујазичните и меѓулексичките контакти на споменатите јазици. Во таа смисла ќе се обидеме да ги утврдиме заемките и калките кои се јавуваат во лексиката и фразеологијата на албанската паралела на Четиријазичникот како и процесот на јазичната и лексичката интерференција, билингвизмот и плурилингвизмот на авторите на Четиријазичникот врз трансмисијата на јазичните елементи.

Albanisch nach Leake

0001 Perëndia
Bëri
Kielnë
edhe dhenë
0005 dielnë
henënë
yietë
dhe pastahi
urdhëroi
0010 detnë
giolërat
liumëtrat
edhe xhuarnë(sic!)
peshkitë
0015 Përsëri tha
Edhe dualnë
Sipër bi dhet
Gjithë drurat
0020 Edhe është dheu
plioot
pre dru
prej dushku
prej ahu

Albanisch nach II

Perëndia Господ
bëri прави
qiellt небо
dhenë земја
dielnë сонце
hëneznë месечина
yjet. свездите
Edhe pastahi И после
urdhëroi нареди
detnë морето
gjolirat езерата
lumërat реките
edhe nxuarë и извадија
peshqit рибите
përsëri tha Повторно рече
edhe duallë и излегоа
sipër mbi dhet горе над земјата
gjithë drurët сите дрвја
edhe është dheu и е земјата
plot полно
pe dru од дрвја
pe dushku од даб
prej ahu од бука

Albanisch na ch Leake

0025 pre shelku pe shelku од врба
pre plepi pe plepi од тополи

	pre selvie pre boriqë	pe selvie pe boriqë	од чемпрес, кипарис од борови
0085		Bulmet Pe lope Edhe pe buallicë se eshtë I bukur. Kuajtë Pelatë	млечни производи од крава и од биволица дека е убав коњите кобилите
0090		Gomarëtë mushkatë vjenjnë fort se bienë pe së largu drithë grurë b thekër miser edhe mbajinë gur plloça dhe gëlqerë hekur perona Edhe pa këto Nukë rrojmë Pulatë Kur pjellinë ve edhe zogj na gëzojnë Edhe këndezi Kur thëret ndë mes të natës ngre burratë edhe grate që të zienë nga punë. Ata qi kanë Mënt dhe tënjohturë	магарињата мазгите одат силно дека носат од далеку жито пченица 'ржен пченка и носат камења плочи и вар, креч железо шajки И без овие не живееме Кокошките кога несат јајца и пилиња нè израдуваат И петелот Кога пее на полноќ ги буди мажите и жените за да се фатат за работа. Тие што имаат памет и знаење
0095			
0100			
0105			
0110			
0115			
0120			

Nukë rinë	ukë rrinë	не седат
Pa punë	pa punë	без работа
0125 po marnë	po marnë	туку ги тераат
keta	qetë	воловите
edhe venë	edhe venë	и одат
që të lëronjnë	që të lerojnë	за да ораат
edhe të biellnë	edhe të mbiellnë.	и да садат.
0130 Bilbilëtë	Bilbilat	Славејчињата
delëndushetë	dollondrushat	ластовичките
dë verë	ndë verë	на лето
qëntonjnë	këndojnë	пејат
fort bukur	shumë bukur.	многу убаво.
0135 Kykea	Kuqea	Кукавицата
po tre muai	po tre muaj	три месеци
ka zë	ka ze	има глас
edhe pazëndai	edhe pasandaj	и после
pushon	pushon.	се одмара.
0140	Pëllumbatë	Гулабите
	janë të qimara	се исчистени
	edhe pjellnë	и раѓаат
	shumë erë	многу пати
	ndë mot.	во годината.
0145	Fëlleza	Еребицата
	kur rri	кога седи
	ndë kafast	во кафезот
	këndon mirë	добро пее
	edhe do	и сака
0150	ta dëgjojnë	да ја слушне
	dynjaja.	светот.
	Shqiponja flituron	Орелот лета
Skiponja fluturon	lartë	високо
Liart	edhe mban	и ги држи
Edhe ban	pendat krahët	крилјата
0155 pëndat krahët	shtrirë.	раширени.
shtrirë	Lolekat	Штрковите
Lelekëtë	ndë përndëverë	на пролет
Dë përdëverë	vijnë	доаѓаат
Vijnë	edhe si të apikasinë	и откако ќе
0160 edhe sitë apikasënë		забележат
	dimër	зимата
dimërë	ikënë	бегаат
iqënë	ndë anatolië.	во Анадол.
dë anadoli	Patat	Патките
	rosat	шатките
0165		

		janë të rënda edhe më të shumë erë rrinë ndë ujt. Vrabecat janë të vogëla edhe kollaj zienë. Sorra eshtë e zetë edhe nukë ushqen zogat e saje. Po brumbulli Edhe merimanga edhe miza kudo hyjnë zarar bëjnë. Përdhesha Shumë bën zahmet edhe mblith thërimë	се тешки и повеќе пати се во вода Врапчињата се мали и лесно се фаќаат. Чавката, гавранот е црн/а и не ги храни своите пилиња. А бумбарот и пајакот и мувата секаде влегуваат штета (зијан) прават. Мравката Многу е вредна и ги собира трошките за да се храни кога е студено и студ. Молецот, тавтабитата ги јаде штофот, чојата и алиштата. Во недела треба да се молиш Во понеделник да тргнеш, одиш на пат И во вторник и во среда да шијеш за да бидеш облечен. И во четврток и во петок и во сабота да собереш
0170			
0175			
0180			
0185			
		qi të ushqeet kur është floet edhe ftohëtir. Molica	
0190		ha Cohërat edhe rrobatë. Të diel gjan të falesh Të hënë të nisesh pre udha. Edhe të martnë edhe të mërkurë të qepish qi të jesh I nveshur. Edhe të enjtenë edhe të premtenë edhe të shëtnë të blethsh	
	Të diel Gjan është çais të falesh te hënë të nisesh pre udhë Te martnë edhe te merkurë të keqish kë të iesh iveshurë Te enjdenë te premtenë edhe te shëtnë të blethsh		
0195			
0200			
0205			

	Zaire	Zaire	Зимница, Зајре
	Pre gjithë muait	prë gjithë muajt.	за цел месец.
0210	edhe ashtu ie	Edhe ashty je	И така ќе бидеш
	kurdo ipënkatë	kurdo I bogat	секогаш богат
	edhe kudo iderxhim	edhe kudo inderçim	и секаде поштен
	e io iturpëruarë	edhe jo I turpëruar.	и не осрамотен.
0215	Kurtë liucon	Kur lutesh festoon	Кога се молиш
	eshtë mirë	eshtë mirë	е добро
	të angërnosh	të agjironjsh	да постиш
	një ghiavë	nji javë	една недела
	edhe të apsh	edhe të apsh	и да дадеш
0220	dë tëverbërat	ndë të verbëret	кај слепите
	kubë edhe gëllë	buk edhe gjellë	леб и манца
	edhe të dihnesh	edhe të ndihish	и да им помогнеш
	tëvarfërit	të varfërit	на сиромасите
	me atë	me ata	со тоа
	që mundesh	qi mundish.	што можеш.
0225	Edhe kurtë vesh	Edhe kur të vesh	И кога ќе ја ставиш
	sufrënë	sofrënë	софрата
	të thëriç	të thirësh	да ги викнеш
	farefisnë tënt	kusherinjt e tu	твоите роднини
	fkinë tētu	fqinjte tu	твоите комшии
0230	edhe të dërgonjsh	edhe të ndërgonjsh	и да донесеш
	tëgrohë tëgellë	të ngrohët gjellë	топла манца
	bë tësëmurat	mbë të sëmuret	за болните
	që të deghejnë	qi të të ndinjnë	за да слушнат
	parintë tētu	përintët tu.	твоите родители.
0235		Vjet edhe sivjet	Лани и годинава
		Pemat	овошјето
		u bënë	стасаа, родија
		kudo	секаде
0240		mbë të gjitha viset.	во сите краишта.
		Po	Но
		shtërnjtëtir e madhe	голема скапотија
		ndenj	седат
		mbë drithet	врз житото
0245		Edhe qajne	И плачат
		të vegjil e të mëdhenj	мало и големо
		se janë urët	оти се гладни
		edhe s kanë	и немаат
		me se të blenë.	со што да купат.
		Edhe djemtë të vegjilt	И децата мали
0250		thërresinë	викаат
		gjir mbë qiellt	до небото

		se kërkojnë t ushqyer edhe nuk u jep asnjeri.	оти бараат јадење и не им дава никој.
0255	Qemi Dy vreshtë Edhe iane piot Erush	Kemi dy vreshtë edhe janë plot pe rrush	Имаме две лозја и се полни со грозје
0260	po edhe nuk uarinë Edhe do të pres Ça kohë Gert arihenë	po edhe nuk u arrinë. edhe do të pres ca zaman gjer t arihenë	но и не созреа и ќе чекам малку време додека не созрее
0265	mirë Edhe atëherë Sit emblësohenë Dotë njom Karutënë	mirë. edhe atë herë si t ëmbëlsohenë do të njom karrutënë	добро и тогаш откако ќе созрее ќе ја натопам бочката
0270	edhe vozëtë butet që ti bush ger siper liart Sitë zienjnë Dyzet dit	edhe vozat qi ta mbush gjir sipër. Edhe si të zienjnë dyzet dit	и ботилката за да ги наполнам до горе (врв) И откако ќе соврие четириесет дена
0275	dotë heth tëparënë verë dë një vozë	do të heth të parenë verë ndë njo voze Dola në Pazar Edhe pashë shumë meleqet pe njerez edhe u shastisa.	ќе го пуштам првото вино во една бутилка Појдов на Пазар И видов многу народ од луѓе и се шастисав, (зачудив).
0280		Tashi do të ble Nji vare pe fiq تازه qi ti shpie ndë femiët te me ti hanë. Edhe të marr vaj edhe ullinj grosh edhe qiqerë edhe fasul shëndosh qi ti kam prë kreshmët.	Сега ќе купам Една низа од свежи смокви за да му носам на моите деца да ги јадат. И да земам Зејтин и маслинки грав и грашок и здрав грав за да ги имам за постот.
0285			
0290			

0295		Edhe ndë të kremtet të mos piemi shume verë me miqt.	И за слава (празник) да не пиеме многу вино со пријателите.
0300	Isëmuri dë do të shërohetë të mos hae arra edhe liahithi	I sëmuri ndë dashtë të shëroet të mos haj arra edhe laithi	Болниот ако сака да оздрави да не јаде ореви и лешници
0305	po të hae baiame dardha edhe mollë Edhe të ruhetë Gaha gestenja	po të haj bajame dardha edhe molla. Edhe të ruhet pe gështenjash	туку да јаде бадеми круши и јаболка. И да се чува од костени
0310	gaha krastaveç gaha pieperë gaha karpus se githë qito bëjnë kek	pe krastavec pe pjepërat pe karpuzish se gjith këto bëjnë keq.	од краставици од дињи од лубеници оти сите овие се штетни.
0315	Kiepëtë preshtë sbutnënë grumasnë edhe grohnjënë	Qepëtë preshtë zbutinë grumaznë edhe ngroenë	Кромидот празот го омекнуваат гркланот и го затоплуваат
0320	trupnë	trupnë. Me dorë të djathtë Të zesh Gjelperënë Edhe gërsherënë.	телото. Со десната рака да ја држиш Иглата И ножиците.
0325		Edhe me të mengjirt të mbash kupënë qi të shtiesh verë dhe raki.	И со левата да ја држиш чашата за да ставиш вино и ракија.
0330		Edhe ndëqoftëse do të shtrohesh mbë zanat tande të mos ecënjsh mbë dasmërat mbë vallet	И ако сакаш да појдиш по тов табиет да не одиш по свадбите
0335		ndë prëgostirat ndë këngërat. Po të unjish	по ората по гости по песните. Туку да ја наведнеш

0340	Kryet tënde poshtë Posht edhe të mbaronjsh punërat e tu vetëm ti. Mbë buzët ndë detit gjeta një gjemi të thyer edhe u frikësuash të hjedh vlak mrezha qi të gjuanj të mëdhenj peshq. Po të ynj Ndë një kaik Qi të shkonj nga anësë gjer të harrinj shokët te mu qi të notojm bashkë edhe të shpitonjmë pe tallazerash edhe pe erash. I urti Ashty bën edhe shpiton nga të gjitha. Kam ndë kofsh të tem Një fik Një arrë një dardhë një mollë një qershi. Kam Edhe blet shumë edhe bënj shumë mjalt edhe dyll. Edhe shes Ndë mot.	Твојата глава долу долу и да ги завршиш твоите работи сами ти. Покрај обалата на морето најдов еден чамец скршен и се исплашив да фрлам влак мрежа за да фатам големи риби. Ако влезам Во едно кајче за да одам покрај додека ги стигнам моите другари за да пливаме заедно и да се спасиме од брановите (далгите) и од ветровите. Мирниот така прави и се спасува од се. Имам во градината моја Една смоква Еден орех една круша едно јаболко една цреша. Имам и пчели многу и прават многу мед и восок. И продавам Во годината.
0345		
0350		
0355		
0360		
0365		
0370		
0375		

0380		nga një anë edhe ruanj edhe pre vete. Tashi vura Dy mjeshtër	Од една страна и чувам и за себе. Сега ставив Двајца мајстори
0385		Edhe një dhëmb Edhe do ti nxjerr	И еден заб И ќе ги извадам
0405		se nukë mund të duronj ngaha të dhemburit. Edhe kam ndë të shtruarit	оти не можам да издржам од болките. Уште сум на постела
0410		I renë shumë I lik. Me shuplaka Të matsh Edhe me gishtërat Të biesh	легнат многу болен. со раце да мериш И со прстите Да свириш
0415		fyellit edhe me bërryllt të shtrynjsh të këqitë Kur të dhembëne	на шупелката и со лактот да ги турнеш лошите Кога ќе те заболат
0420		sytë goja gjokësi kërthiza eshtërat gjunjët pulpat thembëra hudhër	очите устата градите папокот коските колената бутот петицата лук
0430	Kush do	të mos hash edhe ashty Shëndoshesh. Kush do Të radhinjë vieë daima	да не јадеш и така Оздравуваш Секој кој често доаѓа
0435	Bë qishë gian të qetë frikënë perëndisë edhe të mos veie sbrazet bosh Po të marë kiri	mbë kish gian të ket frikënë perëndisë edhe të mos vej mbrazit. Po të marë qeri	в црква може се плаши од Господ и да не појде со празни раце Туку да зема свешта

0440	edhe ta deznjë përpara shenjtit edhe të sielë dë prifti meshë	edhe ta ndeze përpara shenjtit edhe të siell ndë prifti meshra	и да ја запали пред светиот и да донесе кај попот, свештеникот миси
0445	që të liutet dë perëndia për giunahet etihi edhe të marë naforë	qi të lutet ndë perëndit prë gjunahet të ti edhe të marr nafor	за да се помоли на Господ за неговите гревови и да зема нафора
0450	edhe ipsome Toqësë Të biesh Me çeqiç Tëri	edhe ipsom. Toka ta biesh me çeqiçit të rrinj	и леб. На токето да удриш со чекич нов
0455	që të blidhenë githë dënë strehë Edhe pazëndai Letë ruinjë Dë fronet	qi të mblidhenë gjitha mbë strehë. Edhe pasandaj le të hyjnë mbë thronjtë	за да се соберат сите под стреа. И после нека седнат во столовите
0460	që të falenë	qi të falen. Po përpara Të vesh Ndonji hyzmiqar Qi të fshien gjith qoshet. Edhe penxheret Ti ngjiç Me leng Pe krundesh	за да се помолат. Но напред да ставиш некој измекар за да се исчистат сите кошиња. И прозорите да ги залепиш со течност од трици
0465		qi të mos shkoliten. Të mos helmoesh pse nukë fitove këtë udhë. Se fitimi edhe zarari ecënjnë bashkë. Po të gëzohesh pse gjete shtëpinë tende të terë. Edhe shpituanë djemtë tu nga frudhi	за да не се одлепат. Да не се отруеш зошто не го доби овој пат. Оти добивката и штетата одат заедно. Туку да се израдуваш зошто ја најде куката твоја цела. И се спасија децата твои од сипаница
0470	Mos helmesh Pse nuqë fitovë Qëte udhë Se fitimi		
0475	edhe zarari ecënjnë bashka Po të gëzohes Pse Getë shtëpinë tëut tëtërë Edhe spëtuanë Diemtë tu Gaha truthi		
0480			

0485	Gaha lia	nga lia. Gratë edhe nuset edhe çupat le të tjerre me furkë me boshtit. Edhe mëndafshi Edhe fitili Le ta bëjnë ndë vekrit.	Жените и невестите и чупињата и другите со фурка со вретено. И свилата И фитилот Нека го направат на разбој.
0495	Haramitë viedhënë natënë Kursarëtë Dalënë ditënë Edhe shqelnjëne Karvanëtë	Haramitë vjedhinë natënë. Edhe kursarëte dalinë ditënë edhe shkelinë karvanat.	Арамиите крадат ноќе. И гусарите излегуваат дење и ги напаѓаат караваните.
0500	Katilarëtë edhe pashalaret sveshnjënë ghietënë Edhe koçabashëtë	Po kadillarët edhe pashallarët zveshinë jetënë. Edhe koxhabashitë	А пак кадиите и пашаларите ти ја дерат кожата. И коџабашииите
0505	me tëmirë zanat pinje giaknë evarfentë prandahi zëmërohetë	me të mir zanat pinjë gjaknë e varfëret Prandaje zëmërpëtë	со марифет ја пијат крвта на сиромасите Затоа се лути
0510	perëndia edhe na mundon me sëmundëra me murtaie me lënkim	perëndia edhe na mundon me sëmundëra me murtaje me lëngim	Господ и не мачи со болести со болки
0515	me daxafist mort Kurtë dalë Dieli Të hapësh	me prënjierë mort. Kur de dielli të hapenjsh	со ненадејна Смрт. Кога излегува сонцето да ги рашириш
0520	diert e tua	duert e tua me llost edhe ashty nukë pëson gjikafsh.	твоите раце со лост и така нема да ти биде ништо
0525		Kur ke kaqe mbë krahët	Кога имаш толку на рамо

		të ndërtonjsh mehlem edhe të lyenjsh me tru	да направиш мевлем и да ги намачкаш со мозок
0530	Skëbea Dbohet Me hit	qi të të ikënj ajo qelbësirë. Edhe zgjebeja dboetë me hi	за да ти се тргне таа нечистотија. И шугата да се направи со пепел
0535		po kur të perëndon dielli. Dega i trandafilësë	но кога ќе зајде сонцето. Гранката на трендафилот
0540	Deqa Irtëndafil ka gëba po çier tëbukurë mahsul edhe bie ere mirë	ka gjëmba po nxjerr bukur pemë edhe bie erë mirë. Pe li edhe pe kërpi dalinë shtrupa po mbet	има трње но вади убаво цвеќе и добро мириса. Од платното и од конопот се вадат крпи но оставени
0545		Ashty janë ca pe së keqe farë edhe ata dalinë të prokopsurë Prandaj të mos vushtronjsh farënë	Такви се некои од лош сој и тие стануваат вредни, способни Затоа да не го гледаш сојот
0550	Astiu ianë ça pre sëkeke farë e ata dalënë tëprokopsurë prandahi mos vestronjsh soinë	po të mindonesh të vesh të minçim njeri mbe shtëpi tende. Trueli Shpon dërrasat. Edhe korshumi Plagos trupnë. Edhe fjala E ligë Helmon Njerinë. Po ti	туку да се трудиш да ставиш паметен човек во твојата кука. Бургијата дупчи даските И куршумот Рани телото. И зборот Лош Го труе Човекот. Но ти
0555	po të mëntonjsh të vesh tëmënxim njëri dë shtëpi tëntë		
0560			
0565			
0570			

	Që të mos pësonsh Gëkafshi	qi të mos pësonjsh gjikafsh	за да не настрадаш нешто
	Edhe të mos marsh pepsiu edhe Të gitsh	të mos merresh pe sy të ngjitsh	И да не се бавиш да лепиш
0575	be priak tësipërm edhe bë priak teposhtre	mbë prjak të sipërmi edhe mbë të trëposhmit pre!	на горниот праг и во долниот сечи!
	Ga një tenqë Pre dafinë	nga një degë pe dafine	по една гранка од дафина, лавор
0580	Edhe pre dëlinjë edhe ashtu përze githë tëqekiat	edhe pe dellinje qi të dbanjsh gjithë të këqiat. Kur të ndërtonjsh Rrobe	и од смрека за да ги отстраниш сите лопоштии. Кога ќе сопиеш костум
0585		Të kesh kujdes qi ti bënjsh të gjera edhe të mos janë shkurta.	Да внимаваш да ги направиш широки и да не бидат кратки
		Se të bënjsh Të gjerë rrobë Rron shumë zaman Edhe në qepinjsh e ngushtë kapllama këtë ças grisët.	оти да правиш широки костуми Траат подолго И ако ги шиеш тесни многу за час (веднаш) се кинат.
0595		Edhe e gjera këmishë të bën të pengoesht. Po të çallistish Qi të nvishesh Me cohënë i nderume. Edhe ndë u grisnë Gjëkunt ti arnonjsh me penjë të shëndosh.	и широката кошула ти прави да се соннеш. Ако се трудиш За да се облечеш Со чоја здрава. И ако се скинат некаде да ги сопиеш со здрав конец.
0600		Breshiri bryma tek të bjer prish fletë edhe pemnë. Po vesa ep fuqi	Градот сланата кога паѓаат ги оштетува лисјата и овошјата. Но росата дава сила
0605	Breshëri Brima tektë bierë prish fletët edhe pemënë kokëtë Po vesa ep fuki		
0610			

	edhe hin dë rënët	edhe hin ndë rrënjet	и влегува во корењата
	që të mos thaetë De dosh Të deznjesh furënë	qi të mos thaetë. Ndë dash të ndezish furrënë	за да не се сушат. Ако сакаш да ја запалиш фурната
0615	të shtiesh brënta tëthata dru se tënjomatë tymonjnë	të shtiesh brenda të thata dru se të njomat tymojnë. Edhe shtëpia jote ndë pikon	да ставиш внатре суви дрвја оти влажните чадат. И твојата кука
0620		ta mbulonjsh se pikat gremisinë murë.	ако капи да ја покриеш оти дождот го оштетува сидот.
0625		Sopata çan drutë edhe sqeparë grin iskërën pishënë	Секирата ги сече дрвјата и скепарот, теслата го делка дрвото борот
0630		copëra copëra. Edhe sharra sharron Tranë. Edhe kordha pret	парче парче. И пилата го сечи Трупот. И кордата го пресекува
0635		Njerinë. Edhe të vogëla thika pret thonjtë. Kur të lanjsh Të shtruarit tende Edhe jorgana tand	Човекот. И малите ножеви ги сече ноктите. Кога ќе миеш постелнината твоја и јорганот твој
0640		ta shtiesh mbë trestil. Edhe ashty lahenë Edhe nukë jet Asnji balt.	да го ставиш во трестил. И така се перат И не останува нималку кал.
0645		Vethëtë ti mvarnimë pe veshit ti gravet edhe sumbullat	Менѓушите да ги обесиме на уво на жените и копчињата
0650		të janë pe serma të ndërtuara.	да се од срма правени.

		Edhe ndë mes	И во средина
		Të kemi	Да имаме
0655		Nga një brez	По еден појас
		pe lesh.	од волна.
		Edhe dit pre dit	И секој ден
		Të krehimë	да ја чешламе
		Leshërat tanë	Косата наша
0660		Me krëhër të ngushtë	Со чешел тесен
		qi të mos zërë	за да не фати
		Morra	вошки
		kryet tanë.	главата наша.
	De dashimë	Edhe ndë dashime	И ако сакаме
0665	Të mos qemi	Qi të mos kemi	За да немаме
	pleshtë	pleshtë	плешти
	të banjmë	të mbanjmë	да држиме
	pelint	pilin.	пелин.
		Sonde	Сношти
0670		Pashë një endërr	Видов еден сон
		të lig	лош
		si kur ishnja	како да бев
		lidhurë me litar	врзан со ортома
		edhe me rripa	и со каиш
0675		Edhe me hiqinë	И ме влечеа
		pe sëprapa	од назад
		edhe nga prëpara	и од напред
		dy arap	два арапина
		qi të më shtienë	за да ме стават
0680		mbë një hendek.	во еден ендек.
		Edhe unë	И јас
		mizi shpitova.	едвај се спасив.
		Po tani	Но сега
		Qe u ngriç	откако станав
0685		Pe gjumit	од сон
		lesh më ngrienë	влакната ми смрзнаа
		ndë trupi im	во моето тело
		edhe më muar	и ме фати
		ethja.	грозница.
0690		Lugët	Лажиците
		misurat	садовите
		ti mbash	да ги држиш
		të lara mirë.	измиени убаво.
		Edhe enët e tua	И садовите твои
		Ti kesh	Да ги имаш
0695		mbë vend të ture	на местото свое

		qi ti kërkonjsh edhe ti gjenjsh. Edhe kur të zienjsh Ndë poçe edhe ndë tenxhere ndonji gjellë të jesh afër edhe ta kesh ndë kujdes qi të bënë të i shishim.	за да ги бараш и да ги најдеш. И кога ќе вариш Во грне и во тенцере некоја манџа да бидеш блиску и да го имаш на внимание за да се направи вкусна.
0700			
		Po talirat Edhe thikat Edhe cimbillatë Të janë të spastra përpara teje Vjerri edhe vjerra më mirë duanjne dhëndërin se birë. Po krushku edhe krushka me fort duanjne të bijenë e ture se nusenë. Po të qirtojnë Më të mëdhenjtë Më të veglit Edhe ti musojnë Mbë të mirat Këjo është e pleqyerë mbë të gjithë. Edhe sa dëgjojnë më pleqtë nukë turpëroenë edhe kanë të mirë sosurë. Hipë Mbë një qerrë	Но тањирите И ножевите И вилушките Да бидат чисти пред тебе Свекорот и свекрвата подобро ќе го сакаат зетот отколку синот. А пак сватот и сватицата по силно ја сакаат кêрката нивна отколку невестата. Ако им замерат Поголемите на помладите И да ги научат За најдоброто Ова е допадливо за сите. И колку слушаат постарите не се срамат и имаат добар крај. Се качив Во една араба (запр. кола)
0710	Viehëri Edhe viehëra Më mirë duanjë Dhëntërinë		
0715	se birë Po krusku Edhe kruska Më fort duanjë Tëmbienjë eture se nusenë		
0720			
0725			
0730	Sa dëngionjnë Më pleqtë nukë turpërohenë edhe kanë Tëmirë tësoturë		
0735		Edhe përsëri zbrita se ritat ti qeres të	И повторно се симнав бидејќи страниците на колата

0740		ishinë të thyera. Edhe u frikësuash të mos shkas sipër mbë akull. Tashi jakëni Të sjellmë kashtë Edhe bar	беа искршени и се преплашив да не се лизнам на мразот. Сега дојдете Да носиме слама И сено
0745		ndë qet qi të hane Edhe si të ngopenë	кај воловите за да јадат И откако ќе се најадат
0750		Le ti lishonjmë Të kullosinë tek ti pliqen të majmëtë të gjitha bashkë. Kush ka bir edhe bija le ti mblon mbë kohët se si të rritenë mundinë të bienë ndë kurvëri.	Ги пуштаме Да пасат додека ти се допаѓаат дебелите сите заедно. Кој има синови и ќерки нека ги чува со време оти штом пораснат можат да паднат на курварлак.
0755		Edhe ata Qi martoenë Ndë kohët Nukë vushtronjnë të huaj gra. Po I mbluari Edhe e mbluara Le të kenë turp le të ruajnë veten e ture të qiruarë. Gjimon qielli edhe shkrep se do të bjerë shi. Edhe mbë lemë të mos vesh	И тие Што се женат На време Не гледаат туѓи жени. Да Покриениот И покриената Нека имаат срам нека се чуваат себеси исчистени. грми небото грми оти ќе врне дожд И на гумно да ставиш
0760			
0765			
0770			
0775	Gemon kielia edhe vetëtin se dotë bierë shi Edhe bë lëma Te mos vesh		

0780	dyait pre kalinjsh se kalbëbë po të liesh per tiatër herë	duajt pe kalinjsh se kalbenë po të lesh prë tјater herë.	снопови од класје оти скапуваат туку да оставиш за друг пат.
0785	të shinjsh edhe sitë baronjsh të griesh dë mënges e me liopatët të hedhesh	Të shish edhe si të mbaronjsh të ngiesh mëngjes me lopatat të hedhish	Да вршиш и откако ќе завршиш рано наутро со лопатите да фрлиш
0790	drithëtë kur fryn era atëherë sgidhetë kokea vetëm	drithët kur fryn era atëhirë zgjidhet koqja vetëm Edhe kur të bjer rrufeja	жито кога дува ветер тогаш се лушпит зрното само И кога ќе падне гром
0795		të mos frikësoesh.	да не се плашиш.
	Aiy që vete Dë muli Që të blunjë	Ay qi vete ndë muli qi të bluanj	Тој што оди на воденица за да меле
0800	letë hiekë prepara grurëth bukur edhe ashtu let a bliuanjë Se milonahi	le të hjek përparë grurë bukur edhe ashty le ta bluanj. Se milonari	нека извади напред жито убаво и така нека го меле.
0805	fseurë e vieth edhe pastah rreh kokenë tënte edhe gikavshi sbën Gruaia	fsheura e vjedh edhe pastaj biesh kokënë tend edhe gjikafsh s bën. Gruaja	Оти мелничарот кришум го краде и после удираш глава твоја и ништо не правиш.
0810	që ka unazë nuqë ughindis të gatuanjë të lianjë dë përnat	qi ka unazë nukë gjan të gatuanj të lanj ndë postaf	Жената што има прстен не личи да меси да пере
0815	dë pust dë kruat po të këndisnjë rizëra destemelë	ndë pus ndë krua po të qendis rizëra. Brekërat	на постава на бунар, на извор туку да шие пешкири, ризи.
0820		mbulojnë mishrat edhe barku nxe shumë. Edhe zorrat	Гаките ги покриваат месата и стомакот фаќа многу. И цревата

0825		Janë të majmë. Kur mëlçit është shëndosh edhe jo i kalburë bubregit kanë dhjam.	Се дебели. Кога цигерот е здрав и не скапан бубрезите имаат лој.
0830		Edhe derratë kanë dhjam. Denjtë Janë të fortë. Edhe brinja kollaj thyetë.	И свињите имаат лој, сало. Овните Се силни И рогот лесно се крши.
0835		Edhe nofulla Rri afër Ndë pigunj. Maceja përze mitë edhe i ha atë ças qi të dalinë	И вилицата Стои близу До вратот. Мачката ги брка глуvcите и ги јаде тоа време кога излегуваат од земја.
0845	Çobani ruan tufënë pe ylkishith Edhe dë stan Ri	pe verra. Ashty edhe çobani ruan tufënë pe ulqish. Edhe ndë stan rri	Така и овчарот го чува стадото од волците. И во станот седи
0850	Me sy hapët gertë vinjë koha të mielë dhentë edhe kiumeshtit	me sy hapët qi të vinj koha qi ti mjel dhentë edhe qumështit	со очи отворени кога ќе дојде време да ги меле овците
0855	të gisnjë diathë De përtipsh gjellënë	ta gjizinj djath. Nde përtip gjellënë	и млекото да го поткваси сирење. Кога го цвакаш јадењето
0860	Shumë tëhollë edhe e kapërçën	Ndër dhëmbët shumë te holl e kapërzën fort emble. Edhe ndë fle mbuluar	со заби многу тенко го голташ многу слатко.
0865	Edhe de fleç Buliuarë Edhe me iastek përposh	Edhe ndë fle mbuluar edhe me jastik përposh	И кога спиеш покриен и со јастук оздола

	dotë gialesh Kurtë mërdhinsh Të styps Dë havanit 0870 paqës moskokar	ke të ngjallesh Edhe kur të mërdhinjsh të shtypsh ndë havan pakëz misk	ке се здебелиш И кога ќе ти застуди да толчиш во аван, дибек малку мисерка, пченка
	edhe të trazonjsh me tavaqet uie Edhe sit apish Me një herë 0875 mer shëndetnë tënde Kurtë linkesh Të hash Tëzier zok Edhe tëpiekur mish 0880 Sitë vdeshtë njëriu çais ta vesh sipër bë ronkos edhe të riie 0885 njëzet e katrë sahat Ashtu ta vesh dëdhe Dë varr Tëri 0890 edhe të dash buqë edhe tëvogëli kuleç edhe ti apsh dë tëveat 0895 edhe ba tri viet të hapënjsh varrë	edhe ta trazonjsh me të vakët uje. Edhe si të pish menjiherë merr shëndetnë tende. Edhe kur të ligesh të hash të zjer zog edhe të pjekur mish. si të vdes njeriu gjan ta vesh sipër mbë rrogos edhe të rri njizet e katrë sahat. Edhe ashty ta groponjsh ndë varr të ri. Edhe të ndash buk edhe të vogëla kuleç edhe të apsh ndë të veat. Edhe mbë tri vjet të hapënjsh varrin	и да го мешаш со млака вода. И откако ќе го пиеш веднаш земаш здравје твоје. И кога не можеш да јадеш варено пиле и печено месо. откако ќе умре човекот треба да одиш горе над рогозина и да седи дваесет и четири саати И така да го копаеш во гроб нов. И да поделиш леб и мали погачи и да дадеш од своите. И над три години да го отвориш гробот за да го видиш како е целиот или стопен. Старите што имаат голема брада кога ги бришат мрсулите свои и плуканиците свои те гледаат добро за да не им паѓаат
	që ta shosh si është itërë 0900 a itreturë	qi ta shosh si është i tërë a i treturë. Pleqitë qi kanë Të madh mjekëri Kur fshinjë Qirrat e ture edhe peshtumrat e ture të vushtronjne mirë qi të mos u bjer	
	0905		

		gjikafsh mbë qimet.	нешто врз влакната.
0910		Edhe gratë qi kanë greshet të mëdha të mos mallëkojnë kot se fajtojnë.	И жените што имаат плетенки големи да не колнат цабе дека обвинуваат.
0915		Edhe ata qi kanë ndënë sjetullë topka prashtë ndë gji gjarpër keq bëjnë.	И тие што им се под мишка сепак се како змии лошо прават.
0920	Kurtë thernjë Kasapet Mish tëmaim Të marsh pe bishti Kur dërton Pleviçe Të vesh Direqë tëshëndoshë	Kur të therinë kasapët mish të majmë të marrsh pe bishtit. Edhe kur dërton plevicë të vesh dyrek të shëndosh	Кога ќе колат касапите месо дебело да земеш од опашката. И кога градиш плевна да ставиш дурија здрава
0925	edhe të shtiesh shiur Se Du tundë dheu Nukë gremisetë Kur është igrit vënti të ecënsh me qëpuçe Edhe de ianë Shumë baltëra	edhe të shtiesh shur. Se nd u tund dheu nukë gremiset. Edhe kur është i ngrit vendi të ecënjsh me këpuc. Edhe ndë janë shumë baltëra	и да ставиш песок. Оти ако се тресе земјата не се руши. И кога е замрзната земјата да одиш со кондури. И ако има многу кал
0930	të kesh çisma Si të vesh Dë theset Drithëtë ta lithish shtrënguarë me gialmë Edhe kur ta sgidhish Të mos çitosh se derthetë poshtë Kurtë korr	të kesh çizma. Si të vesh ndë thesat drithër ta lithish shtrënguarë me litarët. Edhe kur ta zgjidhish të mos nxitoesh se derdhetë poshtë. Edhe kur korr	да ставиш чизми. Откако ќе ставиш во вреките жито да го врзуваш стегнато со јажињата. И кога ќе го одврзиш да не се брзаш оти се истура долу. И кога ќе ја косиш
0935			
0940			
0945			
0950			

	Liuadhnë Të thanjsh Barë mirë	luadhnë të thanjsh barë mirë	ливадата да сушиш трева добро
0955	edhe ashtu ta garkonsh	edhe ashty ta ngarkonjsh	и така да го товариш
		afër kësosh	близу таквите
	Kurtë shohsh Donjë dialë Se turpërohetë edhe nkyketë dë fakiet dotë prokopsnjë	Kur vustronjsh ndonji djale se turpërohet edhe nkuqet ndë faqet do të prokops. Ay qi zjen Bërsitë.	Кога гледаш некое момче дека се срами и црвене во лицето ке се посрами.
0965		le të ket bocënë mbë krahëruar qi të mbush me raki. Edhe me miqit të pushtoesh edhe të luash valle ti	Тој што вари Брсит. нека има боца над рамо за да полни со ракија. И со пријателите да се дружиш и да играш оро ти
0970		q je gëzuar. Po kur ke këmbëtë të enjturit të mblethsh krëminj edhe breshka edhe ti çanjsh ndë mes edhe ti vesh sipër mbi këmbëtë.	што си радосен. Но кога ги имаш нозете потечени да береш полжави и желки и да ги цепиш во средина и да ги ставиш горе
0975	Kur qe qëmbëtë ënjturë të bliëthsh krëminj edhe breska edhe t i çansh dë mest edhe t i vesh sipër bi qëmbëtë		над нозете.
0980	Çoha ekukie bën pre tërënt mavia çohë është pre kaloiërit edhe pre kalogret acik-mavia është pre musat ghesilea pre turkit	Coha e kuqe bën pre të rinjt edhe mavia coha është pre kallojirit edhe prë kallojiricite edhe açik maviu është pre nisjat edhe ishili prë turqit.	Чојата црвена е за младите и сината чоја е од калорит и од калориците и отворено сино е од нисјат и зеленото за Турците.
0985			
0990			

0955	edhe tëtëratë boira ughindisnjënë	Edhe të tjerat boira gjajnë mbë të gjitha.	И другите бои се слични за сите.
	Ba tëngithë Po për pashqë Të veshnesh	Po për pashkë të nveshish të bardha robe.	Но за Велигден да облечеш бел костим.
1000	tëbardha roba edhe të giuansh dë ferat liepure	Edhe të gjuanjsh ndë ferrat lepur të hash.	И да ловиш во трњата зајак да јадиш.
1005	Një dy tre katrë pesë	Nji dy tri katrë pesë	Еден два три четири пет
1010	giashtë shtatë tetë nëndë dhietë	gjashtë shtatë tetë nëndë dhjet	шест седум осум девет десет
1015	nimbëdhietë tumbëdhietë trembëdhietë katrëmbëdhietë pesëmbëdhietë	njimbëdhjet dymbëdhjet trimbëdhjet katrëmbëdhjet pesëmbëdhjet	единаесет дванаесет тринаесет четиринаесет петнаесет
1020	giashtëmbëdhietë shtatëmbëdhietë tetëmbëdhietë nëndëmbëdhietë njëzet	gjashtëmbëdhjet shtatëmbëdhjet tetëmbëdhjet nendëmbëdhjet njizet	шеснаесет седумнаесет осумнаесет деветнаесет дваесет
1025	njëzet e një njëzet e dy njëzet e tri njëzet e katrë njëzet e pesë	njizet e një njizet e dy njizet e tri njizet e katrë njizet e pesë	дваесет и еден дваесет и два дваесет и три дваесет и четири дваесет и пет
1030	njëzet e gjashtë njëzet e shtatë njëzet e tetë njëzet e nëndë tridhietë	njizet e gjashtë njizet e shtatë njizet e tetë njizet e nëndë tridhjet	дваесет и шест дваесет и седум дваесет и осум дваесет и девет триесет
1035	dyzet pesëdhietë giashtëdhietë shtatëdhietë	dyzet pesëdhjet gjashtëdhjetë shtatëdhjet	четириесет пеесет шеесет седумдесет

	tetëdhietë	tetëdhjet	осумдесет
1040	nëndëdhietë	nëndëdhjet	девеесет
	njëkint	njiqind	сто
	dykint	dyqind	двеста
	trekint	treqind	триста
	katrë kint, & c.	Katrëqind	Четиристо
1045		pesëqind	петсто
		Gjashtëqind	шесто
		Shtatëqind	седумсто
		Tetëqind	осумсто
		Nëndëqind	деветсто
1050	një mië	nji mie	илјада
		dy mie	две илјади
		edhe numiron	еден милион
		sa të duash	колку сакаш
	milion	gjir mbë milion.	до над милион.
1055		Po të pyes	Ако праша
		ku qe	кај беше
		ku humbe	кај се изгуби
		ku u mfshee	кај се скри
		ku u barite.	кај се варди.
1060	Tani jaqëni	Tani jakëni	Сега дојдете
	të baimë	të mbajmë	да ги држиме
	tëspihetë	tëspitë	теспиите
	edhe të përgiunjëmi	edhe të përgjunjemi	и да се клечиме
	dë perëndia	ndë perëndit	пред Господ
1065	edhe t e liutemi	edhe të lutemi	и да се молиме
	që të marmë	të marmë	за да земеме
	ga ai	nga ai	од него
	dëghesnë	të ndjerat	саканите
	eginavet	të gjinahëvet	гревови
1070	edhe të fitoimë	edhe të fitojmë	и да добиеме
	paradhisnë	paradhisnë.	парадхисна.
	Ashtu kioftë	Ashty të jet.	Така нека биде.

Користена литература:

Plasari, Aurel, *Fenomeni Voskopojë*, Phenix, Tiranë, 2000. Во оваа статија наоѓаме мошне значајни и интресни податоци за постанокот на Москополе од историско-културен, образовен и научен аспект во XVII, XVIII и XIX век. Авторот користи мошне богата научна литература во врска со постанокот, растежот, историјата и на градот Москополе како важен културен центар на Балканот, назначувајќи го со симболичен наслов *феноменот Москополе*.

Kristophson, J., *Das lexikon Tetraglosson des Daniil Moschopolitis*, München, 1974 (Zeitschrift für Balkanologie, X, Heft 1). Herausgegeben von Norbert Reiter - Stavro Skendi. За Четиријазичникот на Даниил од јазичен аспект. За тоа најдобро сведочи единствениот останат примерок на преписот пронајден во билингвалната средина во Долна Белица - Струшко. Овој препис датира од 1847 година и се чува на Катедрата за македонска книжевност на Филолошкиот факултет "Блаже Конески" во Скопје. Фактот што овој примерок, како и објавениот примерок од 1802 година во Венеција, пронајден во Струга, а се чува во Универзитетската библиотека "Климент Охридски" во Скопје, најдобро сведочи за традиционалните културни врски на Москополе со Корча, Битола, Охрид и Струга. Речникот на Даниил е значаен бидејќи е меѓу првите повеќејазични речници на Балканот за компаративно изучување на (не) словенските балкански јазици кои се во непосреден контакт.

Kopitar, B., *Albanesen, Welachen und Bulgaren; "Kleinere Schriften"* II bot. R. Nahtigal, Teil 2, f. 132-164. Компаративна студија за расветлување на албанско-влашко-македонската симбиоза на Балканот.

Janura, Petro *Vlera kulturore e Voskopojës*, Flaka e vëllazërimit, nr. 246, 247, Shkup, 1952, 6. Значајни извори и податоци за улогата и значењето на градот Москополе како образовен и културен центар кон крајот на XVIII и XIX век.

Capidan, Th., *Daniil Moscopoleanul*, "Inchinare lui N. Jorga" Cluj, 1931, 101-107. Најисцрпна студија за личноста и делото на Даниил Москополеот - како педагог и истражувач на балканските јазици. Прв кој го вреднува неговиот Речник нарекувајќи го една "*Разговорна книга*", не само речење на зборови, туку и "добро врзани реченици и слободно преведувани од еден во друг јазик").

Капидан, Т. *Македо-романциите; историска и описна скица на романските населенија на балканскиот полуостров* (превод: Јоана Хаџи-Лега, редактор: проф. д-р Петар Атанасов), Скопје, 2004. Трудот претставува збиена и своевидна синтеза за Македо-Романците во посирок балкански контекст, опфаќајќи ги сите аспекти од нивното живеење на просторите на Балканскиот Полу-

остров. Т. Капидан претставува маркантна личност во балканистиката, романската лингвистика и дијалектологија. Неговата компетенција на врвен лингвист, балканолог и дијалектолог се должи на неговата лингвистичка и филолошка наобразба, стекната во еден од најпрестижните центри на Германија во тоа време. Применувајќи го компаративниот метод како дијалектолог и балканолог, Капидан даде несомнено забележителен придонес во расветлувањето на јазичните односи меѓу романскиот и другите балкански јазици: *Raporturile albano-romane (албанско-романски врски)* 1992, каде го разгледува прашањето на застапеноста на супстратните елементи во двата јазика како и на заемките од поново време. Во овој контекст, според некои податоци на англиски, француски и германски патеписци во градовите Корча, Битола, Охрид и Струга и другите места и краишта редовно се одржувале средби и панаѓури, кои биле редовно посетувани и од самиот Даниил Москополец. Тој можел да ја согледа можноста и потребата од каква практична потреба може да биде еден ваков Четиријазичник во средини со мешано население во некои села, како во Д. Белица - Струшко и Охридско (Макединци, Албанци, Турци, Власи и сл.).

Kopitar, B. *Albanesen, Walachen und Bulgaren*, (Jahrbucher der Litertur 1826), në "Kleinere Schriften" II, bot. R. Nahtigal, Teil 2, f. 132-164. Споредбена студија за да се расветли албанско-ароманската и македонската симбиоза на Балканот.

Kopitar, B. *Albanische, walachische und bulgarische Sprache* (Jahrbucher der Literatur, 1829), në "Kleinere Schriften" II, bot. R. Nahtigal, Teil 2, f. 227-273. Како дополнителен дел на претходната студија.

Ничев, А., *Две ли авиџорски изданија има "Дидаскалијаџа" на Даниил?*, Годишник на Софискија Универзитет. Факултет по западни филологии. t. LXV 1, год. 1971, 53-68. Значајни извори и податоци за историјата на издавањето и преиздавањето на Четиријазичникот на Даниил.

Die Aromunen. Etnographisch-philologisch-historische. Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren, I-II, Leipzig 1895/94. Са потеклото на името на градот од јасен аспект. (стр. 100-101).

Falo, Dhori, *Trayedia ali Moscopuli*, Tirana, 2002. Авторот дава интересни податоци за архитектурата, населението, економијата, администрацијата, религијата, културата и историјата на Москополе.

Andoni, Ben, *Voskopoja, një haresë shqiptare*, Flaka, Shkup, 4. 03. 2002, 12. Репортажа за некогашниот големи град на албанската култура. Кои се денешните жители на градот, нивното потекло и вредноста и значањето на културните споменици: манастири и цркви.

Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје, 1982.

О. Јашар-Настева, *Прилоџ кон иџроучувањето на лексичкиите балканизми во македонскиот јазик*, МЈ, XVII, Скопје, 1974.15.

Бужаровска, Елени, *Лексичка инџерференција на балканскиите јазичи одразена во македонската и грчката паралела на Даниловиот Четиријазичник*, “Јазичите на почвата на Македонија”, 22-23 12. 1994, МАНУ, Скопје, 1995.

Papahagi, T. *Dictionarul Dialectului Aromin*, Bukarest, 1963.

Leotti, A. *Dizionario Albanese Italiano*, Roma, 1937.

E. Haugen, *Bilingualism in America: a bibliography and a research guide*, Labama: University of Alabama Press, 1956.

U. Weinreich, *Languages in Contact*, The Hague: Mouton, 1968.

Андонов-Полјански X., *Прилоџ кон македонско-албанските врски во минатото*, ГЗФилоз. факултет, кн. 7 (33), Скопје, 1981.

Илиевски, Хр. П., *Балканолошки лингвистички студии*, ИМЈ, “Крсте Мисиков”, Скопје, 1988.

Demiraj, Sh., *Gjuhësi ballkanike*, Shkup, 1994; (Ш. Демирај, Балканска лингвистика, Скопје, 1995. превод).

Поленакоски, X., *Даниловиот Четиријазичник*, Културен живот, бр. 1-2, Скопје, 1962.

Настев, Б., *Аромански студии*, Скопје, 1988.

Видоски, Б., *Меџујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Реферати на македонските слависти на ЦИ Меѓународен славистички конгрес во Братислава, МАНУ, посебен отпечаток, Скопје, 1993.

Çabej, E. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, II, (A-O), Tiranë, 1976.

Pëllumb Xhufi, *Shekulli i Voskopojës*, Tiranë, 2010. (Пелумб Џуфи, *Векој на Москополе*, Битола, 2011.) Со процесот на неговото создавање, градот Москополе денес нуди интересен материјал не само за историчарите, туку и за етнологите, фолклористите, теоретичарите на уметноста, лингвистите и сл. Кон крајот на минатата година се појави еден мошне интересен и значаен научен труд под наслов *Векој на Москополе*, од авторот Пелумб Џуфи. Едно несекојдневно издание, кое заслужува посебно внимание за проучување и анализа. Делото на Џуфи, ги надминува историските и етнокултуролошките карактеристики. Тоа претставува своевидно капитално дело за проучување на историските, економските, културолошките и социолошките прилики на градот Москополе, особено во XVII и XVIII век. Авторот дава исцрпна научна анализа која е втемелена на мошне богатата научна литература и архивска граѓа.

Агим ПОЉОСКА

ВАРИЈАНТАТА НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК
ВО ЧЕТИРИЈАЗИЧНИКОТ НА ДАНИИЛ МОСКОПОЛЕЦОТ

(Резиме)

Преку овој наш труд имаме намера да укажеме на некои јазични карактеристики во албанската паралела во Данииловиот Четиријазичник. Со една самопрегорна научна дејност се истакнува Даниил Москополецот, кој во културната историја и посебно во науката за јазикот - балканистиката завзема значајно место. Нема сомнение дека тој во тоа време (покрај Пулевски, подоцна и Кристофориди) ги постави основите за изработка на двојазичните и повеќе-јазичните речници.

Данииловиот Четиријазичник освен паралелата на грчки, македонски и аромански јазик содржи и паралела на албански јазик. Како што е познато, албанската паралела во Четиријазичникот на Даниил е напишана на грчки јазик. Исто така албанската паралела во овој Четиријазичник се разликува според начинот на составувањето, структурата и според графискиот систем.

Четиријазичникот содржи зборови и изрази класифицирани по тематски области. Варијантата напишана на албански јазик содржи околу 2680 лексички единици и изрази.

Врз основа на графискиот систем на современиот албански јазик, во Четиријазичникот на Даниил ги забележуваме основните карактеристики на фонетско-фонолошки, морфолошки и лексички план. Една од покарактеристичните особености е графичкото бележење кај Даниил на одделни самогласки.

Речникот на Даниил го карактеризираат две главни црти: дијалектниот и наддијалектниот карактер и настојувањето да биде еден разговорен речник. Речникот на Даниил одиграл мошне значајна улога во своето време, бидејќи служел и како еден незаменлив лингвистички мост и прирачник помеѓу различни етнички заедници кои живееле на овие простори и истовремено истиот служел за ширење на знаењата и на воспоставување на меѓусебните богати културни, економски и други врски.

Звонко НИКОДИНОВСКИ

**ЗА ЕДНА СЕМИОЛОШКА МЕТОДА
ВО СЕМАНТИЧКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА
– КОНСТИТУИРАЊЕ, ПРИНЦИПИ И АСПЕКТИ –**

Клучни зборови: семантика, семиолошка метода, фигуративно значење, референтна вредност, семиолошка дефиниција

I. КОНСТИТУИРАЊЕ НА СЕМИОЛОШКАТА МЕТОДА

**A. ЈАЗИКОТ ЈА ОТСЛИКУВА РЕАЛНОСТА
НО ИСТОВРЕМЕНО И ЈА МОДЕЛИРА**

Семантичарот, исправен пред разни проблеми во врска со значењето во јазикот и во говорот, се доумува на најсоодветен начин да го проучи предметот на своето истражување. Ние, во нашите истражувања, отсекогаш сме тргнувале од јазикот, од семантичките односи меѓу јазичните единици како и од употребата, од страна на луѓето, на тие јазични единици во разни говорни ситуации.

Проучувајќи ги метаговорните глаголи (глаголите на зборување *grosso modo*) како семантичко поле, дојдовме до сознание дека **самите значења на метаговорните глаголи носат со себе и сегментирање на континуумот на говорното однесување на луѓето**. Секоја говорна заедница се разликува во одредена мера од друга говорна заедница при сегментирањето (пунктуирањето) на човековата говорна активност. Тие проучувања¹ не наведоа да постулираме и одредени лингвистички категории со кои може да се опише севкупната говорна реалност.

¹ Нашите проучувања беа извршени во текот на подготовката на магистерската теза во периодот од 1982-1985 година и беа објавени во следните пет статии: "Семиотика на говорната интеркомуникација", *Раззлечи*, Скопје, 1983 (XXV), бр. 4, стр. 481-491; "Metagovorni glagoli u francuskom i makedonskom jeziku", *Godišnjak Saveza društava za primijenjenu lingvistiku Jugoslavije*, Sarajevo, 1983-1984, br. 7-8, str. 811-817. "Vrednosni sistemi u jeziku", in *Kontekst u lingvistici i nastavi jezika. Zbornik radova*, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Beograd, 1985, str. 147-150.; "Метаговорните глаголи во францускиот јазик I", *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, 1985-1986 (кн. 11-12), стр. 273-326.; "Метаговорните глаголи во францускиот јазик II", *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, 1987 (кн. 13), стр. 79-136.

1. За да ја осознаеме подобро говорната активност беше потребно да го дефинираме и самиот говор. Тргнувајќи од Сосир, ние ја проширивме неговата дефиниција на говорот и ја поставивме во следната форма: Говорот (*langage*) претставува посебен вид на човечко значенско однесување кое, употребувајќи го јазикот (*langue*), низ говорната активност (*parole*), произведува говорни единици (*discours*).

Користејќи го терминот *комуникација*, кому му придаваме специфично значење на тријадна релација која постои кај човекот меѓу елементите *иерцеирирана сџварноси* – *разбрана сџварноси* – *рефлекџирирана сџварноси*, го постулиравме терминот *џворна комуникација* како комуникација во која барем еден од трите елементи претставува говорна единица. Доколку говорната комуникација се одвива меѓу луѓето тогаш станува збор за *џворна инџеркомуникација* меѓу најмалку еден *џворник* и еден *инџерџворник*.

Со оглед на тоа што нема говорна интеркомуникација без интерговорник (дури и да се работи за замислен интерговорник во свеста на говорникот), се одлучивме да тргнеме од интерговорникот во одредувањето на видовите говорна интеркомуникација. Така, според улогата на интерговорникот, сите говорни интеркомуникации ги поделивме на: 1. *Пасивни џворни инџеркомуникации* (во кои интерговорникот нема можност да влијае врз говорот на говорникот – на пр. слушање радио, гледање филм, телевизија и сл.) 2. *Акџивни џворни инџеркомуникации* (во кои интерговорникот може со своите реакции да влијае врз говорот на говорникот – на пр. митинг, предавање, седница во парламент и сл.) и 3. *Говорни инџеракџии* (во кои говорникот и интерговорникот наизменично ги менуваат своите улоги односно произведуваат говорни акции и говорни реакции – на пр. разговор, интервју, испит, анкета, купување на пазар или во продавница и сл.).

2. За да ги опишеме значењата на метаговорните глаголи, беше потребно да тргнеме од структурата на значењето на најмалата говорна единица - говорниот акт. Тргнувајќи од Балијевата тријадна концепција за значењето на говорниот акт – модус, диктум и комуникација), ние постулиравме тетрадна концепција за значенските слоеви на говорниот акт со следните елементи : 1. *Мисла* 2. *Однос кон мислаџа* 3. *Инџероднос кон инџерџворниоџи* и 4. *Цел на џворниоџи акџи*. Овие четири значенски слоеви се содржат, според нас, во секој говорен акт. Односите меѓу овие четири слоја ги претставивме со помош на четири концентрични кругови, каде што моќта на влијанието оди од најголемиот четвртиот круг (целта) кон најмалиот првиот круг односно центарот (мислата).

3. Метаговорните глаголи формираат метаглаголски релации заедно со другите зборовни групи. За опишување на синтаксата на тие метаглаголски релации, тргнавме од јасното разграничување на Јакобсон на двата плана во јазикот – планот на искажувањето и планот на исказот. На планот на искажувањето, синтаксичките елементи или признаци на метаглаголските релации ги поделивме во две групи : 1. *Оџшџи елементи*

– *агeнс*, *инѿерагeнс* и *коагeнс* и 2. *Сѿецифични елементи* – *диктум* (кој ја претставува означената содржина на говорните процеси). Сите метаглаголски релации содржат по најмалку еден елемент од двете класи (барем агeнс и барем метаглагол без дополненија од втората класа – диктумот). Различните метаглаголи како и различните метаглаголски релации се разликуваат во начините на реализација на елементите од првата и втората класа (со или без интерагeнс, интерагeнс со предлог или без предлог, коагeнс во заедништво со агeнс (преку една иста замена) или со предлог; со *авѿионимен* или *ѿрансѿониран диктум* (како *именска релација* со или без предлог, како *инфинѿѿивна релација* со или без предлог и тоа како *агeнѿѿивен инфинѿѿив* – агeнсот на инфинѿѿивот е кореферентен со агeнсот на метаглаголот, или како *инѿерагeнѿѿивен инфинѿѿив* – агeнсот на инфинѿѿивот е кореферентен со интерагeнсот на метаглаголската релација; и со *глаголска релација* како транспониран диктум и тоа како *проблемска* или *непроблемска глаголска релација*).

Откако ги дефиниравме синтаксичките рамки во кои метаглаголите ги остваруваат своите значења, на ред дојде семантиката на глаголите кои означуваат говорни процеси. Семантичките признаци на метаглаголите ги поделивме во две групи: признаци на денотативното и признаци на вредносното значење.

4. *Денотативното значење* на метаглаголските релации претставува множество на признаци на говорните процеси врз чија основа тие говорни процеси можат да се именуваат со дадените метаглаголски релации. Секое денотативно значење содржи два вида признаци: едните (најчесто еден) се специфични за даденото значење и претставуваат негова *differentia specifica* и тие се *диференцијални* додека другите се неопходни за опишување на денотативното значење и нив ги нарековме *дескрипѿивни*. Вториов термин одговара на терминот *генерички ѿим* од класичниот опис на поимот *дефиниција*. Секој говорен процес има одредена содржина, одредени учесници, одредена супстанца во којашто се остварува и одредена функција. Според тоа, во денотативното значење на метаглаголските релации ги постулиравме следните четири групи признаци: 1. Содржина на говорниот процес 2. Учесници на говорниот процес 3. Место на остварување на говорниот процес и 4. Вид на говорниот процес. Секој метаглагол задолжително содржи најмалку една група од горните четири групи семи, а неретко се јавуваат и метаглаголи со комбинации на групи на семи. Најбогата е првата група на семи, што ќе рече дека најголемиот дел од метаглаголите го пунктуира говорниот процес токму преку неговата содржинска страна (на ниво на јазични и говорни елементи или на ниво на значенски слоеви).

5. *Вредносното значење* на метаглаголите (и на сите други јазични знаци) претставува она што говорителите им го припишуваат на тие зборови во однос на два вида реалности со кои тие се поврзани: спрема референтите што ги означуваат и спрема интерговорниците на кои им се

упатени. *Референтнајќи вредности* претставува одраз на општествените услови на животот и таа се кристализира како збир на идентични односи на одредени припадници на едно општество или пак на целото општество спрема референтите на дадените јазични знаци. Референтната вредност може да биде позитивна, негативна, неодредена и неутрална (кога и позитивната и негативната референтна вредност се неутрализираат во една иста говорна единица). *Интеркомуникативнајќи вредности* претставува значењето на јазичните средства во однос на ефектите или целите што говорникот сака да ги постигне врз интерговорникот во одредено говорно дејствие. Без интеркомуникативната вредност на јазичните и говорните единици не може да се замисли ниедна реална говорна интеркомуникација.

Б. РЕАЛНОСТА ШТО ЈА ОТСЛИКУВА ЈАЗИКОТ E SUI GENERIS СЕМИОЛОШКА

Ако првиот вид проучување на метаговорните глаголи во францускиот јазик во семантиката се подредува под *ономазиолошки ѝрисѝај* кој во проучувањето тргнува од значењата (семантичкото поле на метаглаголите во нашиот случај) за да ги истражи јазичните знаци кои го покриваат (означуваат) тоа семантичко поле, беше потребно да се зафатиме и со другиот вид проучувања во семантиката кој тргнува од јазичните знаци за да ги истражи значењата што тие знаци ги имаат во одреден јазичен систем – а тоа е *семазиолошкиот ѝрисѝај*.

Предмет на таков вид проучување, но овој пат споредбено меѓу францускиот и македонскиот јазик, беше една група на животни – инсектите. Идејата беше да видиме во која степен една група референти изградила одредени фигуративни значења во еден јазик и особено да дознаеме дали тие фигуративни значења подлежат на одредени системски односи и правила при нивното изградување.²

При проучување на фигуративните значења на инсектите во францускиот и во македонскиот јазик дојдовме до сознание дека светот во којшто живее човекот не е само свет на предмети туку дека тој свет е составен од референти (коишто од гледна точка на човекот се наоѓаат во неговата свест) кои имаат денотативни значења, но кои истовремено носат и фигуративни значења кои на човекот му помагаат да си ја претстави и да ја моделира реалноста.

Тие проучувања³ нè наведоа да постулираме и одредени лингвистички категории со кои може да се опишат фигуративните значења.

² Неколку лингвисти пресудно влијаа врз изградувањето на нашата концепција во овие истражувања а пред сè Шарл Бали, Луј Јелмслев и Пјер Гиро.

³ Нашите проучувања беа извршени во текот на подготовката на докторската дисертација во периодот од 1985-1992 година и во тој период беше објавена само една

Фигура́тивното значење на една јазична единица од некој јазик претставува она значење за кое изворните говорници на тој јазик се повеќе или помалку свесни во моментот на зборување (пишување) или слушање (читање) дека произлегува од друго (етимонско) значење на дадената единица. Во оваа дефиниција еднакво се застапени и стојалиштето на говорникот и она на интерговорникот. Со воведување на елементот "свесност за зависноста на фигуративното од етимонското значење" нагласивме дека ние на значењето гледаме како на интерактивна категорија и уште повеќе дека полисемијата произлегува од двосмисловната говорна интеркомуникација. Семемизацијата претставува крајна етапа во развојот на фигуративното значење (од фигуративна употреба - со помош на некоја стилска фигура - на дадена јазична единица па сè до затврдена полисемична единица). Фигуративното значење може да се развие по пат на разни семантички процеси (фигури) и врз разни видови на семи.⁴ Така, денотативните семи се на дело најчесто кај метафората. Со оглед на тоа дека денотативните семи се од логичка природа главно токму тие и учествуваат во логичката класификација на референтите (ова се однесува на сите научни таксономии). Конотативните референцијални семи⁵ претставуваат својства на референтите на мислите или пак на референтите на јазичните знаци кои не се неопходни за да се изврши именување на тие референти со дадените јазични знаци. Конотативните семи се искористуваат кај метонимијата и кај компарацијата. Исклучоци од горните тврдења има безброј особено кај метафората која користи многу често и конотативни референцијални семи.

Истражувањето на фигуративните значења на инсектите во францускиот и во македонскиот јазик го спроведовме врз електронски корпус кој беше изработен во програмата за креирање и управување со бази на податоци DBASE 3 plus. Базата на податоци ИНСЕКТИ содржеше 1056 ентомолошки единици со фигуративно значење од францускиот јазик и 407 исто такви единици од македонскиот јазик. Освен тие единици во базата беа внесени и 841 ентомолошка единица со фигуративно значење од други јазици меѓу кои најбројни беа ареалните јазици на францускиот (хексагоналните јазици односно јазиците кои се зборуваат на територијата на Франција која има приближна форма на шестоаголник – хексагон), како и ареалните (соседните) јазици на македонскиот јазик.

статија: "Figurativna značenja leksičko-semantičkog polja «PAS» u francuskom i makedonskom jeziku", *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*. – Sarajevo, 1985-1986, br. 9-10.

⁴ Во нашите истражувања утврдивме дека референтната вредност на фигуративното значење е пропорционална на референтната вредност на етимонското значење.

⁵ Во првобитните истражувања ние направивме поделба на целокупното значење на денотативно и вредносно значење. Подоцна ја надополнивме таа класификација со тоа што го вративме отстранетиот термин *конота́тивно значење* со оглед на тоа што го додадовме новиот вид семи *конота́тивни референцијални семи* кои заедно со вредносното значење го сочинуваат конотативното значење.

Секоја ентомолошка единица со фигуративно значење влезена во корпусот-база содржеше 23 полиња, што значи дека разни видови податоци (синтаксички, семиолошки, семантички, библиографски и бројчани) им беа придружени на обработените единици. Добиената база на податоци за фигуративните значења на инсектите беше во тоа време, 1992 година, а според наши сознанија и денес, единственото такво истражување во лингвистиката кај нас. Таквата поставеност на истражувањето носеше со себе предности, но и ризици. Имено, сè зависи од тоа какви полиња ќе си зададете за базата, односно на кој начин сакате да го пополнувате даденото поле. Така, полето **ЗНАЧЕЊТЕМА** нè натера да ги систематизираме семантичките признаци на фигуративните значења на инсектите. Како основна вертикала за класификација во сите одредби се провлекуваше категоријата позитивно - негативно при што **семантичките признаци** беа обработени врз основа на пет семантички категории, поделени во групи и подгрупи, и тоа: како предметна стварност (3 групи: нешто мало, нешто недобро и нешто добро), како човечко тело (9 групи: висина, тежина, убавина, возраст, мирис, чистота, облека и здравствена состојба на телото), како човечко однесување (3 групи со многубројни подгрупи: физичко однесување, психичко однесување и говорно однесување), како човечка заедница и како предзнак (2 групи: предзнаци за време и предзнаци за настани). Ризикот што го носат базите на податоци е да поставите одредени полиња за кои нема да успеете да најдете или одредите податоци со кои ќе ги пополнувате до крај полињата (што беше случај со одредени полиња во нашата база, како на пример полето ТИП).

Кај сите видови зборообразувања (морфемски и семантички) новообразуваните единици не се единечни случаи туку влегуваат во парадигматски, системски односи. Поимот *лексичка категорија* што го воведо Пјер Гиро означува група на јазични единици кои споделуваат исти особини на ниво на означувачот и на ниво на означеното. Така, во нашиот случај се работеше за лексичка категорија која на ниво на означувачот е составена од признакот «семиолошка фигура 'животно'» додека за означено го има признакот «фигуративно значење 'атрибут на човекот'».

II. ПРИНЦИПИ НА СЕМИОЛОШКАТА МЕТОДА ВО СЕМАНТИКАТА

Проучувајќи ги фигуративните значења на инсектите дојдовме до следните четири принципи кои беа клучни за воспоставување на семиолошката метода во семантиката.

1. Првиот принцип постулира дека за нашиот пристап во проучувањето на фигуративните значења е битно да тргнуваме не од поединечни лексеми туку од множество на лексеми кои сочинуваат

едно лексичко-семантичко поле. Проучувањето само на одредени поединечни лексеми не наведува да мислиме дека зборовите егзистираат сами за себе независно од другите зборови. Такви проучувања би биле на пр. оние од типот: "Фраземите со лексемата (или зборот) *рака* во францускиот и во македонскиот јазик" или "Фраземите со компонентата *око* во францускиот и во македонскиот јазик". За нас поимите се конструкти кои се поврзани во нашата свест. Еден поим никогаш не егзистира поединечно па затоа и **при нашите проучувања истражуваме одредено лексичко-семантичко поле во кое влегуваат, освен основниот поим, и сите други поими во чија дефиниција влегува и основниот поим како важен дел од таа дефиниција** (на пр. во лексичко-семантичкото поле *око* би влегле освен истоимениот термин и други зборови како *зеница*, *очни кайаци*, *ишрейки*, *веѓи*, *зледа*, *види*, *мижи*, *намигнува* и други зборови и изведенки).

2. Вториот наш принцип постулира дека фигуративните значења ги проучуваме на различни рамништа: лексемско, фраземско и комуникативно. Имено, основно стојалиште во семантиката што ние го аплицираме во нашите истражувања е дека значењето е категорија која се реализира на различни нивоа во јазикот и со различни означувачи односно преку различни средства. Во тоа истражување тргнавме од разликувањето што го направи Пермјаков меѓу фраземското и паремиското рамниште, со тоа што не го прифативме постоењето на одделно фолклорно рамниште туку сите паремиски и фолклорни единици на Пермјаков ги вклучуваме во едно посебно комуникативно рамниште.

3. Третиот принцип постулира дека за проучување на фигуративните значења треба да тргнуваме од семиолошката фигура која лежи во основата на фигуративното значење. Имено, дадениот поим од одредено лексичко-семантичко поле со некои свои карактеристики (денотативни или конотативни референцијални карактеристики) гради одредени јазични (лексемски или фраземски) или комуникативни структури низ кои се остваруваат фигуративните значења на тоа поле. Значи, за фигуративните значења на одредена лексема (или референт) одговорни се особините на тој референт кои преку одредени јазични или говорни единици се оформуваат во вид на семиолошка фигура низ која се реализира фигуративното значење. Областа од која потекнува релацијата претставува **област на семиолошката фигура** (на пример кај животните можеме да разликуваме воглавно четири семиолошки области, од кои секоја со подобласти: анатомија на животното, однесување на животното, однесување меѓу животното и други животни и однесување меѓу животното и луѓето).

4. Четвртиот принцип постулира дека крајниот резултат на ваквиот вид семиолошки семантички истражувања претставува семиолошката дефиниција на одреден референт. Имено, како контрапункт на енциклопедиското знаење кое во своите дефиниции нй ги

доловува референтите преку нивните денотативни значења (на пр. енциклопедиската дефиниција за мачката вели: Тоа е мал, див или питом цицач, од родот на мачки, со кратка и заоблена муцка, со долги мустаќи, со издолжени и сјајни очи, со триаглести уши, со подвижни канџи, со сјајно крзно, со подвижно и мускулесто тело, со развиени сетила за слух, вид и мирис, кој се храни со месо или со подготвена храна.). Целта на нашите истражувања е да ја доловиме семиолошката дефиниција на референтот, односно да утврдиме кои особини, на пр. во случајот на мачката, се искористени во јазичната семиотика на одреден јазик.

На тој начин, проучувајќи ги фигуративните значења на инсектите во францускиот и во македонскиот јазик всушност дојдовме до конституирање на една семиолошка метода во семантиката.

Примената на семиолошката метода во семантиката има за цел да ги проучува на систематски начин фигуративните значења на јазичните знаци во одредени јазични системи - семиотики. Во секое означување (semiosis) означеното бара односно наоѓа одреден означувач за да се изрази. Тоа основно правило во семантиката важи како за денотативните семиотики (означувачите во јазикот како носители на денотативните значења) така и за конотативните семиотики (јазичните знаци како целина во однос на новите конотативни значења). Со оглед на тоа што се работи за означување при што одредени значења како конотатори користат одредени денотативни семиотики (јазици), придавката *семиолошки* може да одговара, според нас, за да се претстави методата за опишување на тие значења, имајќи на ум дека Сосир, во толкувањето што го дава Јелмслев за него, ја одредува семиологијата како онаа наука што треба да ги проучува ненаучните семиотики. Значи *семиолошката семантика* треба да биде онаа дисциплина која ги проучува значењата во конотативните семиотики, односно во оние системи кои ги користат јазиците (односно јазичните знаци во нивните денотативни значења) за да произведуваат нови значења. Токму фигуративните значења се тие нови значења, а видовме погоре дека тие значења се организираат во системи.

III. АСПЕКТИ НА СЕМИОЛОШКАТА МЕТОДА ВО СЕМАНТИКАТА

Семиолошката метода во семантиката што ја воспоставивме на почетокот на деведесеттите години ⁶ на дваесеттиот век се заснова на пет

⁶ Семиолошката метода ја применивме најпрвин во нашата докторска дисертација *Фигураативните значења на анималната лексика во францускиот и во македонскиот јазик: ИНСЕКТИ*, 1992 година, која многу години подоцна излезе како посебна книга под наслов *Фигураативните значења на инсектните во францускиот и во македонскиот јазик*, "2 – ри Август", Штип, 2007, 521 стр.

Освен во овој труд, семиолошката метода беше применета и во следните наши трудови: "Les sens figurés du chien en français et en macédonien - Ière partie", *Годишен*

аспекти односно етапи низ кои минува едно семантичко истражување од тој тип: симболички аспект, семиолошки аспект, семантички аспект, вредносен (аксиолошки) аспект и реторички аспект.⁷

1. Поврзаноста на етносемиотиките и народните космогонии со фигуративноста на јазичните семиотики, најдобро може да се проучи низ истражувањата на **симболичкиот аспект** на даден референт. За симболиката на одредени референти постојат бројни дела во светската литература, а во последно време и кај нас се појавија како преводи така и домашни дела. Се разбира дека и интернетот, како незаобиколен апарат за истражување, нуди голем број на сајтови за онлајн читање или за симнување на разни дела (статии, монографии, зборници, речници, енциклопедии и др.).

Сознанијата до кои дојдовме во проучувањата на одредени референти укажуваат на тесна взаемна врска меѓу симболиката на даден референт и неговата фигуративност во одреден јазик. Имено, од една страна очигледно е дека симболиките извршиле одредено влијание врз фигуративните значења на референтите, но од друга страна, исто така е видливо и тоа дека фигуративноста на референтите во денешно време ја потхранува во одредени случаи симболиката на референтите.

2. **Семиолошкиот аспект** треба да нй овозможи да ги одгатнеме и класифицираме семиолошките фигури кои лежат во основата на единиците со фигуративно значење. Во зависност од видот на референтите, особините односно карактеристиките на референтите кои ги градат семиолошките фигури можат да бидат различни. Така, кај животните на пример, семиолошките фигури припаѓаат на следните области: анатомија на животното, однесување на животното, однесување меѓу животното и

зборник на Филолошкиот факултет. - Скопје, 1997 (кн. 23), стр.175-197; "Фигуративните значења на волкот во францускиот и во македонскиот јазик", *XXIV Научна дискусија*. - Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 1998, стр.129-140; "Семиологијата на окото во македонскиот јазик", *XXVI Научна дискусија*. - Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2000, стр. 263-292; "La semiologia della donna nella lingua italiana", in *Зборник на трудови од научниот собир 40 години италијански јазик на Универзитетот 'Св. Кирил и Методиј' - Скопје*, Скопје, 2001, стр. 70-104; "Семиологијата на раката во македонскиот јазик", *XXVIII Научна конференција*. - Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2002, стр. 219-253; "Семиологијата на мачката во македонскиот јазик", *XXIX Научна конференција*. - Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2003, стр. 265-289.

Овие шест труда, заедно со уште десет други, беа објавени во нашата книга *Семиологија на зборови и на јазикот*, "2 – ри Август", Штип, 2007, 342 стр.

⁷ Семиолошката семантичка метода е целосно спроведена во магистерскиот труд на Јоана Хаџи-Лега Христоска: *Семиологија на организирани зборови во францускиот и во македонскиот јазик*, одбранет во 2008 година на Филолошкиот факултет "Блаже Конески" во Скопје, како и во некои други трудови на авторката.

Семиолошката семантичка метода е само делумно спроведена во трудот на Анета Наумовска: "Семиологија на парите во македонскиот јазик", *Шестти научен собир на млади македонисти*, Филолошки факултет "Блаже Конески", Скопје, 2010, стр. 51-70.

други животни и однесување на животното кон човекот и обратно. Кај соматските лексеми (окото на пример), семиолошките фигури припаѓаат на следните области: анатомија на окото (целост, структура, големина, боја, изглед и положба на очите), функции на окото – претставени преку глаголите *гледа, види*.

При опишување на семиолошките признаци се води сметка да се даде и значењето на единицата која е изградена врз одредена семиолошка фигура. Оваа задача не може секогаш да се постигне во истражувањето врз македонскиот јазик, со оглед на тоа што во речиси сите забележени збирки на пословици, поговорки и други форми значењата се предаваат само во исклучителни случаи. Исклучок од ова правило претставува збирката на пословици од нашиот преродбеник Кузман Шапкарев кој, по правило, го дава значењето на секоја поединечна пословица.

При запишување на единиците важно е да се почитуваат и одредени типографски и текстуални принципи кои можат да ја подобрат читливоста и прегледноста на запишаното. Така, употребата на разни стилови букви е препорачана за разликување типови на информации во текстот:

- разните видови признаци треба да се разликуваат во текстот: така семиолошките признаци може да се предаваат со големи и мрсни букви (на пр. **ФИЗИЧКИ ОСОБИНИ**), додека семантичките признаци може да се предаваат со мали мрсни букви (на пр. Гребенето на мачката се користи за означување на **дивост**) или со сите големи букви со или без наводници во фонтот *arial*;

- основниот текст авторот треба да го предава обично со фонтот Times New Roman во англиска (за примерите со латинично писмо) или македонска подршка (за примерите со македонско кирилично писмо);

- јазичната единица (лексемската, фраземската или комуникативната) се предава со коси букви (курзивни букви или *italic*) на истиот фонт Times New Roman;

- значењето на јазичната единица се предава со фонтот *Arial*;

- дефиницијата на јазичната единица почнува со мала буква ако се работи за лексемска или фраземска единица, додека таа почнува со голема буква доколку се работи за комуникативна единица (пословица, гатанка и др.).

Освен овие индикации, корисно е да се следат и следните принципи:

- значењето кое доаѓа по јазичната единица се izdelува од неа со помош на знакот за еднаквост (рамно);

- лексемите и фраземите се пишуваат со почетни мали букви (и обете се синтаксички единици кои се дел од една комуникативна единица);

- комуникативните единици се пишуваат со почетна голема буква (тие самите претставуваат извршување на една комуникативна единица);

- комуникативните единици кои претставуваат интерактивни единици се пишуваат на крајот со извичник (тие всушност директно му се обраќаат на соговорникот);

- јазичните единици се нумерираат прогресивно и тоа со одделна нумерација за секој јазик за да може лесно да се упатува на нив и да се вршат полесно разни статистички операции;

- пред јазичните единици се става задолжително и кратенка на категоријата на која припаѓа јазичната или говорната единица: на пр. (фраз.) за фразема, (посл.) за пословица, (интер.) за интерактивна единица, (афор.) за афоризам, (гат.) за гатанка, (вер.) за верување, (клет.) за клетва и др.;

- најдобро е истражувањето во текстот да се спроведува посебно (во посебна текстуална единица поглавје) за секој јазик одделно (на пр. во едно поглавје за францускиот јазик, во друго поглавје за македонскиот јазик;

- доколку пак се случи авторот да треба да наведува примери од два јазика, тогаш е неопходно пред примерите од секој јазик да стои и ознаката за тој јазик: (мак.) за македонски јазик, (фр.) за француски јазик и др.

3. Семантичкиот аспект ја сумира врската меѓу семиолошката фигура и значењето. Имено, во оваа етапа на истражувањето најпрвин се определува функцијата на одреден семиолошки признак во означувањето. Откако ќе се утврдат сите значења на семиолошките признаци, тогаш се преминува на групирање на значењата при што може да се добијат семантички признаци кои се генерирани од разни семиолошки признаци. Во принцип колку повеќе единици содржат еден семантички признак, толку е посилна асоцијацијата на одреден референт со дадениот семантички признак. Семантичките признаци всушност се главните определувачи на симболиката на одреден референт и тие ја градат семиолошката дефиниција на референтот.

4. Вредносниот (или аксиолошкиот) аспект ја покрива вредносната оска на која се распоредени вредносните значења на референтите. Референтната вредност на јазичните знаци може да биде: позитивна, негативна, неодредена и неутрална. За секоја единица од корпусот на прочуваните единици со одреден референт се запишува нејзината референтна вредност. Всушност референтната вредност е трансферзална и таа ги проткајува сите семантички признаци кои во семиолошката дефиниција влегуваат со нивна одредена припадност кон една од референтните вредности. На крајот од истражувањето доаѓаме до констатации од типот: во францускиот јазик тој и тој референт се јавува во толку единици (со толкава процентуалност во однос на севкупноста на единиците со фигуративно значење) со негативна (или позитивна) референтна вредност односно со негативна (или позитивна) конотација.

5. **Реторичкиот аспект** ја регистрира реторичката фигура која лежи во основата на семиолошката фигура. Имено, таа фигура може биде разновидна: метафора, метонимија, аналогича, персонификација, хипербола, иронија, компарација, отсуство на фигура односно конкретно значење особено кај семантичката категорија *иредзнак* и др. Фигурите се интересен податок кој може да ѝ покаже во која мера одредена фигуративност е врзана или податлива за означување на одредени поими.

Врз основа на сите спроведени истражувања според петте наведени аспекти истражувачот треба до дојде до **семиолошката дефиниција на одреден референт**. Семиолошката дефиниција ги регистрира семантичките признаци што даден референт ги има во градењето на фигуративни значења. Сите семантички признаци се подредуваат во групи според трансферзалните вредносни признаци, додека самите признаци се подредени во опаѓачки редослед според бројот на единици во кои се јавува дадениот признак. Така на пр. за мачката се добиени 34 признаци од кои 11 се позитивни, 3 признаци се неодредени и 20 признаци се негативни.

Библиографија:

BALLY, Charles: *Traité de stylistique française*, I er vol., Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1921, (1 изд. 1909), 331 стр.

GUIRAUD, Pierre: *Structures étymologiques du lexique français*, Larousse, Paris, 1967, 211 стр.

GUIRAUD, Pierre: *Sémiologie de la sexualité*, Payot, Paris, 1978, 244 стр.

HJELMSLEV, Louis: *Essais linguistiques*, Les Éditions de Minuit, Paris, 1971, (1 изд. 1959), 283 стр.

KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine: *La connotation*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1977, 256 стр.

НИКОДИНОВСКИ, Звонко: *Фигураативните значења на инсектите во францускиот и во македонскиот јазик*, "2 – ри Август", Штип, 2007, 521 стр.

НИКОДИНОВСКИ, Звонко : *Семиологија на зборови и на јазикот*, "2 – ри Август", Штип, 2007, 342 стр.

PERMYAKOV, G. L.: *From proverb to folk-tale. Notes on the General Theory of Cliché*, "Nauka", Moscow, 1979, (1 изд. 1970), 287стр.

Zvonko NIKODINOVSKI

POUR UNE MÉTHODE SÉMIOLOGIQUE DANS
LES RECHERCHES SÉMANTIQUES
– CONSTITUTION, PRINCIPES ET ASPECTS –

(Résumé)

Mots-cles: sémantique, méthode sémiologique, sens figuré, valeur référentielle, définition sémiologique

Dans le présent article nous faisons le bilan des recherches que nous avons menées en sémantique sur deux sujets distincts: une recherche onomasiologique sur les verbes métalangiers en français et une recherche sémasiologique sur les sens figurés des insectes en français et en macédonien.

La sphère des sens figurés pose de nouvelles exigences au niveau méthodologique de la recherche sémantique.

A la suite des recherches effectuées dans le domaine du langage figuré nous proposons une méthode qui tienne compte surtout des relations entre les sens étymons et les sens figurés. Nous faisons l'état du principe selon lequel la valeur référentielle du sens figuré est en raison directe de la valeur référentielle du sens étymon.

Nous exposons d'abord les quatre principes cruciaux qui se trouvent à la base de la nouvelle méthode de recherche sémiologique que nous avons appliquée dans nos recherches.: 1. Le principe d'un champ lexico-sémantique du référent à étudier 2. Le principe de la recherche sémantique qui s'étend sur trois niveaux de langage (lexémique, phraséologique et communicatif) 3. Le principe d'une figure sémiologique comme base de la recherche sémantique et 4. Le principe d'une définition sémiologique comme l'arrivée de la recherche sémantique en la matière.

La méthode s'appuie sur cinq aspects de la recherche sémantique: 1. L'aspect symbolique 2. L'aspect sémiologique 3. L'aspect sémantique 4. L'aspect axiologique et 5. L'aspect rhétorique.

Емилија БОЛКОВСКА

ИНТЕГРАТИВЕН ПРИСТАП ВО СПРОВЕДУВАЊЕТО НА УНИВЕРЗИТЕТСКИ ИСПИТИ ПО СТРУЧЕН ЈАЗИК ВТЕМЕЛЕНИ ВРЗ САМОСТОЈНА АКТИВНОСТ НА КАНДИДАТИТЕ

Клучни зборови: испит, задача, странски јазик, интегративност, индивидуална и групна работа, автентичност, транспарентност.

Од 26 до 28 мај 2010 во Грац, Австрија, се одржа работилница на тема „Спроведување на универзитетски испити по стручен јазик втемелени врз самостојна активност на кандидатите“ (“Task-based testing languages for special purposes at university”) во рамките на проектот „Насоки за универзитетски испити по јазик“ (“Guidelines for university language testing – GULT”). Станува збор за проект поддржан од Советот на Европа, кој во рамките на промоцијата на јазичната разноликост и на усвојувањето (странски) јазици во 1995 година во Грац го основал Центарот за современи јазици (European Centre for Modern Languages – ECML). Во Центарот членуваат 34 земји, меѓу кои и Македонија. Неговата задача се состои во унапредување на политиката на јазична наобразба преку заложби за примена на добри практики, промоција на иновативни пристапи, обука на мултипликатори, развој на мрежа од стручни лица итн. Проектот „Насоки за универзитетски испити по јазик“ се спроведува во рамките на тематската област евалуација, која е содржана во програмата на Центарот за современи јазици за периодот од 2008 до 2011.

Проектниот тим го сочинуваат Јохан Фишер (координатор од Гетинген, Германија), Катрин Шуиса (Стразбур, Франција), Стефанија Дуговичова (Братислава, Словачка) и Ану Виркунен-Фуленвидер (Хелсинки, Финска). Проектот се темели врз германскиот проект Unicert, чешкиот и словачки проект UNICert LUCE, францускиот проект CLES и финскиот проект LAAKEA. Целта на проектот е да се унапредат испитите по јазик на универзитетите преку развивање и промоција на пристапот втемелен врз самостојна активност на кандидатите и да се изготват насоките за неговата примена. При оценувањето на јазичните вештини, овој пристап е во корелација со Заедничката европска референтна рамка за јазици и со Европското јазично портфолио на универзитетско ниво. Во

првата фаза од работата на проектот се опфатени напредни нивоа, и тоа B2 и C1.

Испитите по јазик втемелени врз самостојна активност на кандидатите веќе биле спроведувани како пилот-проект и биле презентирани на работилници и конференции во Европа, а пристапот втемелен врз самостојна активност на кандидатите веќе бил применет во наставата. Резултатите од овие искуства потоа биле вградени во нацрт-верзијата на проектот „Насоки за универзитетски испити по јазик“.

На работилницата, на која се разгледуваше споменатата нацрт-верзија, во пленарни сесии и во работни групи се тематизираа различни аспекти во врска со содржината и организацијата на испитите. Во продолжение следуваат моите сознанија стекнати претежно на работилницата во Грац, каде што учествував како претставничка на Македонија, како и моите првични согледувања на можностите за примена на овој пристап на македонските универзитети.

Суштината на новиот пристап се состои во тоа што испитувањето се врши врз основа на интегративна задача на специфична стручна тема од студиската област на кандидатот, која од него изискува самостојна активност при изработка на проект, при проучување на случаи од практиката или при истражување на интернет, за да покаже дека умее да ја постигне комуникациската цел во дадена (симулирана) ситуација од реалниот живот. При исполнувањето на интегративната задача е предвидена работа во двојки или мали групи и индивидуална работа.

Како опрделби на споменатиот пристап се среќаваат изразите: на англиски *task-based* и *action-based*, на француски *approche basée sur les tâches* и *approche actionnelle* и на германски *aufgabenbasiert* / *aufgabenorientiert* и *handlungsorientiert*. Овие двојни називи се меѓусебно поврзани и се речиси синоними, со таа разлика што кај првиот назив („втемеленост врз задача“) вниманието е свртено повеќе кон наставникот, кој на кандидатот му ја поставува задачата, а кај вториот назив („втемеленост врз активност“) - кон кандидатот, кој мора да врши самостојна активност. Според тоа, и двата назива ја изразуваат суштината на пристапот. Во споменатите јазици постои по еден термин чија употреба превладува: *task-based*, *approche actionnelle* и *aufgabenorientiert* / *aufgabenbasiert*. Во врска со германскиот јазик, и покрај почестата употреба на споменатите изрази, проектниот тим го смета називот *handlungsorientiert* за посоодветен бидејќи лексемата *Aufgabe* „задача“ покрива многу широк спектар на значења, почнувајќи од едноставни па сè до комплексни задачи, вклучувајќи ги и домашните задачи. Во македонскиот јазик би можело да се говори за *втемеленост врз поставена задача* или за *втемеленост врз самостојна активност на кандидатите*. И овде се наметнува потребата од дискусија за соодветноста на поимот *задача*. Како во германскиот така и во македонскиот јазик, оваа лексема е повеќезначајна, па се чини дека е недоволно специфична за да ја одрази суштината на новиот пристап.

Затоа во натамошниот текст се употребува изразот *внџмеленост* врз самостојна активност на кандидатите, при што, наместо *активност*, може да стои и *работа*.

Под поимот *задача* (*task*) во овој проект се подразбира активност што изискува од кандидатите да го користат јазикот за да постигнат одредена цел. При тоа, активноста е примарно фокусирана кон значењето, а поставената задача е во релација со реалноста. Со испитот треба да се утврди во која мера е кандидатот способен да комуницира на соодветен начин во специфична ситуација во својата студиска област или на претполаганото идно работно место. Кај пристапот втемелен врз самостојна активност, кандидатот треба да комуницира во специфична и автентична ситуација базирана на факти и на автентични документи, па може веродостојно да покаже во која мера е способен да ги изрази своите идеи на странскиот јазик во реална ситуација. На овој начин тој самиот себеси може подобро да се оцени во поглед на степенот на остварената комуникација и граматичката правилност. Според тоа, транспарентноста е една од главните одлики на новиот пристап.

Пристапот втемелен врз самостојна активност треба да се разграничи од комуникацискиот пристап. Новиот пристап всушност го инкорпорира комуникацискиот пристап, надминувајќи ги неговите граници. Целта на комуникацискиот пристап се состои во оспособување на изучувачите на странскиот јазик да комуницираат во специфични ситуации во секојдневието. Наспроти тоа, пристапот втемелен врз самостојна активност има за цел да ги оспособи изучувачите да ги изразат своите идеи за да постигнат одредена цел во реалниот живот. Од изучувачот на јазикот не се очекува само да одигра улога со која ќе покаже дека го знае јазикот, туку тој треба да го примени наученото во специфичен контекст и во специфична ситуација за си ја постигне поставената цел. Ако се земат како примери нивоата А (почетното рамниште на кое се бара елементарно познавање на јазикот) и С (највисокото рамниште на кое се бара компетентна употреба на јазикот) и ситуациите кога кандидатот треба да го открие патот до одредена географска цел одн. да обработи зададена тема, разликата меѓу споменатите два пристапа би можела да се објасни на следниов начин: додека според комуникацискиот пристап кандидатот треба да употреби (граматички) правилна конструкција за да праша за патот до одредена дестинација или да изнесе усна презентација на одредена тема, кај пристапот втемелен врз самостојна активност изучувачот треба да ја постигне поставената цел: да пристигне на договореното место одн. публиката да ја разбере неговата усна презентација.

За разлика од предуниверзитетското усвојување на странски јазици, чиј предмет е *општински јазик* (*language for general purposes – LGP*) и при кое изучувачите треба да се оспособат да комуницираат во секојдневни ситуации, универзитетите имаат задача да ги оспособат кандидатите да ја изучуваат својата стручна област на странскиот јазик и по

дипломирањето да работат на меѓународен план, користејќи го странскиот јазик на работното место. Владеењето на стручниот јазик е значајно и за размената на студенти, за нивното учество на кусерви и магистерски студии што се одржуваат на странски јазик дури и во матичната земја и за неопходната лектира на студиски материјали на странски јазик. Универзитетите се фокусираат на т. н. *академски јазик* (language for academic purposes – LAP) и на т. н. *специфичен јазик* (language for specific purposes – LSP) или „*професионален јазик*“ (“professional language”), кој овде се нарекува *стручен јазик*. Академскиот јазик не ги задоволува само потребите на стручната област, туку и потребите на универзитетската администрација кога кандидатот студира на странски јазик. Стручниот јазик, како што е познато, се разликува од општиот и од академскиот јазик по лексиката, синтаксата и стилот, што наметнува посебен пристап во наставата и при испитувањето за да се оспособи кандидатот за успешна комуникација во реални ситуации.

Кај новиот пристап се менува улогата на наставникот и начинот на изведувањето на наставата. Наставникот треба да вклучи во наставата работа на проекти, проучување на случаи од практиката и глобални симулации. Додека кај проектите и кај глобалните симулации нагласката е на продуктивните вештини, при проучувањето на случаи од практиката, кои се насочени кон даден проблем, кандидатот мора добро да ја владее рецептивната фаза за да го разбере проблемот и за да може потоа да понуди решение. Под проучување на случаи од практиката се подразбира приказ на конкретна ситуација од работната практика или од секојдневното преку факти, ставови и мислења, врз основа на кои треба да се донесе решение (Кајзер, според GULT стр. 8). Глобална симулација, пак, „е протокол или рамка за сценарио кој(а) ѝ овозможува на група изучувачи, вклучувајќи и клас од трисетина студенти, да создадат референтен универзум – станбен блок, село, остров, циркус, хотел – да го анимираат со лица кои се во меѓусебна интеракција и да ги симулираат сите функции на јазикот кои веројатно ќе бидат потребни во рамката, која едновременно е и тематска област и комуникациски универзум.“ (Дебизе, според GULT, стр. 8). Проучувањето на случаи од практиката и работата на проекти се прикладни за завршните испити на кусерви (end-of-course exams) и за испити за утврдување на јазичните познавања (proficiency exams). Но ако курсот се базира на глобална симулација, тогаш и работата на проект, која е интегрирана во глобалната симулација, може да биде дел од завршниот испит на курсот. Практиката покажува дека симулациите се прикладни за усвојувањето на јазиците во сите струки и дека проучувањето на случаи од практиката е погодно за јазикот во областа бизнис и за јазикот на економијата, правото, медицината и општествените науки. За природните науки посоодветни се проектите и симулациите.

На „традиционалните“ испити по странски јазици, четирите вештини (разбирање при читање, разбирање при слушање, говорење и

пишување) се испитуваат изолирани една од друга. За секој вештина, на кандидатот, по правило, му се нудат различни теми што не се меѓусебно поврзани (евентуално со исклучок на синтаксата и на стручниот јазик, кои можат да се интегрираат во рамките на продуктивните вештини). Затоа при овој „партикулизиран“ пристап, во практиката се случува во едни вештини кандидатот да покаже добри резултати, а во други вештини да не го положи испитот. Оценувањето најчесто се врши со пресметка на аритметичката средина на оцените дадени за поединечните вештини. При тоа, испитувачот ги согледува јаките и слабите страни на кандидатот во секоја вештина, но не стекнува интегрална претстава за неговите вештини, туку општиот впечаток треба да го „изведе“ од поединечните впечатоци. Така се доаѓа до заклучокот дека испитите со дискретни испитни единици, по правило, не ја одразуваат целосната комуникациска компетентност на кандидатот. Ова се однесува и на завршните испити на курсери (end-of-course exams) и на испитите за утврдување на јазичните познавања (proficiency exams).

Основната слабост на овој вид испитување, кое најчесто се врши со новите стандардизирани тестови, се состои во дискрепанцијата меѓу третманот на јазичните вештини на испитот и нивната појава во реалниот живот, каде што, по правило, тие не се јавуваат изолирани една од друга. Изучувачот на јазикот во истата комуникациска ситуација обично мора и да слуша и да зборува. Стручното лице на своето работно место е принудено и да учествува во дијалог или во дискусија и да реферира усно или писмено за содржината на прочитана статија, при што е неопходна интеракција и интеррелација на поединечните вештини. Ваквата испреплетеност на вештините впрочем се согледува и во обичните секојдневни комуникациски ситуации. Втората слабост на „традиционалниот“ начин на испитување на познавањето на странскиот јазик преку поединечните јазични вештини произлегува од околноста што изучувачот мора при секоја вештина да се концентрира на деталите и при тоа може да ги изгуби од вид смислата и идејата на текстот. Значи, наместо да стекне преглед на главните аспекти на текстовите при испитот, кандидатот мора да се труди да ги запомни сите поединости во текстот само за да одговори на поставените прашања.

И кај испитувањето времелено врз самостојна активност на кандидатот, четирите вештини се проверуваат одделно, со тоа што во секоја дел-задача акцентот е ставен на различна вештина. Но сите дел-задачи се интегрални делови од сеопфатната задача насочена кон специфична автентична ситуација во даден контекст.

Испитот се конципира во неколку фази. Во првата фаза се избира проблем или проект што на кандидатите не им е познат или им е познат само делумно. Проблемот или проектот треба да бидат релевантни за студиската област на кандидатите. Во следната фаза се формулира интегративна автентична задача. Таа би требало да соодветствува со идната

претполагана професионална улога на кандидатите во реалниот живот. Потоа се изготвува досие за проблемот или за проектот. За таа цел, испитувачот треба да обезбеди релевантни говорени и пишувани документи кои мораат да се проверат во однос на нивната компатибилност со поставената задача. Во следната фаза испитувачот треба да ја опише ситуацијата во која се поставуваат кандидатите. Таа треба да одговара на реалноста и да ја содржи општата цел на активноста, која обично се состои во проучување на случај од практиката или во изработка на проект. На крајот испитувачот ги составува дел-задачите за четирите вештини. Тие мораат да образуваат тематска и функционална целина и да претставуваат интегрирани делови од сеопфатната задача.

Испитот ја има следнава структура:

- запознавање со темата и со интегративната задача
- слушање и читање
- проучување на случај од практиката/изработка на проект (во двојки или во мали групи)
- пишување
- говорее.

Како што беше кажано, структурата на испитот и суштината на интегративната задача зависат од стручното поле на кандидатите. Студентите по бизнис и менаџмент обично треба да најдат решение на зададен проблем, а студентите по природни науки и инженерство по правило треба да работат на проект и на развој на нови производи и машини.

Испитот започнува со вовед во темата, кој им овозможува на кандидатите да си го фокусираат вниманието на релевантните информации за да можат да ги разликуваат од нерелевантните. Според тоа, за разлика од „традиционалниот“ пристап, тие нема да се концентрираат на деталите за да ги одговорат прашањата за секоја вештина, туку ќе се подготват за согледување на целината. Затоа му се придава особено големо значење на воведот во темата.

Во втората фаза се врши испитување на рецептивните вештини. Читањето и слушањето мораат да бидат тематски комплементарни, т. е да покриваат различни аспекти од единствената интегративна задача, но не смеат да бидат тематски идентични со цел кандидатот да не може да ги користи информациите стекнати при едната вештина за да ја докаже другата вештина. Оваа „традиционална“ димензија на изделување на поединечните вештини во рамките на новиот пристап е повод за многубројни дискусии. Според некои ставови, испитувањето на рецептивните вештини би требало целосно да отпадне, т. е да се интегрира во продуктивните вештини со образложение дека кандидатот не би можел да понуди правилно решение на проблемот или на проектот ако не ги разбрал прочитаниот и слушнатиот текст. Меѓутоа, заради транспарентност, аналитичност, споредливост на вештините и прифатливоста на испитот од страна

на кандидатите како соодветно средство за мерење на знаењето, сепак се претпочита нивното посебно испитување.

Читањето и слушањето, како што беше кажано, се одвиваат во рамките на втората фаза од испитот. Со оглед на тоа што слушањето обично се смета за потешка вештина од читањето, членовите на проектниот тим се на становиште дека втората фаза од испитот би требало да започне со самостојно читање за кандидатите да стекнат увид во темата. По кратко време, кандидатите би требало да го прекинат читањето за да го чујат прочитаниот текст, а потоа би можеле да продолжат со читањето за на крајот да ги одговараат прашањата за прочитаниот и за слушнатиот текст. Меѓутоа, прекинувањето на едната вештина веројатно би се чувствувало како пречка во работата, па затоа се решило да се започне со слушање на текстот, при што, како што беше кажано, кандидатите се веќе запознати со темата во рамките на воведот, значи уште пред да почнат да слушаат. Тие добиваат временска рамка за обете вештини, па (со исклучок на слушањето прочитан текст, кое се одвива истовремено за сите) можат слободно да си го организираат расположливото време. Со тоа се добиваат две предности: прво, кандидатите не мораат да го чекаат последниот колега да заврши со одговарање на прашањата за едната вештина пред да преминат на полагање на другата вештина и второ, ваквиот пристап одговара на реалните ситуации кога луѓето, по правило, имаат извесна флексибилност при организирањето на својата работа.

Потоа следува третата фаза од испитот: работата на проблем или на случај од практиката. За таа цел, кандидатите треба да го проучат досието составено од испитувачот, работејќи во двојки или во мали групи. При тоа треба да формулираат решение или предлог што подоцна ќе го презентираат. Во зависност од условите и од техничката опременост, кандидатите се слободни да ги користат сите расположливи извори, како библиотека, интернет итн. Кандидатите на повисоките нивоа на познавање на јазикот смеат да користат дури и телефон за консултација.

Во следната фаза тие треба да состават писмен текст, при што работат индивидуално со право да ги користат досието и своите прибелешки од претходната аналитична фаза. Потоа испитувачите ги копираат пишуваните текстови, кои ќе им бидат потребни на кандидатите како основа или потсетник за усната презентација.

Говорењето е петтата и последна фаза од испитот. Со оглед на заморот на кандидатите од претходните вештини, се препорачува да се спроведе говорењето по неколку дена. Во оваа фаза кандидатите повторно настапуваат во истите двојки или мали групи, формирани при анализата на досието. Тие ги добиваат копиите од своите пишувани текстови, врз основа на кои треба да дадат усна презентација на своето решение на проблемот или на проектот. На крајот, решението се дискутира со испитувачите за да се разјаснат отворените прашања и изводливоста на понуденото решение. Овој пристап одговара на работните ситуации во реал-

носта кога некоја работна група на факултет или во приватниот сектор треба да изработи проект или да понуди решение, при што треба да ја анализира ситуацијата, да напише писмен извештај, кој потоа треба да го презентира на убедлив начин пред колегите и претпоставените.

Временската рамка изгледа вака:

- слушање и читање: 90 минути по двократното слушање на текстот
- проучување на случај од практиката (во двојки или во мали групи): 90 минути, вклучувајќи евентуална 30-минутна пауза
- пишување: 90 минути
- говорење: 30 минути по кандидат одн. 60 минути по двојка кандидати.

Посебно внимание заслужуваат критериумите за евалуација на постигнатиот успех на кандидатите. Воочливо е што граматичката правилност кај новиот пристап претставува само еден од критериумите, кои се евалуираат со оценки од 1 (одличен) до 5 (недоволен). Во врска со испитувањето на вештината пишување, се оценуваат следниве три аспекти: прво: содржина на текстот (интегритет на текстот, правилност и релевантност на содржината, оригиналност), второ: прагматски вештини (функционалност одн. влијание врз адресатите, структура т. е. кохерентност на текстот) и трето: јазични вештини, и тоа правилност на пишуваниот збор (граматика, речник и правопис) и варирање на јазикот (способност за разликување на граматички и лексички нијанси, стручна терминологија и соодветен стил). Максималниот процентуален износ за секој критериум изнесува: 25% за содржината на текстот, 25 % за прагматските вештини и 50 % за јазичните вештини.

Кај вештината говорење, оценувањето се врши во однос на следниве четири аспекти: прво: презентација на содржина и прагматика (целосно исполнување на задачата, содржинска правилност, логика и кохерентност на презентацијата), второ: способност за дискутирање (моќ за интеракција со адресатите, способност за одбрана на сопственото мислење), трето: јазични одн. говорни вештини (фонетика, граматика, лексика, способност за говорење, стручна терминологија и стил) и четврто: невербални аспекти и технички на презентација (гестикација и мимика, говор на телото, слободно говорење без читање, визуелен контакт со слушателите, користење на визуелни технички помагала со графики, табели итн.). На презентацијата на содржината и прагматиката отпаѓаат 30 %, на способноста за дискутирање 20 %, на јазичните одн. говорните вештини 40% и на невербалните аспекти и техниките на презентација 10 % од вкупниот број бодови.

Приказот на нацрт-верзијата на интегративниот пристап во наставата и на испитите по јазик покажува дека тој всушност ги надминува рамките на усвојувањето и на испитувањето на чисто јазичните вештини, што се гледа од критериумите за оценување, кои во извесна мера содржат, на пример, и реторички вештини. Оваа околност може да

се толкува и како неповолност и како предност. На прв поглед може да се стекне впечаток дека се запоставуваат чисто јазичните вештини при употребата на странскиот јазик и дека постои опасност од пренагласеност на комуникацискиот и на прагматскиот аспект, бидејќи, како што е познато, во одредена комуникациска ситуација човек може да си ја постигне целта макар што „лошо“ го зборува јазикот, под услов да биде разбран. Меѓутоа, анализата на критериумите за евалуација покажува дека јазичните вештини се всушност инкорпирани во секој критериум зашто претставуваат услов за успешно владеење на соодветната вештина. Предноста на овој наставен и евалуациски пристап се состои во неговата корелација со барањата на современиот пазар на трудот.

За да може да се спроведе испит на овој начин, потребно е приспособување на наставата кон оваа цел, подготовка на наставникот за работа во стручната област на кандидатите според интегративниот пристап, соработка со стручни институции од соодветната стручна област во која се спроведува испитот по странски јазик, како и соодветна техничка опременост.

По успешната примена на пристапот втемелен врз самостојна активност во универзитетската настава по јазик, на проектниот тим му претстои голем предизвик да го примени новиот пристап на универзитетските испити по јазик во практиката. Овој пристап, конципиран за стручните јазици што се усвојуваат во универзитетската настава, може да се приспособи за примена и при усвојувањето на општиот јазик.

На крајот се поставува прашањето за применливоста на наставата и на испитите втемелени врз самостојна активност на кандидатите во нашата практика. Прашањето треба да се разгледа од повеќе аспекти: јазичната компетентност на кандидатите, подготовката на наставниците, меѓуинституционалната соработка, техничката опременост итн. Како што беше кажано во почетокот, проектот за интегративен пристап се однесува (барем во првата фаза) на повисоките нивоа (C1 и B2). Тоа значи дека во оваа форма, барем за германскиот јазик, тој е неприменлив во нашата практика со оглед на тоа што студентите од нефилолошките факултети, според квалитативните и квантитативните истражувања, обично ја следат наставата по германски јазик на нивото A2 (сп. Авдиќ 2010:147 и натаму). Тешкотија при изведувањето на гореопишаниот испит (и на соодветната настава) би претставувале особено продуктивните вештини при употреба на стручниот јазик. Според тоа, принципите на пристапот втемелен врз самостојна активност на кандидатите, барем во извесна мера, би можеле да се применуваат во однос на задача поставена на пониско ниво.

Полесна би била примената на овој пристап кај филолозите и кај транслаторите, пред сè во однос на нивниот прв странски јазик. Практиката покажува дека тие, барем во однос на германскиот јазик, обично го достигнуваат нивото B2 (Филолошки факултет 2010: 60). Во тој случај доаѓаат предвид две можности. Првата е да се испитува општиот јазик кај

обете групи студенти. Значи, би можеле да се анализираат и да се бараат решенија на случаи од практиката или на поставени проблеми што се однесуваат на теми врзани, на пример, за општествено-политичкото секојдневие, за статусот на јазикот во наставните планови за основните и средните училишта во Македонија, за употребата на компјутери во наставата по странски јазик, за статусот на наставниците, толкувачите и преведувачите на пазарот на трудот. Втората можност се однесува на транслаторите и опфаќа обработката на теми од некој стручен јазик што го изучувале (економија, право и сл.). Во однос на подготовката на наставниците за држење настава и за изведување испити според споменатиот интегративен пристап, неопходни се едукативни мерки. Препорачлива е и соработка на универзитетот со училишта (надвор од хоспитациите на идните наставници) или со транслаторски канцеларии, чии претставници би можеле да се јават како слушатели на усната презентација на кандидатите. Меѓу другото, потребно е да се исполни и техничкиот услов, имено опремување на просториите со компјутери и со друга техничка опрема за да можат кандидатите да вршат самостојни истражувања.

Меѓутоа, не е неопходно да се чека додека да се исполнат сите услови за да се почне со примената барем на некои елементи од интегративниот пристап. Така на пример, наставникот може да избира тематски поврзани текстови за испитување на вештините читање и слушање и да ги конципира прашањата за испитување на овие вештини ориентирајќи се кон суштината на текстовите, а не кон деталите. Тој може да зададе содржински поврзани теми за проверка на пишувањето и на говорењето т. е. на усната презентација. Поради неможноста да се користат компјутери за самостојната истражувачка работа, пишувањето и говорењето во почетокот од примената на овој пристап би можеле да се темелат врз текстови што наставникот ќе им ги стави на располагање на кандидатите во рамките на истражувачката активност како подготовка за испитување на вештините пишување и говорење. На овој начин би можеле да се направат првите чекори во примената на пристапот втемелен врз самостојна активност на кандидатите на македонските универзитети.

Литература:

Авдиќ, Емина (2010): *Интеркултурниот пристап во наставата на германски како странски јазик и неговата примена во Република Македонија* (докторска дисертација). Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје.

Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје (изд.) (2010): *Студиски и предметни програми (според ЕКТС). Катедре за германски јазик и книжевност*.

Извор на интернет:

GULT-Guidelines for task-based LSP testing at university.URL:
<http://www.ecml.gult/workshop/GULT> guidelines for task-based LSP testing at university (18.02.2011)

Emilija BOJKOVSKA

TASK-BASED APPROACH TO LANGUAGE TESTING

(Summary)

Key words: test, task, foreign language, integrative approach, individual and group work, authenticity, transparency.

In “traditional” tests the four skills (reading, listening, speaking and writing) are tested individually and separately. But in real life these skills rarely appear separately. In task-based approach to language testing an overall task describes the activities that test-takers need to carry out in order to achieve a special result in a global simulated situation. All skills and language aspects (grammar, register, style etc.) are merged in an integrative approach. The exam consists of a problem or a project, a dossier, a situation and a task. The examiner prepares a dossier on a case and describes an overall situation and an overall task so that the candidates can focus their attention only on relevant information during the next steps of the test. In the second step the test-takers carry out individually the tests for listening and reading. These texts refer to different aspects of the same overall topic. Then the candidates work in pairs or small groups in order to analyse the dossier. They can use all resources available (library, internet etc.). For the writing part of the exam, the test-takers have to work again individually. They are allowed to use the dossier and the notes from the dossier analysis phase. For the speaking part the same candidates who worked together during the dossier analysis get together again. They get a copy of their writing exam and have to present their solution of the problem or the result of their project which are then discussed with the examiners. This approach to language testing corresponds to a real life situation in the workplace both at the university and in a private company.

Маргарита БЕЛЕВСКА
Мира ТРАЈКОВА

НОВА ОРТОГРАФИЈА ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК: ОСОБЕНОСТИ И МЕСТО ВО НАСТАВАТА ПО ФРАНЦУСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК

Клучни зборови: ортографија, француски јазик, исправки.

Францускиот, како и секој друг жив јазик, постојано се менува, се осовременува и се прилагодува на современите состојби во општеството и тоа особено се забележува во говорната форма на јазикот. Во целиот тој процес, сè почесто се зборува за *норми на употреба* отколку за *ирескриптивна норма*.

Мошне распространето и општо познато е мислењето дека францускиот јазик е „многу тежок за учење“: бројни се правилата, а уште побројни се исклучоците од тие правила што треба да се почитуваат за правилно да се говори и да се пишува на француски јазик. Неговата ортографија се смета за една од најсложените, во рамките на светската карта на јазиците, и покрај тоа што претрпела бројни промени во текот на времето. Но таа им создава тешкотии не само на оние коишто го изучуваат францускиот како странски јазик, туку и на сите франкофони, во поширока смисла на зборот, во земјите каде што францускиот е и службен јазик: Франција, Белгија, Швајцарија, Канада, итн.

Причините се разновидни, а ние ќе наведеме неколку од нив, нагласувајќи го фактот дека многубројни гласовни промени се случувале во текот на вековите: некои од нив биле забележени и прифатени и тоа довело до значајни разлики во формата на зборовите (тргнувајќи од латинскиот како појдовен јазик, преку старофранцускиот, па сè до современиот француски јазик). Некои од промените не оставиле траги во писмена форма, но останале во говорената форма на јазикот: резултат на тоа биле зборови со идентичен правопис, но различен изговор. Една од причините за оваа појава е „*еџимолошкиот карактер на француското писмо*

кој не е секогаш доследен (на њр. латинскиот збор **tempus** го дава францускиот збор **temps**, додека пак од латинскиот **campus** настапнал зборот **champ**)¹. Освен тоа, и многубројните правописни правила (како и исклучоците од тие правила!) во врска со правописот на формите за машки и женски род кај именките и придавките, сложените зборови, броевите, усогласувањето на партиципните форми, и друго, создаваат тешкотии за корисниците.

Кон крајот на минатиот век, по долготрајни расправи водени околу потребата да се направи ревизија на францускиот правопис, меѓу другото биле предложени одредени промени што главно се однесувале на употребата на *акцент циркумфлекс* (accent circumflex). Дури и Француската Академија се согласила и одобрила извесен број промени во правописот на определена листа зборови кои биле предложени од страна на *Високиот совет за француски јазик* (Conseil supérieur de la langue française). Усвоените промени се објавени во *Journal de la République française*, во декември 1990 година, со што станале и официјални. Сепак, иако официјално препорачани, овие промени не биле наметнати, имајќи го предвид фактот дека е потребен интервал од повеќе години за целосно и конечно имплементирање и почитување на истите. Од тој период до денес, паралелно се применуваат формите од стариот и оние од новиот правопис и ниту една од нив не смее да се смета за погрешна.

Цел на наведените промени е поедноставување на правописот преку отстранување на определени аномалии и неправилности. Шантал Контан, специјалист за новата ортографија од Квебек, наведува дека еден речник за општа употреба, кој има околу 60 000 зборови, содржи помалку од 5% зборови коишто ги засега ревидирањето на ортографијата², а според нејзина проценка, на секоја страница текст може да се појави барем по еден збор засегнат од промените.

Промените во ортографијата опфаќаат околу 2000 зборови и се однесуваат главно на следниве категории:

1. Употреба на цртичка (trait d'union) и слевање на зборовите (la soudure);
2. Акценти и трема;
3. Форми за еднина и множина кај сложени зборови и зборови од странско потекло;
4. Именки и глаголи што содржат двојни консонанти.

Во понатамошниот текст накратко ќе ги претставиме наведените категории илустрирајќи ги со примери.

¹ Гудурић, С., *Основи фонетике с фонологијом француског језика*, Завод за уџбенике Београд, 2009, стр.191

² Langevin, S., *Nouvelle orthographe : une évolution silencieuse, FDLM, n° 374, 2011, p. 38* (Citation de: Contant, Ch., Muller, R., *Les rectifications de l'orthographe du français*, De Boek, Duculot).

Употреба и изоставување на цртичка

Според новите правила, кај сложените броеви се става цртичка помеѓу сите елементи што го сочинуваат бројот:

<i>Традиционална ортографија</i>	<i>Нова ортографија</i>
vingt et un	vingt-et-un
deux cents	deux-cents
vingt-trois millions	vingt-trois-millions
deux mille trois cent cinquante-deux	deux-mille-trois-cent-cinquante-deux
trois cent quarante-cinq mille	trois-cent-quarante-cinq-mille

Слевање на зборовите

Според новите правила, најголемиот број сложени именки се пишуваат слеано, вклучувајќи ги тука и оние создадени во поново време:

<i>Традиционална ортографија</i>	<i>Нова ортографија</i>
entre-temps	entretemps
porte-monnaie	portemonnaie
haut-parleur	hautparleur
infra-son	infrason
auto-école	autoécole

Акценти и ирема

Акцентот *циркumpfлекс* исчезнува од врвот на буквите *i* и *u*, освен кај зборовите каде што служи за разликување на значењето на истите:

<i>Традиционална ортографија</i>	<i>Нова ортографија</i>
août	aout
apparaître	apparaitre
août	gout
boîte	boite
brûler	bruler
dû	dû ³
mûr	mûr ⁴
jeûne	jeûne ⁵

Грависот (accent grave) го заменува *осириот* акцент (accent aigu) кога изговорот го бара тоа (на пример, пред слог со немо [e] кое не се изговара, се пишува è, наместо é)⁶:

³ Партиципна форма од глаголот *devoir* која се разликува од слеаниот член *du*.

⁴ Зборот *mûr* значи *sud*, зборот *mûr* значи *зрел*.

⁵ Зборот *jeûne* значи *постење*, зборот *jeune* значи *млад*.

<i>Традиционална орџоџрафија</i>	<i>Нова орџоџрафија</i>
événement	évènement
céderai	cèderai

Зборовите од странско потекло се пишуваат според правилата на францускиот правопис, односно во согласност со нивниот изговор:

<i>Традиционална орџоџрафија</i>	<i>Нова орџоџрафија</i>
referendum	référendum
revolver	révolver
diesel	diésel

Трема (tréma) во зборовите што завршуваат на *-gu*: во формите за женски род, наставката ја добива формата *-güe*, наместо *-guë*:

<i>Традиционална орџоџрафија</i>	<i>Нова орџоџрафија</i>
aiguë	aigüe
ambiguë	ambigüe
arguer	argüer

Форми за еднина и множина кај сложени зборови и зборови од сѝранско џошкело

Според традиционалната ортографија, сложените зборови составени од *џлаџол* + *именка*/ *џредлоџ* + *именка* остануваа во еднина и не добиваа флексија за множина. Според новата ортографија, и тие зборови добиваат ознака за множина:

<i>Традиционална орџоџрафија</i>	<i>Нова орџоџрафија</i>
des grate-ciel	des grate-ciels
des abat-jour	des abat-jours
des brise-glace	des brise-glaces
des cure-ongle	des cure-ongles
des après-midi	des après-midis
des brise-glace	des brise-glaces

Заемките од други јазици главно не добиваат флексија за множина. Во новата ортографија, и на тие зборови им се додава *-s* за множина, на формата за еднина.

⁶ Од ова правило се изземени зборовите што почнуваат со префикси **dé-** и **pré-** (dégeler, prévenir), зборови кои почнуваат со **é-** (élever) како и зборовите **médecin**, **médecine**.

<i>Традиционална ортографија</i>	<i>Нова ортографија</i>
des matches	des matchs
des maxima	des maximums
des misses	des miss
des ravioli	des raviolis
des barmens	des barmans

Именки и зборови што содржат двојни консонанти

Промените во правописот се направени со цел да се постигне изедначување на формите кои имаат иста коренска основа:

<i>Традиционална ортографија</i>	<i>Нова ортографија</i>
bonhomie	bonhommie (comme bonhomme)
imbécillité	imbécilité (comme imbécile)
persifler	persiffler (comme siffler)

Поедноставување на правописот

Кај извесен број зборови исчезнуваат одредени букви што не се читаат, односно гласови што не се изговараат:

<i>Традиционална ортографија</i>	<i>Нова ортографија</i>
asseoir	Assoir
oignon	Ognon
nénuphar	Nénufar
eczema	exéma (comme examen, exécuter)
douceâtre	douçâtre (comme forçat, commerçant)

Од педагошки аспект, направените промени се добродојдени затоа што со нив е намален бројот на исклучоци кои го отежнуваат учењето на правилата. Времето што наставникот го посветува на објаснување на исклучоците, сега може да се употреби за други пофункционални цели. Ова најмногу се забележува кај промените внесени во образување на формите за множина на сложените именки, како и при спрегањето на глаголите што завршуваат на *-eler* и *-eter* (од типот на *geler*, *renouveler*, *acheter*), кои речиси редовно создаваат двојба околу тоа која форма да се избере.

Каде се режистрирани усвоениите промени?

Новата ортографија е применета во новите изданија на речниците, прирачниците, електронските речници, кои целосно го прифаќаат новиот правопис или барем предлагаат паралелна примена двете форми. Тука ги

наведуваме: *Le Petit Robert, le Dictionnaire Hachette, Le Bon Usage, le Dictionnaire Larousse Junior, le Dictionnaire du français usuel* (de Boeck), *Nouveau dictionnaire des difficultés du français moderne*, *Robert et Nathan orthographe, Grammaire du français actuel, Le Dictionnaire de l'Académie française, Vérificateur de poche du Robert Bescherelle*, колекцијата *Dicos d'Or, Le français correcte de Grevisse* итн.

Автоматските информатички коректори на текст исто така ја содржат новата ортографија како на пример *Antidote* или коректорот *OpenOffice.org* или пак *Word 2007/2010*.

Новата ортографија се предава, повеќе години наназад, на часовите по француски јазик и граматика во Франција, Белгија, Швајцарија и Канада, бидејќи за промоцијата на промените во ортографијата главна улога треба да одигра едукативниот систем во тие земји. Почнувајќи од 2008 година, и Министерство за образование на Р. Франција, преку званични документи, го бара тоа од нив.

Во рамките на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, почнувајќи од оваа учебна година, на часовите по морфосинтакса на францускиот јазик и фонетика на францускиот јазик студентите ќе имаат можност да се запознаат со главните промени на ортографијата.

Сметаме дека е мошне важно наставниците соодветно да се информираат за да бидат во состојба промените да ги пренесат на учениците. Огромен број наставници им ја предаваат на учениците старата ортографија и инсистираат на исклучоците кои тоа веќе не се, само затоа што не се информирани. На повеќе интернет страници, меѓу кои www.orthographe-recommandee.info и <http://www.gqmnf.org/Nouvelle-Orthographe>, сите заинтересирани може да најдат подетални информации.

Текстот ќе го заклучиме со зборовите на Шантал Контан која вели: „Новата ортографија го регулира ортографскиот систем на францускиот јазик и отстранува одредени неправилности: зборувајте за неа на вашето работно место и применувајте ја во вашите текстови“.⁷

Библиографија:

Contant, Ch., Muller, R., *Les rectifications de l'orthographe du français*, De Boek, Duculot.

Contant, Ch., *Nouvelle orthographe, la liste simplifiée*, Edition De Champlain.

Contant, Ch., *Connaître et maîtriser la nouvelle orthographe*, Edition De Champlain.

Langevin, S., *Nouvelle orthographe : une évolution silencieuse*, FDLN n.374, 2011.

⁷ Contant Ch., *Connaître et maîtriser la nouvelle orthographe*, www.orthographe-recommandee.info

Гудурић, С., *Основи фонетике с фонологијом француског језика*,
Завод за уџбенике Београд, 2009.

www.orthographe-recommandee.info

La nouvelle orthographe, parlons-en!

www.fltr.ucl.ac.be/FLTR/ROM/ess.html.

www.ciip.ch/ciip/DLF/frames.htm.

Margarita VELEVSKA, Mira TRAJKOVA

„NOUVELLE ORTHOGRAPHE DU FRANÇAIS :
LES CARACTÉRISTIQUES ET LA PLACE DANS
L'ENSEIGNEMENT DE FLE“

(Résumé)

Mots clés: orthographe, langue française, rectifications.

La langue française évolue. L'orthographe du français évolue aussi. Depuis l'an 1990, on parle de la Nouvelle orthographe. Les rectifications de l'orthographe du français touchent quelques milliers de mots. Recommandées par le Conseil supérieur de la langue française et approuvées par l'Académie française, elles sont officielles et en vigueur dans toute la francophonie.

Dans le milieu de l'enseignement, même s'il est permis pour l'élève de mélanger les deux orthographe dans un même texte sans qu'il soit pénalisé, il semble de moins en moins approprié d'enseigner aux nouvelles générations des exceptions qui n'en sont plus. Les enseignants de français ont un rôle fort important à jouer dans la diffusion des recommandations orthographiques.

Irina BABAMOVA

**L'ENSEIGNEMENT DE LA TRADUCTION FACE
AUX DEFIS DE LA MONDIALISATION¹
-VU DE LA PERSPECTIVE DE L'ENSEIGNEMENT
DE LA TRADUCTION DU / VERS LE MACEDONIEN -**

Mots clés: traduction, mondialisation, enseignement de la traduction, cohabitation culturelle, langue étrangère, langue maternelle

Tout au début, nous souhaiterions apporter une précision sur le type de traduction qui suscite notre intérêt, aussi bien que sur le type de mondialisation auquel il est confronté.

Selon Marianne Lederer, le terme de *traduction* « est un terme fourre-tout sous lequel on peut ranger aussi bien la traduction qui vise l'établissement de correspondances au niveau du lexique, de la grammaire ou d'expressions figées, que la traduction des textes dans laquelle il n'y a plus seulement correspondances entre éléments linguistiques, mais création d'équivalences entre éléments de sens »². C'est ce deuxième type de traduction qui attire notre intérêt, c'est-à-dire la traduction dont le but est d'établir une équivalence de sens entre le texte de départ et le texte d'arrivée en mettant en œuvre les connaissances du traducteur sur l'auteur et sur ses motifs, sur le sujet traité, sur l'époque de la rédaction ou sur le public visé.

En ce qui concerne le type de mondialisation dont il sera question ici, nous nous appuyons sur la classification proposée par Dominique Wolton qui, selon Oustinoff, distingue «trois mondialisations : la première coïncide avec la création de l'ONU à l'issue de la Seconde guerre mondiale dans le but de garantir un ordre international respectueux des nations et des cultures ; la deuxième est celle de l'extension planétaire de l'économie de marché ; la troisième, enfin, n'est pas seulement politique ou économique, mais aussi culturelle »³. C'est dans ce sens que Wolton parle de l'*autre mondialisation* en mettant en avant *l'identité, la culture et la communication*, en postulant qu'une

¹ Ce texte est une version remaniée de notre communication au Colloque international *Quelle didactique plurilingue et pluriculturelle en contexte mondialisé?*, organisé par le groupe de recherche PLIDAM (INALCO) et tenu à Paris du 17 au 19 juin 2010.

² LEDERER, Marianne (1987), La théorie interprétative de la traduction, *Le français dans le monde, Retour à la traduction*, n° spécial août/septembre 1987, p. 11.

³ OUSTINOFF, Michaël (2003), *La traduction*, Coll. *Que sais-je ?*, Paris, PUF, p. 111.

3e mondialisation n'est possible que si on respecte la diversité culturelle sous une forme de *cohabitation culturelle*. Selon lui, «Il n'y a pas de "petites identités culturelles" ni de "minorités culturelles". Une langue, par exemple, même parlée par mille personnes, a autant d'importance que toutes les autres, car elle porte, au-delà des mots, toute une vision de la société, et appartient au patrimoine de l'humanité. Il n'y a partout que des identités à faire cohabiter»⁴. A l'époque où les moyens de communication ne font pas défaut, la communication elle-même s'avère être une arme de lutte contre l'isolement de l'individu ou de l'Etat, ne faisant qu'augmenter l'interdépendance entre les nations et la prise de conscience de la diversité culturelle à l'échelle mondiale. La traduction en tant que moyen de communication possède les atouts nécessaires pour son rangement parmi les moyens de communication qui se prêtent bien à l'accomplissement de la tâche de faire cohabiter les identités.

La traduction accompagne de très près ces trois étapes de la mondialisation et se développe en diversifiant les champs de son application. A chaque nouvelle étape, la traduction se heurte à de nouveaux défis, modifiés et diversifiés par rapport aux précédents. Dans de telles conditions, il nous semble que le plus grand défi qui se pose en matière de traduction est de savoir proposer un enseignement de la traduction qui soit compatible avec la surenchère de valeurs qu'offre la mondialisation. Parvenir à une bonne **compétence de traduction**⁵ est le but des curricula de traduction, ce qui est l'intention de l'Université "Sts. Cyrille et Méthode" à Skopje. Cela suppose de relever les défis du moment actuel que nous nous proposons d'identifier ici.

La langue et la culture sont deux éléments fondamentaux et incontournables dans l'approche des questions humaines et, par suite, dans l'approche de l'enseignement de la traduction. Vues de la perspective d'une langue de petite diffusion, tel le macédonien, la langue et la culture sont identifiées comme un défi à relever. Afin d'y parvenir il faut se doter de qualifications et de compétences qui répondent aux standards internationaux, tant sur le plan des savoirs que sur celui des savoir-faire.

Bien que les traductologues et les praticiens de la traduction soient d'accord sur le fait que la qualité de la traduction est meilleure lorsqu'elle est effectuée vers la langue maternelle du traducteur, ce principe théorique ne rime pas toujours avec la situation du moment actuel où les besoins de traduction d'une langue de faible diffusion vers une langue de grande diffusion ne font qu'augmenter. A défaut de traducteurs étrangers qui seraient capables et disponibles à tout moment de traduire du macédonien vers leur langue maternelle, les traducteurs macédoniens d'aujourd'hui sont censés être

⁴ WOLTON, Dominique (2003), *L'autre mondialisation*, Paris, Flammarion, p.78.

⁵ Nous adoptons ici la définition de la **compétence de traduction** (ang. translation competence) proposée par le groupe de recherche PACTE et reprise par Mariana Orozco et Amparo Hurtado Albir, selon laquelle la compétence de traduction est "the underlying system of knowledge and skills needed to be able to translate". OROZCO, Mariana, HURTADO ALBIR, Amparo, *Measuring Translation Competence Acquisition*, *Meta: journal des traducteurs/ Meta: translator's Journal*, vol.47, n°3, 2002, p. 375-402.

capables de traduire dans les deux sens. Le marché du travail et surtout le secteur privé exigent que le traducteur de nos jours soit plurilingue. Ils s'attendent aussi à ce qu'il possède une excellente compétence de traduction dans les deux sens et que les produits de la traduction, que ce soit vers la langue maternelle ou vers la langue étrangère, soient d'une qualité égale. Ayant cela en vue, l'enseignement de la traduction devrait être conçu de manière à former des cadres étant à la hauteur de ces demandes et pouvant affronter les défis de la traduction imposés par la mondialisation.

I. Un des principaux défis de la mondialisation en matière de la traduction est la bonne maîtrise de la langue étrangère.

Un simple exemple, tiré de l'enseignement de la traduction à l'Université "Sts. Cyrille et Méthode" à Skopje, pourrait venir en appuie à cette constatation. Les compétences en langue étrangère des étudiants qui s'inscrivent aux études de traduction ne sont pas (souvent) à la hauteur des compétences demandées⁶ et ne garantissent pas le passage aisé vers la langue maternelle. Confronté au texte à traduire, l'étudiant dont la connaissance de la langue étrangère n'est que, pour ainsi dire, médiocre, se perd parfois dans les analyses linguistiques des phrases perdant ainsi de vue les liens entre les parties du texte et, par suite, le sens même du texte. La compréhension du sens d'un texte de départ, l'élément crucial du type de traduction qui fait l'objet de notre intérêt, ne peut pas être atteint car elle demande une bonne maîtrise de la langue étrangère. En parlant de la traduction aujourd'hui, Lederer dit : « Moins on connaît une langue et plus cette méconnaissance fait obstacle à l'apparition du sens. »⁷ Dans de telles conditions, le cours de traduction (pratique de la traduction) partage très souvent les traits caractéristiques d'un cours de langue étrangère. Cela ne fait que confirmer le constat que le perfectionnement linguistique doit obligatoirement précéder l'enseignement de la traduction de la langue maternelle vers la langue étrangère ou vice versa. Mais la situation sur le terrain en République de Macédoine, tout comme celle de certaines universités de la région balkanique est telle que l'enseignement de la traduction ne peut pas se passer de l'enseignement de la langue étrangère vers laquelle on traduit. Donc, le perfectionnement linguistique, bien qu'il soit intensif au cours des deux premières années universitaire, accompagne les études de traduction jusqu'à la licence.

Il est important de mentionner le fait que dans les conditions macédoniennes ces deux enseignements sont complémentaires. En mettant en contact deux langues d'origine différente (le français et le macédonien) il devient impossible d'écarter la traduction du cours de langue étrangère ni du processus de l'apprentissage de la langue étrangère. La raison en est très simple et elle se justifie par le recours spontané de l'apprentis-traducteur à sa langue

⁶ Les compétences en langue étrangère des étudiants qui s'inscrivent en 1ère année au Département de traduction et d'interprétariat à la Faculté de Philologie "Blaze Koneski" à Skopje devrait correspondre au niveau B1 du CECRL.

⁷ LEDERER, Marianne (1994), *La traduction aujourd'hui*, Paris, Hachette, p.138

maternelle chaque fois qu'il s'agit de comprendre la signification d'une structure de la langue étrangère ou de faire une comparaison confrontative (analyse contrastive), cherchant les ressemblances ou les contrastes entre les deux langues au niveau lexical, grammatical, stylistique, pragmatique ou culturel. Ce recours spontané à la langue maternelle représente une nécessité stratégique de la part de l'apprentis-traducteur, ayant pour but la vérification de la bonne compréhension de telle ou telle structure de la langue étrangère. Les approches récentes en didactique du FLE s'appuient sur des principes qui redonnent la place à la langue maternelle en classe de langue en la réhabilitant et en la considérant comme « le filtre obligé de tous les apprentissages. »⁸.

En identifiant la langue étrangère comme un défi de la mondialisation, on identifie comme un tel défi ses différentes facettes reflétant les différents domaines de spécialité qui construisent notre quotidien et qui se traduisent dans l'élaboration de listes terminologiques. Non seulement les listes terminologiques propres à un domaine sont plus longues d'un jour à l'autre, mais elles deviennent de plus en plus pointues avec le développement de la société. Cette évolution linguistique fait de l'apprentissage de la terminologie étrangère un « sous-défi » de la mondialisation en matière de l'enseignement de la traduction. Il est évident que l'élaboration de dictionnaires terminologique macédoniens n'avance pas au même rythme que celle des dictionnaires terminologiques français.

II. L'évolution de la langue étrangère entraîne aussi celle de la langue maternelle et présente le travail sur sa langue maternelle comme un autre défi de la mondialisation. Même si la traduction vers sa langue maternelle est censée être plus facile, le fait qu'elle soit « maternelle » ne la rend pas automatiquement maîtrisée. Le travail sur sa langue maternelle suppose une amélioration perpétuelle des capacités d'expression écrite du traducteur et un vrai travail d'investigation lexicale lorsqu'il s'agit de rendre dans sa langue un texte littéraire ou scientifique. Ce travail est d'autant plus accentué qu'il s'agit de points intraduisibles dans un texte littéraire ou de points terminologiques dans un texte scientifique. Confrontée à l'afflux ininterrompu de termes nouveaux, la langue maternelle manifeste des faiblesses réelles en essayant de tenir le pas avec la créativité terminologique des langues de grande diffusion. Surmonter ces faiblesses signifie mettre en marche les mécanismes propres à la langue maternelle, mais aussi ses propres capacités de création lexicale. Vu que la traduction suppose, avant tout, une production écrite en langue maternelle, l'entraînement à une bonne rédaction en macédonien au travers de techniques appropriées d'expression devrait faire partie intégrante de l'enseignement de la traduction. Une bonne traduction est, avant tout, une image assez représentative de la bonne maîtrise de sa langue maternelle. Elle fait partie intégrante du processus d'acquisition de la compétence de traduction, considérée comme objectif de l'enseignement de la traduction.

⁸ R. GALISSON, cité d'après LAVAULT, Elisabeth (1985). *Fonctions de la traduction en didactique des langues*. - Paris : Didier Erudition, Coll. « Traductologie » no.2, p. 86.

III. L'interdépendance qui s'établit entre la langue étrangère et la bonne pratique de la traduction ne se limite pas à la bonne maîtrise de la langue étrangère et à celle de sa langue maternelle. Elle nécessite aussi une **bonne maîtrise de la culture qui se reflète dans la langue étrangère** et qui représente un troisième défi de l'enseignement de la traduction confronté à la mondialisation. En tant qu'ensemble intégré de normes, de traits distinctifs spirituels et matériels, de comportements acquis par l'homme en tant que membre d'une société, la culture se présente comme un facteur d'identification au sein d'un groupe et de différenciation à l'égard des autres groupes. Elle est reliée à l'identité, qui, de sa part, raconte l'histoire identitaire du groupe, de son existence au fil du temps et de ses mœurs. Ce qui rend ce défi encore plus complexe, c'est le fait suivant: connaître une langue étrangère, c'est également connaître une ou plusieurs cultures qui s'y intègrent. Tel est le cas de la langue française dans laquelle se reflètent non seulement la culture française, mais aussi celles des pays où le français est en usage officiel (rappelons le fait que le français est une langue parlée dans les cinq continents). Les cours de pratique de la traduction, notamment ceux de la traduction littéraire, contribuent de manière significative au processus d'acquisition de connaissances (inter)culturelles. Les sondages faits parmi les étudiants en traduction à la Faculté de Philologie «Blaze Koneski» à Skopje ont montré qu'ils ont un penchant accentué pour la traduction de textes littéraires et sociologiques, leur avis étant que ce type de textes contribuent davantage à la sensibilisation (inter)culturelle que les textes scientifiques ou techniques.

*

A l'heure actuelle, où l'ouverture sur le monde, telle que nous la vivons aujourd'hui, s'avère être l'instigateur de changements au sein d'une société et d'accroissement important des échanges commerciaux et culturels au niveau mondial, la maîtrise d'une *compétence de traduction* est très accentuée. Nous sommes d'avis qu'il n'est pas opportun de privilégier une seule approche dans l'enseignement de la traduction, qu'il s'agisse d'une approche linguistique, fonctionnelle, interprétative, cognitive ou culturelle, élaborées de manière successive depuis la constitution de la théorie de la traduction en tant que science. Car la compétence de traduction intègre plusieurs éléments à la fois, dont les principaux sont la compétence plurilingue et la bonne prise de conscience interculturelle.

Autrement dit, c'est une compétence au sein de laquelle sont accumulées plusieurs compétences, tant linguistiques que culturelles et sociologiques. Il est donc important que les curricula de traduction, d'une langue de petite diffusion vers une langue de grande diffusion et vice versa, soient conçus de manière à privilégier une approche **pluridisciplinaire**. Cela suppose d'aborder l'étude de la traduction en utilisant la complémentarité intrinsèque de diverses

disciplines afin de rendre les apprentis-traducteurs capables de *médiation*⁹ par la traduction, compris au sens qui lui est attribué dans le *Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues* et, par suite, capables d'accomplir avec succès la tâche de traducteur qui leur revient.

Est-ce que si la tâche du traducteur, telle qu'elle a été présentée en 1923 par Walter Benjamin, a évolué avec l'évolution de la société. On dirait que c'est plutôt la curiosité du traducteur qui a évolué. L'opinion de Paul Ricoeur nous semble très pertinente à ce sujet: « La tâche du traducteur ne va pas du mot à la phrase, au texte, à l'ensemble culturel, mais à l'inverse : s'imprégnant par de vastes lectures de l'esprit d'une culture, le traducteur redescend du texte à la phrase et au mot. »¹⁰

Библиографија и сајтографија:

LAVAUT, Elisabeth (1985). *Fonctions de la traduction en didactique des langues*.- Paris : Didier Erudition, Coll. « Traductologie » no.2.

LEDERER, Marianne (1987), La théorie interprétative de la traduction, *Le français dans le monde, Retour à la traduction*, n° spécial août/septembre 1987.

LEDERER, Marianne (1994), *La traduction aujourd'hui*, Paris, Hachette.

OROZCO, Mariana, HURTADO ALBIR, Amparo, Measuring Translation Competence Acquisition, *Meta: journal des traducteurs/ Meta: translator's Journal*, vol.47, n°3, 2002, p. 375-402.

OUSTINOFF, Michaël (2003), *La traduction*, Coll. *Que sais-je ?*, Paris, PUF.

RICOEUR Paul (2004), *Sur la traduction*, Bayard.

WOLTON, Dominique (2003), *L'autre mondialisation*, Paris, Flammarion.

http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/Framework_FR.pdf, p. 40

⁹ Le terme de *médiation* est employé dans le sens qui lui est attribué dans le CECRL : *L'apprenant d'une deuxième langue (ou langue étrangère) et d'une deuxième culture (ou étrangère) ne perd pas la compétence qu'il a dans sa langue et sa culture maternelles. Et la nouvelle compétence en cours d'acquisition n'est pas non plus totalement indépendante de la précédente. L'apprenant n'acquiert pas deux façons étrangères d'agir et de communiquer. Il devient plurilingue et apprend l'interculturalité. Les compétences linguistiques et culturelles relatives à chaque langue sont modifiées par la connaissance de l'autre et contribuent à la prise de conscience interculturelle, aux habiletés et aux savoir-faire. [...] On rend aussi les apprenants capables de médiation par l'interprétation et la traduction entre des locuteurs de deux langues qui ne peuvent communiquer directement.*

Cf. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/Framework_FR.pdf, p. 40

¹⁰ RICOEUR Paul (2004), *Sur la traduction*, Bayard, pp. 56.

Ирина БАБАМОВА

НАСТАВАТА ПО ПРЕВЕДУВАЊЕ НАСПРОТИ ПРЕДИЗВИЦИТЕ
НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА - ОД АСПЕКТ НА НАСТАВАТА
ПО ПРЕВЕДУВАЊЕ ОД / НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК -

(Резиме)

Клучни зборови: преведување, глобализација, културна кохабитација, настава по преведување, странски јазик, мајчин јазик.

Овој труд има за цел да ги идентификува предизвиците на глобализацијата со кои се соочува наставата по преведување, согледани од аспект на македонскиот јазик како изворен или како јазик цел.

Терминот *преведување* го употребуваме со значењето што му го дава Маријан Ледерер, поточно со значење на процес на изнаоѓање еквиваленти помеѓу смисловните единици на еден текст.

Терминот *глобализација*, пак, го употребуваме со значењето на *културна* глобализација (*културна кохабитација*) што му го придава Доминик Волтон кој, покрај оваа, izdelува уште два вида глобализации.

Имајќи ги предвид вака сфатените поими на *преведување* и *глобализација*, како главни предизвици што треба да се совладаат во рамки на наставата по преведување ги izdelуваме странскиот јазик, мајчиниот јазик и културите кои наоѓаат свој јазичен израз во соодветниот странски јазик. Правилната застапеност на овие елементи во студиските планови и програми по преведување од / на македонски јазик Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје би требала да доведе до совладување на *преведувачката компетенција*, поточно до образување компетентни преведувачи.

Радица НИКОДИНОВСКА

ОСОБЕНОСТИ НА КОМПЕТЕНЦИЈАТА ЗА ПРЕВЕДУВАЊЕ ВО СТРАНКИ ЈАЗИК

Клучни зборови: преведувачка компетенција, аспекти на компетенцијата за преведување во странски јазик, нивоа на компетенцијата на преведување

Дефиницијата за преведување врз која се потпираат предлозите на ова истражување се раководи од дефиницијата што ја дава Уртадо¹, според која *преведувањето претставува процес на интерпункција и комуникација со цел еден текст кој се одвива во еден општествен контекст, и во кој учествуваат три фактори : ментален процес, текст и комуникативен акт, да се преформулира во друг текст, сместен во друг општествен контекст.*

Пред да пристапиме кон утврдување на особеностите на компетенцијата за преведување во странски јазик, потребно е да се дефинира општата компетенција за преведување.

За жал, уште во почетокот може да се констатира дека Компетенцијата за преведување сè уште не го добива заслуженото внимание, иако таа се споменува во некои трудови како оној на Делил (1993)², на Хјусон и Мартин³, на Норд⁴ и др. кои не нудат нејзина попрецизна дефиниција.

Сепак, сметаме дека Групата истражувачи од Одделот за преведување во Каталонија, предводени од Уртадо⁵, нуди најинтересни предлози во врска со дефинирањето на компетенцијата за преведување. Имено, тие се залагаат за холистички модел на компетенцијата за преведување

¹ Albir A. Hurtado (1999b): "La competencia traductora y su adquisición. Un modelo holístico y dinámico", *Perspectives : Studies in Translatology*, 7/2.

² J. Delisle (1993): *La traduction raisonnée*, Presses de l'université d'Ottawa, Ottawa.

³ L. Hewson & J. Martin (1991): *Redefining Translation. The Variation Approach*, Routledge, London.

⁴ C. Nord: "Text analysis in translator training", in *Teaching Translation and Interpreting. Training, Talent and Experience*, Amsterdam/Philadelphia, 1992, pp. 39-48.

⁵ Albir A. Hurtado (1996a): "La traductología: lingüística y traductología", *Trans*, 1, 151-160. ; Albir A. Hurtado (1996b): "La enseñanza de la traducción directa Ageneral. Objetivos de aprendizaje y metodología", Albir A. Hurtado (ed.): *La enseñanza de la traducción*, col. Estudios sobre la traducción, 3, Castelló, Universitat Jaume I, 31-55.

таканаречен **Модел РАСТЕ**⁶ кој опфаќа повеќе компетенции: 1. *јазична компетенција* (граматичка вештина, социолингвистичка компетенција, дискурзивна компетенција), 2. *војазична компетенција* (теориски познавања за преведувањето, познавање на изворната култура и културата-цел, општи енциклопедиски познавања, познавања од специфични области) 3. *компетенција на трансфер* (компетенција на разбирање која ја олеснува анализата, синтаксата, мобилизирањето на војазичното познавање, сфаќањето на смислата, компетенција на девербализација и контрола на интерференциите, компетенција на преформулирање која овозможува текстовно планирање) 4. *инструментална и стручна компетенција* (знаења и вештини кои се однесуваат на вршење на професионален превод, на познавање на пазарот на трудот, на професионалната етика, познавање и користење на извори на документација од секакви видови како и на новите технологии.) 5. *психо-физиолошка компетенција* (психомоторни компетенции и вештини на читање и пишување, когнитивни способности на меморија и др.) 6. *страјателска компетенција* (индивидуални свесни и несвесни постапки, вербални или невербални, употребени за да се решат проблемите што се сретнуваат во текот на процесот на преведување.)

Сите тие компетенции се испреплетуваат една со друга формирајќи ја на тој начин компетенцијата на преведување. Приоритетот на одредени подкомпетенции може да варира во зависност од ситуацијата на преведување: преведување во мајчин јазик, преведување во странски јазик, стручно преведување и сл.

Значи, со оглед на тоа што процесот на учење во преведувањето е различен, во зависност од тоа дали се работи за превод во мајчин јазик, важно е во рамките на наставата да се одреди кои се компетенциите кои ја сочинуваат компетенцијата за преведување на кои би требало да им се даде предност во наставата на преведување во странски и во мајчин јазик.

Како што споменавме претходно, некои компетенции кои ја чинат компетенцијата за преведување добиваат, во зависност од ситуацијата, особена важност. Преведувањето во странски јазик претставува ситуација на преведување во која одредени компетенции добиваат привилегирана улога бидејќи тие се активираат за да ги компензираат недостатоците во другите компетенции.

Наставата на преведувањето во странски јазик треба да води сметка за таа специфичност и да не ја следи слепо дидактиката на преведување во мајчин јазик. Во голем дел од наставата по преведување во странски јазик се забележува една тенденција да се развиваат особено стратегиите својствени за преведувањето во мајчин јазик за сметка на стратегиите за одбегнување на грешките. Тоа се должи, во најголем дел на психолошкиот притисок што го трпи оној што преведува од сопстве-

⁶ PACTE (Proceso de Adquisición de la Competencia Traductora y su Evaluación).

ниот јазик кога го жртвува богатството на пораки и го ограничува капацитетот на комуникацијата во странскиот јазик. Не треба, исто така, да се заборави дека преведувањето во странски јазик беше традиционално користено во наставата на јазиците со една единствена цел за усовршување на јазичните познавања во странскиот јазик. Ситуацијата која се создава како резултат на сите овие елементи, честопати, доведува до стерилна потрага по најдоброто решение и ги претвора часовите во корекција на граматички грешки што пак кај студентите предизвикува едно непријатно чувство и ја намалува нивната самодоверба.

Потпирајќи се на претходните размислувања како и на искуството стекнато во текот на долгогодишната наставна и преведувачка активност, можеме да сугерираме неколку принципи во врска со посебностите на компетенцијата за преведување во странски јазик поаѓајќи од моделот на компетенција предложен од РАСТЕ кој во моментов се чини најкомплетен.

Ќе се осврнеме најпрвин на *јазичната компетенција*. Една од особеностите на преведувањето во странски јазик е тоа што толкувањето на изворниот текст е полесно, со оглед на тоа што текстот е напишан на мајчин јазик. Во врска со ова, може да се каже дека способноста за лесно разбирање на изворниот текст особено се цени во стручниот превод, кога еден клиент бара услуги од преведувач чијшто мајчин јазик е јазикот на кој е напишан оригиналниот документ, тој ѝ дава приоритет на точноста на содржината, дури и на сметка на јазичниот квалитет на преводот бидејќи целта не е да се објави преводот туку совршено да се разбере оригиналниот документ (на пр. договор за купо-продажба). Друга особеност е што изразот, иако, се разбира, треба да води сметка за нормите, може и да не биде совршен од формален аспект ако тој ја постигнува својата цел која пак се состои во соопштување информација според за ситуацијата на преведување.

Споменавме дека една од карактеристиките во случајот на преведување во странски јазик е можноста лесно да се толкува изворниот текст. Во текот на учењето студентот, кој е многу сконцентриран на преформулирање, не обрнува доволно внимание на изворниот текст и прави грешки во разбирањето. Тоа е уште понагласено кога станува збор за стручни текстови.

Кога станува збор за составување на текст во странски јазик, јасно е дека е илузорно да се претендира да се постигне компетенција за изразување идентична во мајчиниот јазик и во странскиот јазик. Напротив, се работи за постигнување на едно коректно ниво на изразување кое овозможува задоволителна комуникација додека кај некои видови текстови, кои репродуцираат ист шаблон, како на пр. комерцијални писма, административни и правни документи и сл. може да се постигне високо ниво на компетенција.

Што се однесува пак до *вонјазичната компетенција* во јазикот-цел сосема е јасно дека тие познавања се помалку обемни во споредба со познавањата на изворната култура. Таа особеност може да се компензира со одредени елементи од инструменталната компетенција.

Неопходно е да се прошират познавањата на студентите со вонјазични елементи поаѓајќи од тешкотиите што се сретнуваат во текот на вежбите по преведување и кои не можат секогаш брзо да се решат со истражување со помош на извори за документирање. Часовите не треба да се претворат во часови по цивилизација на странскиот јазик туку треба да се упатат студентите да консултираат разни извори или пак професорите директно да им ги дадат информациите.

Компетицијата за трансфер ја опфаќа и компетенцијата на вербализација која овозможува да се контролираат интерференциите меѓу двата јазика. Не може, по наше мислење, да не се инсистира на фактот дека способноста за контролирање на интерференциите е уште поважна кај преведувањето во странски јазик, бидејќи е потешко тие да се избегнат кога изворниот јазик е мајчин јазик. Студентот, од своја страна, треба да го развие оној дел од компетенцијата која ја олеснува контролата на интерференциите, во што можат да бидат од голема помош вежби за споредба на лексички и граматички структури како и вежби за составување на текст.

Што се однесува пак до *инструменталната компетенција* очигледно е дека таа игра посебена улога во преведувањето во странски јазик. Впрочем, познавањето на изворите за документирање како и способноста за документирање е извонредно важна вештина зашто таа овозможува да се покријат недостатоците во преформулирањето кои се поголеми отколку во мајчиниот јазик, како на јазично така и на вонјазично ниво.

За жал искуството многу често покажува колку студентите се невешти во оваа компетенција заради фактот што тие се служат со инструментите за документирање на ист начин како при преведувањето во мајчин јазик. Според тоа, неопходно е оваа компетенција да добие централно место во наставата, и тоа уште во самиот почеток.

Стратејската компетенција е особено важна за преведувањето во странски јазик бидејќи таа овозможува свесно анализирање на задачите што треба да се реализираат и одговара на стратегиите кои ќе дојдат на помош во ситуација на недоволни познавања на јазикот-цел. Лоренсо⁷, преземајќи ги двата вида на стратегии предложени од Крингс⁸ – *achievement strategies* и *reduction strategies* – смета дека вториот вид е приоритетен во случај на превод во странски јазик. Првиот вид стратегии, *achievement strategies*, одговара на ситуација во која преведувачот оди во

⁷ Cf. Lorenzo: La seguridad del traductor profesional en la traducción a una lengua extranjera", *Probing the process in translation: methods and results*, (1999: 133).

⁸ H. P. Krings : *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*, Tübingen, Narr. 1986

потрага по еквиваленција во јазикот-цел сè додека не биде сигурен дека успеал целосно да ја пренесе пораката од изворниот текст. Во вториот вид стратегии, *reduction strategies*, преведувачот е спремен да жртвува еден дел од пораката, сè со цел да биде сигурен во квалитетот на она што го предлага дури и ако тоа е на штета на целосното пренесување на пораката. Тоа е она што во наставата на јазиците одговара на однесувањето кое се состои во одбегнување на проблемите. Веднаш станува јасно дека првиот вид на стратегија се користи особено во случај на преведување во мајчин јазик додека во случај на преведување на странски јазик, преведувачот, со оглед на тоа што располага со помалку ресурси, повеќе е склон да го примени вториот вид на стратегии. Ако таквиот преведувач користи *achievement strategies*, тој се чувствува несигурен зашто не може да провери дали неговото решение е валидно.

Така, во ситуација на преведување во странски јазик, одредени познавања и вештини се послаби во споредба со ситуација на преведување во мајчин јазик.

Во текот на наставата треба да се инсистира на оние стратегии кои ќе му помогнат на студентот во преформулирањето во моментот кога треба да се изрази во јазикот-цел кој не е негов мајчин јазик. За таа цел неопходно е да се работат одредени активности како на пр. парафразирање, усно дообјаснување и др.

Психофизиолошка компетенција ја сочинуваат вниманието, креативноста, логичкото размислување, способноста за анализа и синтеза, интелектуалното љубопитство, истрајноста, дисциплинираноста, критичкиот дух, себепознавањето, самодовербата. Овие особини претставуваат психолошки аспект кој се смета пресуден за подобрување на познавањата но и за ублажување на некои недостатоци.

Базирајќи се на анализата на специфичностите на компетенцијата за преведување во странски јазик, можеме да заклучиме дека покрај усовршувањето на јазичните и вонјазичните познавања на јазикот - цел во текот на наставата, во рамките на наставата по преведување во странски јазик, треба да им се даде посебно значење на стратегиската и на инструменталната компетенција.

Литература:

Albir A. Hurtado (1999b): "La competencia traductora y su adquisición. Un modelo holístico y dinámico", *Perspectives: Studies in Translatology*, 7/2.

J. Delisle (1993): *La traduction raisonnée*, Presses de l'université d'Ottawa, Ottawa.

L. Hewson & J. Martin (1991): *Redefining Translation. The Variation Approach*, Routledge, London.

C. Nord: "Text analysis in translator training", in *Teaching Translation and Interpreting. Training. Talent and Experience*, Amsterdam/Philadelphia, 1992, pp. 39-48.

Albir A. Hurtado (1996a): "La traductología: lingüística y traductología", *Trans*, 1, 151-160.

Albir A. Hurtado (1996b): "La enseñanza de la traducción directa Ageneral. Objetivos de aprendizaje y metodología ", Albir A. Hurtado (ed.): *La enseñanza de la traducción*, col. Estudios sobre la traducción, 3, Castelló, Universitat Jaume I, 31-55.

Cf. Lorenzo (1999): La seguridad del traductor profesional en la traducción a una lengua extranjera", *Probing the process in translation: methods and results*.

Radica NIKODINOVSKA

CARATTERISTICHE DELLA COMPETENZA DELLA TRADUZIONE NELLA LINGUA STRANIERA

Parole chiave: competenza traduttiva, aspetti della competenza della traduzione in lingua straniera, livelli di competenza traduttiva.

Lo scopo del contributo è quello di focalizzare l'attenzione sulla definizione della competenza della traduzione nella lingua straniera e, in seguito, di individuare le competenze che si attivano per compensare le lacune in altre competenze. Dall'analisi risulta che la competenza strumentale ha un ruolo molto importante dato che aiuta a colmare le lacune nella riformulazione in lingua straniera, sia a livello linguistico sia a livello extralinguistico. La competenza strategica, invece, consente l'analisi dei compiti da realizzare.

Емилија САРЖОСКА-ГЕОРГИЕВСКА

СПОРЕДУВАЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКИТЕ ШЕМИ НА СОСТАВИ НА J₁ И J₂

Вовед

Сè уште има потреба од систематизирана настава по пишување на J₁ во средните училишта, но и во високото образование, што претставува директна спротивност со универзитетите во САД, Канада, Австралија и Велика Британија. Засега, сè уште не постојат курсеви по академско пишување на мајчин јазик на универзитетско ниво. Сè уште се смета дека вештината на пишувањето ќе се стекне сама од себе и дека студентите се способни да напишат академски труд/семинарска работа за предметите кои ги изучуваат без да им се објасни како тоа да го сторат. Особено аргументативниот пристап во пишувањето, каде што учениците/студентите треба да го изложат своите размислување (сопствено мислење или да дадат коментар, процена) што се базира на анализа и синтеза на факти во врска со одредена тема, не е доволно застапен во наставата по пишување.

Трудот ќе даде опис на истражување спроведено на Катедрата за англиски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, во Скопје. Истражувањето вклучуваше анализа на релациите во пишувањето на мајчиниот јазик (J₁) и англискиот, втор јазик (J₂) во поглед на организацијата на пишуваниот продукт. Важно е да се нагласи дека истражувањето се базираше на корпус од спонтани состави напишани од студенти на час по пишување, а не на текстови напишани од експерти, т.е. публицисти, новинари, писатели. Основната цел беше да се добијат сознанија за начинот на структурирање на составите во поглед на композицијата, т.е. на кој начин текстот/составот е смисловно организиран и дали постојат сличности или разлики во пишувањето на македонски и на англиски јазик. Составите беа оценети од двајца независни оценувачи со професионално искуство во прегледување писмени состави. Резултатите беа прикажани како вкупна оценка - холистичка процена и одделно беше дадена само оценка за организацијата на составот. Со оглед на тоа што истражувањето е експлоративно и прво од ваков вид каде што се испитуваат некои особини на пишаниот текст, се спроведе и еден вид на самооценување преку прашалник за студентите/испитаници кои пишуваа на двата јазика кои го пополнија прашалникот за самите тие да го евалуираат нивното пишување, поточно начинот на кој тие го организирале составот.

Пред да преминеме на претставување на анализата, накусо ќе објасниме што точно се подразбира под **организација на текст** или **организациски шеми**. Исто така, ќе го објасниме терминот *рејторичка стратегија*.

1. Реторички стратегии и организација на текст

Кога зборуваме за структурирање на информацијата, во пишувањето јазик се поаѓа од принципот на крајна лева и крајна десна страна според кој колку што е полево или подесно дадена информацијата, толку таа станува поважна, истакната, поставена на преден план. Според овој принцип може да се одреди и прифатливоста или *кохерентноста* на еден текст. Постојат три начини на изложување на информациите: дедуктивен, индуктивен и средишна позиција на главната мисла.

Дедуктивниот стил на пишување е преземен од логиката каде се нарекува метод на дедукција, или стил на пишување каде се изнесуваат реченици кои служат за поткрепа на изнесените став/мислење изнесен во првата реченица. Во најголем број случаи, првата реченица јасно ја искажува главната мисла по односната тема, речениците што следат даваат поткрепа за изнесеното тврдење. Овој линеарен тип на организација се преферира во англо-американскиот начин на пишување. Исто така, истражувањата во македонскиот јазик (Дучевска, 2005) покажуваат дека дедуктивниот стил е застапен во пишувањето на научни трудови.

Индуктивниот стил претставува генерализација или обопштување, т.е. заклучок на специфичните информации изложени претходно во дадениот текст, истовремено главната мисла, или мислење на авторот на текстот се изложува во крајниот дел на текстот откако се претставени релевантните факти, поткрепата и примерите. Овој стил на организација од посебно-кон-општо го нагласува крајот или заклучокот и се преферира во новинарските статии (Дучевска, 2005).

Можеме да заклучиме дека постапката на создавачот/авторот на текстот со која одредени елементи или делови на текстот се поставуваат на преден или заден план се однесува, пред сè, на неговата *рејторичка стратегија* која може да биде мотивирана од различни намери: да создаде напнатост, неизвесност, да го убеди примачот во вистинитоста на она што се изнесува, и сл.

2. Трансфер и когнитивен развој како фактори кои влијаат на способноста за академско пишување

Посебна одлика на академското пишување претставува важноста на организацијата на текстот на ниво на дискурс. Ова подразбира подредување на параграфите во еден линеарен и логичен редослед. Проблемите кои ги имаат студентите при пишувањето академски состави во поглед на

организацијата на ниво на дискурс, често се припишуваат на интерференцијата или *негативниот трансфер* на веќе усвоени реторички структури во мајчиниот јазик на странскиот. Истражувањата на Мохан и Лоу (1985) укажуваат на тоа дека **развојните фактори** играат улога во составувањето академски состави на странскиот јазик. Авторите го базираат истражувањето на кинески субјекти кои пишуваат на кинески и на англиски јазик. Резултатите покажуваат дека пишувањето на кинески јазик организациски не се разликува во голема мерка од организацијата на текстот во англискиот јазик. Може да се заклучи дека ако постои трансфер, тогаш тој повеќе помага отколку што го попречува пишувањето. Свесноста за организирањето на пишаните состави на ниво на дискурс, според овие автори, доаѓа подоцна во развојот на студентите/учениците и може да се интервенира и да се влијае студентите да усвојуваат одредени реторички структури преку соодветни методи во наставата по пишување. Во пракса, во текот на пишувањето студентите/учениците обрнуваат повеќе внимание на граматичките правила и не водат сметка за подобрување на организацијата на пишаниот текст на ниво на дискурс. Студентите сметаат дека имаат проблеми во пишувањето кои се врзани само на ниво на реченица.

Повеќето истражувања кои ги споредуваат првиот (J1) и вториот (J2) јазик укажуваат на тоа дека има трансфер на стратегии од мајчиниот јазик на вториот (странски) или J2, било тие да се ‘добри’ или ‘лоши’. Истражувачите заклучија дека секако постои трансфер од J1 на J2, но највеќе во првата фаза, т.е. во фазата на планирање на содржината каде што најмалку има влијание јазичната компетентност. Начинот на размислување, т.е. нивото на апстракција се пренесува од еден јазик на друг. Резултатите покажуваат дека испитаниците правеле најмалку детални планови при пишување на странскиот јазик (J2).

Во секој случај, потребно е во поголема мерка да се земе предвид целокупното образование и нивото на стекнатата писменост на мајчин јазик на студентот/ученикот, бидејќи овие фактори влијаат на академското пишување на странскиот јазик.

Може да се каже дека повеќето студенти се запознаени со пишувањето состави кои треба да содржат три дела: вовед, среден дел (главен дел) и заклучок, или почеток, средина и крај. Но, видовме дека при вреднувањето и согледувањето на писмените состави имаме четири компоненти кои ја сочинуваат организацијата на текстот. За македонскиот јазик детална интерпретација на вакавата организациска шема за пишување состави засега не постои. Се поставува прашањето дали овој тип на организација е погоден само во уметничката литература која се стреми да побуди емоции кај читателите, или може да се применува и за пишани есеи со функционален стил на студенти/ученици? Во учебникот за гимназиско образование, *Вештини на говорене и пишување*, Д. Пандев (2004) вели дека организациската шема составена од три дела се однесува на

сите видови текстови и ја претставува не само нивната физичка (линеарна) туку и нивната логичка (мисловна) и јазична димензија. Авторот ги поставува основните рамки на текстот и вели:

...*йочейшокоѝ* на текстот обично ја изложува идејата за пишување, средината ја развива идејата и ја изложува темата преку комбинација на повеќе техники на пишување: раскажување, опишување, интерпретирање, докажување, илустрирање, а крајот го заклучува текстот преку заклучен дел. *Крајоѝ* на текстот, по правило, треба да е добро осмислена порака која логично и естетски се надоврзува на претходниот состав на текстот, навестен во почетокот и *развиен во средината* на текстот. *На крајоѝ*, всушност, пишуваниот текст треба да се заокружи како смисловна целина.

Заокружувањето на текстот или на деловите на текстот во смисловни целини се остварува преку одделни добро оформени пораки кои ја претставуваат **поентата на текстот**. Поентата на текстот е добро осмислена порака вградена во составот на самиот текст (2004:103).

Може да се види дека особен акцент се става на завршниот дел од составот. Овој начин на организација на текстот го става тежиштето во крајниот дел на составот. Нашите студенти/ученици се изложени на ваков тип на поставување на основните елементи на составот. Понатаму, тие се запознаваат со начините на изложување на темата преку неколку постапки: опис и *раскажување* како основни постапки, потоа *анализа*, *йричина и йоследица*, *йроблем и решение*, *арѓументаѝација* (докажување), *сйоредба* (компарација и контраст, аналогѝја) и *йроцена*. Од особен интерес за нашето истражување е постапката на аргументација која се надоврзува на повеќето наброени постапки и го осмислува раскажувањето преку *докажување* на изложената тема. Оваа постапка во голема мерка е обусловена од способноста на пишувачот бидејќи е во тесна врска со други постапки кои доаѓаат до израз при висок степен на владеење на вештината на пишувањето. Можеме да заклучиме дека аргументацијата како постапка е објаснета во учебникот за втора година гимназиско образование што значи дека нашите ученици-потенцијални студенти се воведени во ваквиот тип на пишување, но прашање е колку тие успеваат да го практикуваат овој начин на писмено изразување кој бара пишувачот да е на повисок когнитивен развој.

Во поглед на пишувањето на J2 (англиски јазик), искуството на учениците е ограничено или воопшто не постои. Во средните училишта пишувањето е ориентирано кон преведување од J1 на J2 или обратно и тоа на ниво на реченици¹. До отпочнувањето на проектот за академско пишување на гимназиско и на универзитетско ниво, пишувањето беше најмалку изучувана вештина на часовите по англиски јазик. Можно е дека студент на кој англискиот јазик не му е главен предмет нема речиси

¹ Baseline project : Writing School Project. British Council, 2006

никакво искуство во пишувањето на тој јазик. Со сигурност може да се претпостави дека мајчиниот јазик (J1) ќе изврши влијание на пишувањето на J2 кај овие студенти. Со оглед на фактот што нашите студенти немаат доволно искуство во пишување на аргументативни состави на J1, може да се очекува дека ќе се соочат со проблеми при аргументативниот пристап на J2. Неискуството, неизложеноста на ваквиот тип на искажување на размислувањето на J1, како и непознавањето на пишувањето на J2, ќе предизвика проблеми во аргументативното пишување. Овие проблеми се одраз како на развојни така и на трансфер фактори, според Мохан и Лоу, (1985).

3. Анализа на составите

Истражувањето се обиде да покаже дали постојат разлики или сличности во начинот на кој студентите го организираат нивниот состав во композициска смисла на мајчин јазик, J1 и на англиски јазик како странски, или J2. Понатаму, дали оценката што ја добиваат е условена од организацијата на составот во двата јазика.. Фокусот на истражувањето е секако постигнувањето на кохерентноста, поточно, обид да се најде одговор на прашањето: дали постигнувањето на кохерентност е условено со употребата на одредена реторичка структура?

Покрај податоците добиени за начинот на организација на пишаните продукти на нашите студенти на двата јазика, анализата беше мотивирана од откривањето на некоја специфична организациска шема која е позастапена во пишувањето на македонски јазик. Вообичаено е да се мисли дека во нашата писмена традиција, кога зборуваме за жанрот на аргументативниот есеј или “искажување на мислење/изнесување на став”, обично авторите/создавачи се двоумат да го искажат своето мислење веднаш на почетокот на составот, така што читателот треба да чека до крајот на составот за да го дознае мислењето/ставот на авторот на текстот. Во учебниците по вештини на пишување на мајчин јазик за гимназиско образование, учениците се советуваат смисловната целина на текстот да ја *заокружат* на крајот од составот.

4. Метод на анализа

Се определивме за методот кој веќе е применет за анализирање на аргументативни состави во други јазици (јапонски). Методот е усовршен од страна на Кобајаши и разработен од Кубота (19986), Сакаки и Хирозе (1996). Ние го адаптиравме да послужи за анализа на аргументативни состави на македонски јазик и на англиски јазик (J2) на студенти/автори селектирани за овој труд.

Спротивно на други истражувања од областа на пишувањето, нашето истражување го анализира пишувањето како индивидуален чин на 30 субјекти/испитаници кои пишуваат по два состава, еден на J1 и еден на J2, и се фокусира на организациските шеми на 60 состави од 30-те студенти/автори. Иако истражувањето немаше за цел да го разгледува вреднувањето/оценувањето на пишани состави кое само по себе е широко поле за понатамошни истражувања, сепак, составите беа оценети од двајца професори оценувачи со искуство во наставата по пишување и оценување. Сметавме дека е потребно да се даде слика за квалитетот на составите според веќе користената скала на вреднување на оценувачите.

Анализата се одвиваше во три фази.

Во првата фаза се одредуваше начинот на организација/композиција на составите, според погоре споменатиот метод. Анализата ги вклучуваше следниве етапи во кои се кодираа, бележеа и класифицираа, за секој студент/субјект посебно, следниве особини на текстот:

1. Видот на **макрореторичките структури** употребени во составот, т.е дали составот е организиран во дедуктивен или индуктивен стил.
2. **Позиционирањето/лоцираност на главната мисла** во текстот, во кој дел од составот авторот зазема став-мислење/го изложува своето мислење според зададената тема. Ова подразбира дека составот композициски се состои од три дела: почеток, средина и крај.
3. **Утврдување на присуство или отсуство на заклучок/сумирачка реченица.**

Во втората фаза од истражувањето, субјектите/испитаници пополнија прашалници за **самоевалуација** (самопроценување) на нивните состави.

Во третата фаза, двајца независни професори со искуство во прегледување на писмени состави/есеи ги оценија составите. Едниот е професор по македонски јазик, а вториот ги оцени составите на англиски јазик според скалата за вреднување на пишувањето составена од тимот кој учествуваше во проектот на катедрата за англиски јазик и книжевност и Британскиот совет за пишување на универзитетско ниво. Скалата за оценување и рубриките во неа беа утврдени од тимот во соработка со експертот од Универзитетот во Манчестер, проф. д-р Тереза О'Брајан.

Следниве карактеристики на составите придонесуваа за добивање на повисока оценка (холистичка процена):

1. Одредување на граници на темата (подразбира во воведниот дел да се лимитира темата и да се одредат рамките на составот, да се набројат поттемите за што ќе се зборува во понатамошниот текст/состав и студентот/субјектот да се придржува до тоа);

2. Држење до темата, т.е. не застранување од темата до крајот на составот (ова значи дека дигресиите и бегањето од темата не се толерираат и се санкционираат);
3. Ефектна употреба на параграфи;
4. Изедначеност во ставовите и мислењата (избегнување на контрадикторности);
5. Логичен ред на прогресија на мислите;
6. Вешто користење на транзиции/дискурс маркери.

Следниве карактеристики го намалуваа квалитетот на пишаниот состав, т.е. го намалуваа бодовниот резултат:

1. Забележително вметнување на материјал кој не е релевантен;
2. Неможност да се зацрта/постави јасна цел;
3. Менување на изнесениот став/мислење;
4. Неточна, несоодветна според контекстот употреба на дискурс маркери/транзиции, или нивно отсуство;
5. Претпоставување на валидност/точност на аргументот без да се даде поткрепа, доказ за тоа тврдење, или понатаму да се развие образложение.

Целта на собирањето на податоците во три фази беше да се добијат информации за следново:

1. Начинот на пишување на испитаниците

Да се види на кој начин го организираат составот на ниво на дискурс, да се испита дали користат одредена шема на структурирање на информацијата. Потоа, дали испитаниците изнесуваат тврдења, аргументи и дали нив ги поткрепуваат? Во кој дел од составот ја лоцираат главната мисла/идеја/став? Дали на ист начин пишуваат на J1 и на J2?

2. Ефектот што пишаниот продукт го остава на читателот (оценувачот)

Со други зборови, да се види квалитетот на пишаните продукти според освоениите бодови за целосниот состав, и одделно, само за организацијата/композицијата на составот за секој субјект/испитаник поединечно.

3. Перцепцијата на самите субјекти/испитаници за тоа како тие гледаат на нивното пишување на составите

За оваа цел, субјектите/испитаниците пополнија прашалник за самоевалуација на нивните состави.

Подолу ќе ги разгледаме подетално одделните фази во истражувањето.

4. Субјекти/испитаници

Во истражувањето беа вклучени вкупно 30 студенти/испитаници. Субјектите беа запишани во прва студиска година од академската 2008/2009 година на Катедрата за англиски јазик и книжевност. Може да се

каже дека нивното ниво на познавање на англискиот јазик е средно високо бидејќи тие го изучувале англискиот јазик осум години во текот на нивното основно и средно образование. Освен тоа, полагаале приемен испит по англиски јазик и врз база на резултатите од тој испит биле примени на Катедрата. Студентите-субјекти во ова истражување немаа посетувано никакви курсеви по академско пишување освен пишувањето што го изведувале на часовите по англиски јазик во средно училиште кое, како што наведовме погоре, се однесува повеќе на преведување отколку на курс/семинар по пишување.

Фактот што сите субјекти немаа искуство во пишувањето на формален, академски дискурс, ниту на македонски, ниту на англиски, е важен бидејќи истражувањето би требало да го покаже нивото на писмена компетенција на студентите на двата јазика (J1 и J2) до нивното доаѓање во високообразовната институција.

Испитаниците напишаа еден состав на мајчин јазик (J1) и еден на англиски јазик (J2) на подолу наведената тема. Се очекуваше тие да заземат став за или *против* и да го поткрепат својот став. Истата тема беше дадена во двата јазика и беше одбрана токму заради особениот интерес што студентите во изминатите години го покажаа за време на дискусиите на час. Се сметаше дека за посочената тема студентите/ испитаници ќе имаат за што да се произнесат бидејќи се засегнати и заинтересирани. Задачата за пишување на составот беше следната:

Молиме напишете состав на следнава тема:

...построги казни, како и повеќе затвори за криминалци, ќе го намалат криминалот во земјата. Дали се согласувате со оваа изјава или не?

Истата тема беше дадена за пишување на составот на J2, односно на англиски јазик. Се претпоставуваше дека студентите сигурно немале искуство во изнесување на нивното мислење, па затоа се сметаше дека составот ќе даде соодветен контекст за развивање на аргументација. Истата тема беше одредена во J1 и во J2 бидејќи во спротивно темата може да изврши влијание на квалитетот на напишаниот продукт, особено во поглед на организацијата/композицијата на составот (Л. Хемп-Лажонс, 1990).

Субјектите/автори не беа известени претходно дека ќе пишуваат на горенаведената тема, ниту пак дека воопшто ќе пишуваат. Експериментот се одржа за време на вообичаените часови по англиски јазик и писмено изразување кај една група студенти од прва студиска година на Катедрата за англиски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет "Блаже Конески" - Скопје, во првата недела од ноември 2008 година. Испитаниците прво пишуваа на J1, на мајчин јазик, а по една седмица на

J2, на англиски јазик. Се одлучивме за ваквиот редослед бидејќи примарната цел на истражувањето беше да се утврди и опише начинот на кој студентите/автори ги организираат своите состави на мајчин јазик, J1, т.е да се направи обид да се открие глобалната организација на дискурс ниво на составот според горенаведените параметри. Во врска со редоследот на пишувањето на составите, други истражувања сметаат дека пишувањето на првиот состав на J1 пред J2 би можело да резултира со поголем степен на памтење на напишаното и со тоа се овозможува полесно преведување на првонапишаниот состав од македонски јазик (J1) на англиски, (J2) при второто пишување (Сасаки и Хироze, 1994).

Студентите/автори пишуваа во времетраење од еден училишен час - 45 минути. Времето на пишување не беше строго почитувано, така што испитаниците се оставаа да пишуваат додека не завршат. Некои завршуваа по 15-20 минути, некои пишуваа до крајот на часот.

Што се однесува до вреднувањето на составите, оценувачите користеа различни скали за оценување на двата јазика. За оценување на составите на англиски јазик се користеа веќе утврдените пет критериуми по академско пишување на Катедрата за англиски јазик и тоа:

- извршување на зададената задача;
- содржина;
- организација;
- вокабулар;
- механички детали.

Секоеј субјект/автор беше оценет со целосна оценка за квалитетот на напишаното, но и со посебна оценка само за организација на составот. Истиот принцип беше користен и за оценување на составите на J1-испитаникот беше оценет со целосна оценка за квалитет на составот и посебна само за организацијата на составот. Но, во овој случај оценувачот понуди различна скала на критериуми според која се раководи во оценувањето на мајчин јазик.

- содржина;
- композиција;
- јазик.

Веднаш се наметнува прашањето за итност од адекватна мерило за оценување на состави напишани на македонски јазик кое би вклучило многу други параметри/критериуми со кои би се овозможило поверодостојно отсликување на квалитетот на напишаниот продукт.

Меѓутоа, нашата цел во ова истражување не е вреднувањето кое, како што веќе напоменахме, е широко поле за понатамошни истражување во доменот на наставата по писмено изразување на македонски јазик.

Во ова истражување оценувањето се примени исклучиво за да покаже во која мера тоа е под влијание на начинот на организација на пишувањето. Со други зборови, дали оценувачот може да ја оцени организацијата без да биде под влијание на јазичните грешки на субјектот/

испитаникот? Дали дедуктивниот/индуктивниот стил на изложување на содржината на составот влијаат на дадената оценка? Дали е тоа различно во J1 и J2? Се разбира дека има безброј прашања од доменот на вреднувањето на писмените состави кои бараат понатамошни поопсежни истражувања.

За одредување на видовите на организациски шеми во составите на J1 и на J2, истражувањето ги примени трите типа на анализа формулирана од страна на јапонските лингвисти и контрастивни реторичари, Кубота, (1992) и Кобајаши и Ринерт (1996). Вреди да се напомене дека најголемиот пробив во контрастивната реторика го има достигнато истражувањето на Хајндз во врска со дедуктивната/индуктивната организација на новинарски текстови на јапонски и на англиски јазик. Споменатите јапонски автори ги фокусираат своите истражувања токму во овој домен и анализираат макрореторички структури. Кобајаши и Ринерт (1996) се насочува кон анализирање на редоследот на изложувањето на генерализациите и специфичните податоци што следат по генерализацијата. Кубота (1992) ја проширува анализата и ги класифицира типовите на организациски шеми според нивната функција во текстот, како на пример: *енумерација/набројување, комјарација, образложение/објаснување, спецификација и индукција*.

Нашето истражување се базирало на овие претходни пет типа на класификации, но се ограничи само на три типа на реторичка организација, односно: *објаснување, спецификација и индукција*. Примери за *набројување* и *комјарација* не беа најдени во множеството состави на испитаниците. Да појасниме, *набројување* подразбира реторичка структура во која се набројуваат елементи или се ставаат во последователност или некаков редослед. *Комјарација* е структура во која два елемента се во релација на споредување или контрастирање, или во адверсативен/алтернативен однос.

Имајќи ја предвид зададената тема на составите која спаѓа во жанрот на аргументативни есеи, како главна идеја/поента се сметаше изнесениот став, т.е. мислењето на авторот/субјектот по дадената тема. Всушност, дали е *за* или *против* изградбата на повеќе затвори и построги казни за да се намали криминалот. Целта беше да се види дали авторите директно го изложуваат нивното мислење или го *одложуваат*, т.е. го оставаат на крај на составот.

Во првата етапа се одредуваше **лоцираноста (позицијата)** на реченицата **во која се изложува ставот/мислењето** кое може да се јави во едно од овие четири можни локации во составот: **иницијална** (изнесена во воведот или на самиот почеток на составот); **средна** (во средишниот дел на текстот); **финална** (во заклучокот или крајниот дел) и **нејасна** (скриена, не е јасно изложена). Ограничувањето на ваквиот тип на анализа се базира на претпоставката дека постои почетен, среден и финален дел во организацијата на текстот. Но, оваа одлика на текстовите

се третира како заедничка во многу јазици. Исто така, можеме да претпоставиме дека студентите/автори, во нивното образование и ниво на стекната писменост, биле веќе запознаени со овој можен начин на составување на пишан текст - составот треба да содржи три дела; почеток, среден дел и крај.

Макрореторичката структура се одредуваше за секој состав според припаѓањето на следниве главни организациски шеми, односно, дали писмените состави на субјектите/автори во ова истражување се вклопуваат во следниве три главни структури на градба на текст:

Објаснување/образложение - прво се изнесува мислењето/ставот на авторот, потоа се поткрепува со докази, се дава образложение или причини за искажаното мислење.

Спецификација - пред да се изложи мислењето на авторот, читателот се подготвува за она што следи со една реченица која го навестува мислењето/ставот на авторот.

Индукција - Образложението, поткрепата на аргументите, организациски се наоѓаат пред да се изложи ставот/мислењето на авторот. Значи, главната мисла/став на авторот се остава за крајниот дел на составот.

Спецификацијата и објаснувањето се сметаат за **дедуктивен стил** на организација на пишаниот текст, додека употребата на *индукцијата* се третира како **индуктивен стил**.

Третата етапа вклучуваше утврдување на присуството или отсуството на заклучок/сумирачка изјава што се кодираше на следниов начин:

+

Се сумира сè што е претходно изнесено во текстот и авторот го повторува својот став по темата. Составот целосно се заокружува.

-

Не се повторува мислењето/ставот и нема заклучок на претходно искажаното.

О

Само личното мислење/став на авторот се наоѓа на крајот од составот.

Кодифицирањето беше извршено од моја страна, но други истражувања од овој тип (Хирозе и Сасаки, 1994) покажуваат дека е потребно најмалку тројца истражувачи да ги кодираат текстовите заради поверодостојно одредување на позицијата и типот на реторичката структура. За да се изврши усогласување врз основа на трите етапи, погоре изложени, во случај да има дискрепанца во одредувањето на категориите, се доаѓа до

заедничко решение по пат на дискусија за проблемот и се пресметува корелацијата.

Три седмици по пишувањето на нивните состави на J1 и на J2, студентите/автори пополнија прашалник за самоевалуација на нивните состави. Истражувачот им даде задача да ги прочитаат нивните состави на двата јазика и да ги анализираат според трите типа на анализа објаснети погоре. Претходно, на студентите/автори им беше одржано кратко предавање и им беше дадено објаснување за типот на реторички структури и начините на организација на текст, стилот на изложување на мислата, итн.

6. Општи забелешки за организацијата на составите

Се изврши споредување на составите според трите типа на анализа наведени погоре. Со оглед на малиот број на субјекти/испитаници во истражувањето се сметаше дека не е соодветно да се применуваат параметрички анализи. Корелацијата помеѓу целосната оценка и оценката за организација беше измерена. Исто така, беа измерени и бројот на зборови во секој состав како еден од показателите на флуентноста, течноста во изразувањето.

Во Табела бр. 1 се прикажани резултатите од анализата на организациските шеми на 60 состави напишани од 30 субјекти/автори, студенти во прва студиска година на Катедрата за англиски јазик и книжевност. Како што беше опишано во претходната глава од овој труд, субјектите/автори напишаа по два есеја, едниот на македонски јазик (J1) и вториот на англиски јазик, (J2). Резултатите од анализата на составите во двата јазика се изложени во Табела бр.1. Како што може да се забележи од табелата во поглед на позиционирањето на главната мисла, само субјект бр. 20 има *нејасна мисла* што ни укажува на тоа дека сите останати субјекти/автори јасно ја изложуваат својата позиција и мислење по одредената тема подеднакво на J1 и J2. Може да се каже дека во целина, споредувањето на организациските шеми на J1/J2 покажа повеќе сличности отколку разлики. Поточно, 10 од 30-те субјекти/автори, или 33%, сосема на ист начин ги напишале двата есеја во поглед на позиционирањето на главната мисла, реторичката структура и заклучокот. Тоа се субјектите 4, 7, 8, 9, 18, 19, 22, 24, 26, и 29. Исто така, 9 од 30-те субјекти/автори, или 30% ги организирале своите состави на сличен начин, тоа се субјектите 5, 10, 11, 13, 15, 21, 23, 28, и 30. Овие сличности можат да се протолкуваат како резултат на околностите при самото пишување на составите. Тие пишуваа на иста зададена тема во интервал од 10 дена. Сличностите можеби се резултат на задржувањето на првото пишување и неговиот трансфер на второто пишување. Самите студенти при нивната самоевалуација на составите напишаа дека тие се слични во поглед на позицијата на главната мисла, типот на реторичката структура (органizacionска шема) и присуството на поткрепа за нивните аргументи. Но, иако

составите беа слично организирани, тие не беа преводни еквиваленти едни од други. На пример, субјектот/автор бр. 9 ги напишал двата состава на сосема ист начин, но неговиот став во составите е различен, па како резултат на тоа и аргументите кои ги дава како пот-крепа за тој став се сосема различни во двата состава (види во Додатокот, каде што има примерок на есеј на одредени субјекти/автори). Резултатите од анализата на позицијата на главната мисла, реторичките структури и заклучокот посебно се изложени во продолжение на оваа глава.

**Табела 1: Лоцираност на главната мисла,
реторичките структури, заклучокот, оценките и бројот на зборови**

Јазик	M(J1)	A(J2)	M(J1)	A(J2)	M	A	M	A	M	A	M	A
Субјект	Главна мисла		Реторичка структура		Заклучок		Вкупна оценка		Оценка за организација		број на зборови	
1	Иницијална	Иницијална	Објаснување	Дедукција	1	0	8	5	8	5	330	240
2	Средна	Финална	Дедукција	Индукција	1	0	8	7,5	8	8,5	260	250
3	Иницијална	Финална	Набројување	Индукција	0	-1	7	2	7	3	220	140
4	Средна	Средна	Спецификација	Спецификација	0	0	8	7	8	7,5	450	500
5	Средна	Иницијална	Спецификација	Дедукција	0	0	8,5	6,5	8	7	570	340
6	Финална	Финална	Индукција	Индукција	0	0	7,5	9	8	10	380	450
7	Иницијална	Иницијална	Дедукција	Дедукција	0	0	6,5	6	7	6	170	180
8	Иницијална	Иницијална	Објаснување	Дедукција	-1	-1	6,5	4	7	6	160	150
9	Иницијална	Иницијална	Набројување	Дедукција	1	0	6,5	4,5	7	6,5	330	300
10	Иницијална	Иницијална	Дедукција	Дедукција	0	0	7	5	7	5	200	210
11	Иницијална	Иницијална	Дедукција	Спецификација	1	0	7	5,5	7	6	180	180
12	Финална	Финална	Индукција	Индукција	1	1	7	4	7	4	210	230
13	Средна	Финална	Спецификација	Индукција	0	0	9,5	9,5	10	10	380	340
14	Средна	Финална	Дедукција	Индукција	-1	1	8,5	5	8	5	280	150
15	Иницијална /средна	Иницијална/ средна	Дедукција	Дедукција	0	-1	6,5	3	6	4	230	250
16	Иницијална /финална	Финална	Дедукција	Индукција	-1	-1	7	6	7	7	270	260
17	Средна	Иницијална	Дедукција	Дедукција	1	0	9	7	9	7	400	270
18	Средна	Нејасна	Неопределено	Неопределено	0	0	8,5	1	8	1	900	510
19	Иницијална	Иницијална	Објаснување	Дедукција	0	0	8	7,5	8	8,5	160	150
20	Нејасна	Средна	Набројување	Неопределено	1	-1	7,5	3	7	2	250	110
21	Иницијална	иницијална	Објаснување	Спецификација	0	-1	7	8	7	8	170	210
22	Финална	Финална	Индукција	Индукција	0	0	7	6	7	6	280	210
23	Средна	Иницијална	Спецификација	Објаснување	0	0	6	6	6	6	190	130
24	Иницијална	иницијална	Дедукција	Дедукција	0	0	6	5	6	5	140	80
25	Иницијална	Финална	Дедукција	Индукција	0	1	8	9	8	9	290	250
26	Финална	Финална	Индукција	Индукција	0	0	7	7	7	7	360	140
27	Иницијална	Финална	Дедукција	Индукција	0	0	7	7	7	7	230	190
28	Иницијална	Средна	Објаснување	Дедукција	-1	-1	6	5	6	5	240	110
29	Финална	Финална	Индукција	Индукција	0	0	6	5	6	5	290	170
30	Финална	Финална	Индукција	Индукција	0	-1	6	5	6	5	180	120

Како што може да се види од Табела бр. 1, 56,6 % од субјектите имаат иста позиција на главната мисла во двата состави на J1 и J2, а само 20 % се различни. Поточно, во составите на македонски јазик J1, 53% од субјектите го искажале нивниот главен став на почетокот од составот, додека 46,67% од субјектите го сториле тоа во нивните состави на J2. На македонски јазик (J1), 26,7% го изразиле својот став во средината на составот, додека на J2, само 5 субјекти (16,7%). На J1, 5 субјекти го изразиле своето мислење, или главната мисла во финалниот дел од составот, (16,7%), а на J2 двојно повеќе - 10 субјекти, или 33,3%. Резултатите покажаа и некои суптилни разлики помеѓу начинот на пишување на субјектите, отсликувајќи го индивидуалниот начин на пишување на авторите/студентите. Поспецифично, и во двата јазика имаме двајца автори, или 6.7%, кои ја позиционираат главната мисла на ист начин во двата состава, т.е. на самиот почеток од составот и ја повторуваат во средината уште еднаш. Исто така, на J1 имаме еден субјект/автор или само 3% од вкупниот број автори, кој главната мисла ја позиционира на почетокот од составот и ја повторува на самиот крај. Со оглед на тоа што ова беа мал број случаи, лоцираноста на главната мисла беше класифицирана во иницијална категорија бидејќи авторот го искажува своето гледиште на самиот почеток од составот. Во составите на J2 немаме таков вид на позиционирање на главната мисла. Имаме два случаја на *нејасна* позиција на главната мисла во J1, или 6.7 %, додека во J2 тоа е случај со само еден субјект (18).

Дали студентите/автори пишуваат по некој установен ред или под некои влијанија кои можеби ги имале од наставата по пишување во средно училиште? Можеме да кажеме дека процентот од 53% на субјекти кои го започнуваат составот со изјаснување по зададеното прашање е висок, но, исто така, 46,7% го искажуваат главното гледиште или поентата на крајот од составот, а имаат и високи оценки, укажува на тоа дека, сепак, дискурсните одлики на составите на овие субјекти/автори во ова истражување се состојат од општи, неутрални изјави како одговор на прашањето „за,, или „против,, без притоа да се заземе некој одреден став и потоа тој да се одбрани и читателот да се убедува. Во продолжение ќе се обидеме да објасниме зошто повеќе од половина од субјектите уште во првата реченица го изложуваат своето мислење по зададената тема и ќе разгледаме зошто некои субјекти на различен начин ја лоцираат главната мисла во нивните состави на J1 и J2.

Најнапред да разјасниме дека е тешко да се одреди дали студентите кои веднаш на самиот почеток на своите состави започнале со изразување на мислење/заземање позиција „за,, или „против,, тоа го направиле несвесно како да даваат одговор на поставено прашање, или тоа е резултат на научено правило за пишување. Меѓутоа, во наставата по пишување, ниту во македонскиот ниту во англискиот јазик, во повеќето

случаи не се прибегнува кон заземање на став/изразување мислење во првата реченица од составот.

Воведниот параграф во писменото изразување на англиски јазик ја содржи, или треба да ја содржи „тезата“,² која се наоѓа на крајот од параграфот и обично е последната реченица. Тезата треба да содржи тема и контролирачка идеја која во понатамошната разработка на составот/есејот треба да се одбрани и читателот да се убеди во гледиштето/ставот на авторот. Со други зборови, изнесувањето на мислење/заземање на став уште во првата реченица од составот не е организациска шема која е претпочитана ниту во македонскиот начин на пишување ниту во пишувањето на англиски јазик. Можеби и да имале усвоено некое правило за пишување, не било едноставно тие да го применат со оглед на временското ограничување при самото пишување на составот, па затоа, најверојатно, било полесно на почетокот да се изјаснат по зададената тема. Се разбира дека и самата тема, која бара заземање на став „за, или „против, предизвикува за брзо изјаснување.

Резултатите укажуваат на тоа дека поголемиот број субјекти ја искажуваат главната мисла на почетокот од составот. Можеби причината што ги наведува студентите/автори за искажување на мислењето и ставот на самиот почеток, е самата тема на составот која бара мислење и потсетува на оние колумни или писма од читателите како рубрики во дневните весници. Да го земеме за пример субјектот/автор бр. 9 кој го започнува составот со следнава реченица:

... Во однос на ѝовеќе зајџвори за криминалци би рекла да.

Потоа, четири реченици подолу:

...Мислам ѝтреба да се обрне внимание на ѝоа кои личностѝ се и ѝтреба да бидат во зајџвориѝе во земјата. Поголемиот број на зајџвори нема да го намалат криминалот.

Субјектот ја повторува главната мисла во завршниот дел, во заклучокот.

Тоа е моеѝо мислење, во сушѝина за ѝостѝроѓи казни и ѝовеќе зајџвори во земјата.

Позицијата на главната мисла на овој субјект/автор беше класифицирана како *иницијална* во J1 и J2 со дедуктивен тип на организација на составот. При самоевалуацијата на својот состав, субјектот/авторот напиша дека мислењето е изложено во 4-та реченица од првиот параграф и повторно во 3-иот параграф, и поткрепата и објаснувањето се пред и по

² Thesis statement

мислењето. Исто така, самиот автор наведе и дека во македонскиот состав некои од мислењата и поткрепата се различни (спротивни) од составот на англиски јазик (види додаток, субјект/автор бр.9).

Интересен пример е авторот бр. 13 кој ја позиционира главната мисла на различен начин во составите на J1 и J2. Имено, во самовалутацијата на својот состав овој автор наведува дека своето гледиште/став/-мислење го изложува во средниот дел (*средна* позиција) што се совпаѓа со таа на истражувачот, додека во составот на J2, главната мисла се наоѓа во *финална* позиција. На прашањето: „Зошто има разлики во своите состави напишани на J1 и J2“, студентот/автор одговори:

Лоцираноста на главната мисла е различна затоа што на некој начин мене лично ми е поприродно на македонски јазик да го изразам своето мислење однапред, па потоа да се оправдувам зошто размислувам на тој начин. Додека на англиски е некако поинтересно да стигнете до мислата.

Субјектот/автор 13, го започнува составот со три реченици кои го навестуваат ставот изнесен како нов параграф. Бидејќи овој автор имаше реченица како претходница на аргументацијата и на главната мисла (земање став), реторичката структура беше класифицирана како *спецификација*.

Во нашиа преубава земја, секој втор ден се случува убиство со огнено оружје. Кога ќе се спореди ова со бројот на жители се наоѓа на светскиот врв. А, направи сеја ова, се трудиме да ја представиме земјата во светски рамки како лулка на историјата, културата и религиозните вредности. Но, што може да се превземе за да се променат нештата.

Во составот на J1 на субјектот/автор бр. 6, позиционирањето на главната мисла не можеше да се одреди бидејќи никаде во составот не е јасно изложена, но тоа не значи дека овој автор не се осврнува на темата. Авторот дава вовед во кој има неутрални, лични размислувања во врска со целосната тема „криминалот...“. Се осврнува на затвори во еден параграф, а друг параграф посветува на смртната казна, бесењето како казнена мерка (построги казни). На крајот, во завршниот параграф овој субјект/автор го изложува својот став, кој е сосема различен и не одговара сосема на темата на составот, која е дали е „за“, или „против“, построги казни и повеќе затвори. Всушност, авторот нуди решение за состојбата со криминалот.

Психата, што е клучот кој ќе ни го овозможи решението за оваа општествена катанализма, за овој цивилизациски шок. Треба да навлеземе во најмрачните мисли на криминалот и да ја согледаме причината за стореното дело...

Составот на авторот бр.6 е пример за добро напишан есеј, каде што имаме вовед, разработка на темата и, на крај, заклучок, или завршен дел во кој се изложува поентата. Мислењето на авторот провејува низ

целиот текст. Во својата самоанализа на составите на англиски (J2) и на македонски (J1), овој автор имаше свое видување за разликите во двата негови состава:

Според мене во двата состава се јавуваат љедини разлики најверојатно љо начинот на размислување (различното размислување) „менталитетот“, на секој од овие два јазика.

Англискиот содржи љесимистичка меланхолија во љишувањето, додека македонскиот е љиптимистички настроен. Како љрво, разликата најмногу се истакнува во љоноот на љишувањето. Англискиот состав нагласува сурова анализа и безмилосна критика на љиштествената ситуација во Македонија, додека во македонскиот состав веднаш може да се љочувствува онаа надеж...

Анализата и размислувањата во англискиот состав се љовеќе базирани на сфаќањето и љогледот на нештата „од страна,“ (како самиот да не сум дел од љтаа ситуација).

Приказот за моменталната состојба во Македонија и љпред се надежта за љодобра иднина се клучни елементи кои ја чинат оваа разлика љонагласена со љшто истовремено доаѓа до израз љиптимизмот врежан во основната љодлога на македонскиот состав.

Во составот на англиски јазик овој автор ја позиционира главната мисла во завршниот дел од составот. На прашањето каде го изложил своето гледиште/став/мислење, субјектот одговори на следниов начин:

Моељо мислење е целосно изразено во љочетокот и крајот (во ситље делови на љтекстот) љако најголемиот љљечайок се истакнува и љпроизлеѓува од крајот на составот во двата состава.

На J1, седум студенти (23,3%) го изложија своето мислење во 3-та или 4-та реченица, т.е. по неколку воведни реченици во кои не се зазема одреден став ниту тие служат за поткрепа на некој став. Изгледа дека овие реченици служат како појдовна точка, отскочна штица за понатамошна разработка на темата. Ако го погледнеме воведот на студентот/автор 7, ќе забележиме дека тој се состои од општи забелешки и не навестува одредени точки на кои понатаму авторот ќе се осврне.

Денес во нашата земја, а и во свејот се љовеќе љљуларен е криминалот. Се разбира оваа љљема има многу љовеќе неѓајливост љљколку добри сљрани, но живееме во модерен свеј и се соочуваме со љолем криминал.

Ваквиот тип на неутрални информации би можеле да се сметаат како лични размислувања на авторот, и не можат да се третираат како поткрепа за подолу изложениот став.

Овој автор го изложува мислењето во четвртата реченица:

Се согласувам со љоре наведената изјава зашто љшто само на љаков начин би се уништил или барем би се намалил криминалот во нашата земја.

Може да се каже дека една од карактеристиките на пишувањето на македонски јазик на студентите/автори во ова истражување е започнувањето на составот со неколку општи, неутрални размислувања кои служат како отскочна штица за понатамошната разработка на темата. Овие субјекти/автори најверојатно имале намера да избегнат расправа за темата уште од самиот почеток. Резултатите, исто така, покажуваат дека овие студенти/автори имаат високи вкупни оценки како и висока оценка за организација. На пример, субјектите 2, 4, 5, 13, 14, 17 имаат над 8 бода (од 10).

Ваквите реченици кои служат како појдовни точки постојат и во пишувањето на англиски јазик, но се разликуваат од оние на субјектот/автор 7, изложени погоре. Како пример можеме да земеме еден воведен параграф со типична англо-американска реторичка структура кој е посочен како пример во трудот на Ринерт и Кобајаши:

In our society, almost every family owns at least one TV set. TV functions to send information throughout the society; in addition, we can enjoy a variety of programs for entertainment and education. However, a TV set prevents us from communicating with family members and this problem gets worse when families own multiple TV sets. (Ринерт & Кобајаши, 2001)

Во нашието општество, речиси секое семејство поседува најмалку еден телевизор. Функцијата на телевизорот е да испраќа информации ширум општеството; покрај ова, и ние луѓето уживаме во разновидна образовна и забавна програма. Меѓутоа, телевизорот оневозможува комуникација помеѓу членовите на семејството и овој проблем се влошува кога семејството поседува повеќе телевизори (мој превод).

Првите две реченици од пасусот може да се каже дека се општи и даваат позадина за главната мисла која допрва следи. Може да се каже дека служат како отскочна штица по која следи „тезата“, ³ која е изложена во последната реченица. Овие реченици одат во прилог на зајакнување на изнесениот став. Но, спротивно на функцијата на речениците во посочениот параграф – пример, воведните реченици на субјектот 13 немаат намера да дадат ориентири за читателот или да навестат одредени точки бидејќи општите забелешки и размислувања не се поврзани со аргументацијата. Воведот на субјектот 13 само оддалеку ја поставува на сцена темата.

Исто така, вредно е да се забележи дека тројца автори ја лоцираа различно својата главна мисла во J1 и J2. Така, студентот 16 во својата самоевалуација на двата состава напиша:

И во J1 и J2 ставот и мислењето се слични. И во J1 и J2 слична лоцираност.

³ Thesis statement

Немам баш разлики во двата текста, бидејќи на сличен начин објаснувам што мислам за темата. Повеќе пати е изнесено моето мислење со некои примери.

Разликите во поглед на лоцираноста на главната мисла можат да се објаснат со тоа што кога субјектите пишуваат на својот мајчин јазик (J1) тие пишуваат спонтано, т.е. самиот процес на креирање на текстот се одвива спонтано, што не е случај со англискиот (J2). Во изразувањето на странскиот јазик тие имаат проблем со лингвистичкиот израз.

Слободното изразување на мајчиниот јазик овозможува спонтанно одвивање на процесот на пишување, а со тоа и поголема разновидност во користењето на реторички шеми/структури.

Ако го погледнеме примерот на субјектот/автор 18, кој на различен начин пишува на J1 и J2 и има изразен индивидуален стил, се потврдува погоре изнесеното објаснување. Овој субјект/автор ги објасни разликите во своите состави на следниов начин:

Идејата е иста но разликите се должат на моменталното расположение за начинот на изразување на мислите – земајќи го во предвид обидот да се биде јаконцизен на J2 зошто ми е помалку јазан од J1.

Субјектот/автор 20, чија главна мисла беше класифицирана како нејасна во J1, а финална во J2, на следниов начин ги објасни овие разлики:

Во македонскиот состав јовеќе се задржав на објаснување на реалната општествена ситуација избегнувајќи го одговорот. Во J2 поради недоволен фонд на зборови неможев да напишам ништо конкрејно иако сум се произнела јозијивно.

Можеме да заклучиме дека разликите во поглед на позиционирањето на главната мисла, во суштина, се должат на спонтаниот процес на пишување на мајчин јазик J1 и свесното пишување на англиски јазик, J2. Но, истражувањата спроведени во Јапонија (Хирозе и Сасаки, 1994) на анализи на „размислувања на глас“, ⁴ на јапонски студенти додека пишуваат, укажуваат на тоа дека студентите/автори имаат различна читателска публика на ум. Имено, јапонски читатели на J1 и англиски на J2.

На крајот, оние студенти/автори кои ја оставаа поентата во завршниот дел од нивните состави добија високи оценки (над 8 бода) од оценувачите, бидејќи откако изложија повеќе примери, објаснувања, лични размислувања по зададената тема, тие се произнесоа „за,, или „против,, темата. Можеби перцепциите на овие студенти за позиционирањето на главната мисла се условени од претходно научени организациски шеми. Потребни се понатамошни истражувања за прецизно да се утврди условеноста на организациската шема на составот и оценката за квалитет.

⁴ Recall protocols

Уште повеќе, студентите/автори употребуваат и реторички прашања и бидејќи овие субјекти имаат и високи оценки за своите состави, тоа значи дека тоа е стратегија на успешните автори. Повеќето педагози (лична комуникација) сметаат дека реторичкото прашање е ефектен начин да се наметне некое мислење или став. Исто така, тоа е една реторичка стратегија за затворање на аргументирањето.

Реторички структури

Табела бр. 3 Процент и фреквенција
кај променливата реторичка структура

Македонски јазик			
Реторичка структура нумеричка вредност	Реторичка структура	Фреквенција	Процент(%)
2	Неопределено	1	3.33
3	Спецификација	4	13.33
4	Индукција	6	20.00
5	Објаснување	5	16.7
6	Набројување	3	10.00
9	Делукција	11	36.67
	Вкупно	30	100.00

Англиски јазик			
Реторичка структура нумеричка вредност	Реторичка структура	Фреквенција	Процент(%)
2	Неопределено	2	6.67
3	Спецификација	3	10.00
4	Индукција	13	43.33
5	Објаснување	1	3.33
9	Делукција	11	36.67
	Вкупно	30	100.00

Од резултатите изложени во табелите може да се види дека во составите на македонски јазик, 95% од авторите користат препознатлив тип на организација на составот, а само 3.3% од составите беа класифицирани како *неопределен* тип на организација на составот. Поточно, на македонски јазик (J1), 20 % автори претпочитаа *индукција* или индуктивен стил во својот состав, ставајќи ја главната поента /мисла на крај на составот. Вкупно 23 субјекта, или 76,6% користеа некои од видовите на дедуктивниот стил. Така, 13% користеа *спецификација*, 16.7% *објаснување*, 10% *набројување*, и 36,67% ја изложија главната мисла на почетокот на својот состав, но без некоја одредена организација во поглед на давањето на образложение, набројување на примери, класификација или

споредба. Затоа овие субјекти беа класифицирани во колоната - *дедукција*. Резултатите од табелата ни покажуваат дека ситуацијата со застапеноста на организациските шеми/реторички структури во составите на J2 е поизедначена со тоа што *индукцијата* е најзастапена со 43.3%, додека *дедукцијата* со 36.6% и *објаснувањето* со 3,3%, што вкупно изнесува 39.97%.

Може да се види дека во македонскиот J1 има за нијанса поразновидна употреба на организациските шеми, но доминира дедуктивниот стил. Субјектите/автори во ова истражување немале настава по академско пишување, па зачудува нивното претпочитање на дедуктивниот стил. Но, најверојатно, објаснувањето е во тоа што пишувањето беше временски ограничено и за нив е полесно да ја сфатат темата повеќе како прашање на кое треба да одговорат. Исто така, *спецификацијата* бара повнимателно планирање и размислување бидејќи се состои од реченица-претходница која треба да содржи дел од ставот/мислењето кое треба да се одбрани и поткрепи во составот. Оваа структура потсетува на „тезата“, во англо-американската организациска шема која дава ориентир на читателот за тоа што следи во текстот.

Во самоанализите, како одговор на прашањето „што би ревидирале во своите состави на J1 и J2 ако имате повторно можност за тоа“, ниту еден од субјектите не го посочи заклучокот како дел од составите кој треба да се додаде ако е испуштен. Ова можеби покажува дека студентите не ја разбираат важноста на заклучокот. Исто така, може да се каже дека заради пониското ниво на јазична компетентност на J2, студентите имаат проблеми на синтаксичко ниво како и поврзување на речениците со правилна употреба на сврзувачки средства и дискурс маркери. Со други зборови, студентите не можат да го изразат своето размислување на адекватен начин на J2.

Можеме да заклучиме дека нема големи разлики помеѓу организациските шеми во аргументативните состави на J1 и J2. Студентите претпочитаат дедуктивен тип на организација и подеднакво го завршуваат составот со повторување на претходно изнесен став на J1 и J2. Разлики имаше во составите на J1 и J2 во поглед на употребата на општи, воведни искази и позиционирањето на главната мисла. Текстовите на J1 покажаа поголема разновидност во реторичките структури и најверојатно тоа се должи на спонтаниот процес на пишување на J1. Секако дека нивната претходна наобразба и описменување извршила влијание на нивниот начин на пишување.

Резултатите покажуваат дека студентите немаат доволно развиена компетентност на македонски (J1) јазик во поглед на организацијата на⁵ составите, поточно тие не поседуваат во доволна мера компетентност на J1 за да ја надминат нивната организациска компетентност на J2. Затоа,

⁵ Wilcoxon Matched-Pairs test

повеќето од нив треба да ја подобрат својата организациска компетентност, да учат да пишуваат логично поврзани реченици и параграфи како на македонски J1, така и на англиски J2.

Во поглед на споредувањето на оценките за организација и вкупна оценка, статистичките разлики беа потврдени со спроведување на непараметарски тест Ман Витни⁶ (Вилкоксон) (пандан на t-тестот).

Помеѓу субјектите во ова истражување имаше и такви кои напишаа високо оценети состави на J2, но немаа напишано состави со ист квалитет на J1. Субјектите кои добија високи оценки на J2, исто така, беа високо оценети и на J1. Овие студенти/автори се вкупно 8, или 26,7%, чии оценки беа над средната вредност, а тоа се субјектите 21,25,13, 6, 19, 17, 2, 4. Субјектите 25 и 6 имаат високи оценки на J2, (10 бода), но на својот мајчин јазик, J1, тие имаат оценка од 8 бода. Четири субјекти, или 13,3%, имаа солидни оценки на нивните есеи на J1, но добија многу ниски оценки на J2. Тоа се субјектите: 1 (8 на J1 и 5 на J2); 3 (7 на J1 и 2 на J2); 18 (8,5 на J1 и 1 на J2); 20 (7,5 на J1 и 3 на J2). Што се однесува до оценките за организација, имаме два субјекта (6 и 25) кај кои организацијата на J2 е подобра од таа на J1. Секако дека овие резултати треба да се толкуваат претпазливо поради различните скалила за евалуација користени од оценувачите на J1 и J2. Сепак, одличната организација на J2 не значи дека таа ќе биде одлична и на J1. Повеќе од сигурно е дека и други фактори влијаеле на квалитетот на составите, како заинтересираноста за темата на составот, мотивацијата да се пишува. Можеби повторното пишување на иста тема предизвикало кај одредени студенти недостиг на мотивација и интерес за темата.

Треба да се напомене дека во нашето истражување се користеа различни скалила за холистичко оценување на составите на J1 и J2. Имено, составите на македонски јазик (J1) беа оценување според мерна скала од три параметри: содржина, композиција и јазик. За разлика од ова, есеите на англиски јазик (J2) беа оценувани според пет параметри: исполнување на задачата, содржина, организација, граматика, вокабулар. Влијание на оценувањето има и искуството на самите оценувачи. Исто така, во ова истражување, групата на студенти/автори беше релативно хомогена во поглед на тоа што испитаниците во нивното претходно образование немаа посетувано систематска настава по писмено изразување на англиски јазик (J2).

7. Заклучок

Истражувањето покажа дека студентите од прва година претпочитаат да користат дедуктивен метод (стил) на пишување наспроти индуктивниот, кој беше користен во помал процент. Резултатите не пока-

⁶ Mann-Whitney

жаа значајни корелации помеѓу реторичките структури на J1 и J2. Врз квалитетот на составите имаат влијание низа други фактори, а не само организациската шема. Имаше значајна корелација помеѓу вкупната оценка и оценката за организација на J1 и J2, што укажува на тоа дека студентите се покомпетентни во пишувањето на J1. Исто така, некои од студентите не постигнаа задоволително ниво на аргументативно писмено изразување не само на J2, туку и на J1.

Секако дека овие резултати треба понатаму да се потврдат на други групи на студенти и на други теми. Исто така, треба продлабочено да се испитаат останатите фактори кои би можеле да влијаат на организацијата на составите на J1 и J2. Тоа се претходното ниво на стекнато образование по писмено изразување на студентите/автори, нивното сфаќање за тоа што претставува добра организација на одреден состав, како и самата тема (задача) и временското ограничување. Во духот на контрастивната реторика, треба да се открие во колкава мера претходното ниво на писменост на J1, како и посетуваната настава по пишување на J2, врши влијание при изборот на организациската структура на есеите на J2. Со други зборови, оние студенти кои пишуваат на J2, а немаат стекнато организациска способност да пишуваат аргументација на J1, потребно е да се здобијат со такво искуство и пракса и тоа знаење може да биде полезно во нивното пишување на J2. Од друга страна, искуството во аргументативно писмено изразување на J1 не е задолжителен услов за стекнување и развивање на организациска способност на J2. Како што покажуваат други истражувања, (Кобајаш и Ринерт, 1996), наставата по пишување и искуството во пишувањето на J2 можат да се трансферираат при пишувањето на J1. Овие прашања треба да се истражуваат и понатаму.

Несомнено е дека е потребна пообемна анализа која би ги вклучила, покрај формалните/јазични аспекти, и социокултуролошките влијанија врз пишувањето како активност вгнездена во културата. Може да се каже дека до одредена мера нивото до кое создавачите/студенти-автори на текстовите се култивирани во поглед на стекнување на писменост – т.е. прифаќањето на реторичките норми и конвенции во дадената култура, истовремено ни покажува до кој степен овие создавачи/автори се социјализирани во одредената средина.

Некои состави на послабите студенти (оние со бодови 3-6 на J1 и J2) укажуваат на тоа дека можеби биле во помала мера изложени на разни типови на текстови преку читање. Овде, по сè изгледа, не можеме да зборуваме за културолошки влијанија врз структурата на текстот, туку за ограничена компетентност во пишувањето на J1, како и на J2.

Што се однесува до оценувањето, при давањето оценка за квалитетот на составите, со оглед на тоа дека оценувачите се членови на македонската јазична заедница, тогаш писмените продукти на студентите се вреднуваат во согласност со македонските јазични и литературни норми. Ова значи дека аргументативните состави ќе бидат оценувани како

ДОБРИ или ЛОШИ според прифатените сознанија за тоа што е добро/квалитетно/прифатливо или лошо/неквалитетно/неприфатливо во поглед на структурирањето на информацијата, изборот на реторичката структура и развивањето на аргументацијата во македонската академска заедница. Многу веројатно е дека оние студенти кои не се повикуваат на тие норми нема да бидат високо оценети што, впрочем, се гледа од наведените бодови во табелата.

Но, што е уште поважно, ниските бодови се објаснуваат со тоа што некои од писмените продукти покажуваат слаба организација, слаба синтаксичка структура (коментари од оценувачите) и ограничен вокабулар, бидејќи тежиштето при оценувањето/вреднувањето се става на граматичката исправност, т.н. механичкиот/техничкиот аспект на продуцирањето на текстот, а не толку на значенската компонента, идеите изложени во текстот и пораката во него. Вообичаено е при оценувањето да се гледа што не е сторено во поглед на организацијата на составот, а не што всушност е направено. Анализата покажа дека во одредени состави постои логична структура, но таа се реализира на различен начин кај студентите. Можеби во поголем број на примероци на состави би се откриле некои закономерности. Сепак, со бројот од (60) состави (на J1 и J2) од 30 субјекти/студенти-автори, можат да се забележат некои општи особености/тенденции. Исто така, треба да се напомене дека при ваков тип на анализа (ограничен број на спонтани пишани состави, а не текстови на експерти) многу е проблематично да се одреди до која мера кај студентот постои непознавање на одредени норми и конвенции на писмено изразување, а во која мера слабиот резултат е производ на индивидуалното, ниско ниво на јазична компетентност - на мајчин јазик.

Користена литература:

Дучевска, А. (2005) *Анализа на текстот и дискурсот во македонскиот јазик*. Докторска дисертација. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Пандев, Д. (2004) *Говорење и пишување: веештини*. Гимназиско образование. „Просветно дело“, Скопје

Hamp-Lyons, L. (1990) Second Language Writing: Assessment Issues. In Kroll, B. (ed). *Second Language Writing: Research Insights for the Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hinds, J. (1987) Reader vs. writer responsibility: a new typology. In Connor, U. and Kaplan, R. (eds.) *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*. Reading, Mass.: Addison-Wesley. 141-152.

Hirose, K., & Sasaki, M. (1994). Explanatory variables for Japanese students' expository writing in English: An exploratory study. *Journal of Second Language Writing*, 3, 203-229.

Kobayashi, H. & Rinnert, C. (1996) Factors affecting composition evaluation in an EFL context; Cultural rhetorical pattern and reader's background. *Language Learning*, 46, 397-437.

Kubota, R. (1998a). An investigation of Japanese and English L1 essay organization: Differences and similarities. *The Canadian Modern Language Review*, 54, 475-507.

Kubota, R. (1998b). An investigation of L1-L2 transfer in writing among Japanese university students: Implications for contrastive rhetoric. *Journal of second Language Writing*, 7, 69-100.

Mohan, B. A., & Lo, W. A. (1985). Academic writing and Chinese students: Transfer and developmental factors. *TESOL Quarterly*, 19, 515-534.

Emilija SARZHOSKA-GEORGIEVSKA

PATTERNS OF ORGANIZATION IN UNIVERSITY STUDENT EFL ESSAYS IN MACEDONIAN (L1) AND ENGLISH (L2)

(Summary)

Key words: teaching writing at university level, argumentative essay writing, contrastive rhetoric, discourse, organisational patterns, rhetorical strategies.

Research in contrastive rhetoric has clearly demonstrated the strong influence that culture has on written discourse and literacy, and the important role that education plays in the perpetuation of that culture. More precisely, written texts differ regarding their purpose or aim, the audience they are meant for, and the context of situation which all depend on the given cultural conventions. To this effect, the present study carried out a text-based analysis of student essays written on the same topic. The aim was to recognise the importance of discourse organisation in academic writing and to examine factors which may affect second language learners' competence in the organisation of written discourse in English as a foreign language. The analysis was carried out on essays written by second year undergraduates at the Department of English Language and Literature, Faculty of Philology "Blazhe Koneski" in Skopje, majoring in English who wrote on the same topic in their first language Macedonian, L1, and in English as a foreign language, L2. Comparisons of L1 and L2 compositions in terms of **organisational patterns**, organisation scores and overall quality were performed. Findings are discussed with reference to the cultural aspects of writing, the level of literacy in the first language, L1, and the level of language proficiency in L1 and L2.

Mirjana ALEKSOSKA-CHKATROSKA

**DE L'UTILITÉ DE MAÎTRISER LES CONSTITUANTS
DES UNITÉS TEXTUELLES POUR
UN MEILLEUR TRAITEMENT DE L'INFORMATION
EN INTERPRÉTATION DE CONFÉRENCE**

Mots-clés: linguistique textuelle, interprétation de conférence, séquences discursives, structuration des textes/discours, stratégies interprétatives, constituant, types et prototypes de texte.

Aujourd'hui, il est convenu de considérer que les recherches sur l'interprétation de conférence ont un caractère interdisciplinaire, allant d'une approche psycholinguistique à une approche socioculturelle (Pöschhacker 2004, 48-51) pour analyser le processus d'interprétation et identifier les différents modes d'interprétation (consécutive, simultanée, traduction/interprétation de liaison), les compétences à développer et les stratégies à mettre en œuvre pour assurer une qualité et un professionnalisme exemplaire. Dans une même perspective de qualité de l'interprétation, dans le cadre de cet article, nous nous concentrerons principalement à exposer les résultats de recherche d'Adam (1990, 2004, 2008, 2009) dans le domaine de la linguistique textuelle qui distingue des types relativement stables d'énoncés de base caractérisant les différents textes/discours. Nous sommes d'avis de dire que la connaissance et la maîtrise de ces constituants permettraient d'assurer un meilleur traitement de l'information lors du processus d'interprétation.

Dans une première étape, nous proposons de reprendre et de présenter l'analyse entreprise par Adam pour ensuite dégager les avantages de procéder à une analyse du discours en interprétation de conférence selon sa perspective.

**Traitement de l'information
et représentations schématiques prototypiques**

Se fondant sur les observations de Van Dijk¹ relative à la compétence textuelle et sur les résultats de recherches de nombreux linguistes travaillant,

¹ Van Dijk, « Any native speaker of a language will in principle be able to make a distinction between a poem and a handbook of mathematics, between an article in the newspaper and a questionnaire. This implies that he has the initial ability to differentiate the universe of texts and to recognize different types of texts. We shall claim [...] that this fundamental ability is part of

entre autres, sur la linguistique textuelle (Charolles, Combettes, Werlich, De Beaugrande, Dressler, Bakhtine, Halliday et Hasan, Kintsch, etc.), Adam (2009) complète la théorie sur l'existence de schémas ou catégories préexistantes dans la conscience des sujets doués de langage et tente d'établir une typologie des textes jouant un rôle important lors du traitement de l'information et de la compréhension. Grâce aux « activités cognitives spontanées des sujets » qui régissent la reconnaissance des textes (6), il est donc possible de classer et catégoriser des textes en des types séquentiels de base (narratif, descriptif, argumentatif, explicatif et dialogal). L'objectif principal est de se libérer des approches linguistiques qui limitent leurs analyses uniquement à la phrase et de conditionner la compréhension et la production de textes à l'existence de schémas textuels prototypiques, organisés en un tout. La maîtrise et la connaissance de ces schémas pourraient considérablement réduire les difficultés de compréhension des textes (oraux et écrits) et elles auraient aussi une incidence sur « le stockage des informations traitées en cours de compréhension et sur la recherche des blocs d'informations par stratégies d'anticipation » (7). Ainsi, tout texte représente une structure organisée, contenant des « types relativement stables d'énoncés » (Bakhtine) ou des « unités minimales de composition textuelle » (Adam), pouvant être combinés et transformés à l'infini lors de la mise en texte, notamment sous les conditions imposées par le *cotexte* (« environnement linguistique immédiat : les énoncés qui précèdent et/ou suivent l'énoncé considéré ») et le *contexte* (« prise en compte de conditions de production, d'une situation socio-discursive ») (13). En d'autres termes, les types de propositions/énoncés que nous construisons lors de toute activité langagière seraient prédéterminés par le tout que nous voulons signifier. Certains linguistes parlent de « macrostructure » (Halliday et Hasan) ou de « superstructure » (Van Dijk), pour qualifier la nature spécifique d'un texte, la structure discursive propre à un texte. Adam, quant à lui, propose de les redéfinir comme « des schémas prototypiques d'ampleur plus restreinte en opérant une distinction entre dimension textuelle et dimension séquentielle » et parle de « structure séquentielle des textes » et de « prototypes de schémas séquentiels de base » (14). Dans cette perspective, il pose un « modèle théorique de l'hétérogénéité compositionnelle des textes » et la notion de « dominante d'un texte » (18).

Les séquences discursives

Dans son analyse, Adam (1990)² considère que « le *texte* est constitué de *séquences* elles-mêmes constituées de *macro-propositions* elles-mêmes constituées de n. (micro) *propositions*, autrement dit : les (micro-) *propositions* sont les composantes d'une unité supérieure, la *macro-proposition*, elle-même

linguistic competence. We shall argue at the same time that this competence must be a *textual competence* », repris dans Adam (2009, 5).

² Pour plus de détails, voir Adam 1990 (84-98) et 2009 (28-35).

unité constituante de la *séquence*, elle-même unité constituante du *texte* » (85) et pose la structure hiérarchique élémentaire caractéristique de tous les textes :

[# T # [Séquence(s) [macro-proposition(s) [proposition(s)]]]]

La séquence est, elle aussi, définie comme une structure, à savoir comme « un réseau relationnel hiérarchique : grandeur décomposable en parties reliées entre elles et reliées au tout qu'elles constituent » et comme « une entité relativement autonome, dotée d'une organisation interne qui lui est propre et donc en relation de dépendance/indépendance avec l'ensemble plus ou moins vaste dont elle fait partie » (1990, 84). Les régularités se manifestant suite à l'analyse lui permettent de distinguer les séquences prototypiques narrative, descriptive, argumentative, explicative et dialogale, qui permettent ensuite de reconnaître et d'identifier un texte appartenant à l'un de ces schémas de référence ci-dessus.

D'autre part, dans la pratique, il est très rare de rencontrer un texte complètement homogène, à savoir constitué d'une seule séquence prototypique et la difficulté d'analyse se situe justement dans l'hétérogénéité des structures séquentielles des textes, car une séquence déterminée peut insérer une autre séquence (par exemple [séq. narrative [séq. descriptive] séq. narrative] - le cas de la description dans les romans) ou bien, dans un autre cas d'hétérogénéité, il est possible d'avoir un mélange de séquences de types différents, on parlera alors de séquences *dominante* et de séquence *dominée* [séq. dominante > séq. dominée] (par exemple lorsqu'il s'agit de démarquer le plan d'un texte narratif par des connecteurs argumentatifs : [séq. narrative > séq. argumentative]). Aussi, à chaque fois qu'il se produit un changement/insertion de séquences différentes dans un texte, des « procédures de démarcation très strictes » interviennent, c'est-à-dire que le début et la fin de l'insertion de la séquence sont marqués par « des syntagmes introducteurs types et des clausules aussi stéréotypés » (Adam 2009, 31-32).

Pour terminer, Adam (2009) retient la définition suivante du texte :

« Un *TEXTE* est une structure hiérarchique complexe comprenant *n* séquences – elliptiques ou complètes – de même type ou de types différents » (34).

Les caractéristiques de la séquence narrative³

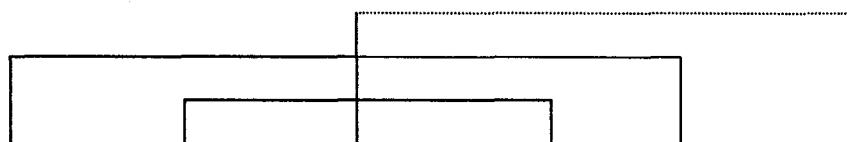
Suites à de nombreuses analyses en linguistique et en rhétorique, aujourd'hui il est possible d'identifier la séquence narrative à cette unité textuelle traditionnellement désignée par le terme de *récit* et la définition

³ Voir également Adam (1990, 87, 92-94).

minimale proposée par Adam (2009) est une « suite de propositions liées progressant vers un fin » (45). Il distingue plus précisément la présence de six constituants/critères pour pouvoir parler de récit : (A) *une succession d'événements*, plus précisément une succession minimale d'événements se déroulant de manière chronologique en un temps t puis $t+n$ et s'organisant de manière à tendre toujours vers une fin, soit le critère de temporalité et de linéarité d'où découle le sens général du récit, (B) *une unité thématique* mettant en scène au moins un *acteur-sujet S* (animé ou inanimé ; individuel ou collectif) déterminant l'unité d'action, qui n'est possible que si la succession temporelle des événements (A) est mise en relation avec (C) *des prédicats transformés* (prédicats d'être, d'avoir et de faire) caractérisant l'acteur-sujet au début de la séquence et à la fin de la séquence, troisième critère du récit. En résumé, la situation initiale et la situation finale du récit doivent réunir les composantes (A), (B) et (C). D'autre part, l'existence d'un *procès* (D), quatrième critère, permet la transformation des prédicats (C) entre un moment ($m1$), identifié comme la situation avant le procès, et le moment ($m5$), identifié comme la situation après le procès. Le procès, quant à lui, est décomposé en trois moments : $m2$ = début du procès, $m3$ = pendant le procès et $m4$ = fin du procès. Cette transformation se produit par une « mise en intrigue » qui se caractérise par une problématisation au moyen de deux macro-propositions narratives à la base de toute séquence narrative ($Pn2$ et $Pn4$), insérées entre la situation initiale et le début du procès ($Pn1$) et entre le procès et la situation finale ($Pn5$). En principe, la macro-proposition $Pn1$ (Orientation ou Situation initiale) permet d'introduire le récit, de présenter les personnages, les circonstances et l'objectif désiré ou souhaité faisant l'objet des différentes actions entreprises durant le récit. Toutefois, cette exposition des faits n'est pas toujours réalisée au commencement, le récit commence parfois « ex abrupto » par l'action en cours de développement. La macro-proposition $Pn2$ (Complication), appelée le « nœud » de l'histoire, généralement introduite par un connecteur argumentatif (par exemple *mais*), permet de lancer l'histoire et de déterminer le développement du récit. Différents motifs poussent les personnages de l'histoire à engager ou non une action et les variations de ces motifs sont appelées les péripéties ou macro-proposition $Pn3$ - (ré)Action. Plus le récit progresse et plus la tension augmente, ce qui conduit à la macro-proposition $Pn4$ (Résolution) (également introduite par le connecteur *mais*) permettant de résoudre le problème posé et se manifestant comme un déclencheur pour terminer le récit, fin représentée par $Pn5$ (Situation finale). Il faut comprendre ici qu'une simple succession chronologique des événements ne retiendrait en aucun cas l'intérêt du lecteur/auditeur et serait source de confusion, car on ne saurait pas justifier pourquoi telle ou telle chose avait été relatée par l'orateur et Adam souligne l'importance de la mise en intrigue pour aboutir au mouvement logique de tout récit et introduire le cinquième critère

(E) *la causalité narrative d'une mise en intrigue*.⁴ Selon lui « la narration s'appuie sur la logique d'un raisonnement et l'on peut effectivement parler d'un 'enchaînement, lumineusement causal, des actes' » (53). Il s'agit avant tout de relier les événements de manière à ce qu'ils s'expliquent et se coordonnent entre eux assurant la progression du récit, d'en distinguer les causes et les effets. Leur énumération pure et simple n'est pas caractéristique de la séquence narrative, mais plutôt de la description et ne conduirait pas à la compréhension de la portée ou de la signification du récit. Ainsi, le dernier critère, « une des spécificités du récit » (56), distingué par Adam est celui de (F) *l'évaluation finale (explicite ou implicite)* ou la possibilité pour le lecteur/auditeur de tirer les conclusions ou la moralité (« morale » = $Pn\Omega$) des éléments relatés pour former une unité thématique et dégager le sens « à partir des indices à décrypter ». Ainsi, « la structure du récit garantit la maîtrise de la diversité des éléments : assurant la cohésion, elle permet la mémorisation comme la lisibilité des énoncés » (57)⁵. Nous reprenons ci-dessous le schéma du prototype de la séquence narrative proposé par Adam (2009, 54-57)⁶ :

Séquence narrative

Situation initiale (Orientation)	Complication Déclencheur 1	(Ré)Actions ou Evaluation	Résolution Déclencheur 2	Situation finale	Morale
Pn1	Pn2	Pn3	Pn4	Pn5	Pn Ω
(m1)		(m2)+(m3)+(m4)		(m5)	

⁴ ou encore « e) une logique singulière où ce qui vient après apparaît comme ayant été causé par (c'est le *Post hoc, ergo propter hoc* classique) » (Adam 1990, 87).

⁵ Adam (2008) précise : « Au sens large, tout récit peut être considéré comme l'exposé de 'faits' réels ou imaginaires, mais cette désignation générale de 'faits' recouvre deux réalités distinctes : des **événements** et des **actions**. L'**action** se caractérise par la présence d'un **agent** – acteur humain ou anthropomorphe – qui provoque ou tente d'empêcher un changement. L'**événement** advient sous l'effet de **causes**, sans intervention d'un **agent** » (144-145).

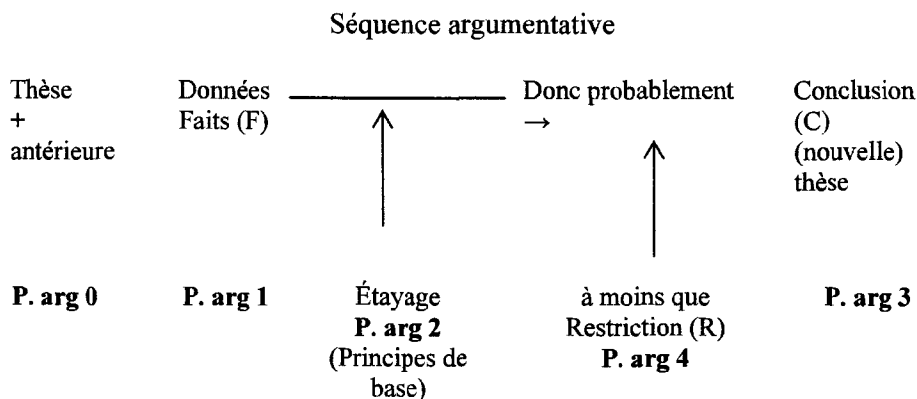
⁶ Nous avons fusionné les schémas des pages 54 et 57 (Adam 2009) en un seul schéma représentatif de l'ensemble des éléments constitutifs.

Les caractéristiques de la séquence argumentative

Adam (2009) fait la remarque suivante :

« (...) un discours argumentatif vise à intervenir sur les opinions, attitudes ou comportements d'un interlocuteur ou d'un auditoire en rendant crédible ou acceptable un énoncé (conclusion) appuyé, selon des modalités diverses, sur un autre (argument/donnée/raisons). Par définition la donnée-argument vise à étayer ou refuser une proposition. On peut dire que ces notions de conclusion et de donnée (ou encore prémisses) renvoient l'une à l'autre » (104)

et pose le discours argumentatif comme un lieu où s'établissent des mouvements réciproques "entre différentes unités textuelles assurant une relation entre ces dernières et débouchant sur la démonstration-justification ou la réfutation d'une thèse. En d'autres termes, la présence de certaines prémisses (données, faits) impose la déduction d'une telle ou telle conclusion-assertion (C) et évite l'obligation pour le sujet parlant d'introduire d'autres données. Cette règle d'inférence est la mise en relation de *données* avec une *conclusion*, elle peut être fondée (implicitement ou explicitement) ou contrariée, à savoir que dans certaines circonstances, la règle d'inférence ne s'applique pas et laisse la possibilité à une restriction ou contre-argumentation. Ces mouvements argumentatifs sont l'induction [Si p alors q], le syllogisme et sa variante l'enthymème. Ainsi, dans le sens d'une définition d'un prototype séquentiel caractéristique de l'argumentation, Adam signale qu'entre les *données* et la *conclusion*, « le passage est assuré par des 'démarches argumentatives' qui prennent l'allure d'enchaînements d'arguments-preuves correspondant soit aux supports d'une règle d'inférence, soit à des micro-chaînes d'arguments ou à des mouvements argumentatifs enchâssés » (Adam 2009, 117) et complète le schéma de base par un principe dialogique, selon lequel le discours argumentatif est toujours orienté contre une autre thèse ou une autre conclusion. Nous reprenons ci-dessous le schéma du prototype de la séquence argumentative (2008, 151) :

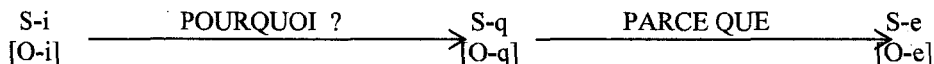
Dans le cas de la réfutation, le schéma de base à trois propositions (P. arg 1, 2 et 3) prend appui sur P. arg 0 (Thèse antérieure). D'autre part, l'ordre linéaire n'est pas immuable - par exemple, il est possible de commencer la séquence argumentative par la (nouvelle) thèse (P. arg 3), elle peut aussi être reprise ou non par une conclusion qui la redouble en fin de séquence ; la thèse antérieure (P. arg 0) et l'étayage (P. arg 2) peuvent être sous-entendus. (Adam 2009, 103-126 ; 2008, 150-153)

Lorsqu'il est question de la séquence argumentative et des marqueurs de connexion, il faut tout particulièrement souligner l'importance et la fréquence des connecteurs argumentatifs qui représentent la manière dont les propositions sont sémantiquement reliées et « déclenchent un retraitement d'un contenu propositionnel soit comme un argument, soit comme une conclusion, soit encore comme un argument chargé d'étayer ou de renforcer une inférence ou comme un contre-argument », d'où les catégories des **connecteurs argumentatifs marqueurs de l'argument** (*parce que, puisque, car, en effet, comme, même, d'ailleurs, etc.*), des **connecteurs argumentatifs marqueurs de la conclusion** (*donc, alors, par conséquent, etc.*), des **connecteurs contre-argumentatifs marqueurs d'un argument fort** (*mais, pourtant, néanmoins, cependant, quand même, etc.*) et des **connecteurs contre-argumentatifs marqueurs d'un argument faible** (*certes, bien que, malgré, quoique, etc.*). D'autre part, les connecteurs argumentatifs jouent également un rôle important au niveau de la structuration textuelle, de la prise en charge et de l'orientation argumentative des énoncés (Adam 2008, 120-122).

Les caractéristiques de la séquence explicative

Prenant en considération la différence qui existe entre les textes informatifs-expositifs (apporter un savoir, exposer des données) et les textes explicatifs (faire comprendre un phénomène, en donner la raison, apporter un éclaircissement pour amener à une conclusion), Adam souligne que les textes informatifs-expositifs sont classés par l'analyse textuelle soit comme des séquences de type descriptif, soit explicatif. La principale spécificité des textes explicatifs se traduit par l'existence d'une question implicite ou explicite (pourquoi) à laquelle il faudra répondre et apporter des justifications ou des éclaircissements conduisant à une conclusion précise (Adam 2009, 127, 130). Il reprend le schéma de la séquence explicative de Grize, où « un premier opérateur [**pourquoi**] ([**comment**] joue parfois le même rôle) fait passer d'une schématisation S-i, qui présente un objet complexe (O-i), à une schématisation S-q, qui fait problème (objet problématique O-q), puis un second opérateur [**parce que**] permet de passer de S-q à une schématisation explicative S-e (O-e) » (132).

Schéma de la séquence explicative de Grize :

Prenant en considération le fait que la schématisation initiale (S-i) est souvent sous-entendue (mais lorsqu'elle est explicite, elle correspond le plus souvent à une description pour amener l'objet problématique thématisé par P. expl. 1), Adam complète le schéma de Grize en identifiant (S-i) à P. expl. 0 (132):

0.	Macro-proposition explicative 0 : schématisation initiale
1. Pourquoi X ? (ou Comment ?)	Macro-proposition explicative 1 : Problème (question)
2. Parce que	Macro-proposition explicative 2 : Explication (réponse)
3.	Macro-proposition explicative 3 : Conclusion – Evaluation

Il note également que P. expl. 3 peut généralement être déplacée en tête de séquence ou effacée (effet d'ellipse). Sinon, « la structure canonique complète est ouverte par un **pourquoi** interrogatif - vraie interrogation dans les dialogues ou fausse interrogation (dite « rhétorique ») dans les structures monologiques -, suivi d'une ou plusieurs réponses en **parce que** » (Adam 2008, 157).

Les caractéristiques de la séquence dialogale

Comparée aux autres séquences ci-dessus, le mode de composition de la séquence dialogale apparaît moins structuré, caractérisé par « une impression de désordre et d'hétérogénéité » (Adam 2009, 145) et bien souvent l'interaction ne fait pas l'objet d'analyse dans les travaux de typologie des textes. Cependant, pour Adam et d'autres (2008, 145-168), le dialogue ou la conversation, voir le monologue, représente une unité textuelle dans laquelle il est possible d'identifier un début et une fin, et des modes d'enchaînement des prises de paroles des interlocuteurs. Plus précisément, le texte dialogal (interaction en général) représente une suite hiérarchisée de séquences appelées échanges et cette séquence-échange serait l'unité constituante du texte dialogal. D'autre part, cette mise en texte est polygérée, c'est-à-dire qu'il est possible d'observer l'intervention successive de plusieurs sujets – intervenants participant tous à la « coconstruction d'un texte unique » (148). Il tente donc de dégager un « noyau prototypique commun à toutes les formes de dialogue » (153). La macro-unité, identifiée comme étant le *texte dialogal*, présente deux types de séquences ou unités constitutives (étant les plus grandes unités

dialogales) : « les *séquences phatiques* d'ouverture et de clôture », plus structurées et ritualisées selon les sociétés, et « les *séquences transactionnelles* constituant le corps de l'interaction » (154), caractérisées par le critère thématique, à savoir que l'on change de séquence transactionnelle en changeant le sujet abordé. La séquence, quant à elle, est représentée par un *Echange* ou paire d'acte de discours (étant la plus petite unité dialogale de base), aussi « un échange est une suite d'*interventions* ». L'exemple ci-dessous, repris à Adam, représente un échange minimal, caractérisé par une intervention initiative (A1 et Ax) et une intervention réactive (B1 et Bx) :

A1 – Bonjour !

B1 – Bonjour ! pour la séquence phatique d'ouverture
et

Ax – Au revoir.

Bx – Au revoir. pour la séquence phatique de clôture.

Aussi, il est utile de remarquer que « la structure d'une séquence-échange peut être binaire, comme on vient de le voir, mais elle semble pouvoir être également ternaire » (156), représentant un troisième temps de l'échange entre deux interlocuteurs (intervention « évaluative »⁷ allant de la « simple reprise en écho à des morphèmes plus ou moins chargés de valeurs émotives ou appréciatives »), mais si cette troisième intervention est négative, il n'y a pas de complétude dans l'interaction et un échange supplémentaire s'impose. Comme d'autres, il considère que la plupart des séquences ternaires sont composées de deux échanges : Question-Réponse et Service-Remerciement. D'autre part, en tentant de définir les unités constitutives de l'échange, Adam observe que des gestes ou des mimiques peuvent également représenter un échange ou bien remplacer une intervention ou intervenir en même temps qu'un énoncé verbalisé. Pour être donc plus précis dans son analyse de la séquence dialogale, il préfère dire qu'un échange est constitué de *clauses*, représentant une proposition ou un acte de langage, à savoir « une conduite à la fois verbale et mimo-gestuelle » (158). Les échanges peuvent aussi avoir un schéma imbriqué (c'est-à-dire que la question « - *Vous avez l'heure ?* » est à la fois une question et une requête, et la réponse « - *Bien sûr. Il est six heures.* » représente une réponse à la question et une réponse à la requête) et toute intervention peut être constituée par un récit complet ou par une explication enchâssée en un point de l'échange ou encore l'absence de réponse peut entraîner un autre échange enchâssé (voir exemples 159-163). Nous reprenons

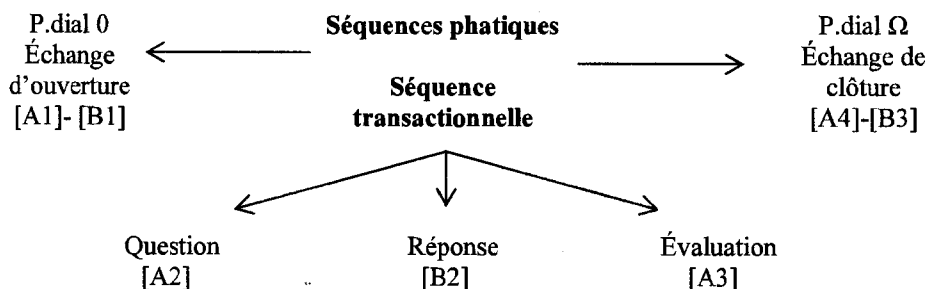
⁷ A2 = intervention « évaluative » dans l'échange ternaire suivant :

« A1 – Qu'est ce que tu lis ?

B1 – Un bouquin de linguistique textuelle.

A2 – Лингвистиче́е те́ктуе́лле ! / Ах бон ! / Бен дис доңц ! / Тр[и]с биен ! / Бен мерде ! » (Адам 2009, 156)

ci-dessous le schéma élémentaire de la séquence dialogale proposé par Adam (2008, 161) :

Les caractéristiques de la période /séquence descriptive

Après avoir réalisé une première et une seconde analyse de la description et du prototype de la séquence descriptive dans *Eléments de linguistique textuelle* (1990) et dans *Les textes : types et prototypes*⁸ (2009), Adam (2008) redéfinit le texte descriptif comme une « période » et abandonne le terme de « séquence », car la description ne semble pas présenter un ordre déterminé et structuré de regroupement des propositions-énoncées en macro-propositions liées entre elles (139). Selon lui, pendant longtemps, la description avait distingué des sous-catégories, comme la description de personne (portrait moral, portrait physique), la description de choses, de lieux (topographie et paysage), de temps (chrono-graphie), d'animaux et de plantes, etc. Les techniques utilisées sont le montage en parallèle (descriptions consécutives ou alternées), l'hypotypose (exposition vive de l'objet par des procédés stylistiques) et le tableau (mise en situation, regroupement autour d'un motif ou personnage principal).

Du point de vue de la composition textuelle, Adam (2008) identifie « quatre macro-opérations regroupant neuf opérations descriptives qui engendrent une dizaine de types de propositions descriptives de base » et

⁸ Dans une première analyse intitulée « Aspect de la structuration du texte descriptif : les marqueurs d'énumération et de reformulation », Adam (1990, 143, 190) assimile l'énumération des parties et/ou des propriétés d'un tout sous la forme d'une simple liste au « degré zéro de la description » et identifie des procédures de mise en séquence et de hiérarchisation (sous un thème-titre qui garantit l'unité sémantico-référentielle d'une séquence) par des organisateurs permettant de structurer le tout (organismes énumératifs, organisateurs temporels, organisateurs spatiaux, organisateurs IL Y A et C'EST). Il analyse aussi les marqueurs de l'opération de reformulation du thème-titre, qui ont également le même rôle de structuration de la séquence descriptive (récapitulation, définition et redéfinition).

Dans la deuxième analyse, Adam (2009, 75-102) reprend en détails les quatre procédures descriptives (ou macro-opérations) résumés dans cette partie. Il distinguait alors la procédure d'ancrage : ancrage, affectation et reformulation, la procédure d'aspectualisation, la procédure de mise en relation et la procédure d'enchâssement par sous-thématisation.

souligne que « l'absence d'ordre séquentiel de ces opérations est responsable de l'impression d'anarchie descriptive » (140-144).

1. Opérations de thématisation :

- pré-thématisation (ou ancrage), il s'agit de la dénomination immédiate de l'objet qui ouvre (portée à droite) une période descriptive et annonce un tout ;

- post-thématisation (ou affectation), il s'agit d'une dénomination retardée de l'objet et nomme le cadre de la description seulement en cours ou en fin de séquence, dans ce cas la description peut rester énigmatique et n'apparaît pas immédiatement comme une unité de sens ;

- re-thématisation (ou reformulation), il s'agit d'une nouvelle nomination de l'objet, qui recadre le tout en créant une boucle et signale la fin de la période descriptive et implique une première nomination ;

2. Opération d'aspectualisation :

- fragmentation (ou partition), représente la sélection de parties de l'objet de la description

- qualification (ou attribution de propriétés), représente la mise en évidence de propriétés du tout et/ou des parties sélectionnées par l'opération de fragmentation ;

3. Opérations de mise en relation :

- relation de contiguïté, c'est-à-dire que l'objet est mis en situation temporelle (temps historique ou individuel) ou spatiale (entre d'autres objets) ;

- relation d'analogie, il s'agit d'une forme d'assimilation comparative ou métaphorique avec d'autres objets-individus pour décrire le tout ou ses parties ;

4. Opérations d'expansion par sous-thématisation : il s'agit de greffer n'importe quelle opération sur (ou en combinaison avec) une opération antérieure.

D'autre part, il est important de souligner que pour compenser le manque l'ordre ou de linéarité du segment descriptif, la langue dispose d'organiseurs et de connecteurs pour assurer la transition entre la description et la mise en texte de celle-ci et par conséquent assurer aussi la lisibilité et l'interprétation des descriptions : l'écrivain ou l'orateur adopte un plan (*d'abord, puis, et enfin*).

Il existe aussi deux principaux modes de décrire, le **décrire perceptuel** (le descripteur peut voir, entendre, toucher, sentir ou goûter) et le **décrire épistémologique** (qui met en évidence l'état du savoir du descripteur) (2008, 139-144).

La structuration séquentielle des textes

Etant donné qu'il est parfois possible de constater que le regroupement des propositions ne conduit pas toujours à une séquence complète et achevée, Adam (2008, 164-179) souligne que l'existence d'un plan de texte est un

facteur essentiel pour assurer l'unité de la structure compositionnelle ; à un niveau supérieur, celui-ci peut être *conventionnel*, fixé par le genre de discours ou *occasionnel*, inattendu. D'autre part, à l'intérieur de ces plans de textes, les séquences sont organisées et agencées de manière à obtenir deux types de constructions :

1. **combinaison de séquences** identiques ou différentes, avec trois types d'agencements de base permettant de lier les séquences entre elles

- séquences coordonnées (succession) (Séq. 1 + Séq. 2 + Séq. 3 + Séq. n) ;

- séquences insérées (enchâssement) ([Séq. 1 ... [Séq. 2] ... Séq. 1]) ;

- séquences alternées (montage en parallèle) ([Séq. 1 ... [Séq. 2 ... [Séq. 1 suite [Séq. 2 suite ... Séq. 1 fin] Séq. 2 fin]])

2. **Dominante** (donnant un effet de type de texte - *narratif, descriptif, argumentatif, explicatif* ou *dialogal*) :

- par la séquence enchâssante (ouvrant et fermant le texte) ;

- par le plus grand nombre de séquences d'un même type ;

- par la séquence par laquelle on résume le texte

Aussi l'agencement peut être **uni-séquentiel** (le plus simple et le plus rare) et **pluri-séquentiel** (soit homogène, avec un seul type de séquences combinées, soit hétérogène, avec un mélange de séquences différentes).

Nous admettons que cette présentation a peut-être été un peu longue, mais nous estimons qu'elle est essentielle pour informer le lecteur, dans les limites de cet article, de l'intégralité des travaux et de la théorie d'Adam sur les constituants des séquences discursives. Tout en découvrant l'approche ainsi résumée d'Adam, le lecteur se trouve dans la possibilité de dégager les avantages pour les interprètes de conférence de maîtriser les caractéristiques intrinsèques des unités textuelles. Cependant, nous souhaiterions souligner les aspects spécifiques facilitant, selon nous, le traitement de l'information lors du processus de l'interprétation de conférence.

Tout d'abord, admettre que la compétence discursive, présente chez tout être humain, est une compétence naturelle permet à l'interprète, malgré cette analyse linguistique complexe, de prendre conscience du fait qu'il est constamment exposé dans sa vie de tous les jours à interpréter le sens d'un texte/discours. Ce qu'il fait généralement sans rencontrer de problèmes majeurs. Ainsi, se retrouver dans le rôle d'interprète devrait être perçu par lui, non pas comme une situation artificielle et pénible, mais comme une situation naturelle, identique à laquelle il participe quotidiennement dans le cadre de la communication et de la compréhension des messages. Cela lui permet également d'acquérir une totale confiance en soi et d'avoir un contrôle sur la situation d'interprétation.

Les travaux d'Adam permettraient également à l'interprète d'identifier les éléments ou les informations d'un texte/discours faisant normalement l'objet de la mémorisation chez un sujet possédant la compétence langagière. Il

sait désormais, de manière plus consciente, que les informations s'organisent en blocs ou unités de sens et mobilisent une stratégie d'anticipation pour assurer la compréhension et l'enchaînement des idées, par conséquent ces constituants devraient faire l'objet d'une écoute active et d'une concentration plus grande de l'interprète. Ils faciliteraient aussi la perception du début et de la fin du texte, des modes d'organisation des idées principales et des idées secondaires, de la structuration du texte. L'interprète serait désormais plus apte à saisir la macro et la micro structure d'un texte/discours. Pour être plus précis, nous dirions qu'il serait plus attentif à la manière dont s'établissent les relations intra et inter phrastiques, au plan du texte/discours en repérant les opérateurs organisationnels, aux connecteurs argumentatifs, à la communication non verbale, à la mise en texte de certains éléments, etc., c'est-à-dire à la manière dont se construit le sens dans un texte/discours par la coordination, la cohérence et la cohésion des éléments entre eux. L'interprète serait aussi plus à même de deviner l'orientation argumentative de l'orateur et la progression du sens. En un mot, il pourrait avoir une meilleure représentation mentale du sens.

Finalement, les travaux d'Adam permettraient à l'interprète de reconnaître rapidement les schémas ou prototypes de textes pour adapter les stratégies à mettre en œuvre lors du traitement de l'information et de réduire l'effort ou l'énergie nécessaire. La condition, donc, est de s'investir préalablement dans une réflexion sérieuse sur l'importance de chaque constituant des séquences discursives. Nous estimons que cette phase préparatoire est essentielle pour une bonne acquisition des différents modes d'interprétation, vu que chaque séquence discursive se prête à un mode d'interprétation bien déterminé.

En somme, la maîtrise des constituants des différentes séquences discursives assurerait une meilleure analyse du discours et une plus grande efficacité du processus. Des recherches supplémentaires pourraient être réalisées pour vérifier s'il est possible de distinguer et d'appliquer des stratégies particulières en présence de constituants textuels bien distincts, car nous sentons qu'il existe un lien. Une fois vérifiées, ces hypothèses contribueront non seulement à une meilleure qualité de l'interprétation, mais aussi à meilleure formation des interprètes de conférence.

Bibliographie:

Adam, J-M. (1990) *Éléments de linguistique textuelle, Théorie et pratique de l'analyse textuelle*, Bruxelles - Liège : Mardaga Philosophie et Langage, 2ème Edition, 265.

Adam, J-M. (2004) *Linguistique textuelle : des genres de discours aux textes*, Paris : Nathan Université [1999], 2ème Edition, 208.

Adam, J-M. (2008) *La linguistique textuelle, Introduction à l'analyse textuelle des discours*, Paris : Armand Colin [2005], 2ème Edition, 239.

Adam, J-M. (2009) *Les textes : types et prototypes, Récit, Description, Argumentation, Explication et Dialogue*, Paris : Armand [1992], Colin, 2ième Edition, 223.

Bastin, G. L. (2003) "Les marqueurs de cohérence en interprétation consécutive", *The Interpreters' Newsletter*, No 12, 175-187.

Bühler, H. (1988) "Introductory Paper : Text Linguistics, Text Types and Prototypes", *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, XXXIII, 4, 465-467.

Degueudre, Ch. (2002) "Le rôle de l'imagerie dans la communication réalisée par un interprète », *Meta : journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, vol. 47, n° 1, 58-86.

Dillinger, M. (1990) « Comprehension during interpreting: what do interpreters know that bilinguals don't? », *The Interpreters' Newsletter*, No 3, 41-58.

Emery, P. G. (1991) "Text Classification and Text Analysis in Advanced Translation Teaching", *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, XXXVI, 4, 567-577.

Garzone, G. (2000) "Textual Analysis and Interpreting Research", *The Interpreters' Newsletter*, No 10, 69-88.

Gerzymisch-Arbogast, H. (2004) "Theme-rheme organisation (TRO) and translation". In *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Edited by Herbert Ernst Wiegand, Berlin, New York : Walter de Gruyter, Band 26.1, 593-600.

Gile, D. (1995a) *Basic Concepts and Models for Interpreting and Translator Training*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Compagny, 277.

Gile, D. (1995b) *Regards sur la recherche en interprétation de conférence*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 276.

Hatim, B. / Mason, I. (1997) *The Translator as Communicator*, London : Routledge, 2nd Edition 2005, 244.

Hatim, B. / Munday, J. (2006) *Translation, An advanced resource book*, London and New York : Routledge, 2nd Edition, 373.

Ivir, V. (2004) « Translation as a topic of linguistics and text science », in *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Edited by Herbert Ernst Wiegand, Berlin, New York : Walter de Gruyter, Band 26.1, 229-284.

Kussmaul, P. (2005) "Translation through Visualization", *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, L, 2, 378-391.

Lederer, M. (1994) *La traduction aujourd'hui*, Paris : Hachette, 223.

Lederer, M. (2007) « Can theory help translator and interpreter trainers and trainees ? », *The Interpreter and Translator Trainer 1 (1)*, Manchester : St. Jerome Publishing, 15-35.

Mackintosh, J. (1985) "The Kintsh and Van Dijk Model of Discourse Comprehension and Production Applied to the Interpretation Process", *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, Vol. 30, No 1, 37-43.

Mason, I. (1998) "A Text-Linguistic Perspective on Translation Training", *Quelle formation pour le traducteur de l'an 2000?*, Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 6, 7 et 8 juin 1996, Réunis par Fortunato Israël, Collection de « Traductologie », No 9, Didier Erudition, 57-76.

Niedzielski, H. (1988) "Prolégomènes à la typologie de textes en interprétation simultanée", *Meta : journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, XXXIII, 4, 491-496.

Niska, H. (1999) *Text Linguistic Models for the Study of Simultaneous Interpreting*, Stockholm University. Disponible sur <http://www.reocities.com/~tolk/lic/LIC990329.htm>

Nord, Ch. (2004) "The practice and theory of consecutive and simultaneous interpretation". In *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Edited by Herbert Ernst Wiegand, Berlin, New York : Walter de Gruyter, Band 26.1, 779-914.

Pöschhacker, F. (2004) *Introducing Interpreting Studies*, London : Routledge, 252.

Seleskovitch, D. / Lederer, M. (1989) *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*, Paris : Didier Erudition, Collection « Traductologie » No 4, 281.

Seleskovitch, D. / Lederer, M. (1993) *Interpréter pour traduire*, Paris : Didier Erudition, Collection « Traductologie 1 », 3ème Edition, 311.

Van Besien, F. (1999) « Anticipation in Simultaneous Interpretation », *Meta: journal des traducteurs / Meta : Translators' Journal*, XLIV, No 2, 250-259.

Мирјана АЛЕКСОСКА-ЧКАТРОСКА

ЗА ПОЛЕЗНОСТА ОД ВЛАДЕЕЊЕТО НА СОСТАВНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ
НА ТЕКСТУАЛНИТЕ ЕДИНИЦИ ЗА ПОДОБРА ОБРАБОТКА
НА ИНФОРМАЦИИТЕ ПРИ КОНФЕРЕНЦИСКОТО ТОЛКУВАЊЕ

(Резиме)

Клучни зборови: текстуална лингвистика, конференциско толкување, говорни секвенци, структурирање на текстот/говорот, толкувачки стратегии, составен елемент, видови и прототипи на текстови.

Овој труд има за цел да ги прикаже истражувачките резултати на текстуалната лингвистика за да им се укаже на конференциските толкувачи на присуството на постојани составни елементи со коишто се карактеризираат текстуалните единици на еден говор. Сметаме дека со изучувањето и совладувањето на овие составни елементи од страна на конференциските толкувачи може значително да се олесни обработката на информациите при процесот на толкување, односно дека претходното изучување на начинот на којшто текстовите/говорите се структурирани е исто толку важно како и користењето на различните стратегии при конференциското толкување.

Анета ДУЧЕВСКА
Бобан КАРАПЕЈОВСКИ
Бојан ПЕТРЕВСКИ

ЗА КОНГРУЕНЦИЈАТА ВО РЕЛАТИВНИТЕ ЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Клучни зборови: зависна синтагма, конгруенција, релативизација, рестриктивност, нерестриктивност, фокус, контекст.

Предмет на интерес во овој труд претставува конгруенцијата по категоријата број во оние релативни реченици во кои како релативизирана именска група се јавува зависна синтагма од типот 'еден од некого/нешто'. Прашањето што произлегува од оваа тема и што го поставуваме на разгледување е дали може во посочениот структурен тип релативни реченици да се јави и еднинско и множинско согласување меѓу релативизираната именска група во главната дел-реченица и прирокот во зависната дел-реченица¹, или само множинско. Илустрирано со пример, прашањето е дали се прифатливи и двете варијанти: 'Една од земјите што ни помага е Шведска'/'Една од земјите што ни помагаат е Шведска', или, пак, само втората.

За да се одговори на ваков тип јазични прашања, обично се консултира јазичната норма, која, за конкретниов случај, вели: „Лично-глаголската форма во зависната дел-реченица треба да се согласува по број со релативизираната именска група, која е во множинска форма“ (Л. Минова-Ѓуркова 2000, 263). Ако го додадеме кон овој опис и фактот дека за македонскиот јазик е типично согласувањето по форма, т.е. по блискост, поставеното прашање можеме да го затвориме и да го документираме како решено. Меѓутоа, не смееме, а да не ја консултираме и јазичната практика, која е, или би требало да биде, во спрега со нормата за повеќе прашања, ако не за сите. Практиката вели дека се среќаваат примери и со еднинско согласување, и со ова се отвораат нови прашања: дали се работи за недоследност во овие случаи и треба лекторски да се интервенира или, пак, се работи за некаква суптилна разлика/нијанса во

¹ Ова се однесува на случаите кога релативизираната ИГ е во функција на подмет во зависната дел-реченица; ако е таа во функција на предмет, согласувањето ќе се гледа меѓу неа и соодветната кратка заменска форма.

пак, вели дека не се коректни (со забелешка дека употребата на прилогот *единствено/само* не влијае врз прифатливоста), затоа што, логички, тие не може да се парафразираат како: 'Од студентите што е Американец, (само) еден задоцни'. Воопшто, авторот смета дека не е можно да се покаже значењето 'само еден студент е Американец и тој студент задоцни' со помош на релативна дел-реченица, дури таа и да е нерестриktivна: '(Само) еден од студентите, кој е Американец, задоцни'. Според него, со ваква реченица се дава импликација, но не и потврда за наведеното значење. Единствениот начин да се прецизира бараното значење би била, според него, следната реченица:

- (4) *The only one of the students who is American was late.*
(*'Единствениот од студентите што е Американец задоцни'.)*

со која, пак, заменката *one* добива друга функција и значење во англискиот јазик. Меѓутоа, авторот ја зема предвид и јазичната практика, каде што, сепак, се среќава единско согласување, па тие примери ги објаснува со менување на фокусот: ако е фокусот врз (под)множество елементи, тогаш се прави множинско согласување; ако е тој врз специфичен, изделен елемент од множеството – единско.

Исти дилеми околу граматичката коректност на ваков тип реченици наоѓаме и на други интернет-страници од форумски тип³. Тука прашањето гласи што е правилно и се даваат следните двојки реченици:

- (5) *Alex is one of the employees who works 24 hours.*
(*Алекс е еден од вработените што работи 24 часа.*)
(5a) *Alex is one of the employees who work 24 hours.*
(*Алекс е еден од вработените што работат 24 часа.*)
(6) *Alex is the only one of the employees who works 24 hours.*
(*Алекс е единствениот од вработените што работи 24 часа.*)
(6a) *Alex is the only one of the employees who work 24 hours.*
(*Алекс е единствениот од вработените што работат 24 часа.*)

Одговорот на прашањето⁴ е дека и (5) и (5a) се прифатливи во зависност од фокусот: во (5) фокусот е на 'Алекс', во (5a) на 'вработените'. Во втората двојка реченици, прифатлива е само (6), затоа што 'единствениот' еднозначно го става фокусот врз 'Алекс', па оттаму можно е само единско согласување.

³ <http://www.usingenglish.com/forum/ask-teacher/31128>

⁴ Прашањето е поставено од страна на нерегистриран учесник во форумот, додека одговорот го дава регистриран член на форумот според свое мислење.

Ќе наведеме уште еден извор од електронската мрежа⁵, кој претставува апстракт од поголема статија за конгруенцијата во релативните реченици во холандскиот јазик. Авторот на статијата ја базира својата анализа врз тврдењето дека, иако прескриптивните граматика на холандскиот јазик го третираат еднинското согласување како граматички неточно, а множинското како правилно, мнозинството холандски говорители повеќе користат еднинско согласување, особено во говорениот јазик. Причините за ваквата ситуација авторот ги бара во повеќе фактори, а ги илустрира со материјал од корпусот на холандскиот говорен јазик. Од анализата произлегува дека множинското согласување превладува со неживи именки, наспрема живите, со кои се јавува еднинско согласување. Исто така, како клучен фактор се наведуваат семантиката и синтаксата на именската група 'еден од нешто/некого', во смисла, дали во оваа ИГ има еден или повеќе детерминатори. Инаку, како аргументи за очекуваното и препорачано множинско согласување, авторот наведува три мотивации: синтаксичка (прирокот во релативната дел-реченица се однесува на ИГ чиј центар е во множина), семантичка (ИГ реферира на (под)множество) и конгруенциска (според конгруенцијата по блискост глаголот се согласува со најблиската именка, а таа е во множина).

Од аспект на логичкиот фактор, кој исто така треба да се земе предвид во толкувањето на овие случаи, ќе го наведеме тврдењето на Андрејчин (Андрејчин 1961, 314), кое се вклопува во она на традиционалната граматика и ја стеснува употребата, односно конгруенцијата, само на можнинска. Тој, разгледувајќи го примерот

(7) „Тоа беше едно од постојаниите прашања, со кое се занимававме“⁶,

пишува дека конгруирањето тука е неправилно и направено со **бројот** (задебеленото наше, поради дополнителната информација за природата на „еден“ – број, според Андрејчин, а не неопределен член), а треба да се направи со именката „прашања“. Во парафразата Андрејчин тврди дека смислата на оваа реченица е дека прашањето за кое се зборува е дел од поголема група прашања и дека тие се занимавале постојано со сите тие прашања. И, ако е тоа смислата, бездруго има право дека „ако се постави односната замена во еднина, станува бесмислено споменувањето на 'постојаните прашања' во главната реченица“. И следните два негови примера⁷ апсолутно му ја потврдуваат тезата, бидејќи се работи за случаи

⁵ www.let.rug.nl/deswart/strucAlt/abstracts/abstract_Hogeweg.pdf

⁶ „Това беше един од постојаните въпроси, с който се занимавахме“.

⁷ „Тази книга е една од многото (книги), в които се рисуват героичните борби на нашия народ за социална справедливост“.

„Авторът на тази книга е от ония, които непосредно са преживеали описваните събития“.

во кои изделениот елемент од множеството е идентичен со другите членови на тоа множество. Во таквите случаи, апсолутно е беспредметно да се зборува за еднинско согласување.

Квирк (Quirk и др. 1985, 765) го зема предвид фокусот на релативизацијата како фактор за изборот меѓу еднинското и множинското согласување, т.е. дали подлежи на релативизација општоста или единственоста, и ги дава следниве примери:

(8) *Charlatanry is one of the many words in English that are of French origin.*

[=Of the many words in English that are of French origin, charlatanry is one.]

Шарлаџансиџво е еден од многуиџе зборови во анџлискиоџ јазик шџо се од француско џоџекло.

[=Од многуиџе зборови во анџлискиоџ јазик шџо се од француско џоџекло, шарлаџансиџво е еден.]

(8a) *Charlatanry is one of the common vices that is particularly contemptible.*

[=Of the common vices, charlatanry is one that is particularly contemptible.]

Шарлаџансиџвоџо е еден од чесџиџе џороџи шџо е особено џпрезрив.

[=Од чесџиџе џороџи, шарлаџансиџвоџо е еден шџо е особено џпрезрив.]

Од наведените описи за односната проблематика може да се заклучи дека јазичната појава што ја разгледуваме овде има белег на јазична универзалија, која горе-долу се третира на ист начин, т.е. на која ѝ се пристапува од аспекти што се повторуваат (природата на синтагмата 'еден од некого/нешто', рестриктивност/нерестриктивноста, фокусот, логичкиот фактор и сл.). Имајќи ги предвид посочените согледувања, како и оние сознанија до кои дојдовме ние, во натамошниот текст ќе претставиме можна анализа и толкување на примери од македонскиот јазик.

При анализата, во некои случаи го посочуваме и контекстот на односната конструкција, зашто нејзиниот карактер може да дојде до израз само во него. Од друга страна, имаме предвид дека конструкциите чиј контекст не го наведуваме може да се проблематизираат, т.е. да се толкуваат различно во зависност од контекстот во кој ќе се постават, така што инсистираме на тоа да се разгледуваат изолирано.

Во случаите со множинска конгруенција, независно од тоа дали е релативната реченица рестриктивна или нерестриктивна, како што наведовме, ситуацијата е јасна. Ако е референтот на синтагмата воведена со *од* идентификуван (на пример, со членска морфема во функција на ана-

форска/ситуациска определеност), релативизацијата е нерестриктивна (9), (10). Ако ја условува зависната дел-реченица идентификацијата на референтот на именската синтагма воведена со *од*, членската морфема е во катафорска функција, а релативизацијата – рестриктивна (11), (12).

(9) *Еден од актуелните проблеми, за кои дискутираа својски експерти, е следниов.*

(10) *Еден од нив, кои сè уште не се огласиле, е и лидерот на оваа партија.*

(11) *Еден од факторите што се пресудни е економската криза.*

(12) *Една од земјите што не учествуваа во дебатата е Германија.*

Од друга страна, единската конгруенција не е спорна во нерестриктивните релативни конструкции, односно се среќава таму каде што зависната дел-реченица реферира на *еден*... (13), (14):

(13) *Се запозна со еден од најголемите специјалисти во областа, од кога прва може да се очекува.*

(14) *Многу од вработените се корумпирани. Еден од нив, кога нема да го именувам, го познавате и вие.*

Со проблем се соочуваме, како што посочивме, во рестриктивните релативни конструкции со единско согласување, зашто најголемиот дел од тие случаи е резултат на разидувањето меѓу формата и семантиката; членската морфема е во катафорска функција, а конгруенцијата – единска. Причината за несообразноста меѓу формата и семантиката се состои во центричноста, упадливоста на именската синтагма *еден*...⁸, која, бидејќи функционира како центар на сложената именска синтагма (на пример, *еден од луѓето што дојдоа/дојде?*), се наметнува како фактор за конгруенцијата, т.е. во практиката често налага единско согласување и во случаите каде што, семантички, се релативизира *од*-синтагмата. Такви се примерите:

(15) *...додека што се чува нејосредно по акцијата на вториот слој од крајот. И ова, ш. е. должината на зборот, треба да го*

⁸ Синтагмата *еден*... е елипсична, т.е. имплицитно го содржи конститутивниот елемент на синтагмата воведена со *од*.

изделиме како еден од условиџе шџо вџјаел љри џубеџеџо на некои консонанџи во инџервокална џозиџија.

(16) Кај евроџскиџе хрисџџјански народи џџе се џознаџи џод разни имиџа, а еден од џџерминџџе шџо се среќава е и некрсџџени денови. Овој назив несомнено е добиен џод вџјание на хрисџџјансџивоџо, со оглед на џоа, шџо, сџјанува збор за деновиџе од ...

Нормата ја отфрлува можноста за еднинска конгруенџија во рестриктивните релативни конструкции од овој тип, што го аргументира токму со неусогласеноста меѓу формата и семантиката: парафразата на првиот пример е: 'Има повеќе услови што вџјаеле при... Должината на зборот е еден од нив'; а на вториот: 'Има повеќе термини што се среќаваат. Некрстени денови е еден од нив'.

Да ги разгледаме, сега, конструкџиите во (17) и (18).

(17) Никоџаш не им бил наклонџџ на џоџезиџџе на својаџа блиска сорабоџџничка. Сџјак, има еден од нив за кој се изјасни џозиџџивно.

(18) Мислев дека сџџе џријаџџели би ми џомоџнале. Вџера имав искусџиво со еден од нив шџо ми џо смени мислеџеџо.

Како што се забележува, во (17) потезите на блиската соработничка се обопштени како *неџаџџивни*, т.е општоокарактеризирани како такви, со оглед на ненаклонетоста. Во речениџата што следува еден елемент од посоченото множество (*џоџезиџџе*) се контрастира со другите, се изделува по тоа што отстапува од нив, односно се квалификува како позитивен, што е сугерирано и лексички (преку партикулатата *сџјак*). Од ист карактер е и (18), каде што пријателите се обопштени како *склони кон џомоџи*, а потоа еден од нив посредно, преку менуваџето на мислеџето, се контрастира по тоа што не го поседува тој признак⁹.

Следуват две двојки примери што ги даваме изолирано, без контекст:

(19) Една од земјџџе шџо не учесџивуваа во дебаџаџа си оџџде џорано.

⁹ Именските синтагми во (17) и (18) може да се парафразираат со показната заменска придавка за квалитет (*џаков*) во катафорска, корелативна функција, што укажува дека е релативизацијата од квалификативен, а не од индивидуализирачки карактер: *еден џаков џоџеџ од нив за кој се изјасни џозиџџивно; еден џаков џријаџџел од нив шџо ми џо смени мислеџеџо.*

(19a) *Една од земјинџе шџо не учесџуваше во дебџаџаџа си оџџе џорано.*

(20) *Една од книџинџе шџо џи добив за роденден ми се доџаџна.*

(20a) *Една од книџинџе шџо ја добив за роденден ми се доџаџна.*

Како што укажавме погоре, варијантите со множинско согласување, (19) и (20), не се спорни поради веќе наведените причини. Што се однесува на варијантите со еднинско согласување, (19a) и (20a), сметаме дека е можна само (19a) поради тоа што во неа се јавува контраст: 'таа што не учествуваше си отиде порано', т.е. релативната дел-реченица го опфаќа само центарот од целата ИГ (една), го изделува по контраст, и затоа е рестриктивна. Во (20a) тоа не е случај и овој пример би бил прифатлив само ако се постави како нерестриктивна релативна реченица:

(20b) *Една од книџинџе, која ја добив за роденден, ми се доџаџна.*

Заклучни белешки:

1. Во случаите кога именската група '*еден од...*' подлежи на рестриктивна релативизација со која се изделуваат елементите претставени со членуваната именка во множина според некаков признак, конгруенцијата е множинска. Ова во голема мера се потврдува со примери од практиката, иако се среќаваат и примери со еднинско согласување, кое, во овој случај, е неоправдано. В. пр. (15) и (16).

2. Во случаите кога именската група '*еден од...*' подлежи на рестриктивна релативизација со која се изделува едниот елемент од множеството (претставен со '*еден*') наспрема другите, и тоа според контраст/опозитност/различност, конгруенцијата е/може да биде еднинска. Сметаме дека токму воведувањето контраст¹⁰ има клучна улога за прифатливоста и оправданоста на еднинското согласување. Сопоставувањето по опозитност, всушност, едното го прави единствено во однос на општото. Ако не постои спротивно, тогаш нема ни потреба од изделување – за него ќе важат општите карактеристики. Во практиката, примери со оправдано еднинско согласување при рестриктивна релативизација среќаваме ретко, што веројатно се должи на примарноста на согласувањето по форма, па семантичките фактори (во случајов контрастот), кои би наметнале инаква конгруенција, се ставаат на втор план или воопшто не се земаат предвид. При ексцерпцијата на примери, сретнавме само еден со оправдано еднинско согласување:

¹⁰ Контрастот не е ексклузивитет на *еден од*-именските синтагми. Тој е суштината на секоја атрибуција. При карактеризирањето на некој ентитет како *добар*, *среќен*, *лош*, *слаб*, потребно е да се претпостави дека има и такви што не се *добри*, *среќни*, *лоши*, *слаби* итн.

- И нема ни еден од нив што не ги чувствуваше сè иоболезнено анахроничностите на вчерашното, како бреме што го сиречува постојното најред. (Д. Митрев, Избор: Критериум и догма.)

3. Во случаите кога именската група 'еден од...' подлежи на нерестриktivна релативизација, можно е и единско и множинско согласување, во зависност од тоа што е во фокусот на релативизацијата. Во практиката ова го потврдуваат голем број примери, со тоа што во некои од нив се забележува отстапување од нормата во поглед на сврзувачкиот збор¹¹: ако е релативизацијата нерестриktivна се препорачува употреба на релативната замена кој, а не на што. Сп.:

- Во еден од нив, што се наоѓа во една ситаромакедонска книга, има податоци за односите меѓу Марко Крале и неговата прва жена Тодора. (К. Симитчиев, Марко Крале во македонската народна епика.)

Призмата низ која ја разгледавме оваа јазична проблематика претставува само вовед или еден начин на толкување. Се разбира, има простор за уште подетални проучувања (самата природа на конструкцијата *еден од...*, видот на прирокот, употребата на *само/единствено/единствено*, придавки во суперлатив и сл.), кои ги оставаме за некоја друга пригода.

Користена литература:

Андрейчин, Любомир. 1961. *На езиков постои*. София: Наука и изкуство.

Минова-Гуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Quirk, Randolph и др. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman.

¹¹ Оваа отстапка е честа воопшто кај релативните реченици.

Aneta DUČEVSKA, Boban KARAPEJOVSKI, Bojan PETREVSKI

SOME ASPECTS OF AGREEMENT IN RELATIVE CLAUSES

(Summary)

Key words: dependent NP, agreement, relativization, restrictive, nonrestrictive, focus, context.

The paper deals with the issue of whether a singular or plural agreement should be applied in relative clauses headed by the noun phrase *one of the*, i.e. whether the sentences *One of the countries that help us is Sweden* and *One of the countries that helps us is Sweden* are both grammatically acceptable. Most of the prescriptive grammars state that only the plural agreement is grammatical, justifying it with syntactic (formal agreement with the plural noun) and semantic (the relative clause refers to a subset of a larger set of elements) reasons. However, data from various written texts show that examples with singular agreement are also possible, albeit in a specific context. That context includes factors like restrictiveness, nonrestrictiveness, and above all, semantic contrast. The following conclusions can be drawn from the presented analysis: a) when the relative clause is restrictive and refers to a subset of a larger set of elements (the focus of the relativization is on the plural noun), the agreement is plural; b) when the relative clause is restrictive and refers to a single element of the subset (presented by *one*) by opposing it in terms of contrast (the key factor), thus focusing on its uniqueness, the agreement is/could be singular; c) when the relative clause is nonrestrictive, both singular and plural agreement could occur, the focus of the relativization remaining the sole factor for the choice.

Александра САРЖОСКА

ЗА НЕКОИ ЈАЗИЧНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЕКОНОМСКИОТ ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ ДНЕВЕН ПЕЧАТ

Клучни зборови: италијански јазик, функционален стил, дневен печат, заемки

Се смета дека економско-финансискиот сектор во печатот претставува составен дел од политичката хроника. Пред сè, во овој сектор, може да се констатира постоење на нуклеус од значења и техницизми резервиран само за добрите познавачи на оваа проблематика. Сепак, проблемот најчесто се јавува во неможноста со точност да се докаже дали овој сектор има јасно дефинирана лексика и дали таа може со прецизност да се опише?

Несомнено е дека интернационалниот карактер на економскиот јазик (најголемиот број термини се калки од англискиот јазик) претставува гаранција за семантичката еднозначност на терминот. Сепак, постојат случаи во кои се забележува варирање во значењето од јазик во јазик на термини врзани за основните економски и финансиски поими.

Во врска со таа појава Дардано смета дека економско-финансискиот функционален стил има посебен аспект, подложен на понатамошна модификација токму во весниците и додава дека "*весничкиот е идеално место за јазична размена*"¹.

Прелистувајќи кој било италијански весник, можеме да воочиме дека термините што се наоѓаат во економско-финансиската терминологија се оние истите што ги среќаваме и во политичката терминологија. Тоа се огледа во речиси истиот лексички, синтаксички и стилистички избор во новинарското пишување. Употребата на одредени категории глаголи, претпочитањето на номиналниот стил се појави кои секојдневно ги среќаваме во печатот па оттаму би можеле да ги дефинираме како општи карактеристики на економскиот функционален потстил. На нив слободно можеме да ги додадеме информативноста, прецизноста, стандарзираноста и клишираноста на исказот.

¹ Dardano, M., *Il linguaggio dei giornali italiani*, Bari, Laterza, 1973, str. 223 (il quotidiano è per eccellenza un luogo di scambio linguistico)

Од јазичните карактеристики би се осврнале, пред сè, на лексиката, поточно на преземањето странски зборови, како најкарактеристична тенденција во јазикот на печатот. Оваа тенденција, може да се рече, се забележува во речиси сите јазици при што најчесто зборовите го задржуваат истото значење. Таа е највоочлива во јазикот на печатот можеби и заради фактот што тој јазик е отворен и податен за нивно формално востановување.

Италијанскиот јазик, во минатото, особено во периодот на ренесансата, се јавувал како јазик давател за повеќето други јазици. Тој примат, подоцна, ќе му припадне на францускиот јазик додека денес, како најголем донател на зборови се јавува англискиот јазик.² Се работи за термини кои означуваат интернационална економска пракса како: *cartel, holding standard, corso, holding, lider, diler, circuito monetario*³ и др.

Значајно е да се укаже дека најголемиот број на термини се калки од англискиот јазик. Тие се нарекуваат *англолајинизми* и се смета дека се навлезени во италијанскиот јазик во вид на затврднати конструкции, можеби заради удобност или заради престиж во искажувањето. Ќе наведеме само неколку примери кои се во честа употреба во дневниот печат:

<i>to accelerate industrialization</i>	<i>accelerare l' industrializzazione</i>
<i>the deterioration of the balance of payment</i>	<i>il deterioramento della bilancia dei pagamenti</i>
<i>to disincentive</i>	<i>disincentivare</i>
<i>the erosion of the market values</i>	<i>l'erosione dei valori di mercato</i>
<i>fluctuation</i>	<i>fluttuazione</i>
<i>to inject new capital into circulation</i>	<i>immettere nuovi capitali in circolazione</i>
<i>the inflotinary spiral</i>	<i>la spirale inflazionistica</i>

Разгледувајќи го италијанскиот дневен печат можевме да воочиме дека економскиот функционален стил силно го карактеризираат два фактора, *еуфемизмот* и *метафората*. Според Дардано, феноменот на заобиколување на одредени зборови и нивна замена со други послаби зборови "*assume una importanza che non ha confronti nella lingua comune.*"⁴

Според Итало Калвино, пак, еуфемизмот побудува чувство од семантичкиот терор, или од стравот да се кажат работите онакви какви што се.

Morire è troppo forte? Allora usiamo spegnersi o scomparire.

Ricco é esagerato? Abbiamo a disposizione agiato, benestante, abbiente.

² Саржоска, А., *Италијанизмиите во македонскиот јазик*, магистерска теза, Скопје, 1996.

³ Klajn, I., *Uticaj engleskog jezika u italijanskom*, Филолошки Факултет, Београд, 1971.

⁴ Ibidem, стр. 225 (се здобива со особена важност која со ништо не може да се спореди во обичниот јазик.)

La tendenza alla rimozione ed alla sostituzione di parole, è un fenomeno di antica data per il costume italiano.

Si parte da morto e si arriva a scomparso, da matto ad esaurito da disoccupati a manodopera disponibile.

Многу често, на пример, во италијанските весници се врши супституција на зборови кои означуваат секојдневни занимања:

<i>netturbino</i>	<i>operatore ecologico</i>
<i>infermieri</i>	<i>paramedici</i>
<i>l'imbianchino-pittore</i>	<i>pittore specializzato</i>
<i>Cuochi</i>	<i>operatori specializzati all'alimentazione</i>
<i>Spazzino</i>	<i>operatore ecologico</i>
<i>venditore ambulante</i>	<i>operatore mercantile su spazio e aree pubbliche</i>

Треба да се забележи дека во економско функционалниот стил во висок процент е присутна и појавата на оживување на стереотипите, надополнета со варијанти и на начин на кој најсликовито би можеле да ги опишеме ситуациите. За таа цел, во италијанскиот јазик често се користат описи на природни појави, движења и др.

La quota si è mossa a zig-zag per tutta la seduta.

Il mercato si è trovato nuovamente col fiato corto.

Il nuovo presidente non ha potuto promettere una strenua lotta.

Во овој труд се обидовме да дадеме кус преглед на најважните карактеристики на економско-функционалниот стил во италијанскиот јазик истакнувајќи ја пред се улога на заемките во економската лексика во италијанскиот јазик.

Библиографија:

- Beccaria G. L., *I linguaggi settoriali in Italia*, Bompiani, Milano, 1973.
 Berretta M., *Morfologia*, (a c. di) A. Sobrero, *Introduzione all'italiano contemporaneo. Le Strutture*, Laterza, Bari, 1993: 193-245.
 Berrutto G., *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1987.
 Eco U., "The multiplication of the media" Eco, *Travels in Hyperreality*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1986.
 Garelli C., *Lessico preffabricato*, Longo Editore, Ravenna, 1996.
 Klajn I., *Uticaj engleskog jezika u italijanskom*, Filološki Fakultet, Beograd, 1971.

Mek Kvejl D., *Uvod u sociologiju masovnih komunikacija*, Glas, Beograd, 1976.

Минова-Гуркова Л., *Стилистика на современиот македонски јазик*, Марор, Скопје, 2003.

Picchi F., *Economic Business. Dizionario enciclopedico economico e commerciale*, Zanichelli, Bologna, 1986.

Renzi L., *Grande grammatica italiana di consultazione I*, La frase, i sintagmi nominali e proposizionali, Capitolo 6, Bologna, Il Mulino, 1996.

Ridanović M., *Jezik i njegova struktura*, Svjetlost, Sarajevo, 1985.

Sabatini F., *La comunicazione e gli usi della lingua*, Loescher Editore, Torino, 1998.

Scotti Morgana, S., *Le parole nuove*, Zanichelli, Bologna, 1981.

Силвана СИМОСКА

ТИПОЛОГИЈА НА СЛОЖЕНИТЕ ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК - ДИЈАХРОНИСКО-СИНХРОНИСКИ ПРИСТАП

Архитектурата на лексиконот на еден јазик се гради и надоградува врз основа на постоечки зборообразувачки обрасци кои варираат во зависност од припадноста кон одредена јазична средина. Зборообразувачките процеси (композиција, деривација, конверзија, абривијација и др.), зборообразувачките начини, односно резултатите што произлегуваат од нив (композит, дериват, конвертат¹, абривијација и др.), како и зборообразувачките единици (зборови, афикси, конфикси и др.)² подлежат на внатрешнојазични законитости.

Во низа лингвистички статии македонскиот термин *сложен збор* се идентификува со германскиот *Kompositum*.³ Предмет на оваа статија ќе биде дали овие термини навистина располагаат со подеднакво, односно приближно идентична екстензија и дали под нив се сведуваат истите (пот)типови сложени формации. Типологијата на сложените зборови

¹ Терминот *конвертирай* е формиран според *Konvertat* кај Доналис (Donalies 2005: 123). Во германската литература за зборообразувањето главно превладува употребата на терминот *конверзија* (*Konversion*, на пр. кај Fleischer/Barz (1992: 48); Erben (³1993: 28); Eichinger (2000: 167), Altmann/Kemmerling (²2005: 38-39), којшто е двозначен, означувајќи ги едновременно зборообразувачкиот процес и зборообразувачкиот начин, односно резултат. Во најсовремените публикации (на пр. Motsch (²2004: 17) целосно се исклучува терминот *конверзија/конвертирай*, при што се поаѓа од тоа дека некои лексички единици (морфолошки едноставни основи) можат да припаѓаат на повеќе категории, односно да бидат двојно категоризирани, на пр.: морфемата {schneider-}_{NV} може двојно да биде категоризирана, како именка и како глагол: *Schneider, schneider-n*; морфемата {lahm-}_{AV} е двојно категоризирана, како придавка и како глагол: *lahm, lahm-en*. При тоа наставките за формирање инфинитивна форма кај глаголите (-e)n не се третираат како зборообразувачки (афикси), ами како формообразувачки морфемии (флексиви). (сп. Motsch ²2004: 54).

² Ова се само прототипски форми на компонентите на сложените зборови. Во специфични случаи компонентите можат да бидат: основи од зборови (*Schreibmaschine*), фрази/реченици (*35-Stunden-Woche, Ich-kann-gar-nicht-gut-reden-Arroganz* (Deutsche Wortbildung 4 1991: 43, 48), абривијацији (*U-Bahn, TV-Serie*), како и други видови коишто се типични за посебни зборообразувачки процеси како што се редупликацијата (*Wirrurr, Mischmasch, Wauwau*), лексичка контаминација (*Kurlaub < Kur(ur)laub*) итн.

³ Шокларова-Љоровска (1980: 33) го идентификува македонскиот термин *сложенка* со германскиот термин *zusammengesetztes Wort* (= *Kompositum*), исто и Цветковски (1973) синтагмата 'сложен збор' ја изедначува во метајазикот на својата дисертација со терминот 'композит' и го употребува како синоним за англискиот термин *compound* (= *Kompositum*).

најпрвин ќе ја проследиме во македонската литература за зборообразувањето, а потоа ќе ја разгледаме состојбата во германистиката. Поаѓајќи од тоа дека сложените именки претставуваат еден вид прототип на сложените зборови⁴, нашето внимание главно ќе биде насочено кон нив.

Во првата статија за сложените зборови во македонскиот јазик Видоески (1951) врз основа на графискиот критериум („степен на сраснатоста“) разликува два типа сложенки: прави и неправи. За прави сложенки Видоески ги смета формациите чиешто компоненти се бележат слеано, како на пр.: *џороцвеиџи, сончоџлед, неранимајко*, додека неправи се оние на коишто компонентите „уште не им се наполно сраснати“ (1951: 132), како на пр.: *Шар Планина, Овче Поле*. Класификацијата на прави (*eigentliche*) и неправи (*uneigentliche*) сложенки („*composita*“, Grimm) ја наоѓаме и кај основачот не само на зборообразувањето во германскиот јазик туку и на германистиката воопшто, Јакоб Грим (Jakob Grimm *1785 †1863), постариот брат од браќата Јакоб и Вилхелм Грим, кој во рамките на својата четири томна „Германска граматика“ („*Deutsche Grammatik*“ 1819-1837)⁵ вториот и третиот том го посветува на зборообразувањето („*Deutsche Grammatik*“ Bd. 2 и 3 (1826, 1831)). Под прави, односно вистински сложенки Јакоб Грим, наспроти Видоески, подразбира исклучиво сложенки што се добиени како резултат на чисто сложување на две лексички основи (корени) (*Stammkomposita*) слеани во еден сложен збор ((*wein-stock, tag-stern, gras-grün* (Grimm 1826: 408)) исклучувајќи ги при тоа оние што во својот состав бележат формален сврзувачки вокал, односно друг вид морфолошко-синтаксички остатоци.⁶ Овој тип на лексичко сложување се третира како првобитен и постар и од тие причини се нарекува и индоевропски тип (сп. Munske/Arhammar 2001: 637). Неправите, односно невивистинските сложенки се третираат како помлад тип,⁷ кој

⁴ Зборообразувачкиот процес на спојување лексеми во сложени зборовни структури е застапен речиси кај сите видови зборови. Сложената именка има посебен статус во германскиот речник, сочинувајќи две третини од вкупниот фонд лексеми. (сп. *Deutsche Wortbildung* 4 1991: 3).

⁵ Насловот на ова капитално дело за германистиката „Германска граматика“ („*Deutsche Grammatik*“) всушност не ја отсликува веродостојно содржината со оглед на тоа што Јакоб Грим во неа не ги претставува исклучиво резултатите од истражувањата направени во рамките на германската граматика, ами неа ја става во поширока рамка на германските (во второто издание на првиот том и на индоевропските) јазици, формирајќи оттаму законитости за германските јазици (*germanische Sprachen*), како што е на пр. Гримовиот закон (Grimms Gesetz, Grimm's law) кои до ден-денес се од непроценливо значење за индоевропеистиката, како и за општата лингвистика. „Германската граматика“ од Грим всушност се смета за прва историско-споредбена граматика на германските јазици.

⁶ „Das 'eigentliche' Kompositum entsteht als eigenständige Benennung eines Begriffs, als einheitliche Nomination [...] ohne die 'Vorstufe' einer entsprechenden syntaktischen Wortverbindung. [...] Die 'uneigentliche' Komposition dagegen hat eine syntaktische Wortverbindung als Vorstufe oder Parallelforn.“ (Grimm 1826: 588 Stepanowa/Fleischer 1985: 24).

⁷ Околу генезата на неправите сложени зборови (композици) сè уште се води дискусија меѓу научниците. Наспрема Вилманс (Wilmanns 1899) и др. кои сметаат дека овој тип композици се појавил веќе во старовисокогерманската развојна фаза (Althochdeutsch),

настанал како резултат на сраснување на составни компоненти на синтаксички групи во еден комплексен збор, при тоа задржувајќи ги флексиските (Pluralkomposita), односно падежните обележја (Kasuskomposita: Genitivkomposita, Akkusativkomposita;), на пр.: преку соединување на генитивен атрибут и именка во еден збор, сп. *Tageslicht* (< des Tages Licht; буквално: на денот светлината), *Mutter-sprache* (< der Mutter Sprache; буквално: на мајката јазикот), *Königspalast* (< des Königs Palast; буквално: на кралот палатата) (примери според Henzen 1965: 36-46). Грим, меѓу другото, ги наведува следниве примери за неправи сложени: *tages-licht* (Tageslicht), *wolfes-milch* (Wolfesmilch, денес: Wolfsmilch), *sunmun-tag* (Sonntag), *sunmun-abend* (Sonnabend), *todten-kopf* (Totenkopf), *gänse-leber* (Gänseleber).⁸

Врз основа на истиот критериум како кај Видоески, односно врз основа на степенот на сраснатоста, и К. Конески (1995, ²2003) и Шокларова-Љоровска (1980) ги дефинираат сложените именки како „зборови образувани од два (ретко од повеќе) полнозначни збора“ (Конески ²2003: 75),⁹ разликуваат три поттипа сложени зборови: сложени, срастени (Шокларова-Љоровска: сраснатици) и зборовни состави, односно составенки. Сложенката се карактеризира со формален асемантички индикатор, т.е. со интерфиксот -о- (*див-о-коза*, *сѿар-о-сваѿи*) или со -е- (*оч-е-видец*, *вене-е-носец*). Срастени се сложени зборови чии составни делови (компоненти) се поврзани непосредно, т.е. без формален индикатор „при што се чува меѓусебниот синтаксички однос на зборовите и нивните флексиски елементи“ (Конески ²2003: 75), на пр.: *Илинген* (< ,илин ден‘, односно ,денот на Илија‘; 1. Празник на Свети Илија, 2. Илинденско востание), *браѿшучед*, *изгрејсонце*, *клукајдрвец*. Зборовните состави, односно составенки, подведени под еден акцент, и покрај тоа што се пишуваат разделено, дефинираат единствени класи референти, на пр.: *Охридско Езеро*, *Шар Планина*, *црн ѿиѿер*, *бела книѿа*, *зелена книѿа* и сл. Синтагматскиот наспрема лексичкиот карактер на зборовните состави доаѓа до израз и при флектирањето на придавката во рамките на овие состави, сп. на пр., *Охридскоѿо Езеро* (исклучок: топонимите, на пр., *Шар Планина* /**Шарѿа Планина*), *белаѿа книѿа* итн. Типичните сложени зборови не допуштаат флексија кај првата компонента. Како семантичко јадро и синтаксичка глава на сложените зборови во најголем број случаи се третира десната, односно втората компонента врз која се вршат сите

Павлов (2008: 43) ја застапува тезата за првична појава на неправите сложени во развојната фаза на рановисокогерманскиот (Frühneuhochdeutsch).

⁸ Браќата Грим се противставуваат на идејата за пишување на именките со голема почетна буква (мајускула), која датира од рановисокогерманскиот период. Во заграда се дадени современите соодветници во согласност со актуелниот правопис на германскиот јазик, кој предвидува пишување на именките со голема почетна буква.

⁹ Сп. поинаква дефиниција на сложените зборови кај Кубеш (1992), која разликува: 1. чисто сложување (сраснување, на пр. *сѿаросваѿи*, *новоѿрабѿа*), 2. сложување со деривација (на пр. *водовод*, *брзѿиис*), 3. спојување (јукстапозиција, на пр. *Илинген*, *ѿрасчорѿа*).

понатамошни флексиски операции, сп. *сѣпаросваѣ-оиѣ, новоѣрадб-и-ѣѣ*.¹⁰ Покрај тоа што ги наведува овие формации во рамките на типологијата на сложените зборови, К. Конески во својот учебник сепак смета дека овој тип сложени зборови не само што не треба да се разгледува во рамките на зборообразувањето, туку и дека е предмет на друга граматичка дисциплина, на фразеологијата (2003: 76). И во германистичката литература зборовните состави наречени „повеќе зборовни лексеми“ (Mehrwortlexeme), како на пр.: *saure Sahne* (кисела ѓавлака), *rote Rübe* (буквално 'црвена репка'; *цвекло*), *Schwarzes Meer* (Црно Море) не се третираат како зборообразувачки единици и следствено не се предмет на разгледување во зборообразувањето.

Критериумот за слеано поврзување на компонентите, меѓу другото, може да биде одлучувачки фактор за разграничување на сложениот збор, односно на сложенката (герм. Kompositum) од сродните зборообразувачки начини, како и од синтаксичката група (syntaktische Gruppe) и од зборовните состави (Mehrwortlexem). Тоа е така затоа што семантичкиот критериум, односно значенската изолација на сложениот збор¹¹ не е секогаш доволен дистинктивен признак за негово разграничување од синтаксичката група. Значенската разлика во примерите како што се *Buntwäsche* (шарени алишта (за перење)) vs. *bunte Wäsche* (шарени алишта) е незначителна, односно воопшто и не постои, на пр.: кај *Wollschal* (волнен шал) vs. *wollener Schal* (волнен шал). А и зборовните состави, како на пр.: *Rotes Meer* (Црвено Море), *Totes Meer* (Мртво Море) и композитите *Nordsee* (Северно Море) и *Ostsee* (Источно Море) подеднакво означуваат изолирани географски називи (топоними), но поради графискиот аспект (слеано наспрема разделено пишување) кој повлекува морфолошко-синтаксички импликации (флексија кај првиот составен дел од синтагмата), мора да добијат поинаков теоретски третман во јазикот.

Сложенките и срастенките кај К. Конески и Шокларова-Љоровска всушност ја претставуваат групата на правите сложенки кај Видоески, а зборовните состави соодветствуваат на неправите сложенки кај Видоески.

Во типологијата на сложените зборови во македонскиот јазик којашто се темели главно врз морфолошко-конкатенативни критериуми не се земени предвид сложени зборови од понов датум за коишто е карактеристично спојувањето на компонентите со цртичка,¹² на пр.: *клима-*

¹⁰ Позицијата на главата од десната страна на сложениот збор не е универзален признак. Десноглавите композити се типични за германските јазици (герм. *Kaffeefilter*), англ. *filter coffee*), додека францускиот јазик претпочита левоглави сложени зборови (*café filtre*). Македонскиот јазик располага со десноглави (*зборорег*) и левоглави сложени зборови (*земја-членка*).

¹¹ Б. Конески смета дека вистинската сложенка треба да „...породува изделсно по себе, самостојно значење“ (Б. Конески 1982: 291).

¹² Спојување на компонентите на сложените именки со цртичка не е сосема нов и непознат зборообразувачки процес во македонскиот јазик но досега главно бил експлоатиран во стручната терминологија, сп. *амѣер-секунда, ѓас-маска, жиро-смејка, радиус-вектор* итн.

уред, НАТО-војници, тџексас-фусџан, шенџен-виза, шери-домашин, како и без графиски индикатор, т.н. отворени сложени именки, како на пр.: *ананас џорџа, бајџас оџераџија, крем суџа, феџа сирење, хорор филм* (сп. Симоска 2010: 68). Овие нови типови формации се калкирани според зборообразувачки обрасци од англискиот и од германскиот јазик. Веројатно поради мошне хетерогената структура, како и поради потенцијални теориски импликации коишто неминовно наметнуваат конфронтација со современи теории (фраза наспрема лексема, лоцирање на зборообразувањето во синтаксичкиот наспрема лексиконскиот модул од граматицата), на овој тип сложени зборови не се посветува посебно внимание во македонската литература за зборообразувањето.¹³ Исклучок претставува Симоска (2010). Според наше мислење, напливот на нови сложени креации во публицистичко-уметничкиот, но и во актуелниот политички дискурс навестува позначителни поместувања во системот на јазикот, а со тоа и во типологијата на сложените зборови. Тенденцијата за универби-зација на фразни структури во македонскиот јазик веројатно ќе се засили наместо да се намалува.

Како поттип сложени зборови во македонската и во германската литература се наведуваат образувања со врзани лексички морфеми од синхрониски аспект, кои имале самостоен статус во јазикот на потеклото, а денес веќе не се продуктивни надвор од зборообразувачкиот состав. Хибридниот карактер на конфиксите е последица на хијазам на дијахрониското со синхрониското, односно на тенденцијата за граматикализација на првобитни лексички (слободни, самостојни) морфеми кои го губат самостојниот статус и преминуваат во класата на граматичките (врзани, несамостојни) морфеми. Врзаната компонента се изолира термилошки во меѓународната литература со називот *конфикс*.¹⁴ Со ова номенклатура конфиксот притајно се вбројува во класата на афиксите (префикси, суфикси, ин(тер)фикси, постфикси, циркумфикси), односно во класата на врзаните морфеми. Станува збор за зборообразувачки единици, пред сè, од грчко потекло коишто покажуваат висока флексибилност во однос на позицијата што ја заземаат во рамките на зборообразувачката формација. Некои конфикси се појавуваат во позиција на претставки (прва компонента), некои во позиција на наставки (втора компонента), а некои и во едната и во другата позиција. Во позиција на наставка, односно како втора компонента се појавуваат: *-гром* (аеродром, аквадром (Aquadrom)), *хиподром* (Hypodrom)), *-лог* (биолог (Biologe), психолог (Psychologe), стоматолог (Stomatologe)), *-лекџ* (дијалект (Dialekt), идиолект (Idiolekt),

Со приведените примери сакаме да укажеме дека овој нов тип ја збогатува и лексиката во општиот јазик.

¹³ Во „Тенденциите во зборообразувањето во македонскиот јазик“ од Велева (2006) не се опфатени композициските структури во македонскиот јазик.

¹⁴ Терминологијата употребена во македонската литература за зборообразувањето повремено отстапува од онаа од германистичка провениенција. Така со терминот *конфискација* Велева (2006) го означува процесот на префиксно-суфиксно образување.

социолект (Soziolekt)), -*маи* (автомат (Automat), банкомат, кафемат), -*џека* (библиотека (Bibliothek), дискотека, (Discothek), картотека (Kartothek). Позицијата на претставка, односно на прва компонента ја заземаат: *аква*- (аквариум (Aquarium), аквапарк (Aquapark), аквапланинг (Aquaplaning)), *био*- (биодизел (Biodiesel), биомаса (Biomasse), биохрана (Bionahrung)), *евро*- (еврокомесар (Eurokommissar), еврозона (Eurozone), евродизел (Eurodiesel)), *електро*- (електромагнет (Elektromagnet), електро-техничар (Elektrotechniker), *џео*- (геолог (Geologe), географ (Geograf), *џолий*- (политбиро (Politbüro), политбарометар (Politbarometer)), *џерм*(о)- (термостат (Thermostat), термопечка (Thermoheizung), термоцентрала (Thermozentrale)), *хидро*- (хидропарк (Hydropark), хидроцентрала (Hydrozentrale)). Конфиксите од типот *џраф*-/*џраф* *graf*-/*graf* (*џрафолоџ* (Grafologe), *фоџоџраф* (Fotograf)), *фил*-/*фил* *phil*-/*phil* (*философ* (Philosoph), *џеџофил* (pedophil)), *фоб*-/*фоб* *phob*-/*phob* (фобија (Phobie), ксенофоб (xenophob)) можат да заземат позиција на претставка и на наставка. Поради терминолошкиот карактер на приведените примери тие се исто така предмет на истражување во науката за терминологијата. Зборообразувањето како наука којашто се занимава со анализа на постоечки и синтеза на нови зборови неминовно навлегува и во потсистемите на јазикот, како на пр., во терминологијата.

Типологијата на сложените именки во македонскиот јазик претставена погоре соодветствува на традиционалната, односно на дијахрониската типологија на сложените зборови во германскиот јазик. Освен горепретставената типологија на сложени именки според Грим, во германскиот јазик се разликуваат следниве типови сложени именки: *Kompositum* (мак. сложенка) со (*Universitätsprofessor* (универзитетски професор), *Tageslicht* (дневна светлина)), односно без фуга¹⁵ (*Würfelzucker* (*џај-џекеп*, 'шекер во коцки'), *Freikarte* (слободна влезница, гратис), *Schreibtisch* (работна маса)); *Zusammenrückungen* (мак. срастенки, *Nimmersatt*, *Gerne-groß*, *Dreikäsehoch*, *Vaterunser*) и *imperativische Satznamen* (мак. императивни реченични споенки; *Vergissmeinnicht*, *Rührmichnichtan*, *Gottseibeiuns*).

Во синхрониската германска литература за зборообразувањето типологијата на сложените зборови¹⁶ се врши, пред сè, врз семантичко-синтаксички критериуми. Така се разликуваат три главни типа: детерминативни, копулативни (координативни) и посесивни сложени именки¹⁷. Кај детерминативните сложени именки композициските компоненти се во хипотаксички сооднос. Десната компонента на детерминативната сложена

¹⁵ Во германската литература се претпочита терминот *фуга* наместо *инџерфикс*. За фугите во германскиот јазик сп. Žerić (1970).

¹⁶ Зборообразувачки начини што се наоѓаат во конфронтација со сложените зборови, како на пр. синтетички сложени именки и афиксоидни образувања нема да бидат опфатени во оваа статија, за подробни информации в. Симоска (2010).

¹⁷ За композити со семантички особености, сп. Ortner/Ortner (1984: 51-85).

именка е семантички (јадро) и синтаксички (глава) доминантна. Таа ги определува и ги перколира надворешните карактеристики врз целиот сложен збор (зборовна класа, падеж, број, род). Првата компонента има модификувачки карактер и ја модификува семантичката репрезентација на втората компонента, како на пр. *Kindergarten* (детска градинка), *Großstadt* (велеград), *Lesebuch* (читанка), *Vorwort* (предговор). Левата компонента може во исклучителни ситуации да биде пополнета со цела фраза, односно со реченица - во тој случај станува збор за т.н. фразни сложени именки *Null-Bock-Generation*, *Sag-niemals-nie-Haltung*. Овој тип не е лексикализиран. Копулативните сложени именки се со паратаксички распоред на компонентите и по правило двете компоненти припаѓаат на синтаксичката категорија именка: *Hosenrock*, *Punktstrich*, *Kinocafé*, *Dichter-Sänger*, *Arzt-Kosmonaut*. Значењето на копулативните сложени именки може да се парафразира како 'х е именка и именка' (сп. Motsch 2004: 376). Компонентите на копулативните сложени именки потенцијално можат да се пермутираат, но најчесто се конвенционализирани и го задржуваат редоследот. Посесивните сложени именки претставуваат подгрупа на детерминативните сложени именки од егзоцентричен карактер,¹⁸ т.е. зборообразувачкото посесивно значење се наоѓа надвор од сумацијата на значењето на компонентите, на пр., *Rotkäppchen* (црвенкајџа, не 'црвена капа', ами 'девојче што има црвена капа'), *Rotkehlchen* (црвеношијка, не 'црвена шија', ами 'птица што има црвена шија'), *Weißdorn* (бел глог, не 'бел трн', ами 'растение што има бели цветови').

ЗАКЛУЧОК:

При кофронтацијата на јазици од различни типолошки провениенции, како што се македонскиот и германскиот јазик, доаѓаме до констатација дека екстензијата и интезијата на зборообразувачките процеси и начини не се совпаѓаат нужно. Така, типологијата на современите сложени зборови во македонскиот јазик главно сè уште се врши врз морфолошко-конкатенативни критериуми („степенот на сраснатоста“) во споредба со синхрониската типологијата на сложените зборови во германскиот јазик врз семантичко-синтаксички критериуми. Типологијата на сложените зборови во современiot македонски јазик претставена од повеќе автори може да се сведе на следниве формации: сложени (со композициски вокал/интерфикс -о- или -е-: *новоградба*, *носорог*), срастенки (*брајучед*, *Петровден*, *виножишо*, *генералмајор*) и реченични споенки (*жосидодибраничувај*, *недајбоже*, *неранимајко*). Во оваа традиционална типологија не се земени предвид активните зборообразувачки типови коишто се бележат со цртичка (*клима-уред*, *шенген-виза*), како и оние без графиски индикатор (отворени сложени именки: *бајпас операција*), формирани по теркот на десноглавите англиски и германски сложени збо-

¹⁸ Во врска со егзоцентричните зборообразувачки формации во македонскиот, германскиот и во англискиот јазик сп. Симоска (2009).

рови. Дијахрониската типологија на сложените зборови во герман-скиот јазик според којашто се разликуваат прави и неправи композити (*eigentliche und uneigentliche composita*, Grimm 1831) се смета за надмината. Синхрониската типологија на германските сложени именки се темели врз семантичко-синтаксички критериуми, разликувајќи три главни типа: детерминативни (*Tageslicht, Großstadt*), копулативни (*Kinocafé, Sänger-Dichter*) и посесивни сложени (*Rotkäppchen, Weißdorn*) именки.

Користена литература:

Единица на кирилица:

Велева, Славица (2006): *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Штип: „2-ри Август С“.

Конески, Блаже (1982): *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Конески, Кирил (1995): *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.

--- (²2003): *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. 2. поправено изд. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Кубеш, Бранка (1992): *Сложениите зборови во македонскиот јазик*, магистерски труд. Скопје: Филолошки факултет.

Симоска, Силвана (2010): *Контраситивни ироучувања. Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

--- (2009): „Егзоцентрични зборообразувања – обид за индукција на универзални признаци“, во: *Македонски јазик*, год. LX. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 157-177. Скопје.

Цветковски, Владимир (1973): *Сложени именки во англискиот и македонскиот јазик*. Контрастивна анализа, докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет.

Шокларова-Љоровска, Германија (1980): „Сложени зборови во македонскиот јазик со посебен осврт на сложенките“, во: *Литературен збор*, кн. 3, 31-39. Скопје.

Единици на латиница:

Altmann, Hans / Kemmerling, Silke (²2005): *Wortbildung fürs Examen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Deutsche Wortbildung (1991). *Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache*. Vierter Hauptteil, Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen), L. Ortner, E. Müller-Bollhagen et al. – Berlin, New York: de Gruyter.

- Donalies, Elke (²2005): *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. Tübingen: Narr.
- Eichinger, Ludwig M. (2000): *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Erben, Johannes (³1993): *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*. Berlin: Schmidt.
- Grimm, Jacob (1826-1831): *Deutsche Grammatik. Zweiter Theil* (1826), *Dritter Theil* (1831). Göttingen: Dieterich.
- Henzen, Walter (1965): *Deutsche Wortbildung*. Tübingen: Niemeyer.
- Munske, Horst Haider (2001) (Hrsg.): *Handbuch des Friesischen = Handbook of Frisian Studies*. In Zusammenarb. mit Nils Århammar. Tübingen: Niemeyer.
- Ortner, Hanspeter / Ortner, Lorelies (1984): *Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung*. Tübingen: Narr.
- Pavlov, Vladimir (2008): *Deutsche Wortbildung im Spannungsfeld zwischen Lexikon und Syntax. Synchronie und Diachronie*. Frankfurt: Lang.
- Stepanowa Marija D. Fleischer Wolfgang (1985): *Grundzüge der deutschen Wortbildung*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Wilmanns, Wilhelm (1899): *Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. 2. Abteilung: Wortbildung*. Berlin/Leipzig.
- Žepić, Stanko (1970): *Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita*. Zagreb: Zagrebačke germanističke studije 3.

Silvana SIMOSKA

TIPOLOGIE KOMPOSITIONELLER WORTSTRUKTUREN
IM MAKEDONISCHEN UND DEUTSCHEN
DIACHRONIE UND SYNCHRONIE

(Zusammenfassung)

Vorliegende Studie behandelt die Typologie makedonischer und deutscher kompositioneller Wortstrukturen (сложени зборови) unter diachronischem und synchronischem Aspekt. Die Typologie makedonischer kompositioneller Wortstrukturen wird in der einschlägigen makedonischen Literatur zur Wortbildung nach morphologisch-konkatenativen Kriterien durchgeführt, die eklatante Parallelen zur diachronischen Typologie bei Jacob Grimm aufweisen. So werden im Makedonischen in erster Linie folgende Typen kompositioneller Wortstrukturen unterschieden: Komposita (сложенки) mit Kompositionsvokal (-o-, -e-), Zusammenrückungen bzw. Komposita ohne Kompositionsvokal (срастенки) und imperativische Satznamen (реченични споенки). Bei dieser Typologisierung bleiben aktuelle Bindestrich- und diskontinuierliche Komposita unberücksichtigt, die aktive rechtsköpfige Lehnbildungstypen nach englischem und deutschem Vorbild darstellen. In der deutschen Wortbildung werden unter diachronischem Aspekt seit Jacob Grimm eigentliche und uneigentliche Komposita differenziert. Die synchronische Typologisierung deutscher Komposita erfolgt nach semantisch-syntaktischen Kriterien. Es werden drei Haupttypen unterschieden: Determinativ-, Kopulativ- und Possessivkomposita.

Ruska IVANOVSKA-NASKOVA

GLI STUDI SUI COSTRUTTI CONDIZIONALI TRA LINGUISTICA, FILOSOFIA E PSICOLOGIA

I costrutti condizionali (ingl. 'conditionals') rappresentano un punto d'incrocio degli interessi di molte discipline che studiano queste strutture da vari punti di vista e per vari scopi. La ragione fondamentale di questa attenzione multidisciplinare proviene dal fatto che il costrutto condizionale riflette la capacità umana di ragionare su eventi ipotizzati e come tale fa parte del dominio di vari campi scientifici:

Conditional (if-then) constructions directly reflect the characteristically human ability to reason about alternative situations, to make inferences based on incomplete information, to imagine possible correlation between situations, and to understand how the world would change if certain correlations were different. Understanding the conceptual and behavioural organization of this ability to construct and interpret conditionals provides basic insights into the cognitive process, linguistic competence, and inferential strategies of human beings (Ferguson et al. 1986: 3).

La presente citazione apre, infatti, il primo dei due ampi volumi dedicati a questi costrutti intitolato *On conditionals* (Traugott et al. 1986) e seguito da *On conditionals again* (Athanasiadou et al. 1997). Questi due volumi raccolgono saggi che trattano i costrutti condizionali da vari punti di vista, soprattutto dalla prospettiva di tre discipline: la filosofia, la psicologia e la linguistica che interagiscono tra di loro nel tentativo di descrivere tutti gli aspetti di questo fenomeno complesso.

Ci si limita a delineare in questa sede innanzi tutto i tratti generali degli studi filosofici e psicologici e a identificare i loro legami con la prospettiva linguistica. Successivamente si procede verso l'identificazione degli aspetti più rilevanti degli studi linguistici su varie lingue dal punto di vista degli argomenti e la metodologia.

1. Gli studi di taglio filosofico e psicologico sui costrutti condizionali

Gli studi filosofici sui costrutti condizionali hanno una lunga tradizione che risale agli esordi della filosofia stessa come disciplina e rappresentano una

parte importante della sua evoluzione. I punti fondamentali in cui si articola lo stretto legame tra i costrutti condizionali e lo sviluppo soprattutto della logica sono: il loro ruolo nella definizione della logica sillogistica di Aristotele, il loro apporto centrale al lavoro di Frege, il fondatore della logica moderna e, in generale, nello sviluppo dei sistemi formali.¹ L'argomento principale trattato negli studi di taglio filosofico è il valore della verità delle proposizioni attraverso il quale si sviluppano altre aree delle ricerche logiche in cui l'accento è posto sul contesto intenzionale. In altre parole, si nota uno spostamento degli argomenti trattati dal piano della sintassi su quello della semantica e della pragmatica.

Per molto tempo gli studi filosofici sui costrutti condizionali hanno ispirato quelli linguistici sia nella scelta degli argomenti spesso legati al valore della verità delle proposizioni sia nell'approccio metodologico basato sull'introspezione.

Un esempio importante dell'influenza della logica nella scelta degli argomenti è il concetto di "implicazione materiale" ampiamente usato negli studi linguistici (Ferguson et al. 1986: 6; Hacking 1997a: 2-3). Nel definire i costrutti condizionali e le loro proprietà, i linguisti spesso partono dall'equivalenza semantica tra questi costrutti e i periodi *se...allora* descritti da un modello formale, in questo caso l'implicazione materiale appartenente alla logica delle proposizioni.

L'implicazione materiale, comunemente chiamata anche "costrutto condizionale", rappresenta una funzione della verità costituita da due proposizioni legate tra di loro tramite il connettivo *se...allora* (Panzova 2005: 109). Le due proposizioni sono dette anche antecedente (p) e conseguente (q) ed il valore logico di questo costrutto è definito tramite la seguente tabella della verità:

p	q	$p \supset q$
v	v	v
v	f	f
f	v	v
f	f	v

Fig. 1 Tabella della verità dell'implicazione materiale

¹ Per un quadro riassuntivo che riguarda i condizionali e il loro apporto nello sviluppo della logica e della filosofia si veda Ferguson et al. (1986: 15-19).

Dalla tabella risulta che il costrutto condizionale è vero quando entrambi i costituenti sono veri, quando entrambi i costituenti sono falsi e quando p è falso e q è vero. È assolutamente esclusa la possibilità che p sia vero quando q è falso.

Anche se l'implicazione materiale, com'è già stato detto, è stata spesso usata come modello formale per l'identificazione dei costrutti condizionali nelle lingue naturali, oggi, però è messa in discussione dagli studi linguistici. Più volte è stato segnalato che il concetto di "implicazione materiale" non riesce a catturare e a spiegare tutte le varianti di costrutti condizionali nelle lingue naturali (Ferguson et al. 1986: 5; Byrne et al. 2009: 283). La loro problematicità in questo senso è legata alla difficoltà affrontata da un parlante di accettare che il costrutto condizionale sia vero quando p è falso e q è vero.² Le posizioni dei linguisti che si sono occupati di questa problematica non coincidono sempre per quanto riguarda la corrispondenza della tabella della verità e i costrutti condizionali nei linguaggi naturali. Comrie, per esempio (1986: 78-79), anche se ammette che alcuni periodi ipotetici nelle lingue naturali non corrispondono completamente alle tre combinazioni considerate come vere dalla logica, accetta l'implicazione materiale come formula di base per l'identificazione del rapporto logico nei costrutti condizionali.

Alcuni linguisti, invece, riprendono questo concetto modificandolo, come nel caso di Mazzoleni, secondo il quale le due proposizioni devono avere lo stesso valore di verità (o entrambe vere o entrambe false) affinché l'intero costrutto sia vero (Mazzoleni 1991: 752; 1994b: 18-19). Altri linguisti, invece, abbandonano completamente l'implicazione materiale in quanto inadeguata allo studio dei condizionali nei linguaggi naturali. La Wierzbicka (1997: 20), per esempio, definisce l'idea dell'equivalenza semantica tra i costrutti condizionali e l'implicazione materiale come "irrilevante" e "contro-intuitiva" e propone che "the concept of IF (as used in natural languages) is a conceptual primitive, which cannot be defined in terms of any other concepts" (1997: 51).

Le ultime considerazioni confermano il fatto che gli studi linguistici sui costrutti condizionali nel corso della loro evoluzione acquistano una maggiore indipendenza rispetto agli studi filosofici, sviluppando propri modelli e argomenti.

Un'altra disciplina con cui la linguistica condivide il suo interesse per i costrutti condizionali è la psicologia. La posizione che questo argomento occupa negli studi di taglio psicologico è influenzata in gran parte dall'emergere del cognitivismo che ha orientato l'attenzione della psicologia verso il ragionamento umano e i processi mentali e, conseguentemente, verso lo studio del linguaggio come sistema cognitivo.

² Un'altra obiezione all'applicazione della implicazione materiale negli studi linguistici riguarda il fatto che essa non prende in considerazione due aspetti importanti dei costrutti condizionali nelle lingue naturali: il rapporto causale tra le proposizioni e l'esistenza di costrutti condizionali che non obbediscono al modello delle inferenze materiali.

Gli studi sui condizionali sotto questa prospettiva si concentrano su vari argomenti, uno dei quali riguarda, appunto, il ragionamento umano. In tal senso, i costrutti condizionali sono studiati per acquisire conoscenze sul modo in cui si articola il ragionamento umano. L'influenza della filosofia, che per prima si era occupata di questa problematica, è evidente nell'interesse prestato al legame tra il ragionamento umano e le inferenze, cioè all'idea che "il ragionamento umano è condizionato dai principi della logica dei predicati" (Ferguson et al. 1986: 14). Comunque, i risultati delle ricerche sperimentali hanno rifiutato questa ipotesi e la possibilità che ci sia un distacco tra la forma e il contenuto nel ragionamento umano. Questo ha cambiato decisamente la rotta degli studi psicologici che si orientano verso la ricerca di nuove teorie del ragionamento umano, e specificamente dei costrutti condizionali. Un esempio della nuova direzione degli studi psicologici è il lavoro di Johnson-Laird (1986; Byrne et al. 2009) che propone la teoria dei modelli mentali, secondo la quale i parlanti costruiscono dei modelli mentali che si riferiscono alle probabilità del contenuto delle proposizioni. In tal senso, lo stesso contenuto delle proposizioni, il loro contesto e la conoscenza generale giocano un ruolo importante nella creazione di questi modelli in base ai quali si deducono conclusioni.

Un altro argomento ricorrente negli studi psicologici riguarda l'acquisizione dei costrutti condizionali da parte di bambini e adulti (Reilly 1986; Bowerman 1986, Katis 1997; Chini 1995). Queste ricerche, infatti, fanno parte della psicolinguistica il cui scopo è l'individuazione dei vari fattori che influenzano l'acquisizione del linguaggio. Un'osservazione generale delle ricerche in questo ambito è che i costrutti condizionali cominciano ad emergere all'età di 2-3 anni, relativamente più tardi rispetto ad altri costrutti.³ I fattori che determinano la tarda acquisizione dei costrutti condizionali sono essenzialmente due: la loro complessità semantico-cognitiva e l'aspetto formale che riguarda l'uso di vari marcatori del costrutto ipotetico (Bowerman 1986: 287-298). Nella ricerca di Chini (1995) concentrata sull'italiano, si rivela, inoltre, una tendenza importante nel processo di acquisizione di questi costrutti: lo spostamento graduale dal piano della pragmatica verso quello sintattico e, infine, verso quello morfologico. Nella fase iniziale della costruzione del sistema dei costrutti condizionali, infatti, la lettura condizionale di costrutti che non contengono nessun marcatore formale è affidata al contesto; nelle fasi successive, invece, si attesta la comparsa di marcatori sintattici, come le congiunzioni, e, alla fine, di quelli morfologici che riguardano i tempi e i modi verbali.

Forse il punto di maggiore sovrapposizione delle ricerche nell'ambito della psicologia e della linguistica rappresenta l'interesse per le funzioni comunicative dei costrutti ipotetici nel discorso. Le ricerche su questo argomento mirano a esaminare il contesto più ampio dei costrutti condizionali

³ Eccezione, in questo senso, è lo studio di Katis (1997), secondo il quale i costrutti condizionali sono appresi da bambini grecofoni all'età di 1,5.

e, in tal senso, Fillenbaum sottolinea il fatto che questo fenomeno deve essere osservato attraverso:

a pragmatically orientated analysis which considers the social context in which a speech act occurs and the role it serves in that context is necessary (1986: 193-194).

È proprio nel contesto che si articola l'intenzione del parlante di provocare una certa azione nei confronti di colui a cui è rivolto l'enunciato, cioè si articola l'effetto perlocutivo dell'enunciato. Le promesse condizionali (ingl. 'conditional promisses'), per esempio, come la frase "Se stai buono, ti do una caramella" non rappresentano soltanto l'intenzione del parlante di informare sulla conseguenza che scaturisce se si avvera la condizione, ma soprattutto di stimolare l'azione espressa dalla frase condizionale. Le funzioni comunicative dei costrutti condizionali nel discorso, in questo senso, possono variare da promesse a minacce.

Dal punto di vista metodologico, gli studi psicologici sono diversi da quelli filosofici in quanto sono essenzialmente studi empirici che si basano su esempi autentici tratti da contesti reali o sperimentali. L'interesse della psicologia per un approccio empiristico è condiviso dalla linguistica, in particolare dal recente sviluppo della linguistica dei corpora in cui si articola con maggiore chiarezza l'attenzione che la linguistica presta oggi all'uso vivo del linguaggio.

2. Gli studi linguistici sui costrutti condizionali

Il punto di partenza nell'identificazione dei tratti più importanti degli studi linguistici sui costrutti condizionali è la panoramica presentata dagli editori del volume "On conditionals" su questo argomento (Ferguson et al. 1986: 4-12). Particolarmente importante è la seguente considerazione che spiega il motivo per la scarsa attenzione dedicata ai costrutti condizionali dall'approccio generativo e per l'interesse, invece, prestato a questo fenomeno linguistico nel periodo quando l'attenzione della linguistica si sposta verso la semantica e la pragmatica:

This may be because conditionals interact so extensively with other domains (e.g. causals, temporals, modals) that they pose enormous difficulties for analysis; but it is perhaps largely due to the fact that their syntactic properties tend to be less interesting than their semantic ones, and semantic theory has only within the last decade caught up with advances in syntactic theory (Ferguson et al. 1986: 4).

Questa constatazione mette in evidenza due punti importanti che influenzano spesso la scelta degli argomenti trattati negli studi sui costrutti

condizionali di taglio linguistico. Il primo punto è che l'aspetto più interessante dei costrutti condizionali è la loro semantica e, in particolare, l'intricato rapporto tra la forma e il significato che si instaura in questi costrutti (Dancygier et al. 2007). Il secondo punto importante, invece, riguarda la sovrapposizione sul piano semantico-pragmatico tra i costrutti condizionali e gli altri domini linguistici. In seguito sono presentati alcuni studi teorici, descrittivi e applicativi che si sviluppano intorno a questi due nuclei.

Un gruppo di studi di taglio teorico mira a chiarire i concetti di base quali: "costrutto condizionale", "marcatori del costrutto condizionale" "ipoteticità" o "controfattualità" e il rapporto tra questi concetti. Per esempio, lo scopo dello studio di Comrie (1986) basato su esempi di varie lingue, è identificare i parametri relativi ai costrutti condizionali come fenomeno universale presente in tutte le lingue. I parametri discussi sono di vario tipo: di ordine formale (i marcatori di condizionalità, l'ordine delle proposizioni) o semantico-formale (i vari gradi di ipoteticità). Anche lo studio della Wierzbicka (1997) esamina alcune nozioni fondamentali, però da una prospettiva diversa, proponendo, come è già stato accennato, che lo stesso concetto di "IF" è un concetto basilare nella semantica. Molti studi teorici cercano di proporre, inoltre, una classificazione dei costrutti condizionali. Sono particolarmente significativi, in tal senso, le ricerche di Athanasiadou e Dirven (1997; 2003). Le varie prospettive adottate in queste ricerche e i concetti proposti dimostrano che la linguistica affronta la problematica dei costrutti condizionali da vari punti di vista.

Un altro vasto corpus di studi è rappresentato da ricerche descrittive il cui scopo è tracciare il sistema dei costrutti condizionali di una lingua. Gli studi descrittivi cercano di individuare le correlazioni tra la forma e il significato tramite le risposte alle domande seguenti: quali elementi grammaticali partecipano nei costrutti condizionali? come si combinano tra di loro per esprimere una certa sfumatura del significato? quali altre funzioni semantico-pragmatiche svolgono i costrutti condizionali? Esempi di questi studi per l'italiano contemporaneo sono le ricerche di Mazzoleni (1991; 1994a; 1994b; 1994c) e quelle di Minova-Gjurkova per il macedone (1997). Ci sono, inoltre, studi descrittivi che tracciano il quadro generale dei condizionali o un loro aspetto particolare relativo a una varietà in un momento passato dell'evoluzione della lingua (Mazzoleni 2001; Colella 2008).

Un'osservazione generale che deriva dagli studi descrittivi è che le lingue dispongono di vari mezzi grammaticali (congiunzioni, tempi e modi, ordine degli elementi ecc.) attraverso i quali si esprimono le varie sfumature del significato condizionale e che ci sono differenze notevoli da lingua a lingua riguardo a questo aspetto dei costrutti condizionali (Ferguson et al. 1986 6-7; Hacking 1997: 5). Proprio questa considerazione stimola, a sua volta, gli studi che osservano i sistemi dei costrutti condizionali in due o più lingue contemporaneamente. Alcune ricerche esaminano il quadro generale dei costrutti condizionali in due lingue, come per esempio lo studio della Hacking

sul russo e il macedone (1997) oppure della Dancygier (2007) relativo al polacco e il serbo. Altre ricerche si focalizzano, invece, su un aspetto particolare di due sistemi, come è il caso della ricerca di Tynan e Lavín (1997) incentrata sull'uso dei tempi e dei modi nell'inglese o nello spagnolo, oppure lo studio della Visconti che affronta il problema dei connettivi condizionali complessi nell'italiano e nell'inglese (2000; 2001) e lo studio della Kramer (1988) che esamina, invece, l'interazione tra le varie particelle e le forme verbali nell'albanese, il macedone e il bulgaro.

Un'altra considerazione rilevante che proviene dalle ricerche descrittive su una lingua particolare è legata al fatto che in molte lingue sono individuati esempi di costrutti che si discostano dal significato condizionale e inclinano verso altri fenomeni linguistici. Si consideri l'esempio seguente:

il fascismo, soprattutto la guerra e la tragedia dell'8 settembre, se non cancellarono (perché nella storia nulla si cancella), oscurarono i meriti storici della dinastia.

(D.Bartoli, cit. in Serianni 1997: 412)

La proposizione condizionale "se non cancellarono" ha il valore di "anche se non cancellarono" e assume, in tal senso, il significato di un costrutto concessivo. Gli studi descrittivi si estendono verso esempi di questo tipo che, nonostante presentino la forma dei costrutti condizionali, non concordano dal punto di vista semantico con essi. Alcuni esempi di ricerche di questo tipo sono: lo studio di König (1986) che esamina la sovrapposizione tra i sistemi dei costrutti condizionali e concessivi e lo studio di Mazzoleni per l'italiano che osserva i vari tipi di costrutti condizionali "pragmatici" e la scelta dei modi e dei tempi (1994a; 1994c).

Gli studi appena citati si avvicinano per l'argomento trattato alle ricerche legate all'analisi dei costrutti condizionali nei vari generi. L'attenta analisi dei costrutti condizionali nell'ambito di un genere particolare di testi è vista come l'unico modo per attingere a una descrizione completa di tutte le varianti semantico-pragmatiche che costituiscono il quadro complesso dei costrutti condizionali (Ferguson et al. 1996, 7). Lo studio di Lombardi Valauri (2008), per esempio, esamina le ipotetiche libere, cioè le subordinate condizionali a cui non corrisponde una principale nell'ambito del parlato. In base a esempi tratti dal corpus dell'italiano parlato LIP, la ricerca individua una vasta gamma di funzioni diverse di questi costrutti: offerte e richieste, costrutti esclamativi e avversativi, domande generiche ecc. Altri esempi di ricerche su vari generi sono gli studi della Carter-Thomas e la Rowley-Jolivet (2008a; 2008b) che esaminano la forma e le funzioni dei costrutti condizionali nel linguaggio medico nell'inglese. Il genere scelto dalla Lavid (1998), invece, per esaminare la funzione dei costrutti condizionali nell'inglese, l'italiano e il tedesco, è quello del registro amministrativo. Un altro studio (Louwerse et al. 2008) presta attenzione particolare ai costrutti condizionali nel registro

educativo, cioè il registro relativo all'insegnamento di varie discipline, e mira a identificare le caratteristiche del sistema dei costrutti condizionali relativi a questo genere del discorso. Una conclusione comune di questi studi sui vari generi è che il sistema dei costrutti condizionali diverge notevolmente da quello della lingua di uso generale.

Alcuni degli studi appena citati fanno parte dell'ultimo gruppo di ricerche di taglio linguistico: gli studi applicativi sui costrutti condizionali. Le ricerche già citate (Carter-Thomas et al. 2008a; 2008b) in tal senso, sono legate alla didattica e all'apprendimento di una varietà dell'inglese, nonché alla creazione di materiali didattici e a varie applicazioni computazionali (Louwerse et al. 2008). Gli studi di carattere applicativo sui costrutti, soprattutto nell'ambito della didattica e dell'apprendimento delle lingue straniere si pongono al centro delle tendenze più recenti degli studi sui costrutti condizionali.

Bibliografia:

Athanasiadou, A., Dirven, R. (1997) (eds.) *On conditionals again*. Amsterdam: John Benjamins.

Athanasiadou, A., Dirven, R. (2003) Pragmatic conditionals. In: Foolen, A. and van der Leek, F., (eds.) *Constructions in cognitive linguistics*, Amsterdam: John Benjamins, 1-26.

Bowerman, M. (1986) First steps in acquiring conditionals. In Traugott, E., Ferguson, C.A., Snitzer Reilly, J., ter Meulen, A. (eds.), *On conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press, 285-307.

Byrne, R.M.J., Johnson-Laird, P.N. (2009) "If and the problem of conditional reasoning. Trends in Cognitive Science, 13: 282-286. Disponibile da: http://weblamp.princeton.edu/~psych/psychology/research/johnson_laird/pdfs/2009ifandtheproblemof.pdf [consultato in data 1.11.2010].

Carter-Thomas, S., Rowley-Jolivet, E. (2008a) "When practice belies 'theory': Form, function and frequency of if-conditionals in specialised discourse". *ASp, la Revue du GERAS*, vol. 53-54: p. 39-61. Disponibile da: http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/33/18/79/PDF/ASp53_7_v2.pdf [consultato in data 1.11.2010].

Carter-Thomas, S., Rowley-Jolivet, E. (2008b) "Multiple agendas ? A corpus-based analysis of if-conditionals in medical research editorials". *Les cahiers de CORPUS*. In press. Disponibile da: http://hal.inria.fr/docs/00/29/35/72/PDF/multiple_agendas.pdf [consultato in data 1.11.2010].

Chini, M. (1995) Meno male che non elo un topo, se no mi mangia un gatto, pe finta. Precursori e genesi dei costrutti ipotetici in una bambina italoфона. In Giacalone Ramat, A., Crocco Galèas, G. (eds.) *From Pragmatics to Syntax. Modality and language acquisition*. Tübingen: Narr, 43-172.

Colella, G. (2008) "Costrutti condizionali nella prosa antica (secc. XIII-XIV)". *La lingua italiana. Storia strutture testi IV*, 2008: 67-96.

Mazzoleni, M. (1994a) "Concordanza ed 'effetti di senso' in quattro tipi di periodo ipotetico: fra semantica e pragmatica". *Cuadernos de Filología Italiana*, 1: 27-37. Disponibile da: <http://www.ucm.es/BUCM/revistas/fil/11339527/Digital/CFIT01.pdf> [consultato in data 1.11.2010].

Mazzoleni, M. (1994b) "La semantica della scelta modale nei condizionali italiani". *Revue Romane*, 29/1: 17-32.

Mazzoleni, M. (1994c) "The Pragmantax of Some Italian Conditionals". *Journal of Pragmatics*, 21: 123-140.

Mazzoleni, M. (2001) "Le Concordanze dei Modi e dei Tempi nei costrutti condizionali dell'italiano antico". *Cuadernos de Filología Italiana*, 8: 19-38.

Minova-Gjurkova, L. (1997) "Svrznikot ako vo makedonskiot jazik." *In: Minova-Gjurkova, L. Svrzuvački sredstva vo makedonskiot jazik*. Skopje: Detska radost: 101-150.

Panzova, V. (2005) *Logički leksikon*. Skopje: Filozofski fakultet.

Reilly, J.S. (1986) The acquisition of temporals and conditionals. *In: Traugott, E., Ferguson, C.A., Snitzer Reilly, J., ter Meulen, A. (eds.), On conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press, 309-331.

Serianni, L. (1997) con la collaborazione di Castelvechi, A. Glossario di Patota, G. *Italiano. Grammatica, sintassi, dubbi*. Torino: Garzanti.

Traugott, E., Ferguson, C.A., Snitzer Reilly, J., ter Meulen, A. (eds.). (1986) *On conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tynan, J., Lavín E. D. (1997) Mood, Tense and the Interpretation of Conditionals. *In: Athanasiadou, A. and R. Dirven (eds.), On Conditionals Again*. Amsterdam: John Benjamins, 115-142.

Visconti, J. (2000) *I connettivi condizionali complessi in italiano e inglese*. Edizioni dell'Orso: Alessandria.

Visconti, J. (2001) "A Comparative Glossary of Conditionals in Legal language: English, Italian, German, French" *In: Marie Curie Fellowships Annals, vol. I* [on line]. Disponibile da: <http://www.mariecurie.org/annals/volume1/visconti.pdf> [consultato in data 1.11.2010].

Wierzbicka, A. (1997) Conditions and Counterfactuals: Conceptual Primitives and Linguistic Universals. *In: Athanasiadou, A. and R. Dirven (eds.), On Conditionals Again*. Amsterdam: John Benjamins, 15-59.

Руска ИВАНОВСКА-НАСКОВА

ПРОУЧУВАЊАТА НА УСЛОВНИТЕ КОНСТРУКЦИИ МЕЃУ
ЛИНГВИСТИКАТА, ФИЛОЗОФИЈАТА И ПСИХОЛОГИЈАТА

(Резиме)

Клучни зборови: условни конструкции; импликација; синтакса; семантика.

Условните конструкции се комплексен јазичен феномен во кој се огледува човековата способност да носи заклучоци врз основа на одредени сознанија и да воспоставува корелации меѓу нештата. Тие си интересни од неколку аспекти: множеството на форми на овие реченици, нивната сложена семантика која честопати ја надминува сферата на условноста, како и различните комуникативни функции кои тие ги покриваат. Токму затоа тука се вкрстуваат истражувањата на неколку дисциплини, пред сè на филозофијата, психологијата и лингвистиката. Целта на трудот е да ги претстави клучните елементи на трите групи на студии и да ги идентификува пресеците на нивните интереси. Од сферата на филозофските студии издвоен е концептот на импликацијата и неговата примена во доменот на лингвистичките истражувања. Усвојувањето на условните конструкции, како и нивните комуникативни функции се разгледани преку психолошките студии на оваа тема. Особено внимание е посветено на неколку типови на лингвистички истражувања од теориски, дескриптивен и апликативен карактер.

Јоана ХАЦИ-ЛЕГА ХРИСТОСКА

ПОГЛЕДОТ НА СВЕТОТ, ГОВОРОТ И СПОРЕДБЕНИТЕ ЈАЗИЧНИ ИСТРАЖУВАЊА

Клучни зборови: поглед на свет, говор, аналогича, стереотипи, споредбени истражувања

Секоја јазична и културна заедница гради определен поглед на светот условен од нејзините искуства кои се пренесуваат низ генерациите и се дел од психолошкото и културното наследство на нејзините членови. Притоа, говорот, односно јазикот на припадниците на таа заедница, како средство за комуникација, е тесно поврзан со нивната перцепција на стварноста. Во контекст на споредбените јазични проучувања на даден референт кои се нужно поврзани со неговиот статус во заедниците чии јазици се предмет на истражувањето, би сакале во текстов што следи да дадеме еден преглед на некои размислувања во врска со неколку прашања, како начинот на формирање на погледот на светот, неговото рефлектирање во јазикот на дадената заедница и последиците што произлегуваат од тој однос.

Како се формира погледот на светот? Анализирајќи ја општествената перцепција на женскиот говор, Верена Ебишер наведува дека основна карактеристика на човечкиот дух е изградување на сопствена претстава за реалноста, односно за надворешниот свет врз основа на неговите карактеристики, но организирани на начин кој му е својствен на духот (што би значело дека перспективата за една иста реалност може да биде сосема различна кај различни индивидуи).¹ Според Шулиц и Лавенда, погледот на светот е резултат на искуствата што во дадената заедница се акумулирале во текот на времето², што значи дека се работи за конструкт кој има длабоки корени во минатото на членовите на таа заедница. Притоа, треба да се прави разлика помеѓу, од една страна, начинот на перцепирање на реалноста поставен на научна основа кој подразбира соодветна интерпретација на причинско-последичниот однос меѓу појавите и, од друга страна, перцептивниот механизам кој функционира во

¹ Aebischer, Verena: *Les femmes et le langage (représentations sociales d'une différence)*, PUF, Paris, 1985, p.4.

² Шулиц, Емили, Лавенда, Роберт: *Културна антропологија*, Скопје, Просветно дело, 2009, стр.177.

свеста на обичниот човек и во рамките на кој расудувањето е во најголема мера условено од аналогијата (сфатена како "сличносѝ шѝо ја восѝановува имаџинацијата (...) меџу два или ѝовеќе суѝѝински различни мисловни ѝредмеѝи" ³). Таа е основа на метафоричниот пренос кој го овозможува објаснувањето на појави кои не можат да се сфатат со помош на научни методи или, пак, се јавува во култури кои сѐ уште не го усвоиле начинот на размислување заснован на научната логика, но и во секојдневната, спонтана народна човекова мисла. Аналошката мисла се изразува преку соодветен јазик кој, за разлика од научниот јазик и научната мисла, секое ново искуство го гради и го организира калкирајќи го врз структурата на некое минато искуство. Тие стари и претходни искуства на кои се базира аналошката мисла се архетиповите кои, според францускиот лингвист и семиолог Пјер Гиро, се впишани во културното несвесно од кое произлегуваат сите културни кодови.⁴ Анализата на митовите и религиите го потврдува постоењето на типични ситуации кои, иако се изразуваат на различни начини, се речиси универзални зашто се среќаваат и во најоддалечените култури во времето и просторот. Тоа значи дека јазикот, но и целокупниот фолклор на еден народ, односно митовите, басните, суеверијата, пословиците, претставуваат несвесни пренесувачи на овие архетипови.

За да го илустрираме делувањето на аналошката мисла, ќе се навратиме на Гироовата теорија со која тој покажува на кој начин обичниот човек, лишен од дострелите на науката, постепено го градел своето знаење и восприемање на светот во и околу себе. Тој тргнува од постулатот дека душата (поради обременетоста на овој термин со филозофски значења, Гиро го претпочита терминот *ѝсиха* (*psyché*) за именување на човековите психички способности) е буквален одраз, аналогон на телото: "(...) Психата (*psyché*) е вкуѝносѝа од имиња шѝо им ѝи даваме на ѝелесниѝе реакции на дадена дразба, на одредена ѝосѝавеносѝи на јасѝивоѝо во однос на свеѝоѝи"⁵. Со други зборови, формата и содржината се поврзани со причинско-последичен однос, односно означувачот ја определува судбината на означеното или, како што вели Никодиновски во предговорот на својата книга, "ѝознаѝоѝо служи како семиолошка фигура за означување на неѝознаѝоѝо, заѝоа шѝо ѝреку наѝравениѝе аналоѝи човекоѝи усѝева да ѝо долови новоѝо, да ѝо ѝриблиѝи до она шѝо веќе ѝо знае и шѝо му е блиско."⁶ Објаснувањето на ваквиот однос

³ LE PETIT ROBERT, dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, Dictionnaires LE ROBERT, Paris, 1985: "Ressemblance établie par l'imagination (...) entre deux ou plusieurs objets de pensée essentiellement différents".

⁴ Guiraud, Pierre : *Sémiologie de la sexualité*, Payot, Paris, 1978, p. 211.

⁵ Ibid., p. 19 : "(...) La psyché est l'ensemble des noms que nous attribuons à des réactions corporelles en face d'un stimulus donné, d'une situation particulière du moi au monde".

⁶ Никодиновски, Звонко: *Семиологија на ѝовороѝи и на јазикоѝи*, 2-ри Август С, Штип, 2007.

треба да се побара во самите почетоци на човештвото. Во тие древни времиња, надворешното опкружување на човекот, но и доживувањата кои биле одраз на неговиот внатрешен живот за него биле големи непознатици, а неговото тело претставувало еден вид посредник меѓу овие два непознати света. Единственото директно, конкретно и опишливо искуство биле доживувањата што му ги овозможувале сетилата. Затоа, сето искуство вон чистата телесност, а особено бранувањата во неговата сè уште неосознаена духовност, човекот можел да си ги замисли и донекаде да си ги објасни токму преку слики поврзани со неговите примитивни телесни доживувања (од кои најинтензивни биле сексуалните). На тој начин и постепено се градело човековото знаење. Меѓутоа, имајќи предвид дека човекот многу доцна почнал правилно да го осознава и толкува функционирањето на сопственото тело, очигледно е дека сето тоа знаење и култура се поставени на основи кои се далеку од научни. Тие се одраз на примитивниот, аналошкиот начин на поимање на светот и на себеси.

Проблемот со аналошката мисла е тоа што таа честопати не ја претставува реалноста верно, е делумна, нејасна, деформирана и не може да ја следи нејзината постојана промена. За разлика од неа, научната мисла за секое ново искуство изработува нов систем од знаци кој се обидува на најверен можен начин да ги претстави односите што се воспоставуваат меѓу елементите од тоа ново искуство. Аналошкото расудување може лесно да се побие со емпириска проверка, но тоа сепак останува длабоко врежано во различните манифестации на културната традиција која се пренесува низ генерациите. На тој начин аналогичата преживува, пркосејќи ѝ на научната логика, зашто и таа самата има своја логика која произлегува од начинот на кој ги организира елементите во својот систем. Таа може да предизвика и хипостазирање на знакот кој, наместо да функционира како прост семиолошки супститут на дадениот референт, ќе почне да се доживува како негов еквивалент.

Пред да преминеме на размислувањето за врската која постои помеѓу погледот на светот и говорот, најпрво да се задржиме накратко на поважните карактеристики на говорот, односно на јазикот како знаковен и значенски систем.

Човекот не може да опстои и да го оправда своето постоење како *Homo sapiens* доколку не се служи со својата способност за користење на јазикот како средство за комуникација. Сосир, со цел да го дефинира јазикот што треба да биде предмет на лингвистиката како нова наука, тргнува од поширокиот поим *говор* (*langage*), како способност, можност за користење на *јазик* (*langue*), дефиниран како збир од општоприфатени општествени конвенции чие индивидуално и конкретно реализирање низ говорната активност го нарекува *говорна активност* (*parole*).

Говорот претставува совршен симболички систем, способен да обезбеди соодветна замена за искуството и доживувањето на физичкиот и општествениот свет која може бесконечно да се пренесува во времето и

просторот. За американскиот етнолингвист и антрополог Едвард Сапир, говорот е гласовна реализација на уникатната способност на човекот да ги пренесува реалноста и искуството од неа на симболичен начин и оваа особина на говорот му овозможува да ја оствари неговата најважна функција, а тоа е комуникацијата.⁷ Интересно е размислувањето на Сапир дека говорот е најстариот културен аспект на човештвото и дека им претходел дури и на најпримитивните пројави на материјалната култура и дека, како инструмент за изразување и комуникација, бил всушност и услов за нивно појавување.⁸

Значењето на говорот се огледува и во фактот дека целокупната маса на знаења стекнувана низ времето никако не би можела да се зачувува ниту да им се пренесува на идните генерации без негово посредство (во случајот на усните творби, како пословиците, магичните формули, ритуалните молитви, легендите, традиционалните песни), или со посредство на писмото како негов супститут.

Тесната врска која постои помеѓу говорот како симболички систем и светогледот на луѓето што го користат тој говор е неоспорна, впрочем тоа произлегува и од описот на неговите различни функции (етнолингвистиката, како посебна интердисциплинарна научна област, се заснова токму на односот помеѓу јазикот, мислата и културата). Говорот е дел од човекот, а секој човек е дел од одредена култура и оттука и терминот *биокултурно бийтие* за означување на човекот што се користи во антрополошки контекст.⁹ Под влијание на околината врз говорот се подразбира не само дејството на физички, туку и на општествени фактори (религија, етички вредности, облик на политичкиот систем и уметноста). Со други зборови, целокупното опкружување на човекот нужно наоѓа свој одраз во јазикот што тој го користи. Бернар Потје, во својата студија за предметот на проучување на етнолингвистиката, истакнува дека јазикот постојано се обидува да се прилагоди не на објективната реалност, туку на доживувањето на таа реалност (на пример, во лексикализирањето на нови концепти), што ја истакнува релативноста во однос на восприемањето на една иста реалност од страна на говорители на различни јазици.¹⁰

Сепак, врската помеѓу овие два феномена не се реализира само во таа насока. Имено, проучувајќи ги јазиците на домородното индијанско население во Америка дотогаш непознати за науката, Сапир и Ворф доаѓаат до едно сознание, не секогаш прифатено, кое во лингвистиката останува познато под името "Сапир-Ворфова хипотеза" во чија основа се наоѓа концептот *јазична релативност*. Оваа хипотеза постулира дека

⁷ Sapir, Edward: *La linguistique*, Gallimard, Paris, 1991 [1949], p. 41.

⁸ Sapir, Edward: *Le langage. Introduction à l'étude de la parole*. Une édition électronique réalisée à partir du livre d'Edward Sapir (1921), Traduction française de S. M. Guillemin, 1921, p. 20.

⁹ Шулиц, Емили, Лавенда, Роберт: *op. cit.*, стр. 112.

¹⁰ Pottier, Bernard: "Le domaine de l'ethnolinguistique", in *Langages*, 5e année, n° 18. *L'ethnolinguistique*, 1970, p. 8.

јазикот и културата сочинуваат една неделива целина, но дека јазикот е оној кој има пресудна улога во обликувањето на човековата свест, несвесно наметнувајќи му на човекот одреден начин на интерпретирање на светот својствен за сите единки кои го споделуваат истиот код. Еден припадник на индијанското племе Хопи нема иста концепција за времето и просторот како еден припадник на индоевропското јазично семејство (и покрај тоа што станува збор за универзални категории), зашто нивното изразување во неговиот јазик и во неговата култура се различни. Тоа значи дека секој јазик претставува еден посебен поглед на светот што му го наметнува на секој припадник на дадената заедница во рамките на процесот на осознавање на светот. Следствено на ова размислување, говорителите на различни јазици би имале и различна перспектива за една иста реалност.

На почетокот од овој труд се задржавме на начинот на градење на светогледот врз основа на аналошкиот принцип, но и на нужната врска која постои помеѓу човековиот поглед на светот и говорот, односно јазикот што го користи. Притоа, се наметнува прашањето зошто, и покрај неминовната промена во културното и општественото опкружување на човекот, доживувањето на одредени референти во свеста на човекот не се менува или се менува со многу помала динамика која ни оддалеку не ги следи објективните промени. Во најголем број случаи станува збор за стереотипизирана слика за дадениот референт (стереотипот дефиниран како "*своделени верувања во однос на личните карактеристики, генерално карактерни црти, но често и на однесувања на група лица*"¹¹) која претставува своевидна блокада во правилното расудување на човекот. Многу илустративен пример за овој проблем е отстапувањето на семиолошкиот статус на жената во однос на нејзината реална положба во современото општество. И покрај големиот напредок во ставот околу нејзината вредност во последните децении, сепак сликата за неа што сè уште ја храни свеста на обичниот човек ја прикажува во подредена положба, со генерално негативно конотирани карактерни особини и однесување. Како може да се објасни резистентноста на овие негативни претстави во човековиот поглед на свет? Според нас, голем удел во ваквиот процес има самиот карактер на говорот како средство со кое се изразуваат човековите мисли и ставови. Имено, повторно нужно се навраќаме на Сапир и други истражувачи кои дошле до сознанието дека културните и јазичните промени не се случуваат со ист ритам и дека културните елементи, следејќи ги промените во физичкото и општественото опкружување на една јазична заедница, се менуваат со многу поголема брзина отколку јазичните и тоа поради потсвесниот карактер на јазичниот систем кој се стреми кон задржување на истата состојба.¹² Следствено на тоа, јазичните форми

¹¹ Morchain, Pascal, *Stéréotypes, Stéréotypisation et Valeurs*, « Préjugés & Stéréotypes », Projet à l'initiative de l'AFPS et de www.psychologie-sociale.org.

¹² Sapir, Edward: *La linguistique*, p. 87-89.

поверно ги отсликуваат постарите отколку современите фази во развојот на културата и одредени претстави кои веќе припаѓаат на едно минато време и денес имаат статус на стереотипи сè уште играат важна улога во обликувањето на ставовите на членовите на дадена јазична и културна заедница.

Констатациите што ги изнесовме во претходните редови се мотивирани од потребата, при проучувањето на даден референт од лингвистичка гледна точка, да се утврди дали сликата што за него ја пренесува јазикот соодветствува на неговата реална положба во дадената општествена заедница, или пак сè уште е подложна на стереотипи чии корени се некаде длабоко во колективното несвесно на народот во прашање. Ваквото истражување е дотолку поинтересно доколку станува збор за споредбена тема која, низ една јазична призма, би утврдила дали проучуваните јазици споделуваат ист или различен поглед на светот и исти или различни стереотипи чие создавање е поврзано со историските околности на развојот на двата народа. Значи би дошле до некаков заклучок кој во голема мера ги надминува границите на самиот јазик. А бидејќи токму говорот, односно јазикот е во центарот на нашето внимание, би завршиле со констатацијата дека, како средство за комуникација на една општествена и јазична заедница преку кого говорителите ги преточуваат културните, општествените придобивки и начинот на сфаќање и доживување на светот, тој прави пресек во континуумот наречен стварност, но тој пресек не е насекаде ист: некаде тоа се должи на навистина различната природна и општествена стварност, но и кога такви објективни разлики не постојат, пресликувањето на реалноста во јазикот не е сосем идентично.

Користена литература:

AEBISCHER, Verena : *Les femmes et le langage (représentations sociales d'une différence)*, PUF, Paris, 1985.

GUIRAUD, Pierre : *Sémiologie de la sexualité*, Payot, Paris, 1978.

MORCHAIN, Pascal, *Stéréotypes, Stéréotypisation et Valeurs*, « Préjugés & Stéréotypes », Projet à l'initiative de l'AFPS et de www.psychologie-sociale.org.

НИКОДИНОВСКИ, Звонко: *Семологија на зборови и на јазикот*, 2-ри Август С, Штип, 2007.

LE PETIT ROBERT, *dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Dictionnaires LE ROBERT, Paris, 1985.

POTTIER, Bernard: "Le domaine de l'ethnolinguistique", in *Langages*, 5e année, n° 18. *L'ethnolinguistique*, 1970, pp. 3-11.

SAPIR, Edward : *Le langage. Introduction à l'étude de la parole*. Une édition électronique réalisée à partir du livre d'Edward Sapir (1921-

http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html), Traduction française de S. M. Guillemin, 1921.

SAPIR, Edward: *La linguistique*, Gallimard, Paris, 1991 [1949].

ШУЉИЋ, Емили, ЛАВЕНДА, Роберт: *Културна антропологија*, Скопје, Просветно дело, 2009, 432 стр.

Joana HADZI-LEGA HRISTOSKA

LA VISION DU MONDE, LE LANGAGE ET LES ETUDES LINGUISTIQUES COMPARATIVES

(Résumé)

Mots clés: vision du monde, langage, analogie, stéréotypes, recherches comparatives

Chaque communauté linguistique et culturelle se construit une vision du monde conformément à ses propres expériences qui se transmettent de génération en génération et font partie intégrante de l'héritage culturel de ses membres. En même temps, le langage, c'est-à-dire la langue utilisée dans cette communauté, en tant que moyen de communication, est étroitement liée à cette perception de la réalité. Dans la présente étude, nous nous attardons sur le principe analogique de création de la vision du monde, son reflet dans la langue et les avantages et les conséquences qui découlent de ce rapport étroit, ainsi que sur l'implication de ce phénomène dans les études comparatives du statut d'un référent dans deux ou plusieurs langues données.

Sonja KITANOVSKA-KIMOVSKA

ARGUMENTS FOR AND AGAINST THE CLASSICAL VIEW ON WORD MEANING

1. Introduction

Following Breheny (2003a) in modern semantic theory linguistic expressions and their representations are often interpreted in terms of concepts and conceptual representations. More specifically, concepts are thought to serve word meanings as long as there is one-to-one correspondence between constituents of conceptual representations and their linguistic counterparts. Taking these assumptions as a starting point, to be regarded a solid theory, every theory of word meaning must meet three basic desiderata: account for the compositionality of linguistic expressions, account for how words relate to things in the world (i.e. the external significance of language) and how inferences are drawn from utterances in the language (its' internal significance) (Breheny 2003a). In this respect the classical view on concepts¹, satisfying the basic goals of a semantic theory, could be thought to be an adequate theory of word meaning. However, there are many serious theoretical and empirical problems which it cannot overcome and which should not be neglected in any evaluation of the theory. In this paper I will argue that, although there are many good reasons to think that semantic representations for words are definitional structures, the classical view cannot serve as an adequate basis for an account of word meaning and does not deserve to be considered seriously.

2. Basic Assumptions

The classical view defines word meaning in terms of concepts. On this view concepts are complex representations which have a definitional structure (Laurence & Margolis 1999:9). All concepts are composed of structurally simpler undefined representations which cannot be further analysed. As explained by Laurence and Margolis (ibid.) in their evaluation of the classical view, these simple representations are at the primitive level and, in purely empirical terms, where possible, are acquired through the senses.

In discussing concepts proponents of the classical view usually talk about feature description i.e. they analyse concepts in terms of features (Smith

¹ Also called the traditional theory, the definition view (Laurence and Margolis 1999:8) or componential analysis (Lyons 1995:107)

& Medin 1981:22) and state that the meaning of a word can be decomposed into semantic features (de Swart 1998:19). Thus, for example, the meaning of the word *spinster*, which lies in the concept SPINSTER², can be decomposed into the simpler concepts (features) UNMARRIED, HUMAN, ADULT and FEMALE. In classical terms these four simpler concepts present the 'singly necessary and jointly sufficient conditions' (Smith & Medin 1981:23) that need to be satisfied to define the notion of a spinster. A feature is a singly necessary feature only if it is instantiated in all instances of the concept, and a set of features is jointly sufficient only if every entity having it is an instance of the concept (Smith & Medin *ibid.*). Hence, in order to know the meaning of an expression one needs to know its defining properties, i.e. 'the necessary and sufficient conditions' that an entity falling within the extension of the expression in question must satisfy (Lyons 1995:92). This compositional aspect of the theory is what makes it most attractive.

The classical view also states that a concept is a summary description of an entire class of entities and not a description of subsets of that class (Smith & Medin 1981). For instance, when describing the concept of a fruit, one does not enumerate descriptions of all exemplars of the class of fruits (apples, kiwi, or bananas), instead one gives just the summary representation of all fruits, i.e. only the necessary and sufficient conditions that must be satisfied by a thing so that it is regarded a fruit.

In addition, on this view there are 'nested sets of categories' in which each category's definition includes the definitions of the categories 'above' it (Murphy 2002:27). To illustrate this, the definition of Granny Smith includes the definition of an apple, the definition of a fruit and the definition of a plant. In turn, the definition of an apple includes the definition of a fruit and the definition of a plant. Similarly, the definition of a pear includes the definition of a fruit and the definition of a plant. This shows that words belonging to the same semantic field are defined in terms of their common structural elements, which in turn points to the systematic character of human language.

3. The Classical View – Further Support

Besides being compositional in nature, the classical view as a perspective on concepts meets the other two basic goals of semantic theories: it is capable of accounting for the external and internal significance of language.

This theory explains the information-bearing potential of language by offering an account of human classificatory ability, or what Laurence & Margolis call a model of categorisation (1999:11). In their opinion this model explains human ability to categorise items as an ability to check if the features that are part of a concept are satisfied by the item being categorised (Breheny 2003b). For example, one recognises something as a fruit by checking if it

² It is a common convention to use capitals to distinguish between concepts and their corresponding words

satisfies the features that make up the concept of a fruit. Furthermore, one categorises an apple as a fruit if it satisfies the necessary and sufficient conditions for being a fruit. This gives an explanation of the hierarchical order of categories, which in Murphy's opinion (Murphy 2002:27) is an attraction of the classical view.

The classical theory also suggests an account of the inferential relations holding among concepts based on their component features. The following two sentences are an illustration:

- (1) Peter saw his father.
- (2) Peter saw a man.

Sentence (2) is inferred from sentence (1) on the basis of their constituent features because the word *father* contains a semantic element MAN as part of its meaning (Saeed 1997:53). This provides a 'systematic and economical means of representing sense-relations' existing among lexemes in certain languages and, assuming that component features are universal, across languages (Lyons 1995:114).

Apart from satisfying the key goals for semantic theories, the classical view can be used to explain many phenomena relating to word meaning. According to Laurence & Margolis, one of the advantages of this theory is that it is able to account for concept acquisition (1999:10). Learners acquire concepts by assembling their features, i.e. they acquire complex concepts by assembling simpler ones. This is an appealing idea not only because it offers a solution to saving memory space, but also because it points to this theory's great explanatory potential.

4. Problems for the Classical View

However, in spite of all the theoretical attractions of the classical view and its rendition of semantic representations as definitional structures, recent theories have pointed out a number of shortcomings. First of all, Lyons argues that it is very difficult to decide what constitutes the basic constituent features from which all the other complex concepts are composed (Lyons 1995:114). De Swart is also concerned as to how people recognise atomic features and, furthermore, how many features one needs to be able to conceptualise a certain word (de Swart 1998:19). To go even further, if one solves these problems, it is still hard to explain how one comes to know the descriptive meaning of the supposedly basic concept components. These are unbeatable arguments against the classical view.

Laurence & Margolis point out another theoretical problem for the classical view, the so called 'Plato's problem' (1999:14). Notably, most concepts are extremely difficult to define, especially in terms of perception. For example, it is almost impossible to define words like *love*, *fidelity*, *jealousy* because it is difficult to specify the necessary and sufficient conditions that need to be satisfied for something to be called love, fidelity or jealousy.

satisfies the features that make up the concept of a fruit. Furthermore, one categorises an apple as a fruit if it satisfies the necessary and sufficient conditions for being a fruit. This gives an explanation of the hierarchical order of categories, which in Murphy's opinion (Murphy 2002:27) is an attraction of the classical view.

The classical theory also suggests an account of the inferential relations holding among concepts based on their component features. The following two sentences are an illustration:

- (1) Peter saw his father.
- (2) Peter saw a man.

Sentence (2) is inferred from sentence (1) on the basis of their constituent features because the word *father* contains a semantic element MAN as part of its meaning (Saeed 1997:53). This provides a 'systematic and economical means of representing sense-relations' existing among lexemes in certain languages and, assuming that component features are universal, across languages (Lyons 1995:114).

Apart from satisfying the key goals for semantic theories, the classical view can be used to explain many phenomena relating to word meaning. According to Laurence & Margolis, one of the advantages of this theory is that it is able to account for concept acquisition (1999:10). Learners acquire concepts by assembling their features, i.e. they acquire complex concepts by assembling simpler ones. This is an appealing idea not only because it offers a solution to saving memory space, but also because it points to this theory's great explanatory potential.

4. Problems for the Classical View

However, in spite of all the theoretical attractions of the classical view and its rendition of semantic representations as definitional structures, recent theories have pointed out a number of shortcomings. First of all, Lyons argues that it is very difficult to decide what constitutes the basic constituent features from which all the other complex concepts are composed (Lyons 1995:114). De Swart is also concerned as to how people recognise atomic features and, furthermore, how many features one needs to be able to conceptualise a certain word (de Swart 1998:19). To go even further, if one solves these problems, it is still hard to explain how one comes to know the descriptive meaning of the supposedly basic concept components. These are unbeatable arguments against the classical view.

Laurence & Margolis point out another theoretical problem for the classical view, the so called 'Plato's problem' (1999:14). Notably, most concepts are extremely difficult to define, especially in terms of perception. For example, it is almost impossible to define words like *love*, *fidelity*, *jealousy* because it is difficult to specify the necessary and sufficient conditions that need to be satisfied for something to be called love, fidelity or jealousy.

According to de Swart this approach is harder to apply to words that do not have a 'clear conceptual content' (de Swart 1998:5), such as, *hi*, *even*, or *for*. What is more, there are definitions of concepts that are controversial in nature, and Wittgenstein's consideration (Laurence & Margolis 1999:15) of the concept GAME is a good illustration of this problem. Although he tries to define the concept of game as an activity that involves competition, or winning or losing, he always manages to find counterexamples which stem his efforts. For example, skip-a-rope is a game but it involves neither competition nor winning or losing (Breheny 2003c). This proves that for most categories found in the real world it is extremely difficult to specify necessary and sufficient features (Murphy 2002:17), which supports the suspicion of cognitive science that definitions are hard to formulate because, in actual fact, concepts do not have a definitional structure (Laurence & Margolis 1999:16).

The claim that concepts do not have a definitional structure can be further justified by the existence of cases when people have a mental representation but are mistaken about the properties they think its instances have. To support this idea Laurence and Margolis (1999:21) give the example of the disease *smallpox* saying that although in the past people had an incorrect picture of the causes of this disease, this did not prevent them from having a concept. This shows that one can be completely ignorant and even wrong about the features they take a concept to be made of and still possess the concept. Or, to say this in the words of the classical vocabulary, one is possible to possess a concept without knowing the necessary and sufficient conditions that need to be satisfied by its exemplars.

The same idea can be supported by the, so called, 'modal argument' (Laurence & Margolis 1999:22). Notably, if concepts are defined by component features, then the definition of a concept should determine not only what it actually applies to, but also what it would apply to in other nonfactual conditions (Laurence & Margolis *ibid.*). However, people can imagine circumstances in which features thought to describe a certain concept fail to do that. For instance, one can think of a world in which *silver* is red, therefore the description of silver in terms of its colour does not hold. Accordingly, the future developments in science and technology may prove that people are mistaken about the properties they believe things in the world have. Thus, again, the conclusion is that concepts should not be defined in terms of descriptive features.

'Conceptual fuzziness' constitutes yet another empirical argument against the claims of the classical view (Laurence & Margolis 1999:23). The point of this argument is that for some concepts it is difficult to determine whether their instances belong to a category or not. From observation, this is revealed, for example, by the difficulties people face when forced to decide on the category of watermelon. Some firmly classify it under the category of fruits, while others, however, are hesitant about it being a fruit or a vegetable. The results of the experiments conducted by McCloskey and Glucksberg (in

Murphy 2002:20) show that people often change their minds about category membership of borderline cases, which indeed proves that many concepts are inexact. Such 'unclear cases' (Smith & Medin 1981:29) present great empirical problems for the classical theory.

Finally, an empirical problem which the classical view is incapable of solving is the problem of finding explanation of typicality effects. There have been many psychological experiments conducted (Laurence & Margolis 1999:24) the results of which show that people have some criteria according to which they distinguish between typical and atypical examples of categories. Murphy explains the difference between typical and atypical instances of a category by saying that typical category members are what people usually come up with when thinking of a category, while atypical ones are those that are curious in some way (Murphy 2002:22). So, for most people, typical examples of the concept PET would be dog or cat, slightly less typical ones, fish or parrot, and the least typical or atypical ones, turtle or iguana. The classical view, however, by giving the necessary and sufficient conditions required for something to be a pet, puts all instances of the concept PET on the same level without making any differentiation among them. Psychological investigations have also demonstrated that people learn typical members of classes faster than atypical ones, as well as judge class membership on the grounds of typicality, i.e. an item's typicality influences people's performance (Murphy 2002:23-24). To illustrate these points: people would learn that a dog is a pet before they would learn that a turtle is a pet. Moreover, when given a task to relate the above given examples of pets to the category of pets, they would relate dog and cat faster than they would do iguana or turtle. As the classical view does not make any distinction between typical and atypical members of categories, it cannot explain either how or why these effects occur (Murphy 2002:24), which makes this one of the strongest arguments against it.

5. Conclusion

From what was said above it is clear that the classical view meets all basic goals a semantic theory needs to fulfill. It satisfies the goal of compositionality in explaining language systematicity and productivity. It accounts well for both the external and internal significance of language. However, it faces a considerable number of theoretical and empirical problems which are not easily accountable under its assumptions. Perhaps its greatest problem is that it is not very plausible in that most concepts do not have a definitional structure. The conclusion is that although this approach has great explanatory resources in relation to concepts and word meaning and is the only perspective which could meet the basic requirements for semantic theories, it cannot serve as an adequate basis for an account of word meaning.

Bibliography:

- Breheny, R. (2003a) *Handout Semantics 1*
 Breheny, R. (2003b) *Handout Semantics 2*
 Breheny, R. (2003c) *Handout Vocabulary 1*
 Lyons, J. (1995) *Linguistic Semantics - An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
 Laurence, S. & Margolis, E. (1999) *Concepts and Cognitive Science*. In (ed) E. Margolis & S. Laurence. *Concepts: Core Readings*. Cambridge: Ma. MIT Press
 Murphy, L.G. (2002) *The Big Book of Concepts*. Massachusetts Institute of Technology
 Smith, E.E. & Medin, L.D. (1981) *Categories and Concepts*. Harvard University Press
 Saeed, I.J. (1997) *Semantics*. Blackwell Publishers Ltd.
 Swart, H. de (1998) *Introduction to Natural Language Semantics*. Centre for the Study of Language and Information

Соња КИТАНОВСКА-КИМОВСКА

АРГУМЕНТИ ЗА И ПРОТИВ КЛАСИЧНОТО ГЛЕДИШТЕ ЗА ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОТ

(Резиме)

Целта на трудот е да ги претстави аргументите за и против класичното гледиште на значењето на зборот, исто така, познато како традиционална теорија, дефиниционо гледиште или компонентна анализа. Прво, трудот ги дава основните претпоставки на кои се заснова класичното гледиште, односно, поимот концепти. Второ, дадена е расправа за предностите на класичниот пристап, вклучувајќи ја и можноста да се објаснат и надворешното и внатрешното значење на јазикот. Конечно, даден е приказ на различните теориски и емпириски проблеми со кои се соочува овој пристап. Трудот заклучува дека класичното гледиште не може да служи како соодветна основа за објаснување на значењето на зборот.

Анастасија КИРКОВА-НАСКОВА

МЕЃУЈАЗИЧНА ФОНОЛОГИЈА: СПОРЕДБА НА КОНСОНАНТСКИТЕ СИСТЕМИ НА АНГЛИСКИОТ И НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Клучни зборови: консонант, алофон, звучен/беззвучен/обеззвучување, аспирација, слеан говор, изговорни грешки, странски изговор

Проучувањата на англискиот и на македонскиот фонолошки систем од контрастивен аспект започнуваат во седумдесеттите години на дваесеттиот век, а се јавуваат како резултат на реалната потреба да се даде научен опис на двата система кој во духот на контрастивната анализа би помогнал да се предвидат можните изговорни тешкотии кај македонските изучувачи на англискиот јазик (но и обратно, кај англиските изучувачи на македонскиот јазик).

Прва поголема студија претставува докторската дисертација на Велко Силјаноски *Констрастивна анализа на фонолошките системи меѓу македонскиот и англискиот јазик* во 1976 година. Во неа авторот детално ги анализира вокалниот и консонантскиот систем на двата јазика од фонолошки, фонетски и фонотактички аспект. Резултатите од студијата особено наоѓаат примена во наставата на англиски јазик на универзитетско ниво преку нивното публикување во 1993 година во учебникот *Увод во изговорниот на англискиот јазик* напишан на македонски јазик, во кој авторот ги опишува англиските гласови, ги посочува изговорните проблеми и нуди изговорни вежби.

Нешто порано, во 1980 година, за целите на наставата на англиски јазик како странски јазик на Педагошката академија во Скопје, Пандора Димовска го издава учебникот *An Outline of the Pronunciation of English* напишан на англиски јазик. Во него авторката, освен што го разгледува секој англиски глас, посебно нуди и преглед на изговорните проблеми кои се јавуваат кај македонските изучувачи на англискиот јазик и корективни вежби за нивно надминување. Исто така, таа накусо ја објаснува и прозодиската фонологија на англискиот јазик.

Во поново време, од особено значење е докторската дисертација на Екатерина Бабамова, *Адаптација и асимилација на англизмите во македонскиот јазик* од 1993 година, каде авторката ги разгледува двата системи од аспект на теоријата на јазици во контакт. Во делот каде се

анализираат процесите на трансфонемизација (потполна, делумна и слободна) кои се јавуваат во репрезентативниот примерок на англизмите, за првпат имплицитно се посочува на проблемите што ги имаат македонските корисници на англискиот јазик, а се од перцептивна природа.

Ползувајќи ги резултатите од овие проучувања, како и нашето искуство во наставата по англиски јазик, во понатамошниот дел ќе се обидеме да дадеме детален преглед на взаемната интеракција на консонантските системи на англискиот и на македонскиот јазик пред се имајќи го на ум македонскиот изучувач на англискиот јазик. Преку групирање на гласовите во англискиот јазик во однос на степен на тешкотија при усвојувањето на изговорот, ќе се обидеме да направиме фонетско-фонолошка анализа на потенцијалните изговорни отстапувања во англомакедонскиот меѓујазик и можниот начин на кој тие се реализираат.

1. Консонантите во англомакедонскиот меѓујазик

1.1 Фонемски инвентар на македонскиот и на англискиот јазик: консонанти¹

Гласовниот систем на македонскиот јазик брои 31 фонема, од кои 5 вокали (самогласки) и 26 консонанти (согласки). Во табела 1.1 се поместени фонемските симболи за македонските консонанти, со референтен збор за илустрација.

Табела 1.1 Фонемски инвентар на македонскиот консонантен систем

МАКЕДОНСКИ КОНСОНАНТИ								
/p/ пат	/t/ татко	/k/ капа	/f/ фалба	/s/ сабота	/ʃ/ шарка	/ts/ цар	/tʃ/ чадор	/c/ кар
/b/ баба	/d/ датум	/g/ гајда	/v/ вага	/z/ затвор	/ʒ/ жаба	/dz/ сенза	/dʒ/ цагор	/ʒ/ жавол
/m/ мајка	/n/ надеж	/ɲ/ коњ	/l/ лага	/ʎ/ љубов	/r/ радост	/j/ јатка	/x/ хартитја	

Гласовниот систем на англискиот јазик (британската варијанта²) брои 44 фонеме од кои 20 вокали и 24 консонанти. Нивните фонемски

¹ Фонемските симболи користени во табелите се во согласност со симболите на Меѓународната фонетска асоцијација (International Phonetic Association, 2005). Деталната класификација на македонските и на англиските консонанти е дадена во Прилогот.

² Британската стандардна варијанта (попозната како Received Pronunciation - RP, а во поново време BBC English или Southern British English - SBE) ја земаме за референтна варијанта бидејќи во Република Македонија наставата по англиски јазик на секое ниво се изведува според британскиот нормативен модел. Сепак, при усвојувањето на англискиот

анализираат процесите на трансфонемизација (потполна, делумна и слободна) кои се јавуваат во репрезентативниот примерок на англизмите, за првпат имплицитно се посочува на проблемите што ги имаат македонските корисници на англискиот јазик, а се од перцептивна природа.

Ползувајќи ги резултатите од овие проучувања, како и нашето искуство во наставата по англиски јазик, во понатамошниот дел ќе се обидеме да дадеме детален преглед на взаемната интеракција на консонантските системи на англискиот и на македонскиот јазик пред се имајќи го на ум македонскиот изучувач на англискиот јазик. Преку групирање на гласовите во англискиот јазик во однос на степен на тешкотија при усвојувањето на изговорот, ќе се обидеме да направиме фонетско-фонолошка анализа на потенцијалните изговорни отстапувања во англомакедонскиот меѓујазик и можниот начин на кој тие се реализираат.

1. Консонантите во англомакедонскиот меѓујазик

1.1 Фонемски инвентар на македонскиот и на англискиот јазик: консонанти¹

Гласовниот систем на македонскиот јазик брои 31 фонема, од кои 5 вокали (самогласки) и 26 консонанти (согласки). Во табела 1.1 се поместени фонемските симболи за македонските консонанти, со референтен збор за илустрација.

Табела 1.1 Фонемски инвентар на македонскиот консонантен систем

МАКЕДОНСКИ КОНСОНАНТИ								
/p/ пат	/t/ татко	/k/ капа	/f/ фалба	/s/ сабота	/ʃ/ шарка	/ts/ цар	/tʃ/ чадор	/c/ кар
/b/ баба	/d/ датум	/g/ гајда	/v/ вага	/z/ затвор	/ʒ/ жаба	/dz/ senza	/dʒ/ цагор	/ʒ/ жавол
/m/ мајка	/n/ надеж	/ɲ/ коњ	/l/ лага	/ʎ/ љубов	/r/ радост	/j/ јатка	/x/ хртија	

Гласовниот систем на англискиот јазик (британската варијанта²) брои 44 фонemi од кои 20 вокали и 24 консонанти. Нивните фонемски

¹ Фонемските симболи користени во табелите се во согласност со симболите на Меѓународната фонетска асоцијација (International Phonetic Association, 2005). Деталната класификација на македонските и на англиските консонанти е дадена во Прилогот.

² Британската стандардна варијанта (попозната како Received Pronunciation - RP, а во поново време BBC English или Southern British English - SBE) ја земаме за референтна варијанта бидејќи во Република Македонија наставата по англиски јазик на секое ниво се изведува според британскиот нормативен модел. Сепак, при усвојувањето на англискиот

симболи, се дадени во табела 1.2 со референтен збор за илустрација (Collins & Mees, 2006).

Табела 1.2 Фонемски инвентар на англискиот консонантен систем (британска варијанта)

АНГЛИСКИ КОНСОНАНТИ							
/p/ <u>p</u> et	/t/ te <u>n</u>	/k/ ca <u>t</u>	/f/ fa <u>t</u>	/θ/ th <u>i</u> n	/s/ <u>s</u> ad	/ʃ/ sh <u>o</u> ut	/tʃ/ ch <u>a</u> t
/b/ <u>b</u> ed	/d/ de <u>a</u> f	/g/ <u>g</u> ap	/v/ ve <u>t</u>	/ð/ th <u>i</u> s	/z/ <u>z</u> est	/ʒ/ mea <u>s</u> ure	/dʒ/ ja <u>z</u> z
/m/ <u>m</u> ap	/n/ ne <u>t</u>	/ŋ/ ki <u>ng</u>	/l/ leve <u>l</u>	/ɹ/ ri <u>b</u>	/w/ wi <u>t</u> ch	/j/ ye <u>l</u> low	/h/ ha <u>y</u>

Според бројот на консонантските фонемии, 26 во македонскиот наспроти 24 во англискиот, постои привидна сличност меѓу двата јазика. Сепак, ако се групираат гласовите според местото на образување, англискиот има два фрикатива и еден полувокал повеќе, а македонскиот има четири африкати и еден латерал повеќе (Силјаноски 1993: 52). Кај назалите, иако бројот е ист во двата јазика, се јавува разлика на сегментално и супсегментално ниво, за што ќе стане збор понатаму.

1.2 Непостојни македонски фонемии во англискиот јазик

На фонолошко ниво фонемите /ts/, /dz/, /c/, /tʃ/, /ɲ/, /ʌ/ се непостојни во англискиот јазик; /c/, /tʃ/, /ɲ/, /ʌ/ немаат никакво влијание врз англискиот изговор на македонските изучувачи, додека кај /ts/ и /dz/ се јавува позитивен трансфер. Имено, [ts, dz] се јавуваат како консонантска низа во англискиот јазик и притоа се изговараат како фонетски африкати. Ова е особено очигледно кај зборовите кои завршуваат на /t/ или /d/ и на кои им се додава инфлексивата -s за трето лице еднина кај глаголите и множина кај именките при што /s/ и /z/ се аломорфи на морфемата: pet /pet/ - pets /pets/; bed /bed/ - beds /bedz/.

1.3 Исти фонемии според сите параметри

Консонантите /b/, /g/, /f/, /v/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /tʃ/, /dʒ/, /j/, /m/ се сметаат за исти гласови според сите параметри на артикулација и затоа не

јазик во македонски контекст, неспорно е влијанието на американската стандардна варијанта на англискиот јазик (General American - GA). Во понатамошниот дел од статијата, онаму каде влијанието може да се предвиди, истото е контрастирано со британската варијанта.

претставуваат изговорен проблем за македонските изучувачи. Единствено може да дојде до забуна при изговорот на /j/ во британскиот односно неизговорот на /j/ во американската варијанта по алвеоларните консонанти /t, d, n/. Така, на пример, *news* и *student* во SBE се изговараат /nju:z/ и /'stju:dnt/ додека во GA /nu:z/ и /'stu:dnt/.

1.4 Непостојни англиски фонemi во македонскиот јазик

Фрикативите /θ/ и /ð/ и полувокалот (средиштен апроксимант) /w/ се непостојни гласови во македонскиот јазик поради што ги сметаме за нови гласови за кои Македонците треба да создадат нови фонолошки категории и да постигнат мускулна вештина при артикулацијата. Како такви, тие се извор на тешкотија во англомакедонскиот меѓујазик, која со соодветни корективни вежби се надминува во напредната фаза на изучувањето. Потенцијалните отстапувања се рефлектираат во изговорот на македонски глас кој според местото на образување е најблизок до непостојниот глас; така (интер)денталните фрикативи /θ/ и /ð/ се изговараат како денталните експлозивни /t³ и /d/ во македонскиот јазик, додека пак билабијалното /w/ во англискиот се изговара како лабио-денталното /v/ во македонскиот јазик. Интересно е што во некои контексти кога /k/ му претходи на /w/, тој се перципира како вокалот /ʊ/, што сметаме дека се должи на артикулацијата на /k/ во задниот дел од усната празнина во комбинација со испупченоста и заокруженоста на усните. На пример, сме забележале дека македонските студенти *quite* /kwaɪt/ погрешно го транскрибираат како */kwaɪt/. Оваа појава се евидентира и кај слободната трансфонемизација на овие консонанти при адаптација на англизмите: *therapy* - *ѿерапија*, *Warner Brothers* - *Ворнер Брагерс*, *swing* - *свинџ*, *Queen* - *Куин* итн. (Бабамова 1993).

1.5 Фонемски статус во англискиот – алофонски статус во македонскиот

Во англискиот јазик гласот /η/ има статус на фонема што може да се потврди со постоењето на минимални парови на пример *sin* - *sing*. Во македонскиот јазик, од друга страна, овој глас е алофон на фонемата /n/ и се јавува во ограничена дистрибуција пред веларните консонанти /k/ и /g/, на пример *сенка*, *кенџур*.

³ Фонемата /θ/ поретко се заменува и со лабио-денталното /f/ во македонскиот јазик, а уште поретко како /s/ на пример *three* наместо /θri:/ се изговара [fri] или [sri]. Во рамките на нашето искуство во наставата по англиски јазик, ваквата варијација сме ја забележале кај мали деца на петгодишна возраст кои го изучуваат англискиот јазик како странски, но не и кај возрасни изучувачи. Тенденцијата е во согласност со општо познатиот факт дека крајната адаптација на непостојниот глас зависи од јазичното потекло на изучувачот.

Според Силјаноски (1993), консонантот /ŋ/ претставува сериозен изговорен проблем за македонските изучувачи. Фонемата /ŋ/ се пишува со графемата <ng>, при што /g/ не се изговара секогаш, или <nk> при што /k/ секогаш се изговара. Македонските изучувачи тешко ја избегнуваат навиката на додавање на /g/, односно /k/ кога /g/ се обезвучува во финална позиција на зборот, што резултира со појава на странски изговор. Сметаме дека овој проблем е голем поради фреквентноста на употребата на суфиксот <-ing> кој се изговара /-ɪŋ/. Правилниот изговор на зборовите на пример *bank*, *stronger*, *tangle* се постигнува: „благодарение на автоматското применување на македонското фонолошко правило за регресивно асимилирање по местото на образување со меконепчените консонанти“ (ibid: 116).

1.6 Разлики според местото на образување

Неколку гласови во англискиот јазик се разликуваат според параметарот место на образување. Експлозивите /t/ и /d/ и назалот /n/ се алвеоларни консонанти во англискиот јазик, додека во македонскиот се ден-тални. Фрикативот /h/ е глотален⁴ консонант во англискиот, додека во македонскиот е веларен /x/. Во изговорот доаѓа до дентализација на /t/, /d/, и /n/, и веларизација на /h/.

Консонантот /ɹ/⁵ заслужува посебно внимание. Во англискиот јазик неговиот изговор варира и според местото на образување и според начинот на образување и се карактеризира со многу контекстуални варијанти кои се разликуваат дури и во рамките на англиските дијалектни варијанти (територијална условеност)⁶. Во поновата литература се класификува како апроксимант поради типичното приближување на артикулаторите како во *right*, но може да биде и фрикатив во даден контекст, на пример, по /t, d/ како во *try* и *dry*. Во претходните примери според местото на образување се реализира како посталвеоларен консонант, но може да се изговори и како едноударен (со еден удар на врвот на јазикот на венецот) како во *room* или повеќеударен (со повеќе удари на врвот на јазикот на венецот) како во *carry*. Иако графемата <r> често се јавува во графијата, во британската варијанта /ɹ/ се изговара само во предвокална и

⁴ Палатализираната контекстуална варијанта на /h/ се јавува кога овој глас е следен од /j/, како во зборовите *huge*, *humid*. Се бележи со фонетскиот симбол [ç].

⁵ Симболот /r/ е во наизменична употреба за англискиот глас, но ние овде ќе го користиме во согласност со IPA. Всушност, со /r/ ќе го обележуваме македонското <r>.

⁶ Во социолингвистичката литература територијалните варијанти се делат на ротицизирани ('rhotic'), во кои /ɹ/ се изговара во секоја позиција во зборот, и неротицизирани ('non-rhotic') каде /ɹ/ се изговара само во предвокална и меѓувокална позиција. Во првата група спаѓаат General American, Canadian English, Irish English, Scottish English, а во втората Southern British English, Australian English, New Zealand English, South African English.

интервокална позиција, а не се изговара пред консонанти и на крајот од зборот пред пауза. Исто така, честа е појавата на врзувачко /ɹ/ кое се јавува во зборовна група во која едниот збор завршува на вокал и ја има графемата <r> и следниот збор започнува со вокал со цел да се олесни изговорот и да не се прави пауза (зев). Поретко се користи и вметнатото /ɹ/ кое се јавува во ист контекст, на границата на двата збора во интервокална позиција, но во овој случај не постои <r> во графијата на првиот збор. За споредба ги поместуваме следните примери:

- а) врзувачко /ɹ/ – a pair of shoes /ə 'peə ɹ əv 'ʃu:z/
 б) вметнато /ɹ/ – law and order /'lɔ: ɹ ən 'ɔ:də/

Овие појави отсуствуваат во американската варијанта каде /ɹ/ се изговара во секоја позиција, но со ретрофлексна реализација /ɻ/.

Македонското /r/ е алвеоларен консонант според местото на образување. Се реализира како едноударно во почетна позиција пред вокал (*река*), меѓу два вокали (*шара*), во придружба на друг консонант (*среќа*, *џорг*) и во финална позиција на зборот (*цар*). /r/ е повеќеударно меѓу два консонанти (*џрси*) и на почетокот на зборот пред друг консонант (*рж*).

Македонските изучувачи имаат тешкотија со овој глас поради а) несоодветен изговор на посталвеоларниот алофон кој го изговараат понапред во устата како алвеоларен и едноударен, и б) го изговараат во сите позиции под влијание на графијата или под влијание на американскиот изговор (но истовремено не го изговараат американското /r/ со потребната ретрофлексна поставеност на јазикот).

1.7 Алофонски разлики

Главната разлика, ако не и основната, меѓу консонантските системи на два јазика е во различните контекстуални варијанти (алофоните или фонетски реализации). Народски кажано, тие се виновни за карактеристичната „акустичка обоеност“ на еден јазик. Непознавањето на алофоните и, следствено, невниманието да се изговорот соодветно во даден контекст во прилична мера придонесува за странски изговор, а понекогаш наполно го замаглува значењето на зборот и ја попречува комуникацијата. Овде ќе ги контрастираме потипичните алофони на англискиот и на македонскиот јазик кои покажуваат сличности и разлики (за полесен преглед ќе ги поделиме во групи според начинот на образување). Во првиот случај се олеснува усвојувањето, додека во вториот се отежнува т.е. резултира со странски изговор и во некои говорни ситуации ја отежнува комуникацијата.

Експлозивите во англискиот јазик се карактеризираат со повеќе алофони. Најзначаен е аспирираниот алофон на безвучните експлозивни /p, t, k/ во почетна, предвокална и нагласена позиција, кој се манифестира

со задоцнето отпочнување на треперењето на гласилките за артикулација на вокалот што следува, акустички ефект кој наликува на слабо издишување приближно на изговорот на англиското глотално /h/. Затоа овој алофон фонетски се обележува со знакот [ʰ] како во примерите *pin* [pʰɪn], *tin* [tʰɪn], *kin* [kʰɪn]. Доколку на /p, t, k/ им претходи /s/, аспирацијата отсуствува. Во македонскиот јазик безвучните експлозивни не се аспирираат воопшто, што е важна разлика бидејќи оваа тенденција се рефлектира во изговорот на македонските изучувачи кои често или воопшто не ја забележуваат разликата или не ги изговараат англиските аспирирани алофони со доволно аспирација. Во однос на другите алофони, сличностите се поголеми. Така, и во двата јазика постојат а) неексплодирани алофони, кога еден експлозив е веднаш следен од друг експлозив, и б) назално и латерално експлодирани алофони, кога експлозивите се следени од назал или латерал соодветно (но сличностите важат само за средишната позиција во зборот додека во финалната не постојат во македонскиот јазик. Што се однесува до т.н. глотален експлозив [ʔ], тој се јавува пред /p, t, k/ или /tʃ/ за да ја засили нивната артикулација како во *stop* [stoʔp], *rich* [rɪʔtʃ]. Некогаш го заменува /t/ во зборови и фрази, како во *football* ['fʊʔbɔ:l], *butter* ['bʌʔə], *a lot of* [ə 'lɒʔ əv], *not now* ['nɒʔ 'naʊ] (Collins & Mees 2006; Dimitrova 2003). Глоталниот експлозив не е карактеристичен за македонскиот јазик, а во англискиот јазик се јавува во сè позачестена употреба. Македонските изучувачи го препознаваат кога овој глас го заменува /t/, но не го артикулираат (т.е. го испуштаат) и на тој начин грешат.

Латералот /l/ е алвеоларен во англискиот јазик и има три алофони:

а) палатализиран [ɫ], познат како „clear l“, кој се јавува пред сите вокали и консонантот /j/ како во *leap*, *loud*, *value*; б) веларизиран [ɫ̠], познат како „dark l“, кој се јавува пред консонантите (освен /j/) и на крајот од зборот (пред пауза) како во *help*, *bulb*, *build*, *still*, *hospital*; и в) обезвучен [ɫ̥], кој се јавува по /p, k/ во нагласени слогови, како во *please*, *clue*. Во македонскиот јазик /l/ е дентален латерал и има два алофони акустички слични на англиските: а) дентален веларизиран латерал, познат како „тврдо л“, кој се јавува пред /a, o, u/, во финална позиција и пред други консонанти, како на пример *мала*, *лоша*, *лук*, *кал*, *џолку*; и б) алвеоларен палатализиран латерал, познат како „меко л“, кој се јавува пред вокалите /i, e/, како, на пример, во *мили*, *лик*, *лек*, *шеле*. Поради нијансираните разлики во дистрибуцијата, македонските изучувачи го изговараат англиското /l/ потврдо⁷.

⁷ Колинс и Мес (Collins & Mees 2006: 87) посочуваат на непостојаноста на алофоните на /l/. На пример, во велшкиот и ирскиот изговор палатализираниот алофон се употребува во сите контексти, додека пак шкотските и американските варијанти го имаат само веларизираниот алофон. Можно е различната дистрибуција да има влијание врз изговорот на

Фрикативите и африкатите не предизвикуваат тешкотија при изговор бидејќи и во двата јазика нивната алофонија е иста. Единствено, во македонскиот јазик /v/ покажува една специфичност: се обезвучува во контексти каде нема фонетска основа за обезвучување односно пред сонантот /m/ кога се додава наставката за прво лице минато време како во *редевме* [redɛvme] и *бевме* [bɛvme]. Силјаноски (1976: 130) ова го толкува како тенденција да се истакне морфолошката граница меѓу основата на глаголот и наставката за минато време. Кај македонските изучувачи влијанието врз англискиот е ретко и не е многу проблематично, но можно е да се случи особено по автоматизам на границата меѓу два збора, на пример, *give me* /gɪv mi/ > /ɹɪf mi/.

За /j/ може да се каже дека има толку алофони колку и вокали поради брзото лизгање на артикулаторите од една во друга позиција, затоа што има различна местоположба пред секој вокал, на пример: *јас*, *јорџан*, *јуџ*, *земји*, *џрозје*. Во поствокална позиција сличен е на вокалот /i/, на пример: *кој*, *мај*, *вујко*, *нејзе* и всушност го дифтонгизира вокалот. За разлика од англиското /j/, македонското /j/ не се обезвучува по безвучни експлозивни како во *pure*, *tune*, *cute* споредено со *Скопје*, *Капџа*⁸.

1.8 Разлики во звучност/безвучност

Опозицијата звучен/безвучен е дистинктивен белег во двата јазика. Можни се три степени на звучност: целосно звучен глас, делумно обезвучен (=делумно звучен) и безвучен (Laver 1994). Во таа смисла, оваа разновидност се должи на контекстуалната условеност и е алофонска. Но овој јазичен феномен го разгледуваме посебно поради важната разлика, која ќе ја образложиме понатаму, а која е особено влијателна во англо-македонскиот меѓујазик.

Во англискиот јазик, звучните консонанти на крајот на зборот се обезвучуваат (делумно или целосно), но не преминуваат во својот безвучен парник, односно, не го губат обележјето слаб и не стануваат јаки консонанти⁹. Како последица на тоа вокалот пред звучниот консонант се продолжува, а вокалот пред безвучниот консонант се скратува. Обележјето слаб е карактеристично за сите звучни консонанти во англискиот јазик.

Во македонскиот јазик опозицијата звучен-безвучен се задржува само во почетна и средишна позиција. На самиот крај од зборот (финална позиција) и пред пауза, таа се неутрализира, така што сите звучни консо-

македонските изучувачи во зависност од тоа која англиска територијална варијанта ја претпочитаат.

⁸ Комбинацијата *kj* во македонскиот јазик е фонемизирана во <ќ>.

⁹ Јаките консонанти се карактеризираат со енергична артикулација (поголема мускулна енергија и повеќе воздух), а слабите со послаба артикулација. Во англискиот јазик, сите звучни консонанти се слаби, а сите безвучни консонанти се јаки.

нанти кои имаат безвучен парник преминуваат во својот безвучен парник. Овој процес: „нема никаков ефект врз квантитетот на претходниот вокал“, забележува Силјаноски (1976: 127). Неутрализацијата не се покажува ортографски од морфолошки причини т.е. изведените форми го задржуваат звучниот консонант, на пример: *ūog* [pot], но *ūogoū* ['podot] споредено со *ūoū* [pot] - *ūoūūa* ['potta].

За консонантските низи „звучен+безвучен“ и „безвучен+звучен“ во македонскиот јазик е карактеристичен процесот едначење по звучност. Тоа е регресивен фонолошки процес, односно, едначењето се врши според вториот консонант: ако е звучен, го озвучува претходниот консонант, ако е безвучен, го обезвучува претходниот консонант. Најчесто се случува во самиот збор или меѓу два збора во слеан говор, на пример: *леб-лейче* [leb]-['leptʃe], каде /b/ се обезвучува во /p/ под влијание на безвучното /tʃ/, *йеӣ грама* ['pedgrama], каде /t/ се озвучува во /d/ под влијание на звучното /g/.

Целосното обезвучување на англиските консонанти во финална позиција е мошне забележителна појава кај македонските изучувачи која им дава изразит странски изговор (Киркова-Наскова 2009). Особено е забележлива при изговорот на наставките *-ed* и *-s* (-'s)¹⁰. Овие суфикси се многу фреквентни поради нивната повеќефункционалност, секогаш се наоѓаат во финална позиција поради нивното граматичко значење и имаат по три аломорфи (контекстуални варијанти), односно, [-t, -d, -ɪd] и [-s, -z, -ɪz] (Јанева 2002). Македонските говорители ги обезвучуваат изговорните варијанти [-d, -ɪd] и [-z, -ɪz] при што се добива изговор [-t, -ɪt] и [-s, -ɪs].

Исто така, под влијание на автоматското едначење по звучност во мајчиниот јазик, македонскиот говорител може да ја пренесе оваа појава и во англискиот јазик: *must be* наместо [mæst bi] се изговара [mæzd bi] каде /t/ се озвучува во /d/ под влијание на /b/, а потоа /s/ се озвучува во /z/ под влијание на /d/ (всушност, во овој пример поприродна е елизијата на /t/, така што фразата се изговара [mæsbi]); или, фразата *red coat* наместо ['red ,kəʊt] се изговара ['ɹet ,kəʊt], каде /d/ се обезвучува во /t/ под влијание на /k/ (Силјаноски 1976: 133).

Уште еден интересен феномен што треба да се забележи е озвучувањето на /t/ во меѓувокална позиција, кое фонетски се обележува со знакот [t̚]. Оваа појава е типична за американската варијанта, каде /t/

¹⁰ Овој суфикс е повеќефункционален и обележува трето лице еднина кај глаголите, множина кај именките, генитив (посвојност) кај именките, скратена форма на помошните глаголи *be* (формата *is* за сегашно просто и сегашно трајно време) и *have* (формата *has* за сегашен перфект). Суфиксот *-ed*, пак, обележува минато време кај правилните глаголи и образува минат партицип од правилните глаголи.

целосно се озвучува во /d/; на тој начин доаѓа до хомофонија во паровите како *writing-riding*. Во британската варијанта оваа појава е од поново време и е покарактеристична за помладата генерација говорители при употреба на високофреквентни зборови и фрази. Сепак постои разлика, имено, истата се реализира со алвеоларен удар кој е многу краток и скратувањето на претходниот вокал укажува дека се случило делумно озвучување на /t/ (Collins & Mees 2006). Македонските говорители кои не се свесни за оваа дистинкција, под влијание на американската варијанта, речиси без исклучок целосно го озвучуваат /t/ во оваа позиција.

1.9 Слоготворни консонанти

Рауч (Roach 2001: 81) ги дели слоговите во англискиот јазик на јаки и слаби. Карактеристично е што слабите слогови се секогаш ненагласени и содржат слаби вокали, најчесто /ə/, [i] и [u]. Во оваа група тој ги поместува и слоготворните консонанти кои вршат вокална функција кога во слогот изостанува вокал. Такви консонанти се /m, n, ŋ, l, ɹ/. Многу фреквентни¹¹ се /n/ и /l/, кои се јавуваат во комбинација со експлозив (следуваат по него) и како резултат на назалното, односно, латералното експлодирање стануваат слоготворни. Се изговараат малку подолго од нивната нормална дистрибуција во други контексти. /m/ и /ŋ/ не се чести и се јавуваат како резултат на фонолошкиот процес асимилација, додека /l/ исто така не е често и се јавува во американската варијанта. Фонетски се обележуваат со знакот [.] под симболот, но ваквото обележување не е задолжително. За илустрација ги поместуваме следниве примери:

а) /l/ – *cattle* /'kætɫ/, *couple* /'kʌpɫ/, *trouble* /'trʌbɫ/, *muddling* /'mʌdɫɪŋ/

б) /n/ – *ribbon* /'rɪbɲ/, *threaten* /'θetɲ/, *seven* /'sevɲ/

в) /m/ *happen* /'hæpɲ/ (прогресивна асимилација на /n/ во /m/ под влијание на билабијалното /p/)

г) /ŋ/ – *broken key* /brʌʊkɲ 'ki:/ (прогресивна и/или регресивна асимилација на /n/ во /ŋ/ под влијание на веларното /k/)

д) /r/ – *particular* /pɹ'tɪkəlɹ/

Во македонскиот јазик гласот /r/ има слоготворна функција на почетокот на зборот следен од друг консонант, како во *'рж*, *'рџа*, *'рска*, *'рика* и во средишна позиција на зборот помеѓу два консонанта, како во *крв*, *дрво*, *срце* (Конески 2004: 88). Од примерите може да се забележи дека во првиот случај на вокалното /r/ му претходи апостроф во графичката, со што се обележува темниот призвук во изговорот. За разлика од англис-

¹¹ Во последно време сè повеќе е забележлива нивната зголемена употреба, па дури и изворните говорители инсистираат на правилен изговор (извор: лична комуникација со проф. Џек Виндзор Луис од Универзитетскиот колеџ во Лондон).

киот јазик, во македонскиот јазик назалите и латералите не вршат слоготворна функција.

Од прикажаното се очигледни разликите по ова прашање во двата јазика. Македонските говорители не се свесни за постоењето на ваквите консонанти или тешко ги перципираат поради темниот призвук и го вметнуваат вокалот /ə/ пред слоготворниот консонант (што и не е секогаш погрешно, бидејќи некои зборови варираат во тој поглед, на пример *seven, Heaven, often* итн.).

1.10 Фонотактика

Консонантите во обата јазика доаѓаат во непосреден допир со други консонанти. При анализа на нивната дистрибуција во зборот се доаѓа до заклучок дека во почетна позиција на зборот структурата на македонските консонанти е многу посложена и поразнообразна од англиските, за кои, пак, важи обратната состојба во финална позиција на зборот (Силјаноски 1976, 1993). Исто така, македонските консонантски групи во почетна позиција се изведени, додека, пак, англиските се коренски. Обратно, во финална позиција, англиските консонантски групи се образуваат со продуктивни и непродуктивни морфеми, додека македонските се коренски (Силјаноски 1976: 315)¹².

Удвојување на консонантите (геминација) како можна комбинација е присутно и во двата јазика на спојот меѓу две морфеми, префикс или суфикс со основата на зборот, како, на пример, *oddeli* /'oddeli/, *proletta* /'proletta/ во македонскиот и *unnatural* /ʌn'nætʃəl/, *kindness* /'kaɪnəs/ (со елизија на /d/) во англискиот јазик (Силјаноски 1976: 121, 313; Конески 2004). Во тој случај доаѓа до слевање на двата консонанта и тие се изговараат подолго. Но, треба да се нагласи дека вдолжувањето на консонантите нема дистинктивно значење, зашто тие не се само одолжени туку се и забележливо удвоени, особено кога се чувствува морфемната граница. Овие консонантски низи обично не предизвикуваат тешкотии при изговорот.

Сепак, кај некои консонантски низи се јавува тешкотија поради структурата на составните елементи (-ŋθ во *strength*, -dθ во *width*, -tθ во *eighth*, -θs во *baths*, -nθs во *months*, -fθs во *fifths*, -ðz во *breathes*) или поради разликите на фонетско ниво (dr-, tr-, kl- tw- во *dread, tree, class, twist* наспроти *грen, ѓрае, клас, ѓвој*). Кај фонетските африкати [tr] и [dr]

¹² Детален преглед на дистрибуцијата на консонантите и дозволивите комбинации во двата системи дава Силјаноски (1976). Бабамова (1993) исто така дава детален преглед на консонантските групи кај англизмите во македонскиот јазик и посочува на некои иновации во комбинирањето на консонантите во македонскиот јазик кои се нетипични а се јавуваат под влијание на англиските консонантски комбинации.

се јавува и перцептивна тешкотија, т.е. поради силната африкација изучувачите ги слушаат како /tʃ/ и /dʒ/.

1.11 Влијанието на ортографијата

Македонската ортографија е фонетска: секоја фонема има своја буква во азбуката. Англиската ортографија е многу посложена, при што се забележуваат разновидни комбинации на соодносот буква-глас. За нас е интересно постоењето на т.н. неизговорени букви кои предизвикуваат проблем при изговорот. Така, изучувачот кој не е запознаен со изговорот на некој збор што содржи ваква буква, под влијание на македонската ортографија и навика да се изговори секоја буква што е запишана, автоматски греша и ја изговара буквата непотребно. На пример, во зборовите *debt*, *write*, *park*, *aisle*, *psalm*, *knife*, *half* затемнетите букви не треба да се изговорат, но можно е да се чујат следниве неправилни изговори *[debt], *[vrite] или *[vratt], *[park], *[aɪsl], *[psa:lm], *[knaɪf], *[half].

2. Заклучок

Се обидовме да ги споредиме консонантските системи на англискиот и на македонскиот јазик од перспектива на македонскиот изучувач на англискиот јазик и можните потешкотии на кои наидува при усвојување на овие гласови. Се разбира, не сите посочени појави се усвојуваат со подеднаков степен на потешкотија – иако влијанието на мајчиниот јазик е доминантен фактор, усвојувањето е условено од комбинација на фактори како возраст, пол, мотивација, дарба за изучување на јазик (музикалност и мимикрија), експонираност на јазикот кој се изучува, формална инструкција и други (Hansen 2006; Piske, MacKay and Flege 2001; Catford 2001; Odlin 2000; Leather 1999; Piper and Cansin 1988; Tahta, Wood and Loewenthal 1981; Purcell and Suter 1980). Емпириските истражувања покажуваат дека изворните говорители на англискиот јазик се релативно толерантни кон изговорните грешки на македонските изучувачи и дека најмногу им пречат целосното обезвучување на звучните консонанти во финална позиција на зборот и дентализацијата на англиските интердентални фрикативи, додека најмалку им пречи изговорањето на /r/ во сите позиции на зборот (Киркова-Наскова 2009). Би било интересно да се испита дали и во колкава мера македонските изучувачи се свесни за овие изговорни потешкотии и на кој начин истите ги надминуваат во процесот на изучување на англискиот јазик.

Користена литература:

Бабамова, Е. (1993). *Адаптација и асимилација на англизмиите во македонскиот јазик*. Докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Catford, J. C. (1987). Phonetics and the teaching of pronunciation: A systemic description of English phonology. In Morley, J. (Ed.), *Current Perspectives on Pronunciation* (pp. 87-99). Washington, DC: TESOL.

Catford, J. C. (2001). *A practical Introduction to Phonetics*. 2nd edition. Oxford: Clarendon Press.

Collins, B., and Mees, I. M. (2006). *Practical Phonetics and Phonology: A Resource Book for Students*. London: Routledge.

Cruttenden, A. (Ed.) (2001). *Gimson's Pronunciation of English*. 6th edition. London: Arnold.

Crystal, D. (2003). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Cambridge: Blackwell.

Dimitrova, S. (2003). *English Pronunciation for Bulgarians*. Sofia: Vezni – 4.

Dimovska, P. (1980). *An Outline of the Pronunciation of English*. Skopje: Univerzitet „Kiril i Metodij“.

Димитровски, Т., Корубин, Б., и Стаматоски, Т. (1994). *Речник на македонскиот јазик, том I-III*. Скопје: Детска Радост.

Friedman, V. A. (1993). Macedonian. In Comrie, B., and Corbett, G. G. (Eds.), *The Slavonic Languages* (pp. 249-305). London: Routledge.

Hansen, J. (2006). *Acquiring a Non-Native Phonology: Linguistic Constraints and Social Barriers*. London: Continuum IPG Ltd.

International Phonetic Association. (2005). *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: CUP.

Јанева, М. (2002). Наставките и природата на говорниот англиски јазик. Во *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн.27 (2001) (стр. 23-33).

Киркова-Наскова, А. (2009). *Показатели на странски изговор во ангомакедонскиот меѓујазик*. Магистерска теза. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Конески, Б. (2004). *Грамаѓика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска Радост.

Laver, J. (1994). *Principles of Phonetics*. Cambridge: CUP.

Leather, J. (1999). Second-language speech research: An introduction. In Leather, J. (Ed.), *Phonological Issues in Language Learning* (pp. 1-58). Oxford: Basil Blackwell.

Odlin, T. (2000). *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge: CUP.

Piper, T., and Cansin, D. (1988). Factors influencing the foreign accent. *The Canadian Modern Language Review*, 44(2), 334-342.

Purcell, E. T., and Suter, R.W. (1980). Predictors of pronunciation accuracy: A re-examination. *Language Learning*, 30(2), 271-287.

Piske, T., MacKay, I., and Flege, J. (2001). Factors affecting degree of foreign accent in an L2: A review. *Journal of Phonetics*, 29, 191-215.

Roach, P. (2001). *English Phonetics and Phonology*. 3rd edition. Cambridge: CUP.

Савицка, И., и Спасов, Љ. (1997). *Фонолозија на современиот македонски стандарден јазик: сежменитална и сујрасежменитална*. Скопје: Детска Радост.

Силјаноски, В. (1976). *Контраситивна анализа на фонолошките системи меѓу македонскиот и англискиот јазик*. Докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Силјаноски, В. (1993). *Увод во изговорот на англискиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Силјаноски, В. (2002). *Проблеми на фонолозијата*. Охрид: Macedonia Prima.

Спасов, Љ. (2003). *Две американски граматики на современиот македонски јазик од Хораси Г. Лани и Виктор А. Фридман*. Скопје: МАНУ.

Tahta, S., Wood, M., and Loewenthal, K. (1981). Foreign accents: factors relating to transfer of accent from the first language to a second language. *Language and Speech*, 24(3), 265-272.

Trask, R. L. (2006). *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London: Routledge.

ПРИЛОГ

КЛАСИФИКАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИТЕ И НА АНГЛИСКИТЕ КОНСОНАНТИ

Класификацијата на консонантите за двата јазика е направена според следниве параметри (во табелите термините се дадени во истиот редослед):

- а) треперењето на гласилките;
- б) местото на образување во усната празнина; и
- в) начинот на образување во усната празнина.

Притоа, користени се термини кои се застапени во поновата литература на македонски јазик (Конески 2004; Савицка и Спасов 1997; Силјаноски 1976; Силјаноски 1993, Силјаноски 2002; Спасов 2003) и на англиски јазик (Dimovska 1980; Friedman 1993; Catford 2001; Collins & Mees 2006; Cruttenden 2001; Crystal 2003; Roach 2001; Trask 2006). Истите

се во согласност со принципите на Меѓународната фонетска асоцијација (International Phonetic Association 2005) (повеќе за англиско-македонските преводни еквиваленти во наизменична употреба види кај Киркова-Наскова 2009: 122-125).

Гласовниот систем на македонскиот јазик брои 31 фонема од кои 5 вокали (самогласки) и 26 консонанти (согласки). Деталната класификација на консонантите е дадена во табела 1.

Табела 1. Класификација на македонските консонанти

консонант	референтен збор	класификација
/p/	<u>п</u> ат	безвучен билабијален експлозив
/b/	<u>б</u> аба	звучен билабијален експлозив
/t/	<u>т</u> атко	безвучен дентален експлозив
/d/	<u>д</u> атум	звучен дентален експлозив
/k/	<u>к</u> апа	безвучен веларен експлозив
/g/	<u>г</u> ајда	звучен веларен експлозив
/f/	<u>ф</u> алба	безвучен лабио-дентален фрикатив
/v/	<u>в</u> ага	звучен лабио-дентален фрикатив
/s/	<u>с</u> абота	безвучен алвеоларен фрикатив
/z/	<u>з</u> атвор	звучен алвеоларен фрикатив
/ʃ/	<u>ш</u> арка	безвучен палато-алвеоларен фрикатив
/ʒ/	<u>ж</u> аба	звучен палато-алвеоларен фрикатив
/x/	<u>х</u> артија	безвучен веларен фрикатив
/tʃ/	<u>ч</u> адор	безвучен палато-алвеоларен африкат
/dʒ/	<u>џ</u> агор	звучен палато-алвеоларен африкат
/ts/	<u>ц</u> ар	безвучен дентален африкат
/dz/	<u>џ</u> енџа	звучен дентален африкат
/c/	<u>ќ</u> ар	безвучен палатален африкат
/tʃ/	<u>џ</u> авол	звучен палатален африкат
/m/	<u>м</u> ајка	звучен билабијален назал
/n/	<u>н</u> адеж	звучен дентален назал
/ɲ/	<u>њ</u> оњ	звучен палатален назал
/l/	<u>л</u> ага	звучен дентален латерал
/ʎ/	<u>љ</u> убов	звучен палатален латерал
/r/	<u>р</u> адост	звучен алвеоларен едноударен/повеќеударен
/j/	<u>ј</u> атка	звучен палатален полувокал

Гласовниот систем на англискиот јазик (британската стандардна варијанта) брои 44 фонеме од кои 20 вокали (12 монофтонзи и 8 дифтон-

зи) и 24 консонанти. Деталната класификација на консонантите е поместена во табела 2.

Табела 2. Класификација на англиските консонанти

консонант	референтен збор	класификација
/p/	<u>p</u> et	безвучен билабијален експлозив
/b/	<u>b</u> ed	звучен билабијален експлозив
/t/	<u>t</u> en	безвучен алвеоларен експлозив
/d/	<u>d</u> eaf	звучен алвеоларен експлозив
/k/	<u>k</u> at	безвучен веларен експлозив
/g/	<u>g</u> ap	звучен веларен експлозив
/f/	<u>f</u> at	безвучен лабио-дентален фрикатив
/v/	<u>v</u> et	звучен лабио-дентален фрикатив
/θ/	<u>th</u> in	безвучен (интер)дентален фрикатив
/ð/	<u>th</u> is	звучен (интер)дентален фрикатив
/s/	<u>s</u> ad	безвучен алвеоларен фрикатив
/z/	<u>z</u> est	звучен алвеоларен фрикатив
/ʃ/	<u>sh</u> out	безвучен палато-алвеоларен фрикатив
/ʒ/	mea <u>sure</u>	звучен палато-алвеоларен фрикатив
/h/	<u>h</u> ay	безвучен глотален фрикатив
/tʃ/	<u>ch</u> at	безвучен палато-алвеоларен африкат
/dʒ/	<u>j</u> azz	звучен палато-алвеоларен африкат
/m/	<u>m</u> ap	звучен билабијален назал
/n/	<u>n</u> et	звучен алвеоларен назал
/ŋ/	<u>ng</u>	звучен веларен назал
/l/	<u>l</u> ev <u>l</u>	звучен алвеоларен латерален апроксимант
/ɹ/	<u>r</u> ib	звучен посталвеоларен апроксимант
/j/	<u>y</u> ellow	звучен палатален полувокал/апроксимант
/w/	<u>w</u> itch	звучен лабио-веларен полувокал/апроксимант

Anastasija KIRKOVA-NASKOVA

INTERLANGUAGE PHONOLOGY: A COMPARISON BETWEEN
THE CONSONANTAL SYSTEM OF ENGLISH AND MACEDONIAN

(Summary)

Key words: consonant, allophone, voiced/voiceless/devoicing, aspiration, connected speech, pronunciation errors, foreign accented speech

This paper explores and contrasts the consonantal systems of English and Macedonian with regard to the difficulties experienced by Macedonian EFL learners when acquiring the English consonants. First, a brief overview of the relevant contrastive studies conducted in the Republic of Macedonia is presented, followed by a detailed phonetic/phonological analysis of both systems.

Елена ОНЧЕВСКА

НАСТАВНИТЕ ПРОГРАМИ НА ЛЕКТОРИТЕ ПО СОВРЕМЕН АНГЛИСКИ ЈАЗИК: СОДРЖИНИ И СТАВОВИ

Клучни зборови: наставна програма, методологија на наставата, ставови за наставата, самостојно учење

Вовед

Во овој текст ќе се осврнам на еден аспект од истражувањето во рамките на мојата докторска теза на тема перцепциите на лекторите по *Современ англиски јазик* на универзитетите во Р. Македонија во врска со динамиката на односите во студентските групи и нејзиното евентуално влијание врз квалитетот на изучувањето англиски како странски јазик. Како дел од електронското пополнување прашалник, од лекторите се бараше да ја приложат и наставната програма за курсевите кои ги одржуваат. Оваа, на почетокот маргинална ставка во истражувањето брзо стана навистина интересен и нов поглед кон пропишаната наставна практика и некои од убедувањата на лекторите во врска со наставата. Одговорите на наставниците фрлија интересно светло не само кон содржините во нивните наставни планови, но и кон тоа како тие го доживуваат овој наставен документ.

Наставна програма

Меѓу многуте различни дефиниции за терминот наставна програма (англ: syllabus), издвојувам две делумно различни видувања. Според Нунан (Nunan, 1988), наставната програма:

- дава преглед на наставните цели, т.е. на она што е предвидено да се постигне преку нашата настава и интелектуалните заложби на студентите
- претставува водич низ конкретните области од материјата кои треба да се обработат во текот на курсот
- е јавно достапен документ, кој може да се анализира и оценува.

Според Брумфит (Brumfit, 1984) наставната програма:

- претставува рамка во која наставниците се очекува да се работат
- е идеализиран план кој дава груба слика за главните наставни содржини предвидени за курсот; наставникот, во зависност од групата студенти за која станува збор, одлучува на кој начин, т.е. со која методологија ќе им пристапи на тие содржини
- е јавен план за она што се планира да се совлада во рамките на дадениот курс.

Како што се забележува од наведените дефиниции за терминот наставна програма, постојат извесни несогласувања во академските кругови во врска со тоа дали методологијата на настава треба да биде пропишана со наставната програма или пак треба да зависи од потребите и желбите на студентите. Она што е заедничко за двете перцепции, од друга страна, е прескриптивната природа на овие документи, чија цел е однапред да го скицираат наставниот процес и за наставниците, и за студентите.

Алтернативата што современите наставни тенденции ја предлагаат е *договарање* на наставниот процес од страна на директните учесници во него – наставниците и студентите (Candlin, 1984). Ова подразбира студентите да имаат збор во изборот на содржини, како и во начинот на нивното реализирање, со оглед на тоа што сите студенти доаѓаат на курсот со различни потреби, претходни искуства, стилови на учење. Брин и Литлџон (Breen and Littlejohn, 2000) го доразвиваат овој концепт на наставна програма и го означуваат како наставна програма со фокус на процесот на учење, не само на продуктите од учењето, како дотогаш. Радикалната верзија на наставната програма со фокус на процес е ретро-спективен (не прогнозистички) запис за одработеното на час (Markee, 1997).

Истражување: методологија и сознанија

Содржината на доставените наставни планови беше анализирана според трите теоретски ориентации во дизајнирањето наставни програми предложени од Фини (Finney, 2002):

- Класичен хуманизам
- Реконструкционизам
- Прогресивизам

Во фокусот на наставните планови базирани на **класичниот хуманизам** како теоретска ориентација е усвојувањето јазични структури преку нивна употреба во контролирани и/или послободни контексти.

Содржината на предметот се разделува на помали, обично граматички условени единици (во контекстот на изучување на странски јазик: фонологија, граматички структури, вокабулар, итн.). Ваквиот пристап кон наставните содржини имплицира линеарен процес на стекнување јазични компетенции (од поедноставни – кон посложени јазични структури). Јазикот ретко се употребува за комуникациски цели во училиницата, а наставникот е во центарот на наставниот чин.

Наставните планови поставени на **реконструкционистички основи** подразбираат усвојување јазични функции преку употреба на јазикот за комуникациски цели. Содржината на предметот се разделува на помали, семантички условени единици (во контекстот на изучување на странски јазик: јазични функции, концептуални значења, итн.). Ваквиот пристап кон наставните содржини имплицира линеарен процес на стекнување јазични компетенции (од поедноставни – кон посложени функции или концепти). И овде, како и во класичниот хуманизам, главниот фокус е на продуктите на учењето, не на учењето како (ретко само линеарен) процес. Наставникот е во центарот на наставниот чин.

Главното начело на **прогресивизмот** како теоретска ориентација е убедувањето дека секој вид учење, па и учењето странски јазик, е развоен процес (не линеарен), во кој компетенциите се развиваат со различна динамика. Оваа сосема интринсична динамика зависи од многу фактори, меѓу кои предзнаењата на студентите, нивните минати образовни и животни искуства, различните стилови на учење, итн. Според овие теории за учењето, јазикот најефективно се учи преку контекстуализирана интеракција во релаксирана работна средина, во која се води сметка за разликите меѓу студентите и се поттикнува соработка и истражување. Главната цел на овие наставни тенденции е студентот да се оспособи во иднина самостојно да учи. Наставникот не е постојано во центарот на наставниот чин и од студентите се очекува да покажат иницијатива и да понесат дел од одговорноста за сопствениот академски напредок.

Анализата на доставените наставни програми резултираше со преглед на процентуалната застапеност на елементите на овие три образовни ориентации (Табела 1). Наставните планови често содржеа елементи на повеќе од една теоретска ориентација.

Класичен хуманизам	Реконструкционизам	Прогресивизам
92,3%	100,0%	23,0%

Табела 1: Преглед на процентуалната застапеност на карактеристиките на наставните програми според триите теоретски ориентации на Фини (Finney, 2002)

Во ниту еден од приложените наставни програми не се забележаа карактеристики на таканаречените наставни програми со фокус на процес,

во кои од студентите се очекува да придонесат во обликувањето на наставната програма.

Интересно е што само 30.9% од 42-цата наставници вклучени во истражувањето прикачија копија од нивната наставна програма, 26.1% воопшто не одговорија на молбата, а најголемиот процент од наставниците (42.8%) напишаа причини за недоставување на нивната наставна програма. Одговорите на наставниците беа кодирани, а во продолжение, категориите се илустрирани со дел од оригиналните цитати на наставниците.

Најчесто наведувана причина за недоставувањето наставна програма беше **немањето наставна програма** (осум наведувања). Во прилог на овој став ги наведувам следните цитати:

„Јас не располагам со наставна програма. Имено, јас не сум наставник, туку преведувач, така што немам никакво искуство во правење наставни програми,“

„Немам добиемо наставна програма од претпоставените“.

Според еден од овие наставници, учебникот кој се користи на курсот ги содржи контурите на наставната програма:

„Учебникот е нов, сè уште се прилагодуваме, изгубивме еден месец итн. Во секој случај, генерално планот е во првиот семестар да ги поминеме граматичките партии од првата половина од учебникот“.

Друг наставник изјавува дека не е во можност да ја сподели најновата верзија на наставната програма заради нејзина постојана промена.

Четворица наставници одбиваат да ја споделат нивната наставна програма, бидејќи ја сметаат како **лична или институционална сопственост**:

„Не, ја сметам наставната програма за моја сопственост,“

„Навистина не сум сигурна дали тие се вид на документи што се проследуваат за вакви цели со оглед дека се еден личен/групен труд,“

„Моменталните наставни програми по САЈ [...] во овој семестар [...] изработени се од други лица/наставници,“

„Наскоро нема да работам таму, па сметам дека не е во ред да ја приложувам наставната програма.“

Дискусија

Приложените наставни програми, како и реакциите на наставниците на молбата за нивно приложување, наведуваат на интересни сознанија, или подобро, важни насоки за идно истражување.

Како што впрочем и очекував, доминантниот фокус на доставените наставни програми е класично хуманистички (92,3%) и реконструкционистички (100,0%). Ова сознание имплицира претежно линеарно перципирање на процесот на учење на англискиот јазик, фокус на продуктите (не на процесот) на учењето и централност на фигурата на наставникот. Ваквиот сплет на академски околности е успешна подлога за пасивност кај студентите, и во наставниот чин, и (уште повеќе) во обликувањето на наставната програма.

Само 23,0% од приложените наставни планови имаа прогресивистички тон, кој обично подразбира интринсичен развоен пат во академското наобразување, простор за истражување, признавање (и ползување) на општествената природа на учењето странски јазик, т.е. контекстуализирана интеракција во релаксирана работна средина. Ваквата комбинација на фактори е добар предуслов за активни студенти на час, но и во процесот на „договарањето“ на наставната програма со наставникот. Иако не беа забележани експлицитни елементи на наставна програма со фокус на процес, ретките прогресивистички нишки во наставните програми на лекторите оставаат простор за редефинирање на образовниот контекст во иднина, во смисла на посериозни наставни права, но и обврски на студентите.

Фактот што само 30,9% од наставниците доставија копија од нивната наставна програма и најголемиот процент или не одговорија на молбата (26,1%) или напишаа „оправдувања“ за нејзиното недоставување (42,8%) е прилично алармантен податок. Без опсежно истражување околу причините за оваа ситуација и ставовите на лекторите за овој официјален документ, можеме само да шпекулираме за тежината која овој документ ја има за наставниците. Добар дел од нив воопшто немаа наставна програма, а во еден случај таа коинцидираше со учебникот кој моментално го користат (и потенцијално би се сменила со менувањето на учебникот како наставно помагало). Додека некои наставни програми се во постојан процес на ревизија, значителен број наставници пријавуваат дека овој документ го доживуваат како лична и/или институционална (значи, не јавна) сопственост. Ова тврдење е во колизија со дефинициите на Нунан (Nunan, 1988) и Брумфит (Brumfit, 1984), но и со академската реалност во западната култура, каде програмите за курсевите кои универзитетот ги нуди се достапни на веб сајтот на универзитетот. Расположливоста на наставните програми на интернет им овозможува на колегите од областа да имаат увид во курсевите што се нудат на други институции, но, поважно, студентите да можат информирани да присуствуваат на курс и

да имаат ориентација во која наставна насока (ќе) се движат. Останува прашањето: кога јас, како лектор по *Современ англиски јазик*, успеав да дојдам до само 30-ина проценти од наставните програми на моите колеги, која достапност им следува на студентите?

Заклучок

Во овој текст ги резимирав сознанијата во врска со содржината на наставните програми на лекторите по *Современ англиски јазик* во државата, како и ставовите на оние кои не беа во можност да го достават тој документ. Заклучокот е дека наставните програми се напишани главно во класичнохуманистички и реконструкционистички дух. Најголемиот дел од лекторите воопшто не пратија наставна програма, а меѓу најчесто наведуваните причини за тоа стојат непоседувањето на тој наставен документ и ставот дека тој е лична, односно институционална сопственост.

Впечатокот е дека наставните програми имаат потреба од сериозно ревидирање со цел внесување прогресивистички елементи во плановите за реализација на наставата. На тој начин би им се дала шанса на студентите да ја моделираат наставата така што ќе придонесуваат во изборот на содржини и/или наставни методологии, усовршувајќи ги своите вештини за самостојно учење во иднина. Резултатите од истражувањето укажуваат и на евентуална потреба за обука на наставниците во областа на значењето, содржината и функциите на наставните програми. Целта би била да се добие подобар квалитет на овие документи, како и нивна солидна достапност за пошироката академската јавност, но пред сè за студентите.

Библиографија:

Breen, M. P. and Littlejohn, A. (2000) (eds) *Classroom Decision-Making: Negotiation and Process Syllabuses in Practice*, Cambridge: Cambridge University Press

Brumfit, C.J. (1984) (ed) *General English Syllabus Design*, Oxford: Pergamon Press

Candlin, C. N. (1984) "Syllabus design as a critical process" in Brumfit, C. J. (ed) *General English Syllabus Design*, Oxford: Pergamon Press

Finney, D. (2002) "The ELT curriculum: a flexible model for a changing world" in Richards, J. C. and Renandya, W. A. (eds) *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*, Cambridge: Cambridge University Press

Markee, N. (1997) *Managing Curricular Innovation*, Cambridge: Cambridge University Press

Nunan, D. (1988) *Syllabus Design*, Oxford: Oxford University Press

Elena ONČEVSKA

(Summary)

Key words: syllabus, English language teaching methodology, teachers' beliefs, autonomous learning

In this article I will report on an analysis of the content of the syllabi of the EFL teachers who work at the universities in the Republic of Macedonia. I will then discuss the small responsiveness of the teachers in sharing their syllabi with a colleague and their reported reasons for not submitting a copy of their syllabus. Expounding on the significance of well-structured and publicly-accessible syllabi, I will suggest implications for the current academic context, as well as directions for further research.

Zorica TRAJKOVA

TEACHING PRAGMATICS: THE SPEECH ACT OF REQUEST

Introduction

This paper argues that pragmatic competence is of vital importance for learners' communicative competence and that it should be taken into consideration in teaching and textbook writing. The paper aims to focus the attention of the reader on the performance of speech acts as a significant part of pragmatic competence. Searle (1969:16) defines speech acts as the basic units of linguistic communication speakers use to perform functions such as thanking, complimenting, requesting, refusing, apologizing and so on. Therefore, they are an important marker of students' communicative competence. They represent key moments of linguistic and non-verbal expression when the speaker's intention must be communicated properly within a cultural context. The results from the pragmatic research on speech acts should be used by textbook writers when writing materials for students who study a foreign or second language at all levels.

Pragmatics in language teaching

Pragmatic mistakes, made by learners of English when using speech acts, are of central importance in almost all interlanguage research because they contribute to the process of learning and communication. It may happen quite often to a foreign language learner, who has great knowledge of the language structure, that s/he is unsuccessful in the communication with the native speakers of that language. The failure might be a result of learners' lack of knowledge of the cultural differences between the two societies or the influence of their mother tongue and direct transfer of the meaning in the other language. Pragmatic failure is neither easily recognized nor explained and it can lead to misunderstanding, embarrassment and a terminated relationship between the nonnative (NNS.) and native speaker (NS.). Thomas (1983: 99) identifies two types of pragmatic failure in speech:

- a) *sociopragmatic failure* which happens when the learner fails to use the speech act appropriate in a given situation;
- b) *pragmalinguistic failure* which happens when the learner tries to use the appropriate speech act but uses wrong linguistic means in doing it.

There is now a large and fast-growing literature on interlanguage pragmatics and the use and acquisition of L2 pragmatic ability by learners (Blum-Kulka and Kasper 1993; Rose and Kasper 2001). The analysis is mostly focused on the performance of a particular speech act by the learners under the influence of their mother tongue, society and culture, as well as the difference in performance between NSs. and NNSs.

Functional-notional syllabus

The development of the theory of speech acts by the philosophers Austin (1962) and Searle (1969) coincides with the development of the communicative functions by the applied linguistics. Fraser (in Yalden 1983: 74) states that: 'The first and most obvious answer to the question concerning what we do when we use language is the following: we perform speech acts'. Language functions are inseparable part of the language and that is why they must be included in the curriculum.

Speech acts became part of the foreign and second language teaching syllabus in 1971, when the Council of Europe, whose aim was to establish equality in the foreign language teaching curricula, invited a group of linguists, now known as the Expert Group, to enquire into whether it was feasible to create better and more effective conditions for language learning by adults. They produced the functional-notional syllabus (Wilkins 1976; van Ek 1975)¹.

The ability to respond appropriately to any situation and any context makes the learner 'communicatively competent'. According to Wilkins, The utterance's meaning depends on the overall situation in which the language is used (Yalden 1983: 39). One function may be realised through several sentence forms, and one grammatical form may give rise to various sentence forms, which, while they all exemplify the same structure, do not all serve the same function. Hence, speakers of a language have to discover the meaning that the speaker or writer intends to convey in any particular utterance.

¹ According to Wilkins (1976: 21-23), there are three meaning components to be considered in preparing a syllabus: *notions* (the semantic component or *what* to communicate), *functions* (the interactional aspect or *why* we communicate) and *structure* (grammatical knowledge or *how* we communicate). The three categories represent three types of meaning that can be conveyed through language a) *semantico-grammatic* (the propositional, cognitive, conceptual meaning) b) *modal* (speaker's attitude) and c) *communicative* (sentence function i.e. the utterance in context). Jan van Ek (1975) in his *Threshold Level* defines the aim of the credit-system: beginners would have to pass through this threshold level, whatever their ultimate objective would be. Threshold level is an inventory divided into several parts: *situation* (the environment, social and psychological roles), *language activities* (the four skills), *language functions* (same with Wilkins's communicative functions) and *concepts*.

Possible problem areas for learners

Bardovi-Harlig (1996: 14) identifies four main categories where differences between learners and NSs. occur: 1. NSs. and NNSs. may use *different speech acts*, or 2. where the same speech acts are used, these may differ in *semantic formula*, 3. differences in *content* or 4. *form*. Cohen (1996) identifies three areas for such differences: *speech acts*, *semantic formulas* and *form*.

The purpose of this paper is also to determine the possible problem areas for NNSs when performing a particular speech act. In this case the focus is on the research results from the performance of the speech act of request by three groups of respondents (native English speakers, native Macedonian speakers and Macedonian learners of English). Four areas of differences between NNSs and NSs were identified:

1. the preference of one strategy or substrategy over another in different situations;
2. the form of the request;
3. the choice of semantic formula;
4. the perception of the social and cultural factors.

Data collection

As mentioned before, three groups of respondents took part in the research. Each group consisted of 42 students ranging in age from 18 to 24. The group of native speakers of English represented the student population at Virginia University. The group of learners of English represented students at the English department of Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of Macedonia. The third group of native Macedonian students represented students studying different foreign languages at Ss. Cyril and Methodius University in Skopje. The sex of respondents varied but was approximately equal (male vs. female) in all three groups.

The instrument used for this research was a discourse-completion test (DCT). Six values which varied in terms of the participants' role relationship, i.e. on the dimensions of *dominance* (x, y) and *social distance* (SD) were analysed:

Q1 (-SD, x = y)²; Q2 (-SD, x > y); Q3 (-SD, x < y); Q4 (+SD, x = y); Q5 (+SD, x > y); Q6 (+SD, x < y). For more valid results each value was presented with two situations, so the questionnaire contained 12 situations. All the situations

² '- SD' there is no social distance; '+ SD' there is social distance; 'x < y', x is less dominant than y; 'x > y', x is more dominant than y; 'x = y', x and y are equally dominant

Q1-a girl asks her roommate to be more quiet so she could study; Q2- a professor asks a student, who goes to London, to take a book to a colleague of his who lives there; Q3-a student asks a professor for hand-outs; Q4-A guy requests a cigarette from a girl in a bar; Q5-a policeman asks a man to turn down the music because neighbours complain; Q6-a girl asks a sales manager if she could change the trousers she had bought before because she didn't like the colour

were given as open questions and were designed to elicit the speech act of request.

e.g. You are a university student. You were absent from class last week. The lecturer distributed some very useful handouts which you would like to have. After the class today, you approach him.

You say: _____

Strategies for making requests

Before presenting the learners' problem areas, the major strategies for making requests, or directness levels, were analysed: *direct requests*, *conventionally indirect requests* and *non-conventionally indirect requests (hints)*. The division was adopted from Blum-Kulka, House and Kasper (1989: 18).

There were 6 *direct strategies* analysed: *mood derivable* (utterances in which the grammatical mood of the verb signals illocutionary force. Imperative, infinitive, elliptical sentences and direct questions belong in this group), *explicit performatives* (utterances in which the illocutionary force is explicitly named), *hedged performatives* (utterances in which the naming of the illocutionary force is modified by hedging expressions), *obligation statements* (utterances which state the obligation of the hearer to carry out the act), *want statements* (utterances which state the speaker's desire that the hearer carries out the act) and *need statements* (utterances which state the speaker's need that the hearer carries out the act).

Conventional indirect strategies are those that realize the act by reference to contextual preconditions necessary for its performance, as conventionalized in a given language. There were two types of conventional indirect requests analysed: *query preparatory* (utterances containing reference to preparatory conditions: ability, willingness) and *suggestory formulae* (utterances which contain a suggestion to do an act).

Nonconventional indirect strategies are those that realize the request by partial reference to the object or element needed for the implementation of the act. Besides the two already identified types of nonconventional strategies, *strong hint* (utterances containing partial reference to object or element needed for the implementation of the act) and *mild hint* (utterances that make no reference to the request proper or any of its elements but are interpretable by context), we identified one more type of strategy we called *borderline hint* (similar in form to direct requests but their illocutionary intent cannot be inferred directly from the locution).

Research results: analysis and discussion

The analysis showed that there is no significant difference in the frequency of use of the three types of strategies between NSs. and NNSs. All the three groups of respondents were almost equally direct or indirect when making requests. Differences occurred in other aspects, such as:

1. the preference of one strategy or sub-strategy over another in different situations

The analysis showed that NSs. and NNSs. differed in their choice of strategy or sub-strategy in different situations. For example:

a) The imperative as a mood derivable direct strategy, as well as the explicit and hedged performative were used more frequently by NNSs. than by NSs. On the other hand NSs. opted more for 'want statements' and 'need statements'.

b) The query preparatory conventionally indirect request '*Would you like to....*', '*Do you want to....*' was used 30% more by Macedonian learners of English than it was used by the other two groups of respondents. Hence, it is assumed that this form is very often presented in class as a polite form of request by foreign language teachers and therefore expected that a longitudinal research will show that '*Would you.../ Could you*' form is the first and most "popular" form of request learned and used by students.

c) The suggestory formula '*Најверојатно ќе..., Зошто да не..., Илио велеш за...* / *Perhaps..., Why don't you..., How about....*' as a type of conventionally indirect request wasn't used at all by the learners of English. It was only used by native Macedonian speakers and native English speakers.

(1) *Тајно, и онака Латас ќе луѓа злупосиш. Зошто да не до злеgame фирмош?* (Dad *Latas* will talk nonsense anyway. Why don't we watch the movie?) (native Macedonian)

(2) *I doubt the news will change too much in the next two hours (a grin). How about watching the movie instead, Dad? We can catch the news later after the movie is over* (native English).

It is possible that learners failed to use this sub-strategy as a result of lack of instruction by English language teachers that this form can be used as a polite form of request. They are probably instructed to use this form only when making explicit suggestions.

d) As far as the use of non-conventional indirect requests is concerned, learners were the ones who used them very rarely compared to NSs. This might be an indication that NNSs. do not have much confidence in their knowledge of the language and are afraid that the communicative intent might not be understood well by the hearer. Learners should also be encouraged to use hints when making requests or when performing other kinds of speech acts because they present a subtle form of transmission of the speaker's intent to the hearer. Since requests are imposing in nature, hints are used as a polite way of asking someone to do something for you.

2. the form of the request

The analysis showed several differences in the form of the request between NSs. and NNSs. For example:

a) *Need statements* as a form of direct strategy requests, were mostly used by native English speakers. Macedonian native speakers who filled in the

questionnaire in Macedonian as well as Macedonian learners of English used them pretty rarely and when they used them, it was only in utterances of the type '*I need something*':

(3) *Многу сум изморена. Ми љубеба огмор. / I'm very tired. I need a break.* (NNSs.)

Besides these, native English speakers, used need statements as a polite way to ask someone to do something for them: '*I need you to ...*'.

(4) *I need you to turn down the music.* (NSs.)

These utterances look more like obligation statements than need statements. The introductory part '*I need you to...*' has a mitigating function over the direct request '*You should/must*' which shows that the inclusion of the speaker makes English native speakers sound more polite, even when they use direct requests.

b) Another difference which emerged in the analysis was the use of the conditional phrase as a request's internal modification. Both Macedonian native speakers who filled in the questionnaire in Macedonian and Macedonian learners of English used the conditional phrase as an external downgrader of the direct requests. The following examples show that the conditional phrase does not change the force of the request, it just mitigates it. For example:

(5) *Тајно, ај ако сакаш, ќе ми љочне филмови, ључи на А1.* (native Macedonian)

(6) *I was absent last week and I missed classes. I would like, if you are willing, to give me the handout from last week and explain some things to me.* (English as a foreign language)

The Macedonian influence is quite obvious in example (6). Native English speakers did not use conditional phrases as external downgraders of the direct request in the research at all.

c) There was one more conspicuous difference between NSs. and NNSs. in their use of hints. One more group of hints appeared in the corpus besides the strong hints and the mild hints, and I called these 'borderline hints'. They were used only by Macedonian native speakers and Macedonian learners of English. The *borderline hints* are similar in form to direct requests but their illocutionary intent cannot be inferred directly from the locution.

(7) *'Те молам имам осеи малку, не си само ти во стипанот. Има и други луѓе што сакаат да спават и да учат.'* / *Please be considerate, you are not the only one in this apartment. There are other people who want to sleep and study.* (Macedonian native speakers)

In example (7), the request is not explicitly expressed and it cannot be directly inferred what the hearer is supposed to do. However, the request sounds pretty direct and it can be classified as a direct request.

3. the choice of semantic formula

Semantic formulas represent the means by which a particular speech act is accomplished in terms of the primary content of an utterance. For example, a request might contain:

a) *justification or grounder* (e.g., Професоре, не бев на час минатата недела. Може ли да добијам копија од предавањето?/ Professor, I missed your class last week. Can I get a hand-out?);

b) *preparatory* (e.g., Би сакал да ти замолам/прашам нешто..../I'd like to ask you something...; Може ли да ти прашам нешто? / May I ask you something);

c) *disarmer* (e.g., Знам дека си имаш своја работа денес, ама ове е исклучително важен состанок. /I know you have already planned your day, but this is an exceptionally important meeting);

d) *promise of reward or imposition minimizer* (e.g., Може да ме замениш на состанокот денес. Утре не мора да доаѓаш на работа. / Could you sit in for me at the meeting today? You can take a day off tomorrow).

The analysis showed that *grounders* were most frequently used by all three groups of respondents. Besides these, learners used *preparators* and *imposition minimisers* much more frequently than NSs. They also used very long explanations and justifications before making the request because they felt the need to express and justify themselves clearly before imposing on the hearer. This might be an indication of their lack of knowledge or insecurity in their knowledge of the target language. For example:

(8) 'Would you please take this book to my colleague in London? It's very important that he receive it.' (NSs.)

(9) 'Could I please ask you for a favour? I heard that you are travelling to London tomorrow and I have got this very important book that I was going to post to my colleague in London. The bottom line is, if it isn't too much of a trouble, could you please take it to her?' (NNSs)

4. the perception of the social and cultural factors

The variation in the strategy choice between NSs. and NNSs. depends mainly on their perception of social and cultural factors. The perception is created under the influence of the native culture and society. The learners' perception of the social factors influence the choice of strategy they make in different situations. Macedonian culture and society have impact on this perception of everyday situations. Problems occur when the perception is projected on the speech acts' performance in the target language (English in this case).

In order to see whether the variation in the strategy choice is influenced by the perception of the social factors, 30 Macedonian students and 30 American students were asked to assess the situations on a scale from 1(low) to 3 (high) according to six social factors: 1) the *dominance* of the requester over the hearer, 2) the *social distance* between the interlocutors, 3) the speaker's *right* in issuing the request, 4) the hearer's *obligation* in carrying out the request, 5) the estimated *difficulty* the speaker had in making the request and 6)

the likelihood of *compliance* on the part of the hearer (Blum-Kulka and House 1989: 140).

The results (see table 1) showed that the assessment of the social factors by native Macedonian and native English speakers influenced the choice of strategy in every separate situation. Macedonian students who filled in the questionnaire in Macedonian and Macedonian learners of English who filled in the questionnaire in English used almost the same type of strategy in every separate situation, choices which differed from the ones made by native English students.

Situation	assessors	Dominance	Distance	Right	Obligation	Compliance	Difficulty
Q1 (-SD, $x = y$)	Maced. NSs	1.63	2.70	2.22	1.66	2.26	1.70
	American NSs	1.72	2.81	2.31	1.53	1.87	1.47
Q2 (-SD, $x > y$)	Maced. NSs	2.22	1.81	1.89	1.92	2.26	1.70
	American NSs	2.06	1.97	1.81	1.66	2.09	1.91
Q3 (-SD, $x < y$)	Maced. NSs	1.55	2.15	2.44	2.04	2.07	2.11
	American NSs	1.63	2.59	2.22	1.97	1.69	2.44
Q4 (+SD, $x = y$)	Maced. NSs	1.37	1.22	2.07	1.41	2.04	1.26
	American NSs	1.50	1.16	2.16	1.63	2.44	1.34
Q5 (+SD, $x > y$)	Maced. NSs	2.55	1.48	2.93	2.81	2.52	1.67
	American NSs	2.84	1.28	2.88	2.78	1.84	1.59
Q6 (+SD, $x < y$)	Maced. NSs	1.44	1.40	2.37	1.92	2.07	2.11
	American NSs	2.03	1.28	2.75	2.53	2.50	1.34

Table 1. Respondents' perception of the social factors

The perception of the social factors appeared to have a significant influence on respondents' strategy choice in every separate situation. For example Macedonian NSs. thought that in situations Q1 and Q3 there is a high degree of likelihood for *compliance* on the part of the hearer so they made more direct requests in those situations compared to American NSs. On the other hand, in Q6, for instance, ANSs rated *the right* of the speaker to issue the request and the degree of likelihood for *compliance* high, but the level of imposition or degree of *difficulty* low, therefore, they used much more direct requests than the MNSs. in these situations.

5. some other differences

Differences might also occur in the social value speakers give to the different linguistic choices. Two cultures and societies might differ in the level of politeness they assume direct and indirect requests convey. What might be considered impolite in one language might be polite in another.

For example, it is totally appropriate and polite in Macedonian if, even when the social distance between the interlocutors is big, the speaker says: 'Дай ми ја ѝе молам книџаѝа' to the hearer. In English 'Give me the book please' would probably sound a bit rude. The situation is similar with some other languages when compared to English. For example, in her research on the strategies for making requests by Polish NNSs. and English NSs. (ENSs.), Wierzbicka (1985) finds out that the use of the direct strategy used by Polish NNSs. is considered polite in Poland. In her research on the strategies for

making requests by Greek NNSs. and ENSs., Economidou (2002), concludes that although Greek speakers are more direct than ENSs., the use of direct strategy shows closeness, intimacy and good relationship between the interlocutors.

Learners' perception of the target language and the native speakers of that language influences the form of the speech act they use. The analysis showed that learners were more polite than normal in some situations. They use 'please' much more frequently than NSs., probably as a result of their perception of English native speakers as being very polite. In her paper on the differences in the performance of speech acts between NSs. and NNSs., Bardovi-Harling (1996: 20) gives an example of the research carried out by Olshtain and Blum-Kulka (1985) which showed that adult learners of Hebrew differ significantly from NSs. in two areas: *tolerance for positive politeness* (learners showed less tolerance than NSs.) and *rejection of directness* (learners rate directness as less acceptable than NSs. most probably as a result of their perception of English native speakers as very polite and indirect).

Conclusion

This paper aimed to show the importance of pragmatics and pragmatic instruction in language teaching. It is essential to equip learners of a foreign or second language with sufficient linguistic knowledge and help them avoid pragmatic failure in the communication with the native speakers of the target language. Although it is not the only way of viewing pragmatics, speech act research has been widely presented in cross-cultural and interlanguage pragmatic research.

All the previously mentioned differences between NSs and NNSs' performance of requests are an indication of the differences that might occur between NSs. and NNSs.' performance of speech acts in general. They should be taken into consideration when creating materials for teaching a foreign language or when teaching pragmatics and speech acts in particular. The form of the speech act, the choice of semantic formulas, the preference of one strategy or substrategy over another in different situations and the perception of social and cultural factors might influence the speech act performance by NNSs. and might cause pragmatic failure in the communication with native speakers. Pragmatically appropriate materials would be those which offer various speech act exercises for students, present the impact of the variety of social factors on the form of the speech act, as well as those which offer neat and clear distinction between polite and impolite forms of speech acts.

References:

- Austin, L.J. (1962). *How to do things with words*. Harvard University Press.
- Bardovi-Harlig, K. (1996, 2001). *Teaching pragmatics*. Cambridge University Press.
- Blum-Kulka, S. (1982). Learning to say what you mean in a second language: A study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language. *Applied Linguistics*, 3, 29-59.
- Blum-Kulka, S., and Kasper, G. (1993). *Interlanguage Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Blum-Kulka, S., House, J. and Kasper, G. (1989). *Cross-cultural pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Blum-Kulka, S. & House, J. (1989). Cross-cultural and situational variations in requesting behavior. in S. Blum-Kulka, J. House & G. Kasper (Eds.), *Cross-Cultural Pragmatics*. New Jersey: Norwood, NJ: Ablex. 123-155.
- Brown, P. and Levinson, C.S. (1978, 1987) *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
- Cohen, A. (1996). Developing the ability to perform speech acts. *Studies in Second Language Acquisition*, 18, 253-267.
- Economidou-Kogetsidis, M. (2002). *Requesting strategies in English and Greek: Observations from an Airline's Call Centre*. Nottingham Linguistic Circular 17: 17-32.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford University Press.
- Leech, N.G. (1983). *The principles of pragmatics*. Longman Group Ltd. (1986).
- Levinson, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Olshtain, E. & Blum-Kulka, S. (1985). Degree of approximation: Non-native reactions to native speech act behavior. In S. Gass. (Ed.), *Input in Second Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House. 303-329.
- Rose, K. R., & Kasper, G. (Eds.) (2001). *Pragmatics in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1969). *Speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4, 2, 91-112.
- Van Ek, J. (1975). *The Threshold level*. Council of Europe.
- Widdowson, H.G. (1984). *Exploration in applied linguistics 2*. Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1985). Different cultures, different languages, different speech acts. *Journal of Pragmatics* 9: 145-178.
- Wilkins, D.A. (1976). *Notional syllabuses*. Oxford University Press.

Yalden, J. (1983). *The communicative syllabus: Evolution, Design and Implementation*. Pergamon Press.

Зорица ТРАЈКОВА

(Резиме)

Клучни зборови: прагматика, говорни чинови, настава, комуникативна компетенција.

Изучувачите на странски јазици најчесто се соочуваат со тешкотии во обидот да ги пренесат точно прагматските значења во јазикот-цел. Дури и изучувачите кои се на напредно ниво, како резултат на недостаток на прагматска компетенција, може 'да застранат' од конвенциите на јазикот-цел и да се доведат себеси во непријатна ситуација поради недоразбирање во комуникацијата со родените говорители на јазикот. Овој труд³ ги анализира меѓу-културолошките разлики во изразувањето на говорниот чин *барање* помеѓу родените говорители на македонскиот и на англискиот јазик и го нагласува делот во комуникацијата помеѓу изучувачите и родените говорители на јазикот-цел којшто може да се јави како проблематичен. Целта е да се истражи и образложи она на што професорите треба да обрнат внимание кога предаваат за говорните чинови на час. Трудот дава предлози за тоа како прагматските истражувања можат да служат како основа во креирање на соодветни наставни материјали во оваа област.

³ A shorter version of this paper was presented at the international ELTAM-IATEFL conference held in Skopje on 24th October, 2008/ Пократка верзија од овој труд е презентирана на меѓународната конференција на ЕЛТАМ во Скопје, на 24ти Октомври, 2008 година.

Мира БЕКАР

КУЛТУРА И НАСТАВА: ЗОШТО Е ВАЖНО ДА СЕ РАЗБЕРЕ КОНЦЕПТОТ КУЛТУРА ПРИ ПРЕДАВАЊЕ НА НЕМАЈЧИН ЈАЗИК?

Клучни зборови: култура, другост, J2, учење странски јазик, дихотомија, Холидеј

Вовед

Врската меѓу концептот *култура* и науката за јазикот е важен предмет на истражување, особено ако сме соочени со настава на немајчин или странски јазик. За да подобро го предаваме странскиот јазик и сè она што е поврзано со него, како на пример јазичните разлики кои потекнуваат од различноста во културите, прво треба да го разбереме и дефинираме поимот *култура*. Во овој труд ќе се обидам да дадам преглед на некои од студиите од областа на општествените и хуманистичките науки кои го дефинираат поимот култура и ќе понудам своја дефиниција за овој концепт. Мотивацијата за ова доаѓа од фасцинацијата колку е тешко да се дефинира поимот „култура“ иако тој е еден од најчесто употребуваните зборови во секојдневната комуникација.

Овој труд е поделен на два дела: (1) преглед на некои студии кои го дефинираат поимот *култура*, со краток осврт на мислењата за културолошките приоди кон изучувањето на еден јазик на застапниците и противниците на ваквите приоди и (2) дискусија за педагошките импликации при употребата на поимот *култура* како алатка за градење самоверба кај изучувачите на странски/немајчин јазик. Ако подобро го разбереме и подетално го анализираме феноменот „култура“ тогаш ќе можеме да им помогнеме на студентите да развијат вештини кои би им овозможиле да бидат подобри соговорници во кој било контекст и која било средина.

Лесно ли е да се дефинира поимот *култура*?

Култура е поим и феномен. Тешко е да се дефинира и разбере што точно таа значи заради комплексноста, па и разбирливо е што секој истражувач, научник и обичен човек наидува на потешкотии кога треба да го дефинира овој поим. Вилијамс (Williams, 1976) вели „култура е еден од двата или трите најкомплицирани зборови во англискиот јазик.“ Бајрам

(Byram, 1989, стр. 80) се согласува со Вилијамс и дообјаснува „Дефинициите за поимот ‚култура‘ особено во антропологијата се озогласнено тешки.“ Тој ја поткрепува оваа изјава со онаа на Каплан и Манерс (Kaplan & Manners, 1972) кои велат „мора да се признае дека ‚култура‘ е термин-омнибус.“

Според мене, самиот поим *култура* е налик на сликарско платно кое чека научниците, академците и секој човек кои секојдневно го употребуваат овој збор да го избојат со различни бои, форми и големини на фигури со кои всушност ќе ги претстават своите лични искуства. Сите ние, и како индивидуалци и како припадници на некоја група придонесувале кон креирањето на значењето на зборот *култура*.

Култивирање на зборот *култура*

Култура отсекогаш бил и сèуште е еден од главните концепти во некои дисциплини кои меѓусебно не се компатибилни: философија, антропологија, биологија, агрономија, уметност и образование.

Етимологијата на поимот *култура* е од зборот *colere*, кој значи населува, одгледува, култивира, заштитува, или почитува. Поимов се развил и добил метафоричко значење, објаснувајќи го процесот на човечкиот развој (Вилијамс, 1976). Промената на значењето се случувала на специфичен начин во англискиот, францускиот и германскиот јазик. Во францускиот и англискиот, поимот „култура“ секогаш бил употребуван со значење на одгледување и негување. Се јавило и сосема поинакаво значење на истиов поим, па така поимот *култура* се поистоветува со поимот цивилизација. Во германскиот јазик дошло до позајмување на зборот *Cultur* од француски, но дошло и до промена на правописот, па така зборот *Kultur* бил употребуван како синоним за „цивилизиран“ и „култивиран.“ Вилијамс во својот труд се осврнува и на Хердер (Herder, 1784-1791), кој тврдел дека зборот *култура* треба да се употребува во множинска форма со значење „особени и разновидни култури на општествени и економски групи во една нација“ (стр. 89). Иако Хумболт (Humboldt) дури во 1900 ја нагласува разликата помеѓу *култура* како материјална вредност и цивилизација како духовна вредност, спротивната асоцијација била пошироко прифатена (т.е., *културата* е духовна, а *цивилизацијата* материјална вредност). Вилијамс, свесен за сложениот развој на овој поим, предлага три употреби на истот:

1. апстрактна именка која го опишува целосниот процес на интелектуален, духовен и естетски развој;
2. независна именка која без разлика дали е употребена со општо или специфично значење, означува особен начин на живот на луѓе, периоди, или се однесува на сето човештво (според Хердер и Клем);

3. независна и апстрактна именка која ги опишува делата и активностите со интелектуален и естетски/уметнички карактер (стр. 90).

Една од поновите употреби на зборот *култура* преземена од речникот Меријам Вебстер (Merriam-Webster's Dictionary and Thesaurus, 2006, стр. 254) е „обичајни верувања, општествени норми и материјални артефакти на некоја група со сопствени религиски, расни и општествени карактеристики“ (предводот е мој). Сите досега претставени дефиниции укажуваат дека *култура* е динамичен концепт. И дефинициите што следуваат ја нагласуваат „живоста“ на концептот.

Некои научници од општествените науки тврдат дека моралните и општествените разлики што постојат помеѓу општествата и во самите етнички заедници и општества не се транспарентно вклучени во концептот *култура*. Дуранти (Duranti, 1997) нагласува,

Идејата за култура е толку поистоветена со колонијалистичката агенда за интелектуална, воена и политичка надмоќ од страна на западните сили врз остатокот од светот што е неможно да биде употребен зборот *култура*, без да се помисли на серија на наивни и залажувачки дихотомии како „нас“ наспроти „нив“, „цивилизирани“ наспроти „примитивни“, „разумни“ наспроти „неразумни“, „писмени“ наспроти „неписмени“ и така натаму. (стр. 23)

Овој цитат е пример како концептот *култура* е сфатен со значење на „другост“ (otherness), т.е., како јасна диференцијација помеѓу „ние“ и сè она што го поседуваме наспроти „оние“ и сè она што тие го поседуваат, а е различно од нашите вредности. Она што следува е преглед на историските настани кои влијаеле на ваквото разбирање на концептот *култура*.

Крајот на 18 век и почетокот на 19 век биле означени со промени во квалитетот на животот што влијаеле врз општоприфатените сфаќања на концептот *култура*. Индустријализацијата, технологијата и поурбаниот начин на живот биле инспирација за ново разбирање на процесите како што се поделбата на трудот, социјализацијата и комуникацијата, кои се составни делови на една култура по која развиените земји се разликувале од неразвиените. Феноменот на „другост“ иако е поприсутен во 20 век, се појавил и бил практикуван и во 19 век во Европа, за време на колонизациите кога колонизаторите од Европа сакале да бидат разликувани од колонизираниите народи во Северна и Јужна Америка, Азија и островите во Тихиот океан. Во 19 век се појавува и Дарвиновата теорија на еволуција и идеите на Карл Маркс. Во овој период, разбирањето на концептот *култура* се свртува од доминантната идеја за апсолутизам кон идејата за историцизам, која е базирана на релативизмот, односно значењето на човечките активности во општеството и е во тесна поврзаност со ситуацијата во која се одвиваат активностите. Ова го објаснува Џенкс (Jenks,

1993) кој вели дека во тој период на културата се гледало не како на последователно манифестирање на некоја сага за развојот на цивилизацијата од дивјаштво, туку како на нешто кое објаснува како луѓето на различен начин, на различни места и во различно време ги вршат истите активности (стр. 34).

Иако поимот *култура* бил употребуван во множина, множинската форма се однесувала на изолирани и независни култури кои постоеле на крајот на 18 и почетокот на 19 век. По 1850, гледиштата на антрополозите се насочиле подетално кон човечките морални вредности и верувања. Во 1871, Тејлор (Taylor) ја дефинира културата како комплексна целина која вклучува знаење, верувања, уметност, морал, право, обичаи и други способности и навики на луѓето кои припаѓаат на некое општество (цитирано во Болдвин и др., 2006, стр. 9).

Во 20 век, се јавиле две спротивни струења за тоа како треба да се дефинира поимот *култура*. Од една страна, теоретичарите како Мајклс (Michaels, 1995) објаснуваат дека идејата за концептот *култура* е расистичка, а другите научници како Боас (1940) тврдат дека разликите во интелигенцијата на луѓето и општествениот развој се вродени. Слично на оваа дебата, уште во 1945, во нивната статија Клуцхолн и Кели (Kluckhohn and Kelly) прикажале дијалог во кој адвокат, историчар, економист, филозоф, психолог и бизнисмен се обидуваат да го дефинираат поимот култура и укажале на разликите во сфаќањата кои постојат помеѓу припадниците на различни професии. Во 1994, на собирот на Американската антрополошка асоцијација, членовите укажале на потребата да се реevalуираат дефинициите за култура при што би се земала предвид „мултидисциплинарната природа на употребата на концептот и неадекватноста на дотогашните историски приоди“ (цитат во Болдвин и др, 2004, стр. 4; мој превод).

И покрај контраверзните дефиниции на концептот *култура*, сметам дека е подобро да се сврти фокусот при дефинирање кон интеракцијата на културата со некои други концепти, како што е јазикот, наместо да се избегнува одговорноста од дефинирање на овој сложен концепт. Современите антрополози и лингвисти го разбираат концептот *култура* како нешто што може да се научи со пренесување од една на друга генерација, најчесто преку комуникација и интеракција. Ако размислуваме за културата како за процес создаван во општеството и за нешто што се пренесува од еден на друг член во семејството, во зедницата, во училиштето, а не како нешто природно наследено и вродено, тогаш сличноста помеѓу јазикот и културата е повеќе од очигледна. Да појаснам, дихотомијата природно наспроти научено е важна за дефинирање на културата колку што е и важна за дефинирање на јазикот. За некои културолошки концепти, како што се однесувањето и верувањата, потребен ни е континуиран достаточен влог од нашите лични искуства за да ги разбереме потполно. Според мене, не се раѓаме со одредена култура, туку

се раѓаме со одредени способности да усвоиме одредена култура на начини на кои усвојуваме јазик, како на пример, преку слушање, набљудување, имитирање, истражување и интеракција. Јазикот и културата го имаат истиот однос спрема индивидуата. Често слушаме за македонска, кинеска, корејска, шпанска, балканска култура како да се тоа монолитни култури. Овој начин на размислување е критикуван бидејќи индивидуите кои припаѓаат на споменативе народи се поврзуваат со тие културни групи како да не постои индивидуална култура. Мислам дека секоја индивидуа придонесува кон создавање на концептот *култура* во својата зедница или група со своите лични искуства, токму како што едно сликарско платно „чека“ да биде насликано и да добие ново значење. Ваквото гледиште би го поткрепила со теоријата на Сапир (Sapir), кој тврди дека постојат културни разлики не само помеѓу различни земји, туку и меѓу индивидуите во едно семејство.

Гореневеденово го поврзувам со концептот *јазик*. Дијалектите и идиолектите се специфични за одредена група, односно индивидуа, но истовремено придонесуваат за јазичните варијации во едно општество. Од една страна, сите ние придонесуваме за оформување на некоја култура преку нашите лични искуства, но од друга страна, културата треба да се сфати како индивидуална способност да се излезе од сопствениот свет кој можеби е ограничен и да се обидеме да разбереме нечие друго сфаќање за тој ист свет. Би заклучила дека концептот култура, исто како и концептот за јазик и познавањето на светот се општествено споделени вредности кои ги усвојуваме додека сме изложени на интеракција.

Во понатамошниот текст ќе се обидам да го класифицирам концептот *култура* според неговата структура, функција и природа. Поимот го третирам како независна лична именка.

Како изгледа *Култура*?

Култура е структура, систем од елементи, налик на човечкото тело. Ова гледиште е исто како она на структуралистите кои гледаат на јазикот како на систем од поврзани елементи употребени за пренос на некое значење. Овие елементи обично се дефинираат како фонолошки единици, граматички единици (фрази, дел-реченици и реченици), граматички операции (трансформации, додавање, и одземање јазични елементи) и лексички единици (значенски и функционални зборови). Како што целта при изучување на јазик, според структуралистите, е усовршување на употребата на елементите на јазичниот систем, така целта при разбирање на концептот *култура* е да се разберат неговите составни делови и односите помеѓу нив. Под составни делови на културата ги поразбирам верувањата, однесувањето, обичаите, моралните вредности, симболите, артефактите и начинот на размислување. Структуралистите тврдат дека засебните делови на еден систем добиваат зна-

чење само во меѓусебна интеракција. Сосир (Saussure) кој не го употребува зборот „структура“ туку зборот „систем“ гледа на јазикот како на самостоен систем од знаци кои треба да бидат проучувани синхронно. Ова мислење го поткрепувам со цитат од Самовар и Портер (Samovar & Porter, 2003) кои ја дефинираат културата како „влог на знаење, искуство, верувања, вредности, ставови, значења, хиерархии, религија, временски одредници, улоги, просторни односи, концепти за универзумот, како и предметите кои ги поседува група луѓе и кои се пренесуваат низ генерации преку индивидуални и групни стремежи“ (стр. 8; преводот е мој).

Која е функцијата на Култура?

Култура им овозможува на луѓето да живеат во одредена заедница, но и да се адаптираат на нови средини. Според функционалистите јазикот е збир на конструкции од морфемски до дискурсни кои вршат одредени функции. Овие конструкции/структури се алатки кои говорителите на еден јазик ги користат за да ги организираат и пренесат своите ментални прикази. Формата на тие конструкции може да се разбере само доколку се поврзе со нивната функција (Лангекер, 1987). Следниве концепти ги гледам како составни делови на културата: дух на група и на заедница, општествен дух, израз на нечии вредности и верувања и зајакнување на идентитетот. Истиве концепти ги употребуваме и да се адаптираме на нови култури. Претставниците на Прашката лингвистичка школа не учат дека „лингвистичката сегашност“ не треба да биде идентификувана со монолитен систем туку да се сфати како резултат на постојаната тензија меѓу минатото, сегашноста и иднината, изведени на сцена од најразлични општествени контексти (Хенкс, 1996, стр. 102). Слично на ова и Шефер (Schaffer, 1998) објаснува дека „односот на луѓето кон културата во која припаѓаат се должи на чувството за идентитет и припадност, односно алиенација/отуѓеност која луѓето ја доживуваат во специфични културни контексти“ (преземено од Болдвин и др., 2006, стр. 39) (Baldwin et al., 2006, p. 39). Како што јазичните елементи функционираат взаемно, така и составните делови на култура се во постојана интеракција и функционираат како целина.

Како дејствува Култура?

Култура е процес, и тоа динамичен, а не монолитен. Таа создава значења и ни помага да разбереме различни појави во светот и да градиме различни општествени односи. Кога се зборува за дејството на културата треба фокусот да се стави на концептите за идеологија, моќ, интелектуален и морален развој. Ова гледиште би го поткрепила со дефиницијата за култура на Жиро (Giroux, 1988), кој вели дека „култура е вид на производство чии процеси се однесуваат на структурирањето на општествените

формации, особено на оние кои се тесно поврзани со род, возраст, раса и класа. Таа, исто така, е начин на создавање кој им помага на луѓето преку употреба на јазик и други материјални ресурси да го променат општеството. Ако се прифати ова, тогаш *култура* е тесно поврзана со динамиката на релациите на моќ и произведува асиметрија во способностите на индивидуите и групите да ги дефинираат и остварат своите цели (цитирано во Болдвин и др., 2006, стр. 42-43; преводот е мој). Сите споменати дефиниции укажуваат на тоа дека не треба да гледаме на *култура* како на статична и монолитна, туку како на жива и комплексна појава. Во делот што следува, ќе ги претставам педагошките импликации на првлиното третирање и разбирање на концептот *култура*.

До 1995, општоприфатеното гледиште дека културата значи припадност на нација било доминатно и во областа на предавање на англискиот јазик на говорители на други јазици (TESOL). Во 1997 и 1999, неколку научни работници од таа област го критикуваат општоприфатеното гледиште (Спек, 1997; Замел, 1997; Кубота, 1999). Трета група на научни работници, кои ги нарекувам „внимателни противници“ се Аткинсон (Atkinson 1997, 1999, 2003, 2004) и Раманатхан (Ramanathan and Atkinson, 1999b). Тие укажуваат на опасноста од етикетање и групирање на студентите според културата и нацијата на која припаѓаат, односно, го критикуваат гледиштето дека припадноста кон некоја нација или група, особено оние различните од развиениот Запад, го одредува личното однесување на студентите, како да е нешто хомогено и непроменливо. Иако многу теоретичари, некои наведени претходно во овој текст, тврдат дека секоја дихотомија (како на пример говорители на мајчин наспроти говорители на немајчин јазик, индивидуализам наспроти колективизам) е непожелна, според мене, дихотимијата на Холидеј (Holliday, 1999) за „големи и мали култури“ е многу корисна за да ги разбереме импликациите на некоја култура врз изучувањето на јазик.

Дихотомијата на Холидеј

Според Холидеј (1999), „голема култура“ се однесува на етничките, националните и интернационалните ентитети, додека „мала култура“ се однесува на „која било група ослободена од концептите на етничка припадност и нација“ (стр. 1). Малите култури се формираат на различни начини и тоа преку: (1) институционализација и натурализација, (2) културни влијанија од семејството, регионот, класата, и професијата, и (3) потребата за групна кохезија (идентитет, изразување, и ексклузивност). На пример, ако се дефинирам себеси, тогаш ќе се претставам како некоја која ја практикува големата култура со тоа што сум Македонка, припадничка на женскиот пол и белата раса. Но сите останати карактеристики кои ги поседувам како семејни вредности, интереси, верувања, биолошки predispositions и професионални ангажмани ги претставуваат

малите култури на кои им припаѓам. На моменти, една од овие култури е поистакната од другите и доминира при формирањето на мојот идентитет. На пример, во последниве три месеци, мои доминатни мали култури беа улогите кои ги играв како студентка на докторски студии во САД, која се враќа во матичната средина во Македонија, виш лектор по англиски јазик и ќерка која повторно живее со родителите во ист стан. Целата ми е да укажам на важноста на малите култури на кои треба да се насочиме како наставници. Поважно е да ги следиме и разбереме малите култури кои ги претставуваат нашите студенти отколку на големата култура како хомогеноста на нацијата на која ѝ припаѓаат.

И покрај многубројните критики упатени кон оние кои генерализираат и создаваат стереотипи за студентите, особено за интернационалните студенти кои студираат во средини како САД и Велика Британија, сèуште пристапот да се третираат студентите како припадници на некоја нација или етничка група е доминантен (Феј, лична комуникација, ноември, 2008). Сметам дека наставниот приод да се третираат студентите според припадноста на хомогени групи е проблематичен бидејќи, секогаш се нагласува контрастивната компонента во предавањето, на пр. македонски наспроти англиски јазик, македонска наспроти британска култура, *ние* наспроти *оние*. Бајрам (Вугат, 1989) за ова вели дека споредбените приоди во наставата се фокусираат на разликите и сличностите, наместо на „спогодувањето кое се постигнува со интеркултурни компромиси“ (стр. 16). Според ова, фокусот во наставата треба да се сврти од големата кон малите култури на студентите и од би-културни кон интер-културни приоди во наставата. Еден начин на кој ова може да се изведе практично е со употреба на моделот на Томалин и Стемплески (Tomalin and Stempleski's model) кој помага студентите да научат:

- (1) Да покажуваат интерес за малите култури на соучениците и наставниците. Наставниците можат да помогнат ако ја стимулираат природната и интелектуална љубопитност кај студентите за малите култури на соучениците. Наместо да се предава големата култура само како интегрален дел од јазикот, треба да се промовира идејата дека културата служи да се адаптираме и спогодуваме во одредена, особено нова, средина;
- (2) Да размислуваат покритички за концептите „култура“ и „свест за култура“, а не да ги земаат здраво за готово овие поими. Ова може да се стори ако се развива способноста на студентот да ги оценува, рedefинира и стави под знак прашање генерализациите и стереотипите за културата и јазикот кој го изучува. Овој метод постојано се употребува кога студентите учат како да напишат добро аргументиран есеј со прикажување на примери и материјал за поддршка на одреден став;
- (3) Да разберат дека општествените параметри како возраст, пол, карактер, потекло, место на живеење, образование и класа многу

влијаат на начинот на кој луѓето зборуваат и се однесуваат, но дека тие параметри не се единствените кои го определуваат јазикот и изразувањето на одредени говорители.

Значи, наставниците треба да се свесни за културните аспекти на индивидуалните општествени контексти на студентите и не треба да настојуваат студентите да ги усвојат здраво за готово практиките и реалностите на културата и јазикот кои ги изучуваат, туку да им помогнат на студентите да станат свесни за тоа што обично се случува во културата и јазикот кои се изучуваат и да научат како да се прилагодат кон нив.

Заклучок

Во овој труд, ги прикажав различните дефиниции и разбирања на концептот *култура* со цел да дојдам до сопствена дефиниција за истиот. Најпрво ги презентирав хронолошки главните теоретски сфаќања за *култура* и влијанијата кои довеле до промена на значењето на овој поим. Потоа накратко ги споменав приврзаниците, противниците и „внимателните противници“ на културолошките приоди при предавање на англиски јазик на говорители на кои овој јазик им е немајчин. На крајот ги објаснив педагошките импликации на културолошките приоди при предавање на странски јазик што несомнено влијае врз создавање на идентитетот на студентите. Целта ми беше да ја нагласам идејата дека прво треба да ги разбереме сопствените големи и мали култури, дефинирани според Холидеј, а потоа странските или (ново)стекнатите култури. Ако се размислува во насока како *Култура* изгледа, која функција ја врши и како дејствува тогаш би ја предложила следнава дефиниција: *Култура* е голем поим. Таа е структура, функција и процес. Истовремено претставува заедничка карактеристика на човештвото, но и карактеристика по која се разликуваме едни од други. Таа е голема сложувалка од безбројни мали општествени, духовни и материјални парченца. Да размислуваме на *култура* како на нешто опишливо, а не апстрактно и да се фокусираме на малите, а не на големите култури. Наставниците треба да ја охрабруваме симбиозата меѓу културите на мајчиниот и немајчините јазици. Ако им овозможиме на студентите да си изградат идентитет, наместо ние да им го градиме, ќе им помогнеме да бидат подобри соговорници во глобалното општество.

Библиографија:

- Atkinson, D. (1997). A critical approach to critical thinking in TESOL. *TESOL Quarterly*, 31, 71-94.
- Atkinson, D. (1999b). TESOL and culture. [Electronic version]. *TESOL Quarterly*, 33(4), 625-654.

Atkinson, D. (2003). Writing and culture in the post-process era. [Electronic version]. *Journal of second language writing*, 12, 49-63.

Atkinson, D. (2004). Contrasting rhetorics/contrasting cultures: why contrastive rhetoric needs a better conceptualization of culture. [Electronic version]. *Journal of English for Academic Purposes* 3, 277-289.

Baldwin, J., et al. (Ed.). (2006). *Redefining culture: Perspectives across the disciplines*. Mahwah, New Jersey: LEA.

Boas, F. (1940). *Race, culture, and language*. New York: Free Press.

Byram, M. (1989). *Cultural studies in foreign language education*. Clevedon: Multilingual Methods LTD.

Duranti, A. (1997). *Linguistic anthropology*. Cambridge: CUP.

Giroux, H. (1988). *Teachers as intellectuals: Toward a critical pedagogy of learning*. Grandby, MA: Bergin and Garvey.

Hanks, W. (1996). *Language and communicative practices*. Boulder: CO. Westview Press.

Holliday, A. R. (1999). Small cultures. *Applied Linguistics*, 20, 237-264.

Jenks, Ch. (1993). *Culture*. London: Routledge.

Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume I, Theoretical Prerequisites.

Kubota, R. (1999). Japanese culture constructed by discourses: Implications for applied linguistics research and ELT. *TESOL Quarterly*, 33, 9-35.

Ramanathan, V., & Atkinson, D. (1999b). Individualism, academic writing, and ESL writers. *Journal of second language writing*, 8, 45-75.

Richards, J., & Rodgers, T. (1986a). A brief history of language teaching. Chapter 1 of *Approaches and methods in language teaching* (pp. 1-13). Cambridge: CUP.

Samovar, L.A., & Porter, R.E. (2003). Understanding intercultural communication: An introduction and overview. In L.A. Samovar & R.E. Porter (Eds.), *Intercultural communication: A reader* (10th ed., pp. 6-17). Belmont, CA: Wardsworth.

Spack, R. (1997b). The rhetorical construction of multilingual students. [Electronic version]. *TESOL Quarterly* 31, 765-774.

Williams, R. (1976). *Keywords: a vocabulary of culture and society*. New York: OUP.

Zamel, V. (1997). Toward a model of transculturation. [Electronic version]. *TESOL Quarterly*, 31, 341-352.

Mira BEKAR

CULTURE AND TEACHING: WHY IS IT IMPORTANT TO
UNDERSTAND CULTURE FOR FOREIGN LANGUAGE TEACHING?

(Summary)

Key words: definition of culture, Holliday's dichotomy, L2 learning and culture, "otherness"

"Culture" has been and still is one of the most discussed issues in various disciplines. It has changed its meaning throughout history; each old approach has been revised constantly by new scholars. This theoretical paper tries to examine some of the earlier understandings of culture and suggest a new definition. The paper is divided into two major parts: (a) a review of the work on defining and understanding culture, and (b) a discussion on the pedagogical implications of the use of "culture" as an asset to build confidence among L2 speakers and learners.

Билјана НАУМОСКА

КРАТОК ОСВРТ НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ОД ИСТОРИСКА ПЕРСПЕКТИВА

ВОВЕД

Клучни зборови: староанглиски (јазик/период), синтетички јазик, аналитички јазик, фонетски промени, норманска инвазија

Англискиот јазик е дел од групата индо—европски јазици, и спаѓа во западногерманската јазична фамилија, односно, се работи за западногермански јазик.

Модерниот англиски јазик прилично се разликува од англискиот јазик кој се говорел во минатото, пред повеќе од 1000 години. Развојот на англискиот јазик може да се подели во 3 периоди – староанглиски, средноанглиски и модерен англиски.

Староанглискиот период се однесува на период од околу 700 години, од 450 година пр. н.е. па сè до нешто по норманската инвазија во 1066 година, а јазикот кој се говорел во овој период се нарекува староанглиски или англосаксонски. Средноанглискиот период трае од XII до XV век, од околу 1150 година до појавата на печатницата во 1474 година, т.е. до околу 1500 година.¹ Модерен англиски јазик е терминот кој ја означува современата употреба на англискиот јазик, а во однос на историската лингвистика, од дијахрониска гледна точка, овој термин се однесува на англискиот јазик кој се говори по средноанглискиот период, т.е. по познатата голема промена кај вокалите, која започнува при крајот на XV век и продолжува во XVI век. Значи, модерниот англиски период го опфаќа периодот по 1550 година и трае до денес.

Јазикот постојано се менува, и, како резултат на тоа, постојат и се бележат значителни разлики во неговиот развој не само од еден период до друг, туку и во текот на еден единствен стадиум на јазикот. Исто така, важно е да се напомене дека и самата поделба на периоди не е фиксна;

¹ Одредени појави во развојот на англискиот јазик кои се карактеристични за средноанглискиот период може да се забележат дури и во X век, но годината 1150 се прифаќа како општ термин при демаркацијата на еден период од друг, односно, ја означува поделбата помеѓу староанглискиот и средноанглискиот период.

годините кои се споменати да ги означуваат различните периоди во развојот на англискиот јазик самите се релативни, и тие се прифатени како такви од практични причини.

Англискиот јазик постојано се менува и во ниеден момент не се јавува прекин во процесот на постојаниот преод, а дадените години кои ги означуваат главните три периоди во развојот на англискиот јазик се прифатливи бидејќи се работи за години во кои промените се случувале со некое позабрзано темпо и при подлабока анализа јасно се забележува дека јазикот влегол во една друга, нова фаза на својот развој.

Модерниот англиски јазик се јавува како резултат најмногу на настаните што се случувале во 1066 година со норманската инвазија, и тој значително се разликува од англискиот јазик кој се говорел пред 1066 година, а најзабележливи се разликите кои се однесуваат на ортографијата и изговорот, вокабуларот, и граматиката.

Од гледна точка на изговорот и ортографијата, постојат видливи разлики кај староанглиските зборови во однос на нивните модерни еквиваленти. Во однос на вокабуларот, голем дел од староанглискиот вокабулар му е непознат на еден говорител на модерниот англиски јазик. Всушност, при анализа на староанглиски речник, може да се забележи дека дури 85% од зборовите кои се употребувале во тој период, денес се надвор од употреба.² Од друга страна, пак, тие елементи кои успеале да опстанат, на пример, заменките, предлозите, сврзниците и помошните глаголи, се сметаат за основни елементи во вокабуларот на модерниот англиски јазик и со нивното присуство тие сочинуваат голем дел од англиската реченица. Секако, најголема и најфундаментална карактеристика во која се разликуваат староанглискиот и модерниот англиски јазик е граматиката.

Модерниот англиски јазик се смета за јазик на изгубени наставки; тој е значително упростен во однос на староанглискиот јазик, а падежите ја немаат истата важност која порано ја имале. Како резултат на ова, се јавува потреба за прилично фиксен збороред, кој, всушност, ја презема функцијата на поранешниот падежен систем при означување на синтактичките врски во реченицата.

Всушност, модерниот англиски јазик спаѓа во групата аналитички јазици и се карактеризира повеќе со строги синтактички правила отколку со наставки; синтактичките врски се искажуваат преку фиксниот збороред, како и со употребата на службени зборови. За разлика од модерниот англиски јазик, староанглискиот јазик изобилувал од наставки и спаѓал во групата синтетички јазици. Како и сите други јазици во оваа група, тој се карактеризирал со честа и систематска употреба на наставки при искажување на граматички врски, и затоа редоследот на зборовите во староанглискиот јазик бил прилично флексибилен.

² Albert C. Baugh, *A History of the English Language*. (New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1957) 63.

Интересно е да се направи еден преглед на развојот на еден јазик, во овој случај, на англискиот, за да се види како тој се менувал, како и кои настани влијаеле на неговиот развој, и довеле до промени во него.

ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД НА СТАРОАНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Староанглискиот јазик ја претставува основата од која се развил денешниот модерен англиски јазик, и тој потекнува од дијалектите кои ги говореле припадниците на старогерманските племиња – Англитите, Саксонците и Јутите. Според *Англосаксонската хроника*, во 449 година пр. н.е. припадниците на споменатите германски племиња го нападнале и го окупирале келтското говорно население, а дијалектите кои тие ги говореле, заедно со влијанието од уште еден германски дијалект, поточно, старонорвешкиот јазик, всушност, го сочинуваат староанглискиот.

Староанглискиот вокабулар бил речиси целосно тевтонски, т.е. германски, и факт е дека голем дел од староанглискиот вокабулар со тек на време исчезнал од употреба, и е непознат за еден говорител на модерниот англиски јазик. Иако повеќето од староанглиските зборови веќе не се дел од модерниот англиски, сепак, постојат одредени остатоци од тој период, како што се, на пример, заменките, предлозите, сврзниците и помошните глаголи, кои се сметаат за основни елементи во вокабуларот на модерниот англиски јазик.

Во овој период, староанглискиот јазик претрпел значителни промени, и тука се асимилирале одредени аспекти од келтските јазици, како и одредени аспекти од скандинавските дијалекти на викиншките освојувачи.

Англиските зборови се нашле под влијание на скандинавските освојувачи кои говореле старонорвешки, јазик кој бил разбирлив за англиското население. Кога Скандинавците се населиле во Англија во IX и X век, тие можеле да се разберат со населението бидејќи говореле јазик кој припаѓал на иста јазична фамилија. Исто така, имале и слична култура, земајќи го предвид фактот дека Англичаните се населиле во Англија од Сканија, Данска, како и регионот покрај крајбрежјето на Северното Море кое граничело со Данска. Како резултат на ова, асимилацијата се случила релативно брзо, дури и пред да завршат битките.³

Староанглискиот јазик бил јазик на наставки – имал две форми за број (еднина и множина; постоела и форма за двојна множина, но таа набрзо исчезнала од употреба), три форми за род (женски, машки и среден), пет падежни форми (номинатив, акузатив, датив, генетив и инструментал), така што кај секоја именка, придавка и заменка можеле да се јават и до 30 различни наставки. Староанглиската синтакса само делумно

³ Geoff Boxell, "All is the same - All is changed – The Effect of 1066 on the English Language". <http://members.tripod.com/~GeoffBoxell/words.htm>

зависела од редоследот на зборовите во реченицата, а староанглиската азбука била фонетска.

Во староанглискиот јазик постоеле 4 главни дијалекти – нортамбриски, мерсиски, западносаксонски и кентски, и секој од овие дијалекти се поврзувал со одредено независно кралство на островот; Нортамбрија и Кент биле целосно освоени од страна на Викинзите во IX век, а истото тоа се случило и со поголемиот дел од Мерсија, иако еден помал дел бил успешно одбранет и интегриран во кралството Весекс.

Во 878 година, Алфред Велики, кралот на Весекс, успеал да ги обедини англосаксонските кралства, и како резултат на ова значително се намалило значењето на регионалните дијалекти. Секако, тие не исчезнале и не престанале да постојат, што може да се заклучи и од присуството на дијалекти и во средноанглискиот јазик, но сепак, како доминантен дијалект бил прифатен западносаксонскиот дијалект, дијалектот од Весекс, кралството на Алфред Велики. Една причина за ова е фактот што, со тек на време, кралевите на Весекс биле прифатени како кралеви на цела Англија.

Со процесот на централизација на моќ при Алфредовото унифицирање на поединечните кралства се јавила потреба за стандардизација на јазикот на власта со цел да се намалат тешкотиите при владеењето во пооддалечените региони во кралството. Како резултат, сите документи и пишувани текстови биле пренесени на западносаксонскиот дијалект.⁴

Црквата, исто така, била засегната и одиграла своја улога во доминацијата на западносаксонскиот дијалект, особено што Алфред Велики имал амбициозни планови да бидат преведени религиозни материјали во говорниот, т.е. народниот јазик. За да ја придобијат неговата наклонетост, како и да обезбедат што поголема циркулација на преведените материјали, калуѓерите и свештениците кои биле вклучени во проектот го употребувале западносаксонскиот дијалект на Алфред.⁵

Така, за разлика од говорителите на модерниот англиски јазик кои имаат тешкотии да го разберат староанглискиот, говорителите на модерниот германски јазик, како и тие на денешниот исландски јазик, во голема мера би го разбрале староанглискиот, благодарение на неговото потекло, како и на неговата поврзаност и сличност со старогерманскиот, односно старонорвешкиот јазик.

Една од причините за тешкотиите што говорителите на денешниот модерен англиски јазик ги имаат во однос на разбирање на староанглискиот се огромните промени кои се јавиле во текот на развојот на англискиот јазик, а особено и фактот што денешниот модерен англиски јазик потекнува од источно-централниот дијалект на средноанглискиот јазик,

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

кој пак потекнува од староанглискиот мерсиски дијалект, а не од западно-саксонскиот дијалект кој бил доминантен во староанглискиот период.⁶

МОРФОЛОГИЈА НА СТАРОАНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Староанглискиот јазик се карактеризирал со богата морфолошка разновидност. Тој имал сложен систем на наставки и како таков спаѓал во групата синтетички јазици. Како и сите други јазици во оваа група, како на пример, латинскиот јазик, тој се карактеризирал со честа и систематска употреба на наставки при искажување на граматичките врски и функции на зборовите во реченицата. Значи, зборовите биле маркирани со наставки, и на тој начин се означувала нивната граматичка врска со останатите зборови во реченицата.

И покрај тоа што староанглискиот систем на наставки бил релативно сложен, сепак, можело да се изведат некои заклучоци во однос на падежните завршоци кај именките. Имено, сите именки во множина, во дативна форма, завршувале со *-um*; за генитивната форма кај повеќето именки во множина се јавувал завршокот *-a*; голем број именки од машки род еднина имале генитивна форма која завршувала на *-es*; именки од машки род во множина ја формирале номинативната и акузативната форма со *-as*. Номинативната и акузативната падежна форма не се разликувала кај ниту една именка, а, исто така една иста форма можело да се случи да се јави за неколку падежи.⁷

1. *giefu* (*a gift*) – подарок; женски род (номинатив/еднина); *giefe* форма за акузатив, генитив и датив во еднина
2. *guma* (*a man*) – човек; машки род (номинатив/еднина); *guman* – форма за акузатив, генитив и датив во еднина; номинатив и акузатив во множина

Потоа, именките биле маркирани за граматички род – машки, женски и среден. Најчесто именките од машки и среден род имале исти завршоци, додека именките од женски род имале свој систем.

Староанглиските именки се карактеризирале како јаки или слаби, каде слабите именки имале свои посебни завршоци. Всушност, слабите именки биле полесни од јаките бидејќи тие веќе почнале да го губат својот систем на деklinации.

Во однос на придавките, тие ги имале истите поделби како и именките, и тука можело да се забележи значително поклопување со именките во однос на завршоците, односно, придавката го имала истиот завршок како и именката која ја модификувала.

⁶ *Ibid.*

⁷ Charles Barber, *The English Language – A Historical Introduction*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1993) 116.

Во однос на заменките, тие се деклинирале за лице, број, падеж и род, а во множина повеќето заменки имале само една форма за сите три рода. Може да се забележат големи сличности при споредба на староанглиските заменки со нивните еквиваленти во модерниот англиски јазик.

СИНТАКСА НА СТАРОАНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Синтаксата на староанглискиот јазик покажува многу допирни точки со холандскиот и со германскиот јазик. Во староанглискиот јазик функцијата на зборовите во реченицата и нивните граматички односи со останатите зборови во неа се искажувале со наставки, и како резултат на ова староанглиската синтакса само делумно била зависна од редоследот на зборовите во реченицата. Значи, староанглиските зборови биле маркирани и тие по морфолошки пат ја означувале својата граматичка функција во реченицата, како и граматичките врски и односи што ги имале со останатите зборови во реченицата.

Падежниот систем со кој се означувале синтактичките врски на зборовите во реченицата бил тој што ја дозволувал појавата на флексибилен збороред. Староанглискиот јазик не бил зависен од редоследот *субјект* + *глагол* + *објект*, како што е тоа случај со модерниот англиски јазик, а тоа е бидејќи сега токму редоследот на зборовите ја означува граматичката функција и граматичките односи што тие ги имаат со останатите зборови во реченицата. Староанглиската синтакса можела да варира и да е: *субјект* + *глагол* + *објект*, *глагол* + *субјект* + *објект* или *субјект* + *објект* + *глагол*.⁸

- *субјект* + *глагол* + *објект*: He heard the noise. – Тој го слушна звукот.

- *глагол* + *субјект* + *објект*: Then said he... – Тогаш рече тој...

- *субјект* + *објект* + *глагол*: When he the house approached. – Кога тој кон куќата се приближи.

Една од најзначајните синтактички промени во англискиот јазик од англосаксонскиот период претставува исчезнувањето на флексибилниот редослед на зборови во реченицата, како што бил редоследот: *субјект* + *објект* + *глагол* или *глагол* + *субјект* + *објект*, и воспоставување на редоследот: *субјект* + *глагол* + *објект*.

Редоследот: *субјект* + *објект* + *глагол* исчезнал на почетокот на средниот век, додека редоследот: *глагол* + *субјект* + *објект* ретко се појавувал по средината на XVII век. Иако во модерниот англиски јазик, не толку често, сепак може да се јави редослед на зборови во реченицата: *глагол* + *субјект*, појавата на целосниот *глагол* + *субјект* + *објект* редослед е прилично ретка и речиси никогаш не се појавува.⁹

⁸ *Ibid.*, 119.

⁹ *Ibid.*, 38.

- *ѓлаѓол + субјектѓ*: Down the road came a whole crowd of kids. – По патот доаѓаше една цела толпа деца.

УЛОГАТА НА ПАДЕЖНИОТ СИСТЕМ

За разлика од денешниот модерен англиски јазик, староанглискиот имал опстоен систем на деklinации, нешто слично на модерниот германски и исландски.

Во староанглискиот јазик се јавувале промени во формите на именките и заменките со цел да се означи граматичката улога што тие ја имале во реченицата. Ваквиот систем на морфолошко означување и искажување на граматичката улога на именките и на заменките во реченицата ја овозможил и појавата на релативно флексибилен редослед на зборови во староанглискиот јазик. Но, со тек на време се јавила потреба од фиксен редослед на зборови во реченицата, и како резултат на ова се јавува денешниот редослед од: *субјектѓ + ѓлаѓол + објектѓ*. Значи, со развојот на англискиот јазик улогата на падежниот систем во голема мера е заменета со употребата на фиксен збороред, како и со употребата на службени, помошни зборови, како што се тоа, на пример, предлозите.

Во староанглискиот јазик постоеле пет падежи – номинатив, акузатив, датив, генитив и инструментал.

Номинативниот ѓадеж го означува субјектот на глаголот во реченицата, и, како таков, некои граматичари исто така го нарекуваат и *субјектѓен ѓадеж*. Во денешниот модерен англиски јазик постојат остатоци од овој падеж кај личните заменки, наспроти акузативната, односно, дативната форма кај нив, како на пример: I – me; he – him; she – her; we – us; they – them.

Иако веќе архаична во својата употреба, тука може да се спомене и употребата на заменката за второ лице еднина – *thou* (номинатив), наспроти формата *thee* (акузатив). Посебен е случајот и со заменката *you*, каде на почетокот формата *ye* се сметала за номинативна, а формата *you* за акузативна, но со тек на време формата *you* почнала да се употребува и како номинативна форма.

Акузативниот ѓадеж го означува директниот објект на глаголот во реченицата. Во модерниот англиски јазик, каде именките не се деklinираат, како остаток од староанглискиот падежен систем кај одреден број заменки се јавуваат маркирани акузативни форми. На пример, формата *whom* се смета за акузативна, како и дативна форма на *who*, која е во номинатив; понатаму, се јавуваат веќеспоменатите форми на личните заменки. Тие исти гореспоменати заменки се јавуваат и како дативни заменки, па тука се јавува и причината за спојувањето на двата падежа, акузативниот и дативниот, во средноанглискиот период. Всушност, повеќето граматичари сметаат дека како резултат на недостигот од деklinации во модерниот англиски јазик, освен кај одреден број заменки каде се

јавува и спојување на акузативните и дативните форми, за овие форми е оправдана употребата на терминот *објективен ѱадеж*.

Дативниот ѱадеж е граматички падеж на именки и заменки, и во најголем број случаи го означува индиректниот објект во реченицата. Во одредени јазици, како на пример, во народниот латински јазик, а во помала мера и во класичниот латински јазик, дативниот падеж се употребувал и за искажување на посесивност. Ваквата употреба на дативниот падеж за искажување посесивност денес е присутна и во словенската, балтичката и германската група индо-европски јазици, како и во некои јазици кои не се индо-европски. Македонскиот јазик често ја употребува кратката дативна форма при искажување посесивност, особено во говорниот, неформален јазик. Иако дативниот падеж веќе не е дел од англиската граматика, тој сепак може да се сретне во некои изрази, како на пример, *methinks* со значење *it seems to me*, односно, *ми се чини*.

Во староанглискиот јазик постоеле посебни акузативни и дативни форми, но во средноанглискиот период настанало нивно спојување и ова довело до отфрлање на дистинкцијата акузатив/датив во модерниот англиски јазик од страна на граматичарите и прифаќање на терминот *објективен ѱадеж* за оваа комбинирана форма.

Во англискиот јазик индиректниот објект понекогаш може да се означи со предлошка фраза со *to* или *for*. Во други случаи, по глаголот може да се јави акузативна замена употребена дативно, секако, доколку глаголот се јавува и со директен објект:

3. He built me a snowman. – Тој ми направи Снешко.

4. He gave me that. – Тој ми го даде тоа.

Како што може да се забележи од дадените примери, акузативната замена *me* функционира дативно.

Генитивниот ѱадеж претставува еден вид придавска форма на именката со која се искажува однос помеѓу дадената именка и тоа што таа го опишува. Ваквиот генитивен однос може да се смета како нешто што му припаѓа, што е создадено од, или што произлегува од нешто друго. Постојат неколку видови генитивен однос – потекло: *men of Rome* – луѓе од Рим; состав: *a wheel of cheese* – пита кашкавал; дел од нешто: *a kilogram of beef* – килограм свинско; одреден број посебни единици: OE – *féower manna* – четири луѓе, четворица; врска: *Jane's husband* – сопругот на Џејн; субјективност: *my leaving* – моето заминување; објективност: *the archduke's murder* – убиството на војводата; опис: *a man of honour* – човек од збор; неотуѓива посесивност: *her long fingers* – нејзините долги прсти; отуѓива посесивност: *his jacket* – неговото палто.

Инструменталниот ѱадеж означува дека именката е инструмент или начин со кој субјектот извршува одредено дејство. Именката може да се однесува на нешто конкретно или, пак, да се однесува на апстрактен концепт. Овој падеж, иако постоел во староанглискиот јазик, во голема мера не се употребувал, тој се заменува со употребата на предлогот *with*,

и во најголем дел од староанглиската граматика оваа падежна форма била идентична со дативниот падеж. Всушност, инструменталниот падеж се разликувал од дативниот падеж само кај неколку заменки и јаки придавки. Веќе до средноанглискиот период оваа падежна форма се изгубила од употреба, а денес значењето што инструменталниот падеж го имал во староанглискиот јазик се постигнува со употреба на предлогот *with*.

УПРОСТУВАЊЕ НА СТАРОАНГЛИСКАТА ГРАМАТИКА

Кај староанглиските именки постоела нелогична поделба и нивно маркирање за род, односно граматички род – машки, женски и среден род.

5. *hand* – рака; женски род;

6. *fōt* (*foot*) – нога; машки род;

7. *mægden* (*maiden*) – девојка; *wif* (*wife, woman*) – жена, сопруга; среден род.

Староанглиските именки имале 5 падежни форми, а системот на деklinации бил релативно сложен. На пример, некои именки во еднина биле маркирани за генитивниот падеж со наставката *-es*, други ја земале наставката *-e*, трети, пак, се јавувале со наставката *-a*, или дури и со наставката *-an*. Кај одреден број именки генитивната форма била идентична со номинативната форма.¹⁰

Наставките за именки во множина во номинативниот падеж можеле да бидат следните: *-as*, *-a*, *-u*, *-e*, *-an*. Голем број именки во множина ја имале истата форма со именки од еднина, а други, пак, ја добивале својата форма за множина со промена на вокал, како што е тоа случајот со именките *teeth* и *mice* во модерниот англиски јазик.¹¹

Кај придавките, исто така, постоел комплициран и детален систем на наставки, кој денес воопшто не постои во модерниот англиски јазик. На пример, придавката *glad* во модерниот англиски јазик имала 11 посебни форми во староанглискиот јазик: *glæd*, *glædre*, *glædne*, *glædra*, *gladu*, *glades*, *gladum*, *glade*, *gladena*, *glada*, *gladan*.

Во однос на конјугацијата на глаголите, во староанглискиот јазик постоеле двојно повеќе форми отколку во денешниот модерен англиски јазик. На пример, се јавувале разни форми во еднина и во множина, а субјунктивниот начин, од кој може да се најдат некои остатоци и во модерниот англиски јазик, играл важна улога во староанглиската граматика.

Сето ова денес е многу поедноставено; имено, во модерниот англиски јазик именките не се маркираат за род, додека кај заменките не постои *граматички род*, туку *природен род*. Англиските именки морфолошки се маркираат само за еден падежен остаток – генитивниот падеж, а

¹⁰ Henry Bradley, *The Making of English*. (London: Macmillan & Co Ltd, 1964) 9.

¹¹ *Ibid*.

постои и само еден начин со кој се формира множина, со мал број на исклучоци.

Трансформацијата на англискиот јазик од времето на кралот Алфред во денешниот модерен англиски јазик се јавува како резултат на постепени, но постојани промени. Се работи за процес на упростување, односно, губење на наставки кои биле присутни во староанглискиот јазик, и појава на други, поедноставни начини за искажување на граматичките врски и односи во реченицата кои се јавиле како нивна замена.

Во одредени случаи изумирањето на стари форми предизвикало потреба од појава на нови начини кои би ги замениле, додека, пак, во други случаи старите форми биле отстранети откако станале непотребни како резултат на појавата на нови и поефикасни начини за искажување на функцијата на зборовите во реченицата.

Иако разликите помеѓу староанглиската граматика и граматиката на модерниот англиски јазик се големи, сепак мора да се напомене дека модерниот англиски јазик, всушност, постепено се развил од староанглискиот јазик. Прогресивното намалување на бројот на наставки не претставува феномен кој се однесува единствено на англискиот јазик.

Една од причините која го забавува процесот на упростување е културата, а ова може да се потврди со фактот што јазик кој се говори во руралните средини има изгубено повеќе од својата оригинална граматика, отколку јазик кој го говорат образовани луѓе.¹²

Тенденцијата кон упростување на еден јазик е широко распространет и прифатен феномен, и повеќето синтетички јазици, во помала или поголема мера, се имаат соочено со ваквата појава. На површно ниво ваквата тенденција кон упростување на јазичната граматика може да се чини поочигледна отколку што е.

Јазикот се учи, па дури и да се работи за својот мајчин јазик, и никој не го знае својот мајчин јазик толку совршено за никогаш да не направи некоја граматичка грешка. Во еден јазик каде постојат голем број конјугации и деклинации граматичките грешки најчесто настануваат како резултат на обидите за асимилација на наставките кај поретките зборови со тие што имаат почеста употреба. Како резултат на заборавеност, како и самиот инстинкт за консистентност, оние конјугации и деклинации кои поретко се употребуваат, природно, со тек на време, се отфрлаат од употребата на јазикот.¹³

Во секој случај, мора да се земе предвид и фактот дека кога се работи за јазик влијанието на традицијата има огромна важност. Греш-

¹² *Ibid.*, 18. Во овој контекст како пример конкретно се наведува германскиот јазик кој се говори во руралните средини, наспроти германскиот јазик кој се говори од образовани луѓе во градските средини. Овој пример може да важи и за англискиот јазик, со оглед на сличностите кои постоеле помеѓу старогерманскиот и староанглискиот јазик.

¹³ *Ibid.*, 19.

ките или, пак, намерните новитети кои се внесуваат во јазичната граматика, во голема мера не се прифаќаат од страна на заедницата, и само мал број имаат некакво влијание на јазикот.

Ова значи дека тенденцијата кон граматичко упростување во еден јазик претставува бавен процес, освен ако не е стимулиран од некоја посебна причина.

УЛОГАТА НА ФОНЕТСКИТЕ ПРОМЕНИ

Една помалку очигледна причина, која, сепак, води кон граматичко упростување на еден јазик, е фонетската промена кај консонантите и вокалите, која, иако постепена, несвесна и ненамерна, со тек на време зема големи размери. Еден глас може да се развива сосема различно во два дијалекта од еден ист јазик, или воопшто да не се соочи со некакви промени со години, а потоа да доживее одреден број брзи промени.

Постојат 3 типа фонетски промени кои може да влијаат врз развојот на еден јазик:¹⁴ 1) *слевање* – каде два посебни гласа во некоја подоцнежна фаза на јазикот може да бидат претставени со еден единствен глас; 2) *дивергенција* – каде од еден единствен глас, како резултат на разни услови, може да се јават два или повеќе гласови во понатамошниот развој на јазикот; 3) *испуштање* – кога одреден глас, консонант или вокал, при појавата во одредени услови не останува ниту непромент ниту се подложува на промени, туку сосема исчезнува.

Кога ваквите фонетски промени се јавуваат кај гласовите кои се присутни кај наставките, тогаш се јавуваат големи бранувања во однос на граматичкиот систем на дадениот јазик. Сепак, ова не резултира веднаш со граматичко упростување на јазикот, напротив, кај дивергентниот развој се јавува тенденција на зголемување на бројот на деклинации и конјугации бидејќи една иста наставка станува различна во различни зборови.

Од друга страна, ефектот на слевање и испуштање на гласови предизвикува неефикасност кај системот на наставки бидејќи една иста форма се употребува за различни падежи, лица, времиња. Ваквата појава ја објаснува збунувачката особеност на староанглиската граматика, каде голем број именки имале идентични форми за номинативна еднина и множина.

Фонетските промени кај еден јазик првично, најчесто резултираат со комплицирање на граматиката на дадениот јазик, иако во помал број случаи фонетските промени може и да го забрзаат исчезнувањето на проблематични форми кои ја усложнуваат граматиката на јазикот.

Кога, како резултат на фонетските промени, ќе се појават одредени тешкотии, говорителите на дадениот јазик се обидуваат да изнајдат други начини кои би ја замениле употребата на наставки за искажување

¹⁴ *Ibid.*, 22.

на граматичките функции во реченицата, односно, начини со кои би ги искажале важните граматички дистинкции покрај употребата на наставки. Тие дури и може да ја генерализираат употребата на останатите наставки, употребувајќи ги со зборови со кои тие претходно не се јавувале. На овој начин фонетските промени индиректно резултираат со и доведуваат до упростување на јазичната граматика.

НАДВОРЕШНИ ВЛИЈАНИЈА

Друга причина која доведува до граматичко упростување е мешање на луѓе кои говорат различни јазици или дијалекти. Ваквата теза може да се илустрира на неколку начини. На пример, кога на еден остров каде населението говори јазик со високо развиен систем на наставки ќе се насели една поголема група луѓе кои говорат друг јазик, се очекува новодојденците да вложат напори да го примат јазикот на староседелците, со цел да се овозможи комуникација меѓу нив.

Општо е прифатена тезата дека при изучување странски јазик по пат на конверзација многу полесно се учи вокабуларот, отколку граматиката на дадениот јазик. За да се задоволат основните комуникациски потреби доволно е да се научи само основата, т.е. коренот на зборовите, без наставки, без граматика. Граматичките наставки побавно се совладуваат, а најчесто се совладуваат и само оние кои се најочигледни.¹⁵

Откако староседелците ќе го разберат јазикот на новодојденците и тие самите ќе го приспособат својот говор при меѓусебната интеракција, одбегнувајќи ја употребата на оние наставки кои се проблематични за своите соговорници. Навиката да употребуваат упростена граматика со новодојденците секако дека ќе навлезе и во нивната комуникација со останатите членови од својата заедница.

Понатаму, појавата на мешани бракови, како и асимилацијата на новодојденците со староседелците, ќе доведе до губење на голем број наставки од јазикот на староседелците на островот.

Друг пример кој повторно може да служи за илустрација е следниот – луѓето кои живеат заедно овој пат не говорат различни јазици, туку само различни дијалекти кои, во голема мера, дозволуваат меѓусебно разбирање. Дијалектите имаат сличен вокабулар, но постојат очигледни разлики во однос на наставките, што, всушност, и не претставува некоја реткост, како резултат на одредени фонетски промени. Во овој случај, можно е процесот на граматичко упростување да настане дури и со побрзо темпо во споредба со претходниот случај бидејќи со тек на време граматичките завршоци ќе станат нејасни при изговор, и како такви нема да вредат да бидат понатаму зачувани.

¹⁵ *Ibid.*, 26.

Всушност, ваков е и случајот со старогерманските племиња, Англите, Саксонците и Јутите кои се населиле во Англија во V и VI век. Тие говореле различни дијалекти, кои секако имале свои особености и карактеристики, од еден ист јазик. При нивната миграција во Англија тие се населиле секој независно во разни делови од земјата, и како резултат на таквата географска поделба, разликите што веќе постоеле помеѓу дијалектите се продлабочиле. Со тек на време, во периодот од 300 до 400 години, се јавиле значителни разлики во однос на англискиот јазик кој се говорел во разните независни кралства на островот. Главно, староанглиските дијалекти најчесто се разликувале во својот вокабулар, а разликите во однос на изговорот на зборовите, иако значителни, сепак не биле причина за некои поголеми проблеми при разбирање. Зголемувањето на населението, како и создавањето на политичка централизација над сè поголем дел од островот резултирало со создавање мешани дијалекти, а ова довело до распаѓање на системот на наставки во јазикот.

Ваквата тенденција продолжила и со населување на скандинавските освојувачи, Данците, Швеѓаните и Норвежаните, во IX и X век. Скандинавските освојувачи говореле старонорвешки, јазик кој во голема мера бил разбирлив за англиското население бидејќи припаѓал на иста јазична фамилија. Значи, тие можеле да се разберат со населението, а имале и слична култура, и како резултат, асимилацијата се случила релативно брзо.

Иако староанглискиот и старонорвешкиот јазик биле прилично слични во однос на вокабуларот и изговорот, постоеле значителни разлики во однос на граматичките наставки. Во такви услови повторно се појавиле мешани дијалекти, најчесто англиски, но со голем број старонорвешки зборови, дијалекти кои понатаму се карактеризирале со отфрлање на одредени завршоци кои маркирале падеж, род и лице.

Всушност, сличностите кои постоеле во однос на вокабуларот кај двата јазика, староанглискиот и старонорвешкиот, во голема мера помогнале за побрзо распаѓање на падежните завршоци во староанглискиот јазик. Ваквото тврдење може да се илустрира на следниот начин – ако, на пример, во старонорвешкиот јазик се употребувал зборот *horsu*, а во староанглискиот јазик се употребувал зборот *horsa*, како компромис ќе се појавела употребата на зборот *horse*, каде завршокот ќе се сведел само на безгласна самогласка.

Факт е дека во оние региони каде се населиле Скандинавците најбрзо се одвивал процесот на упростување на англиската граматика.

НОРМАНСКАТА ИНВАЗИЈА

Староанглискиот јазик не исчезнал преку ноќ за време на норманската инвазија во 1066 година. Всушност, западносаксонскиот дијалект на староанглискиот јазик продолжил да се употребува одреден

период и по инвазијата, но во годините по 1066, промените кои веќе се имале појавено во староанглискиот јазик продолжиле со забрзано темпо и за помалку од еден век од времето на инвазијата, староанглискиот период завршил, а средноанглискиот период почнал.

Со норманската инвазија, всушност, транзицијата од староанглиски во средноанглиски само навидум изгледала многу побрза отколку што навистина бил случајот.

Со доаѓањето на Норманците во 1066 година, англискиот јазик во голема мера ја изгубил својата позиција во општеството, и бил заменет од францускиот. Англискиот, кој се употребувал во писменото изразување од времето на прифаќање на христијанството, брзо бил отстранет од функцијата што ја имал како јазик на кралските прокламации и законски повелби и статути, и тоа најчесто со латинскиот, но и со францускиот јазик. Францускиот јазик станал јазик на аристократијата, на кралевите, на правосудниот систем и, покрај латинскиот јазик, на црквата, додека англискиот јазик се сметал за јазик на обичните луѓе.¹⁶

Резултат на ваквата појава на отфрлање на англискиот јазик како средство за писмено изразување бил отстранување на секакви ограничувања врз развојот на јазикот. Ова помогнало за значителното забрзување на процесот на граматичко упростување врз староанглискиот јазик.

Секако, обидите биле насочени кон изнаоѓање на наједноставни начини за меѓусебна комуникација, односно, населението се обидуvalo да изнајде начин за меѓусебно разбирање со оние на кои англискиот јазик не им бил мајчин. Ова подразбирало упростување или целосно отфрлање на оние појави кои се покажале како проблематични за новодојденците, а ова особено се однесувало на сложените систем наставки.

Значи, процесот на компромиси кој започнал со потребата Англичаните и Скандинавците меѓусебно да се разберат, продолжил и се засилил со потребата, овојпат, Англоскандинавците и Норманците меѓусебно да се разберат.

До 1150 година, година која се прифаќа како означување на крајот на староанглискиот период и почеток на средноанглискиот период, западносаксонскиот англиски веќе се сметал за застарен и се нашол надвор од употреба.

Доминацијата на Норманците и на нивниот јазик неизбежно довела до значителни разлики во староанглискиот јазик, а интеракцијата на староанглискиот со норманскиот француски резултирала со средноанглискиот јазик, кој во голема мера се разбира од говорителите на модерниот англиски јазик.

Значи, како резултат на норманската инвазија во 1066 година дошло до упростување на англиската граматика, имено староанглискиот јазик ги изгубил повеќето од своите наставки, а од друга страна, пак, се

¹⁶ Geoff Boxell, "All is the same - All is changed - The Effect of 1066 on the English Language". <http://members.tripod.com/~GeoffBoxell/words.htm>

здобил со голем број француски зборови, како и воведување на ортографски правила кои дотогаш не постоеле, појава која исто така предизвикала редица други промени во јазикот.

ЗАКЛУЧОК

Секој јазик се развива и подлежи на промени во текот на својата историја, а англискиот јазик не е исклучок на ова. Од синтетички јазик, мошне богат со морфолошка разновидност, кој се карактеризирал со честа и систематска употреба на наставки при искажување на граматичките врски и односи на зборовите во реченицата, со тек на време, и како резултат на одредени настани и влијанија, се упростил и станал аналитички. Најголемата промена е во делот на синтаксата, односно, редоследот на зборовите, кој во староанглискиот јазик бил граматички флексибилен, во голема мера поради падежниот систем кој бил присутен и играл значителна улога, сега станал фиксен. Сега, модерниот англиски јазик се смета за јазик на изгубени наставки; падежите ја немаат истата важност која порано ја имале, и, како резултат, синтактичките врски во реченицата се изразуваат со фиксниот збороред, како и со употребата на службени зборови.

Библиографија:

Barber, C. *The English Language – A Historical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Baugh, A.C. *A History of the English Language*. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1957.

Bradley, H. *The Making of English*. London: Macmillan & Co Ltd, 1964.

Brook, G.L. *An Introduction to Old English*. Manchester: University Press, 1955.

Quirk, R. & Wrenn, C.L. *An Old English Grammar*. London: Routledge, 1989.

Strang, B.M.H. *A History of English*. London: Routledge, 1991.

Williams, J.M. *Origins of the English Language – A Social and Linguistic History*. London: Collier Macmillan Publishers, 1975.

Biljana NAUMOSKA

BRIEF OVERVIEW OF THE ENGLISH LANGUAGE
FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

(Summary)

Key words: Old English (language/period), synthetic language, analytic language, phonetic changes, Norman invasion

Languages change and undergo various transformations throughout their history and development, and English is no exception to this. The development of the English language is marked by numerous changes, caused by various events and, eventually, the complex nature of Old English gave way to the less complex, simplified form of today's Modern English. Old English was a synthetic language, characterized by morphological variety, as well as the frequent and systematic use of inflections to express the grammatical relations of the words in the sentence, which allowed for a rather free word order as case played an important role. Nowadays, English is seen as a language of lost inflections, cases no longer have the same importance they once did, and as such, the syntactic relations between the words in the sentence are now expressed through a relatively fixed word order, as well as with the use of function words. All these changes did not appear overnight and out of the blue, rather, they occurred gradually, and were caused and influenced by a number of events that were taking place at that particular time in history. This paper takes a brief look at some of the events and changes that brought about the simplification of the English language, with an emphasis on their influence on Old English, as they took place during the Old English period of the development of the English language.

Сања ГАВРИЛОВСКА

ИМЕНСКИТЕ СЛОЖЕНКИ ВО ПРАВНАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Термините во науката воопшто, а особено во правната наука се карактеризираат со тоа што прецизно ги одредуваат научните поими, еднозначни се и имаат постојаност на употреба. Во научниот контекст термините влегуваат во синтактички и семантички односи со зборовите од општиот јазик и на овие зборови им даваат специјално значење.

Сложенките претставуваат израз на тенденциите во јазикот за што пократко, појасно и појадровито изразување на нештата кои со други јазични средства би биле изразени посложено, подолго и понеразбирливо. Значи, сложенките одговараат на потребата за јасно, прецизно и јадровито изразување карактеристично за науката, а особено за правото како научна дисциплина. Но, се разбира, голем дел од сложенките се употребуваат и во судската како и во другите видови правна практика.

Одвојувањето на лексиката која припаѓа на општиот јазик од лексиката која припаѓа исклучиво на регистерот на правните науки не е нималку лесна задача. Правото навлегува во сите сфери на општествено-економскиот живот и е дел од секојдневните активности на човекот, почнувајќи од вообичаеното и секојдневно купување на производи како дел од потрошувачкото право па сè до најсложените деловни трансакции и договори кои се предмет на стопанското и договорното право.

1. Дефинирање на сложенките

Сложенките може да се дефинираат како лексеми кои содржат две или повеќе основи и не биле последователно подложени на деривациски процес. (Бауер Л, Bauer L. 1983:29)

Марчанд (Marchand, 1960:11) сложенките и префиксираните зборови ги смета за подгрупи на една поголема класа зборови наречена *проширувања* (expansions). Комбинациите кај кои и детерминатумот (носителот на основното значење) и детерминантот (спецификаторот на значењето) се слободни морфеми тој ги нарекува сложенки. Тие се разликуваат од префиксираните зборови по

тоа што кај вторите детерминатумот е слободна морфема додека детерминантот е врзана морфема.

Од семантичка гледна точка детерминатумот претставува елемент чиј што спектар на значења е стеснет, ограничен од страна на детерминантот. Така на пр. *ballot box* означува кутија (*box*), но додека таа лексема како независна единица може да се однесува на многу видови кутии, во комбинација со лексемата *ballot* во сложенката *ballot box* нејзиното значење се ограничува на еден посебен вид кутија, онаа во која се ставаат гласачките ливчиња - *гласачка кутија* и на тој начин таа се диференцира од сите останати видови кутии. Значи во сложенките детерминатумот претрпува семантичка рестрикција или детерминација од страна на детерминантот.

Дефинирањето на сложенките и одредувањето на нивниот статус како јазични единици не е така едноставно. За да се постигне тоа сложенките треба да се анализираат на повеќе нивоа.

Сложенката е лексичка единица што значи дека таа му припаѓа на *лексичкиот* ниво на јазикот. Но, по својот карактер и функција таа е поврзана и со другите нивоа.

Со оглед на тоа дека морфемата е прифатена како основна единица на јазичната структура која има свое значење, а кај сложенките има најмалку две слободни морфеми тоа значи дека треба да се проучи и *семантичкиот* ниво.

Зборовите во сложенката стапуваат во меѓусебни граматички односи, имаат своја површинска структура, а според трансформациско-генеративната теорија тие се резултат на трансформациите на длабинската структура, па со оглед на тоа му припаѓаат и на *синтактичкиот* ниво на јазикот.

Во процесот на образување на зборовите учествува и *фонолошкиот* ниво, а тоа кај сложенките често се смета за најважно.

Овие јазични нивоа меѓусебно се тесно поврзани, а често пати и се преклопуваат па заради тоа анализата на сложенките и одредувањето на правите критериуми за нивното диференцирање претставува тешка задача.

2. Класификација на сложенките

Врз основа на различни критериуми постојат и различни видови на класификации на сложенките. Една од можните класификации е онаа според видот на зборовната група на која и припаѓа целата сложенка, односно според функцијата која сложенката ја има во реченицата - именка, придавка или глагол. Така, сложенките можат да се поделат на *именски*, *придавски* и *глаголски*.

При обидот за класификација на сложенките може да се најде на проблемот на одредување на видот на одделни делови на

сложенката бидејќи некои зборови, како на пр. *cross* може да бидат глаголи, именки или придавки. Ендоцентричните сложеники се секогаш *right-headed* т.е. нивните центри (heads) се наоѓаат на десната страна. Ендоцентричните именски сложеники (noun compounds) имаат именка, глагол или предлог на левата страна и именка на десната страна:

N (noun)-(Именка)----- NN (Именка+именка)

state attorney (јавен правобранител)

AN (Придавка+именка) *electoral roll* (избирачки список)

VN (Глагол+именка) *cease-fire* (прекин)

PN (Предлог+именка) *overtime* (прекувремена работа)

A(djective)-(Придавка)--NA(Именка+придавка)

customs-free (безцаринска зона)

AA (Придавка+придавка) *socio-economic* (социо-економски)

PA (Предлог+придавка) *overabundant* (прекумерен)

V(erb)- (Глагол)----- PV (Предлог+глагол *outvote* (надгласува)

3. Морфолошка анализа на именските сложеники

Од трите вида сложеники (именски, придавски и глаголки) именските сложеники се најмногу застапени како во општиот јазик така и во стручната терминологија.

Истражувањето во овој труд се базира на јазичен корпус составен од: правни текстови ексерпирани од учебници на англиски јазик наменети за правници, текстови од дела од судската практика, стручни (правни) англиско-англиски и англиско-македонски речници и правни и политички списанија на англиски јазик.

Морфолошката анализа на именските сложеники во овој труд е извршена врз основа на видот на зборот на кој му припаѓаат членовите на сложениката. Кај двочлените сложеники едниот член припаѓа на групата на именките додека другиот може да биде исто именка, глагол, придавка, сегашен или минат партицип или партикула.

3.1.1. Именка + именка (N + N). Ова е најголемата подгрупа на именските сложеники чија основна карактеристика е несинтактичниот распоред на морфемите.

Поголемиот број од овие сложеники се семантички транспарентни што значи дека нивното значење може да се долови од значењата на нивните конституенти, но за разбирањето на голем дел од нив потребно е познавање не само на правната терминологија туку и на американскиот, односно британскиот правен систем. Такви се на пр. *1.bail hostel* (дом за лица без постојана адреса кои се условно пуштени на слобода); *бенич триал* (судење со порота, *bench*

warrant (судски налог со цел сведокот да се приведе на суд) и др. 3.1.2. **Генитив на именка и именка** (N's + N). Понекогаш е тешко да се издвојат сложенките со посесивен падеж и именка од фразите и тогаш се гледа дали акцентот и детерминаторот се однесуваат на целата сложенка (*his first Speaker's dinner*).

Зандворт (Zandvoort, 1966:277) смета дека сложенките кои се состојат од т.н. *класифицирачки генитив* ("classifying genitive") и именка не можат да се заменат со *of*-конструкција бидејќи изразуваат одреден вид дејност, времетраење, парична вредност и сл. Пр. *day's wage* (дневница), *product's price* (цена на производот) и сл.

Во правниот регистер честа е употребата на сложенки со генитив во имињата на судовите, судските оддели и адвокатските комори: *King's Bench* (Кралски суд), *magistrate's court* (суд за прекршоци) и др.

3.1.3 Придавка + именка (Adj + N). Сложенките во кои првиот член е придавка а вториот именка се наоѓаат на второто место по нивната продуктивност, веднаш зад оние составени од именка + именка. Овие сложенки се разликуваат од именските фрази по акцентот: нуклеарниот акцент¹ на придавката укажува на сложенка (изговорена во изолација), но доколку нуклеарниот акцент се наоѓа на именката станува збор за именска фраза. Спореди: *'deep structure* и *deep 'structure*. Постојат придавки кои не градат компаратив и суперлатив какви што се: *criminal* (кривичен), *dead* (смртен, смртоносен), *electoral* (изборен, избирачки), *final* (конечен), *foreign* (странски), *joint* (заеднички), *judicial* (судски), *legal* (законски) и др.; тоа се т.н. *каџеџо-ријални* *придавки*. *Оџисниџе* *придавки* како *high* (висок), *old* (стар), *safe* (сигурен) *sick* (болен) и др. може да се степенуваат, но не и кога се дел од сложенка што е уште еден критериум за разликување на сложенките од именските фрази: *high treason* (велеџредавџтво), *old age benefit* (старосен додаток), *safeguard* (заштита) *sick leave* (боледување) и др.

Голем дел од сложенките *придавка + именка* се нетранспарентни, односно нивното значење не претставува прост збир на значењата на нивните конституенти туку е потребно познавање на структурата и правниот систем на кој му припаѓаат. Такви се следните сложенки: *black-letter law* (кодифициран закон), *blue ribbon jury* (специјална стручна порота) *common law* (прецедентно право) и др.

3.1.4. Герунд/сегашен партицип + именка (V-ing + N). Со оглед на тоа што конструкцијата *V-ing* има особини и на глагол и на именка овој вид сложенка може да се третира и како именка + именка и како глагол + именка. Но, семантичкиот однос помеѓу

¹ *Нуклеарен акцент* е акцентот што е лоциран на најистакнатиот слог во тонската група.

двата елементи повеќе личи на оној во сложенките глагол + именка. Така, *a building permit* значи “permit for building” исто како *family allowance* значи “an allowance for a family”.

Сепак некои автори како Јесперсен (Jespersen, 1942:159) и Зандворт (Zandvoort, 1966:281) ги ставаат овие сложенки во групата глагол + именка во која глаголот може да ја има основната форма или формата *V-ing*.

Според Марчанд (Marchand (1969: 24) главен критериум за разликување на сложенките од фразите е акцентот на првиот член. Спореди: *op'posing party* / *'folding door*.

3.1.5. Минат партицип + именка (V-ed + N). Партиципите во сложенките се јавуваат во улога на модификатори на именката: *suspended sentence* (условна казна), *limited liability* (ограничена одговорност), *native-born citizen* (државјанин по раѓање) и др.

Постојат примери кога суфиксот *-ed* може да се додаде и на именка: *skill-ed* (вешт, квалификуван), па така во некои случаи се јавува дилемата дали основата на партиципот е именка или глагол. Таков е случајот со *limit* кој може да биде и именка и глагол - *limited liability* (ограничена одговорност).

3.1.6. Инфинитив + именка (Inf + N). Застапеноста на овој морфолошки образец на сложенките е мала. Врз основа на функционалниот критериум постојат два вида вакви сложенки. Првиот вид се егзоцентрички сложенки кај кои именката претставува директен објект на глаголот и такви се примерите *cutpurse* (крадец), *cutthroat* (убиец), *daredevil* (авантурист), *telltale* (доушник), *turncoat* (вртикапа). Вториот вид се ендоцентрички сложенки како *break clause* (клаузула за закуп на земјиште), *cease-fire* (примирје), *workplace* (работно место), кај кои е тешко да се каже дали првиот член е именка или глагол.

3.1.7. Именка + придавка (N + Adj). Ова е многу поретка комбинација од обратната (придавка + именка) и во правната терминологија најчесто означува лица - вршители на различни функции: *Advocate General* (член на Европскиот суд на правдата), *Attorney Federal* (сојузен јавен обвинител) *executor dative* (судски извршител) и др.

3.1.8. Именка + герунд (N + V-ing). Бројот на овие сложенки е значително помал од бројот на сложенките со обратната комбинација (V-ing + N). Повеќето од сложенките составени од именка + герунд се пишуваат со цртичка меѓу членовите или споено. Акцентот е секогаш на вториот член, односно на герундот: *court 'hearing*, *law'making*, *vote-'buying*. Сите пронајдени примери се ендоцентрични.

3.1.9. Именка + минат партицип (N + V-ed). Ова е доста ретка комбинација и во текот на истражувањето најдовме само петнаесетина вакви примери. Партиципот овде се наоѓа во постмодификаторска функција. На пример:

court appointed attorney (адвокаџи љо службена должностџи), *statute barred debt* (законски засџапен долџ) и др.

3.1.10. Именка + предлошка синтагма (N + Prep Phr). Сложенките од овој вид во литературата се познати како *фразални сложенки* (phrase compounds). Ова се таков вид конструкции каде цела една фраза учествува во образувањето на нов збор. Фразите многу често се употребуваат во правниот регистер.

Најчеста е комбинацијата **именка + љредлоџ + именка (NPN)**. Фразите-сложенки имаат строго определен синтактички распоред кој не може да се менува. Така на пр. сложенките *board of appeals* (одбор за жалби), *board of directors* (управен одбор), *court of appeal* (апелационен суд) не можат да се сретнат како **appeal board*, **directors board* или **appeal court*. Сите најдени примери на овој вид фрази-сложенки се ендоцентрични. Тие најчесто означуваат адвокатски титули, имиња на судови, одбори и комори. Интересна е комбинацијата со императив како прв член која е доста транспарентна и експресивна. Во неа често се јавува сврзникот *and* како во *hit-and-run driver* (возач кој љреџазил некоџо и избеџал).

Во оваа група спаѓаат и *еџзоцентричниџе фрази-сложенки*, но такви примери не се најдени во нашиот корпус бидејќи ваквите сложенки не се дел од правната терминологија; тие најчесто означуваат растенија: *forget-me-not*(незаборавче) и др.

Морфолошката класификација на именските сложенки од правниот регистер е извршена врз основа на видот на зборот на кој му припаѓаат членовите на сложенката. Со оглед на тоа што кај двочлените сложенки едниот член е именка а другиот може да биде именка, глагол, придавка, сегашен или минат партицип или партикула, именските сложенки од правниот регистер ги поделивме на следните групи:

1. именка + именка 2. генитив на именка + именка 3. придавка + именка 4. герунд + именка 5. минат партицип + именка 6. инфинитив + именка 7. именка +придавка 8.именка +герунд 9.именка +минат партицип 10.именка + предлошка синтагма 11. номинализација на глагол + партикула.

Врз основа на нашиот корпус на сложенки во правната терминологија дојдовме до заклучок дека најголемиот дел од изнајдените сложенки (скоро 50%) припаѓаат на подгрупата **именка + именка (N + N)**; по неа следуваат другите подгрупи по следниот редослед кој ја илустрира нивната застапеност:

1. *именка + именка (N + N)* 2. *љпридавка + именка (Adj+N)* 3. *именка + љредлошка синџаџма (N + Prep phrase)* 4. *герунд/сегашен партицип+именка (V-ing + N)* 5. *именка + герунд (N + -ing)*.

Како најмалку продуктивни се покажаа подгрупите *номинализација на глагол + партикула* (V + Particle), *придавка + герундив* (Adj + Ger) и *предлоз + именка* (Prep + N).

Во правната терминологија се среќаваат и сложени кои се состојат од повеќе од два члена, односно тричлени и четворочлени сложени.

Кај повеќето тричлени сложени од правниот регистер детерминантот е сложена: *assembly-line work* (работа на лента) *birth confirmation record* (болнички извештај за раѓање на дете) *cease fire agreement* (спогодба за прекин на оган) додека детерминатумот поретко се јавува како сложена именка: *marriage breakdown* (пореметување на брачните односи), *minority shareholder* (акционер со малцинско учество во капиталот) и др.

Именските сложени претставуваат лингвистички производ на синтактички трансформации и затоа синтактичката парафраза може да се користи како средство за декодирање на значењето на сложенките. Меѓутоа, процесот на изнаоѓање на изворните реченици на именските сложени не е секогаш лесен и едноставен. Така на пр. кај сложенките кои се состојат од именка + именка во изворната реченица постои цела серија глаголи со кои можат да се поврзат именките. Лингвистите се сложуваат дека вистинското значење на сложенката се открива со помош на лексичкото значење на конституентите, познавањата на говорителот на надворешниот свет и врз основа на контекстот.

Како резултат на ова истражување на именските сложени во правниот регистер дојдовме до заклучок дека именските сложени и сложенките воопшто претставуваат важен дел од областа на зборообразувањето како во општиот така и во стручниот јазик. Заради тоа неопходно е да се посвети поголемо внимание на процесите на зборообразување во стручните учебници и речници. Во стручните учебници процесот на образување на сложенките во англискиот јазик треба да се обработува преку соодветни текстови и граматички вежби, а во стручните речници да се внесат што поголем број сложени, како и обрасците за нивно формирање.

Селектирана библиографија:

Единици на латиница:

Adams, Valerie (1973) *An Introduction to Modern English Word-formation*. London: Longman

Bauer, Laurie (1983) *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coughlin, George G. JR. (1993) *Your Handbook of Everyday Law*. New York: Harper Collins Publishers Inc.

Crystal, David (1991) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell

Curtis, Michael (ed.) (1981) *The Great Political Theories*. Volume 1 & 2. New York: Avon Books

Darbyshire, Penny (1996) *Eddey on the English Legal System*. Sixth Edition. London: Sweet and Maxwell

Hatcher, Ana (1960) An Introduction to the Analysis of English Noun Compounds. *Word* 16:356-373

Heineman, Robert (1995) *Political Science. An Introduction*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

James, Philip F. (1989) *Introduction to English Law*. Twelve Edition. London: Butterworths.

Powell, Richard (1993) *Law Today*. Harrow: Addison Wesley Longman Limited

Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech and Jan Svartvik (1972) *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.

Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech and Jan Svartvik (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman

Riley, Alison (1991) *English for Law*. London and Basingstoke: Macmillan Publishers Ltd.

Satter, Judge Robert (1990) *Doing Justice. A Trial Judge at Work*. New York: Simon & Schuster, Inc.

Единици на кирилица:

Бухман, Гордана (1984) Термин у језику науке и струке. *Сѣрани језик сѣруке у љеорији и љракси*. Зборник радова Удружења наставника нефилолошких факултета. Београд, стр. 117-123

Цветковски, Владимир (1973) Сложени именки во англискиот и македонскиот јазик - контрастивна анализа. Скопје (необјавена докторска дисертација)

Речници:

Garner, Bryan A. (1987) *A Dictionary of Modern Legal Usage*. Oxford: Oxford University Press.

Gifis, Stevan H. (1991) *Law Dictionary*. New York: Barron's Educational Series, Inc.

Longman Dictionary of Contemporary English. Third Edition. Harlow: Longman, 1995

Martin, Elisabeth A. (ed.) (1997) *A Dictionary of Law*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press.

Мишеска-Томиќ, Олга. и гр. а. (1994) *English-Macedonian Dictionary*. Скопје: Култура

Узунов, Н., Стевановиќ-Анческа Лј. (1994) *Економски и деловен речник*. Скопје: Економски факултет

Вукичевиќ, Бранко (1999) *Правни Речник енглеско-српски са обрасцима правних аката*. 40.000 термилошкох јединица. Београд: Пословни систем Грмеч, Привредни преглед.

Sanja GAVRILOVSKA

NOUN COMPOUNDS IN ENGLISH LEGAL LANGUAGE

(Summary)

Key words: English legal register, word formation, noun compounds, morphological classification, head, modifier, endocentric compounds, exocentric compounds, syntactic transformations.

Compounds are the result of the tendency of the language of science towards concise, clear and meaningful expression. They are an essential part of English legal language.

The morphological classification of noun compounds in English legal register was made on the basis of the word class to which the constituents of the compound belong.

In two- constituent noun-compounds, one of the constituents is a noun and the other may be a noun, verb, an adjective, present or past participle or a particle, so the noun compounds in legal register may be divided into the following groups: 1. noun + noun 2. genitive +noun 3. adjective + noun 4. gerund +noun 5. past participle + noun 6. infinitive +noun 7. noun +adjective 8. noun + gerund 9. noun +past participle and 10. noun + prepositional phrase. According to our research the most frequent compounds in English legal terminology are noun + noun compounds and the least productive are the groups: adjective + noun and preposition +noun.

Noun compounds and compounds in general are an important part of word formation both in general and in legal English and they should be inserted in all legal dictionaries.

Наташа СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА

**МОТИВИРАНОСТА ЗА ПОСТОЕЊЕТО
НА ПЕРИФРАСТИЧНИТЕ ПРЕДИКАТИ
ВРЗ ПРИМЕРИ ОД АНГЛИСКИОТ
И ОД МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Клучни зборови: перифрастичен предикат, декомпониран предикат, вербо-номинална структура, мотивираност

За перифрастичните предикати во англистиката се присутни повеќе називи, како што се: ‘expanded predicates’ (Algeo), ‘composite predicates’ (Brinton & Akimoto), ‘support verb constructions’ (Krenn, Danlos), ‘verbo-nominal phrases’ (Rensky), ‘delexical verb combinations’ (Altenberg) и ‘stretched verb constructions’ (Allerton). Перифрастичен предикат (Миркуловска, Лазик-Коњик) е термин застапен главно во славистичката наука, каде се јавуваат уште и следниве блискозначни термини: перифрастичен предикатски израз (Тополинска), декомпониран предикат (Радовановиќ), аналитичка (предикатска) конструкција (Ивиќ), вербо-номинална структура (Чашуле) и др.

Во овој труд, под перифрастичен предикат се подразбираат комбинациите од синсемантички глагол и номинализиран израз. Под синсемантички глагол се подразбира глагол кој е семантички сиромашен, повеќе или помалку испразнет од своето лексичко значење и како таков овој термин кореспондира на термините: *light verb* (Jespersen, Huddleston), *support verb* (Dras & Johnson) и *thin verb* (Allerton) во англискиот јазик. Од друга страна, пак, терминот номинализиран израз се однесува на именка, која е најчесто (од)глаголска, семантички означува процесуалност и претставува семантичко јадро на конструкцијата. Именката може да биде придружена од детерминатори и/или модификатори, но честопати се јавува само именката.

Со оглед на тоа што честопати на перифрастичните предикати формално им соодветствуваат полнозначни глаголи (*to have a chat* наспроти *to chat*; *врши анализа* наспроти *анализира*), се наметнува прашањето за мотивираноста за нивното појавување и опстојување во јазикот. Овој труд разгледува некои од околностите кои придонесуваат за појавата и употребата на перифрастичните предикати и истите ќе ги документира со примери. Меѓу другото, ќе бидат разгледани следниве околности:

непостоење на соодветен полнозначен глагол, можноста за определување на именката со придавка, спецификација на глаголскиот вид кај конструкциите што одговараат на двовидските глаголи, можноста за плурализација, тенденцијата за еуфемизација, и сл. Во расветлувањето на оваа проблематика во овој труд користен е материјал од публицистичкиот стил застапен во дневниот печат, но и примери од колоквијалниот јазик.

Непостоењето на соодветен полнозначен глагол од истиот корен како и номинализираниот израз во перифрастичната конструкција нужно води до тоа да се востанови перифрастичната конструкција во јазичната практика. Во македонскиот јазик овде би ги вбриоле примерите од типот *има интениција, врши трансакција, има тенденција*, во кои номинализираниот израз претставува заемка од некој друг јазик во македонскиот. И во англискиот јазик е присутна оваа појава, но горенаведените примери за македонскиот јазик се неадекватни за англискиот, бидејќи во англискиот јазик постојат глаголски лексеми *to intend, to transact, to tend* кои се аналогни на перифрастичните конструкции *to have an intention, to make a transaction, to have a tendency*. Од друга страна, пак, во англискиот јазик не постои глагол со кој би се доловило значењето на *to commit a suicide*, а во македонскиот јазик е присутна паралелата *се самоубива* наспроти *врши самоубиство*.

Што се однесува на спецификацијата на глаголскиот вид кај конструкциите што одговараат на двовидските глаголи, според Ивик¹, говорителите се решаваат за употреба на декомпонираниот предикат во случаи кога разликата помеѓу несвршениот и свршениот вид е неможно да се долови само со употребата на полнозначниот глагол, бидејќи истиот е двовидски, како што е случајот со *анализира, контролира*, наспроти *(из)врши анализа, (из)врши контрола*, при што воведувањето на префиксот го означува свршениот вид.

Можноста за плурализација на именката во перифрастичниот предикат е уште една причина зошто луѓето се определуваат за него, наспроти соодветниот полнозначен глагол. Практично, во перифрастичната конструкција бројот на именката мора да се назначи, ако не со точно одредена бројка, барем како еднина или множина. На пример, во англискиот јазик, на полнозначниот глагол *accuse somebody (of something)* му соодветствува перифрастичниот предикат *make an accusation (against somebody)* доколку станува збор за едно обвинение, или доколку станува збор за повеќе обвинувања, *make accusations (against somebody)*. Наспроти тоа, глаголот *accuse* сам по себе не содржи таква информација и потребно е да се вметнат прилошки определби, (на пр. *once, several times, on several occasions*) да се долови истата идеја. Ова значи дека секогаш кога треба компактно да се соопшти информација за бројот на инстанци на одредена појава, се преферира перифрастичната конструкција. Слична е состојбата

¹ Ивик (1988:2)

и во македонскиот јазик. Во долунаведениот пример, компактната на подвлечената перифрастична конструкција тешко може да се задржи кога би се применил соодветниот полнозначен глагол *реформира*, кој според својата валентност бара да се наведе објектот на реформирањето:

Условот за испраќање на оваа финансиска помош е Ајина да изврши радикални реформи, вклучувајќи го и приватизирањето на државната сојственост за 50 милијарди евра до 2015 година... (Дневник, 29.09.2011.)

Ова ни укажува на уште една причина за користењето на перифрастичните предикати, а тоа е потребата да се неутрализира моментот на транзитивност на предикацијата².

За да биде граматички коректна употребата на финитните глаголи како *анализира*, *проценува*, *контролира*, неопходно е дополнение со објект на предикацијата, а таквиот објект не секогаш сакаме или можеме да го именуваме. За разлика од тоа, перифрастичните предикати (*врши анализа*, *врши проценка*, *врши контрола*) се сосема граматички коректни.

Значи, перифрастичниот предикат се користи кога од некоја причина не сакаме или не е потребно да го именуваме предметот врз кој се врши глаголското дејство. На пример, можеме да кажеме: *МВР се сомнева дека убиството го извршиле двајца жители на Семенитице...* (Утрински, 21.07.2008). Наспроти тоа, употребата на соодветниот полнозначен глагол нужно го подразбира спомнувањето на директниот предмет:

**МВР се сомнева дека двајца жители на Семенитице убиле...
МВР се сомнева дека двајца жители на Семенитице го убиле Агем Хусеини.*

Во овој контекст, Берк³ наведува дека за разлика од конструкциите со полнозначен глагол, перифрастичните конструкции во англискиот јазик се карактеризираат со определена временска рамка, односно дека имаат јасно определен почеток и крај. Така, според неа, *Michael had a smoke* подразбира една цигара, што не може да се каже за *Michael smoked*. За ваквото толкување на перифрастичните конструкции како еднократни, временски ограничени дејства секако придонесува и присуството на неопределениот член *a/an* во многу од нив.

Уште една важна одлика на аналитички структурираниот предикат е тоа што тој дозволува именката која влегува во неговиот состав да биде модифицирана со придавка. Тоа доведува до повеќе различни ситуации во трансформациите со аналогниот полнозначен глагол. Една мож-

² Радовановиќ (1977:60)

³ Berk (1999:31-32)

ност е во нив да се јави прилог од ист корен како и придавката употребена во аналитички структурираниот предикат.

Поради дефектот авионот не успеал да стигне до аеродромот и екипажот извршил принудно слејување. (Вечер, 26.08.2008.)

= Поради дефектот авионот не успеал да стигне до аеродромот и екипажот принудно слејал.

Во други случаи, оваа можност не е достапна.

Во Градската општа болница д-р Славко Крстевски, ... вчера ни изјави дека врз тешко повредениот Д. П. (тој што пукал во групата бадникари) била извршена тешка операција... (Утрински, 16.10.2006.)

* Во Градската општа болница д-р Славко Крстевски, ... вчера ни изјави дека тешко повредениот Д. П. (тој што пукал во групата бадникари) бил тешко опериран ...

Слична е состојбата и во англискиот јазик. На пример: *She gave a satisfactory answer to the question* соодветствува на *She answered the question satisfactorily*. Но има и ситуации за кои практично не постои сродна прилошка структура што би можела да се употреби со полнозначниот глагол, што ја поткрепува важноста на конструкциите со синсемантички глагол. Тоа го демонстрираат следниве примери од Хадлстон:

We took a well-earned rest.
She had an enduring influence on him.

Слепото следење на трансформирањето на придавката во прилог со ист корен, понекогаш доведува до неочекувани резултати. Имено, долунаведениот пример и неговата трансформација не само што не се блискозначни, туку и означуваат сосема различна состојба на работите.

...Има обични луѓе кои за секунди вршаат комплицирани ... пресметки напамет. (Вест, 15.01.2005.) (= пресметките вклучуваат сложени математички операции)

*Има обични луѓе кои за секунди комплицирано пресметуваат напамет. (= процесот на пресметување се извршува на сложен начин)

Тенденцијата за еуфемизација⁴ е уште еден од факторите кои придонесуваат за присуството на перифрастичните предикати во јазикот. Осомничените ... извршиле кражби на струја со неовластено отворање на електричните броила (Нова Македонија, 1.8.2011)
Осомничените ... краделе струја...

⁴ Радовановиќ (2002:22)

И наредниов пример може да послужи како уште една илустрација за неопходноста од обете конструкции во јазикот, и конструкциите со полнозначен глагол и перифрастичните предикати.

Кога би го разгледале следниот извадок од реченица надвор од контекстот во кој се јавува:

...извршени се над 1.500 **ојерации**. (Вест, 14.06.2003.)

би можеле да помислиме дека истиот може лесно да се трансформира во:
...ојерирани се над 1.500 лица.

Всушност, целата реченица гласи:

Досега **се ојерирани** повеќе од 1.000 пациенти и **извршени се** над 1.500 **ојерации**.

Така, предложеното толкување е невозможно. Конструкцијата со перифрастичниот предикат се фокусира на извршувањето на самото дејство (операциите) без оглед на тоа врз кого биле извршени. Наспроти тоа, конструкцијата со автосемантичкиот глагол нужно го бара присуството на трпителот на дејството. Ова значи дека не можеме соодветството меѓу перифрастичните предикати и нивните аналогни полнозначни глаголи да го разгледуваме праволиниски, како дел од една востановена шема валидна за сите случаи. Исто така, овој пример потврдува дека не може да стане збор за потполна синонимија меѓу овие две конструкции.

Со други зборови, присуството и опстојувањето на перифрастичниот предикат во јазикот не значи дека е тој подобро решение од полнозначниот глагол, туку само потврдува дека перифрастичниот предикат им ја нуди на луѓето можноста во различни ситуации различно ги презентираат информациите, во зависност од нивните моментални желби, потреби и цели. Ова значи дека на говорителите бездруго им се потребни и двете конструкции за различно да ги нијансираат своите искази, и не може да стане збор за редундантност на едната од нив.

Единици на латиница:

Allerton, D. J. (2002) *Stretched Verb Constructions in English*. London: Routledge.

Berk, L. (1999) *English Syntax: From Word to Discourse*. Oxford: OUP.

Huddleston, R. & G. Pullum (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nesselhauf, N. (2005) *Collocations in a Learner Corpus*. Amsterdam: John Benjamins.

Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

Stein, Gabriele (1991) *The Phrasal Verb Type 'to have a look' in Modern English*. IRAL, Vol. 29/1. 1-29.

Единици на кирилица:

Ивић, М. (1988). „Још о декомпоновању предиката”. *Јужнословенски филолог* XLIV, 1-5.

Лазик-Коњик, И. (2006). „Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката – на примерима из дневне штампе”. *Зборник Мајице Српске за филологију и лингвистику*, 49(1), 219-304.

Минова-Ѓуркова, Л. (2000) *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Миркуловска, М. (1991) *Перифрастични предикати у македонском језику и њихови јошви еквиваленти (необјавен магистерски труд)*. Белград: Филолошки факултет.

Радовановић, М. (1977). „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)”. *Јужнословенски филолог* XXXIII, 53-78.

Радовановић, М. (2002). „Још о појави декомпоновања језичких јединица”. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLV/1-2, 21-28.

Тополињска, З. (1982). „Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама”. *Јужнословенски филолог* XXXVIII, 35-51.

Чашуле, И. (1989). *Синтакса на македонската глаголска именка*. Скопје: НИО Студентски збор.

Natasha STOJANOVSKA-ILIEVSKA

THE MOTIVATION FOR THE EXISTENCE OF LIGHT VERB CONSTRUCTIONS BASED ON ENGLISH AND MACEDONIAN EXAMPLES

(Summary)

This paper examines some of the circumstances contributing to the occurrence and use of light verb constructions. Among other things, the following circumstances are examined: the lack of an appropriate lexical verb, the possibility of modifying the noun with an adjective, the possibility of pluralization, the tendency for euphemization, etc.

In conclusion, the presence of light verb constructions alongside one-word lexical verbs offers people the possibility to present information from different perspectives, depending on their current wishes, needs and goals, and one certainly cannot speak of redundancy of either light verb constructions or lexical verbs.

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

КОНЦЕПТОТ РАДОСТ ВО МАКЕДОНСКАТА И ВО РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЈА

Клучни зборови: концептуализација на емоции, фразеологија, македонски јазик, руски јазик

Радоста е активна позитивна емоција која се манифестира со добро расположение, чувствување задоволство од самите себе и од средината. Станува збор за една од базичните емоции кои се присутни не само кај човекот туку и кај некои од животните, и не само кај возрасните, туку дури и кај најмалите деца.

Најважен услов за радоста е човекот да се стреми кон некоја цел и истата да ја постигне. Кога целта која се постигнува не е многу важна, емоцијата која се јавува може да биде само благо задоволство, а ако целта е многу важна резултатот може да биде огромна радост. Радоста е емоционален еквивалент на намалувањето на тензијата до кое доаѓа по постигнувањето на целта. Начинот на постигнувањето на целта и намалувањето на тензијата влијае на интензитетот на радоста. Така, доколку човекот лесно победува во игра тој чувствува блага радост, а доколку победи во последниот момент кога веќе мислел дека е сè изгубено, тогаш доживува емоционална екстаза. [Krech, Crutchfield, 1958]

Причина за радост може да бидат многу фактори. Човек може да се радува и на победата во тешка и измачувачка војна и на нова облека. Може да се радува и на нешто што долго го чекал и на случаен подарок на судбината, на успешно завршената работа и на успехот на друг човек. Во суштина, може да се радуваме и без конкретна и видлива причина – може да се радуваме на доброто здравје, на исполнетиот живот и сл. Радоста е прилично интимна и многу често не се манифестира надворешно, но во оние случаи кога емоцијата ќе најде пат до надворешноста, тогаш можностите за нејзина манифестација се многу поразообразни во однос на другите емоции. [НОСС]

Пред да преминеме на конкретна анализа на фраземите од ова микрополе, накратко ќе се задржиме на ставовите на одредени автори за самите термини радост/среќа/задоволство. Посебно внимание на дефинирање на разликите и сличностите помеѓу овие термини посветиле Пењковски, Зализњак, Вежбицка. Така, за Пењковски од посебна важност е

разликата помеѓу термините *радосиѝ* и *задоволсѝво* во однос на нивната припадност на аксиолошки поларизирани опозиции високо – ниско, небесно - земно при што радоста се однесува на “високото”, на духовниот свет, а задоволството се однесува на “ниското”, телесното. Со други зборови, аксиолошката поларизација во рамки на парот *радосиѝ* – *задоволсѝво* е условена од тоа што радоста се поврзува со способноста на душата или духот, а задоволството е атрибут на телото. Што се однесува до радоста и среќата, тие се обединуваат со тоа што и двете се однесуваат на категоријата “високо”. Освен тоа, има очигледна сличност во метафоризацијата на овие поими: “счастье, как и радость, может переполнять человека, может быть незамутненным, бывает прилив счастья (и радости), человек может светиться счастьем (и радостью) [Пеньковский 1991: 151].

Вежбицка од друга страна ја разгледува разликата помеѓу среќа во рускиот јазик и *happy* во англискиот јазик и смета дека разликите се толку големи што овие два збора не може да се сметаат за преводни еквиваленти. Според неа *happy* е многу фреквентен и вообичаен збор во англискиот јазик, а *happiness* означува емоција која се асоцира со вистинска насмевка. [Wierzbicka 1992: 297-298]. Според мислењето на приврзаниците на теоријата за базични емоции во списокот на базични емоции спаѓа и емоцијата која се означува со англискиот збор *happiness*. Рускиот збор счастье во никој случај не е вообичен и припаѓа на “високиот” регистар. Според ова, счастье во никој случај не спаѓа во низата базични емоции и се однесува на сферата на идеалното и во реалноста невозможното. Како заклучок од сè ова се извлекува ставот дека англиското *happy* е поблиско до зборовите задоволство, задоволен, а руското счастье нема еквивалент во англискиот јазик. [Wierzbicka, 1992]

Имајќи ги предвид мислењата на овие автори, разијдувањата во термините во различните јазици, како и праксата од тематските фразеолошки речници, се определивме во текстот да се употребува само терминот *радосиѝ* условно земен како збирен термин за радост/среќа/задоволство.

Концептот *радосиѝ* и во двата јазика се изразува преку богат и разнообразен фразеолошки фонд. Овде најмногу ќе се задржиме на фраземите во чија основа стои објективна промена во човечкиот организам карактеристична за доживувањето на конкретната емоција. Иако од јазична гледна точка значењето на физичка промена во организмот се смета за второстепено, многу од симптомите кои се опишуваат во овие изрази се особено важни во истакнувањето на главната информација - емоцијата. Ова се објаснува со фактот дека сферата на емоциите е недостапна за непосредно набљудување па вербалната фиксација на симптоматските реакции и физичките состојби асоцирани со одредена емоција станува основа врз која се формира претстава за суштинските карактеристики на таа емоција. Не намалувајќи го значењето на овие фраземи, ќе опфатиме и фраземи кои именуваат внатрешни, скриени од очите на наб-

људувачот симптоми, како и изрази кои именуваат симптоми во чија манифестација учествуваат нереални, нематеријални органи (на пример душа).

Според многубројните истражувања на психолозите и физиолозите радоста како една од фундаменталните човечки емоции се карактеризира со широк спектар надворешни пројави. Така, К.Изард помеѓу можните индикатори за радост ја издвојува интензивната движечка активност, а исто така и зголемување на срцевата фреквенција заедно со промената на телесната температура. [сп. Иљин, 2001] И рускиот психолог Е.П. Иљин повикувајќи се на Ланге (еден од најважните специјалисти на полето на изучувањето на емоциите) ги издвојува следниве карактеристики на радоста кои се изразуваат во однесувањето и физиологијата: радоста е проследена со возбуда на движечките центри што доведува до низа моторни возбуди (гестикација, потскокнување, плескање со рацете), зголемен крвоток во малите крвни садови (капиларите) како последица на што кожата поцрвенува и станува топло, внатрешните органи и клетките почнуваат подобро да се снабдуваат со кислород, а размената на материи во нив се интензивира. [Иљин, 2001]

Овие ставови се во согласност и со моделот на Золтан Ковечеш кој анализирајќи го концептот *ragosť* предлага метонимии кои кореспондираат со физиолошките, експресивните и бихевиоралните реакции. Така, според него, радоста се манифестира преку следниве **бихевиорални реакции**: движечка активност на екстремитетите (скокање од радост, танцување/играње од среќа); **физиолошки реакции**: поцрвенување на кожата, зголемување на срцевата фреквенција, топлина на телото; **експресивни реакции**: сјај во очите, насмевка, смеене. Среќата многу често се манифестира преку овие бихевиорални, физиолошки и експресивни реакции, па лесно може да ја одредиме сопствената или среќата на некое друго лице потпирајќи се на некоја од нив. Се разбира, доколку навлеземе во подлабока анализа на секој од овие елементи, може да најдеме на извесни културни варијации во реакциите. [Kövecses, 2010]

За опишување на движечката активност на човекот кој доживува радост и двата јазика располагаат со изрази кои опишуваат потполно реални симптоми: *прыгаѝѝ (oѝ ragosѝѝ)*, *скакаѝѝ (oѝ ragosѝѝ)*, *танцеваѝѝ (oѝ ragosѝѝ)* во рускиот и соодветно *скока од ragosѝѝ*, *скока до ѝаван*, *иѝра од ragosѝѝ* во македонскиот, но и со други метафориски изрази. Имено, овде можеме да се надоврземе на идејата на Лакоф и Џонсон кои за концептот *ragosѝѝ* ја изделуваат метафората ГОРЕ (, а за тага – ДОЛУ) [Lakoff, Jonson : 397] или на моделот на Ковечеш кој посебно ги разгледува метафорите за евалуација на концептот среќа и во тој контекст ги издвојува следниве метафори: среќата е чувство на леснотија (I was *floating*), среќата е горе (I'm feeling *up* today) и среќата е чувство како да си на небо (I was in *seventh heaven*). Идејата за леснотијата и полетување од земјата наоѓа свој одраз во следниве изрази: *не слышаѝѝ*

йойѣряиѣъ зѡлову и соодветно во македонскиот збугале/йобугале од радосиѣ, се шекна од радосиѣ и сл.

Чувството на радост во рускиот јазик може да се опишува и како појава на тешкотии со дишењето иако тоа се повеќе авторски употреби: *Ой радостии в зобу дыханье сйерло* (Крылов); *Радостй захвайываеш у него дыхание, бегаеш мурашками по телу* (Чехов). Стандардниот руски израз *дух захватило* се применува кога се чувствува не само радост, туку силен восхит. Изразот *дыхание йерехватило* означува негативна емоција како гнев или страв. [сп. Рудерман]

Сепак, највпечатливи и најтипични симптоми на среќниот човек се насмевката и смеата. Тие лесно се дешифрираат и скоро секогаш сведочат за емоцијата радост. Насмевката обично изразува радост или некое друго слично чувство кое му е пријатно на субјектот. Концептот смеа е детално разработен од страна на Жељка Финк врз основа на материјал од хрватскиот и од рускиот јазик. Овде ќе ја примениме нејзината класификација, а како материјал за компарација ќе го воведеме македонскиот јазик.

Како прва подгрупа таа ги разгледаме изразите кои своето значење го градат врз основа на можноста да се умре од смеа. Тоа се фраземите *померѝѝ/помираѝѝ сосмеху*; *умерѝѝ/умираѝѝ со смеху*; *давиѝѝся оѝ смеха*. Во македонскиот јазик наидуваме на аналогна ситуација, односно на присуство на изразот *умира/умре од смеа, се задави од смеѝѝе*.

Втората подгрупа Финк ја темели на движењата на телото. Така, прво ги издвојува изразите во кои значењето е мотивирано од слика на тело собрано во вид на топка: *валяѝѝся со смеху*; *каиѝаѝѝся со смеху*, *закаиѝѝѝся смехом* (*оиѝ смеха*), потоа оние во кои телото се крши од смеа: *лојнуѝѝ оиѝ смеха*; *ѝреснуѝѝ сосмеху*, па изразите кои се базираат на претпоставката дека телото се распаѓа на делови *надорваѝѝ/ надрываѝѝ живоѝѝ* (*живоѝѝы, живоѝѝики, кишки*) *со смеху* (*оиѝ смеха, оиѝ хохоиѝа*) и фразеолошкото значење се гради на делумно пукање на стомакот или цревата предизвикано од смеењето. Во еден случај се паѓа од смеа: *ѝадаѝѝ оиѝ смеха* (*со смеху*), а фраземата *держайѝѝся за живоѝѝ* (*держайѝѝся за бока*) е мотивирана од гестот кој често го прават луѓето кога се смеат. Во македонскиот јазик имаме слична ситуација и присуство на изразите: *се скина од смеење*; *ѝукна од смеа*; *ѝадна од смеа*; *ѝрсна во смеа*, *се ѝази од смеа*, *леѓна од смеа*, *се свиѝѝка од смеа*, *се држи за сиѝомак* и др.

Третата подгрупа ја потенцира гласноста или начинот на смеењето. Значењето 'гласно да се насмеа' изразено е со фраземите: *ѝрыснуйѝ со смеху (оѝ смеха); залиѝѝся смехом (хохоѝом); разразиѝѝся смехом (хохоѝом); закаиѝѝся смехом* во рускиот и *ѝрсна во смеа* или *се смее како луд; се смее како луд на брашно; во коѝо дуѝа да оѝѝане* во кои интензитетот на смеење и гласното смеење се доведени до највисока

точка, додека за смеата со нешто послаб интензитет, но искрена, весела и пријатна за увото се зборува во фраземата *се смее од срце*.

Финк посебно ја извојува и фраземата *се смее од уво до уво* поради нејзината честа употреба наведувајќи дека истата може да се чуе и со по некој додаток со што се засилува сликата на широко отворена уста и развлечени усни и тој гласи: *да не му се уишѝе, би се смеел околу ѓлаваѝа*. Таа слика кореспондира со руската шеговита фразама *роѝ до ушей* <*хотѝ завязкой ѝришей*> чие значење се однесува на весела и широка насмевка. Тука може да се додадат и фраземите *улыбнуѝся/ улыбаѝся во весь роѝ и улыбнуѝся/ улыбаѝся шире масленицы*. Во рускиот јазик ги имаме и фраземите *смеяѝся (хохоѝаѝѝ) до слѝз* кој има еквивалент и во македонскиот – *се смее до солзи*.

Во четвртата подгрупа се спомнува можноста човекот да се измок-ри смеејќи се: *се ѝомоча од смеење* во македонскиот јазик, а во рускиот можноста од дефекација: *радосѝи ѝолные шѝаны; ѝолные шѝаны удо-вольсѝивия* (у коѝо –л.)

Врз основа на досега кажаното можеме да заклучиме дека од анализата на изразите кои именуваат симптоми на емоцијата радост, списокот на органи и делови од човековото тело кои учествуваат во изразувањето на оваа емоција и основите јазични метафори и слики кои лежат во основата на овие изрази се покажа дека се забележуваат општи слики за двата јазика, но и одредени индивидуални карактеристики. Ова е сосема јасно ако се има предвид дека сите емоции се конституираат од социокултурните параметри и затоа покрај нивната универзалност се забележуваат и елементи специфични за одредена култура. Културата има свој одраз во јазикот, а бидејќи емоциите се составен дел на културата на секој народ тогаш и таа задолжително се концептуализира и вербализира во неговиот јазик. Универзалноста на јазикот на емоциите, пак, се базира на сличноста на основните физиолошки процеси кои ги пропратуваат емоциите кај сите луѓе. Бројот на ексцерпирани фраземи кои припаѓаат на ова микрополе укажува на инфериорност на позитивните емоции во однос на негативните. Тоа нè води кон заклучок дека емоционалните системи на различни народи и култури се слични: негативноста доминира во бројот на единици но и отстапува место на позитивноста во употребата што се објаснува со психолошкиот стремеж на човекот кон позитивното.

Анализата на истражувањата на јазикот на емоциите во различни култури и начините за формирање на значење на емоционалност дозволува да се увидат низа основни особености кои можат да служат како ориентири за комплексно изучување на дадениот материјал во современиот јазик.

Користена литература:

Devid Krech and Richard Crutchfield. Elements of Psychology. University of California, Berkeley, 1958.

А.Б.Пеньковский. Радость и удовольствие в представлении русского языка //Логический анализ языка. Культурные концепты. М., 1991. С. 148-155.

Irina B. Levontina. Anna A. Zalizniak. Human emotions viewed trough Russian language. // Jean Harkins, Anna Wierzbicka. Emotions in crosslinguistic perspective. Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 2001. p. 291-336

Е. П. Ильин. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001.

Анна А. Зализняк. Счастье и наслаждение в русской языковой картине мира // Русский язык в научном освещении. №1 (5). М., 2003. с. 85-105

George Lakoff, Mark Johnson. Metaphors we live by. Chicago : The University of Chicago Press, 2003.

Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Второе издание, исправленное и дополненное / руковод. акад. Ю. Д. Апресяна. – Москва; Вена: Языки славянской культуры: Венский славистический альманах, 2004 г.

Катерина Велјановска. Фразолошките изрази во македонскиот јазик: со осврт на соматската фразеологија. - Куманово: Македонска ризница, 2006

Снежана Велковска. Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник. – Скопје, 2008.

Zoltan Kovecses. Metaphor : a practical introduction. Oxford University press, 2010. 396 p.

Zoltán Kövecses. Metaphor and emotion : language, culture and body in human feelings
http://books.google.com/books?id=dnRKu0WAn4sC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

М.В. Рудерман. Русские и арабские симптоматические вражени, обозначаие радость

<http://www.dialog21.ru/materials/archive.asp?id=7372&y=2002&vol=6077>

Željka Fink. Smijeh i plač u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji
<http://www.slavica.org/russian/article257.html>

Biljana MIRCHEVSKA-BOSHEVA

CONCEPT OF JOY IN MACEDONIAN
AND RUSSIAN PHRASEOLOGY

(Summary)

Key words: conceptualization of emotions, phraseology, Macedonian language, Russian language

This paper deals with phrases denoting the physical symptoms of inner states, e. g. emotions, and namely with expressions describing joy symptoms in Macedonian and Russian. It turns that the sets of body parts that react to this emotion (eyes, face, heart, legs) as well metaphors used in expressions denoting 'joy' are similar in both languages with small individual features of joy conceptualization in both languages.

Даниела ЦВЕТАНОВСКА

ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА И ХИБРИДИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ПРЕКУ ЕЛЕКТРОНСКИТЕ И ПЕЧАТЕНИТЕ МЕДИУМИ

Целта на овој труд е да ги посочи девијантните особини – карактеристики на македонскиот литературен јазик кои настануваат под влијание на другите јазици. Поточно овде ќе бидат изнесени примери извадени од говорите и написите на нашите јавни личности (новинари, политичари, политиколози, литерати, критичари и др.), кои преку печатените медиуми („Вест“ и „Нова Македонија“) и електронските медиуми („Сител“ и Канал “5“) и се обраќаат на пошироката јавност во Македонија.

Гореспоменатите јавни личности обраќајќи и се на широката македонска јавност, преку печатените и електронски медиуми, се чини како да се натпреваруваат кој повеќе да употреби „повисок лингвистички“ стил на изразување. Во таа „лингвистичка борба“ или поточно речено „лингвистички натпревар“, сакајќи да постигнат поголем ефект или почит во јавноста, тие едноставно го губат контактот со јавноста – читателите и слушателите.

Примерите на лингвистичка девијација што се наведени во оваа анализа посведочуваат дека јазикот на нашите јавни личности е под силно влијание на англискиот, латинскиот, францускиот и италијанскиот јазик.

Наведените лингвистички отстапки од нормите на македонскиот јазик ја потврдуваат теоријата на социолингвистот URIEL WIENREICH која гласи: „...отстапките од нормите на кој било јазик кои се случуваат во говорот на билингвистите се резултат на нивното познавање на повеќе од еден јазик...односно тие девијантни форми или поточно речено отстапки од стандардните норми на јазикот настануваат како резултат од контактот на јазиците.“

Ваквото јазично „збогатување“ на македонскиот јазик со странски зборови од повеќе јазични области претставува опасност за лексиката на македонскиот стандарден јазик.

Ако ова позајмување продолжи со интензитетот што сега го има не е нереално ако се каже дека во блиска иднина нашиот јазик ќе се соочи со можно изумирање бидејќи добро е познат фактот на лингвистичките аналитичари кои тврдат дека до крајот на столетието со сигурност се очекува, поради силното и несопирливо влијание на англискиот јазик, да исчезнат

половина од 6500-те светски јазици, меѓу кои се наоѓа и македонскиот јазик. Во тој случај бидејќи влијанието на англискиот јазик е најсилно тој би станал глобален јазик или еден од глобалните.

За да бидат потврдени овие констатации и предвидувања ќе приложиме примери извлечени од говорите и написите на нашите јавни личности, забележани само во текот на една седмица.

- Тоа е еден од ПИЛАРИТЕ на демократијата...(pillars – столбови)
- ...ТАРГЕТОТ на ваквото истражување беше... (target – цел)
- За да се постигне таквата цел и резултат потребна е ФРЕНДЛИ атмосфера.....(friendly – пријателска)
- Ние како народ ја имаме ОБЛИГАЦИЈАТА да ...(obligation – обврска, должност)
- Ова што се случи беше еден од големите ИВЕНТИ/ЕВЕНТИ.... (event – настан)
- Можеа јасно да се видат сите ФАНОВИ и ХЕЈТЕРИ ...(fans – љубители/занесенковци; haters – противници/оние кои мразат)
- Тие тоа не сакаат да го АКЦЕПТИРААТ(accept – примат, дозволуваат)
- Во таквите случаи не треба да има ЕСКЕЛПИЗАМ... (escape – бегство)
- ВИОЛЕНТНИТЕ игри делуваат многу негативно на младите... (violent – насилни, жестоки, гневни)
- САД ја избегна ИНСОЛВЕНТНОСТА....(insolvency – банкротот, должништвото, неплатежноста)
- Се зависи од ОПИНИОН МЕЈКЕРИТЕ... (opinion makers – оние кои го формираат мислењето во јавноста)
- Граѓаните секојдневно се АЛИНИРААТ... (alienate – отуѓува)
- Оваа е типичен ИГЗЕМПЛ/ЕГЗЕМПЛ на...(example – пример)
- За да се направи такво во нешто потребен е голем ЕКСКУЗ/ИКСКУЗ.... (excuse – оправдување).
- На прес конференцијата на која тој ЛАМЕНТИРАШЕ од кое верувам дека и тој самиот се срамеше.... (lament – оплакува, жали, тажи)
- По целосната ИНВЕСТИГАЦИЈА ќе можеме да дадеме извештај, да ве информираме...(investigation – истрага, иследување)
- Се и сешто да СПИНУВААТ; Или ќе бидеме професионални новинари, или ќе бидеме СПИНЕРИ.... (spin – измислува, искривува, извртува, изкривоколчува)
- ЛУЗЕРИТЕ имаат право да им се лутат на ВИНЕРИТЕ; И ЛУЗЕРИТЕ и ВИНЕРИТЕ беа собрани на едно место(winner – победник, loser – губитник)
- Се се случи НЕПРЕДИКТАБИЛНО.... (unpredictable – непредвидливо)

- Можеше лесно да се АНТИЦИПИРА.... (anticipate – предвиди, претпоставува)
- Одговорните беа ПРОЛЕПТИЧНИ.... (proleptic – кој однапред одговара)

Наведените примери се неотповикливо сведоштво за современиот искривоколчен македонски јазик – јазик збогатен со нови „хибридни“ кованици кои се резултат од силното влијание на странските јазици врз македонскиот.

Секако ваквиот јавен говор, изнесен преку електронските и печатените медиуми не ја постигнува саканата цел. Поточно, пораката или не е воопшто јасна или е целосно погрешно примена. Бидејќи секоја индивидуа не е и билингвист за да може да разбере. За илустрација ќе ги наведеме следниве примери:

1. И ЛУЗЕРИТЕ и ВИНЕРИТЕ беа собрани на едно место – (И губитниците и победниците беа собрани на едно место). Од една повозрасна слушателка оваа порака беше слушната и сфатена овака: „И ЛОЗАРИТЕ и ВИНАРИТЕ беа собрани на едно место“. А потоа нејзиниот коментар беше: “Па што е чудно лозарите и винарите да бидат на едно место. Винарите зависат од лозарите и обратно, затоа тие мораат и требаат да бидат заедно.”
2. Втор пример на погрешно толкување е и следната реченица: Тоа е еден од ПИЛАРИТЕ на демократијата....Овде зборот pilар (столб) беше протолкуван како пиљар (продавач на зеленчук), па така целата реченица беше нејасна.

Наведените примери претставуваат сведоштво за современиот искривоколчен македонски јазик, богат со хибридни кованици од англискиот, латинскиот, францускиот, грчкиот и италијанскиот јазик едновременно прилагоден и адаптиран според граматичките правила на македонскиот јазик.

За илустрација ќе наведеме само неколку примери кои од англиски се трансформирани и адаптирани во македонски кованици.

Именките позајмени од англискиот јазик во множина се адаптирани според граматичките правила на македонскиот јазик за правење на множина (со додавка на наставката „и“).

**Англиски јазик
Македонски јазик**

<u>еднина</u>	<u>множина</u>	<u>еднина</u>	<u>множина</u>
pillar	pillars	пилар	пилари
loser	losers	лузер	лузери
winner	winners	винер	винери
Opinion maker	Opinion makers	опинион мејкер	Опинион мејкери
event	events	ивент	ивенти
hater	haters	хејтер	хејтери

**Англиски јазик
Македонски јазик**

The losers	лузерите
The violent	Виолентните
The insolventness	инсолвентноста
The target	таргетот

Глаголите од англискиот јазик се адаптираат според глаголкиот систем на македонскиот јазик (и фонетски и морфолошки).

**Англиски јазик
Македонски јазик**

Сегашно време	Минато време	Сегашно време	Минато време
lament	lamented	ламентира	ламентираше
Alienate	Alienated	алинира	алинираат

Ваквото перманентно и интензивно „усовршување,, и „збогатување“ на македонскиот современ јазик неминовно го наметнува следното прашање: До кога ќе трае и каде оваа лингвистичка интерференција и хибридизација ќе го одведе македонскиот милозвучен јазик?

Bibliography:

Haugen, Einar. The Analysis of Linguistic Borrowing Language ,26 (1950), 210-31.

Jutronic, Dunja, Serbo-Croatian and American English in Contact: A Sociolinguistic Study of the Serbo-Croatian Community in Steelton, Pennsylvania. Diss. University Park: The Pennsylvania State University, 1971.

Weinreich, Uriel. Language in Contact: Findings and Problems. 7th Printing. The Hague: Mouton, 1970.

Печатени медиуми: “ ВЕСТ “; “ НОВА МАКЕДОНИЈА “

Електронски медиуми: “ СИТЕЛ “; “ КАНАЛ 5 “

Daniela CVETANOVSKA

INTERFERENCE AND HYBRIDISATION OF MACEDONIAN
LITERARY LANGUAGE THROUGH ELECTRONIC AND PRINT MEDIA

(Summary)

The aim of this paper is to identify the language deviations of the Macedonian language spoken and written by our public persons (politicians, journalists, critics, writers and others). In fact this study identifies the process of „demacedonization,, of the Macedonian language produced by the contact with English, Latin, French, Greek and Italian language.

***КНИЖЕВНОСТ
И КУЛТУРА***

Добрила МИЛОВСКА

РАКОПИСНО ЖИТИЕ НА СВ. ЗЛАТА МЕГЛЕНСКА

Светицата - св. вмч. Злата Мегленска пострадала од Турците на 13 октомври 1795 година. Првото житие на оваа девојка било напишано од Никодим Светогорец ¹ во 1799 година. Светицата се споменува и во една руска книга за христијански маченици, каде е наведена како “света девица и невеста Христова”². Житието на св. Злата Мегленска е објавено и во “Охридскиот пролог” од охридско-битолскиот епископ- г. Николај. На ова место под 13 октомври /по стариот календар/ е дадено житието на оваа наша народна светителка попозната како: Света великомаченица Злата Мегленска³. Текстот на житието на оваа светица според усното кажување на духовникот, отец Тимотеј го објавил Јустин Поповиќ⁴.

На македонски јазик житието на познатата светителка е објавено во два наврата⁵.

Релативно малиот број на преписи на житијата на св. Злата Мегленска го збогатуваме со уште еден ракописен препис на житието на светицата што го пронајдовме во Народната библиотека во Софија –во архивата на Љубен Каравелов⁶. Меѓу заоставштината на Љубен Каравелов во која се наоѓаат песни, приказни, материјали за речник, житие на македонскиот светец Анастас /Спас/ Радовишки и др. пронајдовме и еден ракописен текст со житие на св.Злата Мегленска.

Бидејќи во науката се познати релативно мал број на преписи со нејзино житие-текстот го објавуваме во целост.

¹ Ѓ.Иванов, Български старини изъ Македония, София 1931,с.179.

² Исто.

³ Николај,Епископ охридски: Охридски пролог, Ниш 1928,с.814-815.

⁴ Јустин Поповиќ, Житија светих, Београд 1977,с.271-273.

⁵ Добрила Миловска-Јован Таковски, Македонската житијна литература, Скопје 1996,с.159-161; Добрила Миловска,Житија на жени-светици, Скопје 2005, с.75-78.

⁶ Б.Цоневъ, Описъ на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София, София 1910, с.428.

Св. Великомученица Злата (Христя).

(Пострадала въ 1135 году въ сѣмѣи мѣсеца).

Святая дѣвственница и повѣста Христова Злата родилась и пострадала въ мѣстечкѣ болгарской епархіи въ селѣи Златенасѣ. Отецъ бѣдлаго простаго поселянина, сѣмѣи украшавшійся какъ душевными, такъ и тѣлесными добрыми качествами, и тѣлесными — твердою вѣрою въ Бога, довѣрованіемъ и цѣломудріемъ, тѣлесными — красотою, за которую и сподобившійся славѣи прійти мученицѣи вѣнецъ.

Сдѣлавъ животный трудъ,

превзысанный ртутью красотою
жизни, рожившии дуги въ удобное
время, въ это бы ни стала, увле-
чиваетъ своей гнусной страсти.
Кудрявды Злата, вникать съ други-
ми жемчужинами, отправилась въ іеру-
залъ, гдѣ вострастный турокъ
недовариваетъ негодная товарищес-
ца, при помощи маѣ, сватывается съ
и увозитъ въ свой домъ. Снѣ стара-
ется вконецъ обратить ея въ мана-
сху, разными обиданіями и дастъ
слово жемчужинѣ на ней, если только,
она потурчится, въ слухъ же спра-
шиваетъ урочаетъ ей естественны
пытками Злата, порождающая не о-
жидаемую дерзость, ни мало не сму-
тилась, Призвавъ на помощь свята-
го Господа Ангела, она смущается
но отвѣчала: съ вѣру и поклоняюсь
только Господу Ангелу. Христу, Снѣ

то имъ мнѣнїю, несправенно спо-
 собѣе мученїю въ соѣманиѣ, осо-
 бѣнно тогда онѣ имѣютъ дѣло съ
 подобными соѣмъ жонизинами. Нимъ-
 то поругаютъ несчастную дѣвчушку
 и приказываютъ не пренебрегать
 никакими средствами, чтобы сию-
 нить ее. Того же дѣла съ мученицъ
 эти вѣдѣнїя. Какимъ изобрѣтенїемъ
 неупотребляла она, чтобы обратить
 несчастную въ изманицу? Все было
 тщетно. Бѣлаякая была глумилъ
 и въ убѣжденїи и твердо какъ на-
 мѣнъ въ вѣрѣ. Крестовой. Нако-
 нецъ раздраженные турки предъ-
 ваютъ родителямъ и сестерѣ (трехъ)
 мученицъ, приказываютъ имъ упо-
 тѣблять все свое имѣнїе на дѣвчушку
 и принудить ее принять изманицу,
 въ противномъ случаѣ угрожаютъ
 убить непокорную, а имъ подвер-
 нуть жестокою казнью и свер-

любви, твоей страсти!
Все мы должны погаснуть
изъ тебя. Отречься для вида
отъ Христа, зная, что спа-
сешь себя и насъ. Христосъ
милосердливъ! Съ аскетиз-
момъ сердца, который возпре-
дѣлъ, необходимостью и насильемъ

Можно представить себѣ
ту борьбу, которая происхо-
дила въ души мученицы, ме-
жду гнетомъ естественной
любви къ родителямъ и долгомъ
истинной Христианки.

Молвы, стужа и матери
и горькія слезы сестры раз-
дирали чувствительное сер-
дце Златы; она должна была
уступить, повиноваться, всему
природы, но твердость убѣж-
дений и побѣдилая сила. Тесто

улюбивіе ея, близкіе до серцу,
 сами не понимали, чего хотали,
 «Если уже и вы принуждаете ме-
 ня, — скажи, а она родителю и
 сестрам, — отказать отъ Хри-
 ста, истиннаго Бога: то вы не
 родителю и не сестрамъ! Но-
 вѣ это я отпываюсь отъ васъ.
 Вместе васъ отцни мои и бу-
 детъ Господь Исусъ Христосъ,
 материю — Владыцу, пресвятую
 Богородицу, святые же мужики
 и женщины будутъ моими брать-
 ями и сестрами!» Такъ онъ бывъ
 отъбитъ супружеской Враны
 На ней исполнилось изреченіе
 пророка Давида: Спесь мой и
 мати моя оставиша мѣ; Господь
 же восприятъ мѣ (Псал. 26, 10) Нишъ
 враги лежавша долашии ея (Мат. 10,
 36).

и рече съ и азана; и тѣмъ въздухъ
 въ нѣй обилнѣе утѣшъ; прѣвъ нѣтъ
 разтерзаннаго мѣста отпрѣмаетъ по-
 токами и покривана вѣсв мѣст.
 Вироченъ и зѣмъ-жизнотворенъ по
 настигнѣнъ и въ зѣмлетѣ: тѣмъ нѣтъ
 мудренъ: отговѣта въ сѣзъ-жизнѣ, то
 неоставявъ, на каменъ-жизнѣ-жизнѣ
 прикляма-жизнѣ съ съ одного зѣмъ до
 другѣмъ; дѣмъ-жизнѣ-жизнѣ и по-
 зѣмъ-жизнѣ

Святая Злата-переносима въ
 мудренъ и поповъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 вѣсв и каменъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 нѣмъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 прѣсвѣта и непобѣдимѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 нѣмъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 цѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 ходитѣ и мудренъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 стѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 Животъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ
 Животъ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ-жизнѣ

своимъ злѣристваніи. Милъ стѣдо
 бивъ, что слабая дѣвица побѣдила
 иль неистовство и осталась въ жи-
 выхъ. Въ своемъ единствѣ про-
 тивъ страданійъ она повесил
 ее на крестъ и изрубила на мѣ-
 нѣ части дѣлственнаго ея тѣла.
 Такъ добрая Злата, очисти-
 ная, какъ золото, въ горнилы же-
 стокимъ страданіемъ, предала св.
 душу въ руки безсмертнаго своего
 Меланіи и приняла суровый вѣнецъ
 дѣлства и мученичества! Крѣпкіе
 и не тайно взяти ея исторзанное
 дѣлственнаго останки и съ подоба-
 ющимъ благоговѣніемъ, и честію
 предали земле.

Света великомаченица Злата/Хрисија/ Мегленска⁷

Светата девственица и невеста Христова Злата се родила и пострадала во мегленската област, во село Слатина. Ќерка на сириомашни и прости родители, таа била украсена, како со душевни, така и со телесни добри особини: Душевни-со тврда вера во Бога, девственост и целомудрие; телесни-со убавина, поради која и се удостоила со слава да го прими маченичкиот венец.

Еден Турчин од тоа место, примамен од ретката Златина убавина, решил да најде погодно време да ја задоволи својата гнасна страст. Еден ден Злата отишла во шумата по дрва, заедно со други жени. Сладострасниот Турчин, по неколку свои другари бесрамници и со нивна помош, ја фатил и присилно ја одвел во својот дом. Во почетокот се обидувајќи со разни ветувања да ја обрати во исламот, давајќи ѝ збор дека ќе се ожени со неа, само ако таа се потурчи. А во случај да се спротивстави, и се заканил со смртни маки. Поразена од неочекуваната дрскост, Злата ѝ малку не се збунува. Откако го повика на помош светото име на Господа Исуса, таа смело одговори: „Јас верувам и Му се поклонувам само на Господа Исуса Христа; Он е единствениот мој младоженец, од Кого јас никогаш нема да се одрекам, што и да направите со мене, па макар да ме исечете на делови“.

Поразени од таквиот говор, Турците увиделе дека не можат оваа девојка да ја придобијат на своја страна со обични средства и дека треба да измислат нешто друго. Знаејќи дека жените имаат поголема дарба за убедување, тие им ја предале Злата на своите жени, за да ја придобијат за она што тие сакале. Што сè не направиле тие жени со маченицата? Какви се лукавства тие не употребиле, за да ја обратат несреќната во исламот? Се било попусто! Блажената била gluva за нивните убедувања и тврда како камен во Христовата вера.

Најпосле раздразнетите Турчинки ги повикале родителите и /трите/ сестри на маченицата и им наредиле да го употребат сето свое влијание врз девојката и да ја принудат да го прими исламот, во спротивно, се заканиле дека ќе ја убијат непокорната, а нив ќе ги казнат строго и ќе им го одземат имотот.

Страв ги обзел родителите и сестрите Златини и тие почнале да ја молат да го прими исламот / да се потурчи /. По нивните молби и солзи не можеле да го смекнат тврдото срце на Злата. „Ќерко наша, мила ќерко наша - плачејќи говореле таткото и мајката, - смилувај се над родителите и над твоите сакани сестри. Сите ние ќе загинеме поради тебе. Одречи се привидно од Христа! Со тоа ќе се спасиш и себе си и нас. Христос е

⁷ Расчитаниот текст од житието на св.Злата Мегленска го преземаме од: Добрила Миловска-Јован Таковски, Македонската житијна литература/ IX-XVIII век/,Скопје 1996,с.159-161.

многумилостив. Он ќе ти го прости твојот грев, кој е направен од нужда и под насилство”!

Можно е човек да си ја замисли таа борба што произлегувала од душата на маченицата, меѓу природните чувства на љубов кон родителите и долгот на вистинска христијанка!

Молбите на таткото и мајката и горчливите солзи на сестрите го раскинувале чувствителното срце на Злата. Судејќи според сè, таа била должна да попусти пред гласот на природата, но цврстата убеденост и невидливата сила на Господа го победиле сомнежот на маченицата и примките на ѓаволот. Умната и великодушна Злата, чие срце горело со пламена љубов и тврда вера во Христа, ги победила природните чувства; таа ги надминала чувствата на телото и на крвта, затоа што роднинските врски ја влечеле кон вечната погибел; блиските по срце, што ја молеле, и самите не знаеле што сакаат, затоа таа им рекла на родителите и на сестрите: „Ако и вие ме принудувате мене да се одречам од Христа, вистинскиот Бог, вие не сте мои родители и сестри! После ова, јас се откажувам од вас. Наместо вас, мој татко ќе ми биде Господ Исус Христос, мајка-Владичица Пресвета Богородица, а светите маченици и маченички ќе ми бидат браќа и сестри”! Таков бил одговорот на храбрата Злата. Врз неа се исполнија зборовите, изречени од пророк Давид: „Татко ми и мајка ми ме оставија, но Господ ме прими”./ Пс.26,10 /Или: “Непријатели на човекот ќе бидат неговите домашни”. / Мт.10,36 /.

Кога неверниците / Турците /, особено грабнувачите на девојката, увиделе дека тие нивни средства не водат кон ништо, тие ги оставиле своите лукави убедувања и прибегнале кон нечовечки измачувања. Најнапред, во продолжение од три месеци, злосторниците катадневно ја биеле невината жртва со палки. Потоа од нејзината кожа режеле ремени и ги обесувале пред нејзините очи, со цел уште повеќе да ја заплашат, додека од нејзиното растргнато тело течеле потоци крв и ја напојувале земјата. Но, и тие грубости не ги заситиле нивните сверства. Бидејќи маченицата и натаму останувала жива, нечестивите усвителе еден железен стап и го провлекле од едниот крај на увото до другиот, така што низ носот и устата на маченицата излегуваше чад.

Света Злата ги поднесувала сите измачувања со непоколеблива храброст и натприродно трпение, зашто ја крепела невидливата сила на крстот и непобедливата љубов кон распнатиот / Господ Исус Христос /. До маченицата дошол глас дека во селото се наоѓа игуменот на светогорскиот манастир Ставроникита-отец Тимотеј-духовник на нејзиниот татко. /Тој благочестив маж и нѝ раскажува за мачеништвото на Злата/. Таа испратила при него еден христијанин со молба да се помоли за неа Господ да ја удостои богоугодно да го заврши својот маченички подвиг.

Свирепоста и крвожедноста на гонителите не се задоволувале со своите сверства. Тие се срамеле што слабата девственица го победила нивното безумство и останала меѓу живите. Во својата ожесточеност

против страдалницата, тие ја обесиле на едно дрво и нејзиното девствено тело го исекле на ситни парчиња. Така добрата Злата, очистена како добро злато во огништето на жестоките страдања, ја предаде својата света душа во рацете на Својот бесмртен Младоженец и примила двоен венец-девство и мачеништво. Христијаните тајно ги зеле нејзините раскинати девствени останки и со потребното благоговение и чест ги предале на земјата.

Света Злата пострада во месец октомври 1795 година.

Dobрила MILOVSKA

MANUSCRIT sur la vie de ZLATA MEGLENSKA

(Résumé)

Mots clés: littérature du Moyen age, notion, sainte, femmes saintes.

Dans cet article on raconte la vie de Sainte Zlata Meglenska qui trouve sa digne place dans la Bibliothèque nationale de Sofia et plus précisément dans les archives de Liouben Karavelov. Le même texte sera aussi bien traduit en macedonien en même temps.

Науме РАДИЧЕСКИ

ГОГОЉЕВИОТ „ВИЈ“ И МИТОЛОШКИТЕ СУШТЕСТВА ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА И УМЕТНИЧКА ЛИТЕРАТУРА

1.

Поаѓајќи од можноста да се споредуваат и некогаш на прв поглед неспоредливи нешта, на едно исто аналитичко рамниште сега ги поставуваме расказот „Виј“ на Николај Василевич Гогољ, родоначалникот на фантастичниот реализам во руската литература и еден избран дел со него можно споредливи творби од македонската народна и уметничка литература. Фантастично-реалистичкиот „Виј“ е со мотивска основа прифатена од украинските народни верувања, а овде разгледуваните македонски литературни творби, исто така, се со директна или индиректна тематска подлога во народната демонологија на македонскиот народ. При сето тоа, всушност, воопшто не сме несвесни дека влегуваме во еден, навистина однапред предвиден, но бездруго предизвикувачки ризик. Поинаку веројатно не би можело ни да биде кога е во прашање споредување на, за споредување на едно примарно аналитичко рамниште и навистина неподатни уметнички творби и појави.

2.

Од редот не само на исклучително значајните, туку и на извонредно интересните раскази и повести на Н. В. Гогољ, како од подоцнежниот, т.е. петроградскиот циклус („Невскиот проспект“, „Шинел“, „Нос“), така и од релативно раниот, односно сорочинско-миргородскиот циклус („Сорочинскиот панаѓур“, „Вечер спроти Иванден“, „Тарас Буљба“ и други), во еден вид индивидуален избор од Гогољевите раскази и повести што го предизвикуваат нашето аналитичко љубопитство, никако не можеме да го изоставиме ниту неговиот „Виј“. Меѓутоа, расказот „Виј“ овде не го вреднуваме така високо само поради тоа што тој претставува квалитативно-кулминациона резултанта во редот на мошне интересните миргородски, т.е. историски и фолклорно-фантастични прози на авторот. Не само најпрво, туку сега и најмногу тој е интересен за нас поради неговата исклучителна и возбудлива таинственост. Повеќе од тоа, пак, и пред сè, „Виј“ е за нас интересен поради тоа што кон временските и кон магиските длабочини на украинскиот фолклор, со овој расказ големиот автор пристапува на креа-

тивен начин кој, сè од неговата појава па до денес, предизвикува посебно внимание.

Сосема е веројатно постоењето на неподелена согласност дека кон Гоголевиот финален креативен одраз на фолклористичко-фантастичните претстави за демонолошките суштества во „Виј“ треба да се приближуваме дури по проследувањето на ова прашање во неговите претходни раскажувачки прози, особено оние од книгата „Вечери во селцето кај Дикањка“, како и на другите раскази од „Миргород“, покрај самиот „Виј“. Во сите нив и навистина има траги, елементи од украинската народна демонологија. Во смисла на тоа, ние ги имаме предвид само некои од покарактеристичните и сосема насочувачки елементи, особено во расказите „Вечер спроти Иванден“, „Страшна одмазда“, но и во некои други. Освен тоа, не сме сосема неинформирани за ваквата, т.е. за и од оваа позиција изведените аналитички набљудувања на раната раскажувачка проза на Гогољ во руската литературна наука како некогаш, така и денес.¹ Со помалку или со повеќе резултати, на тоа прашање му е одамна посветено соодветно аналитичко внимание во науката дури и кај други словенски и несловенски народи. Но, кога се во прашање посебните вниманија кон расказот „Виј“, барем според скромноста на нашите информации, аналитичките вниманија се веројатно нешто повеќе свртени кон неговите реалистички, а не толку кон неговите фолклорно-фантастични компоненти. Креативната обработка или само вкомпонирањето на еден фолклорен мотив, а особено извонредно интересните решенија и резултати во врска со тоа, сосема сме убедени дека не се на нивото на вниманието што им се поветува на другите овде спомнати негови раскази и повести.

И загатката и разгатката на фолклорно-фантастичниот сегмент од Гоголевиот „Виј“, бездруго, се сконцентрирани во или барем најчесто поаѓаат од објаснението на самиот автор дека станува збор за „колосальное создание простонародного воображения“, односно дека „таким именем называется у малороссиян начальник гномов...“.² Така е бидејќи, колку и да имаме потврди за Гоголевите инспиративни врски со фолклорот во другите негови прози од сорочинско-миргородскиот циклус, читателот, особено читателот како аналитичар, не може а барем во еден миг да не помисли дека ова може да биде и плод на авторовата фантазија, односно дека забелешката може да биде преднамерна – т.е. да функционира за свесно пренасочување на вниманието на читателот, што во литературата не е непозната практика. Сето тоа пред сè поради скептичноста и сомневањата и на многу одлични познавачи на Гогољ, бидејќи не дојдоа

¹ Види: Ефтим Кафециски, „Н. В. Гогољ во руската критика и наука за книжевноста“, Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот – Скопје, кн. 11-12, Скопје, 1985-1986, 141-179.

² Н. В. Гогољ, „Миргород“, Издательство „Художественная литература“, Москва, 1967, 155.

до сосема идентична фабуларно-сигејна епизода во украинскиот фолклор. Така, на пример, С. М. Полјанец, наспроти едно нејзино поранешно поинакво читање на фолклорно-фантастичните елементи во раните раскази на Гогољ,³ во врска со таа белешка вели дека „ликот на Виј, иако **објаснет** (подвл. Н. Р.) од Гогољ како 'колосално создание на престоно-родната фантазија', /.../ е несомнено симбол на земјата“.⁴ Н. Филипова, пак, смета дека „ввезда в свою повесть фантастическое“, Гогољ „не мог не дать ему глубокую жизненную мотивированность — социальную и психологическую“⁵ или дека со тоа „решал реальные земные проблемы — психологические и социальные“.⁶ Но таквите или слични размислувања не се исцрпуваат само со нив. Кога би можел или барем кога би сакал да им одговори некој со навистина другозначното прашање што го поставува Александар Блок: „Што променила во стварниот живот заслепувачката визија на Гогољ?“⁷ Не отфрлувајќи го сосема ни ваквиот начин на продлабочена анализа, сосема очекувано ставајќи ја на примарно место фасцинантната креативна свртеност на раниот Гогољ кон фолклорот, за нас е дури и многу положично дека станува збор најпрво за автентичен фолклорен фабуларен мотив. До толку повеќе што во неговото рано творештво Гогољ е дури и вистински опседнат со највозбудливите и со најтаинствените сфери во народните верувања и преданија. Па и повеќе од тоа, ако можеме да ѝ веруваме на една романсирана биографија, дури и ликот на Виј ќе го пронајдеме уште во детството на Гогољ. Го откриваме во фолклорните фантазии на неговата баба, приказничарката и уште повеќе мечтателката, многувидната Татјана Семјоновна.⁸ Со нејзината „ангелска добрина и бујна фантазија“,⁹ таа бездруго оставила трајни траги во душевното оформување на Гогољ. Во времето кога е веќе во вистинскиот процес на таквото дооформување, уште при неговото прво доаѓање на летна ферија дома, како нежински гимназијалец, тој сè уште со нетрпение ги очекува „пак бабините страшни приказни“.¹⁰

Но, ликот на Виј не е неочекуван само во прозата на Н. В. Гогољ. Ако не толку за нас, тогаш секако за фолклористите и за антрополозите не помалку интересно прашање и загатка би можело да биде присуството на Виј веќе во украинскиот фолклор. Бездруго станува збор за некаков

³ Серафима Мадатова Полјанец, „Ликот на Гаволот во новата руска литература“, „Современост“, V, Скопје, 1955, 4, 251-255.

⁴ Серафима Мадатова Полјанец, „Творештвото на Гогољ“. Во: Николај В. Гогољ, „Вечери во селцето кај Дикањка“ (Избрани дела од Н. В. Гогољ, книга прва), Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1981, 8.

⁵ Н. Филипова, „Миргород“. Во: Н. В. Гогољ, „Миргород“, Издательство „Художественная литература“, Москва, 1967, 11.

⁶ На истото место, 13.

⁷ Александар Блок, „Дете Гогољево“. Во: Гогољ, „Виј“; Превео Станислав Винавер, Свесловенска книжарница, Београд, 1921, 9.

⁸ Jurij Gaecikj, „Pesnik mrtvih duša“, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd, 1958, 8.

⁹ На истото место, 6.

¹⁰ На истото место, 36.

фолклорен реликт, па дури и за предание со сочуван митолошки поттекст, односно супстрат. Потврда за ваквите наши насетувања откриваме во веќе одамнешните проучувања на А. Ф. Лосев („Дијалектика на митот“, 1930), кој во „Виј“ регистрира „цела скала митски душевни состојби“.¹¹ Дури и повеќе од тоа, во него би можеле да се исчитаат траги и од некој митолошки лик од несловенска провениенција – веројатно од митологијата на некои народи што беа во блиски контакти со древните источнословенски народи уште во времето на нивното народносно формирање. Најверојатно тоа би можеле да бидат некои од горногерманските, т.е. од скандинавските или балтичките народи. Во прилог, пак, на ваквото трагање по некаква одгатка ми оди и од страна на Мелетински констатираната и мошне аналитички протолкувана позиција север – југ во раскажувачката проза на Гогољ.¹² Па Виј, односно „кралот на духовите“¹³ од подземјето, може да е наследство од митологијата на прадревните и од северот населени Руси,¹⁴ а можеби и од со древните Руси измешаните Варјази. На такво нешто н' наведуваат веќе некои елементи дури и од Гогољевиот опис на Виј. Поконкретно самиот крај на описот: „С ужасом заметил Хома, что лицо было на нем железное.“¹⁵ (подвл. Н. Р.) За самото име Виј, пак, посебно треба да се имаат предвид како можностите на етимологијата, а паралелно со, ако не и неразделно од тоа и можноста Виј да е само супститут за табуираното име на некој прастар демон.

Дефинитивното оформување на ликот на Виј во фолклорот на источно-словенските народи, пред сè, ако не и исклучиво само на Украинците, како и другите траги од некои обичаи и верувања во раните раскази на Гогољ, понатаму се во извонредно суптилна врска со христијанизацијата, односно со христијанските норми. Во творештвото на Гогољ тие не можат да бидат дофатени во состојбата на нивното иницијално настанување, туку во состојбата на нивната оформеност до степенот до кој стигнуваат до кај седумнаесеттиот, ако не и до осумнаесеттиот век. Нивните основни претпоставки, сепак, се поставени уште во текот на вековите на т.н. словенско двоверие. А тоа е времето откај деветтиот, па некаде до кај дванаесеттиот век – времето пред сè на Свјатослав и на Олга, но и времето на летописецот Нестор (945 год.), се разбира. Евентуалната прифатливост на некои од овие размислувања, поставени во спротивен ред, значи дека би можеле да бидат можно употребливи и за објаснувањето на отсуството на еден ваков лик во фолклорот на јужно-словенските народи. Наспроти сè, пак, или ако не друго, тогаш никако не можеме ни да ја исклучиме ни да ја заобиколиме барем Гогољевата

¹¹ Цитирано според: Е. М. Meletinski, „Poetika mita“, Nolit, Beograd, без назнака за година на издавање, 134.

¹² Е. М. Meletinski, „Poetika mita“, 289-290.

¹³ Така е именуван расказот во српскиот превод на Павле Пољаков, издание на Геца Коц, Београд, 1939 год.

¹⁴ Ю. А. Вьюнов, „Слово о русских“, издательство ИКАР, Москва, 2002, 11.

¹⁵ Н. В. Гогољ, „Миргород“, цит. издание, 190.

исклучителна заинтересираност за овие сфери, ниту неговата лична склоност кон фантастичното од овој вид. На тоа, најпосле, наведуваат дури и неколкукратните негови интервенции врз текстот на неговиот „Виј“.

3.

Поаѓајќи, пак, исто така, од не сосема лесно дофатливата, но многу потешко разјаснивата врска на расказот „Виј“ од Н. В. Гогољ со демонологијата на Украинците, односно со демонологијата на источнословенските народи пошироко, во неа би можеле или барем само би сакале да насетиме нешто посигурни траги како од прастарите словенски, така и од поновите христијански или барем само нецелосно христијанизирани верувања. Пак ќе ги откриеме најпрво во Гогољевите описи на Виј. Во прашање е од С. М. Полјанец веќе нагласената поврзаност со земјата. „Весь был он (Вий) в черной земле. Как жилистые, крепкие корни, выдавались его засыпанные землею ноги и руки.“¹⁶ Чиста христијанска карактеристика, ако не дури и од поново време, ако не на самиот Гогољ, тогаш барем на Татјана Семјоновна, секако, е тринокното пеење молитви од страна на Хома за покој на душата на повампирената девојка. Покрај или заедно со сознанието дека во подлогата на Виј се крие веројатно дополнително христијанизирана древна словенско-балто-скандинавска митолошка синтеза, значи, нам сега ни се посебно важни прасловенските, а потоа уште и (рано)христијанските елементи. Важни ни се заради преднамерното споредбено разгледување со митолошките суштества кај јужнословенските народи, поконкретно кај Македонците. Меѓутоа, особено индикативно е во сето тоа, па сепак не е толку чудно што некое митолошко суштество или лик, како што е Виј, не само што нема во митологијата на јужнословенските народи, туку што веројатно друг пример на такво митолошко суштество не може да се детерминира ниту кај Украинците и кај Русите. Освен, се разбира, кај Гогољ, односно освен во прикажувањата за Виј на неговата баба Татјана Семјоновна.

Во прилог на древното потекло на ликот на Виј и на можноста да опстои, да се сочува на источнословенскиот терен се особено прифатливите и потврдени сознанија дека христијанската религија на тие простори не била во можност, па дури дека не ѝ било ни во прилог поригорозно да ги расчистува трагите од прастарата словенска или од некоја друга митологија. На тоа наведува особено фактот што траги од двоверието таму има многу подолго отколку на другите словенски простори. И не само на рамниште на споредните обреди, туку, сè до поново време, таму можеле да се сретнат дури и припадници на многубожечката старословенска религија. Нешто за кое на јужнословенски терен скоро не може да стане ни збор ни кај православните христијани, а кај католиците

¹⁶ На истото место.

дури и да не помислуваме. За нас е, пак, сега особено важно што самата синтеза меѓу христијанството и словенската митологија, карактеристична за источнословенскиот, т.е. за руско-украинскиот терен, ако не во идентична, тогаш во многу слична форма ја имаме и кај другите словенски народи, особено кај православните. Од тоа воопшто не е исклучен ни македонскиот народ. Македонскиот фолклор, а особено преданијата и легендите донесуваат извонредно богат материјал што го потврдува тоа. Не малку дури и уметничката литература што настанува во посуптилна инспиративна и креативна врска со нив. И тоа не само во творби или кај автори кои се со едната нога сè уште на позициите на фолклорните творечки принципи, туку и во модерни, па дури и во така речени денес настанувани литературни творби. Директно или индиректно, затоа, тие се барем можно споредливи со фолклорно-митолошките реликти и во раните раскази на Гогољ, па, дефинитивно, но не и без извесна резерва и ризик, дури и со неговиот „Виј“.

4.

Ваквите насочувања на нашето аналитичко љубопитство се поттикнувачки интонирани од веќе за самиот Гогољ специфичното оградување, т.е. насочување на читателот што го прави со забелешката на почетокот од расказот „Виј“. Нешто слично тој прави и во другите рани негови раскази. Сите текстови од првата книга, од „Вечери(те) во селцето кај Дикања“, имено, симболично му ги припишува на симпатично наивниот пчелар Руди Пањко. Поаѓајќи од на тој начин дистанцираната позиција на авторот во однос на текстот, ние сега се насочуваме во потрага по некоја најневозможна аналитичка позиција што би претпоставила сродност меѓу украинскиот, ако не и само Гогољевиот Виј и некои од многуте митолошки суштества што се познати за/во верувањата на Македонците – од самовилите што се толку многу присутни во македонските народни песни,¹⁷ па до верувањата и преданијата за вампирите. Токму вампирите, што ги има и во украинскиот фолклор, а не само што не се поистоветуваат, туку не се ни во некоја посоодветна врска со Виј, се ако не блиски и споредливи со него, тогаш барем најинтересни во рамките на овој аналитички потход. Поаѓајќи од систематизацијата на митолошките суштества што ја прави С. Зечевиќ,¹⁸ а ја прифаќа и денес извонредно активниот истражувач на демонологијата кај Македонците, Т. Вражиновски,¹⁹ најприфатливи за споредба со Виј од истоимениот расказ на Гогољ се

¹⁷ Д. и К. Миладиновци, „Зборник на народни песни“, Македонска книга, Скопје, 1983, 13-20.

¹⁸ Слободан Зечевиќ, „Митска бића српских предања“, Вук Караџић – Етнографски музеј, Београд, 1981, 123-153.

¹⁹ Танас Вражиновски, „Македонска народна митологија. Народна демонологија на Македонците“, Матица македонска, Скопје, 2002.

демонските суштества што настануваат од луѓе и луѓето со демонски особини, а пред сè вампирите и гробниците.

Можеме ли, сепак, Гогољевото колку невозможно уште повеќе можно креативно зафаќање со творечка изобразба на една извонредно архаична и интересна епизода од верувањата на украинскиот народ да се обидеме да го изделиме малку од фантазиите од раното детство на авторот, поттикнувани од прикажувањата на баба Татјана Семјоновна. Не можеме ли сето тоа да го доведеме во врска уште и со универзалното романтичарско свртување кон фолклорот и кон народните верувања воопшто. Во раните децении на деветнаесеттиот век, имено, тие беа извонредно интересни скоро на целиот европски простор. Тоа сигурно полесно би не приближило кон можноста да ги споредуваме митолошките суштества од овој вид не само на ниво на фолклорот кај повеќето словенски народи, туку и во творбите на уметничките творци од словенските литератури како во епохата на Гогољ, така и многу подоцна. Илустративните примери и материјал за тоа се извонредно богати. Од „тажниот демон“ на М. Ј. Лермонтов до „водениот дух“ на Ф. Прешерн и до „црната самовила“ од поемата „Изворот на Белоногата“ на П. Р. Славејков.

Позиционирајќи се, т.е. заземајќи ваква откривачко-аналитичка позиција на самиот македонски терен, не можеме да не се соочиме со тешкотиите што произлегуваат од разликите во развојот на македонската уметничка литература во однос на состојбите кај повеќето словенски народи. Наспроти извонредната развиеност и богатство на усното творештво, на македонскиот етнички и културен простор во деветнаесеттиот век се соочуваме со скоро воопшто непостоечки услови за развој на пишуваната, на уметничката литература. Веројатно токму затоа толку многу и се разликува и пристапот кон овде за нас интересниот лик од фолклорот. Извонредно многу се разликува, затоа, дури и самата авторска позиција во однос на мотивите и темите од фолклорот, кога се во прашање, од една страна, творбите на македонските фолклористи и литературни творци од деветнаесеттиот век, во споредба со креативно далеку повисоко остварената позиција на современите македонски автори.

5.

Во рамките на целната, односно на финалната обврска во овој труд е вака поставените аналитички набљудувања да ги насочиме колку кон рамништето на македонската народна, не помалку и кон рамништето на уметничката литература. Веќе во нашето примарно истражување, реализирано на споредбено рамниште, настојувавме да извлечеме сознанија и разгатки не само за/на креативните мајстории во изобразбата на ликот на Виј од украинскиот фолклор кај Гогољ, туку и за паралелни проследувања на украинскиот, т.е. на Гогољевиот Виј со можно или барем условно соодветните, односно колку толку сродни митолошки суштества што се креативно транспонирани и во македонското најпрво народно, а потоа и

уметничко творештво. Навистина отежнувачката двенасочност на нашето споредбено проследување го подразбира не толку невозможното детектирање на некој ваков лик на македонскиот фолклор, туку детектирање барем на другите митолошки суштества во него во состојбата во која е регистриран и сочуван според запишувањата од деветнаесеттиот век.

Како на Зборникот на браќата Миладиновци, така и на другите квантитативно побогати збирки на македонското поетско народно творештво настанати во деветнаесеттиот век, како кај Верковиќ²⁰ и Шапкарев,²¹ на пример, покрај самовилите, познати им се уште некои антропоморфни и зооморфни митолошки суштества, како змејови, ламји, наречници итн. Митолошките суштества како главни дејственици ги сретнуваме, секако, и во приказничното фолклорно творештво. Поособено се забележливи како кај К. Шапкарев,²² така и кај М. Цепенков.²³ Па сепак, митолошките суштества се најприсутни во од нив собраните преданија, обреди, обичаи и други етнографски материјали. На тој план е особено интересен Цепенков. Со неговите записи на народните верувања и обичаи, со неговите записи на соништа и на сеништа, тој исцекорува од позицијата на запишувач и веќе застанува во редот на литературните создавачи или пресоздавачи.

Свртувајќи го, значи, вниманието и кон појавата на митолошките суштества во македонската уметничка литература од деветнаесеттиот век, не можеме сосема да ги исклучиме, во таа смисла, најпрво македонските поети од тоа време. Но, кај нив одвај ако можеме да зборуваме за некакви траги од овој вид народни верувања. Така, на пример, кај врз класицистички и рационалистичко-просветителски дух формираниот Ј. Х. Константинов Џинот, на такви траги воопшто не наидуваме во неговиот повсеќестрано скроман поетски опус, туку во само од него забележаните народни суеверија.²⁴ Не е многу поинаку ниту кај претставниците на извонредно рудиментираниот македонски романтизам. Некакви траги од митолошки суштества веројатно може да се детектираат само во некои песни на со народната поезија најмногу поврзаниот К. Миладинов (на

²⁰ Кај Ст. И. Верковиќ ги сретнуваме песните како „Јунак Димитар се бори со змеови“ и „Марко ловџија и змеј“ во третата книга од изборот, односно како повеќето песни во кои човекот е во контакт со митолошки суштества, главно самовили и јуди, во петтата книга од изборот во пет тома (Македонска книга, Скопје, 1985). Па сепак, секако најинтересна меѓу нив е песната „Мртов брат ја води сестра си на повратки“, книга петта, 50-53.

²¹ Кај Кузман Шапкарев се особено илустративни еден цел ред самовилски песни што се поместени, т.е. преобјавени на почетокот од првата книга од изборот во пет книги (Мисла, Скопје, 1976), што е регистрирана во списокот на апликативна литература.

²² Види: Кузман А. Шапкарев, „Приказни“ (Избрани дела, том петти), Мисла, Скопје, 1976.

²³ Марко К. Цепенков, „Светот на приказните“, Мисла, Скопје, 1982.

²⁴ Јордан Хаџи Константинов - Џинот, „Избрани страници“. Приредил Блаже Конески, Мисла, Скопје, 1987, 131-133.

пример во „Побратимство“).²⁵ За македонскиот фолклор толку многу карактеристичната самовила нешто подоцна и во една поинаква симболичка функција ќе ја сретнеме кај патриотски предиспонираниот Ѓ. Пулевски („Самовила македонска“),²⁶ како и кај сè уште многу малку познатиот Ѓ. Динката („Самовила“).²⁷

На едно колку творечки индивидуално, исто толку и фолклористичко рамниште во македонскиот литературен контекст од/во втората половина на деветнаесеттиот век, не можеме а воопшто да не потсетиме и на поетот Е. Спространов, кој е во разнострана креативна врска со фолклорот. Не е тешко да се констатира дека во сегашниов аналитички контекст би се очекувало тој да биде интересен пред сè со неговата поема „Мара воперката“, од која тој имаше објавено скратена варијанта под наслов „Оплакувањето на Мара“ (1884).²⁸ Но, ја објави како народна песна, што значи дека станува збор за мистификација. Ликовите на митолошките суштества во поезијата на Спространов, меѓутоа, спротивно на очекувањата, особено спротивно на очекувањата кај реципиенти од други културни средини, како и кај претходно спомнатите Пулевски и Динката, а може уште и кај некои други македонски автори од втората половина на XIX век, како и од подоцнежниот, револуционерен период, вообичаено е да бидат креативно реализирани во симболички контекст. Мара воперката, односно станувањето на Мара од мртвите, затоа, најпрво и пред сè, го симболизира будењето на татковината.

Со оглед на фактот што нашево проследување е иницирано од еден прозен текст, може да се очекува таквото проследување и на македонската културна почва во XIX век да биде попродуктивно на планот на прозата. Воопшто не треба да изненадува што во прв ред, ако не скоро и единствено, овде може да се мисли на М. Цепенков – таа толку многу значајна фигура во развојот на македонската уметничка проза и во втемелувањето и раниот развој на македонскиот литературен јазик. Тој сега е двојно интересен: како запишувач на народни приказни, а уште повеќе е интересен со неговите записи за соништа и за сеништа. Нашето внимание, во таа смисла, го привлекува особено поради неговата евентуална сличност со Гогољ, поради неговата позиција во однос на развојот на македонската национална литература, но и поради неговиот, помалку или

²⁵ Константин Миладинов, „Избор“. Избор и предговор Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1980, 33-34.

²⁶ Блаже Ристовски, „Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки 'Самовила Македонска' и 'Македонска песнарка'“, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 1, Институт за фолклор, Скопје, 1973, 39-43; Ѓорѓија М. Пулевски, „Одбрани страници“. Избор, редакција, предговор и забелешки д-р Блаже Ристовски, Македонска книга, Скопје, 1974.

²⁷ Види: Блаже Ристовски, „Поетските обиди на Ѓорѓи К. Динката“, „Современост“, VIII, 10, Скопје, октомври 1958, 867-873.

²⁸ Валентина Миронска - Христовска, „Литературното дело на Евтим Спространов“, Институт за македонска литература, Скопје, 2004, 293-302.

повеќе изразен креативен однос кон народните преданија. Трагајќи по специфичностите на креативните компоненти на/во овој дел од неговата актива, уште пред неколку децении Д. Наневски констатира дека неговите „сожети записи допираат до нокните раскази на Гогољ“.²⁹ Во вампирските приказни, т.е. раскази, кај само на прв поглед креативно не многу претенциозниот Цепенков, навистина, немаме, како кај Гогољ, настојување сликата на животот на својот народ, „со сите негови поединости, да ја спои со принципите на народната фантастика“.³⁰ Создавањето еден авторски прозен текст, кај Цепенков сега, всушност, претставува креативно пресоздавање на некоја реална или на измислена случка. Веројатно немајќи ни целосно оформена свест за тоа, па сепак слично на Гогољ, тој воопшто не се верификува самиот себеси како нивни автор. Посебно е интересна неговата раскажувачка позиција ако не на свидетел, тогаш барем на современик на слученото. Значи, тој направи нешто многу важно, а тоа е што ја индивидуализира раскажувачката позиција и што се потврди себеси, се разбира, не само како свидетел, туку и како современик на „случените“ дејства и на од него и редовно именуваните протагонисти. Најмногу е интересен, значи, со неговата креативна постапка, т.е. со неговите индивидуални творечки интервенции дури и во народните приказни. Веќе со нив, а најмногу со безрезервно авторскиот расказ, ако не и фантастичен кроки роман „Силјан Штркот“, како и со вампирските раскази, тој и започнува да си ја зазема позицијата на индивидуален автор во македонската литература.

6.

Вистински сигурните траги од креативната трансформација на за творечкиот гениј на народот познатите митолошки суштества, дури и без некои посебни тешкотии ги откриваме и кај некои современи македонски литературни творци. Особено од поново и од најново време. Најверојатно прв, а уште поверојатно вонредно интересен е веќе примерот со песната „Виј“ на Блаже Конески од неговата книга „Везилка“.³¹ Нејзината извонредна споредливост со ликот или, уште подобро, со појавата на Виј од истоимениот расказ на Н. В. Гогољ, се засновува најпрво врз фактот што и кај него Виј се пишува како сопствено име, со почетна голема буква, а потоа и врз амбиенталните можности и состојби кај Гогољ, врз кои Конески го надградува и, уште повеќе, го продлабочува својот извонредно сложен поетски зафат. Станува збор за една и досега за повеќемина аналитичари (како В. Урошевиќ, Г. Старделов, С. Мицковиќ, З. Анчевски и др.) извонредно интересна и значајна песна во контекстот на поетскиот

²⁹ Душко Наневски, „Антрополошката проза на Цепенков“. Во: Марко Цепенков, „Сеништа и соншта. Записи“, Стремеж, Прилеп, 1979, 9.

³⁰ Malik Mućić, „Nikolaj Vasiljević Gogolj“. Vo: Nikolaj Vasiljević Gogolj, „Soročinski sajam i druge pripovijesti“, Matica hrvatska, Zagreb, 1965, 25.

³¹ Блаже Конески, „Везилка“, Песни, Култура, Скопје, 1955.

говор на Конески. Наспроти очекувањата, не до крај сигурни дека на Конески Виј му е познат исклучиво преку расказот на Гогољ, за што немаме дополнителни сведоштва, овде воопшто не треба да се зборува дали Конески се угледувал од ликот на Виј кај Гогољ, кој, се разбира, не може да не му бил познат. Тоа е дури и најмалку важно. Така е бидејќи Виј од песната на Конески во однос на истоимениот лик во расказот на Гогољ е пример пред сè за една мотивска, кај самиот Конески дури и само опсесивна интерференција и пример за едно извонредно креативно пресоздавање.

Б. Конески, навистина, во неговата песна „Виј“ е кореспондентен со оној полноќен амбиент во црквата од истоимениот расказ на Н. В. Гогољ. „Во свеста, како во полноќна црква, / те заклучив“³² – се открива мисловно-опсесивниот активитет на лирскиот субјект веќе на самиот почеток од песната. Сите дејства и сите слики во песната на Конески и понатаму се само мисли, состојби и опсесии на лирскиот субјект. Самиот тој (лирскиот субјект), пак, своите длабоки интенции ги прави споредливи со состојбата во црквата од „Виј“ на Гогољ во третата, односно во последната и трагична ноќ од молитвите на Хома. Така е бидејќи онаа што ја има во мислите и кон којашто се обраќа лирскиот субјект е „заточница“ во таквиот простор на неговата свест, на неговите емотивни состојби и бранувања, уште подобро. Сложеноста и аналитичката недофатливост на поетскиот текст на Конески доаѓа пред сè оттаму што лирскиот субјект во неговата песна час е во улога што е споредлива со онаа на Хома, а час во улога што се споредува со таа на самиот Виј. За онаа што ја мисли, имено, тој вели: „толку мошни заклинања правам“. Но, далеку е повпечатливо тоа што на таа заточница од/во мислите тој ѝ се приближува „како оној грозен Виј“.³³

Според описот при првото спомнување на Виј по насловот („со сиви очи, сиот земја жедна“³⁴) Виј на Конески и навистина може да биде извонредно споредлив со Виј на Гогољ. Но, со Виј поистоветениот лирски субјект од песната, по неговата првопојава или првообјава, т.е. по неговото прво спомнување во песната како „грозен“ и како „страшен“, наспроти тоа или така речи истовремено тој носи „нежност“. Тој не последователно, туку истовремено, значи, е и „нежен Виј“. На крајот, и по третпат, дефинитивно, лирскиот субјект од песната на Конески се претставува како Виј и Вели: „Јас, Виј, во свеста те домамив мошно, / но, жеден, немам сила да те стасам“.³⁵ Сето тоа го открива кон споредување со Виј самонасочениот лирски субјект. Конески во својата песна, значи, не само што го лиризира ликот на Виј од фолклорот, односно ликот на Виј од истоимениот расказ на Гогољ, туку и креативно го досоздава со некои од

³² Блаже Конески, „Поезија“ (Избрани дела, кн. 1), Култура, Скопје, 1967, 163.

³³ На истото место.

³⁴ На истото место.

³⁵ На истото место.

карактеристиките на змејот од македонското народно творештво. Со сето тоа извонредно го продлабочува, а низ квалитативната двојственост, пак, аналитички недофатливо го нијансира и бескрајно го суптилизира. Песната на Конески со ликот од „Виј“ на Гогољ дури и најмногу кореспондира токму низ спротивностите и разликите, поради што таа иницира дополнителни аналитички читања и препрочитувања на Гогољевиот текст. Но, дури и со нив, песната „Виј“ на Конески е најспоредлив текст од македонската уметничка литература со истоимениот расказ на Гогољ, а ако се прифати како завршен факт дека македонскиот поет го имал предвид токму Гогољевиот Виј, тогаш тоа би бил и најуспешниот пример за негово пресоздавање воопшто.

Во еден ваков контекст на понатаму повеќе проследувачко отколку аналитичко набљудување, особено интересен би можел да биде и Славко Јаневски. Такво интересирање привлекуваат пред сè специфичните вампирски претпоставки низ кои се открива Борчило граматик, јунакот од неговиот роман „Легионите на Свети Адофонис“ (1984). Многу различен како од Гогољевиот Виј, така и од вампирот во македонските преданија, па сепак интересен за компаративно споредување и со нив, како и со слични ликови и појави и кај други автори во литературата пошироко, Борчило сега ни се наметнува веројатно како најнеобичниот вампир во литературата – вампирот летописец, но и како човекот што не може да се смири ни долго време по смртта. Самиот за себе, тој така и се најавува и се открива кога вели: „Во Кукулино имаше само еден вампир, јас, Борчило, жив труп во мртва тврдина“. ³⁶ Но, како „вампирската“, така и вечно несмирувачката, патешественичката и онаа на вечен летописец и природа и одисеја истовремено, уште појасно ќе си ги одреди само малку понатаму. „Борчило сум, - вели – патешественик од столетие во столетие, живите ме знаат за мртов и бегаат од мене, мртвите не ме прифаќаат. Едните би да ме гонат со кол, другите ми бегаат. Вампир?“ ³⁷ Врз основа на овие најосновни самоодредби на Борчило граматик, не без право е констатирано дека тој според „своите одлики е многу малку класичен вампир; по своите симболични карактеристики тој е многу поблизок до една друга личност омилена во литературата на романтизмот: до Ахас-вер“. ³⁸ Освен тоа, Борчило на Јаневски не е ниту носител на лошите сили, а со тоа е и квалитативно различен од извонредно препознатливите демонски потенцијали на Виј кај Гогољ, но е извонредно компатибилен со слични појави кај многу модерни автори во литературата пошироко.

³⁶ Славко Јаневски, „Легионите на Свети Адофонис“, Култура, Македонска книга, Мисла, Скопје, 1984, 10.

³⁷ На истото место, 12-13.

³⁸ Влада Урошевиќ, „Инферналниот триптихон на Јаневски“. Во: Влада Урошевиќ, „Алки што се надоврзуваат“ (Избрани дела, книга шеста), Магор, Скопје, 2005, 279.

Насловот на еден од неколкуте записи на Цепенков за сеништа во Битола и во околината,³⁹ „Сениште во град Битола“, ќе го сретнеме како наслов и на еден од подоцнежните романи на современиот писател Владимир Костов. Тоа е неговиот единаесетти по ред роман, објавен во 1994 година. Но, ова не би било толку интересно, ако не сме, барем лично, уште и со сознанието дека Костов е најспоредливиот современ македонски писател со Гогољ, односно дека тој е македонскиот Гогољ и македонскиот Достоевски во исто време. Најмногу и пред сè со неговиот креативен однос кон македонската психосоцијална и општествена стварност во поново време. Неговото „Сениште во град Битола“, меѓутоа, воопшто не претставува некаква еднолинејна креативна интерпретација на „сеништето“ од кај Цепенков. Затоа со Гогољ толку многу кореспондентниот македонски романсиер, очекувано или не, воопшто не се подава за споредба со Гогољевиот „Виј“, туку, ни помалку ни повеќе, токму со Гогољевиот „Шинел“. Но, за разлика од Гогољ, кај Костов имаме дури два шинела, и тоа и двата поприлично различни – различни од Гогољевиот, но различни и меѓусебно. Па сепак, Костов не е излезен од шинелот на Гогољ, како руските писатели, туку е излезен од дедо Марковата торбичка со приказни и други кажувања или, како што би рекол Б. Конески, како и другите македонски писатели, и тој е потомок на Силјана Штркот.⁴⁰ Значи, уште една извонредно сигурна потврда на сознанието ако руските писатели излегоа од „шинелот“ на Гогољ, тогаш творците во модерната македонска литература се истресоа од приказничкото торбуле на Цепенков.

Еден од најновите и извонредно интересни примери за креативна трансформација на фолклорот имаме и кај Влада Урошевиќ. За него е интересно што тој се јавува најпрво како аналитички реципиент на демонолошките теми во литературата, како проучувач на оваа појава, а потоа и како резултатен реализатор со/во неговиот роман-бајка „Невестата на змејот“ (2008). Извонредно нагласените постмодернистички интенции и решенија, неговата креативна игра ја доведуваат во резултатна врска најпрво и пред сè со богатството на можности, слики и идеи што ги нудат многу фолклорни жанри. Во суптилна креативна врска уште и со елементи на фантастиката, што е карактеристично за неговото творештво воопшто, како и во врска со неговите проучувања на фантастиката во литературата и во другите уметности, во стилот на една модернизирани, литераризирана и лежерна бајковност, авторот остварува не без подлабоки интенции, па сепак, за секој вид на реципиенти интересна романескна проза, која со предметниот расказ на Гогољ е споредлива на едно пошироко аналитичко рамниште.

³⁹ Марко Цепенков, „Сеништа и соништа. Записи“, Стремеж, Прилеп, 1979, 97-104.

⁴⁰ Блаже Конески, „Марко К. Цепенков“. Во: Блаже Конески, „За македонската литература“ (Избрани дела, кн. 4), Култура, Скопје, 1967, 93.

Споредбените аналитички побуди во врска со овде, во овој текст поставените прашања на едно вака широко споредбено рамниште од Гогољевиот „Виј“ и украинскиот фолклор до македонскиот фолклор и, преку Цепенковите вампирски раскази, до со сето тоа барем асоцијативните сличности во делата на некои современи македонски писатели, не може да не н` потсети и на други творци во македонската литература од поново и од најново време. Во тој ред, на пример, и на посмртно објавената драма на Симон Дракул „Сениште в село“ (2001), во која се белетризирани состојби и случувања од годините на и по Првата светска војна, видени како години на македонската национална драма. Станува збор за еден концентриран и на доминантно драматуршки јазик соопштен роман. Но, Дракуловото „Сениште в село“ овде го спомнуваме поради две-три други нешта. Освен подмолното сениште на војната, на драмската сцена се уште и еден протагонист што е активен само преку неговиот глас, а во една секвенца сцената на селската улица ја исполнува и чудовиштите од човек што пренатрупал врз себе „севозможни воени реквизити (шлемови, дурбини, лопатки, секирчиња, матарки, порции, шаржери, реденици, пиштоли, пушки, казанчиња, шаторски крила итн.“)⁴¹ Зад смислата и на реалноста и на фантазијата, овој најнеобичен реликт и сениште што може да биде производство на колективното лудило, карикирано кореспондира колку со вампирите и со сеништата од народното творештво, толку и со сеништата кај погоре разгледуваните автори.

7.

Има ли воопшто потреба, на крајот, по сите овие информации, од коментари во врска со почетната и намеравана, иницијална споредба меѓу изобразбата на Виј од украинскиот фолклор кај Гогољ и креативните варирања на митолошките суштества во македонската народна и уметничка литература. Сакаме ли сосема отворено да ги соопштиме финалните сознанија, тогаш ќе речеме дека, не толку на литературно, колку на етнолошко, односно на антрополошко рамниште најспоредливи се некогашните, како и до скоро актуелните во Македонија преданија за вампири. Наспроти толку разновидните и зачудувачки фантастични изобразби на ликот на вампирот во македонскиот фолклор, барем засега не познаваме приказни, преданија и слични творби со митолошки лик што би можел поцелосно да се поистоветува со Виј. Меѓу разноразните и најфантастични чуда од овој вид, во едно кажување имаме дури и вампирско оро.⁴² И вампирските раскази на Цепенков и 60-тината, цел век подоцна регистрирани вампирски кажувања од збирката којашто само ја

⁴¹ Симон Дракул, „Сениште в село. Драмски текст во два дела, седумнаесет слики, со епилог“, Арлекин-ГФ, Прилеп, 2001, 70.

⁴² „Вампирите во македонските верувања и преданија“. Подготвиле: Лепосава Спировска – Танас Вражиновски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1988, 69-70.

цитиравме, се, исто како во расказот на Гогољ за „Виј – кралот на духовите“, ⁴³ со именувани вампири, што значи дека тие сè уште се во фазата на нивниот развој кон преданија. Но, немаме лик што ќе биде дограден и исфиниран до/со вистински митолошки претпоставки.

Сакаме ли, пак, и понатаму да го продолжиме ова споредбено разгледување што се одликува со толку широк радиус, тогаш би морале да завлеземе веќе и во процесот на пресоздавање и на зреење на овој вид народни умотворби (всушност како и сите други). И сликовито и аналитички промислено, тој процес го детектираат и го афирмираат кај нас Т. Вражиновски и Л. Спировска, ⁴⁴ според кои за претфази на преданието се сметаат: меморатот, хроникатот и фабулатот, кој на крајот се дооформува во предание. Како ли, пак, тие развојни фази или, дефинитивно, преданието, понатаму, креативно се досоздава или, уште повеќе, се пресоздава во/низ уметничката литература, низ толку многу можности и варијанти колку што автори се зафатиле со вакви теми, односно колку што дела се настанати инспирирани или иницирани од вакви преданија, е прашање на кое е, би рекле, дури и невозможно аналитички да му се пристапува само преку ограничен број примери на творчеки искуства. Но, остануваме сигурни само во едно. Во уникатноста и веројатно не толку во неповторливоста на украинскиот Виј, колку во маестралноста на неговата литераризација што ја прави Гогољ.

Консултирана и цитирана литература:

Белчев, д-р Ташко: „За смеата на свеста“. Во: Н. В. Гогољ, „Избрани повести и раскази“, ЗИД Нова Македонија, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1975, 367-380.

Блок, Александар: „Дете Гогољево“. Во: Гогољ, „Виј“. Превео Станислав Винавер, Свесловенска књижарница, Београд, 1921, 5-11.

Богдановиќ, Нана; „Н. В. Гогољ“. Во: Н. В. Гогољ, „Избране приповетке“, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1964, 5-27.

Василјев, Спасоје: „Словенска митологија“, „Д. Давидовиќ“ - АРИОН, Смедерево - Земун, 1986.

Вражиновски, Танас: „Македонска народна митологија. Народна демонологија на Македонците“, Матица македонска, Скопје, 2002.

Вражиновски, Танас - Вроцлавски, Кшиштоф: „Споредбена монографија на македонското село Јабланица и полското село

⁴³ Види фуснота бр. 13.

⁴⁴ Танас Вражиновски – Лепосава Спировска, „Ликот на вампирот во македонските верувања и во митските преданија“. Во: „Вампирите во македонските верувања и преданија“, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1988, 11.

Пјентки-Грензки. Митски преданија“, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1992.

Вражиновски, Танас - Спиrowsка, Лепосава: „Ликот на вампирот во македонските верувања и во митските преданија“. Во: „Вампирите во македонските верувања и преданија“, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1988, 5-21.

Гаецкиј, Јуриј: „Песник мртвих душа. Биографија Николаја Василјевича Гоголја“, Рад, Београд, 1958.

Ђорђевиќ, Тихомир: „Вештица и вила у нашем народном веровању и предању. Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању“, Српска академија наука, Београд, 1953.

Зечевиќ, Слободан: „Митска бића српских предања“, Вук Караџиќ - Етнографски музеј, Београд, 1981.

Кафеџиски, Евтим: „Н. В. Гогољ во руската критика и наука за книжевноста“, Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот - Скопје, кн. 11-12, Скопје, 1985-1986, 141-179.

Конески, Блаже: „Марко К. Цепенков“. Во: Марко Цепенков, „Сказни и сторенија“, Книгоиздателство „Кочо Рацин“, Скопје, 1954, 7-22.

Кравцов, Н. И.: „Славјански° фольклор“, Издательство Московского университета, Москва, 1976.

Лалиќ, Радован: „Николај Василјевич Гогољ“. Во: Николај В. Гогољ, „Вечери у сеопету крај Дикањке“, Народна књига - Обод, Београд - Цетиње, 1970, 9-55.

Мадатова-Полјанец, Серафима: „Ликот на ѓаволот во новата руска литература“, „Современост“, В, Скопје, 1955, 3, 156-180; 4, 238-274.

Мадатова-Полјанец, Серафима: „Творештвото на Гогољ“. Во: Николај В. Гогољ, „Вечери во селцето кај Дикањка“ (Избрани дела од Н. В. Гогољ, кн. 1), Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1981, 5-24.

Мелетински, Е. М.: „Поетика мита“, Нолит, (без назнака за годината на објавување).

Минковъ, Цвѣтанъ: „Н. В. Гогољ“. Во: Н. В. Гогољ, „Ви°“, Книгоиздателство „Игнатовъ“, А. Д., София (без назнака на година).

Миронска-Христовска, Валентина: „Литературното дело на Евтим Спространов“, Институт за македонска литература, Скопје, 2004.

Мулиќ, Малик: „Николај Василјевич Гоголј“. Во: Николај Василјевич Гоголј, „Сорочински сајам и друге приповјести“, Матица хрватска, Загреб, 1965, 5-37.

Наневски, Душко: „Антрополошката проза на Цепенков“. Во: Марко Цепенков, „Сеништа и соништа. Записи“, „Стремеж“, Прилеп, 1979, 5-14.

Недельковиќ, Драган: „Николај Василевич Гогољ (1809-1852)“. Во: „Николај Василевич Гогољ“. Приредил Драган Недельковиќ, „Кочо Рацин“, Скопје, 1962, 5-24.

Пенушлиски, Кирил: „Кон етнографските материјали на Марко К. Цепенков“. Во: Марко К. Цепенков, „Народни верувања. Детски игри“ (Избор, книга деветта), Македонска книга, Скопје, 1980, 413-419.

Урошевиќ, Влада: „Вампирските раскази на Цепенков“. Во: Влада Урошевиќ, „Алки што се надоврзуваат“ (Избрани дела, книга шеста), Магор, Скопје, 2005, 251-270.

Урошевиќ, Влада: „Инферналниот триптихон на Јаневски“. Во: Влада Урошевиќ, „Алки што се надоврзуваат“ (Избрани дела, книга шеста), Магор, Скопје, 2005, 271-289.

Филипшова, Н.: „Миргород“. Во: Н. В. Гогољ, „Миргород“, Издательство „Художественная литература“, Москва, 1967, 5-15.

Чајкановиќ, Веселин: „Мит и религија у Срба“, Српска књижевна задруга, Београд, 1973.

Изворен материјал:

„Вампирите во македонските верувања и преданија“. Подготвиле Лепосава Спировска - Танас Вражиновски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1988.

Верковиќ, Стефан И.: „Јуначки и трапезарски песни“ (Стефан И. Верковиќ, „Македонски народни умотворби“, книга трета). Подготвил и редактирал Кирил Пенушлиски, Македонска книга, Скопје, 1985.

Верковиќ, Стефан И.: „Фолклорни и етнографски материјали“ (Стефан И. Верковиќ, „Македонски народни умотворби, книга петта). Подготвил и редактирал Кирил Пенушлиски, Македонска книга, Скопје, 1985.

Гогољ: „Виј“. Превео Станислав Винавер, Свесловенска књижарница, Београд, 1921.

Гогољ, Н. В.: „Ви“. Повест“. Превод на Христо Радевски, Книгоиздателство „Игнатов“, А. Д., Софија. (без назнака за година на објавување).

Гогољ, Никола: „Краљ духова и друге страшне и фантастичне приче“. Превео Павле Пољаков, Геца Кон А. Д., Београд, 1939.

Гогољ, Н. В.: „Миргород“, Издательство „Художественная литература“, Москва, 1967.

Гогољ, Николај В.: „Вечери во селцето кај Дикањка“ (Избрани дела, книга прва), Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1981.

Гогољ, Николај В.: „Миргород“ (Избрани дела, книга втора), Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје, 1981.

Дракул, Симон: „Сениште в село. Драмски текст во два дела, седумнаесет слики, со епилог“, Арлекин ГФ, Прилеп, 2001.

Јаневски, Славко: „Легионите на свети Адофонис“, Култура, Македонска книга, Мисла, Скопје, 1984.

Костов, Владимир: „Сениште во град Битола“, Мисла, Скопје, 1994.

Миладиновци, Димитрија и Константин: Зборник на народни песни. Под редакција на Харалампие Поленаковиќ и Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје, 1983.

Хаџи Константинов-Цинот, Јордан: „Избрани страници“. Приредил Блаже Конески, Мисла, Скопје, 1987.

Урошевиќ, Влада: „Невестата на змејот“, Магор, Скопје, 2008.

Цепенков, Марко: „Сказни и сторенија“. Редактирал Блаже Конески, Книгоиздателство „Кочо Рацин“, Скопје, 1954.

Цепенков, Марко: „Сеништа и соништа. Записи“. Приредил Душко Наневски, Стремеж, Прилеп, 1979.

Цепенков, Марко: „Народни верувања. Детски игри“ (Марко К. Цепенков, „Македонски народни умотворби“ во десет книги, книга деветта). Редактирале Д-р Кирил Пенушлиски - Лепосава Спировска, Македонска книга, Скопје, 1980.

Шапкарев, Кузман А.: „Песни“ (Избрани дела, том први), Мисла, Скопје, 1976.

Шапкарев, Кузман, А.: „Обичаи, обреди, носии“ (Избрани дела, том четврти), Мисла, Скопје, 1976.

Шапкарев, Кузман А.: „Приказни“ (Избрани дела, том петти), Мисла, Скопје, 1976.

Науме РАДИЧЕСКИЙ

„ВИЙ“ ГОГОЛЯ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРСОНАЖИ В МАКЕДОНСКОЙ НАРОДНОЙ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

(Резюме)

Ставя рядом рассказ Н. В. Гоголя „Вий“ и некоторые произведения македонской народной и художественной литературы, в которых обнаруживаются мотивы и темы, пришедшие из народной демонологии македонцев, мы входим, по сути, в рискованную сферу сопоставления на первый взгляд неравнозначных явлений. В ряду если не исключительно важных, то необычайно интересных рассказов Н. В. Гоголя, таких как „Шинель“, „Нос“ или „Сорочинская ярмарка“, не может не оказаться и рассказ „Вий“. Это так, ибо исключительная и манящая загадочность

этого рассказа, а также особый творческий подход великого писателя к магическим глубинам украинского фольклора заслуживают особого внимания. И до сих пор эта тема представляет интерес для науки. Отталкиваясь от связи гоголевского „Вия“ с украинской демонологией и – шире – с демонологией восточных славян, мы можем обнаружить и очевидные следы древних славянских верований. На восточнославянской почве это проявилось особенно ярко, поскольку здесь христианская религия не относилась слишком сурово к следам прежней славянской мифологии и вплоть до нового времени встречались люди, поклоняющиеся старославянским божествам. О южных славянах этого сказать практически нельзя. Если мы связываем гоголевское творческое изображение поверий украинского народа с универсальным интересом романтизма к фольклору и народным верованиям вообще, что в первые десятилетия XIX в. исключительно ярко проявилось во всей Европе, то это приводит нас к необходимости искать следы подобных мифологических персонажей в произведениях и других авторов, в том числе и у македонских писателей XIX-XX вв. Опираясь на дифференциацию мифологических персонажей, представленную в работах С. Зечевича, мы обращаемся прежде всего к двум типам: демоническим существам в человеческом облике и людям с демоническими чертами.

Наше исследование, основанное на аналитическом сопоставлении гоголевского рассказа и македонской народной и художественной литературы, направлено, с одной стороны, на возможную разгадку образа украинского Вия, а с другой – на поиски соответствующих Вию мифологических существ в македонском народном творчестве. В этом смысле особенно интересен Марко Цепенков, известный собиратель фольклора, с его вампирскими сказками, который интересен, как и Гоголь, с точки зрения своего индивидуального творческого подхода к народному творчеству. Подобные результаты креативного преобразования фольклора можно обнаружить и в произведениях современных македонских писателей, например, Влады Урошевича (роман „Невеста змея“, 2008) и др.

Нина АНАСТАСОВА ШКРИЊАРИЌ

БИБЛИОТЕРАПИЈА СО СКАЗНИ (сказните – клуч за детската психа)

Клучни зборови: сказна, детска психотерапија, „аморални“ бајки, антибајки, идентификациски модели, екстернализации, детски стравови, библиотерапија, метод на психо-драма.

Секоја учебна година, наставниците и родителите ја започнуваат со истата дилема, и се соочуваат со истата немоќ – како да се справат со грозоморните сцени во сказните, кои им ги читаат на првооделенците. Како да се прочита и протолкува секвенцата во која едната полусестра на Пепелашка си го сече палецот од ногата, а другата си отсекува парче од петицата? На макеата на Снежана, штом ќе стапне во дворецот каде се одвива венчавката на нејзината паштерка, со клешти ѝ принесуваат вжештени железни “чизми”, кои таа мора да ги облече и да танцува со нив, сè дури не падне мртва на земјата. Во *Јованче и Марика*, бабата-човекојадка го “тови” момчето подготвувајќи го да стане “вкусен и мрсен залак”, а Марика победоносно успева да ја турне бабата во печка и да ја изгори (што секако нема за цел да поентира со пораката дека сите баби се вештерки и затоа треба да се фрлаат во печка!). А што да се каже за кралицата-канибал во *Трнорушка* која бара да ги добие децата како главен оброк на нејзината канибалистичка гозба, и при тоа непослушните ги казнува фрлајќи ги во огромно буре, наполнето со крастави жаби и змии белоушки. Волкот во *Црвенкаја* и *Волкот и седумте јариња* завршува со расечен stomак, а неговата утроба која е наполнета со камења и повторно сошиена, ќе го повлече на дното на бунарот. Како врв на овој “садизам” и кулминација на ваквите “перверзни изопачености”, се наведува приказната за *Синобрадиот* кој во заклучената (забранетата) одаја ги чува крвавите тела и распарчените екстремитети, на своите претходно убиени жени (во ова “грозоморна фузија од злосторство и секс”, Синобрадиот се јавува како вистински сериски убиец на жени). Овие и уште многу други морбидни секвенци, предизвикуваат жестоки реакции кај возрасните, поради што сè побројни се приврзаниците на предлогот за “прохибиција” на сказната.

Противниците на сказната негодуваат не само на морбидните сказни, туку и на “аморалните” бајки, во кои можеби нема толкава доза

на садизам и суровост, но затоа се споменуваат недозволени и аморални семејни релации: таткото сака да се ожени со својата ќерка, браќата сурово се обидуваат да го елиминираат својот брат, сестрите злобно планираат да ја изиграат својата најмала сестра. Како последица на ваквото “чудовишно количество насилство”, на сказните им се припишува погубно влијание врз детската психа. Во медиумската “инквизиција”, сказните беа прогласени како главни виновници за сите детски проблеми: паничните реакции, ноќните мори, стравот од темница и разни други детски фобии. Противниците на сказните, ги анатемисуваат ваквите аморални бајки, прогласувајќи ги за производ на перверзни и болни умови, и бараат сериозно ревидирање на местото на сказните во детската лектира. Во поново време, детските психолози нудат одредени решенија со кои може да се “амортизира” штетата што можат да ја направат одредени бајки, па предлагаат нивно неутрализирање, по пат на користење на интерпретатиски *антибајки*. Повеќето истражувачи се согласни дека сказните можат да внесат забуна во детското поимање на нештата, пред сè поради “бинарните парови” кои ги всадуваат како погрешни модели, ставајќи ги секогаш во пар: 1. младоста со убавината (*Пейелашка*, *Снежана*); 2. Грдо-тијата/злобата со староста (бабата во *Јованче* и *Марица*, впрочем сите баби во сказните се грди до наказност, и злобни до крајност), 3. Богатството со пожелноста за брак (принцот се вљубува во Трнорушка затоа што е убава, а таа се согласува да се омажи за него, затоа што е богат!). Токму оваа “прозападна” первертирана вредносна скала која им се наметнува на децата, жестоко е критикувана од англиската писателка Ангела Картер, во нејзините постмодерни обработки на бајките, објавени во книгата *Крвавата одаја* (*The Bloody Chamber*: 1979).

За критичко читање на сказните се застапува и Том Лајмдорфер кој во книгата *Бил еднаш еден конфликт* (*Once upon a conflict* : 1992), го промовира ненасилството во сказните. Споменатиот автор прави духовити преработки на познатите сказни, со тоа што ги раскажува од различна нараторска позиција, а секој лик ја раскажува познатата приказна од своја гледна точка: Црвенкапа се жали што не може слободно да оди да ја посети баба си, а волкот има сериозен проблем со луѓето кои ја сечат шумата што им припаѓала на неговите претци, поради што останал без храна па морал да ја голтне Црвенкапа. Во *Пейелашка*, протагонистите имаат четири карти за свечениот бал и мораат меѓусебе да се договорат кој да оди на балот. Сосема е јасно дека целта на овие анти-сказни е да го промовираат концептот на ненасилно разрешување на конфликтите (Богнар: 4)

Во прохибицијата на сказните голем удел има и феминистичката критика, чии претставници негодуваат околу она што сказните го кажуваат за машко-женските односи – во сите бајки мајките обично умираат веднаш по породувањето, татковците се добри, но се “безгласни букви” а нивната љубов никогаш не е доволна за да ја заштитат ќерката од злобата

на маќеата. Во сказните убавината секогаш е кобна, а маќеата “природно” е љубоморна на убавината на паштерката. Колкави и да се страдањата на девојката – наградата секогаш доаѓа во вид на истата “премија” - принцот на бел коњ, што сугерира дека “принцот” е најдоброто нешто што може да ѝ се случи на една жена (М.Хрговиќ). Феминистичката интерпретација на сказните, ќе биде иницирана од две различни гледања на сказните: 1. ставот на Алисон Лури дека сказните можат да придонесат за ослободувањето на жените, затоа што секогаш опишуваат силни женски фигури (наспроти слабите машки фигури). 2. наспроти овој став, се јавува жестока канонада од текстови кои докажуваат дека повеќето европски сказни искажуваат родова пристрасност (“женска стигма”) и фокусот го ставаат на машките фигури; дека сказните во западната традиција нудат репресивни и сексистички модели, бидејќи воглавно тоа се приказни за женското потчинување и одземање на правото на глас во рамки на патријархатот. Одделни феминистки ја критикуваат “јунговската расправа” за постоењето на женски и машки архетипови во сказните (концептот за *анимус* и *анима*) сметајќи ги Јунговите архетипови за социкултурни конструкции, а не за вечни психолошки вистини. (Златар: 12)

Стравување од ѝрмногу фантазија: некои родители стравуваат дека сказните се “нездрави” четива, затоа што не даваат вистинита слика на животот и ги оддалечуваат децата од реалноста. Родителите дури имаат грижа на совест, сметајќи дека со сказните ги туркаат децата надвор од реалноста. Но, сказната децидно најавува дека она за што раскажува, не се случува во реалноста. Уште со почетната формула која сугерира неодреденост во времето и просторот (“си бил еднаш еден крал”, “си живеел еднаш во една земја”, “пред многу години си живеел еден принц”; “во старо доба, кога желбите се исполнувале”, “си било што не било” и сл.), се напушта светот на реалноста и детето влегува во светот на имажинацијата во кој се појавуваат кралски замоци, заклучени одаи, непроодни шуми и сл. Австрискиот психолог и психоаналитичар Бруно Бетелхајм кажува дека ниту едно дете по петтата година од животот веќе не ги доживува сказните како реалност: малото девојче во своите фантазии сака да замислува дека е принцеза, но кога мајката ќе ја повика на вечера, девојчето знае дека не е принцеза, и веднаш се враќа во “суровата проза на реалноста”. Носејќи го детето на едно чудесно патување (патувањето во сказната, според Бетелхајм, е патување во внатрешноста на нашиот ум), сказната на крајот повторно го враќа детето во реалноста со збогатена и многу помоќна фантазија (враќањето назад во реалноста, се изведува налик на она во “хипнозата”, со изговарање на завршната формула: “Мене лага – тебе вистина”).

Во својата книга *Значењето на бајкајта*, Бруно Бетелхајм истакнува дека сказните се драгоценци за детскиот развој, и се од огромна помош во надминувањето на психолошките проблеми при раснењето и интегрирањето на детската личност. Бетелхајм ја посочува и предноста на

сказните во однос на сета друга литература наменета за децата, укажувајќи на сериозните недостатоци на т.н. “безбедна литература” за деца, која ги премолчува деликатните теми. Преку сказните, детето го согледува она што “културата” сака да го премолчи, правејќи се дека не постои темната страна на човековата личност, и мрачната страна на животот. Сказната немилосрдно (и без никаква поштеда) го соочува детето со грубата стварност: отворено зборува за смртта на родителите и за проблемите што произлегуваат по неа. Повеќето сказни започнуваат со смртта на мајката, а по смртта на родителот јунакот запаѓа во исклучително тешки ситуации, како што впрочем се случува и во реалноста со детето коешто е оставено да се бори со животот само, без родителска поткрепа. Сказната без заобиколување го третира проблемот на стареењето и смртта (кога ќе му дојде време да умре, царот ги повикува тројцата синови и им вели: “Деца мои, јас ќе умрам...”). Бајките отворено говорат за страдањето на детето поради љубомората и омаловажувањето од браќата и сестрите, за потценувањето што го доживува кога не ги исполнува очекувањата на родителите, со еден збор: сказните говорат за тешките притисоци на кои е изложено детето во својот психолошки и емоционален развој, помагајќи му да ги сфати своите проблеми, нудејќи му привремени или трајни модели за разрешување на внатрешните (психолошки) борби. Затоа, со право Бетелхајм ќе забележи дека сказната (како впрочем и психоанализата) му помага на детето да ја прифати проблематичната страна на животот, без да биде поразено од неа.

“Безбедната литература” сервира само разубавени слики за стварноста, а таквата идеализација уште повеќе го фрустрира и хендикепира детето, кое се соочува со сериозните проблеми што ги наметнува детството. Бетелхајм истакнува дека класичната литература за деца, му чини лоша услуга на детето, игнорирајќи ги тешките и болни теми (смртта, староста, омразата, насилните желби), и премолчувајќи ја темната страна на човековата личност, која е природна зададеност и реалност. Во класичната литература за деца, на детето му се дава сосема погрешна претстава за човечката природа, со тоа што се прикажува дека луѓето во суштина се добри, а се затскрива непобитниот факт дека човечката природа истовремено ја условуваат и агресивните и либидинозните нагони (секој човек во себе истовремено ги носи и *ерос* и *џанатос*- вели Фројд). Оваа ретуширана и идеализирана слика за доброто во човекот, го создава првиот конфликт¹: “детето знае дека тоа самото не е секогаш добро, па дури и кога е добро, повеќе би сакало да не е”- вели Бетелхајм).

¹ Детето на кое му се раскажуваат само пригодни приказни, заклучува дека неговата внатрешна реалност е неприфатлива за родителите, па се обидува да ја потисне, но таа може да избие подоцна во адолесцентното доба (кога детето веќе нема да биде до таа мера во “власта” на родителите) и да предизвика бегство во фантазиите и сериозен “раскин” со реалноста (во вид на разни зависности, посегнување по дрога и сл.)

Детето е наполно свесно за своите недозволенни насилни и садистички нагони: колку што ги сака своите родители, понекогаш исто толку и ги мрази (фантазирајќи да им се одмазди); љубовта кон браќата или сестрите се меша со љубомора која на моменти прераснува во садистички преокупации, па детето посакува да ги снеса (дури и буквално ја посакува нивната смрт). Свеста за овие недозволенни и монструозни желби, може да предизвика големи фрустрации во детската психа: детето гради лоша слика за себе и се чувствува како чудовиште во сопствените очи. Но, воочувајќи дека и јунаците во сказните ги имаат истите проблеми и истите недозволенни чувства, детето се растоварува од чувството на вина и чувствува огромно олеснување поради сознанието дека не е само во пеколот на своите збркани емоции. (Бетелхајм: 22)

Сказните оставаат силен впечаток врз децата, кои се поистовестуваат со јунаците и со воодушевување преземаат одредени модели на однесување и идеи за разрешување на одредени проблеми. Слушајќи ги сказните, децата ги впиваат сите емоции од приказната: ако им раскажувате за грдото пајче, сите деца со комплекс на инфериорност ќе се пронајдат во сказната, и не само што ќе се идентификуваат, туку сказната ќе им даде модел на живеење и однесување, охрабрувачки пример кој ќе им укаже на сите позитивни можности во животот (Фон Франц:86)

Генерално, психолозите и психоаналитичарите² тврдат дека сказните говорат за проблемите на растењето и созревањето на младата индивидуа: нејзината потрага по автентична персоналност (проблемот на *индивидуација*), за преку комплексите во односот со мајката и таткото (еманципацијата од родителската фигура), ривалитетот во односите со браќата и сестрите, разни конфликти во несвесното (нарцистичките разочарувања, едипалните дилеми, кастрацискиот комплекс и сл.) Ставот дека сказните се “приказни за растењето и созревањето”, ги маркира и основните психолошки проблеми со кои се соочува детето, а за кои говори сказната. Процесот на растење започнува со “стравот од растење”, или “стравот од одвојување”, кој се меша со “отпорот на родителите” и “отпорот кон родителите”, а овој тежок период на интензивни внатрешни борби и надворешни судири, завршува со постигнување психолошка независност и морална зрелост, која се крунисува со успешно воспоставување на позитивен односот со другиот пол. Овие психосоцијални кризи во текот на растењето симболично се прикажани како средби на јунакот со самовили, вештерки, крволочни ѕверови, повеќеглави чудовишта,

² Со појавата на психоанализата во првата половина на 20 век, доаѓа до создавање на повеќе правци кои се однесуваат на психоаналитичкото толкување на уметноста и литературата. Фројд и психоаналитичарите со фројдовска ориентација, во сказните гледаат пред сè израз на потиснатите инфантилни и инцестуозни желби, а швајцарскиот психолог Карл Густав Јунг во сказните препознава ризница на *архетипови* (праисконски слики) кои доаѓаат од колективното несвесно - психичкиот слој кој е заеднички за сите луѓе.

змејови и цинови (кои се манифестација на несвесното). Според психоаналитичарите, ваквите фигури се само *екстернализации* на содржините на несвесното, и како такви се драгоцени за детската психа: сите разорни желби се извлекуваат надвор (на површината) и се екстернализираат во ликот на злобната вештерка, сите стравови – се сублимираат во стравот од страшниот волк, сиот гнев – во сликата за птицата која им ги колва очите на соперниците (сестрите на Пепелашка). Екстернализирајќи ги внатрешните притисоци, детето ги скротува и контролира нагонските желби, наместо тие да го совладаат.

Уште Фројд истакнува дека несвесните содржини се огромен товар за детската психа, и доколку се потиснати можат да бидат разорни за младата индивидуа, предизвикувајќи вистинско “психичко осакатување”. Наместо потиснување, сказната нуди драгоцен можност детето да се соочи со содржините на несвесното, да ги екстернализира несвесните пориви, да ги преработи по пат на преосмислување и прераспоредување во својата фантазија, на тој начин да ги асимилира и да ги вклопи во свесните фантазии. Тогаш кога на несвесната граѓа ќе ѝ биде допуштено да допре до свеста, таа ја губи својата деструктивна моќ, и може да се искористи во позитивна насока (Бетелхајм:21) Затоа, грешат родителите кои сметаат дека на децата треба да им се даваат само пријатни слики и “фризирана” реалност, односно дека децата треба да се поштедат од сè она што ги вознемирува. Напорот на родителите да го оддалечат детето од неговите стравови, и да ги угушат неговите гневни и насилни фантазии, е исклучително погрешен и опасен (Бетелхајм:21)

Сказнајќа- канализирање на дејската агресија:

Фројд покажа дека детската психа е поприште на длабоки внатрешни судири, најразлични стравови и насилни желби. Родителите кои сакаат да ги негираат овие агресивни нагони, сметаат дека тоа е можно доколку го спречат детето да се занимава со агресивни мисли. Затоа, се противат на сказните во кои се случуваат насилни нешта, плашејќи се дека тие ќе предизвикаат дополнителна агресија. Одредени страшни приказни, во прв момент можат да предизвикаат некои детски стравови, но кога детето подобро ќе ги запознае тие приказни, исчезнуваат застрашувачките аспекти, и се чувствува огромно задоволство поради успешното совладување на стравот. (Бетелхајм:140) Токму затоа децата ги обожуваат сказните за чудовиштата кое ги голтаат јунаците, а адолесцентите уживаат во хорор-филмовите (на истиот начин на кој возрасните го скокоткаат својот *ид*, читајќи ги вестите од црната хроника).

Угледното списание на американската академија на педијатри »Pediatrics«, од една страна потврдува дека децата на 2 до 5 годишна возраст се приемчиви за насилството од сказните и цртаните филмови, но од друга страна соопштува дека не е докажано дали е добро, или можеби контрапродуктивно да се штитат најмладите читатели од насилството во

сказните. Во таа смисла, се наведуваат сознанија дека децата кои растат поштедени од допирот со било какви насилни содржини, знаат да бидат исто толку агресивни кон своите врсници или да се изживуваат врз послабите од себе. Со експерименти е покажано дека децата кои растат со сказни и имаат побогата фантазија, многу помалку агресивно реагираат кога се изложени на “агресивна граѓа” Во таа смисла, ставот на стручњациите е дека соочувањето на децата со “опачината” на животот, е неизбежно и секако многу корисно.

Бајкотерапија (психотерапија со сказни): искуството на психотерапевтите покажува дека сказните не само што го збогатуваат внатрешниот живот на детето, туку имаат и вистинско терапевтско дејство. Многу векови пред да се појави библиотерапијата, сказните се користеле како еден вид народна психотерапија, за што сведочи рамковната приказна во *Илјада и една ноќ*, која говори за излекувањето на владетелот Шахријар, со помош на приказните кои му ги раскажува убавата Шехерезада³.

Сказните се користат во психотерапевтски цели, и тоа не само кај третман на невротични деца, туку и кај возрасните невротичари, дури и психотичари. Во светот одамна се практикува т.н. “библиотерапија” или терапија со сказни, а познат е и методот на т.н. “психодрама”, во кој пациентот ја презема “жешката столица” идентификувајќи се со јунакот на сказната (на тој начин ликовите од сказната, стануваат проекции на индивидуалните проблеми на пациентите). Сказните при тоа, делуваат на повеќе начини: 1. преку *функцијата на огледало* (кога читателот го препознава својот внатрешен конфликт во приказната); 2. преку *функцијата на модел* (читателот во сказната пронаоѓа готови модели за разрешување на своите проблеми); 3. преку *функцијата на ироувиконцепт* - методот на психотерапевтот од иранско потекло Носрат Песешкијан, кој спроведува психотерапија во која сказната служи како образец за некоја нова приказна, или пак се применува при играњето на одредени улоги, кои се спротивни на “улогата” што пациентот ја има во реалниот живот. Песешкијан го наведува примерот, за третманот на еден претерано учтив средовечен пациент (неспособен на било кого да каже “не”, оптоварен со чувство на вина и страв од отфрлање, поради што страдал и од психосомат-

³ Рамковната приказна во збирката сказни “1001 ноќ” (сказни од индиско и персиско потекло) говори за царот Шахријар кој е длабоко разочаран во жените, поради неверството на неговата жена. Гневен на сиот женски род, царот Шахријар секоја ноќ спие со девича, која следното утро ја погубува. На ред доаѓа ќерката на царскиот везир – Шехерезада, која ја одложува својата смрт со тоа што секоја ноќ му раскажува приказни на царот. Раскажувањето трае илјада и една ноќ, а царот маѓепсан од приказните, чекајќи да види што ќе се случи во следната приказна, заборава на намерата да ја погуби. На крајот на циклусот приказни, Шахријар ја објавува својата љубов кон Шехерезада, потполно излечен од некогашната омраза кон жените (би можеле да претпоставиме дека слушањето сказни во текот на три години, доведува до намалување на неговата депресија и патолошки манифестираниот облик на мизогинија).

ски проблеми), кому му ја дава бајката како противконцепт, помагајќи му на тој начин да го разреши својот внатрешен конфликт.

Терапијата со бајки ја осмислила др. Кортни Џонсон, клинички хипнотерапевт, која ги спојува хипнозата и раскажувањето како моќна алатка која помага при разрешување на конфликтите од минатото. Таа докажува дека сказните имаат исцелителен потенцијал и тераписки ефекти, спроведувајќи групна терапија со читање на одбрани текстови (поезија, драма, приказни) кои го поттикнуваат самопрепознавањето на читателот во прочитаниот текст, и вербализирање на емоционалните доживувања. Текстот служи како иницијална каписла за избивање на одредени емоции, при што поединецот може да ги чуе и искуствата на другите членови. Раскажувањето⁴ и читањето сказни, нивната импровизација преку драмска експресија, се користи и како увод во разговорната терапија или хипнотерапијата, со што се олеснува пристапот до несвесните содржини⁵. Креативноста која ја нудат бајките, можноста за идентификација, нудењето надеж за позитивен исход, го намалува чувството на безнадежност кај децата, и поттикнува позитивна перцепција (воедно сказните помагаат за развивање на фантазијата, не само како како механизам на одбрана и бегство од реалноста, туку како ефектен *бајјас* помеѓу свеста и несвесните содржини, со што се олеснува интеграцијата на личноста).

Идентификацискиот модел на сказната:

1. *Идентификација преку ликови-проекции:* протагонистите во сказната се типизирани, па оттука најчесто тие немаат лични имиња (со кои би биле индивидуализирани) туку се именувани со општи определби: “таткото”, “мајката”, “макеата”, “сиромашниот дрвар”, “девојката”, “најмалиот брат”, “кралот”, “кралицата”⁶. Дури и кога се јавуваат имиња, тие најчесто не се лични имиња, туку се работи за еден вид описни имиња, на пример Пепелашка (девојката од пепелта), Црвенкапа (девојчето со црвената капа), а доколку се употребат индивидуални имиња (на пример: Јованче и Марика) тие се толку раширени што функционираат како генерички поими, кои го означуваат било кое момче или девојче. (Бетелхајм:54)

Обично се вели дека ликовите во сказната се крајно шематизирани, односно “црно-бели”. Тоа значи дека ликовите во сказните не се амбивалентни (истовремено и добри и лоши) , туку се јасно исцртани и

⁴ Раскажувањето сказни се разликува од библиотерапијата, по тоа што наместо пишан текст се користи усна нарација со можности за послободно импровизирање.

⁵ Некои луѓе слушањето сказни ги воведува во сон, затоа сказните се користат како индукции во техниките за длабока релаксација и хипноза (затоа и на децата најчесто им се раскажуваат пред спиење), а на овој начин може да се третираат и личности кои имаат проблеми со спиење.

⁶ Кралевите и кралиците во бајките ја симболизираат апсолутната власт која родителите ја имаат над своето дете (бидејќи за малото дете родителите се семоќни).

наполно поларизирани: едниот брат е глупав, другиот е паметен; едната сестра е вредна, другата е мрзелива; едната е убава, другата е грда; едниот родител е само добар, другиот е само лош. *Еднодимензионалноста* на ликовите му овозможува на детето полесно да ја сфати разликата меѓу нив и да заземе страна, да одбере со кого ќе се идентификува. Според Бруно Бетелхајм, детето не се идентификува со јунакот затоа што тој е добар, туку најчесто се поистоветува со ликот чија положба му е најблиска, па доколку тој е добар, автоматски се определува и за доброто. При идентификација, детето не одбира според прашањето: “Дали сакам да сум добар”, туку според прашањето: “На кого сакам да личам” (Бетелхајм: 24).

За разлика од модерните приказни за деца, каде позитивните ликови секогаш се во предност, во сказната злото исто така е рамноправно присутно (би рекле – сèприсутно), и најчесто не е веднаш жигосано, туку на моменти се покажува како надмоќно, дури може да има и одредени привлечни црти за детето. Лажниот јунак во сказните на почетокот секогаш е во предност (кралицата-макеа е супериорна во однос на Снежана, полусестрите на Пепелашка на почетокот се привилегирани), но нивниот праведен пораз на крајот на сказната е најдобрата морална поука. Врз примерот на страдањата на ликот-противник, детето учи дека злото не се исплатува (таквата поука, според Бетелхајм, е многу поефикасна, одошто поуците со кои се морализира во експлицитните етичко-моралистички приказни од класичната литература за деца).

Дури и аморалните сказни од типот на *Мачорой во чизми* или *Волшебното ѓравче*, во кои јунакот победува не со својата доблест, туку со помош на измама, исто така имаат позитивно дејство врз детскиот развој. Ваквите приказни не го градат карактерот на детето преку определбата меѓу доброто и злото (бидејќи не нудат поларизација на добри и лоши личности), туку имаат сосема поинаква функција: тие му даваат надеж на детето, дека и најмалиот, и најслабот, со ситни итрини може да го победи големиот и моќниот, па во таа смисла овој тип сказни ги охрабруваат послабите. Оттука, сказните во кои инфериорниот јунак ќе дојде до својата цел, благодарение на итрината на својот помошник, можеби не се поучни, но затоа се многу полезни за детето. Користа од овие приказни (навидум проблематични и аморални) е во тоа што тие му ја влеваат потребната надеж на детето, дека и најмалиот и најнедостојниот, може да успее во животот, се разбира, со адекватна помош. Ова сознание знае да биде голема сатисфакција за малата детска самодоверба. Препознавајќи се во инфериорната позиција на јунакот, децата уживаат во помислата дека не им се потребни преголема памет, сила или храброст за да успеат, понекогаш е доволно само малку итрина, и “цукето може да го победи цинот”, а Давид да го потчини Голијат (цинот којшто се судира со јунакот во сказната, најчесто го отсликува односот на детето кон возрасните.) Според Бетелхајм, еден од посериозните проблеми на детското

растење е токму судирот со возрасните. Децата кои мораат да им се покорат на возрасните, имаат само еден начин да се справат со нив, а тоа е – да ги надитрат (сказните од типот *Мачорои во чизми* им го даваат токму тој модел, и им ја овозможува потребната сатисфакција на децата).

Со оглед на тоа дека децата од двата пола се идентификуваат со *Пейлашка* или *Снежана*, станува јасно дека идентификацијата воопшто не зависи од полот на јунакот (момчињата подеднакво реагираат на *Пейлашка*, затоа што во неа го препознаваат проблемот на соперништвото кон браќата или сестрите, кој е и нивен проблем), туку од природата на конфликтот, кој детето го препознава во сказната.

2. *Идентификација преку оптимистичко решение*: сказните не само што ја развиваат фантазијата (која е моќно оружје во развитокот на детската психа), туку нудат и готови решенија за разрешување на разни егзистенцијални проблеми. При тоа, среќниот крај во сказната ја поддржува самоодвербата на детето и неговата верба во позитивна разрешница, која е предуслов за секоја успешна борба. Пораката која сказните им ја даваат на децата е следнава: животот е борба, но оној кој нема да се повлече туку непоколебливо ќе се фати во коштец со животните проблеми и ќе ги совлада сите животни препреки, на крајот ќе излезе победник. За таа цел, на детето не му се потребни експлицитни морални поуки со апстрактни етички поими (како во библиските приказни или басните), доволна му е само оптимистичкото решение кое му го нуди сказната.

Една од најкарактеристичните особености на сказната е – среќниот крај. За разлика од митот кој во основа е “песимистичен” (митскиот јунак обично се жртвува извршувајќи го митскиот подвиг), сказната се одликува со една оптимистична концепција на животот. Со задолжителниот “среќен крај”, сказната смирува, дава надеж и гарантира успех, ветува среќен расplet и во реалниот живот. Но, во сказната успехот никогаш не доаѓа веднаш, јунакот мора да доживее три порази или да изврши три последователни задачи. Тоа на детето му говори дека не треба да се откажува или обесхрабрува дури и по неколкукратните неуспеси, и дека ако упорно се обидува, успехот нема да изостане. Оваа важна порака, сказната успева да ја втисне во детскиот ум, многу поуспешно од сите реалистички морализаторски приказни, ветувајќи му на детето дека еден ден “кралството” (независноста) сепак ќе биде негово. (Бетелхајм:47)

Си живееа ли среќно сто години? Сказната нуди концепти и рецепти со кои детето може да се справи со основните егзистенцијални стравови и дилеми. Една од нив секако е и дилемата за животот и смртта, прашањето за вечниот живот. Се поставува прашање дали завршната формула во сказната “си живееја среќно сто години” му дава лажна надеж на детето за постоење на вечен живот и вечна среќа? Бетелхајм тврди дека оваа формула на “вечната среќа” не го доведува детето во заблуда, бидејќи таа формула се доживува исклучиво во контекст на “завршната среќа”

на принцот и принцезата. На тој начин, сказната дава одговор на клучните метафизичките дилеми за животот и смртта, сугерирајќи го значењето на љубовта. Детето се упатува во филозофската вистина дека болката поради неумоливоста на границите на човечкиот живот, може да се надмине единствено преку воспоставување вистински интерперсонален однос и успешна релација со другиот пол. Стравот од смртта може да биде надминат исклучиво кога ќе се постигне емоционална безбедност во односот со саканото суштество, само во тој миг *eros* ќе го совлада *thanatos*.

Литература:

- Betelhajm, Bruno, (1979), *Znacerije bajki*. Beograd : Prosveta.
- Frojd, Sigmund, (1984), *Odabrana dela* I-VIII, (VII izd.) Novi Sad: Matica srpska.
- Von Franc, Marie-Luise (1996) *Interpretacija bajki*, Zagreb: Skarabeus.
- Koić, Elvira (2008), *Bajkama i pričama do stvarnosti* (Fairytale to reality – Storytelling workshop), *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, Vol 4, Broj 16, 7. listopada.
- Komlenić, Miroslav (2006). Jedan model objašnjenja bajke principima psihologije učenja, *Godišnjak za psihologiju*, Vol. 4., No.4-5, pp. 41-52.
- Narodna bajka u modernoj književnosti* (priredila M. Drndarski) (1978), Beograd: Nolit.
- Ortner, Gerlinde (2009), *Bajke koje pomazu djeci*, Zagreb: Mozaik knjiga.
- Zlata, Manuela, (2007) *Novo citanje bajke-arhetipsko, divlje, žensko*, Zagreb: Centar za ženske studije.

Nina ANASTASOVA SHKRINJARIK

BIBLIOTHERAPY WITH FAIRY-TALES
(FAIRY TALES-THE KEY TO CHILDREN'S SOUL)

(Summary)

Key words: children's literature, fairy tales, child- psychotherapy, "amoral" fairy tales, anti-fairytales, models of identification, externalizations, child fears, bibliotherapy, method of psycho-drama.

This work promotes fairy tales as an most important component in children's literature, according to the attitudes of the famous child- psychologist Bruno Bettelheim, who analyzed fairy tales in terms of Freudian psychology. Bettelheim suggested that traditional fairy tales, with the darkness of abandonment, death, witches, and injuries, allowed children to grapple with their fears in remote, symbolic terms. By engaging with these socially-evolved stories, children would go through emotional growth that would better prepare them for their own futures. The same meaning has the actual bibliotherapy - a therapeutic method in the field of Art therapy, which suggests focusing the therapeutic dialogue on books that address problems common to childhood can be read to groups. Sometimes a group reading can open discussion and reveal issues. Children's fiction about dealing with mental and emotional challenges, such as depression, fears, fairytales have a special place. They play an especially important role in the process of socialization, a function that carries major therapeutic implications.

Дореана ХРИСТОВА

ХУМАНА СТРАТЕГИЈА

Клучни зборови: хумана стратегија, заедничко дејствување, неизвесна иднина, науката мора да ја обезбеди општествената кохезија.

Во текот на целата историја на човештвото, разбирањето и перцепцијата за природните појави се сведуваа на краткорочни предвидувања, кои опстанувале ретко подолго од времето во кое дејствувале неколку генерации. Но ни со почетоците на светската трговија јавноста не го нашла предизвикот повеќе да се грижи или да се чувствува поодговорна во било кој регион на светот според степенот на проширувањето на географските сознанија.

Науката, технологијата и нивните придобивки не придонесоа да станеме почувствителни во однос на влијанието што ние го вршиме врз планетата, преку нашето поврзување со животните, растенијата, почвата, климата, морињата и океаните. Притоа се јавиле бројни материјални пореметувања, закани за спречување на иновации – станува збор за промени во составот на нашата атмосфера, демографскиот раст, миграцијата или брзите меѓународни поместувања, информатичката револуција, медицинската технологија, ефтината попристапна енергија, загадувањето, војните и воената техника, природните катастрофи, просторните испитувања, земјоделската технологија, осиромашувањето на биодиверзитетот, економската глобализација и движењето на капиталот. Овие моќни двигатели ја проширија временско-просторната скала, која досега се надвиснуваше како превез на нашите визии за светот. Науката сепак е одговорна за она што се нарекува еколошки парадокс. Колку повеќе растат нашите сознанија за екологијата, геологијата и биологијата, толку стануваме посвесни дека ние сме само еден спесимен меѓу многуте други. Преку планетарното споредување би рекле дека изградени сме со истите нејзини материи и подложиме на истите глобални ограничувања како и оние што ги трпи околината. Од друга страна нашиот капацитет за експлоатирање на одредени материјали и енергија во прилог на нашите краткорочни цели ни дозволува за одредено време да го прошириме влијанието од нашиот спесимен. Парадоксално е сознанието дека колку повеќе учиме да манипулираме со природната околина, толку подобро согледуваме колку многу зависиме од неа и создаваме дека планетарниот екосис-

тем тешко се контролира. Ова сознание го обврзува општеството да ја разбере сложеноста на овие односи, преку кои го толкуваме светот, па дури и интервенираме во него. Научната револуција дава посебен прилог кон сознајните промени: поаѓајќи од фактот на вечната човекова филозофска потрага за иноваторства и неговото духовно созревање, таа станува средство за економска и трговска експанзија. Научните откритија и нивната примена дејствувале врз растот на човековата популација, нејзините очекувања да доминира врз природата и конкуренцијата меѓу народите. Но несоодветното консумирање на ресурсите го претпоставува идниот крај на нашата планета. Непобитни знаци нè предупредуваат дека одредени типови на човечки интервенции, веќе ги преминале дозволените планетарни граници. Научна одговорност и мудрост е да се напушти опсесијата за економски раст, со цел да се осврнеме кон воведување на нов постабилен економски и еколошки систем, каде би се откажале од експанзионистичката визија за светот, во прилог на една нова визија фокусирана врз трајниот развој. Ако пожелуваме однесувањето да се смени, науката ќе ни понуди нови сознанија и перспективи, а сепак популациите и владите мора да сфатат дека ние сме само патници на бродот, наречен Земја, а не господари со универзумот. Мудроста на автохтоните култури и филозофијата третирана преку различни јазици и култури од минатото и сегашноста, би продонеле во успехот на таа клучна, но макотрпна транзиција. Отсекогаш религијата, верноста, националниот патриотизам, или разумот на постарите луѓе и на филозофите ја обезбедувале општествената кохезија. Овие фактори се извор за поправилно насочување во стресни ситуации, а наедно се предизвик за подемот во заедниците, чиј основен постулат е негување на заедничкото. Денес тие неопходни врски се или ослабени или исчезнуваат. Современите општества ја изнудуваат од науката кохезионата моќ, но притоа сè помалку веруваат во неа. Треба да се запрашаме до која мера науката би можела да биде истовремено патот и водителот на човештвото. Наполно сигурни сме дека иднината е неизвесна, а нашиот живот продолжува да се менува според сè побрзиот ритам, па ред би било да се прашаме како општеството ќе се адаптира во таква небулозна динамика, како нашите општествени структури ќе напредуваат при соочување со овој вид еволуција... Науката е одговорна за пружењето помош на општеството при менувањето на неговите одлучувачки структури и негувањето на главните императиви што водат кон «општо добро».

Иако многу одамна се јавило тежнението да се слави христијанството на еден заеднички јазик - на пр. на латински или црквенословенски, факт е дека до денес тоа повеќејазично се глорифицира.

Од 2001 година до денес се чествува постоењето на европските јазици, додека почнувајќи од 2008 - се поттикнува културниот дијалог меѓу нациите. За напредните ученици мошне важна стратегија во постигање на успехот претставува служењето со повеќе живи меѓународни

јазици. Таквото учење опфаќа меморирање на тешките за паметење зборови, потоа читањето, комуникацијата, предавањето за усно разбирање и повторување на спомнатите прашања и преку студиите на универзитетско ниво. Метакогнитивната глобална стратегија во вид на иницијална и континуирана обука се фокусира врз доживотното образование, каде степенот на мотивираност за нови сознанија е пресуден. Наставата е задолжена да формира автономни и одговорни граѓани.

Во почетокот на овој милениум, сведоци стануваме на рапидни мутирања, каде веќе не е доволна традиционалната образовна мисија по пат на пренесување на знаења. Образованието не е сè уште соодветна мерка за долгорочни предвидувања за да ги снабди учениците и студентите со компетенции што ќе им бидат неопходни преку целиот професионален живот. Треба да се предвиди најважната компетенција, а тоа е да учиме како да се учи. При организирањето и планирањето на суштествени проекти добро се размислува за задачата што треба да се исполни.

При усното разбирање мора да се сфати сржта на содржината – или т.н. «техничка стратегија на селективното внимание». Размислата околу реализираната цел е проценка на квалитетот на нејзиното извршување, при што се корегираат грешките за да се стимулира идниот подобар исход. Наставната практика е метакогнитивна примена. Научната наставна страна изведена со помош на повеќе живи јазици, бара фокусирање врз затворени системи кои водат кон постигнување на рамнотежа кај природните системи за да се разберат интерактивните дејствувања од страна на надворешната околина. Механизмите и критериумите за финансирање на истражувањето се влијателен стратешки инструмент врз научниот тип што се практикува. Субвенциите би требало да бидат пофлексибилни, да се отфрлат било какви политички притисоци за да научниците не се сведат само на изнаоѓање краткорочни решенија. Во некои земји поделбата на фондовите, наменети за научна цел ги фаворизира поединците или групите кои работат само за свој интерес. Би требало да се ослободиме од оваа т.н. «мафија» и да прибегнеме кон правилен еволутивен систем. На пр. во земјоделието настанаа бројни конфликтни ситуации поради зацртаните економски политики. Така повеќе земји во развој се задолжија на меѓународно ниво, со цел да ги модернизираат сопствените аграрни економии, а потоа беа поканети од Светската банка да си ги средат финансиските обврски и да го почитуваат враќањето на долгот, во спротивно ризикуваат да не добијат нов заем за тековниот развој. Биодиверзитетот и традиционалното познавање на агросистемите се чини дека се во застој. Ваквата промена е резултат на недоволните аграрни компетенции кога не се знае ни што да се одгледува, ни што се применува за таа цел, а тоа го руши општествениот статус на локалните земјоделци. Понекогаш и пазарните механизми предизвикуваат длабоки општествени и културни пореметувања на локално ниво. Општествените и научните задачи, свртени кон сегашноста и иднината се однесуваат на : правото да бидеме јавно

информирани за иновациите кои нѐ засегаат, научниот напредок, потребата да се справиме со проблемите, со кои целото човештво се судира. Општествата и владите ги дефинираат нормите за прифатливост на нештата. Потребен е деонтолошки меѓународен закон што подеднакво ќе важи за сите научници. Се чини дека луѓето не се плашат повеќе од нуклеарен холокауст, тие се преокупирани со справување од нови закани, како што е климатското влијание поради негативното индустриско дејство. Напредокот во генетиката ги разгорува прашањата за човечкото достоинство и здравиот живот, каде културата е главната водителка. Во таа насока меѓународното дебатирање за човечко клонирање крие ново морално прашање.

Doreana HRISTOVA

LA STRATEGIE HUMAINE

(Résumé)

Mots clés: stratégie humaine, agir à titre collectif, l'avenir incertain, la science doit assurer la cohésion des sociétés.

Depuis toujours la religion, la loyauté, le patriotisme national ou la sagesse des anciens et des philosophes ont assuré la cohésion des sociétés. Ces facteurs étaient source d'orientation face au stress et aux défis à relever et permettaient aux collectivités de s'épanouir et d'agir à titre collectif. Aujourd'hui ces liens s'affaiblissent et disparaissent. Les sociétés modernes demandent à la science d'avoir une force de cohésion, tout en lui faisant de moins en moins confiance. Nous devons nous demander dans quelle mesure la science peut être à la fois le chemin et le guide pour l'humanité. Il y a deux choses dont nous sommes sûrs : l'avenir est incertain et notre vie continuera de changer à un rythme encore plus rapide et nous nous demandons comment la société s'adaptera à cette dynamique nébuleuse, comment nos structures sociales changeront pour faire face à cette évolution. La science a la responsabilité d'aider la société à modifier ses structures de décision et à accepter de s'occuper d'impératifs majeurs et travailler pour le «bien commun».

Snežana PETROVA

L'ENFANT AU COURS DES SIÈCLES **(UNE ÉTUDE SOCIO-LITTÉRAIRE)**

Mots-cles: enfant, enfance, parents, naissance, exposition, adoption, mort, présence, être familial, statut, droit

Aimer son enfant quoi de plus naturel !

Nous l'aimons parce qu'il est de notre chair de notre sang et comme de nombreux auteurs le disent le fruit de nos entrailles. Mais est-ce que cet amour est identique au cours des années, au cours des siècles ? A partir de quel moment est-il présent dans les manuscrits ou bien dans les livres ? Est-ce que les Grecs, les Romains de l'Antiquité aimaient « plus » ou bien « moins » leurs enfants ? Y avait-il une différence entre un fils et une fille ? Quels étaient les droits à l'adoption ? Abandonnait-on ses enfants ou bien étaient-ils nos esclaves simplement du fait que nous les avons mis au monde ? Nous allons observer la présence de l'enfant dans la littérature et l'évolution de leurs droits au travers d'œuvres littéraires et socio-culturelles au cours des siècles. C'est par ce travail que nous pourrions confirmer le fait que c'est bien la civilisation et littérature occidentales modernes qui ont découvert le concept de l'enfance.

I. Au cours de l'Antiquité

L'enfant ou le thème de l'enfance est quasiment inexistant dans les œuvres antiques, et cela se comprend du fait de sa place dans la société. Tout est affaire de biens et de patrimoine. Ainsi le mariage permet la transmission de la citoyenneté aux garçons qui doivent aussi conserver le bien paternel – voire même le fructifier et donner une sépulture décente à leurs parents. Les filles, quant à elles, sont mariées et elles aussi doivent assurer dans une autre famille cette même transmission. L'« exposition » des enfants - méthode très en vogue à l'époque – est un moyen pour ne pas morceler le patrimoine. Nous devons aussi apporter une précision sur la natalité de l'époque: il ne faut pas croire que la contraception à cette époque n'existe pas mais la mortalité infantile ainsi que le départ en guerre pour les garçons avaient comme conséquence pour les femmes de ne pas y avoir recours.

1. La naissance

Les observations socio-culturelles nous disent que la naissance était accompagnée de rites que tout citoyen devait respecter. Pour annoncer la venue au monde d'un garçon, on suspendait un rameau d'olivier sur la porte de la maison ; pour une fille, une bandelette de laine. A Athènes, lors de la fête des Amphidromies, qui avait lieu 7 jours après la naissance, le père, tenant l'enfant dans ses bras, tournait autour du foyer domestique, puis le déposait sur le sol afin de marquer son appartenance à la maison familiale. C'est à ce moment-là qu'on lui donnait son prénom. Si c'était un garçon ; l'aîné recevait celui de son grand-père paternel, le cadet celui de son père maternel. Mais pour les filles, il n'y a pas de témoignages relatant ce qui se passait ; d'ailleurs souvent les femmes n'étaient même pas appelées par leur nom.

La maison était ensuite purifiée et des offrandes étaient faites aux divinités protectrices de la naissance. Pour l'arrivée d'un garçon dans la famille, le père se devait d'offrir un banquet.

Ensuite l'enfant était confié à une nourrice ; une esclave, qui d'ailleurs allait longtemps demeurer auprès d'eux et même devenir leur confidente. La présence de ces dernières est à remarquer dans de nombreuses tragédies grecques.

Une séparation allait se faire entre les garçons et les filles. Ces dernières restaient auprès de leur mère et des servantes et s'initiaient au travail de la laine; première activité des femmes.

Les garçons, à partir de 7 ans étaient confiés à un pédagogue, un esclave chargé de veiller sur eux et de les conduire à l'école où un maître leur apprenait les rudiments de l'écriture et de la lecture (ceci était valable pour les familles aisées tandis qu'à la campagne les garçons devaient être vite associés aux travaux de la ferme et ensuite aux travaux des champs)

Dans les familles aisées les filles et les garçons recevaient une éducation musicale. Pour les filles, le maniement des instruments et la connaissance de la poésie étaient des choses primordiales car cela il les préparait à la participation aux grandes fêtes religieuses.

Le temps de l'adolescence était une période très brève pour les filles. En effet, dès la puberté elles étaient données en mariage : aussi, elles passaient de l'enfance à l'âge adulte en un instant.

La période de puberté chez les garçons se passait de manière différente. Ils devaient s'initier au gymnase et aux relations érotiques avec des hommes mûrs. Les relations pédérastiques avaient leur place dans la formation du futur citoyen. Relations purement platoniques et beaucoup plus pédagogiques. Ceci était valable à Athènes. Selon certains documents il est à mentionner que les habitants de Sparte n'avaient pas les mêmes coutumes. Parmi les différences majeures, on peut citer le fait que dans l'éducation des filles, elles n'avaient pas l'obligation de rester dans leur maison à tisser mais pouvaient effectuer des exercices physiques - en particulier la course – ceci dans le but d'en faire des mères robustes. Les garçons, quant à eux, ne devaient porter ni chaussure ni

différents habits mais plutôt un seul vêtement au cours de toute l'année pour en faire des hommes robustes et de fiers soldats. Ils devaient savoir se procurer seuls leur nourriture et même en la volant s'il le fallait, et s'ils étaient pris sur le fait ils étaient fouettés publiquement. A la naissance le garçon était plongé dans du vin pour le fortifier et ensuite était fortement langer, tandis que les filles étaient favorisées à la nudité pour qu'elles sachent provoquer les garçons.

2. L'abandon d'enfants

Ceci faisait partie de la vie quotidienne. C'était un acte qui n'avait rien de honteux.

Les hommes et les femmes avaient pratiqué l'abandon d'enfants au cours de l'Antiquité sans que cela soit punissable par la loi, sans que cela soit un crime ; « La famille ancienne était prolifique, les enfants ne coûtaient guère » ; « ils retenaient si peu l'attention qu'il n'y avait pas lieu de calculer leur nombre ». L'Antiquité était en fait une société peu féconde et qui paradoxalement méprisait les enfants. Ces derniers étaient soit obligés à toutes les complaisances s'ils étaient esclaves, soit devaient suivre un véritable et difficile dressage s'ils étaient libres. Il ne faut pas oublier - et de nombreux écrits le prouvent - que l'infanticide, l'abandon des nouveaux-nés ou les sévices étaient chose naturelle donc non criminelle. Alors de dire que les Anciens étaient insensibles, cruels, nous pourrions le croire, et pourtant cela n'était pas vrai, car de nombreux textes littéraires et socio-culturels sont là pour nous le prouver. Ainsi, nous avons découvert que l'« abandon » était en fait appelé « exposition », un procédé qui n'avait pas pour finalité la mort de l'enfant abandonné. Cette pratique familiale à cette époque était très répandue et nous la retrouvons dans de nombreuses tragédies grecques ou latines (de Plaute ou de Térence) ainsi que dans des légendes ou mythes. Cependant ces pièces relevaient moins de la réalité des faits que de la manière dont elle avait été perçue. Dans la mythologie, on ne mourait pas d'être abandonné et de nombreux héros mythologiques en sont la preuve. Il faut aussi savoir que l'abandon ne rompait pas les liens familiaux ou de paternité et c'est ainsi que des enfants abandonnés restaient fils d'un dieu ou bien d'un grand homme. Nous en avons la preuve dans la mythologie avec Zeus, le roi ; son frère Poséidon, maître des terres et des mers ; son fils Apollon, archer, prophète et purificateur. Tous ces enfants étaient souvent promis à de grandes œuvres ou à de grandes destinées tel Œdipe, Pâris l'amant de la belle Hélène. Ces enfants d'illustres hommes emplissaient les œuvres de ce temps mais ils n'y étaient présents qu'à partir d'un certain âge.

En quoi consistait donc l'abandon ou l'« exposition ». Tout d'abord les enfants étaient déposés dans des pâturages ou jetés à l'eau et le plus souvent ce sont des bêtes sauvages (des louves, des ourses, ou des biches) qui les recueillaient (l'histoire de Romulus et Remus élevés par une louve furent les fondateurs de Rome).

Cependant il faut savoir que les garçons étaient moins enclins à l'abandon car que la famille soit pauvre ou riche, elle préférerait garder un garçon plutôt qu'une petite fille. Il faut remarquer que la mythologie faisait l'apologie de garçon abandonné, alors que les filles y étaient beaucoup moins représentées. Elles ne devenaient que très rarement des héroïnes et cela provenait certainement de la culture, de l'éducation que l'on donnait aux filles qui était différente de celle des garçons.

Comme nous pouvons le remarquer nous sommes dans le domaine des légendes et il est facile de s'imaginer que l'avenir des ces enfants abandonnés n'était pas aussi rose comme il peut l'être dans ces légendes. D'ailleurs pour avoir confirmation de notre constat, il suffit de lire quelques comédies attiques où les gens étaient montrés au naturel et non embellis comme il était de coutume dans les tragédies.

3. Le cérémonial de l'exposition

La décision de l'abandon est en régulier prise par le père car moins proche de l'enfant - peut être du fait qu'il ne participe pas à l'accouchement. Ainsi avant la dite naissance de l'enfant ou un peu avant, le père donne l'ordre d'exposition mais c'est aux femmes de l'exécuter. Beaucoup de femmes ne se privent pas de cacher à leur mari la vérité et de changer la destinée du nouveau né. Le père prononce les paroles : « qu'on le fasse périr » ce qui signifie : « faites le exposer ». L'accouchement est supervisé par une sage-femme qui se doit de couper le cordon ombilical et d'examiner l'enfant. Il s'ensuit le rituel du frottement au sel qui a pour but d'écarter les mauvais esprits. Suite à cela la sage-femme sèche l'enfant. C'est à ce moment là que le père fait instaurer son pouvoir, c'est-à-dire s'il veut garder l'enfant, la sage-femme lave l'enfant et le linge ce qui est un acte de reconnaissance. Si le père ne veut pas de cet enfant on le laisse dans l'état où il est c'est-à-dire sans bain, avec son vernix ce qui va le protéger et le nourrir mais on le pare aussi de bijoux, de breloques et d'amulettes. Ces effets sont personnels car c'est grâce à eux que l'on peut reconnaître les véritables parents de cet enfant. Cet acte a une double importance car cela empêche que le père ne couche avec sa fille ; l'inceste est une chose impardonnable en ces temps-là. Ensuite ce nouveau né abandonné est disposé dans un pot ou un récipient, ceci dans le but de le protéger et lui donner la possibilité de rester plus longtemps en vie et par conséquent d'être sauvé par quelque autre personne. Ce qui est remarquable c'est que le père n'a pas obligation de vérifier si son ordre a bien été suivi.

Le lieu et l'heure où l'enfant est déposé peuvent être choisis. Ainsi il peut l'être dans un endroit fréquenté et lui donner plus de chance d'être vu et donc recueilli. Souvent l'esclave qui a emporté l'enfant reste aux aguets pour découvrir qui va prendre l'enfant et s'il est débrouillard il peut lui-même le vendre à celui qui en offre le plus. Il y a aussi la possibilité que l'enfant soit déjà d'une certaine façon « réservé » ou « retenu avant sa naissance par une femme. Ce sont majoritairement des femmes qui ne peuvent avoir d'enfants et

qui le cachent à leur mari. Elles s'offrent ainsi cette possibilité d'être mère par ce genre de subterfuge. Aristophane annonce même : « je connais une femme qui a prétendu être dans les douleurs pendant 10 jours – le temps qu'elle se paye un enfant. Son mari trottait acheter des produits pour activer l'accouchement. Quant à l'enfant, une vieille l'apportait dans un pot, un rayon de miel dans la bouche pour qu'il ne crie pas ». Puis on présentait le nouveau-né et l'on faisait croire au père que cet enfant était de lui « Un lion ! C'est un lion qui t'est né ! C'est tout ton portrait ; non, rien n'y manque, et surtout sa petite queue est pareille à la tienne, serrée comme une pomme de pin ! » Il faut savoir que ceci était une chose fréquente à Athènes au cours du IVe siècle avant J.C.

L'avenir de ces enfants exposés n'était pas à envier le plus souvent car ils étaient aussi un bon moyen de s'approvisionner en esclaves. Lorsque les propriétaires étaient en pénurie d'esclaves on se permettait même d'enlever les enfants à leurs parents ou à leur nourrice pour ensuite être revendus à des gens peu scrupuleux.

Il n'y a pas que les pères qui abandonnaient leurs enfants, il y avait aussi des jeunes filles qui ne pouvaient épouser leur galant, des courtisanes ou des concubines en liaison avec un Athénien. Cependant l'acte d'abandon est le plus fréquent chez les Athéniens, les vrais citoyens de la cité, qui par mérite de s'appeler « citoyen », se devait en tant que parents n'avoir qu'un seul enfant unique qui devenait le seul héritier. Le coût de la dot pour les filles ainsi que le coût de l'éducation pour les fils est aussi une bonne raison. Les parents préféraient plutôt abandonner leur enfant que de mal l'élever.

Cet abandon, quoi qu'il en soit est effectué dans la douleur et reste cependant inhumain que cela soit par le mari que par la femme qui met cet enfant au monde. L'exposition n'est en fait pas un problème moral mais plutôt un trouble affectif.

Au cours des siècles, les choses ont changé. Ainsi au IVe siècle lorsque l'Empire est devenu chrétien, cette coutume de l'exposition a été condamnée donc interdite par la loi. Cependant, elle ne s'est pas arrêtée immédiatement, et ce n'est qu'au cours du IIe siècle que l'on a pu noter une régression progressive de cette pratique grâce au stoïcien Hiéroclès : « *Il est en un certain sens naturel, et c'est une conséquence du mariage, d'élever tous les enfants qui naissent ou du moins la majorité d'entre eux.* »

Les associations religieuses adoptèrent à cette politique et répandirent par la suite le respect de la personne de l'enfant et même il est noté au IIe siècle ap. J. C. que le règlement des associations dionysiaques (adorateur de Dionysos, dieu de la vigne mais aussi dieu-enfant) place l'exposition en tête des causes d'impureté et elle entraîne une mise à l'écart de 40 jours.

En 374 ap. J.C, une loi impériale décrète que celui qui expose son enfant encourt une condamnation capitale et perd la puissance paternelle. Mais cela ne veut pas dire que la population ne poursuivait pas cette pratique, en particulier dans le cas de malformation du nouveau-né, de rejeton, de manque

de nourriture ou d'argent. Les parents continuaient à vendre leurs enfants à des faiseurs d'esclaves qui les déportaient et les asservissaient au loin. Ce n'est qu'au VIe siècle que Justinien interdisait définitivement l'exposition. Il faut savoir qu'il y a également un autre aspect à l'exposition, celle qui était appelée « oblation ». Ainsi des enfants étaient offerts à la protection des dieux, c'est-à-dire étaient offerts à l'église.

4. L'adoption

L'adoption romaine ne doit pas être comprise comme celle que nous connaissons aujourd'hui. Elle est toujours envisagée en tant qu'intérêt pour le père adoptif. De plus, le rapport entre le fils et le père adoptif est très rarement une relation émotionnelle de soin ou d'éducation ou encore de protection. Voyons maintenant les conditions. Tout d'abord :

- elle n'était jamais le fait d'un couple, mais toujours d'un homme seul, du chef de famille, qui peut exclure cet enfant de sa descendance en le donnant en adoption à un autre chef de famille ou introduire dans sa propre famille un membre étranger ou un membre de son entourage ;
- ce n'est pas uniquement un jeune enfant qui était adopté mais cela pouvait aussi être un adulte ;
- elle ne se fait pas dans la confidentialité et l'anonymat mais mettait souvent en face l'un de l'autre le père par le sang et le père adoptif. Donc l'adoption est moins comprise comme une rupture que comme un lien de solidarité entre deux familles ;
- il était possible d'adopter son neveu ou son petit-fils donc d'adopter des membres de sa famille ;
- l'adoption est une chose qui n'est permise qu'au citoyen, elle ne l'est pas aux esclaves ou aux étrangers, ni d'ailleurs aux femmes.

Il y a deux procédures d'adoption ; l'« adoptio » pour un enfant encore soumis à l'autorité d'un chef de famille et l'« adrogatio » lorsque le futur adopté est lui-même un chef de famille. S'il l'on voulait rompre un lien entre un père naturel et un fils, l'adoptant devait déclarer par 3 fois en tenant la main de celui qui allait devenir son fils qu'il détenait désormais sur lui la puissance paternelle. Dans le cas d'une fille, ceci n'était déclaré qu'une seule fois.

Après ces rites privés, il fallait accomplir des formalités publiques devant le magistrat administratif.

L'adoption est donc un substitut de la filiation naturelle mais aussi un moyen efficace de modifier le statut social d'un individu : par ce procédé il était possible, par exemple, de faire d'un esclave un homme libre et même un citoyen.

La présence des enfants dans les œuvres littéraires et particulièrement dans les tragédies grecques ou romaines est notable mais cependant elle n'est pas primordiale. Ils n'en sont pas les protagonistes mais par leur mort ils ne sont juste qu'un moyen horrible d'assouvir certaine vengeance. La pièce *Médée* de Sénèque qui sera ensuite reprise par Corneille en est un pur et cruel exemple. Il en est de même avec *Thyeste* de Carcinus puis de Sénèque qui sera reprise ensuite par Monlégon (1638). Cette mort cruelle des enfants au cours de siècle sera adouci et ainsi Sénèque conserve le thème de la mort cruelle des enfants mais y introduit toutefois une modification : le sacrifice des enfants fait par Atrée sur un autel est transformé en un doux empoisonnement.

II. Au cours du Moyen Age

La représentation des enfants dans la littérature antique est insuffisante, à peine perceptible et il en est de même dans celle du moyen âge qui est imprécise. La définition de la notion d'enfant et d'enfance est quasiment absente et varie en fonction des contextes littéraires et historique. Il n'est donc pas surprenant de rencontrer des auteurs qui se servent du même terme pour désigner à la fois un enfant et une jeune adulte.

« L'enfant est le grand absent de l'histoire » écrivent avec quelque exagération Danièle Alexandre-Bidon et Monique Closson que cela soit dans l'histoire à proprement dite mais aussi dans l'histoire littéraire. En fait il y a des enfants mais ce ils ne sont pas les sujets principaux. Ils sont le plus souvent assez marginaux. De nombreux textes médiévaux ne font que mentionner des enfants par exemple dans des énumérations. Les enfants sont toujours en présence avec d'autres personnes qui sont considérées comme des êtres faibles, comme des femmes ou des vieillards. Dans la littérature médiévale, l'homme est rarement saisi en sa fonction de père : Les épopées qui présentent des chevalier en arme se prêtent mal à des développements de la vie privée des héros, sur la progéniture de ce dernier. Il en est de même dans la poésie épique mais aussi dans les fabliaux qui se basent sur les affaires domestiques et là, à nouveau, le rapport père-enfant est très rare. En fait dans la majorité des cas, l'univers des artistes et des poètes est un univers adulte et donc se prêtent mal à la présence des enfants. L'unique point où cette présence se fait remarquer c'est lorsque cet enfant est un futur héros ou le représentant d'une grande lignée. Nous voudrions cependant ajouter un point ; l'absence notable des enfants dans la littérature médiévale ne veut pas dire que la place des enfants au Moyen Age ait été sans importance et que l'intérêt des adultes pour eux ait été faible. En fait les traités consacrés à l'enfant n'apparaissent qu'au cours du XIIe et XIIIe siècles et ce n'est qu'à partir de ce moment que l'on peut parler de « découverte de l'enfance ». C'est le début d'une relation qui aboutira à « l'enfant -roi » période de grande importance et de bouleversement social.

Durant la période médiévale, l'enfant « était très tôt vu comme un petit homme ou plus exactement comme une personne qui perdait de sa particularité

pour endosser celle d'un adulte ». L'attitude des adultes envers cette personne était plus du domaine de l'amusement, aussi dans de nombreux écrits nous trouvons l'enfant assimilé à un petit animal amusant plus qu'à autre chose.

Au Moyen Age, l'enfant appartenait bien plus à la communauté qu'à sa famille naturelle d'ailleurs c'est cette première qui le socialisait.

Le souci éducatif apparaît aussi à cette période mais celui-ci reste cependant dans sa primauté c'est-à-dire à une éducation qui ressemble bien plus à du dressage en passant par des méthodes brutales. Les hommes continuaient à considérer l'enfant comme une chose fragile mais pleine de vices, voire même gênante et qui lui rappelait sa triste condition d'homme. Il a fallu attendre la fin du Moyen Age et les débuts de la Renaissance pour que la condition de l'enfant en tant que telle soit changée et que l'enfant apparaisse dans des encyclopédies, des traités de médecine, des écrits et chez les clercs. Nous notons l'existence de traités pédagogiques en latin et en langue vulgaire où l'enfant est traité en tant que *puerulus*, *puer*, *infans*, *juvenis*, *juventus*, *impubes* voire *adolescens* ; termes qui ne sont pas précis sachant qu'à cette époque l'enfance est une période indéfinie qui va de la naissance à la puberté. Une tentative de classement a été faite que nous pouvons trouver dans les écrits de Isidore de Séville. C'est une sorte de périodisation antique qui distingue ou partage la vie de l'homme par tranches de sept ans :

1. la petite enfance dite « *infantia* » va de la naissance à 7 ans : période dépeinte sous des couleurs sombres d'un petit homme emmailloté qui selon les écrits, est soit une chose négative soit une chose positive et même obligatoire dans le sens où elle sert à la bonne constitution de l'enfant. C'est aussi une période où la nourrice a une place prépondérante en remplacement de la mère et cela sous-entend que celle-ci doit être très bien choisie. Cette période de petite enfance est capitale pour la santé physique et morale de l'enfant.
2. de l'enfance proprement dite, appelé aussi « *pueritia* » de 7 à 14 ans. Nous appelons aussi cette période ; l'âge de raison où l'enfant peut apprendre à lire et à écrire mais aussi à obéir.

Ce qui est intéressant à voir c'est que la place de la mère gagne en importance et ainsi nous pouvons voir que la femme médiévale, plus particulièrement dans les milieux aristocratiques joue un rôle prépondérant et son influence est notoire que cela soit chez les garçons ou chez les filles. Malheureusement les écrits restent encore très vagues en ce qui concerne les filles et très souvent lorsque l'on parle de l'enfance ou de l'éducation c'est le sexe masculin qui domine. De parler d'antiféminisme n'est pas de cours ici, nous notons que c'est beaucoup plus un oubli et les clercs de cette époque mentionnaient bien que l'éducation n'était pas une chose sexuée.

Dans les milieux populaires où le petit peuple est confronté à la faim, le froid, la pauvreté et la maladie, l'enfant se trouve être la première victime. Les parents ne font pas d'enfants en grand nombre contrairement à ce qu'on aurait pu le croire et comme nous le voyons actuellement dans les pays du Tiers Monde. Les femmes se font avorter et si l'enfant doit cependant naître on n'hésite pas à le tuer. L'infanticide reste l'un des pires fléaux de cette époque mais est compréhensible du point de vue de la condition de ces gens. La christianisation a trouvé cependant une solution à ce fléau par l'abandon des enfants qui seront ensuite recueillis par les églises. Les orphelinats se multiplient et des monastères accueillent ces enfants qui plus tard se transformeront en *nursery*. (Nous noterons que ces *nurseries* vont imposer l'accueil d'enfants qu'à partir de l'âge de 7 ans. Cependant les conditions de vie de l'enfant ne sont pas à envier car des exploitations de toute sorte sont notées. L'enfant doit mendier, s'exhiber s'il est né avec des difformités, c'est ainsi qu'ils rapportent de l'argent dès leur plus jeune âge (de 7 à 9 ans).

Le Moyen Age va être une période bien différente de la civilisation romaine où l'enfant devait le plus rapidement possible passer du stade d'enfant à celui d'adulte ; à présent nous parlons bien d'enfance. Il est facile de comprendre que la christianisation va jouer un rôle prépondérant dans ce processus, l'innocence de l'enfant faisant le rapport avec le Christ qui avait aimé les enfants. Le baptême va prendre une grande importance pour pouvoir sauver l'âme de ce petit être et les parents vont être forcés de baptiser leur enfant quelques jours après sa naissance. L'enfant devient un être privilégié, un intermédiaire entre l'homme et la Divinité car il est pur, semblable à un ange du moins jusqu'à sa puberté.

La modernité qui distingue le Moyen Age de la période antique est dans le fait que nous trouvons des plus en plus de pères qui s'impliquent dans l'éducation mais aussi dans la partie la moins noble de l'enfance celle de langer, de donner le bain, de nourrir et de veiller à l'enfant en cas de maladie. Nous dépassons donc le stade de société idéale où le chef de famille ne devait montrer aucune tendresse envers son enfant pour une société où le père est plus proche et où une véritable complicité dans le jeu et le travail s'installe entre eux. Le père maintenant possède un rôle de « réprimandeur » (sans être un bourreau) mais aussi d'instructeur.

III. Au cours de la Renaissance, du XVIIe et XVIIIe siècles

Dans la littérature de la Renaissance, Rabelais a parodié et même inversé le topos des enfances héroïques dans la description qu'il fait de l'enfance exubérante et gigantesque de Gargantua. Ainsi les traits caractéristiques de l'enfant qui sont la sensualité et la fantaisie, le goût du jeu, une immense joie de vivre dans le moment, sont amplifiés et étalés dans ses écrits. Il propose une éducation universelle et totale avec un développement harmonieux du corps, de tous les sens, de la dextérité physique et manuelle, mais

celle-ci sera sensiblement restreinte et intellectualisée par les humanistes de la seconde moitié du XVIe siècle, notamment par Montaigne. Ce dernier plaide, il est vrai, pour une instruction appropriée à l'enfant et à la démarche particulière de son esprit mais sans oublier que cet auteur a ouvertement exprimé son aversion pour les petits enfants qui n'ont encore ni forme reconnaissable ni âme personnelle.

Au XVIIe siècle, on ne trouve plus guère l'enfant comme personnage littéraire pittoresque ou symbolique, mais l'établissement des écoles s'accompagne d'un courant toujours croissant de réflexions et d'ouvrages pédagogiques. La Bruyère se permet même de dire que « les enfants sont hautains, dédaigneux, intempérants, menteurs dissimulés... »¹ et La Fontaine ajoute : « doublement sot et doublement fripon », « cet âge est sans pitié »², on commence pourtant à l'observer de plus près avec un intérêt tantôt bienveillant, tantôt inquiet, afin de savoir quelle méthode d'éducation parviendra le plus sûrement à faire du petit sauvage un honnête homme.

Beaucoup d'enfants viennent au monde mais très peu passent le cap des premiers jours après leur naissance. Des craintes de dépeuplement sont notables et cela jusqu'au XIXe siècle. Par espoir de pouvoir limiter la mortalité infantile, de nouveaux procédés vont être instaurés et ils se trouvent être principalement dans le métier d'accoucheuse. L'Etat veut jouer un rôle important en ce qui concerne la démographie du pays.

Très souvent ce sont les connaissances de la matrone qui sont mis en cause et l'accouchement nécessite des connaissances bien plus poussées que celles qui étaient offertes par la matrone. Au XVIe et XVIIe siècle on avait même peur des accoucheuses qui étaient souvent accusées de sorcellerie. En effet, il n'était pas rare qu'elle soit proche de la femme qui accouchait et même l'aidait en riant avec elle lors de la phase de libération. Viendra ensuite l'époque de la sage-femme qui sera formée dans des cours ouverts et soutenus par le gouvernement. Ce qui fait que la proximité de la sage-femme et de la femme qui accouche est mis en péril car on les éduque à en être déliée. Elle est même soumise à des obligations de dénonciation en cas d'avortement, de pratiques de magie et de sorcellerie. La discrétion devient aussi une chose prépondérante. La sage-femme acquiert le statut d'une professionnelle de l'accouchement. Viendra aussi l'époque de l'accoucheur c'est-à-dire d'un homme médecin spécialisé dans le domaine qui de la ville se déplace vers les villages. Le cas de la femme enceinte et prête à accoucher devient un objet clinique. Il faut comprendre que ce changement pour les gens du petit peuple est considérable et ce métier restait encore dans leur esprit un métier de femme et non d'homme. Donc il ne faut pas s'étonner que les femmes pendant le processus de travail faisaient plus facilement appel à une voisine ou à une parente, qu'à un accoucheur. On attendait de cette personne dite « l'accoucheuse » d'être toujours aux aguets et de répondre très rapidement à

¹ La Bruyère, « De l'Homme », in *Les Caractères*.

² La Fontaine, *Fables*, IX, v ; X, ii.

l'appel, ce qui supposait le besoin d'une telle présence dans les villages et dans les bourgs. On l'appelle d'ailleurs à cette époque « la bonne mère » ou encore « la mère sage » ce qui rappelle notre terme de sage-femme ; elle doit être plus âgée ou du moins ne plus avoir d'enfants en bas âge. Avec les années, cette action devient une profession, ce qui est mal accepté par les milieux ruraux qui estiment que l'accouchement est un acte naturel et que les sages-femmes ne devraient pas faire payer leur service. Leurs uniques rémunérations et frais d'honoraire sont l'échange de service ou l'entraide.

Au XVIIe siècle, les enfants ne sont encore que des petits animaux dégoûtants qui sont trempés d'urine, qui hurlent à tue-tête, qui se couvrent facilement de rougeurs et qui ont constamment faim, aussi il est facile de comprendre que le but de chaque parent est d'amener ce petit animal le plus rapidement possible à l'âge adulte. Cet animal « inachevé », encore fragile devait être protégé et évolué physiquement comme il se doit. Donc il était emmaillotté, bras et jambes dans le prolongement du corps, pratique qui subsistera jusqu'au XVIIIe siècle. Il est surprotégé, jamais laissé nu, ni baigné à grande eau car selon certains connaisseurs la crasse lui sert de protection sans oublier de laisser quelques poux sur la tête dans le but de sucer le « mauvais sang ». Il est aussi allaité à la demande jusqu'à l'âge de 2 ans environ.

Au cours du Siècle des Lumières, les mentalités et les comportements envers les enfants vont être modifiés. Ainsi « la famille moderne s'organise en fonction de l'enfant et de son avenir ». Elle en fait d'autant moins qu'ils sont « tout de suite très accaparants ». « En somme, moins on a d'enfants, mieux on les connaît et plus on les aime. » L'infanticide est punissable ainsi que le fait de coucher son enfant auprès de soi, dans son lit, de peur que par inadvertance il s'en trouve être étouffé ce qui est une chose inadmissible.

De la naissance à l'âge de 2 ans, les dangers s'en trouvent être décuplés et l'attention est attirée sur ces dangers.

Nous retrouvons durant cette période la classification qui a été donnée au préalable pour y ajouter celle de 12 à 14 ans, où les garçons et les filles deviennent presque adultes. C'est l'âge de la première communion, de la pleine participation des enfants aux activités des adultes. Le rôle d'éducation familiale reste cependant encore à pourvoir dans le sens où celui-ci est encore effectué par la communauté du village. Cependant l'autorité du père se trouve être renforcée entre le XVI et XVIIe siècle. L'Etat interdit par exemple le mariage des garçons de moins de trente ans et de celui des filles de moins de 25 ans sans l'approbation du père.

La tâche de l'éducation se trouve être revalorisée par l'Eglise et principalement par les jésuites, et tient compte de l'enfance bien évidemment en utilisant des méthodes pédagogiques spécifiques à l'âge de cet enfant. Ce nouveau regard de l'Eglise au XVIIIe siècle passe aussi par la laïcisation provoquée par la philosophie des Lumières qui exalte la raison, la nature et le bonheur de chacun. Nous trouverons ainsi à cette époque de nombreux ouvrages qui parlent de cette nouvelle éducation où l'enfant est un bien

précieux avec ses propres droits et ses propres besoins. Tout ceci va provoquer un nouvel engouement pour une réglementation des activités des nourrices, pour une meilleure éducation des sages-femmes. La famille commence à s'organiser autour de l'enfant et son éducation devient primordiale. Le terme de « qui aime bien châtie bien » est de mise car cet enfant choyé, unique porte toutes les espérances de sa famille et son éducation passe par une vigilance de chaque instant. Ainsi la naissance est voulue et limitée car on doit répondre aux besoins de ce nouveau venu. La mort de l'enfant est de plus en plus ressenti comme un drame familial mais aussi comme celui de la sage-femme qui n'a pas su répondre à la demande.

Au XVIIIe siècle, on reconnaît dans l'enfant « le sauvage parmi nous » et l'on commence à voir en lui un homme naturel qui est opprimé par la civilisation. De là commence le culte de l'enfant qui persiste encore de nos jours. Il est clair que ce modèle d'enfant-roi est une chose qui est beaucoup plus présente dans les classes aisées que dans les classes populaires. Donc au XVIIe siècle l'enfant prend de l'importance dans la communauté familiale par l'intermédiaire des sentiments marqués envers lui par les membres de celle-ci. Cette évolution du sentiment de l'enfance est marquant au XVIIIe siècle mais annonce aussi les bouleversements du siècle suivant où l'image de l'enfant sera plus positive et donc nettement moins pessimiste.

IV. Au cours du XIXe, XXe siècles

Le personnage de l'enfant, en tant que tel, aux côtés de plusieurs autres personnages nouveaux, émerge enfin dans la littérature du XIXe siècle – et pour ne plus disparaître-. On le découvre d'abord dans la poésie et ensuite dans le roman. Après avoir été un comparse pitoyable ou pittoresque, il devient maintenant une figure centrale, et ses visages changeants reflètent non seulement les attitudes délibérées de la société envers ses enfants, l'image de l'homme que propose tel ou tel écrivain, mais aussi la sensibilité mi-consciente d'un individu ou d'une époque.

Pour le Romantisme, l'enfant est soit un être qui nous rappelle un état de grâce qui est perdu à jamais, soit il apparaît comme le sauveur qui nous mènera vers un avenir meilleur. Il est le symbole de la meilleure nature de l'homme et est montré comme un être martyrisé par la société. Mais s'il en est la victime, il est aussi le témoin, le juge et parfois un révolté en puissance. Ces enfants littéraires ont la possibilité de toucher plus profondément les lecteurs.

Au cours du XIXe siècle, le renouveau de la poésie lyrique, la sensibilité et des nouveaux thèmes comme ceux de la famille et des scènes de la vie privée et domestique, s'inspire de l'enfant alors qu'au XVIIIe siècle tout se basait sur les traités de pédagogie. Victor Hugo a écrit des vers sur l'enfance dans son *Feuilles d'Automne* qui sont parmi les plus beaux du XIXe siècle. Ces nombreux poèmes sont vibrants, tendres et nostalgiques et montrent des êtres radieux, ailés, rayonnant de joie et ayant un sourire candide. Peu à peu apparaît

aussi « l'enfant romantique » avec des traits typiques symbolisant un monde idéal et où l'enfant est radicalement différent de l'adulte, bien meilleur que lui, ce qui va à l'encontre de la pensée de Rousseau qui trouve que l'enfant est encore un être imparfait, et faible. Maintenant l'enfant est un être qui ignore le mal, il est pieux, aimant, plein de pitié, de confiance et il semble vivre en harmonie avec la nature. Cet enfant est une sorte d'angelot et cela à plus forte raison que le taux de mortalité des enfants était encore très grand malgré mes gros progrès de la médecine. On porte donc un plus grand intérêt aux enfants. Ainsi au XIXe siècle, l'action de la médecine et le rôle de la sage-femme se trouvent être aussi élargies, dans le sens où elles ne s'occupent plus uniquement de la mise au monde mais doivent aussi s'occuper de l'enfant après sa naissance par sa protection contre les maladies comme la petite vérole et la variole. La sage-femme devient pour l'Etat un instrument de contrôle de la communauté féminine. La forte mortalité infantile (1 enfant sur 4 à la fin du XVIIIe siècle meurt avant l'âge de 1 an et presque 1 enfant sur 5 encore en 1880) impose des pratiques de surprotection de l'enfant. Ainsi l'habitude de couvrir les enfants de vêtements bien chauds, de lui poser un bonnet, de l'emmailloter existe encore.

A l'époque de la première industrialisation, la position de l'enfant se trouve être différente selon la classe à laquelle il appartient. Les enfants aisés se trouvent être mieux protégés que les autres, tandis que les enfants du peuple sont amenés à vivre dans des taudis où les conditions d'hygiène sont désastreuses. Nombreux sont les romans ou écrits qui parlent de leurs conditions. Il suffit de se remémorer le roman *Germinal* d'Emile Zola pour avoir conscience de la position de l'enfance au cours de cette industrialisation. Ces enfants étaient aimés et choyés mais dans le domaine du possible. La faim, l'instinct, le désespoir, la pauvreté faisant loi. Ainsi les enfants en bas âge étaient placés en nourrice car leurs parents travaillaient c'était une nécessité dans ces familles, alors que pour la classe aisée cela semblait être une tradition. Les enfants pauvres se trouvent donc être ballottés entre ces nourrices et leurs parents et sont emmenés dans des endroits où le simple voyage les brises. Donc nombreuses sont les familles qui pour subvenir aux besoins de leur simple existence devaient recourir à la mise au travail et cela dès l'âge de 8 ou 10 ans. Ainsi les filles étaient placées comme domestiques ou comme bergères lorsqu'elles étaient de la campagne. En ville, le travail des enfants était très divers : il y avait partout le travail dans les mines de charbon, où ils étaient très demandés car leur petite taille ; très appréciée pour se faufiler dans les boyaux ou pour tirer des chariots, ou encore dans les métiers du tissage, où ils passaient sous les machines pour pouvoir les nettoyer ou rattacher des fils. Les industriels appréciaient cette main d'œuvre car elle leur revenait moins chère car ils étaient moins payés. Cependant cette activité va être réglementée au cours du XIXe siècle. Ainsi, en France, par la loi du 22 mars 1841, le travail est interdit aux enfants de moins de 8 ans ; il est limité à une durée de 8 heures par jour pour les enfants de 8 à 12 ans et limité à une durée de 12 heures pour les

12 à 16 ans. Le travail de nuit leur est aussi interdit. Plus tard la loi de 1872 fixe l'âge d'admission en usine à 12 ans pour une durée de 6 heures de travail. Sans oublier que par la loi Ferry, les enfants sont cantonnés à l'école primaire, gratuite et obligatoire jusqu'à l'âge de 13 ans ce qui est une véritable révolution en ce qui concerne le statut et la condition de l'enfant. Il est à noter également que le fœtus à partir du sixième mois se voit affublé d'une existence juridique. On ne sait pas grand-chose des liens entre les parents et les enfants des classes défavorisées mais on peut se douter que ceux-ci sont plus durs et plus contraignants car le XIXe siècle est le siècle où le travail des enfants est devenu banal, généralisé et donc nécessaire.

Les lois du XIXe siècle instaurent aussi une prise en charge de l'enfant par l'Etat. Ainsi si un père est violent avec son enfant, ce dernier peut lui être destitué (loi votée en 1889) et être pris sous tutelle privée ou de l'assistance publique. Cette institution prend aussi en charge les enfants abandonnés qui se comptent malheureusement encore en grand nombre du fait de l'accroissement de la population en Europe.

* * *

Il faut attendre la première moitié du XXe siècle pour que l'enfant devienne un sujet de droit à part entière. C'est en 1989 qu'une « Convention des droits de l'enfant » reconnaît la position de l'enfant dans les sociétés contemporaines. La contraception généralisée au XIXe et XXe siècles fait que l'enfant est désiré donc plus rare, plus cher et plus individualisé. Il suffit de voir ce qu'a fait l'industrie textile pour ces enfants. Et encore à partir des années 1920, le sexe est devenue chose importante dans le sens où les garçons et les filles ne s'habillent plus de la même façon ni dans la même couleur. La chose va tellement loin que même les accessoires, les jouets les chambres doivent indiquer le sexe de l'enfant. Le développement, l'éducation, les soins que l'on apporte à cet enfant sont les thèmes majeurs de nombreuses recherches et publications. L'intérêt pour l'enfant va grandissant ce qui fait qu'au XXIe siècle les sciences relatives à l'enfant explosent et produisent continuellement des connaissances nouvelles sur le fonctionnement de son intelligence, de ses affections. Il est devenu un objet de recherche mais surtout un bien précieux pour le ou les parent(s), il est désiré ce qui rend la position des mères du XXIe siècle assez difficile. Comment être une bonne mère lorsque l'on doit travailler, et en même temps répondre aux demandes et contraintes de la présence d'un enfant dans son foyer ?

Снежана ПЕТРОВА

(Резиме)

Нашето истражување се основа на дефинициите и гледиштата што ни ги дават Грците и Римјаните во Античко време за поимите *действо* и *деца* и нивното отсуство/присуство и развивање во француски социо-културни и литературни дела се до 20иот век.

Соња ВИТАНОВА-СТРЕЗОВА

**КОЛОНИЈАЛНИОТ ДИСКУРС ВО РОМАНОТ
РОБИНЗОН КРУСО ОД ДАНИЕЛ ДЕФО:
ИДЕНТИТЕТОТ КАКО ИДЕОЛОШКИ КОНСТРУКТ**

Клучни зборови: колонијален дискурс, супериорност, инфериорност, идеолошки конструкт, евроцентрично Јас, другиот, британски империјализам, колонијализам, алтеритет, субјективитет.

Европскиот модерен колонијализам започнува со епохата на откривање и истражување на новите територии во Африка, Северна и Јужна Америка, Азија и Океанија во петнаесеттиот век кога Европејците ја испрцуваат новата географска карта на планетата и поставуваат истурени трговски станици во земјите од новиот свет. Овие трговски станици постепено се преобразуваат во колонии – територии освоени од европските колонизатори кои во нив воведуваат своја политичка, економска и културна доминација. Периодот на колонијализмот е обележан со целосна политичка превласт на колонизаторите кои вршат економска експлоатација на колонизираниите земји, го искористуваат домородното население како работна сила или ги претвораат домородците во предмети со кои може да се тргува.

За разлика од Португалија и Шпанија, Британската империја своите колонијални практики ги започнува подоцна кон крајот на шеснаесеттиот и почетокот на седумнаесеттиот век. По победата над Наполеон во 1815 година, Британската империја станува најголема колонијална сила во светот чија колонијална превласт трае цел еден век. Британскиот колонијализам опфаќа долг период сè до годините по Втората светска војна кога започнува процесот на деколонизација со прогласувањето независност на колонизираниите земји – процес кој навлегува во втората половина од дваесеттиот век.

Колонијалните практики на Британската империја, исто како и тие на другите европски колонијални и империјалистички сили, главно се сведуваат на односот супериорност – инфериорност, при што британските колонизатори се во надредена положба додека поробеното домородно население е во подредена. Ваквата бинарна опозиција на супериорност - инфериорност е основно обележје на колонијалниот дискурс во литературата на западните автори која се однесува на периодот на колонијализмот,

при што првиот елемент на опозицијата е во хиерархиски однос кон вториот. Колонијалниот дискурс ја отсликува примарноста на белите колонизатори што произлегува од супериорноста на нивната цивилизација која е во надредена положба во однос на примитивноста на домородната територија, заедница или население кое ја претставува другата, второстепена раса. Функционирајќи преку двата елементи на опозицијата, колонијалниот дискурс го потврдува првиот елемент преку релацијата *Јас* наспроти *груѓиоџи*. *Јас* ја артикулира евроцентричноста, примарноста, есенцијалноста на белиот човек од Западот. Наспроти *Јас*, *груѓиоџи* стои за алтеритетот, различноста на домородецот и домородната територија но бидејќи *груѓиоџи* отстапува од нормата, тој постанува секундарен, второстепен и инфериорен во споредба со белиот човек. Колонијалниот дискурс постојано го истакнува јас-идентитетот на човекот од белата раса. Домородецот како *груѓиоџи* е согледан со очите на белиот човек кој секогаш одново ја потврдува и афирмира примарноста на Европеецот. Погледот на светот на домородецот отсуствува бидејќи тој е секундарен, второстепен и мора да се обликува според калапот на белиот човек. Христијанството, јазикот, облеката и храната на Европеецот се придобивки на белата цивилизација кои црниот домородец мора безусловно да ги прифати за да го потврди и афирмира јас-идентитетот на колонизаторот.

Во своето најзначајно дело *Ориентализам* Едвард Саид ја открива „суптилната и постојана евроцентрична предрасуда против арабо-исламските народи и нивната култура“. Според Саид, традиционалните претстави на западните автори за Истокот се погрешни бидејќи тие повторно служат за потврдување и само-афирмација на колонијалните и империјалистички амбиции на белиот човек.¹ Поентата на Саид има универзално значење и може да се сфати генерално во контекст на претставите на колонизаторите за колонизираниите. Во овој контекст, иако британското колонијално освојување не е ограничено само на исламските територии и народите од Истокот, британскиот колонијален дискурс исто така ја отсликува таквата евроцентрична предрасуда кон сите колонизирани територии и население.

Во 1719 година Даниел Дефо го објавува својот славен роман *Робинзон Крузо*. Темата за човекот на пустиот остров кој се бори со природата за да опстане брзо наидува на универзално прифаќање од читателската публика на сите континенти во светот. Меѓутоа, надминувајќи ја оваа тема, романот исто така го презентира и колонијалниот дискурс на Западот. Суштински карактеристики на колонијалниот дискурс во романот се супериорниот или надреден однос на британскиот бел човек наспроти инфериорноста на домородецот или на дивниот нецивилизиран свет на пустиот остров, како и евроцентричноста изразена преку раскажувањето кое се одвива во прво лице еднина. Ваквата раскажувачка постап-

¹ (мој превод) Edward Said, *Orientalism*, New York: Vintage Books, 1979, p. 12.

ка го разоткрива привилегираниот хиерархиски однос на *Јас* наспроти *другиот*.

Дефо го датира дејствието на романот во седумнаесеттиот век - период кога британската империјалистичка и колонијална експанзија е веќе започната. Всушност поморските авантури на главниот лик Робинзон Крусو започнуваат во втората половина од седумнаесеттиот век или поточно во 1651 година кога тој прв пат испловува. Пред да заврши на пустиот карибски остров, Робинзон Крусо уште во текот на претходните доживувања во Северна Африка станува гласноговорник на колонијализмот, иако иронично и самиот е предмет на трговијата со робови. Тој е белиот заробеник на пиратитет во Сали меѓу неколкуте црни момчиња кои ја делат истата судбина. Кога успева да побегне, пред да го ослободи црното момче Зари со исламска вероисповед, тој му се обраќа: „Зари, ако си ми верен, ќе те направам голем човек“.² Од момчето бара да му се заколне пред Мухамед дека ќе му биде верен. Зари се заколнува и навистина му е верен сопатник додека пловат покрај африканскиот брег. Кога португалскиот капетан ги качува на својот брод, наместо да го направи голем човек, Крусо го сведува Зари на предмет кој може да се продаде, исто како и бродот за пловидба. Зари кошта шеесет шпански долари и вреди помалку од бродот кој Крусо го продава за осумдесет долари. Како благодарност за лојалноста на Зари кон него, Крусо својата „добрина“ ја изразува склучувајќи договор со португалскиот капетан кому му го продава Зари. Капетанот се согласува да го ослободи момчето од ропство откако тоа ќе помине десет години во негова служба но само доколку Зари постане христијанин. Така, исламската религија на момчето, на која Крусо се повикува кога бара лојалност од него, сега станува непожелна бидејќи е различна од стандардот на Западот. Кога Зари „своеволно“ го прифаќа договорот, Крусо задоволно заминува за Бразил. Со својот супериорен однос кон црното момче кое му се обраќа со „господару“, иако обајцата претходно ја делат истата судбина како робови на пиратите, како и со имплицираниот став кој останува необјаснет дека момчето мора да се преобрати во христијанската религија, Робинзон Крусо, како што вели Џојс, навистина постанува „симбол на британското освојување“ и „вистински прототип на британски колонизатор“.³

Колонијалниот дискурс во романот *Робинзон Крусо* се манифестира и преку раскажувачката постапка на Дефо. Раскажувањето во прво лице еднина постојано го истакнува јас-идентитетот на белиот човек од Западот. Гледната точка од која се одвива раскажувањето е таа на белиот човек. Евроцентричното јас-раскажување ја елиминира гледната точка на домородецот кој е *другиот* согледан со очите на белиот човек. На овој начин, вистинската слика за домородното население е заменета со деро-

² (мој превод) Defoe, Daniel, *Robinson Crusoe*, London: Penguin Books, 1994, p. 28.

³ Bloom, Harold, "Daniel Defoe" by James Joyce in *Robinson Crusoe*, New York: Chelsea House Publishers, 1995, p. 11.

гативните претстави на западниот бел човек за домородците. Така, луѓето со црна боја на кожата со кои Крусо тргува додека заедно со Зари пловат покрај африканскиот брег се пријателски настроени кон него. Сепак, тоа не го спречува Крусо дерогативно да ги нарекува „црчишта“.⁴ Всушност овој термин како означител за човекот со црна боја на кожата останува во општа употреба се до втората половина на дваесеттиот век.⁵ Подоцна, кога ќе постане сопственик на плантажи со шеќерна репка и тутун во Бразил, без никаква грижа на совест, Крусо ќе ги повика колегите плантажери да му се придружат во несудената пловидба до африканскиот брег каде многу лесно за ситници како „монистри, играчки, ножеви, ножици...“ може да се купат не само „заби од слон“ или „златна прашина“ туку и „црчишта“ кои потоа би биле искористени како ефтина работна сила на плантажите во Бразил.⁶ Така, „пријателски настроеното“ домородно население од афричкиот брег од трговски партнер станува предмет на трговијата со робови. Покрај тоа, западниот бел човек, одбивајќи да ја прифати различноста на *другиот*, се обидува да го моделира и пресоздаде домородецот според стандардите на Западот. Во овој контекст несреќното момче Зари, кое е исто така предмет на трговијата со робови, мора да го прифати христијанството доколку сака по десет години да биде ослободено од ропство.

Нигерискиот автор Чинуа Ачебе тврди дека сликата за инфериорноста на домородецот се исцртува и преку целосното отсуство на неговиот глас или, во ретките случаи кога домородецот зборува, преку неговиот неартикулиран и граматички неправилен јазик.⁷ Така во *Робинзон Крусо*, дијалозите речиси целосно отсуствуваат од праволиниското раскажување. Ретките куси непрекинати искази на Зари на неправилен англиски јазик се јасно издвоени од течниот, прецизен и логичен јазик на раскажувачот⁸: „...Јас убијам! Ќе ме изеде со една уста“; мислеше во еден залак.⁹ На ваков начин гласот на домородецот служи само да го истакне супериорното праволиниско и реалистично јас-раскажување на белиот човек кое е засновано на разумни факти и аргументирани детали особено кога се опишуваат прецизни наутички ситуации:

⁴ (мој превод) *RC*, pp. 34-35.

⁵ Во педесеттите и шеесеттите години од дваесеттиот век во текот на Американското движење за граѓански права некои африканско-американски лидери во САД се спротивставуваат на користењето на терминот *negro* за луѓето со црна боја на кожата претпочитајќи го зборот *black* (*црн човек, црнец*). Тука некаде е и временската граница кога зборот *negro* постанува табу.

⁶ (мој превод) *RC*, pp. 42.

⁷ Achebe, Chinua. "An Image of Africa: Racism in Conrad's *Heart of Darkness*" *Massachusetts Review*. 18. 1977. Rpt. in *Heart of Darkness, An Authoritative Text, background and Sources Criticism*. 1961. 3rd ed. Ed. Robert Kimbrough, London: W. W Norton and Co., 1988, pp.251-261

<http://kirbyk.net/hod/image.of.africa.html>

⁸ Крусо е едновременно раскажувач и главен лик во романот.

⁹ (мој превод) *RC*, p. 32.

Штом падна првиот вечерен мрак, го сменив курсот, управувајќи директно кон југ... и сосем малку скигнувајќи кон исток, за да можам да ја следам линијата на брегот; со помош на новиот поволен силен ветер и мирното неразбранувано море пловев така што верувам дека веќе следниот ден во три часот попладне, кога прв пат дојдов до брегот, не би можел да бидам помалку од 150 милји јужно од Сали.¹⁰

Така, раскажувањето во прво лице еднина го потврдува и афирмира идентитетот на разумниот, интелигентен и супериорен бел човек.

Колонијалниот дискурс е присутен во романот и во текот на долгогодишниот период додека Крусo опстојува на пустиот остров во целосна изолација од луѓето. И во овој случај повторно се воспоставува релацијата супериорност -инфериорност која сега се однесува на човековата цивилизација и нејзините придобивки наспроти неочовечената дива територија на пустиот остров која Робинзон Крусo мора да ја преуреди и пресоздаде на таков начин што таа територија ќе постане копија на британското општество. Тој на островот воведува технологија и земјоделство по урнекот на цивилизацијата на белиот човек, па дури и таква политичка хиерархија која ја отсликува британската монархија. Крусo се прогласува за крал на островот и на животните од кои припитомените постануваат негови лојални поданици. На тој начин тој повторно ја воспоставува релацијата господар – слуга но овој пат, во отсуство на луѓето, Крусo е надреден над животните кои верно му служат.¹¹ Така, човекот и животните но и сè друго што а алтеритетно, различно, небританско мора да се реконституира, и пресоздаде според британските стандарди за да го копира, потврди и афирмира супериорниот империјалистички британски субјективитет.¹²

Јазикот на Крусo е колонијалниот дискурс на присвојување што постојано го истакнува евроцентричното *Јас*. Преку ваквиот колонијален дискурс Крусo секогаш одново го потврдува и афирмира сопствениот идентитет како идеолошки конструкт на британското империјалистичко општество:

Бев господар на целиот имот; и ако сакав, можев да се наречам крал, или император на целата земја која ја

¹⁰ Ibid, p. 28.

¹¹ Подоцна кога на островот доаѓаат Европејците, Крусo и нив ги става во подреден однос во контекст на корелацијата супериорност – инфериорност. Така, пред бунтовниците од шпанскиот брод тој се претставува како „гувернер“ на островот ставајќи ги и нив во положба на подредени субјекти.

¹² Интересно е дека имагинарното британското империјалистичко уредување постанува реалност кога, на крајот од романот, Крусo повторно се враќа на островот кој навистина е претворен во колонија населена со шпански доселеници. Со ова Дефо само ја потврдува неопходноста од едно такво општествено уредување.

поседував. Не постоеа ривали, немав конкуренција, никој кој би го оспорил мојот суверенитет...¹³

Кога по петнаесет години самотија на островот прв пат ќе види човечка стапка во песокот, и покрај својата желба за човечко друштво, Крусото не е среќен. Тој помислува дека тоа е отпечаток од ѓаволот.¹⁴ Ваквата реакција го имплицира стравот на Крусото дека стапката можеби најавува човечка конкуренција – ривал кој би му го оспорил неговиот суверенитет и правото да го поседува островот.

Егоцентричноста на Крусото се разоткрива и преку неговиот однос кон домородецот кому му го дава името Петко според денот во неделата кога Крусото го спасува од непријателското канибалско племе. Во својата долгогодишна изолација од светот на луѓето Крусото води дневник во кој ги бележи сите свои рутински и други дејствија во текот на секој поединечен ден. Така дневникот го отсликува Крусовиот сопствен субјективен микрокосмос во кој доминира неговото *Јас*. Петко кого тој го именува според денот во кој го среќава исто така постанува дел од неговиот егоцентричен микрокосмос. Иако Петко, како што тврдат некои критичари, е можеби првиот домороден лик кој ги споделува човечките карактеристики на белецот, сепак тој не е еднаков со Крусото. Домородецот Петко има подредена улога во субјективниот микрокосмос во кој доминира големото *Јас* на Крусото. Исто како и Зари, тој има инфериорна улога во релацијата супериорност - инфериорност која ја воспоставува Крусото. Првиот збор кој Петко го научува на англиски јазик од Крусото е зборот „господар“ со кој треба да му се обраќа на својот бел спасител. Покрај тоа што го учи да зборува англиски јазик, Крусото без објаснување го преобратува Петко во христијанството, слично како што претходно го принудува и Зари да го стори истото. На тој начин Крусото ја ништи домородната политеистичка религија на Петко која има автентична митологија и ритуали. Така, домородецот Петко е пресоздаден според „божествената слика“ на белиот човек бидејќи, според Крусото, тој сепак е дивјак кој може да биде полезен само доколку ја прифати западната цивилизирана култура. Крусото веднаш го става Петко во своја служба, го подучува да ги врши сите неопходни рутински и други активности на островот па дури и да користи оружје. На овој начин, Робинзон Крусото ја спроведува својата „просветителска“ европска улога. При тоа, и покрај способноста на Петко за брзо учење, неговата интелигенција и бескрајна лојалност кон својот бел спасител, Крусото нему никогаш не му доделува еднаков статус. За него Петко секогаш останува, „верен... [и] ... искрен слуга...“¹⁵

Романот *Робинзон Крусото* е обележан со колонијалниот дискурс на Западот кој се манифестира преку присуството и поврзаноста на двата

¹³ Ibid, p. 128.

¹⁴ Ibid, pp. 152-153.

¹⁵ Ibid, pp. 205.

елемента на бинарната опозиција *супериорносӣ – инфериорносӣ*. Главниот лик, кој е гласноговорник на колонијализмот, се поставува во наредена позиција како господар на домородецот, островот, животните, па дури и на другите Европејци кои исто така се ставени во подредена улога. Робинзон Крусو постојано го потврдува и истакнува својот империјалистички субјективитет преку реконституирање и пресоздавање на другите субјекти и на територијата на островот според идеалната слика за белиот човек и неговата империјалистичка цивилизација. На тој начин во прв план избива евроцентричното *Јас* кое го потиснува и конечно елиминира домородецот како *другиот*. Во овој контекст домородната култура, јазик и религија се поништуваат за да се елиминира разликоста на црниот човек кој мора да биде преобразен според урнекот на белиот човек. Според тоа, субјективитетот на Робинзон Крусо е идеолошки конструкт на британското империјалистичко општество кој постојано мора да се афирмира, потврдува и копира преку реконституирање и искоренување на сè што е алтеритетно.

Bibliography:

Achebe, Chinua. "An Image of Africa: Racism in Conrad's *Heart of Darkness*" *Massachusetts Review*. 18. 1977. Rpt. in *Heart of Darkness, An Authoritative Text, background and Sources Criticism*. 1961. 3rd ed. Ed. Robert Kimbrough, London: W. W Norton and Co., 1988, pp.251-261 (<http://kirbyk.net/hod/image.of.africa.html>).

Bloom, Harold, *Robinson Crusoe*, New York: *Chelsea House Publishers*, 1995.

Defoe, Daniel, *Robinson Crusoe*, London: *Penguin Books*, 1994.

Said, Edward, *Orientalism*, New York: *Vintage Books*, 1979.

Sonja VITANOVA-STREZOVA

COLONIAL DISCOURSE IN
DANIEL DEFOE'S NOVEL *ROBINSON CRUSOE*:
IDENTITY AS IDEOLOGICAL CONSTRUCT

(Summary)

Key words: *colonial discourse, superiority, inferiority, ideological construct, Eurocentric self, the other, British imperialism, colonialism, alterity, subjectivity*

The essential characteristic of the colonial discourse in Defoe's novel *Robinson Crusoe* is the correlation between the superiority of the Englishman and his British imperialistic society and the inferiority of the indigenous man or of the desert island and its entire wild uncivilized world. The first element of this binary opposition needs to be constantly affirmed and copied at the expense of the second. In this context the indigenous culture, language and religion are wiped out to eliminate the difference of the native who is reconstituted and transformed in order to comply with the ideal image of the white man. Crusoe rearranges and transforms the desert island in such a way that it becomes replica of the British imperialistic society. Therefore all alterity in the novel is reconstituted as the Eurocentric self that annihilates the *other* standing for the native. Consequently the identity of Robinson Crusoe, which is ideologically constructed according to the colonial standards of the British imperialistic society, is constantly asserted, reinforced and multiplied through reconstitution and abolition of all alterity in the novel.

кратенка: *RC за Robinson Crusoe*

Фадил ХОЏА

ОСМАНСКО - ДИВАНСКАТА ПОЕЗИЈА, ПОЕТИКАТА И КНИЖЕВНИОТ ПОРТРЕТ НА ФУЗУЛИ

Клучни зборови: Диванска поезија, поетика, мотиви и стилови, поема.

ОСМАНСКА - ДИВАНСКА ПОЕЗИЈА

Една од најважните моменти во историјата на турската книжевност било влијанието на Исламската Цивилизација која настанала со самото прифаќање на Исламот почнувајќи од IX век. Но откако бил прифатен Исламот како вера и воопшто како начин на живеење, Турците по патот на долгогодишните миграции ќе се сретнат со двата источни народа, со арапскиот и со персискиот, како и со нивната култура. Тој факт долговековно ќе влијае во образовниот, културниот, уметничкиот и во верскиот живот, како и во областа на книжевноста и уметноста на Турците. А таквото влијание особено дошло до израз за време на Османското царство, со изразито ориентална култура која била израсната под влијание на арапската и на персиската Цивилизација. Таквото влијание најмногу ќе се почувствува во областа на јазикот и во употребата на книжевните форми во поезијата.

Заемките кои биле прифатени од арапскиот јазик и биле користени во областа на верската наука, биле претежно од религиозна природа. Во областа на книжевноста и во нејзините форми најголемо влијание извршила персиската книжевност како во версификацијата на книжевните родови, така и во самата метрика употребувана во поезијата на високите интелектуални кругови. Но поради употребата на големиот број на заемки од двата јазика, турскиот јазик станувал се повеќе неразбирлив за широките народни маси. Така што овој сложен и по многу нешта тежок таканаречен хибриден-османски јазик кој бил составен од три јазични подрачја, со текот на времето почнал да се употребува на ограничени места, каде што негови рецепиенти станувале исклучиво оние луѓе кои што биле добро образовани и кои на било кој начин биле сврзани со дипломатијата, дворот, науката и уметноста.

Додека пак широките народни маси кои не можеле да се школуваат во државните училиштата - Медреси, останале верни на народниот турски јазик со којшто ги пишувале и своите дела во склад со естетските потреби на својата класа.

Како резултат на странските влијанија во областа на јазикот и на книжевноста се јавил нов род во турската книжевност, таканаречена ангажирана книжевност или книжевност на авангардата или пак ДИВАНСКА книжевност. Со оваа книжевност се појавиле и нови книжевни родови во поглед на форма и содржина. Што се однесува до областа на содржината оваа книжевност била по многу нешта слична со арапската и со персиската поезија.

Оваа поезија ја користела арапската аруз-метрика и се карактеризирала со силна експресија на изразот. Уметноста на диванските поети се сведуvalo пред се на формата, искитениот стил, реторичноста, вербалните есхебиции, алегоричноста, неразбирливоста како и виртуозноста во поглед на формите и варирањето на неколку класични теми и тоа на безброј начини.

Во турската диванска поезија неретко се среќавале дури и голем број на трагови на ориенталниот мистицизам па дури и на средновековната филозофија. Овие особености претставуваат дополнителна потешкотија при препевот на турската диванска поезија.

ОПШТИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ДИВАНСКАТА-КЛАСИЧНА ПОЕЗИЈА

Поетските форми во Диванската книжевност биле карактеристични со строги и поединечни правила. Овие поетски форми почнувајќи од XIV век ќе бидат употребувани од страна на сите Османски дивански поети. Додека умешноста на нивната употреба зависела од способностите на самите дивански поети.

Меѓу најомилените, наважните и најмногу употребените форми на диванската книжевност спаѓале: **Газел, Касиде, Мунаџат, Мурабба, Рубаи, Месневи, Теркиб-и Бент, Терци-и Бент** и др. Но посебен осврт бил даден на газелот, како една од најраспространетите поетски форми на диванската книжевност, чија структура била заснована врз Бејтовидистих која се карактеризирала и со строга метрика и рима (а-а, б-а, в-а, г-а, д-а, ѓ-а итн.)

Турскиот класицизам воглавно се изразил во лирската еротско-мистична поезија. Мотивите пак на класичната поезија биле стереотипни и во мал број. Така да во тој круг на често употребените теми и на изразената естетиката, поетот бил осуден да ја истакнува својата поетска личност единствено низ усовршувањето на поетските техники.

Но само одреден вид на симболка и одредена алегорија владееле во оваа поезија скоро петстотини години. Како на пример: **Ружата** претставувала образ на саканата, **пупката** нејзиние усни, **трепките** секојпат биле стрели, **веѓите** лак, **бисерите** заби, **скулпторот** фигурата на саканата, **нејзината црна коса** претставувала ноќ а **лицето** полна месечина. Поетите премногу користеле игра на зборови, метафори и споредби, ја докажувале својата уметност вешто или на нов начин изразувајќи една позната идеја, мисла или емоција. Но, класичната поезија не се занимавала со општествената реалност. Наклонета била да се служи со алузии и поетски цитати - и тоа не само врз основа на градбата на исламската традиција во потесна смисла на зборот туку и сите оние митолошки градби на стариот Исток каде што Исламот ја наследил диванската поезија и која барала исклучителна ерудиција и од поетот и од оние на кои им била наменета.

Сето ова не пречело да се состават многу поголем број поетски зборници - дивани каде што обично се собирало поетското творештво на еден поет по претходно веќе утврдената тематска шема.

Во XVII век, иако се приметувало постепено опаѓање на турската државна и воена моќ, сепак во книжевноста не би можело да се зборува за тоа. Напротив, на сето тоа нејзиното влијание се ширело и на најодалечените делови на Царството, па дури и нетурските народи (од Балканските: Бошнаци и Албанци) кои биле во склоп на Империјата пишувале се повеќе на турски, на другите два вида на исламски јазици (арапски, персиски) како и на своите локални јазици (бошњачки и албански).

Природните и народни форми и теми, кои биле развиени во текот на XVII век, продолжиле со своето влијание во Османската дворска книжевност и во текот на XVIII век. Бидејќи влијанието на Персија претходно било доста големо, газелите, касидите и месневиите сеуште биле користени додека нивните теми биле се повеќе турски, а се помалку персиски, повеќе практични и изедначени а помалку мечтателни и мистични, запазувајќи го локалниот живот" со појакно и почесто користење на турскиот речник, во замена на персиските зборови и фрази коишто долго преовладувале во диванската поезија.

Меѓу најголемите и најпочитуваните поети на диванската поезија, се сметал поетот **FUZULI**, лирски поет на платонската љубов, кој битно се разликувал со својата животна состојба и карактер од класичен тип на дворски поет. Фузулиевата лирика може да се каже дела, била плод на оригинална испирација, која што поседувала елеганција во формата, мелодичноста на стихот и над сето тоа чувствителност, емоционалност како што не успеал да оствари ниеден друг турски дивански поет.

ЖИВОТНИОТ ПАТ НА ФУЗУЛИ (FUZULI) МУХАМЕД СУЛЕЈМАН ОГЛУ (1498 - 1556)

Фузули (Фудули) претставува еден од најголемите азери - турски поети и воопшто еден од најистакнатите фигури во класичната школа на Турската диванска литература. Фузули бил псевдоним на турскиот поет Мухамед Сулејман Оглу или така наречен Мухамед Бин Сулејман, додека во изворната литература се споменува како Фузули Мехмед Бин Сулејман.

Но како жител на Багдад, очигледно доаѓал од семејство на религиозни чиновници, каде што неговиот татко се викал Молла Сулејман па поради тоа и бил доволно упатен во јавниот живот и мислење од неговото време, но сепак многу малку се знаело за неговиот живот. Не се знаело многу за неговото детство и раната младост. Исто така не се знаело ни точната година на неговото раѓање. Се одело по претпоставки од неговите напишани дела. Општо било прифатено дека бил роден околу 1494 во денешен северен Ирак или во Хилле". Но се претпоставувало дека околу 1495 бил роден во Багдад или пак", околу 1498 г. во Кербела" (област во Ирак).

Фузули припаѓал на турското племе од Бајат (Bayat), едно од племињата распространето на Средниот Исток, Анадолија и Кавказ од X-XI век, кое племе било во корените на Азербеџанскиот народ.

Додека пак Ебуззија Тевфик посочил извор со некакви сигурни податоци каде што тој тврдел дека Фузули како дете, добил добра едукација, прво од неговиот татко кој бил муфтија во градот Ал Хиллах, а потоа и од неговиот учител Рахметуллах. Тоа било времето кога го научил персискиот и арапскиот јазик.¹

Професорот Али Нихат Тарлан пак сакал да докаже дека Фузули не бил роден во Хиле, туку во Кербела. Така што, во неговите пишани дела, по неговиот диван" се докажувало дека бил роден во градот Кербела близу до Багдад.²

Додека пак Фузули во своите дистиси ќе наведе дека во Кербела и во Багдад, не бил доволно ценет, односно дека тие места биле претесни за неговиот ентузијазам и за ширењето на неговата лирска поезија. Тој сметал дека никогаш не ќе има можност да го посети толку посакуваниот убав град Истанбул, кој град ќе му остане како копнеж во неговите мисли и стихови. Тој умрел во 1556 год. во Кербела, каде што било изградено и едно големо турбе-мавзолеј, кое што станало место од огромна посетеност од страна на широките народни маси.

Иако предците на Фузули имале номадско потекло, неговото семејство долго време престојувало во град. Во тоа време, области каде

¹ Nihat Sami Banarlı; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I-II. MEB – İstanbul, 1998, s.478

² Nihat Sami Banarlı; a.g.e. s.479

Фузули живеел, бил дел од Азербеџанско - Сафавид државата, водена од лидерот на Туркоманските Шиити, Шах Исмаил Сафави. Значи еден од неговите први рани покровители бил Самиот Шах Исмаил 1. основач на династијата Сафавид во Персија и основач на Багдад во 1508 год. Бидејќи Фузули рано покажал интерес кон поезијата, кога во своите дваесет години, ја напишал поемата "**Beng ü Bade**"(опиум и вино) во која Османскиот Султан Бејазид II го споредувал со опиум додека Шахот Исмаил со вино. Така преку посветената поема на Шах Исмаил наречена **Beng-ü - Bade** тој го славел неговото владеење.

За време на неговиот живот Багдад ќе падне под персиска управа но во извесно време како резултат на поход на султанот **Сулејман Кануни**, повторно ќе биде освоен и ќе стане многу важен административен политички и културен центар на истокот на Османското царство. Но поради фактот што султан Сулејман Кануни ќе го освои Багдад тоа воедно значело и материјална стабилност и изворна егзистенција за самиот поет кој доживувал тешки моменти за време на персиското владеење со Багдад.

Со Фузули меѓувремено и турската литература добила уште поголема важност во тој регион. Фузули побарал подршка и соработка од неговите нови господари и оттогаш почнал да пишува во име на Османската империја. Тогаш тој добил шанса да стане дворски поет под патронат на Османскиот систем па затоа напишал голем број на поеми односно 5 касиди во кои го величел Султанот и неговите поданици. Додека награда за трудот била стипендија која поради комплексноста на Османската бирократија воопшто не ја ни добил.

Во едно од неговите дела, писмото "*Sikayetname*", (Жалба) тој зборувал против таквата бирократија и нејзината корумпираност.

Тој жестоко го коментирал тоа што не му бил даден статус на дворски поет во Истанбул:

„Selam verdim rüşvet değildir deyü almadılar.”³

„Реков здраво, но, „џие не го џрифашаја бидејќи не беше џоџкуј“.

Но, иако неговата позиција за време на Османската управа доживеала процут, загубата на стипенцијата го лишила од каква таква материјална сигурност.

Покрај Сулејман Кануни, Фузули ќе напише и ќе посветува, повеќе касиди и на другите војсководители кои што учествувале во походот кон Багдад како што биле:

Рустем паша, Челеби паша, Лала паша, Садразам Ибрахим паша, и на други гувернери на Багдатскиот вилает. Но најинтересен бил фактот дека најмногу касиди му биле посветени на Ајаз Паша вкупно 8. Па пора-

³ Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan; Şeyh Galib – Hüsn ü Aşk, Ötügen Y. İstanbul, 2002, s.162

ди таквиот податок се претпоставувало дека токму Ајаз Паша бил и најголем негов ктитор.⁴

Но од неговата поезија би можело да се открие дека често се жалел на својот скроман живот, завидувајќи им на другите османски поети кои што живееле во главниот град на царството Истанбул.

Неговата голема желба не му била остварена. Тој сакал да го напушти Багдад и да замине според неговото кажување во најубавиот за него град Истанбул. Тој во своите дистиси навел дека во Кербела и во Багдад, не бил доволно ценет, односно дека тие места биле претесни за неговиот ентузијазам и за ширењето на неговата лирска поезија. Но, по доаѓањето на Османиите во Багдад, турската литература добила уште поголема важност во тој регион.

Сепак Фузули бил горд на таа своја способност да пишува на три јазика.

Фузули пишувал на азери турски не само поради тоа што бил негов мајчин јазик туку и заради политичките околности во тоа време.

Фузули има оставено ракописи на азери турски, персиски и на арапски јазик. Ваквиот трилингвизам бил честа појава кај турските писатели од средниот век, која би можела да се објасни со нивната културна формулација базирана на арапската религиозна и научна традиција и на персиската литературна традиција.

Кај Фузули употребата на трите јазици претставувала резултат на околината каде што сите три јазика се користеле во Ирак, кој во XVI век бил дел од државата Сафавид а подоцна во 1534 станал дел од Османската империја. Фузули творел поезија со еднаква леснотија и елегантност на турски, персиски и на арапски јазик. Но иако неговите турски дела биле пишувани на турски јазик - азери дијалект, тој одлично ја познавал и Османската и традицијата на Чагатајската литературата.

Во многу негови песни Фузули се потпишувал како Mevlana Fuzuli или Fuzuli Bagdadi. Но интересно било и тоа како Фузули дошол до неговиот псевдоним, па на едно место рекол "Во раните денови кога почнував да пишувам поезија, на неколку денови морав да го менувам псевдонимот затоа што се појавуваше некој со исто име".⁵ Конечно го избрал зборот "fuzuli" што во превод буквално значело "непотребно, неприкладно", бидејќи знаел дека немало никој да го присвои. Меѓутоа значело и "врв" или пак "неспоредлив", кој сето тоа го објаснил во предговорот на својот диван. Но овој збор имал и второ значење. Fazl како множина потекнува од фузул што значело "учење", улум"- наука а пак "фунун-уметност, занает." Неговиот надимак "Фузули" на арапски, всушност значело "самопочит" „заслужен“ односно "неповторлив" единствен што можел да пишува убава квалитетна поезија, кој својата емоција, идеја, и имажинација то стопил во своето поетско ткиво.

⁴ William Barthold - M.F.Köprülü; İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara, 1949, s. 216

⁵ Dr.Fuad Köprülü : Historija Turske Knjizevnosti, Svjetlost, Sarajevo, 2001, s. 246

ПОЕТИКАТА И КНИЖЕВНИОТ ПОРТРЕТ НА ФУЗУЛИ

Како претставник и најпознат поет на Турската Диванска книжевност од XVI век, но и на турската книжевност воопшто, бил втор поет на оваа епоха, лирски поет на платонската љубов, којшто се разликувал со својат животен лик и карактер од класичниот тип на дворски поети како што бил поетот Махмут Баки.

Фузули своите погледи во однос на поезијата ги изнел во предговорот на својот турски диван каде што велел дека "поезијата без наука, е како сид без основа, а сидот пак без основа на крајот останува без ниедна вредност". Исто така во предговорот на својот диван се жалел од три групи на луѓе:

1. Прва група на „писари“ таканаречени писари, незнајници кои погрешно ја препишувале поезијата.

2. Втората група на луѓе т.н. „Квази таленти“ биле луѓе кои читајќи поезија не умееле да ја разликуваат поезијата од прозата. Така што со самото нивно лошо читање, со самата нивна самобендисаност, или нарцисоидност, тие ги расипувале и најубавите напишани песни.

3. И третата група на луѓе само-наречени поети кој со своето аритмичко читање на поезијата предизвикувале револт и гнасење од поезијата.

Фузули бил автор на два дивани едната на азербејџанско - турски а другата на арапски. Овие антологии содржеле многу примероци од неговата лирска поезија, многу од нив се однесувале на мистичната љубов и жалење за кратковечноста на ОВОЈ свет.

Неговиот поетски израз се карактеризира со искреност, пасија, силна меланхолија надминувајќи ја високо формалната класична исламска литературна естетика.

Делата по кои тој бил познат ја вклучувале и мелодичната изведба на големата исламска класика, романтичната поема (месневи) *Leyla ve Mecnun* (Лејла и Меџнун), која се вбројувала во ремек-дело на турската класична книжевност.

Иако е една сентиметална приказна за забранета пасија (љубов), исламските писатели создале филозофско истражување за љубовта во сите тие мистични зборовни форми, прославувани како во тонусот и сликањето, така и во литературата.

Фузули бил пред сè поет на љубовта, така што со тоа и самиот се согласува:

*Menden Fuzuli isteme
eşar-ı medh ü zem Men*

*aşıkam heñiçe sözüñ
aşıkanedür⁶*

Не прашувај го Фузули за поеми со величење или укор
Јас сум љубовник, и зборувам само за љубов не за укор

Пред се конкретно би можело да се каже дека Фузули е голем лирски поет кој на најдоследен начин ја опеал љубовта. Онаа негова љубов која од физичка перманентно преминала во платонска и боженствена. Таква била љубовта и во неговото дело "Лејла и Меџнун" којашто започнала уште во школските клупи. Но на почеток таа љубов била материјална за постепено да прерасне во платонска и љубов кон Бога.

А) ЛИРСКОТО И ИМАГИНАРНОТО ВО ПОЕМАТА ЛЕЈЛА И МЕЏНУН

Претставата на Фузули за љубовта се поклопува со Суфи идејата за љубов како проекција од есенција од Бога. Иако самиот Фузули повеќе бил наклонет кон западната идеја за романтична љубов. Тоа би можело да се види од следниве дадени стихови:

*'Aş imiş her ne var Alep
'ilü vir kil u kaş imiş ancak*

'Се што постои во овој свет е љубов
а знаењето не е ништо освен озборување љубов'.

Првата реченица посебно била поврзана со идејата на "единство на постоењето" (*wahdat al-wujud*), која била прво формулирана од Ibn al-'Arabi, според кој ништо освен Бог не постоел. Овде Фузули го користел зборот "љубов" наместо "Бог", но ефектот бил ист.

Најмногу ја третира и зборува за љубовта во неговата долга поема "*Destan-I Leyli vü Mecñun*", инспирирана од средновековната класична ориентална љубовна приказна за Лејла и Меџнун.

Во неговата верзија на приказната за Лејла и Меџнун,⁷ Фузули бил концентриран на болката на лудо вљубениот Меџнун поради разделбата од неговата љубена Лејла.

Од неговите стиховите може да се види дека Меџнун од самиот почеток посакувал да го спознае чувството на вљубеност и што подолго да биде во таа состојба, без разлика дали тоа значело и запознавање со љубовната болка и патење. Затоа на Господ му се обраќал со следниве зборови:

⁶ Necmettin Halil Onan; İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, MEB Y. İstanbul, 1981, s.172

⁷ Mr. Fadil Hoca : Lajla i Macnun, Kulture Istoka, Beograd, 2007, s.28

*Ya Rab bela-yı aşk ile kıl aşına meni
Bir dem bela-yı aşkdan etme cüda meni*

*Az yeleme inayetüni ehl-i derdden
Yani ki çoh belalara kıl mübtela meni*

Еј госпoде, со љубовната болка запознај ме мене
Од љубовната болка ни за миг не оделувај ме мене

Со љубовните маченици биди изобилно дарежлив
На многуте нивни болки направи ме подложен и мене
(Газела од јазикoи на Меинун, сѝр.20,21)

Во делата на Фузули патењето поради љубов, помагало во припишувањето до "Вистинскиот", кој претставува еден од 99 имиња за Бог во исламската традиција.

Самите газели, всушност, претставувале љубовен дијалог помеѓу Лејла и Меџнун. Нивната духовна состојба, нивните стравувања, сомнежи, надежи, тага, радост, самопожртвуваност и преданост се преточувале во многу стихови.

Но таа љубовна сторија, легендата меѓу вљубените млади срца, започнала многу одамна меѓу бедуините во Арабија каде што живеел еден голем поглавар кој владеел со сите и кој долги години имал голема желба да му се роди потомок син.

Но по долги години му била ислушана неговата молитва така што конечно му се родил еден убав и прекрасен син. Тој неговата радост ја искажал со подготовка на прослава со огромна веселба. Потоа детето било предадено на чување на една прекрасна негувателка. Детето било чувано со голема нежност и добрина, така што секоја капка млеко што ќе ја внел во неговото тело била претворена во знак на "верност", а секој залак што ќе го изел, бил претворен во неговото срце како дел на нежност",

Но кога наполнил 10 години, момчето по име Кајс, бил пратен во училиште за деца од богати фамилии од разни племиња. Па така убав и интелигентен, Кајс постојано се истакнувал во своите студии, така што набрзо станал галениче на сите. Но еден ден една убава, млада девојка по име Лајла, била запишана во истотот училиште. Ефектот на нејзината убавина бил моментален и неодолив. Низами го опишал нивното вљубување преку следниве реченици:

Чие срце не би се исполнило со копнеж при погледот на оваа девојка? Но младиот Кајс осетил и нешто повеќе. Тој се потопил во океан на љубовта пред да знаел нешто затоа, дека такво нешто и не постоело. Така тој веќе и го предал своето срце на Лејла, пред да сфати што воопшти и поклонува ... "

Огинот за момент бил запален во нив така што секој од нив бил одраз на оној другиот.

Но што можеле да направат против тоа? Нивните чаши биле наполнети до врв. Го испиле тоа што било сипано за нив. Но секако биле деца и не можеле ниту длабоко да размислат, ниту пак да знаат во што се вовлекуваат, и што понатаму ги очекува во животот. Сепак тие заедно го вдишале мирисот на цветот, мирисот на нивната младост, нивната убавина, со непознато име и големата магија... Бидејќи никој до тогаш ништо не приметил тие и понатаму продолжиле да си го пијат своето вино на младоста со големо уживање во неговиот убав мирис. Дење го пиеле, а ноќе пак сонувале, така што колку повеќе го пиеле виното толку повеќе ронеле се подлабоко еден во друг. Така што нивните очи станале слепи, а ушите глуви за училиштето и за целиот свет. Така се пронашле еден со друг.

Во тој убав момент започнала Меџнуновата чудна љубовна приказна. Светот приметувалки го нивниот отворен флерт „скандалозното“ однесување, реагирал остро, префрлувалки им најгрди зборови и закани. Но Кајс настојувал да биде доста внимателен криејќи ја својата љубов, но сепак не бил способен за тоа. Далеку од Лејла, тој не наоѓал мир. Така Меџнун станал луд. Меџнуновата емотивна приказна почнувала таму каде што Ромеовата завршувала. Наглост со кој тој стапил во жалост еднаква била на онаа која Ромео ја гонел Јулија. Тој претставувал жива смрт, а неговиот живот само една мистерија. За ваквото признание од страна на Меџнун било премногу за соплениците на Лејла. Тие загрижени за девојкината чест и честа на племето, неа ја затвориле во својата кука чувајќи ја и обезбедувајќи ја да не се сретнат вљубените.

Така додека Лејла плачела во тајност Кајс сега на сите познат како Меџнун, ја искажувал својата несреќа пред сите. Се почесто и почесто поради продолжени магии, тој го напуштил населеното место, и пасиштата на своето племе, шетајќи бесцелно низ пустињата, пеејќи газели, елегии за несреќната љубов, во која заљубените го оплакувале својот губиток, недостижноста, или заминувањето на својата сакана.

Но длабоко потресен од влошената состојба и на менталната способност на својот сакан син како и фактот дека било доведено во прашање честа на неговото племе, Меџнуновиот татко одлучил да ја запроси раката на Лејла за својот сакан син. Но семејството на Лејла, многу мазно го одбила, наведувајќи го само фактот дека не би можеле својата ќерка да ја омажат за луд, без обзир на неговата љубов спрема неа. Па така Меџнун сега лутал по непрегледната пустина, како осамен, гол номад, копнејќи во своите стихови за Лејлиновото присуство, кое би го спасило од неподносливото патење поради наметнатата раздвоеност. Меџнуновиот татко со крајни сили пробал да го излечи својот син водејќи го во Мека.

Но мистериозните комбинации на момчевиот ум повторно го попречиле неговиот план. Оттогаш љубовта и болката ќе станат негови постојани придружници.

Тагата и немоќта поради разделбата, биле толку големи, што со некого сакал да ги подели, а во еден момент помислувал дури и на смрт.

N'ola gereklisam şeb-i hicran temenna
N'eyleym çohdur gamum def-ine gam-har isterem

Не чудете се ако на нокта на разделбата смртта ја посакам
Што и да речам маките мои се големи и за нив ортак барам и сакам *

(Газела од јазикот на Меџнун, сѝр, 46, 47)

Меџнун дури и по разделбата живеел со мислата на љубената. Иако душата му била распарчана на милион парчиња, во неа саканата се уште била извор на топлината и на среќата. И во вакви тешки мигови исполнети со тага и осаменост Меџнун копнежот по саканата ја опеал на следниов начин:

Yandı canum hesr ile vasl-I ruh-i yar isterem
Dermend-i firkatem derman-I didar isterem

Разделбата душата ми ја изгоре, образот на саканата да го допрам сакам
Маки мачам за разделбата наша, лицето на саканата да го видам сакам
(Газела од јазикот на Меџнун, Сѝр. 24, 25)

Но оваа состојба била толку безнадежна што Меџнун ќе рече:

Kafir ağlar bizüm ahval-i perişanumuza

Дури и неверникот плаче на оваа безнадежна состојба наша
(Газела од јазикот на Меџнун, сѝр. 46, 47)

Но во деновите полни со болка и тага, Меџнун си приспомувал за убавите денови кои биле исполнети со близината и љубовта на саканата. Топлината на овие спомени ја исполнувале неговата душа. Тој со носталгија си приспомувал:

Ey hoş ol günler ki men hem-raz idim canan ile
Ni'met-I vaslın görüp nazın çekerdim can ile

Колку ли среќни денови беа тие кога бев близок со саканата
Благодетите на милата средба ги видов со душата своја **

(Газела од јазикот на Меџнун, сѝр. 16, 17)

Но таа болка била толку голема и интензивна, која воопшто не се намалувала туку напротив влијаела и за другите што биле во нивно опкружување:

Eksik olmaz gamumuz munca ki bizden gam alup
Her gelen gamlu geder şad gelüp yanumuza

Нашата болка воопшто не се намалува, та дури
Ако со радост некој доаѓа заминува заедно со болката наша ***

(Газела од јазикот на Меџнун, сѝр. 46, 47)

Но нивната љубов, иако доживува свои возвишувања и падови и на моменти била безнадежна и без перспектива, вљубеното момче дури и тогаш не сакало да се откаже од својата љубов кон саканата. Тој, со својата љубов, едноставно ги надминувал реалните околност и препреки.

Hakiki aşk güm müstevcib-i noksan degül mutlak
Özin ehl-i hakikat valih-i hüsn-ü cemal etmez

Праведниот не треба да се препушти на вечната убавина
Вистинската љубов ниту совет, ниту пак виновник прифаќа. *

(Газела од јазикот на Меџнун, сѝр. 39)

На сите овие емотивни пориви со ист набој и интензитет дала одговор и девојката. Лејла во еден момент во своите опевања како да се натпреварувала во искажувањето на својата љубов и верност:

Bende Mecnun'dan füzun aşıklık isti-dadı var
Aşık-ı sadık benem Mecnun'un ancak adı var

Во мене повеќе љубовна дарба од Меџнун има
Верен во љубовта сум јас, Меџнун само име има. ***

(Газелата од јазикот на Меџнун, сѝр. 12, 13)

Но, семејството на Лејла за да ја прекине нивната врска неа ја омажиле за друг човек таканаречен Ibn Salaam. Безгрижните денови брзо поминувале а по нив следела разделба. Болката од разделбата била толку голема, што Лејла никому не можела да ја довери така што таа тешко се раболела. Својата душевна состојба таа вака ја опишала:

Kudretüm yoh kılam kimseye şerh-ı gam-ı dil
Eyle kim arıza-ı hesr ile bimar olubem

Маката на душата моја никому да ја доверам не можам
Поради тагата што ми ја наметна разделбата, јас болна паднав. *
(Газела од јазикот на Лејла, сџр, 23)

По разделбата, деновите на Лејла биле исполнети со болка и тага.
Дури тогаш ги сфатила вредностите и смислата на оваа врска:

Фадил Хоџа: Фузули-Поезија од јазикот на Лејла и Меџнун; Призма,
1997 Гостивар

Açmadı gönlüm felek ta bagrumi kan etmedi
Kılmadı hurrem meni ta zar-ü giryan etmedi
Душата не ми се смири додека телото не закрвави
Се додека не заплакав радосна и среќна не станав. **
(Газела од јазикот на Лејла, Сџр.32, 33)

Значи откако умира нејзиниот маж, таа повторно почнува да се
гледа и допишува потајно со својата љубов Меџнун. Во периодот на
нивната среќа, животот на Лејла бил исполнет со присуството на Меџнун
или пак во очекување на неговото насмеано лице. Но, по разделбата,
повторно следеле денови со тага и мака:

Cefa eliyle kılup çek perde-i sabrum

Порано се надевав и везден чекав на твоето на смеано лице***
(Газела од јазикот на Лејла, сџр. 26, 27)

Но, по повторната разделба, Лејла се уште се надевала и ги очеку-
вала писмата на Меџнун како зрак светлина во нејзиниот живот.

Niçün ol safha-i kafura kilkin müşg-bar etmez
Yazup bir ruk'a lutf ile bizi ümmid-var etmez

Зошто саканиот не пушта бисери по бела хартија.
Со мало вредно писмо среќен да не направи зошто не сака. ****
(Газела од јазикот на Лејла, сџр. 28,29)

Лејла немирите на својата душа сакала да ги подели со саканиот.
Поради неговата немарност, со прекор му се обракала:

Ey kılan şeyda meni menden bu istigna nedür
Nişe sormazsen ki ahval-o dil-o şeyda nedür

Ти што ме излуди ова твое самољубие што е
 Зошто не прашуваш на мојата немирна душа што и е. ****
(Газела од јазикот на Лејла, сѝр. 36,37)

Но, и покрај сите препреки, духовниот контакт и трајните чувства
 меѓу љубените и понатаму биле одржувани:
 Затоа Лејла со благодарност се обратила кон Господа:

*Şükr kim verdi felek kamum menüm nevmid edüp
 Şive-i mihir ü mahabbetden peşiman etmedi*

Благословен да е Семоќниот што ја исполни желбата моја
 И во љубовна игра голема, безнадежна не станав. *
(Газела од јазикот на Лејла, Сѝр. 32, 33)

Во светот на материјалното и телесното, платонската љубов на
 Лејла и Меџнун ги надминала границите на овоземното и се сплотила во
 една апсолутна љубов. Со тоа нивната љубов нашла начин да биде вечна:
 Затоа Меџнун велел:

*Canı canan itti hadi farig eyler cismden
 Cismden agah olan can vasil-i canan degül*

Средбата со вљубената значи разделба на душата од телото.
 Душата се уште врзана за телото, да се соедини со
 саканата нема **

(Газелата од јазикот на Меџнун, сѝр.18, 19)

Значи на крај по повторната разделба меѓу Меџнун и Лејла нејзи-
 ното меко, нежно и болно срце не можело да ја преживее. Така што по
 нејзината смрт откако чул Меџнун веднаш се вратил за да и го пронајде
 гробот па така што и тој умира со неа, со неговите искажани последни
 зборови на надгробната плоча .Ти љубов моја ... " верувајќи дека само и
 единствено смртта засекогаш би ги споила...

Фузули претставувал поет на страдањето и на трпеливоста, А
 љубовта пак првенствено ја гледал од аспект на страдањето. А секоја пак
 средба која претставувала соединување со среќата носела неизмерен бол и
 страдање. Тој страдањето и болката ја претставил со неговите најупотре-
 бени зборови: **hicran** (страдање), **kanlama** (крвави солзи), **perişan** (рас-
 тргнат), **dar** (жалост), **ceru cefa** (неправда), **esir** (роб), **dert** (мака), **gam**
 (грижа), **yara** (рана) и др.

Епот „Лејла и Меџнун“ претставувал источен еп од типот на
 "Ромео и Јулија", Нивната заедничка смрт успеала засекогаш да ги
 соедини нивните вљубени души, во нивниот задгробен живот, каде што
 никој не можел да ги раздели. Во поемите и песните и во старите при-

казни, Лејла и Меџнун и понатаму живееле и настојувале да ја освојуваат романтичната фантазија на исламската Азија и Африка. Основните елементи на нивната легенда повторно се остварувале во животот на други нови љубовници и дела во уметничката фантазија. Така што ниеден муслиман никогаш не бил Меџнун, ниту пак жена Лејла, како што пак во Европа никој не бил Ромео ниту пак Јулија. Но сепак без впечатливи примери на овие големи организирани митови на љубов, не би можеле сосем да сфатиме зошто и како луѓето и жените во различните култури, го сакаат начинот на кој се сакаат, ниту пак вистински би ја разбрале специфичната длабочина на нивните страсти.⁸

Б) ФУЗУЛИЕВАТА ПОЕТСКА ПСИХОЛОГИЈА

Поаѓајќи од неговите пишувани песни, од нивната разновидност, форма, мелодичност и стил би можело нешто да се каже и за неговата психологија. За сето ова би можеле да се потпреме само на неговите пишани дела од кои може да се извади психолошкиот профил на писателот.

Но сепак без сомнение преку Фузулиевият живот, неговата раса, преку неговата телесна состојба, географската положба, историското богатство и преку академското школување би требало подлабоко и подетално да се размислува за него и за неговиот животен пат. Според него човекот не требало да се залажува на овој свет и на неговите лажни блаженства.

Како и повеќето поети така и Фузули имал еден песимистички став кон животот, особено светот во кој живеел бил преоден, а човекот пател и страдал, неговата судбина била одредена од самото раѓање, таа се остварувала и никој не можел да ја измени. Поради тоа тој сакал да живее осамен, во сиромаштија и страдање, затоа што страдњето претставувало еден вид услов за созревање на човекот. Неговите песимистички тонови најдобар израз наоѓале во неговите бејтови и газели.

Во младоста кога учел тој се заљубил во ќерката на наставникот и тој бил спремен да се ожени со неа, но сепак не се оженил, така што тоа длабоко психолошки делувало на него. Поради тој факт започнал да пишува на тема за љубовта која од физичко до перманентно се издигала до боженствено, за самовилите, за невидено, непробано - апстрактно, или неискусено, но со голема дарба за разните натприродни работи. Тој платонски и апстрактно пишувал за љубовта иако не ја доживеал на себе, на својата душа и тело. Тој преку епот за љубовта на Лејла и Меџнун ја опишал и ја опеал нивната љубов која почнала исто така од училишните клупи, споредувајќи се со самиот себе си. Во основа самиот еп не содр-

⁸ E.J.W. Wilkinson Gibb; A History of Ottoman Poetry; London, 1910, p. 362

жел многу дејствија, но сепак бил изобилен со емотивност, вдохновеност и романтичност.

Во самото дело убавината на Лејла не била само опишана во вид на физичка форма туку убавината била и насликана, во апстрактна форма. Фузули бил многу мистичен поет. Љубовта како естетски симбол во делото на Фузули била мистична и суфистичка која содржела суфистички елементи. Љубовта не се доживувала духовно, туку повеќе мисловно. Но иако и тој самиот, не бил припадник на ниеден суфистички ред, сепак суфизмот го користел како начин но не и како средство за изнаоѓање и искажување на своите чувства, за својата љубов, како и љубовта кон Бога, инспирирана од религиозното верување водена од внатрешноста на телото, а побудена длабоко од малото човечко срце.

Но поаѓајќи од фактот дека суфизмот бил употребуван како начин но не и како средство за изразување на чувствата, Фузули решил да ги подели суфиските поети на две групи:

а. Halac Mansur, Imameddin Nesimi, Ahmed Yesevi, Niyazi Misri и др. кој го сфаќале суфизмот како цел и средство за изразување на своите возвишени чувства, тие самите се сметале за поети блиски на самата вистина и пред се тие биле спиритуали учители, а потоа поети.

б. Оваа група на поети каде што влегувал и сами овие поети пред се биле вистински поети па потоа суфисти. Бидејќи како што рековме газелите на Фузули биле мистични, но сепак суфизмот не бил многу забележлив затоа што бил скриен во самите стихови.⁹

Фузули останал мајстор над мајсторите во својата нежна, убава и прекрасна поезија, која станала и врвно дело, со врвни квалитети и ненадминливи особености и дело кое ќе биде паметено до ден денес од многу денешни па и идни генерации.

Во неговата лирска и искрена поезија би можело да се каже дека во неа постои еден совршен однос на форма и содржина, пишувана стихично во која што е искажана самата психичка болка изложена во вид на јак, силен и вреден симбол на постот.

Совршениот израз и рационалната употреба на разните симболи без вишок на зборови и без потешкотии била негова главна одлика. Употребувајќи го арузниот метар како и убавата рима го достигнал степенот на совршенството. Користењето на богатата игра на зборови и на снаодливоста во правилно изнаоѓање и користење на разни досетки допринесол постојано да расте и естетската вредност на неговата поезија.

⁹ Prof. Dr. Fahir İz; Eski Türk Edebiyatında Nazım, C. I-II. Akçağ Y. – Ankara, 1999, s. 267

ВЛИЈАНИЕТО НА ФУЗУЛИ ВРЗ ДРУГИТЕ АВТОРИ НА ТУРСКАТА КНИЖЕВНОСТ

Фузули како истакнат дивански поет имал посредно или непосредно влијание како врз авторите од своето време така и на тие по него. Но неговото влијание било забележително и долготрајно. Влијанието се почувствувало на просторот на целото Османско царство.

Од XVI век песните на Фузули се среќавале на разни места и во различни периоди. Неговиот диван бил препишуван точно 100 пати како и многупати објавуван во многу градови. Пример : како во Истанбул така и во Тебриз Ташкент, Бухара, Каиро и Техеран и во многу други градови. Современикот на Фузули, Махмут Баки напишал Тахмис 5-0Т стих врз основа на Фузлиевите газели. Но освен Баки постоеле и многу други Дивански поети кои пишувале паралели на неговите касидиња. Такви биле Јахја Беј, Хајаали Беј, Наили, Шејх Галиб и др.¹⁰

ТВОРБИ И ДЕЛА НА ФУЗУЛИ

Неговите напишани дела образложени по даден редослед кој веќе се сместени во разни библиотеки се следните:

- *Türkçe Divanı (Турски Диван)*: Претставувало негово дело кое може да се најде и денес во библиотеката во Европскиот и во азискиот дел на Истанбул.

- *Farsça Divanı (Персиски Диван)*: За ова дело се верувало дека било препечатено во Тебрис,и се наоѓа во Британскиот музеј но не бил целосен,затоа што многу страни му фалеле. Во Турција биле запишани два нецелосни дела и тоа едниот во библиотеката Чанкаја-резиденција.

- *Leyla ve Mecnun*: Во Турција и во Персија ова дело било препечатено 20 до 30 пати.

- *Beng - ü - Bad*: За сите други дела така и од ова дело има дел во многу библиотеки. Исто така биле утврдени уште некои примероци кои се наоѓале во каталогот Rieu Katalogue во Британскиот музеј, а другите делови или примероци се наоѓале во Leipzig и во Petersburg.

- *Mektub - i manzum - u - mensur*

- *Husû - ü - Aşk*.

Најпознати дела на Фузули се:

- Türkçe Divanı
- Beng-ü Bade
- Hadikat üs - süeda

¹⁰ Ahmet Atilla Şentürk – Ahmet Kartal; Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yay. İstanbul, 2004, s. 379

- Dastan-ı Leyl'i vü Mecnun
- Risale – 1 Muammeyat
- Şikayetname

На персиски ги има напишано следните дела:

- Şahir Hame
- Anis Ol Galb
- Haft Jam
- Rend va Zahed
- Resale-e Muammeyat
- Sehhat o Ma'ruz

На арапски пак диванот :

- Matla' ul - İtiqad

Додека пак постојат и дела кои сеуште не биле пронајдени. Како на пример:

Hüsrev vü Şirin и турско персискиот речник.

ЗАКЛУЧОК

За Фузули би можеле да кажеме дека тој бил еден од најистакнатите и најголемите поети не само во турската диванска поезија туку и во целата поезија, која била напишана на ориенталните јазици во која што била опеана љубовната криза и сите возбудувања што се случувале и што се случиле на овој план.

Но, иако Фузули бил седумнесетти поет кој по ред ја опеал ориенталната тематиката за Лејла и Меџнун сепак не бил и последен поет. Иако бил најуспешен, пишувајќи ги своите газели и месневи, за Фузули би можеле да кажеме дека претставувал и ненадминлив поет, виртуоз на турската литература, кој бил надарен со ретка лирска сила, со врвни квалитети како и со ненадминливи особини. Вредноста на неговото дело го паметеле и ќе го паметат и идните нови генерации.

Фузули како способен поет ги надминал сите тешкотии на пишувањето на делата и тоа со висока уметничка способност, така што со голема умешност и докажан квалитет ги избегнал сите замки на арузната метрика кои претставувале една голема препрека при творењето на неговите прекрасни и квалитетни поеми.

Фузули со леснотиа ги надминал тешкотиите и на енормно возбуден начин ја напишал поемата Лејла и Меџнун која била најраспоstrанета тема во целата ориентална книжевност.

Благодарение на неговите врвни квалитети и особини овој многу славен поет на турската лирика станал почитуван и сакан насекаде каде се учело и каде се зборувало на јазикот на Фузули т. е. на турски јазик.

Користена литература:

- Atilla Şentürk, Ahmet – Ahmet Kartal; Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yay. İstanbul, 2004
- Banarlı, Nihat Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I-II. MEB – İstanbul, 1998
- Barthold, William - M.F.Köprülü; İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara, 1949
- Djukanovic, Marija: Povijest Svjetske Knjizvnosti:I T , Mladost, Zagreb 1982.
- Gibb, E.J.W.Vilkinson; A Histori of Ottoman Poetry; London, 1910
- Güfta, Hüsein; Divan Şiirinde İlim, Ankara – Akçağ Y. 2004
- Hammer, Joseph Won: Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, II. T. Zagreb, 1979
- Halil Onan, Necmettin; İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, MEB Y. İstanbul, 1981
- Хоца, Фадил: Фузули-Поезија од јазикот на Лејла и Меднун; Призма, 1997 Гостивар.
- Hoca, Mr. Fadil: Lajla i Macnun, Kulture Istoka, Beograd, 2007
- Hoca, Doç. Dr. Fadıl; Madjnun Wa-Layla an Oriental Tale of Tragic Love, HİKMET, Gostivar, 2010
- İz, Prof. Dr. Fahir; Eski Türk Edebiyatında Nazım, C. I-II. Akçağ Y. – Ankara, 1999
- Иналцик, Халил: Османска Империја, XVI век, Табернакул, Скопје, 2007
- Kabaklı, Ahmet; Türk Edebiyatı Tarihi, C.I-II-III-IV-V-VI. TEV – İstanbul, 1980
- Kartal, Ahmet; Klasik Türk Şiirinde Lale, Akçağ Y. – Ankara , 1998
- Köprülü, Dr.Fuad: Historija Turske Knjizevnosti, Svjetlost, Sarajevo, 2001
- Naci, Muallim; Osmanlı Şairleri, MEB, İstanbul, 2
- Nur Doğan, Prof. Dr. Muhammet; Şeyh Galib – Hüsn ü Aşk, Ötügen Y. İstanbul, 2002
- Nicholson, Reynold; The Mystics of İslam (İslam Sufileri), DİB Yayınları – Ankara, 1978
- Onay, Ahmet; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, TDV – Ankara, 1993
- Öztekin, Özgen; Divanlardan Yansıyan Görüntüler, Ankara – Akçağ Y. 2003
- Levent, Agah Sırrı; Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi – İstanbul, 1971
- Yavuz, Prof. Dr. Kemal; Aşık Paşa – Garib – Name, TDK Y. İstanbul, 2000

Fadil HOCA

OTTOMAN – DIVAN POETRY THE POETICS
AND THE LITERARY PORTRAIT OF FUZULI

(Summary)

Keywords: Divan poetry, poetics, motifs, styles, poem.

As a result of the foreign (Persian and Arabic) influence on the language and literature, a new genre appeared in the Turkish literature, the so-called engaged literature or literature of the vanguard or also known as DIWAN literature. With this literature, in terms of form and content, new literary genres emerged in the Turkish literature. When it comes to its content, this literature was in many ways very similar to the Arabic and Persian poetry.

In this poetry Arabic Aruz metrics were used and strong poetic expression was present. The Divan poet's style primarily is characterized to be ornate and incomprehensive by using rhetoric and allegory as well as because of its virtuosity in terms of form and the variation of classical themes in innumerable ways. In the Turkish Divan poetry, a big number of traces of oriental mysticism and medieval philosophy were found. These characteristics are an additional difficulty in the versification of the Turkish Divan poetry.

Fuzuli is considered to be among the greatest and most appreciated poets in the Divan poetry. He is a lyric poet of platonic love who significantly differed with his character and style of life from the classical court poet. Fuzuli's lyrics may be said to be result of his original inspiration by possessing elegance in form, sweetness in verse and above all sensitivity and emotionalism, which the other Turkish Divan poets were unable to produce.

Зорица НИКОЛОВСКА

РОМАНТИКАТА КАКО ЕСКАПИЗАМ ВО ТРИЛОГИЈАТА *МЕСЕЧАРИ* НА ХЕРМАН БРОХ

1. Воведни забелешки кон поетиката на Херман Брох во првиот роман „1888. Пазенов или романтика“ од трилогијата „Месечари“

Основната тематика во трилогијата *Месечари* (Schlafwandler: 1932) на австрискиот писател Херман Брох (Hermann Broch, 1886-1951) сублимирано може да се дефинира како распаѓање на вредностите и повторно барање на смислата на животот и идентитетот. Тоа се теми на кои што филозофијата односно позитивизмот, што била доминантна тенденција во филозофијата и книжевноста на Броховото време, не биле во состојба да дадат одговори. Имено, една деценија пред објавувањето на книгата на Освалд Шпенглер *Распаѓањето на западната цивилизација* (Oswald Spengler: *Untergang des Abendlandes*, 1918-1922), систематизирајќи ги своите размисли околу историјата на културата, Брох заклучил оти културата се распаѓа тогаш кога нејзината водечка филозофија ќе ја загуби својата плаузибилност. Токму тој процес се случувал на очиглед на Австриецот Херман Брох, и тоа посебно во соседната Германија, која ја сметал за најизразит пример на земја каде се рефлектира општата културна криза во Европа што се наоѓала во својот последен стадиум од постоењето. Затоа хронотропот на Броховата трилогија *Месечари* не е Хабсбуршката Монархија во ерата на нејзиното распаѓање, туку пруската Монархија и тоа во различни етапи од нејзината историја. Менувајќи го локалното опкружување на романескната фикција и лоцирајќи го токму таму каде сметал дека парадигматски се прекршуваат процесите на распаѓање на вредностите и каде кризната состојба на духот на културата доживеала највоочлива ерозија на вредносниот систем односно во вилхелминска Германија, Брох во трилогијата *Месечари* на тој начин ја проширува тематиката на распаѓањето давајќи и поширока историско-социјална и културолошка димензија. Некои критичари му забележале дека во својата трилогија опишува општествена средина која не му била позната одблизу поради што на неговите ликови им недостига вистинска профилираност. Меѓутоа, романескниот свет на Брох прикажува една само навидум поинаква општествена стварност од хабсбуршката, онаа на рам-

ниште на дејствената рамка, но не и на рамниште на прикажаните топоси и митеми, портретирањето на ликовите и сл.

Главната тема на Брoх во неговата т.н. полиисториска роман-трилогија *Месечари* е распаѓањето на вредностите претставено низ историска и епистемолошка перспектива. Овој 400-годишен процес раководен од ирационалното, според Брoх го задушил христијанскиот светоглед на европската култура, за што парадигмата кај него, не е, како кај неговите сограѓани и современици Роберт Музил и Јозеф Рот, Австро-Унгарската монархија, туку Прусија. Трите фази на распаѓањето на вредностите тој наративно ги проектира отсликувајќи три фази од вилхелминската ера на која соодветствуваат и насловите на неговата трилогија. Тоа се годините 1888, 1903 и 1918 односно почетокот, средината и крајот на владеењето на прускиот крал Вилхелм II. Кон овие години тој во насловот на секој од трите романи им ги додал и апстрактните именки - романтика, анархија и трезвеност.

2. Композиција и тематска определба на трилогијата *Месечари*

Првиот роман од трилогијата *Месечари* насловен како *1888. Пазенов или романџијка* се случува на почетокот на владеењето на последниот цар од династијата Хоенцолерн во една пруска провинција и во главниот град Берлин. Главниот лик Јоахим фон Пазенов е барон, јункер и поручник во пруската војска. Како своевиден идеограм тука се среќава ликот на Едуард фон Бертранд, лик преку кого е упатена критиката на империјалистичката политика која доведува до распад на вредностите, процес што е сублимиран со поимот „романтика“.

Првиот дел од трилогијата, кој ги содржи раскажувачките обележја на натурализмот е испреплетен со внатрешен монолог и есеи, вториот дел е исполнет и со асоцијативни низи, додека во третиот дел речиси нема дејство, туку сценски дијалози, теоретски расправи, есеи, лирски пасажии, предавања, цитати од библијата и др. каде авторот внесува најмногу епистемиолошки елементи во нарацијата.

Секој од романите може да се разгледува како засебна целина независна од другите при што романтиката, анархијата и трезвеноста се клучните детерминанти на епохата кои се условуваат меѓусебно но, не се исклучуваат. Во овој труд се ограничувам на расветлувањето на најрелевантните специфики само на првиот дел од трилогијата односно романот *1888. Пазенов или романџијка*, воедно посочувајќи ги и спецификите на романескното раскажување на Брoх.

3. Првиот роман од трилогијата *Месечари*: „1888. Пазенов или романтика“

Првиот дел од трилогијата *Месечари* - 1888. *Пазенов или романтика* е создаден во реалистично-натуралистичен манир зашто овде може сè уште да се разлочи традиционалната раскажувачка нишка. Меѓутоа, ликовите не се изградени како вистински натуралистички карактери. Нивните мотиви не се предуслови за отсликување на дејствието во натуралистички манир, туку се почетен импулс за одредени „филозофски“ импликации. Од друга страна, авторот се обидува сепак да симулира одреден „натуралистички тон“ спречувајќи се така себеси од премногу апстрактност, но и заради подобро портретирање на карактерите. Ликовите во епското јадро на Брех, кои може да се наречат полуликови, стануваат носители на одредени идеи, тие се претставници на една засебна идеологија и светоглед, или со други зборови, тие се типови и идеограми.

Внимателниот читател на овој роман е упатен да размислува околу самата „филозофија“ која ја нуди романот, а помалку околу социопсихолошката мотивираност на ликовите. Но, сепак ќе се запрашаме, како Брех успева егзактно да пренесува филозофија преку една епска форма каква што е романот, односно како го одбегнува „филозофирањето“, а сепак успева да задржи цврста нишка во романескната нарација? Токму во одговорот на ова прашање лежи раскажувачкиот новум на Брех, што се нарекува полиисториски роман. Да се раскажува за Брех значи пред сè да се *знае*, но тоа не подразбира само аукторијален раскажувач кој „знае сè“, однатре ги познава ликовите и како да е искачен на Олимп мудро ги коментира сите настани (Штанцл), туку рефлексивноста според Брех треба да се бара во специфичниот спој на нараторот со предметот на нарацијата. Тој спој авторот прсктично го реализира така што помеѓу двете рамништа вткајува есеи и тоа непосредно во самата нарација - односно помеѓу епизодите и лирските делови - која за миг запира. На тој начин се создава тоа што со јазикот на Брех би можело да се нарече „спој на уметноста и науката“, за кои Брех вели оти претставуваат „две гранки од едно исто стебло“.

Хронотропот на фикционалниот свет во првиот дел на трилогијата се пруските провинции и градот Берлин во 1888 год., односно оној период од германската историја кој се нарекува Второ Царство или Вилхелминска епоха, а чии одлики се растечка индустријализација и империјалистичката политика. Кон централната тема на трилогијата распаѓањето на вредностите во првиот роман се придружени и темите на романтизирање на војската, татковината, родната грутка, религијата и љубовта.

4. Романтиката како бегство од стварноста

Романтиката претставува клучниот поим во првиот дел на *Месечариите*. Таа за Брех се остварува тогаш кога „земното се издига до апсолутното“, кога човек, како што е тоа случајот со главниот лик Јоахим фон Пазенов, се обидува повторно да ги оживее парцијалните веќе надминати вредносни начела, односно начелата на застарениот етички аксиолошки универзум. За Брех карактеристиките на романтизмот се: враќање кон историчност, конзервативност и тромост на духот, односно тенденцијата еден поим да се замени со некој друг метафизички поим. Романтиката се сфаќа како негативно конотиран поим со кој се воздигнува нешто што веќе не постои, како што се: *религијата*, *униформата* односно војничката професија, *љубовта* како онаа - „романтичната љубов“ кон девојката Елизабета, *семејството* и *родната држава*. Романтиката како клучна идеја на овој роман е нешто што Брех го критикува бидејќи ја смета за опасна, профашистичка односно бидејќи никулците на таа германска романтика ги сокрива фашизмот. Затоа хронотропот на романтиката сфатена на овој начин за Брех е Германија, а не неговата родна држава Австро-Унгарија.

Напливот на хаотичното и ирационалното се пробива во привидно мирниот и заокружен свет на следните ликови во романот: Јоахим фон Пазенов, неговиот татко, пријателот Едуард фон Берtrand и женските ликови Ружена и Елизабета. Главниот лик, младиот пруски јункер и офицер Јоахим фон Пазенов живее во склад со традиционалните вредности на аристократскиот слој кому му припаѓа и кој го одредуваат неговиот општествен и личен идентитет. Во неговиот аксиолошки универзум тие вредности се детерминирани со поимите: чест, чувство за исполнување на обврските, ред, дисциплина, пожртвуваност, храброст, љубов кон татковината и сл. Јохим фон Пазенов им служи на овие вечни и универзални дадености, а обидот за себеразбирање во историското бидување останува некаде надвор од самата реалност. Меѓутоа, тој, веќе кон крајот на 19. век кога е сместено дејството на романот, е потресен од постојаниот и непрекинлив тек на силите на ирационалното и анархичното поради што ја губи смислата за стварноста и не успева да го најде излезот од нив. Конфузноста во спознанието на спротивставените дадености резултира со тоа што Брех го нарекува *месечарење* или живеење некаде помеѓу сонот и јавето без да се биде свесен оти следниот чекор е можеби последниот, оној кој води кон (историската) бездна.

5. Во знакот на *женското*: романтизирање на љубовта

Во првиот дел на трилогијата жената, сместена во феудално-аристократски амбиент, не е еманципирана ниту во фиктивниот романескен свет ниту во пак добива некаква позначајна улога во структурата на романот. *Женското* во романот се пројавува во трите варијанти: мајка,

љубовничка и сопруга. Мајката, која пасторот ја нарекува кралица Лујза - што создава иронично-комичен ефект зашто „сопругот не ја слуша додека зборува“, и ја позајмува таа споредба од пасторот само на денот на нејзиниот роденден нарекувајќи ја својата кралица Лујза. Комуникацијата меѓу сопружниците е премолчена и одредена од крутите сталешки и патријархални односи, затоа мајката останува некаде во заднина трпејќи ги напливите на растечкото лудило кај нејзиниот сопруг и не можејќи да посредува помеѓу таткото и синот чии однос до самиот крај останува дистанциран и студен. Ликот на мајката е исцртан со типично пруската особина на точност во исполнувањето на обврските во домот, но таа како и другите ликови, поседува карактерна особина, која сепак кај неа е поизразена, а тоа е „тромост на чувствата“ што ја прави немоќна да излезе со сите трагични случувања во нејзиниот дом, оддавајќи и` привидна сигурност и цврстина. Тоа е посебно впечатливо во миговите кога треба да се соочи со смртта на синот Хелмут, кој умира во двобој за да ја спаси честа на семејното име. На смртта на помладиот син, кој инаку е предодреден да остане на татковиот имот, на растечкиот хаос и безредието оние со тромост на чувствата конформистички опстојуваат додека другите (како што е таткото) запаѓаат во лудило. За Јоахим раскажувачот коментира оти физички прилега на мајка му, тој безволно ќе ја наследи офицерската професијата оти според редот на нештата помладиот син во семејството Пазенови станува офицер, а постариот управува со имотот. Уште од детството основно чувство кое Јахим го чувствува во семејството е лицемерноста, недостигот отворена комуникација и искрен меѓусебен однос. Овие доживувања на интимен план претставуваат, всушност, и огледало на надворешниот свет.

На Ружена ѝ е атрибуирана улогата на љубовничка. Таа е Чехинка која во амбиентот на велеградот посакува да стане актерка и која ги имплицира нагонските сили на човековата природа. Средбата со неа за Јоахим значи ослободување од крутите начела на јункерските конвенции и од униформата, бегство од напливот на ирационалното. Меѓутоа, таа му припаѓа на еден сталеж кој нему му е туѓ и непримерен и затоа подоцна се решава за љубовта кон Елизабета - ќерка на велепоседник, која ја симболизираа чистата, невина и сталешки примерена љубов. Платонската љубов кон Елизабета за Јоахим претставува исто така еден вид бегство во другата романтична крајност како што е тоа случајот и со величањето на родната грутка и офицерската професија. Ликот на Елизабета како синоним за чистата, невина љубов во романот ја имплицира сликовното поле на белите тантели.

Љубовта кон Ружена е романтизирана (и тоа чувство значи евазивност), но и иронизирана. Еросот кој се романтизира претставува алузија на ликовите Тристан и Изолда и тој води во патос. Во таа смисла и романот завршува со една лапидарна реченица која претставува интертекстуална алузија на Новалисовото сфаќање за мистичното воздигнување на

вљубените во заедничката смрт односно цитат од стариот тестамент според Мојсеј, во книгата за Постанокот каде се вели: „И господ виде оти сè беше в ред“.¹

6. Во знакот на *машкојџо*: романтизирањето на униформата

За улогата на униформата говори еден од главните ликови во романот, тоа е Берtrand, кој напати во улога на носител на улогата на наратор, за униформата во есеистички манир би рекол оти таа денес ја игра улогата за религијата. Доколку Јоахим е димензиониран како олицетворение на фаустовскиот мотив, тогаш преку ликот на Берtrand како негов опонент, се огледа Мефисто. Но тој е и негов духовен катализатор, оној кој внесува искушувачки немир, што го насочува кон себезаоткривање, лишен од секако чувство за постоечкиот систем на вредности. Прв знак во таа смисла е тоа што Берtrand се решава да ја напушти офицерската професија и да стане цивил (на симболичко рамниште тоа значи премин од светот на редот во светот на нередот), заради страста за профит и алчност, поради што Јахим потајно го нарекува предавник радувајќи се при тоа што цивилниот костум природно соодветствува со неговата личност. Цивилното, што за Јоахим е негативно конотиран поим, е знак за неред и анархија.

Следната одломката на есејот за униформата интегрирана во првиот дел од трилогијата *Месечари* ги содржи, би рекле, круцијалните идеи на романот:

„Einstens war es bloß die Kirche, die als Richterin über den Menschen thronte, und ein jeglicher wußte, daß er ein Sünder war. Jetzt muß der Sünder über den Sünder richten, auf daß nicht alle Werte der Anarchie verfallen, und statt mit ihm zu weinen, muß der Bruder dem Bruder sagen: „Du haßt unrecht gehandelt.“ Und war es einst die bloße Tracht des Klerikers, die sich als etwas Unmenschliches von der der anderen abhob, und schimmerte damals selbst in der Uniform und in der Amtstracht noch das Zivilistische durch, so mußte, da die große Unduldsamkeit des Glaubens verloren ward, die Irdische Amtstracht an die Stelle der himmlischen gesetzt werden, und die Gesellschaft mußte sich in irdische Hiearchien und Uniformen scheiden und diese an der Stelle des Glaubens ins Absolute erheben. Und weil es immer Romantik ist wenn Irdisches zu Absolutem erhoben wird, so ist die strenge und eigentliche Romantik dieses Zeitalters die der Uniform, gleichsam als gebe es eine überweltliche und überzeitliche Idee der Uniform, eine Idee, die der Uniformierten wohl zum besseren der Uniform macht, niemals aber zum Berufsmenschen im Sinne des

¹ Види: Österreichische Literatur des 20. Jahrhunderts, Autorenkollektiv, Volk und Wissen Verlag, Berlin 1988, стр. 280.

Zivilistischen, vielleicht eben weil der Mensch, der die Uniform trägt, von dem Bewußtsein gesättigt ist, die eigentliche Lebensform seiner Zeit und damit auch die Sicherheit seines eigenen Lebens zu erfüllen.“²

За Јоахим секој кој носи униформа во неа наоѓа подобар поредок на нештата отколку цивилот, униформата претставува еден вид тврда футрола, втора кожа, заштитничка на лицето кое ја носи. Во униформата како своевиден фетиш Јоахим наоѓа сурогат за вредностите кои му недостигаат, а тоа се: ред во светот каде тој ред се распаѓа и распрснува, безбедност во светот лишен од секаква безбедност. Во спротивставеноста на униформата и цивилната облека, второво станува знак на нешто валкано кое што поблиску допира до кожата на човекот кој ја носи и затоа е дотолку повалкана. Цивилната облека е Другото, варварското, нагонското и необуздливото. Таа за Јоахим станува олицетворение за анархијата, која секој со себе ја носи и која е дотолку поголема, доколку верата во Бога е помалку присутна. Таа е олицетворение на светот без хиерархија, без дисциплина и без точност. Бидејќи Јоахим ја носи униформата од својата десетта година, тој повеќе не умее да прави разлика помеѓу своето Јас и униформата.

Со време Јоахим согледува оти ни униформата не може да му пружи заштита: „одеднаш почнаа да му пречат еполетите на рамениците, манжетните на ракавите, и едно утро пред огледало се запраша себеси, зошто, всушност, мора да ја носи сабјата на левата страна“. (стр. 159, преведено од ав.).

7. Романтизирање на семејството, религијата и родната грутка

Семејните вредности се распаѓаат преку епизодите во кои е прикажана бесмислената смрт на братот Хелмут кој умира во двобој и преку лудилото на таткото. Покрај мајката во романескниот свет во позадина

² „Некогаш црквата како судија владееше со луѓето и секој знаеше дека е грешник. Сега грешникот мора да му суди на грешникот доколку не сакаме сите вредности да паднат во прегратките на анархијата, и наместо да плаче заедно со него, брат на брата мора да му говори: „Не се однесуваше како што треба“. И додека некогаш единствено носијата на црквеното лице отскокнувала од облеката на останатите како нешто нечовечко, и кога дури и преку униформата и службената одора провејувало нешто цивилно, сега, откако се загубила големата верска нетрпеливост, земската службена облека морала да дојде на местото на небесната, и општеството морало да се подели во земски хиерархии и униформи и наместо верата нив да ги апсолутизира. А бидејќи секогаш е романтично кога земското ќе се воздигне на ниво на апсолутното, затоа строгата и вистинската романтика на ова доба е романтиката на униформата, како да постои некоја вонземска и вонвременска идеја на униформата, идеја која не постои, а која е сепак толку силнауниформираниот човек да го стори да биде луд по униформата, но никогаш од неа чини човек на својот позив во цивилна смисла, можеби токму затоа што човекот кој ја носи униформата е заситен со свеста дека го исполнува вистинскиот животен облик на своето доба, а со тоа постигнува и безбедност на сопствениот живот.“, стр. 22.

останува и ликот на братот Хелмут, кого со Јоахим го врзува една епизода од детството поврзана со несреќниот настан со понито, кога по вина на Јоахим тоа смртно е рането, со што се решава и судбината на Јоахим, па затоа тој конечно заминува од дома во кадетското училиште. Јоахимовиот пад од коњот во детството на симболично рамниште го симболизира падот односно загубата на безбедниот свет на семејството и родната гротка. Сталешката детерминираност и тромоста на чувствата ја покажуваат сета своја апсурдност и преку моралниот кодекс на одбрана на честа преку двобој (како типичен мотив во австриската книжевност). За Бертранд застарените облици како што е кодексот на честа се исполнети со тромост на чувствата, или со „вегетативна индоленција“ односно со мртви, конвенционални чувства. Јоахим, пак, чувствува оти човек може да се лизне во бездната на хаосот доколку ги напушти конвенциите.

На погребот на брат му, тој се обидува посетувајќи ја селската црква да најде спасение и возвишени чувства, да се окае за своите гревови кон Хелмут поради тоа што го обесчестил со профаните мисли за време на неговиот погреб, да се покае поради формалниот и невернички однос кон црквата, поради тоа што свештеникот и Бога не ги сфаќал сериозно, но тој обид е залуден зашто ништо не може да го спаси од растечкиот хаос. Дури ни религијата не претставува сега некакво прибежиште. Посматрајќи ги војниците во една црква, тој забележува оти ниту едно лице не изразува побожност и трогнатост и оти без какво било внимание го слушаат свештеникот, па заклучува оти сето ова прилега само на една привидна лицемерна циркуска претстава. Слушајќи го црковниот корал Јоахим согледува дека бракот со Елизабета би можел да биде единственото решение за неговото спасување.

Надоаѓањето на идната анархична епоха Јоахим фон Пазенов напати ја насетува во вид на сомнамбулни визии, состојби помеѓу сонот и јавето и вознемиреност на духот. Раскажувачот монтира наративни и рефлексивни сентенци, фрагментарни размисли и лирско-екстатични делови преку преплетување на внатрешниот монолог и доживеваниот говор во кои се губат границите помеѓу наративното и рефлексите на ликовите во нивната свест. Така се создаваат две нивоа на посредување, односно два слоја на раскажување. Во свеста на Јоахим често се присутни цитати од рефлексите на Бертранд, кои се доживуваат како причини за нивното отуѓување и недоразбирање. Така во структурата на романот постојано се преплетува полифоничноста на различјето искази во која како алтернатива на распаѓањето на вредностите во овој случај се јавува романтиката како своевидно бегство во анахроните вредности.

Следниот евазивен чекор што го отсликува Херман Брох претставува анархијата што претставува тема на вториот дел од *Месечариие*.

8. Заклучок

Бегството од стварноста, парализираноста вистински да се согледа стварноста, егзистенцијалната осаменост и немоќ на поединецот остануваат доминантна определба на ликовите во првиот дел од трилогијата *Месечари*, романот 1888. *Пазенов или романијика* на Херман Брох. Главниот лик Јоachim фон Пазенов, кој во униформата се штити од растечката анархија, согледува како се девалвира стариот поредок и систем на вредности. Во тој вакуум на вредности тој го губи и сопствениот идентитет и не можејќи да најде нов идентитет, се навраќа на старите идеолошки, духовни или религиозни вредности кои се распаѓаат. Меѓутоа, тоа враќање кон старите аксиолошки вредности, или како што Брох би рекол тоа „романтизирање“ како уште повеќе да ги нагласува противречностите во сегашноста и е придружено со збунувачките состојби на душата растргната помеѓу сонот и јавето.

Селектирана библиографија

Примарна литература:

Broch, Hermann: *Die Schlafwandler. Eine Romantrilogie*. Vrlg. Volk und Welt, Berlin 1986.

Broch, Hermann: *Die Idee ist ewig. Essays und Briefe*, Hrsg. H. Binde, dtv, München, 1968.

Broch, Hermann: *Gesammelte Werke Bd. 6, Dichten und Erkennen. Essays*. Bd. 1,

Hrsg. Von Hannah Arendt, Zurich: Rhein-Verlag, 1955.

Broh, Herman: *Pesnistvo i saznanje*, Gradina, Nis, 1979.

Секундарна литература:

Arlt, Herbert: *Österreichische Literatur: Strukturen, Transformationen, Widerspruchsfelder*. Röhring Vrlg., St. Ingbert, 2000.

Bernath, Arpad: *Hermann Broch. Vo: Österreichische Literatur des 20. Jahrhunderts*, Autirenkollektiv, Volk und Wissen Vrlg., Berlin, 1988.

Jablowska, Joanna: *Die „fröhliche Apokalypse“, oder das dekorative des Untergangs. Vo: österreichische Literatur wie sie ist? Beiträge zur Literatur des Habsburgischen Kulturraumes*. Hg. Jablowska, Joanna & Kubisiak, Malgorzata, Lodz, 1995.

Stanzl, Franz K.: *Typische Formen des Romans*, Vrlg. Göttingen. 1986.

Schmidt- Dengler, Wendelin (Hrsg.): *Literaturgeschichte. Österreich: Prolegomena und Fallstudien*. Erich Schmidt Vrlg., Berlin, 1995.

Zorica NIKOLOVSKA

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Hermann Broch, Schlafwandler, Pasenow oder Romantik, Untergang, Eskapismus, Wertevakuum, Uniform, Ordnung, polihistorischer Roman, Identität.

Eskapismus, Unfähigkeit die Wirklichkeit zu erkennen, existenzielle Einsamkeit und geistige Ohnmacht des Individuums sind die wichtigsten Eigenschaften der Figuren des ersten Romans der Schlafwandlertrilogie von Hermann Broch - 1888. *Pasenow oder Romantik*.

Die Hauptfigur, Joachim von Pasenow, der sich in der Uniform vor der wachsenden Anarchie zu schützen versucht, erlebt den Untergang der alten Ordnung und des alten Wertesystems. In diesem Wertevakuum verliert er seine Identität, aber machtlos eine neue Identität zu stiften, sucht er vergeblich nach den alten axiologischen Werten. Dennoch ergibt sich diese Rückkehr bzw. diese „Romantik“ als ein schlafwandlerisches Unterfangen.

Марија ЃОРЃИЕВА ДИМОВА

ЗОШТО ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА?

(за атрактивноста на еден жанр)

Клучни зборови: историографска метафикција, постмодернистички жанр, роман, односот книжевност - историја

Па, добро, тогаш како да го уловиме минатото? Дали сликата се изострува колку повеќе минатото се повлекува? Некои мислат дека е така. Сè повеќе дознаваме, ги откриваме дополнителните записи, се служиме со инфрацрвени зраци за да констатираме што пишува на прецртаните места во писмата, па ослободени од некогашните предрасуди, сè може да разбере ремето подобро. Дали навистина е така?

Џулијан Барнс *Флоберовиот џајџаг*

Историографската метафикција е вистинскиот избор за оние кои трагаат по интелектуална тежина, која ќе ги доведе нивните романи на универзитетските листи на дела за читање или, пак, на листата на потенцијални добитници на книжевни награди.

Марк Кари *Постмодерни нарајивни теории*

Констатациите на романсиерот (Џулијан Барнс), односно на книжевниот теоретичар (Марк Кари), на оној кој ја практикува и на оној кој ја проучува историографската метафикција упатуваат на дефинирачките координати на жанрот, но и на парадоксот што го имплицираат тие: од една страна, станува збор за романи кои го афирмираат интересот за историјата, но и за непосредното историско опкружување; од друга страна, станува збор за романи кои се бестселерски популаризирани, но коишто, во истовреме, се и атрактивни предмети на академски анализи. Во секој случај, станува збор за книжевен феномен, којшто е актуелен во рамки на теоријата на книжевноста и, посебно, во рамки на теоријата и на историјата на романот, но и феномен, којшто е провокативен по однос на можноста за толкување на романот од гледна точка на современите книжевни теории и херменевтички стратегии.

Историографската метафикција означува една развојна тенденција во романескната практика, чишто почетоци се евидентираат од крајот на

60-те и почетокот на 70-те години од XX век. Со оглед на оваа временска рамка станува оправдана двојната контекстуализација на историографската метафикција, од аспект на нејзината компатибилност со генералните тенденции кои го обележуваат овој период:

1. Историографската метафикција претставува логичен и очекуван резултат и потврда на глобалните дијалошко - интертекстуални и интердискурзивни констелации: таа се манифестира како партикуларизирана, романескна проекција на интертекстуалните и на интердискурзивните промислувања на книжевноста.

2. Историографската метафикција ги отелотворува доминантните постмодернистички ориентации, паралелно, артикулирајќи ги тенденциите во теоријата и во книжевната практика и потврдувајќи ја нивната комплементарност.

Меѓутоа, историографската метафикција, првенствено, ја демонстрира својата жанровска контекстуализација, обезбедена со рамката на промислување на романот поставена од страна на Михаил Бахтин - од аспект на дијалогичноста, хибридноста и неканоничноста на романескниот жанр. Во тој контекст, историографските метафикции ги илустрираат романескните капацитети за интегрирање уметнички и неуметнички жанрови и нивните „вербално - смисловни освојувања на стварноста“ (Бахтин 1989, 81), кои, во романескен контекст, се поставени во однос на заемното проблематизирање и релативизирање на нивниот авторитет. Од друга страна, историографската метафикција ги отелотворува и капацитетите на романот за сопствено континуирано ре-креирање, потврдувајќи го како „жанр кој вечно трага, кој вечно се истражува себеси и кој ги преиспитува сите свои настанати облици“ (Бахтин 1989, 473). Според тоа, историографските метафикции ги партикуларизираат генеричките романескни потенцијали, артикулирајќи ја хибридизацијата меѓу историографијата и книжевноста, но и меѓу одделните (романескни) жанрови (како на пример, детективскиот роман, историскиот роман, метафикционалниот роман, научната фантастика, стрипот, трилерот).¹

Вообичаените контексти на теориско промислување на историографската метафикција ја фаворизираат позицијата на толкување низ

¹Елизабет Веселинг ја разгледува паралелата меѓу историскиот и детективскиот роман, поставена врз заедничката епистемолошка основа: конвенциите на детективската приказна, сфатена како епистемолошки жанр *par excellence*, честопати, се во функција на прикажување на проблемите околу недостапноста на минатото, врз што се фокусираат и историографските метафикции. Во таа смисла, и двата жанра нудат „разбирање на минатото по пат на негова интерпретација“ (1991, 90). Стрипуваните репрезентации на историјата (темата на холокаустот) се илустрирани во двотомното издание на Арт Шпигелман *Maus: A Survivor's Tale* (1972-1991). *Нишалото на Фуко* (1988) на Умберто Еко е историографска метафикција којашто во себе вкрстува неколку дискурси - литературно-историскиот, теолошко-филозофскиот и оној на популарната култура: основната приказна се темели врз крими - заплетот, дозирана е со трилерска тензичност, со елементи на популарниот *fantasy*-жанр и на т.н. роман во продолженија, актуелизиран во делата на Ежен Си.

призма на нејзината парадигматичност по однос на постмодернистичката поетика. Оваа релација, како примарна дефинирачка рамка, ќе биде предложена и од страна на канадската теоретичарка Линда Хачион, којашто е заслужна за кодификацијата на жанрот.² Меѓутоа, историографската метафикција стимулира и допушта многу пошироки контексти на сопствено промислување: интертекстуални и метатекстуални, интертеориски и метатеориски, интердискурзивни и интердисциплинарни, така што романите ги иницираат интересите за истражување на овие релации и, повратно, го потврдуваат нивното постоење.

Во принцип, секој пристап кон историографските метафикции се темели врз и ги воспоставува релациите со одделните концепции-постмодернистички, постструктуралистички, новоисторицистички, метаисториски, историографски. Тоа, секако, сведочи за повеќекратната продуктивност што ја обезбедуваат интерпретативните рамки во коишто се вклучени историографските метафикции. Оттаму, овој комплекс релации може да се земе како потврда и како илустрација на синхроната кореспонденција меѓу книжевно - уметничката практика и теоријата: конкретизирајќи го симултанизмот меѓу романескната практика и теоријата (и книжевна и историографска) овие релации, во поширока смисла, ја афирмираат и кореспонденцијата меѓу постмодернистичката книжевна/романескна продукција и постструктуралистичките теории. На тој начин, историографската метафикција го стимулира дијалогот меѓу теориските концепции и романескните текстови, меѓу развојните тенденции во книжевната практика и во книжевната теорија, од една страна, и тенденциите во останатите некнижевни подрачја (историографијата), од друга страна. Според тоа, ситуирањето на историографската метафикција во контекстот на овие релации допушта, условно, да се издвојат неколку развојни фази:

1.Првата фаза ја опфаќа романескната продукција од крајот на 60-те и почетокот на 70-те години на XX век. Оваа фаза се реализира без соодветна термилошка покриеност и без систематизирана теориска свест и поддршка. Дел од романите, коишто подоцна се толкуваат како репрезентативни примероци на историографската метафикција, иницијално, биле сместени во интерпретативната рамка на метафикцијата, т.е. на историскиот роман. Впрочем, и Умберто Еко ќе го класифицира *Името на розата*, инаку парадигматична историографска метафикција, како историски роман.³

²Оваа жанровска кованица е промовирана во студијата *Поетика на постмодернизмот: историја, теорија, фикција* (1988). Но, овој термин Хачион, првично, го употребува во една расправа посветена на историографската метафикција во канадскиот роман, објавена во 1984-та година. Сепак, студиозната елаборација е понудена во споменатата студија, објавена четири години подоцна.

³„Во оваа смисла, несомнено, сакав да напишам историски роман, и тоа не затоа што Убертино или Микеле навистина постоеле и што ќе го кажат горе-долу она што навистина го рекле, туку затоа што сето она што измислените личности, како на пример Вилјам, го зборуваат, мора да биле кажани во она време. Не знам во колкава мера ѝ бев верен на оваа

2. Втората фаза, која го означува периодот од средината на 80-те години на XX век, го подразбира и ретроактивното теориско промислување на веќе постоечката романескна продукција и обезбедувањето дескриптивна рамка за паралелните романескни остварувања, кои може да се подведат под одредницата историографска метафикција. На тој начин, историографската метафикција го потврдува стимулативното влијание на романескната практика врз теоријата на романот. Во истовреме, овој жанровски модел отвора можности и за компаративно промислување на различните романескни остварувања, па, и пошироко, на одделните национални книжевности. Оваа констатација произлегува од фактот, што, во рамки на теориските истражувања на жанрот, се оперира со синтагмите канадска историографска метафикција (Линда Хачион), британска историографска метафикција (Сузана Онега, Ансгар Нининг),⁴ хрватска историографска метафикција (Татјана Јукиќ, Крешимир Немец).

3. Третата фаза сведочи за симултаното постоење и заемното дополнување меѓу теоријата на жанрот и практиката на пишување историографски метафикции. Оваа фаза е обележана и со интензивни елаборации на теориските премиси на историографската метафикција, и со аналитички промислувања на конкретни романескни текстови, па и на цели опуси. При тоа, и самата романескна продукција, понатаму, го иницира создавањето мноштво теориски концепции кои го воспоставуваат дијалогскиот однос кон изворната теорија на Линда Хачион и, повратно, упатуваат на потребата од нејзино корективно дополнување.

На тој начин, се отвора просторот за воспоставување дијалогски, интертеориски и метатеориски релации, во смисла на координација на постоечките теориски концепции, како во синхрониска, така и во дијахрониска перспектива: од една страна, тоа се релациите меѓу теориите коишто директно се концентрирани врз проучувањата и врз ре-дефинирањата на историографската метафикција; од друга страна, метатеориските релации ја подразбираат и упатеноста кон постоечките теории кои, во крајна линија, може да се идентификуваат како претходни развојни фази на теоријата на историографската метафикција (како, на пример, со теоријата на метафикцијата).⁵

замисла. Не верувам дека не се држев до историјата кога маскирав цитати на некои подоцнежни автори (на пример, цитатот на Витгенштајн), протурајќи ги за цитати од тој период. Во тие случаи бев сосема свесен дека моите средновековни личности не се модерни личности, туку поскоро модерните личности размислуваат како средновековни личности“ (Еко 2007, 34).

⁴Во тој контекст, индикативна е констатацијата на Ансгар Нининг дека британскиот роман, токму преку историографската метафикција, повторно, го воспостави контактот со постмодернистичката книжевност, којшто го беше загубил во текот на 50-60-тите години (1993, 218).

⁵Голем дел од романите што се предмет на толкување на Патриша Во, како илустрација на нејзината теорија на метафикција, потоа доживуваат реактуализација во нов интерпретативен контекст - оној на историографската метафикција. Па, и самата Линда Хачион во студијата *Нарциситичко раскажување: метафикционалниот ѝрагрокс* (1980), во насока на

Опстојувајќи три децении во лексиконот на книжевната теорија, односно четири децении во доменот на книжевната практика, историографската метафикција, неминовно, ја наложува потребата од извесни дистанцирани дополнувања и синтети, кои, повторно, ќе се реализираат низ двојната спрега: од една страна, како толкување на постоечките теориски дескрипции на историографската метафикција, што, пак, резултира во метатеориски дополнувања на тезите на Линда Хачион; од друга страна, како толкување на романескните текстови кои ги афирмираат и ги преиспитуваат конститутивните жанровски одлики што, повратно, резултира во дополнување на жанровскиот репертоар. Во согласност со тоа, се застапува и двојниот контекст на промислување на историографската метафикција (теориска и интерпретативна контекстуализација), а чијашто цел е да се потврди нејзината парадигматичност како постмодернистички романескен жанр. Теориската контекстуализација на историографската метафикција се реализира на две рамништа. Прво, на рамништето на коешто се идентификуваат релациите на историографските метафигии кон книжевната историја, односно кон жанровската традиција. Овој комплекс контекстуализации има тројна импликација:

1. дискретно сигнализирање на архитектсуалните врски⁶ со жанровскиот модел на историскиот и на метафикционалниот роман;

2. имплицитно метатекстуално позиционирање, кое се реализира како интерпретативна девијација од жанровскиот репертоар на историскиот роман и како интерпретативно партикуларизирање на метафикционалниот роман како теориска фикција;

3. автореференцијално артикулирање свест за сопствената позиција во книжевната историја, но и во поширокиот историски, социјален и културен контекст. Врз таа позадина, историографските метафигии ја потврдуваат репрезентативноста и по однос на генералната постмодернистичка толерантност и флексибилност кон традицијата, свесно инсистирајќи на улогата на книжевноста како коментар, како фуснота и како постскрипум на постоечките текстови. Од друга страна, теориската контекстуализација ја потврдува индикативноста на историографските мета-

аргументирање и илустрирање на своите тези за метафикционалноста се повикува на романи кои во подоцнежните студии ги подведува под одредницата историографска метафикција.

⁶ Овде го имаме предвид поимот архитект со Жерар Женет, којшто го сфаќа жанрот како еден аспект на архитектсуалноста. Во таа смисла, ако историскиот роман го сфатиме како жанр-архитект, тогаш се отвора простор за толкување на транстекстуализациите што ги прави историографската метафикција во однос на овој архитект. „Самиот текст не се смета дека треба да го познава, и поседователно да го декларира, неговото жанровско својство ... Детерминацијата на жанровскиот статус на еден текст не е негова работа, туку на читателот, на критиката“ (2003, 67)

фикции не само по однос на историјата на романескниот жанр, туку и по однос на неговата теорија.⁷

Второто рамниште на теориска контекстуализација го афирмира односот на историографската метафикција кон историјата и кон историографијата. На ова рамниште се артикулираат интертекстуалните и интердискурзивните доминанти на постмодернистичката книжевност. Во истовреме, увидот во клучните прашања во рамки на актуелните теориски дебати ги демонстрира начините на кои вклучувањето сознанија од некнижевните подрачја може да биде продуктивно и за книжевната теорија. Имено, романескниот интерес за историјата, кој почива врз премисата за нејзината текстуална посредуваност и достапност, нужно, го иницира и романескниот однос кон историографијата. При тоа, во пресекот на овие релации стануваат препознатливи метаисториографските импликации на историографската метафикција, коишто се двојно индикативни: од една страна, тие го втемелуваат и го аргументираат метатеориското дополнување на теорискиот модел на историографската метафикција; од друга страна, го афирмираат и нејзиниот метатекстуално - коментаторски однос кон романескната традиција.

Двете рамништа на теориска контекстуализација соодветствуваат на парадоксалниот спој меѓу историографското и метафикционалното врз што се втемелува овој жанр: историографски, во смисла дека романите ја демонстрираат саморефлексивната свест за процесите на селекција и на конструкција врз коишто се темели пишувањето на историјата; метафикционални, во смисла дека романите ги афирмираат тие процеси како историски детерминирани чинови и ги проблематизираат условите и можностите на нивните процеси на репрезентација.

Еден од бенефитите што произлегува од создавањето и од проучувањето на историографската метафикција е фактот што на книжевно - научна, методолошка сцена се (ре)афирмира контекстуалната втемеленост и историчност на книжевните феномени, односно се потврдува нужното контекстуално мапирање на сите поимски категории. Тоа е илустрирано и низ проучувањето на историографската метафикција, коешто е ситуирано во мноштво хетерогени контексти. „Очигледниот парадокс на историографските метафикции го поставува на преден план она што може да биде одлика на сите романи: тие не се само автономни лингвистички и наративни конструкти, туку, тие секогаш се условени и од контекстуалните сили (како општеството, историјата и идеологијата), што не треба или не би требало да се занемари во нашите критички дискусии“ (Хачион 1984а, 236-237).

⁷Станува збор за придонесот на историографската метафикција во рedefинирањето на теоријата на книжевните видови и, првенствено, придонесот во рedefинирањето на теоријата на романот како миметички жанр.

Спектарот насоки што ги отвора истражувањето на историографската метафикција, низ призма на нејзината парадигматичност по однос на поетичките премиси на постмодернизмот и по однос на развојните тенденции и актуелните состојби на романот, се дополнува и со можноста за метатеориско дополнување на теорискиот модел на жанрот преку координацијата и интерсекцијата на одделните типолошки поставени теориски концепции и категориите со коишто оперираат тие. На тој начин, станува очигледна податливоста на историографската метафикција да овозможи компаративно поврзување не само меѓу романескните текстови, туку и меѓу одделните теории (и не само книжевни), што, во крајна линија, го потврдува жанрот како резултат и како илустрација на глобалните интертекстуални и интердискурзивни промислувања на актуелните книжевно - уметнички феномени. Конечно, преку иманентните артикулации на овие дефинирачки и доминантни релации на историографската метафикција во рамки на конкретните романи се отелотворува постмодернистичката комплементарност меѓу теоријата и практиката. Историографските метафикции ги илустрираат начините на кои интересот за историјата, ретроактивно, рефлектира врз промислувањето и преосмислувањето на самата книжевност и, обратно, начините на кои романескното рedefинирање на односот кон историјата има импликации и во историографски контекст.⁸

Интерпретативното контекстуализирање на историографската метафикција подразбира детектирање на метафикционалните постапки, на епистемолошките и на онтолошките теми, односно детектирање и на стратегиите преку коишто се реализираат тие теми, а коишто ги афирмираат релациите на романот по однос на историјата/историографијата и по однос на романескната традиција. Регистарот теми и постапки, којшто придонесува за метаисториографските и метатекстуалните импрегации на жанрот има двојна функција:

1. Актуелизирање на реинтерпретативниот однос кон историјата, којшто во историографските метафикции, експлицитно, е артикулиран како ревизија и како реинтерпретација на одделните верзии на историјата, но и на концептот историја воопшто.

2. Актуелизирање на метаинтерпретативниот однос кон историографските и кон книжевните проекции на историјата, што во романескните текстови се артикулира имплицитно - и на метатекстуално, и на метаисториографско рамниште.

⁸ Доминик ЛаКапра го следи историскиот развој на односот меѓу романот и историјата, односно меѓу книжевната теорија и историографијата (1996). Хејден Вајт, врз основа на теоријата на тропите и наратолошките категории, значи врз основа на увидот во теоријата на книжевноста, го создава својот модел на наративна историографија (1986, 1990).

Како спој меѓу контекстуално обусловените жанровски одлики, од една страна, и романескно-жанровските доминанти и константи, од друга страна, историографската метафикција ја афирмира својата парадигматичност и по однос на постмодернистичкиот роман. На тоа рамниште се евидентираат неколку постмодернистички доминанти:

- новиот однос кон книжевната традиција, што резултира во нејзиниот статус на суперпоттекст на којшто романите се надоврзуваат афирмативно;

- новиот однос кон тривијалната книжевност, што резултира во проблематизација на границите меѓу т.н. висока и ниска книжевност;

- новиот однос кон некнижевните видови што резултира во проблема-тизација на дистинкциите факт - фикција, книжевност - наука.

Меѓутоа, во пресекот на овие доминанти, приоритетен станува заедничкиот интерес за историјата и за раскажувањето: историјата како прототекст кој се проблематизира и се ревидира преку актуелните постмодернистички наративни техники, што упатува на капацитетите на романот да ги адаптира актуелните реконцептуализации на историјата/историографијата и на книжевноста и истите да ги афирмира во романескен контекст.

И на двете рамништа на контекстуализација, историографските метафикции оперираат со извесен симултанизам: повикувањето на историскиот контекст со цел да се потенцираат авторитетот и моќта на историјата додека, паралелно, се доведуваат во прашање нејзините ограничувања и се проблематизира целиот концепт историја и историско знаење. Меѓутоа, тематизирајќи го својот однос кон историјата, романите во истовреме го активираат и односот кон историски условените очекувања на читателот, кој ја актуелизира врската меѓу историјата и книжевноста, меѓу минатото и сегашноста, меѓу текстот и контекстот. Ситуирани во тој (кон)текстуален пресек, проникливите критички/семантички читатели (како што ги нарекува Умберто Еко), детектираат една парадоксална димензија во овој романескен жанр: ако историјата е чиста фикција (како што сака да нè убеди историографската метафикција), тогаш дали пишувањето историографски метфикции не претставува оксиморонски чин?!

Комплексот метатекстуални, ревизионистички и метаисториографски доминанти на историографската метафикција го афирмира статусот на овој жанр како глобален метатекст и онтотекст.⁹ Прво: историографската метафикција е метатекст по однос на два глобални прототекста: историјата и романескниот жанр кои се подложени на ревизионистичко - интерпретативен третман. Но, на повисоко рамниште, историографската метафикција е метатекст и во онаа смисла во која станува индикатор на

⁹Овие категории се преземени од теоријата на автореференцијалноста, понудена од страна на Дубравка Ораиќ - Толиќ. „Čemu služi autoreferencijalnost?“, *Interekstualnost & Autoreferencijalnost*, ur. Dubravka Oraić-Tolić i Viktor Žmegač, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 105-115.

еден суштински проблематизиран однос меѓу книжевноста и историската стварност, индицирајќи ја разнишаноста на онтолошкиот статус на книжевноста која е фокусирана врз процесите на континуирано толкување и редефинирање на сопствената позиција во актуелните контексти и наспроти останатите уметности/медиуми/дискурси. Второ: свеста за сопствената позиционираност во тие контексти и самосвесната манифестација на позицијата која е повеќекратно метаориентирана го имплицира статусот на историографската метафикција и како онтотекст. Имено, афирмирањето свест за текстуално посредуваната достапност на историјата, недвосмислено, упатува на еден мнемонички импрегниран текст/жанр: тој ги акумулира текстуално посредуваните семиотички и културални искуства, но во фокусот ги поставува сопствените ревизионистички, метатекстуални и метаисториографски ориентации кон тие искуства. Конечно, може да се ревидира и да се реинтерпретира единствено доколку постои свест за и увид во постојните верзии, текстуализации, интерпретации. И, се разбира, доколку постои дистанцирана поставеност кон нив.

Интерпретативната поливалентност што историографската метафикција ја должи на сопствената репрезентативност на неколку рамништа (жанровски, поетички, теориски),¹⁰ во голема мера, придонесува во зачувувањето на нејзината парадигматичност по однос на примарната жанровска рамка – онаа на романот. Во таа смисла, историографската метафикција ги афирмира оние капацитети на романот, коишто Михаил Бахтин ги именува како тенденција за романсирање, но не само во книжевен, туку и во поширокиот културен контекст:¹¹ романсирањето идентификувано со секоја сила којашто се стреми да го сруши владејачкиот систем, којашто е динамична, којашто инсистира на постојан процес и на промена, во смисла на „ослободување од сето она што е замрено, неприродно, изживеано, безживотно, условно, што го кочи развојот и ги прави стилизации на преживевани форми“ (Бахтин 1989, 437).

Литература:

Bahtin, Mihail. 1989. *O romanu*. Beograd:Nolit.

Waugh, Patricia. 1996. *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London and New York:Routledge.

Wesseling, Elisabeth. 1991. *Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. Amsterdam and Philadelphia:John Benjamins Publishing Company.

¹⁰ Репрезентативност во однос на жанрот историски роман, метафикционален роман, во однос на постмодернистичката поетика и во однос на книжевните и историографските теории.

¹¹ Во истовреме, тоа е уште една проверка и потврда на функционалноста и на оперативноста на дефинициите на романот, понудени од страна на Бахтин.

White Hayden. 1986. *Tropics of Discourse*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

_____. 1990. *The Content of the Form*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Еко, Умберто. 2007. „Постила кон *Имејо на розајџа*“, (превод Марија-Грација Цветковска), *Мираж*, бр.18, стр.1-21.(Достапно на www.mirage.com.mk).

Женет, Жерар. 2003. „Палимпсести“, (превод Катица Кулавакова), *Теорија на интeрпeкcтyалноcтa*, прир. Катица Кулавакова, Скопје: Култура, стр. 63-77.

LaCapra, Dominick. 1996. *History and Criticism*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Hutcheon, Linda. 1984a „Canadian Historiographic Metafiction", *Essays on Canadian Writing*, 30, str. 228-238.

_____. 1984b. *Narcissistic Narrative. The Metafictional Paradox*. New York and London: Methuen.

_____. 2003. *Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.

Nünning, Ansgar. 1993. „Mapping the Field of Hybrid New Genres in the Contemporary Novel“, *Orbis Litterarum*, 48, pp.281-305.

Haćion. Linda. 1996. *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad: Svetovi.

Marija GJORGJIEVA DIMOVA

WHY HISTORIOGRAPHIC METAFICTION?

(Summary)

Key words: historiographic metafiction, postmodern genre, novel, relation literature- history.

The aim of this text is the brief elaboration of the historical and theoretical premises of historiographic metafiction. For that purpose, we'll be focused on some of the priorities which are offered by this postmodern genre: the possibilities that are opened in interpretative sense, on one side and on the other, the contribution of this genre in redefinition of certain crucial theoretical categories, particularly those framed in the theory of the novel.

Румена БУЖАРОВСКА

ТИПОВИ И МЕХАНИЗМИ НА ХУМОР ВО РАСКАЗОТ „ДОБРЕДОЈДОВТЕ КАЈ МАЈМУНИТЕ“ ОД КУРТ ВОНЕГАТ

Клучни зборови: хумор, сатира, расказ, теории на хумор

Курт Вонегат е еден од најкритички настроените гласови во современите текови на американската книжевност. Како војник во Втората светска војна, а понатаму и вработен во големата компанија „Ценерал Електрик“, Вонегат станува критички настроен кон владеечките структури, како и гушењето, дехуманизирањето и обезличувањето на индивидуата предизвикана од новосоздаденото автоматизирано и потрошувачко општество. Во сржта на неговите прозни дела стои остра општествена критика, но и критика кон човековата природа. Ваквото критикување Вонегат го прави низ употребата на сатирата и црниот хумор, најчесто користејќи го жанрот на научната фантастика за постигнување на дистанцирање, а со тоа и свеж поглед кон човековите апсурдни навики. Расказот „Добредојдовте кај мајмуните“ од истоимената збирка е типичен претставник на ваквото творештво на Вонегат.

„Добредојдовте кај мајмуните“ е дистописки научно-фантастичен расказ чија основна тематика е контролирањето на репродукцијата кај човекот во иднината. Во Соединетите држави на светот Владата поседува сè и има целосна контрола врз човечките индивидуи. Сè е автоматизирано, веќе нема потреба од работна рака, и невработените луѓе дома гледаат државни телевизиски програми. Популацијата на светот ја надминува бројката од 17 милијарди жители и поради тоа Владата решава да стави етички крај на репродукцијата. Ова го прави преку задолжителното примање на етичка контрацепција, т.е. пилули кои го отрпнуваат долниот дел од телото и ја убиваат желбата за секс од една страна, а од друга преку охрабрување на самоубиство кое се извршува во Салони за етичко самоубиство, каде што работат атрактивни и физички силни Хостеси, кои, патем, се девици. Во ваквото општество најголемиот одметник е Били Поетот, кој не ги зема своите пилули. Луѓето како Били Поетот кои не земаат ништо за контрацепција пежоративно се нарекуваат „ништоглавци“. Злосторството на Били Поетот е тоа што тој методично, со посебен и индивидуален потпис, ги дефлорира Хостесите од Салоните за етичко самоубиство. Расказот го следи киднапирањето и успешното дефлори-

рање на хостесата Ненси Меклуан од еден таков Салон, од страна на Били Поетот и неговата банда одметници – ништоглавци. Расказот укажува на тоа дека „не постои Влада која може сосема да го потисне индивидуалецот” (Mowery, 2002) – тема на други раскази и романи на Вонегат.

Во анализата на комплексните хумористични елементи во расказот земени се предвид две доминанти теории на хуморот: когнитивната теорија на несоодветствувањето и општествената теорија на супериорноста. Според теоријата на несоодветствувањето, хуморот е производ на необично или несоодветно поврзување на идеи, концепти или случки. Од друга страна, суштината на теоријата на супериорноста се состои во хумористичното доживување на настан, ситуација или карактеристика која го наведува субјектот да се чувствува доминантен, т.е. супериорен во однос на објектот на хуморот, при што субјектот го исмева објектот. Хуморот во еден книжевен текст може да се манифестира низ типични хумористични механизми во чија основа лежи несоодветствувањето – такви се на пример иронијата, сатирата, пародијата и компарацијата. Тој исто така може да се манифестира низ типови хумор – како на пример етнички, родов, сексуален, црн хумор, и други – во чија основа лежи исмевањето, т.е. супериорниот хумор. Овој текст има за цел да направи преглед на различните механизми и типови хумор присутни во овој уникатен расказ на Вонегат, како и да укаже на важноста на социо-културниот контекст во приемањето на хуморот.

Основниот механизам на кој се гради несоодветствувањето во овој расказ е сатирата. Сатирата во оваа смисла може да се посматра како изразно средство, а и како жанр како што е обично третирана во литературата. Причината за вториот третман лежи во тоа што сатирата најчесто се манифестира во продолжена форма. Поради тоа таа претставува комплексен феномен во чии рамки можеме да најдеме техники како преувеличување, компарација, иронија, пародија и слично. Како и во други литературни дела, и во рамките на ова дело сатирата функционира на нивото на целиот текст, па може да се смета и за жанр. Во овој случај би можеле со сигурност да кажеме дека се работи за сатиричен расказ, со оглед на тоа што овој механизам е во сржта на носечката идеја на расказот.

Како и сите механизми кои произведуваат хумор, сатирата во себе содржи несоодветствување, проследено со силна, иронична критика, исмевање, како и морална поука. Критиката и исмевањето лесно се детектираат, па возможно е да се згреша и да се каже дека во овој механизам не постои несоодветствување. Ова не е точно бидејќи механизмот на сатирата се гради врз две полиња на значење: експлицитното и имплицитното. Имено, фантастичната приказна на расказот сместена во иднината во себе содржи една друга семантика, многу побитна од површната видлива при првото читање. Со други зборови, она што го гледаме е само „маска” на тоа што авторот всушност го опишува. За хуморот да има ефект, читателот треба исто да ја „сфати шегата”, т.е. да разбере што

точно симболизира оваа приказна од иднината. Сепак, ваквиот ефект не би бил комплетен доколку на содржинско ниво не се јави „жртва“ на хуморот. Како што веќе спомнавме, силната критика, исмевањето и моралната поука се основните карактеристики на сатирата – што ја сместува во категоријата супериорен/агресивен хумор, и тоа како еден од нејзините најтипични претставници.

Во состав на супериорниот хумор можеме да најдеме употреба на црн хумор – до одредена мера типичен за Вонегат, но не во смисла тоа да е единствениот тип хумор по кој тој е познат, како што истакнува критичарот Џон Р. Меј (Maу, 1972: 25). Првиот дел од расказот се одвива во Салон за етичко самоубиство, еден од многуте воспоставени од Владата со цел да ја намали популацијата на светот. Со други зборови, луѓето, охрабрани од Владата, сами се пријавуваат да бидат убиени од страна на атрактивни, високи и физички силни хостеси: „Во навистина успешна недела, да речеме таа пред Божиќ, им се случуваше да успијат дури шеесет луѓе. Тоа го правела со поткожна игла.” (KV: 31)* – ваквиот коментар се осврнува и на депресијата што многу луѓе ја чувствуваат околу божиќните и новогодишните празници, со што Вонегат инсинуира дека во овој дистописки свет дури и ваквата депресија може да резултира во смрт.

Уште еден пример кој вреди да се спомене е поврзан со хостесите кои работат во ваквите салони и имаат посебен потсмешлив прекар за старците кои волонтираат да бидат убиени:

„Стар Лисец”, рече Мери, која исто така го беше видела. Стар Лисец беше било кој старец, симпатичен и сенилен, кој дрдори и се шегува и евоцира спомени со часови пред да дозволи Хостесата да го успие. (KV: 33)

Црниот хумор кој функционира на две нивоа – меѓу хостесите од една страна, и кон читателот од друга, како вид шега во шега, или хумор во хумор – ја изразува бесчувствителноста кон човечкиот живот и несериозното перцепирање на смртта.

Хостесите во расказот играат битна улога во вториот тип хумор што се јавува во расказот – сексуалниот хумор. Играјќи улога на „ангелите на смртта”, хостесите од Салоните за етичко самоубиство се високи, атрактивни девици кои се облечени како садо-мазо актерки од футуристички порнографски филм: „Униформите им беа бел кармин, многу сенка за очи, виолетови трикоа под кои не носеа ништо, и црни кожни чизми” (KV: 31). Тие се истренирани во џудо и карате, а по професија се медицински сестри и психолози. Дејството во расказот е всушност конципирано врз обидот Били Поетот да дефлорира една од овие хостеси, како

* *Белешка:* во понатамошниот текст иницијалите на авторот (KV) заедно со страницата од каде што е изваден цитатот ќе се користат секојпат кога ќе биде цитиран анализираниот расказ.

чин на подземниот бунт што се случува против владиниот закон за задолжителното користење на владините етички контрацептивни пилули кои го отрпнуваат телото од половината надолу и ја убиваат желбата за секс. Еве го начинот на кој Вонегат ја опишува нивната ефективност, користејќи спротивставени концепти за компарација, како и иронија:

Пилулите беа толку ефективни што ако му ги заврзеш очите на човек што голтнал една, му кажеш да го изрецитира Гетизбуршкиот говор, и му удриш клоца во јајца додека зборува, нема да пропушти ни слог.

Пилулите беа етички затоа што не му ја одземаа на човекот способноста да се размножува, бидејќи тоа ќе беше неприродно и аморално. Пилулите едноставно го уништуваа задоволството во сексот.

Ете како се збратимија науката и моралот. (KV: 31)

Комичноста зад ваквата сатира главно се потпира врз исмевањето на сексуалната политика на владата, црквата и општеството во 1960-тите години во Соединетите американски држави. Во таа смисла овој расказ на Вонегат е реакција против традиционализмот и конзервативноста, во согласност со т.н сексуална револуција што се одвивала во тоа време во Соединетите американски држави. Со оглед на тоа што овој расказ е напишан во време на Студената војна, тој изразува и елементи на критика кон диктатурите низ источна Европа, укажувајќи на опасностите од тоталитаристичките влади. Не случајно името на човекот што ги измислил пилулите за етичка контрацепција е Џ. Едгар Нација, човек „чиј сон бил да воведо моралност кај мајмуните во Зоолошката градина „Гренд Репидс“” (KV: 36), откако на Велигден видел мајмун како мастурбира. Ваквиот чекор иронично се споредува со чекорот да се заузда човековата сексуалност, како што пропагираат традиционалистите. Моралната поука на сатирата стои во насловот на текстот: „Добредојдовте кај мајмуните” – со што мајмуните метафорично го означуваат човекот и неговата животинска природа. Од тој аспект исмевањето во овој расказ има и општо, универзално значење, кое е фокусирано врз исмевањето на човековата природа. Како што забележуваат Карен и Чарлс Вуд, „Вонегат постојано докажува, на краток и прецизен начин, дека во основа мажите и жените остануваат исти, без разлика на технологијата” (Wood and Wood, 1973: 133).

Уште еден елемент на исмевање и критика во овој расказ се конзервативните сексуални практики на традиционалистите. Кога Били Пое-тот со силување конечно ќе ја дефлорира Ненси Меклуан, облечен во раскошни, старомодни пижами – ќе ѝ објасни дека на сличен начин и нејзините предци ја поминувале првата брачна ноќ:

„Ова што ти се случи, Ненси”, рече, „е типична прва брачна ноќ за конзервативна девојка од пред сто години, кога сите беа ништоглавци. На младоженецот не му требаа помошници, бидејќи невестата не била истренирана да го убие. Инаку, духот на настанот е горе-долу ист. Ова се пижамите што мојот пра-прадедо ги носел на првата брачна ноќ на Нијагари-ните водопади.” (KV: 48)

Зад несоодветствувањето на релација силување наспроти прва брачна ноќ се крие хумористична, но остра критика кон традиционалниот начин на концепирање на сексуалноста.

Да не ја забораваме и комичноста на ликот Били Поетот. Вонегат си игра со асоцирањето на поезијата со емоциите и задоволството, при што главниот бунтовник од индината го прави поет кој пишува перверзни хумористични песнички. Експлоатирајќи го стереотипот поет-заводник, Вонегат го претвора Били Поетот во главниот „дефлоратор” на хостесите – ангели на смртта. Комично е тоа што Били Поетот е две глави понизок од нив, и за да ги дефлорира огромните, силни хостеси користи осум помошници, но затоа пак во една песна себеси се опишува како „мажествено цуце”.

Покрај хуморот кој е постојано присутен во текстот заради сатиричниот тек на приказната, повремено се јавуваат и изблици на хумор кои имаат за цел да критикуваат други сегменти од општеството. Таков е на пример коментарот поврзан со противењето на Америка да го усвои метричкиот систем, и покрај тоа што сè е автоматизирано, и измислени се напитки за зборување вистина и инекции против стареење: „Америка се измени на повеќе нивоа, но сè уште не го усвои метричкиот систем” (KV: 32). Во расказот се јавува и игрива критика кон доминантноста на семејството Кенеди на политичката сцена: „На зелениот бетон, точно пред античките куќички, стоеја скулптури од четиринаесетте Кенедиовци кои биле претседатели на Обединетите држави на светот” (KV: 42). Присутни се и шеги на сметка на нивниот софистициран моден изглед, по кој семејството е надалеку познато.

По атентатот на Џон Кенеди треба да се има предвид дека се претпоставувало дека Боби Кенеди исто така ќе биде во трката за претседател на САД, но тој е убиен во јуни, 1968-та година, речиси шест месеци по објавувањето на овој расказ. Ваквите историски и културни елементи се суштински за разбирањето на сатирата, бидејќи таа ги критикува токму нив. Во таа смисла, во овој расказ зборуваме за „критичка сатира”, како што ја дефинира критичарот Ворстер: „Критичката сатира е директниот и дидактички израз на мислење, ослободено од монотоност и лош вкус поради присуството на комични механизми” (Worcester, 1969: 44) Поради тоа, разбирањето и создавањето на хуморот е условено од познавање на

контекстот во кој е создаден овој расказ – Америка во 1960-тите години. При отсуство на контекст, хуморот е речиси недостапен за читателот.

Сепак, разгледувањето на социо-културните елементи во текстот претставува посебно интересен проблем, со оглед на тоа што во овој научно-фантастичен расказ се опишани непостоечки социо-културни услови од иднината. Оттаму, читателот е наведен да го препознае социјално-културниот контекст на кои имплицитно наведува расказот, а тоа е контекстот од 60-тите години. Притоа, оној читател кој не е информиран за времето во кое е напишан расказот може повторно да ја пропушти суштината на хуморот.

Основниот контекст кој читателот мора да го познава, како што веќе напоменавме, е контекстот на сексуалната револуција во САД во 1960-тите години. Оваа револуција е тесно поврзана со доминантноста на црквата и наметнувањето на традиционалните семејни вредности кои го демонизирале сексот. Истовремено, тоа што во во расказот во иднината земјата е пренаселена алудира на скокот во популацијата во Америка со појавата на пост-воената „бејби бум“ популација. Појавата на вистинските контрацептивни пилули – не оние етичките – кон крајот на расказот исто така ја обележува појавата на контрацептивната пилула како битен елемент на либерализацијата на сексуалните односи во тој период. Не треба ниту да забораваме дека расказот е пишуван во есот на Студената војна, кога стравот од комунизмот и од тоталитаристичкото владеење го достигнале својот зенит. Покрај тоа, треба да се има предвид и американската традиција за бунтување против мешањето на владата во индивидуалните слободи загарантирани од американскиот Устав. Сатирата во расказот станува бесмислена доколку овие елементи се непознати. Читателот можеби би можел да улови некои несоодветности кои се поврзани со сексуалноста или пак да се насмее на вметнатите песнички, но општо земено, за читателот без контекст овој расказ би бил празен и здодевен.

Препознатливиот стил на Курт Вонегат е впечатлив токму поради неговото користење на хуморот и сатирата. Носечката карактеристика на овој стил е оригиналноста, која според Кестлер е основната карактеристика на успешната хумористична приказна или шега (Koestler, 1964: 83), во чие отсуство авторите користат други механизми, како што се на пример економичноста и истакнувањето. Оригиналноста, пак, која се заснова врз елементот на изненадувањето, се јавува и на содржинско и на формално ниво. Така на пример, за интензивирање на ефектот на изненадувањето, т.е пресвртот, тој употребува нов параграф кој се состои од една, кратка реченица. Во следниот извадок Ненси Меклуан му кажува на Били Поетот на кој начин ќе мора да ја одземе нејзината невиност и да ја „усреќи“. За наше големо изненадување, Били го прави токму тоа што Ненси го предложила:

„Мислам дека според твојот концепт за среќа ќе треба осум луѓе да ме прикleshтат за маса, додека ти храбро држиш репетиран пиштол вперен во мојата глава – и така ми правиш што сакаш. Ако мислиш дека така треба, тогаш викни си ги пријателите и да ја завршиме работата!”

И тој тоа го стори. (KV: 47)

Необичен пресврт од ваков вид се јавува и на почетокот на расказот, кога нараторот ни објаснува што се тоа „drupelets”, на големо изненадување на читателот. Ваквиот пресврт претставува мало необично скршнување од текстот – во вид на дообјаснување, формално изведено на истиот принцип, со употребата на нов параграф:

За толку мала планета, имаше премногу толку големи цицачи. Во суштина, луѓето беа начичкани едни до други како бобинки на егзокарп.

Егзокарпот е мекото надворешно ткиво на малината. (KV: 30)

Стилот на Вонегат е обележан и уште преку употребата на комични компарации вметнати во сатирата, како на пример следниот кој ја опишува огромната хостеса Ненси пикната во мал кревет на спрат непосредно по нејзиното дефлорирање: „Како што си беше голема, наликувајќи на контрабас пикнат во тесен рафт, се чувствувааше бедно и мизерно” (KV: 47). Уште еден елемент кој е од посебна важност за маркирањето на специфичниот стил на Вонегат е употребата на хумористични песнички вметнати во текстот – оние напишани од Били Поетот со цел да ги заведе Хостесите. Овие песнички се со сексуална тематика, која доаѓа во комичен контраст со детскиот ритам и рима во кои се напишани. Ваквата употреба на хумористични стихови во прозни текстови среќаваме и во други негови раскази и романи, меѓу кои е и неговото монументално дело *Кланица 5* (1969).

Сепак, она што останува најкарактеристично за Вонегат е неговата извонредна духовитост, т.е. способност да врзе две различни идеи на комплетно нов, оригинален и ингениозен начин. Тука се состои сржта на неговата индивидуалност – оригиналноста обележана од вештото комбинирање на црниот и сексуалниот хумор, потоа специфичните критики кон одреден општествен феномен од една страна, како и општите критики кон човековата природа од друга страна, и конечно, употребата на дистописка научна фантастика како постапка за изведување на својата комична сатира.

Во предговорот на збирката раскази што го носи името на анализираниот расказ *Добредојдовите кај мајмуните* Вонегат признава (со доза иронија, се разбира) дека, како што одреден критичар кажал за еден од неговите романи, и оваа збирка можеби ќе биде „серија нарцисистички кикотења” (Vonnegut, 1968: xvi). Сепак, во овој случај ваквиот самоисме-

јувачки коментар не треба да го сфатиме сериозно. Расказот „Добредојдовте кај мајмуните“, како и другите раскази во оваа збирка, се карактеризираат со извонреден раскажувачки дух, прецизен стил, словевита содржина и комплексен хумор, при што секое ново читање открива нови значенски и комични димензии на текстот.

Користена литература:

- Koestler, Arthur. (1964/1984). *The Act of Creation*. London: Arkana.
- May, John R. (1972). Vonnegut's Humor and the Limits of Hope. *Twentieth Century Literature*, 18:1, стр. 25-36.
- Mowery, Carl. (2002). Harrison Bergeron. *Short Stories for Students*. Detroit: Gale. Од *Literature Resource Center*, 17 Jan. 2011. <http://go.galegroup.com.ezproxy1.lib.asu.edu/ps/i.do?&id=GALE%7CH1420003759&v=2.1&u=asuniv&it=r&p=LitRC&sw=w>
- Vonnegut, Kurt. (1968/2006). "Preface". *Welcome to the Monkey House*. New York: Dial Press Trade Paperback.
- Vonnegut, Kurt. (1968/2006). *Welcome to the Monkey House*. New York: Dial Press.
- Wood, Karen, and Charles Wood. (1973). The Vonnegut Effect: Science Fiction and Beyond. *The Vonnegut Statement*. Ed. Jerome Klinkowitz and John Somer. Dell Publishing Co., стр. 133-157. Од *Contemporary Literary Criticism*. Ed. Carolyn Riley. Vol. 4. Detroit: Gal, 25 Feb. 2011. <http://go.galegroup.com.ezproxy1.lib.asu.edu/ps/i.do?&id=GALE%7CH1420022951&v=2.1&u=asuniv&it=r&p=LitRC&sw=w>
- Worcester, David. (1940). *The Art of Satire*. New York: The Norton Library.

Rumena BUZAROVSKA

TYPES AND MECHANISMS OF HUMOR IN "WELCOME TO THE MONKEY HOUSE" BY KURT VONNEGUT

Key words: humor, satire, short story, humor theories

This paper explores the mechanisms and types of humor in Kurt Vonnegut's 1968 short story "Welcome to the Monkey House" by employing incongruity and superiority theories of humor. Satire and simile are shown to be the main mechanisms of incongruity-based humor present in the text, whereas the types of humor based on superiority or ridicule are found to be black humor and sexual humor. The paper also discusses the relationship of incongruity and superiority in satires, as well as the importance of recognizing the story's specific socio-cultural context for the effectual understanding of humor.

Татјана ПАНОВА-ИГЊАТОВИЌ

МАКЕДОНСКАТА ЖЕНА ВО ДЕЛАТА НА МАЈЛС ФРАНКЛИН

Клучни зборови: Мајлс Франклин, Австралија, патописна литература, Прва светска војна, Македонија, македонска жена, стереотипи, културни вредности

Патописот, како етнографски или социолошки коментар, ги надминува границите на родот, а особено во XX век мажите и жените патници интензивно пишувале рефлексивни текстови што тешко може да се категоризираат како автобиографија, мемоар или патописен приказ. Особено во британската патописна литература, како што нагласува С. Баснет, постои тенденција на самопотценување или иронија, додека кај современите писатели се пројавува сатиризирање на ликот на херојот-истражувач, со изразит антихеројски став во своите нарации, комичен приказ на патникот кој храбро тргнува на пат што никој претходно не го изодел.¹

Феминистичката преродба во 70-те години на XX век довела до свесно преиспитување на историјата под доминација на машките автори. Особен белег на овој процес на повторно откривање му даваат жените патописци. Сепак, останува дилемата: дали женските патописни белешки суштински се разликуваат од оние напишани од мажи, односно дали се полово определени.

Во нејзината пионерска студија за женската патописна литература и колонијализмот, *Дискурси на различноста*, Сара Милс го потенцира фактот дека жените повеќе се осврнуваат кон личното и кон односите воопшто. Исто така, го подвлекува богатството на детали во женските патописни белешки, како и тенденцијата да пишуваат за љубовни врски, што е спротивно на јавниот дискурс на мажите патописци.²

Вршејќи споредба со претходните студии, Шерил Мекјуен, пак, женските патописи ги смета за многу покомплексни, со аргументирано образложение дека треба да се земе предвид различноста. Не биле сите жени патописци претставници на средната класа, немале исти идеолошки

¹ Susan Bassnett, "Travel Writing and Gender", in P. Hulme & T. Youngs, eds. *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, 2002, 225-226.

² Sara Mills, *Discourses of Difference, An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, Routledge, London, 1991, 21.

гледништа, иако патувале под „чадорот на Британската империја“. Во нејзината студија за викторијанските жени патописци, таа ги воочува различните модели на разновидност што се одраз на пошироки општествени и културни разлики. Таквите варијации, всушност, произлегле од социјалната класа, возраста, религијата, зависеле од поместувањата во времето, од патувањата во различни делови од светот.³

Патописното дело е, секако, производ на одредено време и на одредена култура. Така, жените патописци од XVIII век се насочиле кон социјалните аспекти на позицијата на жените, како и кон потребата од повторно себепронаоѓање во добата на империјализмот, што произлегува од нивните реакции на позицијата во хиерархиското општество на нееднакви можности. Немирниот дух на писателките од XX век, пак, е одраз на борбата на модерните жени да се реализираат себеси во светот на промени.

Разнообразноста на женските патописи не може да се подложи на едноставна категоризација. Сепак, одредени модели може да се издвојат: епистоларната патописна литература, чијшто автори почесто биле жени, им отстапила место на книгите напишани за одредена публика, а разграничувачките линии помеѓу автобиографските, анегдотските или етнографските елементи биле заматени. Потрагата за сопствен израз и реформулирање на идентитетот се општи елементи во делата на многу патописци. Процесите на фикцијализација се исто така препознатливи во повеќе маскуларни патописи. Во однос на стилистичките обележја, женските патописи не може да се диференцираат од оние напишани од машки автори, иако постои разлика во изборот на материјалот, во нагласеноста на себството, во односот помеѓу патникот и замислениот читател.

Со зголемената популарност на патописната литература се појавиле и посебни протожанрови. Постојат текстови во кои нараторот е сè присутна, херојска личност, но има и иронични текстови во кои нараторот е анти-херој; текстови во кои се изнесени научни детали, но и текстови кои содржат површни анегдоти и тривијални разговори; како и текстови во кои преовладуваат мистични и духовни искуства.⁴

Женскиот пристап во читањето е еден од препознатливите модели на феминистичката критика. Поимот феминистичка критика има многу пошироки импликации од книжевно-теоретските, и тоа пред сè, политичко-идеолошки.⁵ Шошана Фелман, во корелација со проучувањата на родот како конструкција,⁶ наведува една интересна размисла во врска со женскиот критички светоглед: женскиот пристап во читањето го детерминира како *јосебноси, дргуоси, елементарна различноси* од дотогаш-

³ Cheryl McEwan, *Gender, Geography and Empire: Victorian Women Travellers in East Africa*, Ashgate, Aldershot 2000, 9.

⁴ Susan Bassnett, "Travel Writing and Gender", 240.

⁵ Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997, 86.

⁶ Вид. Џудит Батлер, *Проблеми со родот*, Евро-Балкан Пресс, Скопје, 2002

ниот или досегашниот систем на читање. Впрочем, традиционалната теориска мисла претежно ја дефинира предзнакот – маскуларна.⁷

Во таа насока, истакнувајќи го значењето на секојдневието за жените писателки, Џилијан Роуз во делото *Феминизам и географија* го посочува аргументот дека феминистичкиот концепт на географијата нуди различно гледање на светот: оттука целта е да не се мапира секој детаљ, туку да се воведат „физичка димензија во дискурсот, да се сосредоточи на секојдневието како цел по себе, а не како средство за постигнување поинаква цел“.⁸ Потпирајќи се на француската феминистичка теорија, Роуз го воведува поимот женско тело во образложението на нејзиниот аргумент. Имено, флуидноста и вискозноста на женското тело наспроти линеарноста и цврстината на машкото тело го отсликува и различниот светоглед: машкиот - насочен кон контрола и моќ, а женскиот - помалку конкретен, пофлексибилен, поразнообразен. Затоа, традиционалното мапирање е согледано како својствено машки чин, поради тоа што целта е да се опише, да се дефинира, но и да се контролира светот. За феминистките, алтернативното мапирање се состои од откривање на најбаналните и тривијални секојдневни настани со цел да се создадат целосно различни препознатливи структури вон патријархалната контрола.⁹

Жените патнички, значи, своите искуства ги запишувале под влијание на традицијата во која имале деградирана улогата, бидејќи ако претставата за колонизаторот била полово одредена (сексуализирана) како маж кој ја силува девствената земја, тогаш жената од колонизирачката култура е всушност избришана. Сепак, жените патувале во својство на сопруги, сестри, ќерки на мисионери, дипломати, како научници, па дури и како истражувачи, како поединци во потрага по непознатото, или по задоволства, сами или со придружба, од лични или од професионални причини. Овие жени не биле замолчени, туку избрале да пишуваат за своите искуства, наполно свесни за традиционалната претстава за жените. Затоа дискурсот на ваквите женски текстови е со силно нагласен личен белег. Важно е да се напомене дека не биле сите патописни белешки од женски автори пишувани со намера да бидат објавени, за разлика од машките автори кои, барем според начинот на кој биле презентирани, биле пишувани за да бидат публикувани. Некои записи биле замислени како монографии, некои биле напишани во форма на *јисма*, *дневници*, или *белешки*, а потоа биле собрани и објавени како книга.¹⁰

Така и делата кои Мајлс Франклин ги напишала инспирирана од престојот во Македонија биле првично пишувани во вид на дневнички

⁷ Shoshana Felman, *Testimony – Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, Routledge, New York 1991, 178.

⁸ Gillian Rose, *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Polity Press, Oxford, 1993, 54.

⁹ Исто, 59-65.

¹⁰ Исто, 232.

записи и обемни белешки, придружени со фотографските спомени, од кои црпела материјал за нејзините колумни во весниците, како и за делата инспирирани од нејзината дејност во Македонија.¹¹ Нејзините дела се од посебна вредност за нас, поради нејзините согледби за Македонија, а особено поради фактот што го потврдува постоењето на посебен македонски народ во Егејскиот дел на Македонија. Нејзиниот интерес за македонските културолошки особености и за мотивите од Македонија имаат своевидно значење и придонес за севкупната афирмација на Македонија во науката и во меѓународната јавност. Следствено, во историска и културолошка смисла, овие дела претставуваат значаен придонес и за културните врски меѓу Македонија и Австралија.

Имено, основоположникот на австралискиот роман, Мајлс Франклин, како доброволец престојувала во познатата *Болница на шкојскиите жени* во близина на Острово, Егејскиот дел на Македонија во периодот 1917-1918 година. Впрочем, таа имала најнепосреден контакт со населението од селата во критичниот простор на Егејскиот дел на Македонија, во период на интензивна *гесловенизација* и *демакедонизација* на македонскиот етничко-историски простор. За тоа сведочат и нејзините дела, инспирирани од нејзиниот престој во виорот на Првата светска војна на боиштата што се воделе на Македонскиот фронт. Иако своите согледби ги презентирала на уметнички начин, преку извонредните описи со видлив емотивен набој, сепак систематски ги забележала сите посебности на македонскиот културен идентитет, што е својствено за научно дело.

Како феминистка, Мајлс Франклин ја презирала војната, меѓутоа, исто така, ги презирала и борците „под јорган планина“.¹² Секогаш претпочитала да биде во средиштето на настаните. Дури пред да се приклучи на БШЖ, објавувала статии, писма до уредниците, колумни во кои ги изнесува своите анти-воени ставови, но кои не само што ги овековечуваат значајните моменти од нејзиното искуство во Првата светска војна, туку го одразуваат и карактерот и обемот на учеството на британските и австралиските жени во војната. Колумните во весниците „Сидни Морнинг Хералд“ (*Sydney Morning Herald*) и „Оукленд Стар“ (*Auckland Star*) од периодот додека била на служба (1917-1918), не ја прославили како новинар, но нејзините прилози се на висина на воени репортажи. Причините поради кои овие нејзини прилози биле заборавени се поради, како што нагласува Џ. Рое, маргинализирањето на придонесот на австралиските жени во Првата светска војна, освен на болничкиот персонал, како и

¹¹ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, typescript, ML MSS 445, Vol. 4, 212; *By Far Kajmacktchalan*, c. 1918, Carbon typescript, ML MSS. 445/25, 4; “On the Way to Macedonia”, ML MSS. 445/22; “Forbidden – Zabranjeno!”, ML MSS. 445/21; “The Dentist in Macedonia”, ML MSS. 445/21; Diary, 1917- 15 February 1918, ML MSS 364/2 item 10/271; Notebook, ML MSS 1360.

¹² M. Franklin, “A Journalist’s Summer Outing”, *Sydney Morning Herald*, 1 November 1916, p.5, во J. Roe and M. Bettison, *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin*, University of Queensland Press, 2001, 85 (‘...I detest armchair warriors’).

поради немањето слух за либералниот феминизам и неговиот меѓународен пробив.¹³

Во однос на населението во Егејскиот дел од Македонија, М. Франклин, укажала на различноста од идентитети, т.е. нагласила дека „целата земја беше населена со различни сорти на луѓе“,¹⁴ а тоа го сметала за можност да ги прошири границите на искуството, „спријателувајќи се со различни народи. Тоа е добро средство против закоравеност“. ¹⁵ Таа ја согледала токму мешавината од различни влијанија што оставиле печат низ богатата историја на Македонија. Така за населението на градот Воден, подвлекла дека е: „конгломерат како и населението на Солун. На неговите улици ќе сретнете Грци, Македонци, Турци, но и такви со неодредено потекло облечени во разнобојни облеки“. ¹⁶ Освен како верен хроничар и хуманист, Мајлс Франклин се издвојува и по остроумноста при согледувањето на етничките разлики меѓу домородното население.

Иако во нејзиниот однос кон македонскиот народ не секогаш преовладува позитивистички или апологетски пристап, таа противречност може да се согледа во недоволното познавање на историјата на македонскиот народ, како и поради предрасудите кои и биле наметнати од српските офицери, со кои била во непосреден контакт и кои таа ги сметала за пријатели и благородни сојузници. Тоа влијание најдобро го отсликува примерот од драмата *Крај галечниот Каймакчалан*, поточно во две сцени во драмата, кога се појавува и една Македонка, која е наведена и на списокот на лица во драмата (*A Macedonian Woman*),¹⁷ која продава ракотворби, „прекрасни /gorgeous/“ рачно ткаени торби, меѓутоа грубо ја бркаат од кампот. Македонката се обидува да се пазари со сестрите преку гестикации, но српскиот војник се обидува да ја понижи со погрдни зборови: „Македонско ... не е добро; ...Македонци не добри луѓе..., Македонци не добри! Ајде! Оди!“.¹⁸ Во обид да го транскрибира српскиот термин за Македонец, (Македонац), но и поради недоволно познавање на идентитетот на македонскиот народ, Франклин го употребила терминот *Mackadoughnuts* што има понижувачки и потсмешлив призвук. Меѓутоа, за македонската жена користи постоечки термин во англискиот јазик - *Macedonian Woman*, со што може да се заклучи дека „новосоздадениот“ термин *Mackadoughnuts* го користела за да постигне одреден впечаток, иако можеби несвесно, што точно го одразува понижувачкиот колонистички однос на српските војници кон македонскиот народ. Тој термин, всушност, го објаснува во делото *Не ѝ речи ништо*, кога нагласува дека

¹³ J. Roe and M. Bettison, *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin*, 60.

¹⁴ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 101.

¹⁵ Исто, 124.

¹⁶ Исто, 115.

¹⁷ Miles Franklin, *By Far Kajmacktchalan*, 1, 9, 10.

¹⁸ Исто, 10: „Makedonsky ne dobro, ... Makadoughnuts ne dobro people, ... Mackadoughnuts ne dobro. Hajde! Ide!“.

тоа е термин што го користеле Србите: „Г-н Македонат, како што Србите го нарекуваат Македонецот“.¹⁹

Мајлс Франклин, всушност, не била информирана за положбата на македонското население, кое со векови страдајќи во ропство било подложено на репресии и страдања, особено по Втората балканска војна, кога грчката политиката на геноцид добила пошироки размери и антимакедонски карактер. Злосторствата на грчките војски - палењето на градовите и селата, јавните и масовни силувања, масовните убивства биле причината зашто македонските села биле запустени и пеплосани. Всушност, М. Франклин ги соопштува своите впечатоци врз основа на сопствена индивидуална наративна стратегија, не навлегувајќи во сржта на состојбите како што правеле истражувачите и патописците кои пишувале за Македонија. Таа не пројавила интерес за минатото на овој напатен народ, иако подоцна до описот на македонските села со сопствен ракопис го додала следниот коментар: „Според некои извештаи, во некои од овие села до пред пет години биле масакрирани сите христијани во оваа околина“.²⁰

Впрочем и австралискиот научник, Хју Гилкрисот осврнувајќи се на нејзиниот став кон Македонија, нагласил дека „Македонија, која само четири години пред тоа била ослободена од турското ропство, не била толку хеленизирана како што е денеска“, а за населението кое живеело на тие простори вели дека било „хетерогена мешавина од различни балкански народи, со голем број на бегалци“.²¹

По соочувањето со македонската стварност, запознавањето со причините за неподносливата положба на македонскиот народ, кај неа се развиле сочувство и симпатии кон македонскиот народ. За тоа сведочи и примерот што го наведува во врска со изградбата на нови современи патишта наместо разорените планински врвици, во којашто учествувале и војници, и тоа најчесто Сенегалци, но и Македонци, што го покажува колонијалниот и експлоататорски однос на империјалните сили и кон домородното македонско население. Дури и старите жени и деца биле сурово експлоатирани и принудувани да кршат камења за патиштата. Мајлс Франклин го посведочила тоа мачно искуство на македонските жени и деца:

„Патиштата се простираа во сите насоки, тоа беа нови патишта, а веќе изградените постојано ги поправаа. Со таа цел беа ангажирани армија работници. Камењата ги кршеа старици и деца од 8 до 10 години, но и од 13 до 15 години; повеќето патишта ги градеа Македонци или Сенегалци од арапските или француските бригади. Децата знаеја дека шкотски сестри (подвлечено во оригиналот) секогаш беа љубезни кон нив и кога ќе

¹⁹ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 95: „Mr. Macadoughnut, as the Serbs called a Macedonian“.

²⁰ Исто, 97.

²¹ Hugh Gilchrist, „Miles Franklin in Macedonia“, *Quadrant*, August 1982, 56.

се приближевме, за миг сопираше тропотот на чеканите и тие нè поздравуваа извикувајќи „Добар Ден!“ и силно мавтаа со рацете“.²²

Со нагласувањето на зборовите „шкотски сестри“ или поздравот „добар ден“, кои ги пренесла изворно, а не на англиски јазик, се потврдува фактот дека Македонците од Егејскиот дел на Македонија го користеле мајчиниот македонски јазик, а не грчкиот.

Посебно се осврнала и на положбата на македонската жена.²³ Нејзиното сочувство со положбата на Македонките е забележливо и во следниот исказ: „Со сожалив поглед ги гледавме македонските жени со нивните задушувачки шамии на главите, ужасната облека, нивниот ограничен живот“.²⁴ Меѓутоа, со нагласеност ги истакнала културолошките разлики помеѓу Македонките и еманципираните жени од болничкиот камп: „Тие (Македонките, н.з.) зјапаа во нас со потсмев како кон суштества напуштени од бога и од маж, и така бевме рамо до рамо на ниво на еднаквост“.²⁵ Затоа и заклучила дека „сè зависи од нечие гледиште /It is all in the point of view/“, односно дека разликите во толкувањето на другоста се често противречни.

Меѓутоа, потчинетоста на македонската жена ја деконструира како негативна стереотипна карактеристика на однесувањето на Македонците. Концептот за жената, или поточно за нејзиното тело како територија за освојување и владеење, постои во секоја војна, кога жената добива улога на репродукторка на нацијата, фабрика за нови војници, нови синови на нацијата, односно целосно се инструментализира и се гледа од производствен аспект, а национализмот создава оправдување за себеси преку родовата виктимизација.²⁶ Воопшто, жената од Балканот во рамките на патријархалниот дискурс на етно-национализмот, при тоа била двојно стигматизирана: како Балканка и како жена. Токму конструкцијата на оваа удвоена другост на Македонката е потенцирана од Мајлс Франклин.

Длабоко ја трогнала положбата на Македонките, кои „боси и со измачени лица, избраздени од суровоста на временските услови, го газеа житото или го просеваа со сито веејќи го на ветрот. Работеа заедно како во примитивни заедници, пришто барем ја разбиваа осаменоста. ... Переа

²² Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 105: „In every direction open to us fine new roads were being made, or those already made were constantly being repaired. Armies of workers were thus employed. Much of the stone-breaking was done by old women and children of 8 to 10, and 13 to 15 years of age; much of the road laying by Macedonian men or Senegalese under Arab or French gangers. The children knew that *Scottsky sestri* were in the habit of giving a friendly greeting, and upon approach the clack of hammers would cease for a moment while they broke out in a clamour of ‘Dobar Den!’ accompanied by a hurricane of hand-waving”.

²³ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 74, 90, 94, 156, 157

²⁴ Исто, 163.

²⁵ Исто.

²⁶ Svetlana Slapšak, *Ženske ikone*, XX vek, Beograd 2000, 56.

сложно заедно, сите ги носеа облеките до езерото или до потокот под зовриеното сонце, зиме на остар студ.“²⁷

Но, во однос на потчинетата положба на македонската жена со резигнација ќе истакне: „Македонецот јаваше на магарето, а жената одеше по него боса по камените врвици“. Сожалувајќи ја жената, со презир кон доминантниот однос на Македонецот, М. Франклин ги споменува и зајадливите коментари на нејзините сонародници, кои го исмевале Македонецот и со цел да го понижат го терале да си ги променат местата со неговата жена. Затоа, и таа саркастично ќе заклучи: „Како што вели Езоп во една басна, луѓето треба да се срамаат да ги јаваат тие ситни животни. ... Тие што јаваат магариња се копуци зашто ни малку не напреднале преку некое побрзо превозно средство уште од времето на Херод, а магарињата го надминуваат нивниот смешен магарешки товар“.²⁸

Неколкупати имала можност да оствари контакт со македонските жени кога доаѓале да се лекуваат во нивната болница. Обично овие пациентки пристигнувале на магаре „носејќи ја целата покуќнина“. Сестрите се обидуваа да се зближат со нив, им помагале да се искапат, им давале чиста облека и ги сместувале в кревет. Тие без поговор ја прифаќале нивната грижа, што според Мајлс Франклин, било одраз на „нивната голема верба во нас, или на нивната голема храброст“.²⁹ Во една пригода, пак, еден Македонец ја довел сопругата на преглед. Кога дежурниот лекар предложил да ја задржат на лекување, тој се вознемирил, бидејќи сметал дека не било безбедно да ја остави жената, или како што М. Франклин саркастично нагласува „својата сопственост меѓу српските војници“.³⁰ Таа веројатно не била информирана за фактичката состојба дека македонскиот народ живеел под српска окупација, а таа Србите ги сметала за благородни сојузници. Поаѓајќи од тој став, загриженоста на Македонецот за безбедноста на својата сопруга ја сфатила како негова шовинистичка посесивност, па затоа со потсмев го именува како *џаџе* /Pa/: „Лекарот рече дека ќе биде безбедна меѓу 'шкотските жени', кои живеат во совршено чесна и сигурна средина. 'Ама', рече тате, 'мојата жена е млада и убава!' Лекарот го потсети дека и 'шкотските жени' се убави. 'Не,' рече тате, 'сум ги видел сите', и ја поведе својата сопственост дома. Д-р Манкастер и јас уживавме во продолжението на оваа приказна, кога мама подоцна се врати сама (подвлечено во оригиналот) и бараше да ја примиме. Можеби ја привлекуваа опасностите“.³¹

²⁷ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 94.

²⁸ Исто, 95.

²⁹ Исто, 156.

³⁰ Исто.

³¹ Исто, 156-157: "Doctor pointed out that she would have the support of all the 'Scottish women' who lived in perfect honour and safety. 'Ah,' said Pa, 'but my wife is young and pretty!' Doctor suggested that this was likewise the case with some of the 'Scottish women'. 'No', said Pa, 'I have seen them all', and he took his property home with him. Dr Muncaster and I just

За патријархалниот однос на македонскиот селанец кон жената сведочи и британскиот истражувач и патописец Г. Ф. Абот: „Еден испартален селанец јаваше странично качен на едно исцрпено магаре, додека неговата жена тешко чекореше зад него босонога, или ги носеше чевлите в раце. 'Шокантно!' би извикал во кавалерски манир туристот од Западот. Но, ако има прилика да ја праша жената, ќе сфати дека таа не гледа ништо шокантно во однос на нејзината положба. Ако воопшто го удостои со одговор, ќе му каже дека така е од памтивека и дека таа треба да пешачи, а нејзиниот стопан да јава. А во однос на нејзините боси стапала и ексцентрични ракавици, таа ќе објасни – како што и една од нив всушност му објасни на авторот: 'Стапалата не се абат, господине: но чевлите се абат!' Каков предизвик нуди Македонија за поборниците за женска еманципација!“.³²

При посетата на домот на еден македонски селанец, пак, ги нагласил гостопримството и љубезноста на домаќините, но забележал дека „жените по правило ги послужуваат гостите, но не седнуваат да вечераат со нив“.³³

Х. Н. Брејлсфорд, кој престојувал во Македонија непосредно по Илинденското востание како раководител на британскиот комитет за помош на Македонците настрадани од востанието, во своето мемоарско дело, исто така, го забележал доминатниот однос на македонските мажи кон жените: „Мажите чекорат полека по калдрмата, со огрубените и од времето окоравени лица, со поглед удоу, делумно од навиката на замор и потиштеност ... зад петиците, молчеливи и покорни, се влечкаат нивните жени, натоварени со производи за пазар, или свиткани под товари дрва, кривки суштества што прерано стареат...“.³⁴

Мајлс Франклин ги нагласува и културолошките разлики во однос на начинот на облекување меѓу домородното македонско население и Британките. Интересни се согледбите на М. Франклин во однос на реакциите на Македонците кон облеката, т.е. униформата на болничарките и на персоналот на БШЖ. Така, таа нагласува дека „селаните на нашите облекувања гледаа со презир. Беа вчудовидени што нашата облека не го одразува нашето национално достоинство“.³⁵ Некој од нив дури прашал дали сите селани во Англија се облекуваат како болничкиот персонал, а друг кога бил запрашан дали му се допаѓаат Англичанките, коментирал дека не може да просуди зашто единствени Англичанки што ги запознал биле сестрите, но дека не запознал вистински дами“.³⁶

loved the sequel to this story which was that Ma returned alone later and asked to be taken in. Perhaps the dangers appealed to her!”

³² G.F. Abbott, *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903, 7.

³³ Исто, 254.

³⁴ Хенри Ноел Брејлсфорд, *Македонија: нејзините народи и нејзината иднина*, (прев. Љубица Јанешлиева, Виолета Христовска), Култура, Скопје 2003, 134.

³⁵ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 99.

³⁶ Исто.

Културолошките разлики во начинот на облекување биле воочливи и во однос на чорапите и обувките. За разлика од рачно плетените чорапи кои селаните повеќе ги ценеле, чорапите на сестрите за нив не вределе зашто биле машински изработени: „За нашите чорапи од најмека британска волна презриво велеа: 'Машина! Машина!'. Малку поинтересни им беа нашите креп-сатенски марамии и белите свилени блузи. Но, обувките беа единствено нешто што го одразуваа нашиот повисок стаљаж. Сè даваа за нашите чизми!“.³⁷

Подетален опис на облеката на македонските жени наоѓаме и кај Луси Гарнет во нејзината студија под наслов *Балкански домашен живот*, што ја објавила во Лондон 1917 година: „Облеката на селанките е топла и удобна како зимска облека, но мора де е неподносливо топла и тешка лете. Убедена сум дека само жилавоста и цврстината на снагата на овие жени може да ја издржи тежината на свечената народна носија, со сите сребрени орнаменти кои ги носат околу главата, вратот, половината и на зглобовите на рацете. ... Сите ткаенини од кои е составена носијата се рачно ткаени и се многу трајни. Носијата се разликува во зависност од областа; онаа што ја носат во солунско е, според мене, една од најживописните и со најскладни бои“.³⁸

За разлика од носиите кои ги носеле во посебни пригоди, нивната работната облека била „со истиот крој, но поедноставна и со поумерени бои; а две до три такви носии жената може да ги носи од денот на својата венчавка до смртта. Селанките обично одат босоноги кога ги извршуваат секојдневните обврски, а чевлите и везените чорапи ги носат само на празници и во посебни пригоди“.³⁹ Гарнет нагласува дека предењето, ткаењето и другите рачни работи ги прават само преку зимата, кога жената е помалку ангажирана да работи надвор, како во другите годишни времиња. Но, дури ни старите жени кои не работеле на поле, не седеле бескорисно, туку додека се грижеле за децата тие се занимавале со фурките, вретената или иглите за плетење.

Вештините на жените Мајлс Франклин посебно ги ценела, како што при посетата на неколку македонски куќи во селото Баница, забележала: „Во еден дом видовме жена како подготвува бои, во друг како ткае престилка на пруги, која одби да ни ја продаде зашто ја чувала за празник – во друг дом, пак, жена како прави леб со прекрасен мотив озгора за помен за мртвите. Изгледа тој ден беше посветен на правење печива“.⁴⁰

Зависно од сопствените вредности и верувања, се избираат одредени стратегии кои резултираат во одредено однесување како реакција на околината. Одредени вештини се развиваат како посебни стратегии,

³⁷ Исто, 100.

³⁸ Lucy M. J. Garnet, *Balkan Home Life*, London 1917, 181-182.

³⁹ Исто, 187.

⁴⁰ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 98.

изразени преку различни форми на однесувањето на домородното население кон туѓинецот, т.е. кон другиот. Меѓутоа, при средбите на претставници на две различни култури, тие стратегии се толкуваат различно, одосно се пренесуваат како алтернативни метапораки.

Со оглед на тоа дека Британките биле воодушевени од нивните вештини при ткаењето и ги купувале нивните ракотворби, Македонците развиле соодветна стратегија и ги разменуваале своите ракотворби за нивните чизми: „Кога видоа дека го цениме нивното ткаење, ги зголемија цените десеткратно, а потоа еден генијален трговец одлучи ни еден селанец да не смее да зема пари за производите. Примаа само чевли и ништо друго“.⁴¹ Меѓутоа, како што иронично заклучува Мајлс Франклин големината на нивните стапала не соодвествувала со „ослободените“ стапала на Македонците, при што веројатно мисли дека поради одењето со боси стапала, тие им биле покрупни: „Нашите нееманципитрани обувки беа премногу ограничувачки за македонските стапала и им беа токму само на децата, со што им се намалуваше и вредноста. Колку поголемо стапало имаше некоја сестра толку поубав сувенир можеше да набави“.⁴²

Во однос на социјалната култура на македонскиот народ ја издвоила несебичноста и дарежливоста како посебна вредност. Така, при една посета на Воден, посебно ја трогнала средбата со едно македонско девојче: „Надвор од зградата, на необично тесните калдармисаните улици на древниот град“, сретнала едно „малечко македонско девојче кое носејќи дома леб, откриши парче леб и ни го понуди со милозлива љубезност“.⁴³ Понудата на „милото македонско девојче“ ја сметала за „неверојатна милозливост и љубезност“.⁴⁴

Нагласувајќи го љубезниот однос на Македонките го навела и следниот пример: „Еднаш една Македонка дојде да се заблагодари за негата што ѝ беше пружена и од дебот на слоевитото широко здолниште извади прекрасна кокошка и ѝ ја понуди на сестрата која ја негуваше“.⁴⁵

При посетата на еден македонски дом, го забележала и следниот пример за гостопримството на Македонките: „Една бабичка ни даде сушен босилек што претставува знак на гостопримство и добра волја. Овој сладок босилек е свето растение на Балканот. ... Има сладок мирис, сличен на резеда /*Rezeda odorata*, н.з./, а *ѿоѿ* (свештеникот) го користи за да прска светена вода на верниците за време на служба“.⁴⁶ Всушност, Мајлс Франклин со право го истакнала важното место на босилекот во македонските обичаи и обреди. Имено, со босилек се китат жените и

⁴¹ Исто, 100.

⁴² Исто.

⁴³ Miles Franklin, "The Dentist in Macedonia", 5.

⁴⁴ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 117: "a dear little Macedonian maid who would break from the loaf she was wearing home a portion and hand it to the Englesky sestre with the sweetest grace imaginable".

⁴⁵ Исто, 157.

⁴⁶ Исто, 98-99.

невестите, бидејќи се смета за моминско цвеќе. Невестите го носат на главите, а жените во пазувите поради неговата миризба.⁴⁷ Веројатно, затоа и бабата им подарила китка босилек на жените од БШЖ, кои го посетиле нејзиниот дом.

Како посебно впечатливи ги опишала обичаите за време на „македонските свадби“, кои ги окарактеризирала како „страшен тест за издржливост на учесниците зашто церемонијата трае со денови“.⁴⁸ Со оглед на тоа дека обичајот бил основната форма за опстанок на општеството, односно основен принцип за неговата организираност, опстојувањето на свадбените песни и обичаи, нивната организација во облик онаков каков што го регистрирала и Мајлс Франклин, го одразува и одржувањето на народната култура. Впрочем и етнологите и антрополозите особено внимание им посветуваат на свадбата и свадбените обичаи при истражувањето на спецификите на културата и фолклорот на еден народ. Свadbениот чин е, всушност, еден вид премин при што се укажува дека бракот претставува крај на една фаза во човековиот живот и почеток на нов квалитет на живеење. Бракот, по раѓањето претставува најзначајниот настан од животот на човекот. Преку него се реализира и основната функција на животот за продолжување на родот.⁴⁹

Во таа смисла, особено се води грижа за „девственоста“ на невестата, бидејќи во спротивен случај тоа може да донесе неплодност во секоја смисла, несреќа и болест меѓу членовите на семејството и добитокот. Впрочем, и Мајлс Франклин го потенцира токму овој чин на казнување на нечесната невеста: „Нивните (на Македонците, н.з.) ставови за моминска невиност се многу строги, тестот за девственоста што Шекспир како хроничар го забележал сè уште се применува. ... Понекогаш кутрата невеста целосно ја соблекуваат, ја качуваат на магаре и ја враќаат кај нејзините“.⁵⁰

Во однос на културолошките разлики во сфаќањата за бракот на домородното македонско население и англо-саксонските припаднички на болничкиот персонал, тие, според Мајлс Франклин, биле толку драстични што за Македонките била „доволна лекција за еманципација“ самото присуство на „незасрамените жени од доминатните народи кои ништо не добиваат од нивното 'талкање' по пустината, освен сочувство и братска восхит од сојузничките армии“.⁵¹ Бидејќи повеќето од припадничките на БШЖ биле немажени, тешко им било да им го објаснат на македонските жени „сложениот систем на англо-саксонскиот брак што им дозволува на жените самите да одлучат дали да се омажат или не, според тоа како сметаат дека им одговара“, не само поради големиот културолошки јаз,

⁴⁷ Танас Вражиновски, *Речник на народната митологија на Македонија*, Институт за старословенска култура, Прилеп - Матица македонска, Скопје 2000, 67.

⁴⁸ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 100.

⁴⁹ Поопширно вид.: С. Марковска, Д. Колар-Панов, В. Давчев, *Истражувајќи ја групоста*, 252-267.

⁵⁰ Miles Franklin, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, 100.

⁵¹ Исто, 99.

туку и поради фактот што тешко се разбирале, како што нагласува М. Франклин, зашто слабо го познавале нивниот јазик.⁵²

Секоја култура има сопствени норми на однесување, кои се базираат врз одредени општествено прифатливи правила кои со време се менуваат. Доколку постојат разлики во однесувањето на различни народи тие се определуваат како норми на однесување и се проценуваат како прифатливи или неприфатливи, слични или истородни, односно се во согласност со индивидуалните вредности.

На нивото на однесување се истакнуваат и стереотипите за другите култури. Реинтерпретацијата на *групиите* е во зависност од етноцентричниот став на авторот, или расните предрасуди.⁵³ За време на престојот во Македонија, Мајлс Франклин забележала одредени карактеристики во однесувањето на Македонците, особено на Македонките, кои ги вреднувала различно во насока на нејзиниот личен став кон одредени норми на однесување. Како позитивни стереотипи за Македонките, кои преовладуваат во делата на Мајлс Франклин, се на пример: гостопримството, почитта кон повозрасните, благодарноста, солидарноста, толерантноста, мирољубивоста, послушноста, трпеливоста, трудољубивоста, дарежливоста, љубезноста и сл. Но, постојат и негативни стереотипи, односно норми на однесување кои, според неа, треба да се променат, на пример: еманципацијата на жената, доминацијата на мажот во семејството, промена на некои верски конзервативни норми на однесување, односно некои свадбени обичаи, примитивизмот и сл. Примитивниот начин на живот на Македонките го доживеала како културолошки шок, но всушност, нејзиното дело е слика, документ на жестоко обвинување против потчинетоста на еден народ.

Библиографија:

Патописи и мемоари:

Abbott, G.F., *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903.

Franklin, Miles, *Ne Mari Nishta (It Matters Nothing)*, typescript, ML MSS 445, Vol. 4, 212.

Franklin, Miles, *By Far Kajmacktchalan*, c. 1918, Carbon typescript, ML MSS. 445/25, 4.

Franklin, Miles, "The Dentist in Macedonia", ML MSS. 445/21.

Franklin, Miles, *Diary*, 1917- 15 February 1918, ML MSS 364/2 item 10/271.

Franklin, M., "A Journalist's Summer Outing", *Sydney Morning Herald*, 1 November 1916, p.5, in J. Roe and M. Bettison, *A Gregarious*

⁵² Исто.

⁵³ David Katan, *Translating Cultures*, St. Jerome Publishing, Manchester 1999, 52-53.

Culture: Topical Writings of Miles Franklin, University of Queensland Press, 2001

Franklin, M., "Active Service Socks, Somewhere in the Balkans", *Sydney Morning Herald*, 20 February 1918, p.9, in J. Roe and M. Bettison, *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin*, University of Queensland Press, 2001, 87-89.

Garnet, Lucy M. J., *Balkan Home Life*, London 1917

Hutton, Isabel Emslie, *With a Woman's Unit in Serbia, Salonica, and Sebastopol*, Williams and Norgate Ltd, London 1928.

Брејлсфорд, Хенри Ноел, *Македонија: нејзиниите народи и нејзината иднина*, (прев. Љубица Јанешлиева, Виолета Христовска), Култура, Скопје 2003.

Литература:

Bassnett, Susan, "Travel Writing and Gender", in P. Hulme & T. Youngs, eds. *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, 2002, 225-226

Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997, 86.

Culler, Jonathan, *O dekonstrukciji: Teorija i kritika poslije strukturalizma*, Globus, Zagreb, 1991, 43.

Felman, Shoshana, *Testimony – Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, Routledge, New York 1991, 178.

Fussell, Paul, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, 1980.

Gilchrist, Hugh, "Miles Franklin in Macedonia", *Quadrant*, August 1982, 54-57.

Honderich, Ted (ed.), *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford – New York 1995.

Katan, David, *Translating Cultures*, St. Jerome Publishing, Manchester 1999.

McEwan, Cheryl, *Gender, Geography and Empire: Victorian Women Travellers in East Africa*, Ashgate, Aldershot 2000.

Mills, Sara, *Discourses of Difference, An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, Routledge, London, 1991.

Pratt, Catherine, "Walking Round the World: Miles Franklin, Henry Handel Richardson and Christina Stead as expatriate Australian writers",

Roe J. and Bettison, M., *A Gregarious Culture: Topical Writings of Miles Franklin*, University of Queensland Press, 2001.

Roe, Jill, *Stella Miles Franklin: a Biography*, Harper Collins Publishers, Sydney 2008.

Rose, Gillian, *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Polity Press, Oxford, 1993, 54.

Slapšak, Svetlana, *Ženske ikone, XX vek*, Beograd 2000, 56.

Батлер, Џудит, *Проблеми со родоџи*, Евро-Балкан Пресс, Скопје, 2002

Вражиновски, Танас, *Речник на народната митологија на Македонијте*, Институт за старословенска култура, Прилеп - Матица македонска, Скопје 2000

Марковска, С., Колар-Панов Д., Давчев В. (уред.), *Испражувајќи ја грубоста*, Фондација Институт отворено општество – Македонија, Скопје 2005.

Tatjana PANOVA-IGNJATOVIKJ

THE MACEDONIAN WOMAN IN THE WORKS OF MILES FRANKLIN

(Summary)

Key words: Miles Franklin, Australia, travel writing, World War One, Macedonia, Macedonian woman, stereotypes, cultural values

This article offers a cultural analysis on the travel writings of the prominent Australian writer, Miles Franklin, focusing on the position of the Macedonian woman. Miles Franklin was a direct witness of the events that took place in the Aegean part of Macedonia in the course of the First World War, an exceptionally critical period for the future of the Macedonian people. Her observations regarding the Macedonian women reflect the specifics and the values of the Macedonian cultural identity and tradition. Moreover, the travel writings of Miles Franklin provide positive and negative stereotypes about the Macedonian women. However, she was deeply moved by their subordinate position and primitive lifestyles, and the stance that prevails in her works on Macedonia was, in fact, an outcry against the subjugation of the Macedonian people.

Vladimir MARTINOVSKI

BALKAN SOUND IMAGES

The term “*sound image*” is established on the synesthetic concept that music has the potential to generate images on the mental screen of the listener. I have no illusions that I can expound the secrets behind this mysterious and subjective esthetic process. I would just like to present the challenges posed by the study of “sound/music images of the Other” in the imagological readings of literary texts.

In this context, the well known thesis of the Chinese philosopher Confucius that the fastest way to find about and get to know a culture is to listen attentively to its music, seems quite relevant to the study of the image of oneself and the Others. Being open to the music of the Other represents an act of readiness to learn about a new culture, but also an act of re-examining and reshaping the image of oneself.

Several years ago, while attending a workshop on Macedonian traditional music in Leuven, near Brussels, I was most pleasantly surprised to find in the songbook of my new Belgian friends hundreds and hundreds of songs from the musical folklore heritage of the Balkan nations. Those carefully ordered books contained sheet music, original and Latin transcription of the lyrics, as well as translation for each individual song. It took me no time to learn that all the participants in the workshop (who, I would like to point out, were not professional musicians) were inspired by its music to visit more than a few times the Balkan countries.

After the end of the official part of the agenda, we went out for a pint of great Belgian beer and during our informal chat, one lady revealed the principle philosophy of the international movement called *Singing Bridge*, founded right after World War II, which was born out of the simple fact that music and discovering different music traditions can become a powerful tool in the difficult and long process of reconciliation after conflicts and wars, as well as a strong motivation for raising interest in other cultures. Learning the song of someone who we once considered an “enemy” can sometimes help lead to essential change of such perception. Balkan music has a privileged place in the efforts of this movement to present different musical traditions. I got the impression that thanks to the affinity of the people I met in Leuven for the traditional music of this region, they have an “idyllic image” of the Balkans, which is far different than the one they could receive if they only relied on television...

Considering this personal experience, the term 'sound image' can be perceived to mean "image of a culture" obtained through music/sound. Starting from this point, we will consider the relationship between literature and music through two more recent examples from two Balkan literatures. The topic of the first is the musical dialogue between Western and Eastern music in the Balkans, while the second concerns a unique meeting of an ancient poetical and musical matrix with modern rock music. In both cases, the image of the music is undividable from the images of the Balkans...

**I Example: mixture of "sweet notes with bitter melodies"
(in the short story "Exotic Cantata" by Ermis Lafazanovski)**

The short story "Exotic Cantata" by the Macedonian contemporary storyteller Ermis Lafazanovski (1961) quite frankly invites us to carry out an imagological reading. Thematically, the story represents the issue of the "musical dialogue between the West and the East" in the Balkan chronotope. The main character, the French musician Toté is given a dangerous and unpredictable task which quickly turns into an adventure: transporting a harpsichord from France for the French consul in Thessaloniki during the Ottoman rule of the Balkans. Thus, he is afforded the role of a kind of cultural ambassador who is using music as a diplomatic weapon: „(...) to be an ambassador of culture in the Balkan Peninsula, among those cannibals as people were prone to say" (127).

All the while, the story showcases a two-way musical dialogue. The main protagonist Toté (a veritable avatar of Don Quixote), on one hand, proceeds to present the music that is characteristic of this instrument before his Balkan audience, while on the other he also has an opportunity to hear and learn Balkan music played on various traditional instruments.

Consequently, the issue of the difficulties faced in the reception of the music of the Other is one of the principal thematic features of this short story: the audiences frequently either "laugh out loud" (131), or are completely "indifferent" (132) when they hear the interpretations of Bach's Brandenburg Concertos in the markets of Balkan towns. Besides this apparent failure, we only have to remember the attempt to establish first contact with the Aliens from space through the means of a simple music composition (in the film *Close Encounters of the Third Kind*), to notice how indicative is the fact that the main character of this story also attempts to establish a "music dialogue" with the use of a harpsichord: playing "a melody, a composition which will help him establish contact with new people; a composition that we'll be to the satisfaction of both sides" (135). In their search for the code of that musical dialogue, both sides not only try to decode "the musical image of the Other", but also to present "their own musical image".

As part of these difficult attempts at a musical dialogue, this short story involves the conducting of a variety of musical experiments: "first and only

ever combined concert for a harpsichord and a bagpipe"; the first performance ever of a chamber orchestra in Macedonia (a jam session that takes place at the market in Ohrid), but also a comparison between the performances of different instruments, such as the harpsichord and the kanun...

The musical dialogue between Western European and Balkan music in this story helps articulate several principle models:

- 1) **Complete rejection, derision and mockery of the foreign music**, which is perceived as a threat and potential "substitute" for one's own musical tradition. For example, the Balkan audience tells the French musician: "C'mon, give us some tune of ours, if you don't know any, just get the hell out of here. Why have you come from some distant land to flog your music upon us, as if we don't have our own?" (139)
- 2) **Inability to understand the music of the other**. While attempting to play music together, everyone thinks that their music has the "right tune", while the other's music is **out of tune**: "everyone thought the other one was playing out of tune" (135-6).
- 3) **Trying to get an understanding of the sensibility and the 'sound image of the Other'** through implicit comparison with one's own music, as in the following example: "Parting in Macedonian music is like joy or rapture in European music" (143).
- 4) **Trying to adopt and understand the 'musical language' of the Other**: "Toté worked hard to follow the scale of fifteen eighteenths and two hundred thirtieths in which the kavals played" (140).
- 5) **Trying to merge/create a fusion of the musical traditions** in their joint performance. Musicians trying to blend "sweet notes with bitter melodies" (135).
- 6) **Adapting to the foreign musical sensibility**: "all that time Toté continued to adapt his interpretations and compositions to the atmosphere of the exotic places that he was visiting" (143). As a result of the incorporation of this musical culture, Toté starts in this story to (...) "play in a more exotic manner and put greater emphasis on rhythm" (146) in his performances of Bach's Brandenburg Concertos. (...).

The culmination of the parodying of the musical dialogue in the short story by Lafazanovski is the attempted performance of the piece "Exotic Cantata". The attempt to blend within this music piece the sound of the harpsichord with the sounds of the Balkan music instruments (tambura, kaba, talambas, chkrtalo, baglama, bagpipe, surla, tambourine, zunia, kemenche, bouzouki, saz and kanun) only ends in cacophony...

On the other hand, despite the complete failure described in the story, during the last decades we have witnessed in the Balkans a number of different projects striving to blend traditional music with a more contemporary sound to form a veritable modern Balkan "music image". Famous for its gracefully flexible traditions which weave into their fabric threads of various musical

influences, Balkan music is known worldwide for its stimulating attempts to merge together the old and the new, the archaic and the modern, Eastern with Western music. Having that in mind, it is quite indicative that the Balkan toponym has been incorporated in the names of an ever increasing number of bands: starting from the *Balkan Sevdah Band* which saw the debut of Johnny Shtulich, then the *Balkanika* group, ending with the so-called music “dream team” *Balkan Horses Band* (comprised of renowned musicians from Greece, Macedonia, Bulgaria, Romania, Serbia and Croatia). One of the stated goals of this project was to create a positive, “new image of the Balkans”.

Macedonian examples of this trend are the projects of *Leb i Sol* (interpretations of traditional Macedonian music in a jazz-rock style), *Anastasia* (combining the sound of traditional instruments with electronic production); *Syntesis* (combining philharmonic orchestrations with the sound of traditional instruments kaval, zurla and tapan), Zoran Madzirov’s music (combining traditional Macedonian music with different music styles: from jazz to trip-hop), Kiril Dzajkovski’s music (mixing techno rhythm and music “quotations” from traditional music), or the common project of *Mizar* and *Harmosini* (combining guitar distortions with the sounds of Byzantine choral chants)...

II Exemple: The image of the Trojan War and the image of the Balkans (in the translation of the *Iliad* by Branimir Shtulich)

In one of the most recent translations of Homer’s *Iliad*, published in 2010, Branimir Johnny Shtulich (1953), the leader of the band *Azra*, has conducted a brave intertextual experiment: if we read the initial letters of the first 10 translated hexameters, they will read: “Balkane moj” (Oh, My Balkans).

Someone may rightfully point out that the translator has committed an unnecessary stunt, inserting a reference to his own music in a classical work of literature!

Certainly, the original text by Homer makes no mention of the Balkans at any point, even though the second Canto of the *Iliad* contains numerous toponyms and participants in the Trojan War that hail from the territories of the Balkans.

Yet, the acrostic (“Balkane moj” - Oh, My Balkans) confronts us with the fact of the intertwining of the epic code of Homer with the code of the r’n’r music of *Azra*. This translation contains the counterpoint of two invocations: the invocation of the ancient epic bard (seeking inspiration from the Muses to sing of Achilles’ wrath and its consequences) and the invocation of the singer from the 20th century, which functions as an allusive invocation, or to be more precise of a kind of *blessing* of the Balkan Peninsula.

The acrostic appeals to the reader of this translation to recollect the chorus of Shtulich’s song which goes: “Balkans, Balkans, my Balkans / keep

on being strong and firm” (“Balkane, Balkane, Balkane moj, / budi mi silan i dobro mi stoj”). This way, the ancient epic story of the Trojan War and the destructiveness of Achilles’ wrath are implicitly related through the acrostic not only with the music of Johnny Shtulich, but also with the image of and about the Balkans. The image of the Balkans which is in dire need of the dual function of exorcism and peace which (only) music can perform.

Владимир МАТИНОВСКИ

БАЛКАНСКИ ЗВУЧНИ СЛИКИ

(резиме)

Клучни зборови: звучна слика, имагологија, интермедијалност, Балкан, музика, музички дијалог, интертекстуалност

Терминот „звучна слика“ се темели на синестетичката идеја дека музиката има потенцијал да создава слики на менталниот екран на слушателот. Проучувањето на „звучна/музичка слика на Другиот“ може да биде предизвик за имаголошки читања на книжевните текстови. Отвореноста кон музиката на Другиот е чин на подготвеност за запознавање на една култура, но и чин на преиспитување на сликата за себеси. Оттука, терминот „звучна слика“ може да добие конотација на „слика т.е. претстава“ што се стекнува за една култура преку звукот т.е. музиката. Од оваа перспектива, односот литература-музика во овој прилог се разгледува преку два рецентни примери од балканските литератури. Во првиот случај (расказот „Егзотична кантата“ од македонскиот раскажувач Ермис Лафазановски [1961]) е тематизиран музичкиот дијалог меѓу западната и источната музика на Балканот, а во вториот случај (препевот на Хомеровата *Илијада* од страна на Бранимир Џони Штулик [1953]) – се остварува несекојдневна средба на древната поетско-музичка матрица со современата рок музика. И во двата примера, сликата за музиката е неразделна од сликите за Балканот...

Во музичкиот дијалог меѓу западноевропската и балканската музика во расказот на Лафазановски се артикулирани неколку основни модели: 1) целосно одбивање и потценување на туѓата музика, која се доживува како закана и потенцијална „замена“ на сопствената музичка традиција; 2) неразбирање на музиката на другиот. При обидот за заедничко музицирање, секој смета дека неговата музика е „во право“, додека онаа на другиот – фалш; 3) обид за разбирање на сензибилитетот и на „звучната слика на Другиот“, преку имплицитна споредба со сопствената музика; 4) (без)успешен обид да се усвои и да се разбере „музичкиот

јазик“ на Другиот; 5) обид за спојување / фузија на музичките традиции во заедничкото музицирање; 6) прилагодување кон туѓиот музички сензибилитет...

Од друга страна, во еден од најновите препеви на Хомеровата *Илијада*, објавен во 2010 година, Бранимир Џони Штулиќ (1953), направил смел интертекстуален експеримент: ако ги читаме вертикално иницијалните букви од првите десет препеани хексаметри ќе прочитаме: „Балкане мој“. Акростихот во преводната варијанта на текстот не соочува со преплетување на епскиот код на Хомер со кодот на рок-музиката на *Азра*. Имено, во овој препев се преплетуваат две молитви: онаа на древниот епски пејач (кој бара инспирација од Музите за да пее за Ахиловиот гнев и последиците од тој гнев) и онаа на пејачот од XX век, која функционира како алузивна молитва, или попрецизно – еден вид „благослов“ за Балканскиот Полуостров. Имено, акростихот од читателот на овој препев бара да се присети на целиот рефрен на песната на Штулиќ, кој гласи: „Балкане, Балкане, Балкане мој / буди ми силен и добро ми стој“. На тој начин, древната епска приказна за Тројанската војна и деструктивноста на гневот на Ахил, имплицитно се поврзува не само со музиката на Џони Штулиќ, туку и со „сликата на и за Балканот“. Сликата на Балканот на кој му е насушно потребна егзорцистичката и миротворната функција на музиката.

Recai ÖZCAN

“AKILLI İLE DELİ KARDEŞ” MASALININ GÖSTERGEBİLİMSEL BAKIŞLA TAHLİL DENEMESİ

Giriş

Edebî metni göstergebilimsel olarak değerlendirme, 20. Yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve kullanılan bir eleştiri yöntemidir. Bu yöntemin temelinde bir edebî yapının biçim ve anlam yönünden değerlendirilmesi vardır ve gösterge olarak tanımladığımız en küçük anlamlı birimi oluşturan da bu iki unsurdur. Bu unsurlar arasındaki bağ nedensel bir bağ değildir. Göstergebilim çalışmalarının önde gelen isimlerinden Pierre Guiraud’a göre: “Gösteren ile gösterilenler arasında her türlü benzeşim bağı dışlanmıştır.”¹ Edebî eserin gönderdiği mesaj kendisine dönüktür. Bu nedenle öznelir. Öznel bir yapıyı nesnel bir yöntemle çözümlemek, Göstergebilim’in kavramları ile en azından bilimsel yaklaşım açısından verimli değerlendirmelere imkân verebilmektedir. Yapısalcı ve göstergebilimci yaklaşım, edebiyat eserine bir “inşa” olarak bakar. Göstergebilimci bakış açısı kendi yöntemiyle metni oluşturan unsurları ayrı ayrı tespit etmektedir.² Göstergebilimci yaklaşıma göre bu yöntem, diğer tenkit yöntemlerinin yaptığı “gevşek öznel gevezelikleri” ortadan kaldırır.³

Yöntemin uygulayıcılarının en önemlilerinden biri 1920’li yıllarda dil üzerine çalışmalar yapan Rus biçimcileridir.⁴ Bunun yanı sıra Saussure’ün dilbilim üzerine çalışmaları göstergebilimin temelini güçlendirmiştir; ona göre, bütün işlevsel özellikleri ile “dil” de bir göstergedir. Bu nedenle dilbilim çalışmaları sonucunda ortaya çıkan göstergebilim, dilbilim alanını da kapsayan bir bilim hâline gelmiştir. Göstergebilim’in temelinde evreni yorumlama çabası

¹ Göstergebilim, Pierre Guiraud, Çev.Prof.Dr.Mehmet Yalçın, İmge Kitabevi Yay., Ankara,1990, sh.76.

² Edebiyat Kuramı-Giriş, Terry Eagleton, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, sh.137.

³ Göstergebilim yöntemini uygulayanların iddialarını dile getiren Eagleton’un eserinde bir yandan edebiyat kuramlarının fikri temellerini araştırırken diğer yandan “Edebiyat Kuramının” imkânsızlığını da ironik bir biçimde ifade etmiştir. “Demek ki bu kitabın bir giriş değil bir mezartaşı yazısı olduğunu, yeryüzüne çıkarmaya çalıştığımız nesneyi gömdüğümüzü söyleyebiliriz.” Eagleton, a.g.e. sh.247.

Bu noktada bir edebî metni tahlilde kuram olarak belirlenen hangi metod olursa olsun sanat eserini anlama ve tanımda mükemmel değildir, uygulanan metod sadece sanat eserinin neliği/niteliği hususunda fikir verebilir.

⁴ Pierre Guiraud, a.g.e., sh.88.

vardır. Kubler'a göre 20. Yüzyılın anahtar kavramları 'değişim' ve 'ilişki'dir.⁵ Evrendeki varlıklar, doğa bilimlerinin gözünde artık bir bütünden ibaret değildir. Bir maddenin molekülleri, parçacıkları gibi unsurları belli bir zaman ve mekânda bir araya gelmiş ve 'bütünü' oluşturmuşlardır. Parçacıklar birbirinden bağımsız değil, birbiri ile ilişki içindedir. Evren bu bütünlüğü sağlarken, insanların oluşturduğu, bir nevi kendi evrenlerini yansıtan eserleri de bir irade etrafında toplanmış ve bu irade tarafından düzenlenmiş unsurlardan oluşan bir bütündür. Eserde parçalar bir araya geldiklerinde anlamlı bir bütünü oluştururlar ve eserin temel amacını ortaya çıkarırlar: Bildirişim (Comunication). Bütünün içindeki bu yapıları tespit, tasnif ve tahlil göstergebilimin uğraşları arasındadır. İnsan davranışları, dil, bilim, sanat eserleri; hepsi, içinde bir 'bildiri'yi taşır. Dilin temelindeki mantık, göstergebilimci yaklaşıma göre, evrendeki bütün hareketin mantığını kavramamıza yardımcı olabilir.

İnsan aklının algılayabildiği her bütün belli bir bağlam içerisinde anlam kazandığı gibi sanat eseri de böyledir. Eserlerin her biri tek başına, soyut evrenlerin göstergeleridir. Sözlü ya da yazılı edebiyat ürünlerinin oluşturulmasında, eseri ortaya koyan sanatkar, kullandığı göstergeleri belli bir 'dizi' den seçmek ve bu dizileri anlamlı bir bütün hâline getirmek zorundadır. Göstergebilimsel tahlil yönteminin diğer bir yaklaşımı, bu unsurların hangi 'dizilerden' seçilerek hangi 'dizimleri' oluşturduklarının araştırılmasıdır. Tabi bu süreç, yapı içindeki birimlerin saptanması bu birimlerin birer gösterge olması koşulu ile tamamlanabilir.⁶ Gösterge bir 'yapı'nın anlamlı en küçük birimidir. Dizge içinde seslerin dizilişinin yanı sıra anlam açısından da göstergenin yorumu önemlidir. Umberto Eco'nun dediği gibi "bir nota tek başına anlamlama açısından bir değer taşımaz. Bir müzik dizgesi içinde öteki notalarla kurduğu ilişkiler çevresinde değer kazanır. Notanın değeri ya da düz anlamı dizgeleşmiş alanda tuttuğu yerdir."⁷ Bu çalışmamızın asıl amacı göstergebilim alanının tartışılmasından çok sözlü edebiyat ürünlerinden olan 'masal' örneği üzerinde göstergebilimsel tahlil metodunu uygulamaktır.

Metin Değerlendirmesi

Masallar, sözlü halk kültürünün önemli ürünlerindendir. Masal tanımı çeşitli kaynaklarda bu türün farklı özellikleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Türkçe sözlük masalı: "Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların ve tanrıların (olağanüstü varlıkların) başından geçen olağandışı olayları anlatan hikâye" olarak tanımlar. Toplumların çoğunluğunun masal türünde sözlü edebiyat ürünlerine sahip oldukları bilinmektedir. Masalların kökeni üzerine özellikle 19. Yüzyılda bilimsel çalışmalar çoğalmış; masallar kökenleri, biçim ve içerikleri bakımından tasnife tabi tutulmuştur. Bu çerçevede farklı ekoller ortaya

⁵ Göstergebilime Giriş, Fatma Erkan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997,sh. 58.

⁶ a.g.e.sh.59.

⁷ Umberto Eco, Einführung in die Semiotik, Çağdaş Eleştiri Dergisi, yıl:3, Aralık, 1984.

çıkıştır.⁸ Wilhelm Grimm, Max Müller gibi masal araştırmacıları masalların kökenleri bakımından ‘mitolojik ekolü’ temsilen önemli bilgileri ilim alemine kazandırmışlardır.

Dünya masallarının yanı sıra Türk Masalları da araştırmacıların ilgisini çekmiş Wilhelm Radloff, Ignaz Kunoş gibi ünlü Türkologlar tarafından başlatılan çalışmalar Ziya Gökalp, Eflatun Cem Güney, Pertev Naili Boratav gibi Türk halk bilimcileri tarafından da sürdürülmüştür. “Masalların Yapısı ve İncelenmesi” adlı eseri ile V.Propp olağanüstü konulu yüz masal üzerinden masalların bir “tipolojisini”, genel bir yapısını tespiti çalışmıştır.⁹ Tespit ettiği bu yapısal unsurları ‘şemalaştıran’ V. Propp’un metodu, masallar üzerine ‘göstergebilimsel’ yöntemle çalışanlara yeni ufuklar açmıştır.

Halkın kültürünü, sosyal özelliklerini yansıtan masallar mesajları ile hem toplum ahlakını yansıtmakta hem de ona katkılar sağlamaktadır. Masalların konularının özellikle çocuklara yönelik olması, masalların eğitici yönünün de büyük önem taşıdığını göstermektedir. Bu inançla biz de Muhsine Halimoğlu Yavuz’un Elazığ-Harpüt-Kurtdere Köyünde Nezahat Çimen’den derlediği “Akıllı ile Deli Kardeş” adlı masalını göstergebilimsel tahlil yönteminin ana unsurlarını göz önünde bulundurarak tahlil edeceğiz. Bu uygulamada Mehmet Rıfat’ın “Gösterge Eleştirisi” adlı eserinde uyguladığı göstergebilimsel tahlil metodundan faydalanacağız. Metin değerlendirmesinde okuyucuya ışık tutması bakımından anlatı metnini aşağıya bütünüyle alıyoruz.

Akıllı İle Deli Kardeş Masalı¹⁰

Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde, develer tellal iken pireler berber iken, ben annemin beşiğini tıngır mıngır salları iken, iki oğluyla birlikte yaşayan, yaşlı bir kadın varmış. Bu oğlanlardan biri akıllı diğeri ise deliymiş.

Günlerden bir gün köy halkı, kasabaya tuz almaya gidiyorlarmış. Evde tuz kalmadığını gören akıllı oğlan da onlarla beraber gitmek istemiş. Deli oğlan, ben gideceğim diye tutturduysa da akıllı onun gidemeyeceğini söyleyerek, kendisi gitmiş.

Buna çok sinirlenen deli oğlan, “Ben sana yapacağımı bilirim” demiş ve gidip ocağa bir kazan su koymuş. Su iyice kaynayınca “Anne sen çok kirlendin, gel seni yıkayayım” diye tutturmuş. Zavallı kadın, “Ben kirli değilim, yıkanmak istemiyorum” demişse de deliye söz geçirememiş. Deli de annesini tuttuğu gibi, kaynayan kazanın içine oturtmuş. Kadın anında haşlanarak ölmüş. Bunu anlamayan deli, annesinin hiç konuşmadığını görünce

⁸ Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Muhsine Helimoğlu Yavuz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

⁹ Masalların Yapısı ve İncelenmesi, J.W.Propp, Çev. Hüseyin Gümüş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

¹⁰ Masallar ve Eğitimsel İşlevleri, Muhsine Helimoğlu Yavuz, sh.511, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

“Anneciğim, sen bana darıldın galiba, şimdi ben sana güzel elbiselerini giydiririm, süsler köşeye oturturum” demiş. Sonra da dediklerini yapmış. Kadıncağız haşlanarak öldüğü için, ağzı ve gözleri açılmış. Bunu gören deli, “Annem o kadar mutlu ki, hep gülüyor” diye düşünmüş. Sonra ahırdaki hayvanlarını alıp otlatmaya götürmüş. Dağda bir yaban armudu varmış. Hemen ağaca çıkıp, hem armutları hem de yapraklarını aşağıya indirmiş. Bir taraftan da hayvanlara “armutlar benim, yapraklar sizin” diye bağıırıyormuş. Ağaçta bir şey kalmayınca aşağıya inmiş. Hayvanların armutları yediğini görünce, öfkelenip hepsini kesmiş. Yalnız bir teke kalmış. Onu da keseceği sırada, boynuzlarına takılmış iki armut görmüş ve “Bu teke beni düşündüğü için iki armut ayırmış” diyerek, onu kesmekten vazgeçmiş. Bu arada, daha uzak bir çayırda otlayan inek de kesilmekten kurtulmuş. Akşam olunca deli, tekeyle ineği önüne katıp eve getirmiş. O sırada, tuzdan dönen akıllı oğlan da evin kapısı önündeymiş.

Deliye, diğer hayvanların nerede olduğunu sormuş. O “kestim” deyince de, nedenini sormuş. Deli de ona, “armut ağacına çıkıp, mumulikini toplilikini aşağıya döktüm. Dökerken de mumiliği size, topliliği bana dedim ama, onlar beni hiç düşünmeyip hepsini yediler, ben de onları kestim, beni hiç düşünmeyip hepsini yediler, ben de onları kestim, bana armut ayıran tekeyi kesmedim” demiş. Bu olanlara çok üzülen akıllı kardeş, “Olan olmuş artık” diyerek, tuzları içeri taşımış sonra da anasmı ortalarda göremeyince, nerede olduğunu sormuş. Deli oğlan, “Anamızı bir güzel yıkadım, yeni elbiselerini giydirdim, köşeye oturttum, öyle memnun oldu ki sevincinden hep gülüyor, inanmazsan git de bak” demiş. Bunları duyan akıllı, hemen içeri koşmuş ve annesinin kaskatı kesilmiş ölüsünü görünce, ağlayıp döğünmeye başlamış. Onun feryadına gelen komşular, olanları görüp üzölmüşler ve hep birlikte cenazeyi kaldırmışlar.

Bu olaydan sonra akıllı kardeş hayatlarını yeniden düzenleme gereği duymuş ve ineği satarak oradan gitme kararı vermiş. Bu fikrini deli kardeşine söyleyince o “Madem beni tuza göndermedin, bu defa ineği ben satacağım” diye tutturmuş. Akıllı onunla başa çıkamayacağını anlayınca, ineği satmasına izin vermiş ve en az beş altına satmasını söylemiş. Eğer beş altından aşağıya satarsan, seni gönderir ineği geri aldırırım diye eklemiş. Bunları dinleyen deli, ineği alıp yola çıkmış ama çok yorulduğu için, kasabaya gitmekten vazgeçip ineği, yolda rastladığı birisine satmaya karar vermiş.

O sırada bir mağara görerek, ineği bu evde oturanlara satayım diye düşünmüş ve mağaranın ağzına yaklaşıp, “İnek satıyorum” diye bağıırmış. Sesi mağarada inek satıyorum diye yankılanmış. Bunun üzerine deli, “kaç alyorsun” diye bağıırmış. Bu da mağarada yankılanınca, deli “Beş altına” demiş. Mağaradaki yankı da beş altma deyince, deli birisinin kendisiyle pazarlık yaptığını sanarak, “İneği sana beş altına satıyorum, parasını da bir hafta sonra gelir alırım” demiş ve ineği orada bırakıp köye dönmüş. Kardeşi, ineği sattın mı parası nerede, diye sorunca da “Beş altma sattım, bir hafta sonra gidip altınları alacağım” demiş. Bunu duyan akıllı, “Eyvah inek de elden gitti”

diye düşünmüş. Bir hafta sonra, deliye “Haydi sen gidip ineğin parasını getir, ben de eşyaları toplayayım da buradan gidelim” demiş. Yola çıkan deli mağaraya varınca, kurtların yediği ineğin kemikleriyle karşılaşmış, ama yine de “Beş altınımı ver” diye bağırmış. Ses mağarada yankılanınca çok sinirlenen deli, “Hem ineğimi aldın, hem de üstüne beş altın mı istiyorsun” diyerek, öfkeden mağaranın duvarlarını tekmelemiş. Bu sırada duvardan kayan bir taşın arkasından, altınlar dökülmeye başlamış. Bunu gören deli, “Ben sana ineği yalnızca beş altın sattım, fazlasını istemem” diyerek, beş altını alıp eve dönmüş. Olanları akıllı kardeşine anlatıp, daha orada çok altın var demiş. Bu işin aslını iyice sorup anlayan akıllı, yanlarına torba, heybe alarak, deliyle birlikte o mağaraya gitmiş. Altınları görünce kardeşine, haydi yardım et de bunları torbalara dolduralım demiş ama deli olmaz, önce sahibine soralım diyerek mağaraya, “Bu altınları bize veriyor musun” diye bağırmış. Ses geri yankılanınca da “Tamam veriyor” demiş ve altınları çuvalara doldurup eve dönmüşler.

Eve gelince deli, gidip muhtardan bir ölçek getirerek altınlarımızı ölçeceğim diye tutturmuş. Akıllı, “Muhtar altınlarımızı görür ve ortak olmaya kalkar” diye onu engellemek istemişse de başaramamış. Deli dediğini yaparak gidip muhtardan ölçek getirmiş ve altınları ölçmüş. Geri götürürken de ölçeği boş getirdi demesinler diye, akıllıdan gizli, ölçeğin altına iki tane altın sıkıştırmış ve götürüp vermiş. Muhtar, “Deli oğlan, ölçeğimi boş mu getirdin” deyince de “Altın bakarsan boş getirmediğimi anlarsın” demiş. Altınları gören muhtarın, şaşkınlıktan gözleri fal taşı gibi açılmış. Hemen delinin arkasından giderek, “Siz altın bulmuşsunuz, ya yarısını bana verirsiniz ya da sizi şikayet ederim” demiş. Bunu duyan deli akıllıya “Muhtar bizden ne istiyor” diye sormuş. O da “Kardeşim, muhtar bizde altın olduğunu sanıyor, oysa bizim gibi yoksul insanlarda altın ne gezer değil mi” diye cevap vermiş. Buna çok sinirlenen muhtar, elindeki altınları göstererek, “Yoksa bunlar ne ya” diye bağırmış. Deli altınları kardeşinden gizli götürdüğü için sırrını ortaya çıkaran muhtara çok kızarak, elindeki sopayla saldırıp adamı öldürmüştü. Bunu gören akıllı hem çok korkmuş, hem de çok üzülmüş, sonra da muhtarın ölüsünü götürüp bir kuyuya atmış. Aradan bir zaman geçince, köye tahsildar gelmiş ve doğruca muhtarın evine gidip onu aramış ama, bulamamış. Candarmaya haber vermişler. Candarma da muhtarı en son kim gördü, ona ne oldu diye herkesi sorguya çekmiş.

Sıra deliye gelince o, “Muhtarı ben öldürdüm, sonra da bir kuyuya attık” demiş. Akıllı, “Böyle bir şey olmadı, o delidir, ne dediğini bilmiyor” diyerek durumu kurtarmak istemiş. Hemen o gece kuyudan muhtarın ölüsünü çıkarıp başka bir yere gömmüş, yerine de tekeyi keserek kuyuya atmış. Ertesi gün de muhtarı bulamayan candarma çaresiz kalınca deliye, “Haydi git, muhtarı hangi kuyuya attınsa çıkar getir” demiş. Sonra da hep birlikte kuyunun başına gelip, beline bir ip bağlayarak, deliyi aşağıya sarkıtmışlar. Suyun içinde elini dolaştıran delinin eline, tekenin boynuzları gelince dışardakiler “Ey ahali, sizin muhtarınız boynuzlu muydu yoksa boynuzsuz muydu” diye bağırmış.

Dışardakiler birbirlerine bakıp gülmüşler. Bu sırada delinin eline tekenin kılıarı gelmiş. Bu defa da “Ey ahali sizin muhtar kılı mıydı yoksa kılsız mıydı” diye seslenmiş. Dışardakiler delinin bu sözlerine gülerken, o aşağıdan bu sefer de “Ey ahali sizin muhtar iki ayaklı mıydı yoksa dört ayaklı mıydı” diye bağırması. Artık sinirlenmeye başlayan köy halkı da” Ne bulduysan yukarı gönder de iki ayaklı mı yoksa dört ayaklı mı o zaman anlarız” demişler Delinin ipe bağladığı şeyi yukarı çekince de bunun şişmiş bir teke olduğunu görüp, gülmüşler. Yukarı çıkan deli kuyudan muhtarın değil de tekenin ölüsünün çıktığını görünce şaşkınlıkla etrafına bakınıp, “Kuyuya bir taş attım, yedi akıllı toplandı çıkaramadı” demiş.

Daha sonra iki kardeş eşyalarını toplayıp, altınlarıyla birlikte büyük bir şehre göçmüşler ve arada bolluk, zenginlik içinde yaşamışlar...

Kesit I: Açıklama ve İlk Edim

Söylem ve Anlatı Düzeyi

Masalın bu bölümünde asli unsurlardan olan kişiler, mekân ve zaman belirlenmiştir.

“Yaşlı bir kadın” ve “iki oğlu”, zaman kronolojik olarak belirgin değildir, masallara özgü “evvel zaman içinde” biçimindeki söylemle zaman unsurunun önemsiz olduğu belirlenmiştir. Dinleyeni anlatının zamanından çok anlatılan ilgilendirmelidir.

Mekân açısından baktığımızda; vaka bir köyde geçer. Köy mekânı belli bir özel adla belirlenmemiştir. Bu yönüyle mekânın da tıpkı zaman gibi önemsiz olduğunu, asli unsurun vaka olduğunu ve vakanın geniş bir anlam çerçevesinde kullanıldığını görüyoruz. Öznelerin belirlendiği bu bölümde, etken durumda olan öznelerin aralarındaki ilişkinin niteliğinden söz edebiliriz:

Söylem Düzeyi	Anlatı Düzeyi
Yaşlı Kadın	Özne 3
Akıllı Oğlan	Özne 1
Deli Oğlan	Özne 2

İlk kesitte gördüğümüz durum, öznelerin birbirlerine akrabalık bağı ile bağlı olmaları ve birlikte yaşamalarıdır. “İki oğluyla birlikte yaşayan, yaşlı bir kadın” Başlangıç durumu öznelerin birlikteliği açısından değerlendirildiğinde aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

$$\text{Ö1} \cap \text{Ö2} \cap \text{Ö3}$$

Bu bölümde önemli iki unsur Ö2 ve Ö1, masalın genelinde belirleyici göstergeler olan “akıllılık” ve “delilik” ile açıklanmaktadır. Akıllılık anlam düzeyinde değerlendirildiğinde “doğruluk, güvenilirlik, ölçülülük, üstünlük” gibi olumlu yan anlamlar ihtiva ederken; buna karşılık delilik; yanlışlık, güvensizlik, ölçsüzlük, belirsizlik gibi olumsuz anlamları çağrıştırmaktadır.

Masalda Karşıt Olarak Kullanılan Genel Belirleyici Kavramlar

Gerçek Anlam	Akıllılık	Delilik
Yan Anlam	Doğruluk	Yanlışlık
	Güvenilirlik	Güvenilir olmama
	Ölçülülük	Ölçsüzlük
	Açıklık	Belirsizlik
	Farkındalık	Farkında olmama

Bu kesitte Ö3 olarak adlandırılan “yaşlı anne”nin anlatısal düzeyde, masalda etkin bir rolü yoktur. Masaldaki vakayı harekete geçiren, yani olayların başlamasını ‘maniple’ eden durum, değer-nesne eksikliğinden kaynaklanan “Evde tuz kalmaması”, “bu durumu gören akıllı oğlanın köy halkının da kasabaya tuz almaya gitmesi ile onlara katılmaya karar vermesi” ile başlayan ilk edimdir.¹¹ O hâlde Ö1’in, verdiği kararlar, ‘eyleyen’ durumuna geçtiğini söyleyebiliriz.

Birinci kesitte Ö1, eyleme geçmeden önce Ö2’nin muhalefeti ile karşılaşır. “Akıllı” ile “Deli Kardeş” arasındaki “kasabaya tuz almaya kimin gideceği” konusundaki küçük çatışma, masalın geneline baktığımızda, maniple edici/harekete geçirici, eyleyen/etkileyen yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Kesit II: Kötülüğün Ortaya Çıkması

I. Alt Kesit.

Akıllı Oğlan’ın karar verip eyleme geçmesi ile sona eren birinci kesit Deli Oğlan’ın sinirlenerek “Ben sana yapacağımı bilirim.” cümlesi ile yerini ikinci kesite bırakır. Zamanda ve mekânda olay örgüsü açısından bir değişim yoktur. Ö2’nin arzusu Ö1’den kendince ‘intikam’ almaktır. Tabi nihai amacı, bu ‘intikam’ yolu ile Ö1’in karşısındaki durumunu güçsüz olandan/güçlü olana dönüştürmek istemesidir. Ö2 tasarladığı ‘intikam’ düşüncesini uygulamak için tereddüt etmeksizin gereken ortamı hazırlayarak vakada edilgen konumda bulunan ‘durum öznesi’ Ö3’ü “temiz kılmak” iddiasıyla “kaynar kazana” atar. Burada karşımıza çelişik gibi görünen ancak kendi iç mantığı içerisinde değerlendirildiğinde çelişkili olmayan bir durum çıkar. Şöyle ki:

¹¹Vladimir Propp Olağanüstü Masalların Dönüşümleri adlı yazısında masalların evrensel birtakım yapıları sahip olduğuna ilişkin şöyle bir açıklama yapıyor: Kişilerin işlevleri değişmeyen öğeleri simgeler; bütün geri kalanlarsa değişebilir. Sözelimi: 1.Kral, İvan’ı Prensesi aramaya gönderir. İvan yola çıkar. 2. Kral, İvan’ı benzeri olmayan bir nesneyi aramaya gönderir. İvan yola çıkar. 3.Kız, erkek kardeşini bir ilaç aramaya gönderir. Erkek kardeş yola çıkar. 4.Üvey ana kızını ateş aramaya gönderir. Kız yola çıkar. ..Vb.Gönderme ve aramak için yola çıkma değişmeyen öğelerdir. Gönderen ve yola çıkan, göndermenin nedeni (gerekçesi) vb.değişen öğelerdir. Yazın Kuramı, Der.Tzvetan Todorov, Rus Biçimcilerin Metinleri, Vladimir Propp, Olağanüstü Masalların Dönüşümleri, YKY, İstanbul, 2005, sh.221.

1. Durum Ö2' →Ö1'den intikam almak ister/güçsüz durumdan güçlü hâle geçmek ister (çelişik olmayan durum)

2. Durum Ö3'ü kaynar kazana “temizlemek” amacıyla atar. Burada çelişik durum belirir/”temizlemek” amaçtır, olumlu bir amaçtır, ‘intikam ile çelişir’; ancak “kaynar kazana atmak” olumsuz bir eylem ‘intikam’ ile çelişmeyen bir durumdur. Çelişki gibi görülen bu durum aslında “delilik” genel belirleyici özellik olarak değerlendirildiğinde yukarıda belirttiğimiz, delilik sıfatının özelliklerinden olan “farkında olmama” hâlini yansıttığından gerçekte çelişki değildir.

3. Durum Ö2, Ö3'ü öldürdüğünün farkında değildir. “Anneciğim, sen bana darıldın galiba, şimdi ben sana güzel elbiselerini giydiririm, süsler köşeye oturturum” der. “Kadıncağız haşlanarak öldüğü için, ağzı ve gözleri açılmış. Bunu gören deli, ‘Annem o kadar mutlu ki, hep gülüyor.’” diye düşünmüştür. Deli, eyleminin farkında değildir.¹²

İkinci kesitin anlatı yapısına baktığımızda Ö2'nin başlattığı eylemin devam ettiğini görmekteyiz.

II. Alt Kesit

I. Kesitte Ö1'e duyulan “öfke” karşılığında annenin “cezalandırılması”, II. Kesitte Ö2'nin “Armutlar benim, yapraklar sizin” emir cümlesine hayvanların riayet etmemesi ile ortaya çıkan “öfke” neticesindeki “cezalandırma” benzerlik göstermektedir. Yine birinci kesitteki “ortadan kaldırma”; “nesnenin yok edilerek ortadan kaldırılması”. Buradan yola çıkarak:

Öfke	Cezalandırma (Annenin ortadan kaldırılması)
Öfke	Cezalandırma (Hayvanların ortadan kaldırılması)

Anlatı düzeyindeki iki kesit arasındaki bu paralellik aynı şekilde “delilik-farkında olmadan zarar verme” ediminde de görülür. Yalnız bu kesitteki ayırıcı yön Ö2'nin menfaati karşılığında, suçlu gördüğü ‘değer-nesne’yi affetmesidir. “Yalnız bir teke kalmış. Onu da keseceği sırada boynuzlarına takılmış iki armut ayırmış” diyerek onu kesmekten vazgeçmiş. Birbirinden bağımsız olarak gelişen iki olayın Ö2 tarafından yorumlanması, ‘kendine özgü yorumlanması’ söz konusudur.

Bu iki kesit içindeki anlam yapısını şu şekilde şemalaştırabiliriz:

¹² Ö2'nin bu eylemi Propp'un masalların ortak fonksiyonları arasında belirttiği “düşmanın aile bireylerinden birisini yok etmesi” fonksiyonuna uygun bir özellik gösterir.

I.Kesit Delilik	Talep(Tuz almaya gitmek istemek)	Talebin reddi (Ö1 tarafından)	Öfke (Ö2'nin öfkesi)	Cezalandırma (Farkında olmadan/öldürme)
II.Kesit Delilik	Talep(toplanan armutların yenmemesi)	Talebin yerine getirilmemesi 1.Talebin yerine getirildiğinin zannedilmesi. 2.Mekân dışında bulunma (Olaya iştirak edilmediğinden cezalandırılmama)	Öfke (Ö2'nin öfkesi)	Cezalandırma

III. Alt Kesit: Bu kesitte Ö1'in eyleyen durumuna geldiği görülür. “akşam olunca deli, tekeyle ineği önüne katıp eve getirmiş”, “O sırada, tuzdan dönen akıllı oğlan da evin kapısı önündeymiş” Ö1 dönüşümü sağlayıcı bir özellik arz eden sorma edimi ile Ö2 ile bildirişime girer: “Diğer hayvanların nerede olduğunu sormuş.” Bildirişimin bir unsuru olan Ö2, soruyu dolaysız olarak cevaplar: “Armut ağacına çıkıp, mumiliğini topilini aşağıya döktüm. Dökerken de mumiliği size, topiliği bana dedim ama, onlar beni hiç düşünmeyip hepsini yediler, ben de onları kestim, bana armut ayıran tekeyi kesmedim.” demiş. Verilen cevap karşısında üzülen Ö1 kabullenici bir tavır sergiler: “olan olmuştur artık.”

Birinci sorma ediminden alınan karşılık sonucu Ö1'le ilgili olarak:

1. Merak →Üzüntü'ye dönüşür. Ancak karşı bir eylem veya “cezalandırma” gibi bir düşünceye sahip olmaz.

İkinci sorma edimi de aynı sonuçları doğurur:

“Bu olanlara çok üzülen akıllı kardeş ‘olan olmuş artık’ diyerek tuzları içeri taşımış sonra da anasını ortada göremeyince onun ‘nerede’ olduğunu sormuş.”

2. Merak →Olanlar karşısında üzülme.

Anlatının bu kesitinin sonuna geldiğimizde öznelar arasındaki bildirişim neticesinde başlangıç durumundaki şartlara Ö3 ve değer-nesne (hayvanlar)lerin anlatıdan çıkarılması ile anlatı içerisinde dönüşüm yaşandığı görülmektedir.

III. Kesit: Kahramanın Karar Vermesi/Kötülüklerin Unutulmak İstenmesi

I. Alt Kesit:

Ö1'in geçmişi unutup yeni bir hayat kurmak istemesi/kararı üçüncü kesitin başlangıcını oluşturur. Alman bu karar anlatının devamını sağlayacak ‘harekete geçirici edimin’ ortaya çıkmasını sağlayacaktır: “ineğin satılarak

parasının alınması gereği” tıpkı birinci kesitin başında olduğu gibi Ö2’nin ortaya çıkan bu gerekliliğin “kendisi tarafından halledilebilecek bir durum olduğunu” söylemesiyle iki unsur arasında ikinci bir çatışma ortaya çıkar:

Gerekliliğin ortaya çıkması →Talep(Deli oğlanın isteği)→Talebin şartlı kabulü

Ö2’den gelen talep “madem beni tuza göndermedin, bu defa ineği ben satacağım.” Talebin bu kez şartlı olarak kabulünü sağlamıştır. Anlatıdaki “durgunluk” alınan karar ile birlikte yerini hareketliliğe bırakmıştır. Ö2’nin ineği satıp beş lira getirmesi için (edim evresi) belli bir çabayı göstermesi gereklidir (edince/performans evresi). Ö1 ile arasındaki bu anlaşmadan sonra Ö2 yola çıkar. Uzun süre yürüdükten sonra yorulur ve kasabaya gitmekten vazgeçer, ineği yolda rastladığı birine satmaya karar verir. İkinci kesitte de gördüğümüz, düşünmeden kendi kendine karar verme edimi başta belirttiğimiz ‘delilik’ kavramına bağlı yan anlamların göstergesidir. Anlatının öznelerinden olan Akıllı oğlanın II. Kesitte Deli oğlanı yalnız bırakarak, ona güvenmemesi gerektiği hâlde, güvenme hatasından sonra ikinci bir hatayı yaptığını görüyoruz: Sorumluluk verilmemesi gerekene sorumluluk vermek.

Ö2 kendi izleyeceği yolu ‘tasarlar’ ve eyleme geçer. “O sırada bir mağara görerek, ineği bu evde oturanlara satayım” diye düşünmüş ve “mağaranın ağzına yaklaşıp inek satıyorum” diye bağırır. Ö2 bulunduğu mağaranın içinde kendi sesinin karşılığını başka bir kişinin var olduğuna bağlaması ‘yanılsama’yı ortaya çıkarır. Bu ‘yanılsama’ ile belli bir idrak kapasitesine sahip olmayan kişi doğada gördüğü olayları kendi algılama düzeyine göre değerlendirebilir. Bu kesit Ö2’nin ‘yanılsaması’ ile gelişen olayların geçtiği bir kesittir. Delilik kavramının anlam yönüne baktığımızda ‘olayları kendi iç mantığı içerisinde değerlendirme’ bu değerlendirmelere göre ‘karar verme’; verilen kararın neden-sonuç ilişkilerini ‘değerlendirememe’ gibi belirleyici özelliklerini görebiliyoruz. Bu kesitte Ö2’nin düşünceleri/tasarıları ile gerçekte olan eylemler arasında ‘karşıtlık’ görülmektedir.

Tasarım/düşünce/eylem/yanılsama/delilik	Gerçeklik
Eylem/istek “ineği beş altına satma isteği”	İneğin mağara önünde bırakılması
Paranın bir hafta sonra alınması üzerine sözleşme	İneğin kurtlar tarafından yenmesi
Para almak üzere mağaranın önüne gidilmesi	İneğin bulunamaması
Öfke	Öfke

II. Alt Kesit

Ö2’nin “beş altınımı ver” diye sinirlenerek “mağaranın duvarlarını tekmelemesi ve mağaradan bir taşın düşüp altından altınların çıkması ile anlatının farklı bir çizgide devam etmesini sağlayan bu cümlelerden IV. Kesiti ayırt edebiliyoruz. Yeni durumun ortaya çıkışında Ö2 etkin/manüple edici durumundadır. Ancak bu harekete geçiricilik yine bilinçli olarak yapılmış bir edim değildir. Bu kesitte Ö1 ve Ö2 açısından ‘olumsuz’ giden talih çizgisi

‘olumlu’ya döner. Deli oğlanın farkında olmadan yaptığı eylem bu kırılmayı sağlamıştır. Anlatı dizgesindeki bu dönüşüm özellikle Ö1 açısından yaşandığı hâlde, Ö2 bakış açısında herhangi bir şeyin değiştiği yoktur. Masalın bu kesitine dek anlatı dizgesinde değer-nesne eksilmesi ile vakalar şekillenirken; bu kesitten sonra yeni bir “değer-nesne (altınlar)”nin anlatı dizgesine dahil olduğunu görüyoruz:

Olumsuz Yapı (-)	Olumlu Yapı (+)
Annenin ölümü/eksilme/zarar/üzüntü (-)	-----
Malların yok olması/eksilme/zarar/üzüntü (-)	-----
Son kalan değer yok olması/eksilme/zarar/üzüntü (-)	-----
Dönüşüm	Altınların bulunması/artış/kazanç/sevinç (+)

Bu kesitte Ö2’nin yere dökülen altınlardan yalnızca beş tanesini alması “ben sana ineği yalnızca beş altına sattım, fazlasını istemem” demesi “dürüstlük, saflık, yalnızca emeğinin karşılığını alma, tok gözlülük” gibi ahlaki değerleri iletmeye yöneliktir. Dürüst olan hak ettiği miktardan fazlasını talep etmez. Bu niteliklerin bir “deli” tarafından iletilmesi mesajın anlam yönünü derinleştirir ve pekiştirir. Bu durum, Ö1 ile birlikte Ö2 altınların tümünü alırken Ö2’nin mal sahibinden onay alınarak altınlara sahip olma isteği “olmaz, önce sahibine soralım” cümlesi ile iletilir. Bu cümle ile “her ne olursa olsun bir eşya sahibinden habersiz kullanılamaz” fikri iletmeye çalışılmıştır. Yukarıda saydığımız iletmeye çalışılan değerler aynı zamanda anlatı metni olarak karşımıza çıkan masalların “eğitsel/ahlaki işlevlerini” göstermede önemli rol üstlendiklerinin kanıtıdır.

IV. Kesit: Kötülüğün/Kötünün Cezalandırılması

Anlatıyı kesitlediğimiz bu bölümde bir unsurun daha anlatıya eklendiğini görüyoruz. Ö4(Muhtar) köyün en yetkili yönetici konumunda olan kişisidir. Anlatı çizgisi Ö2’nin, kendisinden aldığı ölçeğin içine beş altın koyarak, Ö4’e geri götürmesi ile devam eder. Ö4 kendisine verilen “yoktan yere gelen beş altın” hediyesinden çok memnun kalır; ancak bu kadarı ile ‘yetinmez’. Daha fazlasını ister. Ö4’ün bu yaklaşımı “olanla yetinmeme” “hep daha fazlasını isteme”, “menfaatine sahip olabilmek için elinden gelen her türlü kötülüğü yapabilme”, mesajını iletmektedir. Bu kesitte karşımıza şu temel çatışmalar çıkar: “Güçsüz” konumdaki Ö2’nin ve Ö1’in “güçlü” konumdaki Ö4 tarafından tehdit edilmesi; haksız yere Ö4’ün Ö2 ve Ö1’in bulduğu altınlara ortak olmaya kalkması; “kötü” olan Ö4’ün “iyi” olan Ö2 ve Ö1’e karşı aldığı tavır. Yaşanan bu çatışmalar sonucunda ortaya çıkan sonucu şu şekilde gösterebiliriz:

IV. Kesitteki Temel Çatışmalar

İyilik(Ö1,Ö2)	Kötülük(Ö4)
Haklılık(Ö1,Ö2)	Haksızlık(Ö4)
Güçsüzlük(Ö1,Ö2,)	Güçlülük(Ö4)
Olumluluk (+)	Olumsuzluk(-)
Sonuç	
Kazançlı olan (Ö1,Ö2)	Kaybeden (Ö4)
Güzel bir yaşam	Kötü bir ölüm
İyi vasıflar ödüllendirilir.	Kötülükler cezalandırılır.

Bu kesitte Ö2'nin Ö4'ü cezalandırmasında Ö4'ün, ahlaki değerlere ters bir durum olan, “sır tutmama”sının da önemli rolü vardır. Bu nedenle “sır tutmanın erdem olduğunun, bu erdeme sahip olmayanların cezalandırılmasının gerekliliği”nin ileti içinde önemli bir mesaj olduğunu görmekteyiz. Ö4 bu son eylemi ve yukarıda saydığımız ‘olumsuzlukları’ yüzünden ‘cezalandırılmış’tır. Ö1, Ö2'nin Ö4'ü ‘cezalandırmasına’ üzülmüştür: Çünkü her ne olursa olsun bir toplumda “insan öldürmek” tasvip edilebilecek bir davranış değildir. Kötülük yapan bir kişinin cezası kanunlar tarafından verilmelidir. İnsan öldürme onaylanmamasına karşılık tümüyle haklı gösterilmeye çalışılan, yukarıdaki nedenlerden dolayı Ö1 (toplumdaki normal bir birey) Ö2'nin yaptığı yanlış kapatma yoluna gitmiştir: “Muhtarın öldürüldüğünü gören akıllı, hem çok üzülmüş, sonra da muhtarm ölüsünü götürüp bir kuyuya atmış.”

V. Kesit: İyi, kazanır. Kötü, kaybeder.

“Aradan bir zaman geçince,” diye başlayan zaman değişimini gösteren bu cümle ile bu kesit anlatının son kesitini oluşturmaktadır. V. Kesitte ortaya çıkan Ö4'ün kayboluşu Jandarma tarafından sorgulanmaya başlar.

Eksikliğin Fark edilmesi → Arayış/sorgulama → Ö2'nin itirafı

Ö2'nin itirafı yukarıda da değindiğimiz nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda deliliğin insana özgü bir durum olduğunun masalda genel kabul gördüğü açıktır. Burada Ö1'in tavrı jandarmayı yanıltmaya yöneliktir. Muhtarı kardeşinin öldürdüğünü bildiği hâlde bilmemezlikten gelmekte ve olanı ‘olmamış gibi’ göstermek istemektedir. Bunu kanıtlamak için de “muhtarm ölüsünü bir gece kuyudan alır ve yerine de tekeyi kesip atar.” Burada Ö1'in yararlanmak istediği, toplumun ‘deliye’ karşı yargılamayıcı tavrıdır.

Akıllı Olan	Söylediklerine inanılır
Deli Olan	Söylediklerine inanılmaz/ şüpheyile bakılır

Ö1'i bu eylemiyle farklı bir yapıya bürünmüş olarak görüyoruz. Daha önceki olumsuz durumlarda ‘affedici’ özelliklerini gördüğümüz Ö1'in ‘zorunluluk’ karşısında ‘aldatıcı olabilmek’ davranışını sergileyebildiğine tanık

oluyoruz. Aynı zamanda anlatının bu bölümüne kadar Ö1, Ö2 ile ‘sırrını paylaşılan’ bu eylemde Ö1 tek başına ‘eyleyen özne’ olarak karşımıza çıkmıştır. Ö1 diğer olaylarda öne çıkarmadığı/uygulamadığı Ö2’nin ‘hatalarına’ karşı tavrını bu son olayda ortaya çıkarmış ve eyleme geçmiştir.

Ö2’nin kuyuya girip Ö4’ün ölüsünü çıkarması ve bu esnada halka sorduğu bazı sorulara verilen karşılıklar, Ö2’nin haklılığını pekiştirmeye yönelik mesajlar içeren cümlelerdir:

“Ey ahali sizin muhtar kıllı mıydı yoksa kılsız mıydı?”

“Ey ahali sizin muhtarınız boynuzlu muydu yoksa boynuzsuz mu?”

“Ey ahali sizin muhtar iki ayaklı mıydı yoksa dört ayaklı mıydı?”

Bu üç soru cümlesindeki mesaj yukarıda da belirttiğimiz gibi ‘kazan’ın zaferi konusunda insanları ikna çabasını gösterir. Ö4’ün bütün olumsuz niteliklerinden dolayı cezalandırılması, bu cezalandırmayı ‘kendi elleri ile yapan insanı suçlu konumuna’ düşürmez. Burada kötü olan kötülük görmelidir mesajı verilir. Bununla birlikte haksızlığa uğrayan haksızlık yapan karşısında ‘güçlü’ duruma geçmiştir. Son kesitte iki kardeşin “Deli oğlan/Akıllı oğlan” eşyalarını toplayarak “büyük bir şehre göçtükleri ve orada bolluk, zenginlik içinde yaşadıkları” belirtilmiş, anlatıdaki bildirişim verilen bu bilgi ile sona ermiştir.

Sonuç

Bu çalışmamızda öncelikle anlatı içindeki ‘eyleyen’(maniple eden) durumundaki özneleri tespit ettik: (Ö1,Ö2,Ö3,Ö4) ve bu öznelerin eylemlerine bağlı olarak anlatıyı kesitlere ayırdık. Kesitler arasındaki geçişin hangi sözdizimsel yapıda oluştuğunu göstermeye çalıştık. Buna göre metin beş ana kesitten oluşmaktadır. İki ve üçüncü ana kesit kendi içinde alt kesitlere ayrılmaktadır. Ana kesitlere baktığımızda anlatının, isminden başlayarak, bazı temel çatışmalar (akıllılık/delilik, doğruluk/yalancılık, tok gözlülük/aç gözlülük vs.) üzerine bina edildiğini görüyoruz. Yukarıda belirlediğimiz unsurların yanı sıra anlatının şu mesajları taşıdığını söyleyebiliriz:

1.Ruh sağlığı bozuk olanlara sorumluluk verilmemesi gerekir. Eğer verilirse ortaya çıkacak olumsuzluklardan bu kişi sorumlu tutulamaz.

2.Mal hırsı yüzünden insanlar ellerindeki değeri de kaybedebilir.

3.Haksızlık cezalandırmayı getirir.

4.Talih kötü giderken birden bire her şey değişebilir, ümit kesmemek gerekir.(Olumlu Dönüşüm)

5.Düşüncesiz hareketler başa türlü belalar getirebilir.

6.Akıl idareyi ele aldığında her şeyin üstesinden gelir.

Kaynaklar:

XX.Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları, 2. Temel Metinler, YKY, İstanbul, 1998.

Gösterge Eleştirisi, Mehmet Rifat, Tavanarası Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Masalların Yapısı ve İncelenmesi, J.W.Propp, Çev. Hüseyin Gümüş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,

Göstergebilim, Pierre Guiraud, Çev.Prof.Dr.Mehmet Yalçın, İmge Kitabevi Yay.,Ankara,1990.

Göstergebilime Giriş, Fatma Erkan, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
Çağdaş Eleştiri Dergisi,Umberto Eco'nun "Einführung in die Semiotik" adlı makalesinin Türkçe çev. yıl:3, Aralık, 1984.

Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri, Tzvetan Todorov, YKY, İstanbul, 2005.

Edebiyat Kuramı Giriş, Terry Eagleton, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

Umberto Eco, Genç Bir Romancının İtirafı, Çev.İlknur Özdemir, Kırmızıkedici Yayınevi, İstanbul, 2011.

Рецаи ОЗЏАН

АНАЛИЗА НА ПРИКАЗНАТА „УМНИОТ И ЛУДИОТ“
ОД СЕМИОТИЧКА ГЛЕДНА ТОЧКА

(Резиме)

Клучни Зборови: Семиотика, приказни, семиотичка критика, турски приказни

Покрај истражувањата на светските приказни почнувајќи од XIX век, познатите светски турколози како: В. Радлоф, И. Кунош како и турските народни истражувачи како Зија Ѓокалп, Ефлатун Џем, Пертев Наили Боратав и др. ќе започнат да ги истражуваат турските народни приказни. В. Проп тргнувајќи од 100 приказни со надприродна тематика ќе ја оформи општата типологија на приказните. Оваа метода на Проп ќе послужи како основа за понатамошни анализи. Поаѓајќи од овој факт започнале да се интензивираат и анализите на турските приказни врз семиотичка основа.

Приказните, преку пораките кои ги содржат восебе допринесуваат во развојот на општествениот мора. Со оглед на тоа дека овие пораки пре-

тежно се упатени за децата тие воедно содржат и дидактички карактеристики.

Впрочем во оваа статија од семиотичка гледна точка ќе биде анализирана приказната за „Умниот и Лудиот Брат“ која приказна е од страна на Мухсине Халимоглу во областите Елазиг – Харпут во селото Куртдере во Р. Турција.

Калина МАЛЕСКА

РЕАЛНОСТА НА БОРХЕСОВАТА ФАНТАСТИКА, НЕРЕАЛНОСТА НА КОРТАСАРОВИОТ РЕАЛИЗАМ

Клучни зборови: Борхес, Кортасар, реализам, фантастика, доживување, искуство

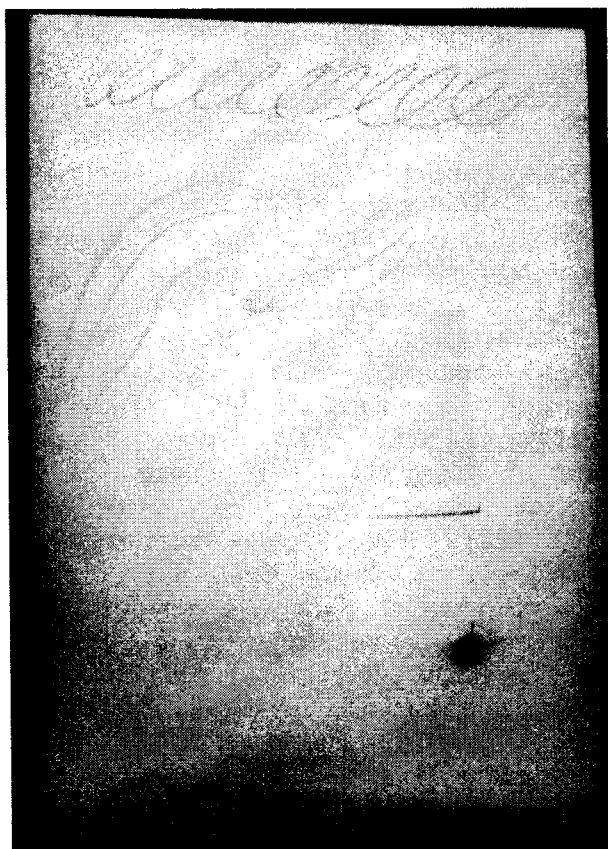
Со разбирање за повеќезначноста и проблематичноста на поимот *реализам* и без намера да ги повторува постулатите на постојните теории на реализмот како книжевен метод, како правец, како стилска формација, овој есеј ќе се задржи само на еден аспект од неколку раскази на Хорхе Луис Борхес и од романот *Плочка* на Хулио Кортасар. И Борхес и Кортасар употребуваат фантастични елементи во своите дела, но „Кортасаровиот реализам“ од насловот се однесува не на целото творештво на Кортасар туку, пред сè, на споменатиот роман во кој доминира реалистичната над фантастичната постапка на раскажување.

Расказите на Борхес се волшебни, впечатливи, таинствени, привлечни, но често и навидум несоодветни со реалноста и исполнети со апстрактни поими, па дури и конкретните објекти, како една библиотека или лавиринт или книга, се здобиваат со апстрактни квалитети. Дури и во голем дел од записите на критиката, поимите не се разјаснуваат, туку остануваат апстрактни и не сосема разбирливи: во неговите раскази „вообичаената дистинкција меѓу формата и содржината исчезнува“ (Irby 18) (не е сосема јасно што ова значи); во неговите раскази „библиотеката е универзум, а неговото средиште е средиште на библиотеката“ (Sudre 45); во многу други критики и странски и македонски (меѓу другите Влада Урошевиќ, Александар Прокопиев) се потенцира „Книгата на книгите“ во чија потрага е нараторот на „Библиотеката на Вавилон“.

Тој аспект на кој ќе се задржи овој текст (очигледно од насловот) е реалноста односно веродостојноста. Не реалност во смисла на реализмот на деветнаесеттиот век наспроти романтизмот или наспроти модерната книжевност, ниту пак реалност во смисла на издржаност на книжевната структура без оглед на референтниот свет. Повеќе станува збор за реалност, веродостојност што се однесува на соодветствување со искуството: потенцијалот за асоцијативни врски кај Борхес од една страна, и, од друга, арогантноста што спречува да се сфатат постапките на другите кај Кортасар. Со цел ова да не звучи исто толку апстрактно како „библиотеката е универзум“ или како поимот за „Книга на книгите“, дури и по

цена на згаснување на привлечноста на таинственоста, веднаш ќе биде понуден пример.

За време на еден од часовите по англиска книжевност, вежби, студентите имаа задача да прочитаат неколку строфи од епот на Едмунд Спенсер, каде се истакнува синестетичкиот ефект. Во тие строфи Спенсер се обидува преку зборови да постигне ефект на хармонична музика. За да им го објаснам овој подвиг на инаку, општо земено, неинтересниот во денешно време Спенсер, на бел лист хартија со фломастер и пенкало нацртав линии и форми што немаа никаква смисла ниту поврзаност и побарав да раскажат за што станува збор на цртежот, сакајќи да покажам колку е тешко еден медиум да изрази нешто користејќи знаци својствени за друг медиум: во Спенсеровиот случај, зборовите да произведат ефект на музика, во случајот со испишаниот лист хартија, формите да произведат приказна. Во формите, се разбира, немаше никаква приказна – и беше очекувано студентите тоа да го увидат, да увидат дека е невозможно линии да раскажат приказна, па, следствено, да го разберат и почитуваат Спенсеровиот обид со зборови да создаде музика, бидејќи Спенсер, преку ритмот, барем малку успева во тоа. Еве како изгледаше тој лист хартија:

Но се соочив со неочекуван одговор. На листот, студентите пронајдоа дрва, ветар и планини што всушност не постојат, пронајдоа приказна која таму ја нема. И тогаш, по асоцијативен пат, се појави „Глен, Укбар, Орбис Тertiус“ на Борхес. Во него се наведува дека, по неколку неуспешни експерименти, на студентите од едно училиште им е речено да копаат на место каде што всушност нема, но речено им е дека има, остатоци од некоја древна цивилизација. „Учениците откопаа – или поточно произведоа – златна маска, антички меч, две или три глинени урни и мувлошено и осакатено торзо на крал на чиешто гради имаше натпис кој сè уште не постои можност да се дешифрира“ (Borges 38). Така, на часот по книжевност се случи она што Влада Урошевиќ го констатира во своето толкување за овој расказ, дека „еден систем на односи што постои само во имагинацијата почнува да му станува ривал на реалниот свет; и не само тоа – тој почнува да го заменува“ (Урошевиќ 145). Истиот принцип на функционирање – откривање на непостоечкото – ги поврза Борхесовиот расказ со испишаниот лист хартија на вежбите по книжевност.

Секој писател ги *создава* своите претходници (236), вели Борхес во својот есеј за Кафка. Не само секој писател, ами и секое искуство, доживеано од човек што може но и не мора да биде писател, ги создава своите претходници меѓу минатите и сегашни записи. Борхес читал многу, се вели во сите негови биографии. Но не сите тие лектури станале негови претходници; Борхес како свои постојани и верни претходници ги создал Кафка и Сервантес, Аристотел и Честертон, и неколкумина други. Секое искуство, секое доживување создава некои претходници – а меѓу тие претходници потенцијално секогаш е Борхес, секогаш може да биде Борхес за кој било човек зашто во неговите прози може да најде израз сечие искуство. Затоа, Џејмс Ирби со право констатира дека наспроти тоа што „Борхесовите приказни може да изгледаат само како формални игри, математички експерименти лишени од какво било чувство на човечка одговорност . . . токму спротивното е вистина“ (Irby 20).

„Секој писател ги создава претходниците“ навистина може да биде оригинален и привлечен начин да се каже, всушност, една вообичаена и позната вистина – дека претходниците го создаваат писателот. Но, сепак, оваа реченица на Борхес не е само тоа. „Секој писател ги создава претходниците“ е и буквалната вистина, соодветна на искуството, што Борхес и го илустрира со примерите на минати автори кои имаат заеднички црти со расказите на Кафка, со што Борхес меѓусебно ги поврзува Кафка и неговите таканаречени претходници, иако можеби самиот Кафка никогаш не ги прочитал. Така, Аристотел, Хан Ју, Кјеркегар, всушност не го создале Кафка (не е познато ни дали ни колку тој воопшто ги читал делата на сите нив), туку Кафка, преку Борхес, ги поврзал овие тројца автори и на тој начин тие се трансформирале во негови претходници. Истото се случува секојдневно – некое искуство, некое доживување наликува на нешто што сме го прочитале и на тој начин од купот на сите

записи што допреле до нашиот ум, се издвојуваат само *йрејѿходнициѿе* – оние кои биле релевантни да се запомнат, кои станале релевантни откако искуството нè доближило до нив, оние кои наликуваат по нешто на нас, додека другите се дел од читателското искуство, но никогаш не може да прераснат во *йрејѿходници*.

Во „Пеколот, I, 32“, леопардот во зоолошката градина „не знаеше, не можеше да знае, дека жеднее за љубов и суровост и за жестокото задоволство да ги кине нештата на парчиња“ (Borges 273). Вака формулирана, оваа реченица звучи нелогично, оти да се каже дека некој *би жеднее* за нешто кога би бил во определена ситуација (на пример: тој би жеднее за слобода кога би бил во затвор), тогаш би се подразбирало дека не знае дека би жеднее (согласно со примерот: се разбира дека не знае дека би жеднее за слобода затоа што не е во затвор). Но да се каже дека некој *жеднее* за нешто, тоа значи дека е свесен за тоа, па оттаму необичноста на формулацијата „не знаеше дека жеднее“. Но далеку од нелогично, тоа е крајно реално искуството, за што никој не е свесен зашто ја познава само ситуацијата во која се наоѓа, а не ја знае својата природна состојба, своите потреби и каква би била неговата суштина во други животни услови. Леопардот е сите луѓе, неговото незнаење дека посакува да ги кине нештата на парчиња е нивното незнаење за искуството што би го посакувале кога би биле во друга ситуација.

Почетокот на *Плочка* има речиси митолошка димензија со темата на потрагата, а прераскажувањето на спомените е мајсторски изведено. Но упорноста Орасио Оливеира, во текот на делото, да биде претставен како јунак-интелектуалец, кој ги презира вообичаените норми на однесување и со тоа од една страна е трагичен лик но од друга е човек над сите луѓе, е толку наметлива што се создава впечаток дека сите ликови се восхитени од него и ја признаваат неговата интелектуална надмоќ. Тоа е оној аспект од Кортасаровото дело што не соодветствува со емпириските согледувања за односите меѓу луѓето.

Орасио е центар на светот и центар на размислувањата: кога и да не е присутен во наративниот тек, останатите ликови, Етјен, Грегоријус, Роналд, Бабс, секогаш говорат за него, и не само што говорат, ами го анализираат, го споредуваат со сликари, со автори, со гении од човековата историја. Нивниот говор за него е толку исполнет со хиперболизирана воодушевеност за тоа дека тој ја бара „црната светлост, клучот“ (Кортасар 147) или за тоа дека тој е „паметен, бистар, информиран за сè“ (146) што веројатноста да се прифати, макар и во самата структура на текстот без повикување на стварноста, можноста од толкава восхитеност драстично опаѓа со секој повосхитен збор на ликовите. Кога нивниот говор е повоздржан, тогаш доживувањето на Оливеира како лик со натпросечна интелигенција и фантастична харизма станува возможно, но тоа се случува само на почетокот на секоја дискусија меѓу останатите ликови, а веќе неколку реченици подоцна нивната претерана анализа и

опседнатост од Оливеира води кон речиси комичен ефект и отфрлање на веројатноста читателот да поверува во опишаните карактеристики на овој лик.

Исто така, пренагласениот фокус на бунтовноста на Оливеира го оневозможува сфаќањето на состојбата на Мага, со која е во љубовна врска, при смртта на нејзиното дете Рокамадур. Во собата полна со гости, Мага му носи сируп на болното дете – кога ќе се приближи до него сфаќа дека умрело. Додека таа плаче, а другите се обидуваат да помогнат со средување на станот, тешење на Мага или бркање на стариот сосед кој дошол да се буни заради претходно пуштената гласна музика, Оливеира станува и тргнува да замине. Во контекстот на овој настан од романот, Силвија Монрос-Стојаковиќ заклучува дека Оливеира „работи против себе кога не и приоѓа на Мага за да ја теши по смртта на нејзиното дете, а тоа навидум кукавичко однесување подразбира многу повеќе храброст отколку приклучувањето кон истрошени шеми на однесување“ (Монрос-Стојаковиќ 595). Овој заклучок е сосема во согласност со намерата на Кортасар при портретирањето на Оливеира, но оддалечувањето од намерата на Кортасар ја открива проблематичоста на ваквото портретирање. Во моментот кога си заминува од собата во која Мага тукушто открила дека нејзиниот син е мртов, Оливеира „знаеше дека Мага се поткрева на креветот и го гледа“. Речиси е навредливо барањето оваа реченица читателот да ја прифати како интегрален и сосема адекватен дел од наративната структура на романот, зашто не само што не соодветствува на искуството, ами надвор од умот е да се поверува дека во моментот на смртта на нејзиното дете, мајката се грижи за тоа што прави нејзиниот љубен и воопшто да го забележува, без оглед колку нејзината љубов кон него е голема. Дури и во фиктивна приказна.

И кога заминува од Париз и стигнува во Аргентина, работите не се менуваат многу. Иако Травелер и неговата сопруга Талита често му се спротивставуваат, и тие се еднакво воодушевени од, на еден начин и вљубени во, него. Интересната и симболична сцена, во која коваат даски од прозорецот на Травелер до прозорецот на Оливеира за да си подадат неколку клинц, а можат прозорците да ги поврзаат со даски благодарение на тоа што нивните станови се на истиот кат но во згради разделени со една улица, во која создаваат еден вид мост меѓу себе, обидувајќи се да се поврзаат и физички и духовно, се претвора во мачна бескрајност што се протега на безмалку дваесет страници. Дури и еротскиот набој (кој постои на почетокот меѓу Оливеира и Талита – со оглед на тоа дека Талита е испратена да премине преку даските што лебдат во воздухот – и кој според случувањата треба да расте во текот на сцената) станува здодевен и банален со постојаните премислувања дали Талита да се врати од половина пат или да продолжи натаму, дали да го дофрли пакетот од подалеку или да стигне до другата страна на даските и да му го подаде; заморна е и наместената непотребно пренагласена зачуденост и страв на

малограѓанката Гекрептен која се појавува на улицата и која постојано повторува дека не ги разбира нивните „чудни“ како што вели таа (но авторот притоа мисли на мудри) разговори; и, се разбира, претерана е анализата на Талита на карактерот на Оливеира, која во сите сцени каде читателот ја гледа, не е заинтересирана за ништо друго освен однесувањето и ставовите на Оливеира и негова споредба со Травелер. Всушност и во сите сцени каде Травелер и Талита се сами, тие повторно говорат единствено за Оливеира – тој е центар на светот и центар на размислувањата – и за неговата заљубеност во Талита, која, како што вели Травелер, „е нешто друго“, па затоа Травелер не е љубоморен на својот пријател.

И Борхес и Кортасар, како што пишува јужноамериканската книжевна критика, имаат недвосмислено значење за аргентинската книжевност, а романот *Плочка* има статус на култен роман. Но овој есеј имаше намера да се фокусира на еден друг аспект – едно индивидуално доживување на овие две дела преку соодветноста на напишаното од авторите со емпириското искуство на читателот. Прозата на Борхес не е само метафора на реални настани, ситуации, чувства, мисли, како што розата е често симбол на љубовта или на жената во поезијата (како кај споменатиот Спенсер, на пример), претставени на фантастичен или симболичен начин. Таа е многу повеќе од тоа: Борхесовата проза е потенцијал за препознавање на безброј други настани, ситуации, чувства, мисли што немала намера да ги претстави, но кои избиваат од неа и се препознаваат насекаде. Фантастичните елементи кај Борхес содржат сличност, уште повеќе истоветност, со настаните од речиси сечие искуство. Тие не се метафора – затоа што на метафора обично има еден референт на кој се однесува, додека кај Борхес лавиринтите, двојниците, сонот-во-сон соодветствуваат на огромен број референти, било тоа да се настани, ситуации, чувства, мисли. Борхес секако не го имал на ум искуството на авторот на овој труд со студентите кои учеа за Спенсер, но откривањето на археолошките артефакти од страна на затворениците совршено се поклопува со откривањето на непостоечки мориња и планини на листот хартија од страна на студентите.

Кај симболите се занемаруваат определени карактеристики за да симболот се приближи до она што го претставува. Розата, строго речено, воопшто не наликува на жена, со оглед на тоа дека растенијата и луѓето се сосема различни. Но се наоѓа заедничка карактеристика и се прифаќа, во книжевна смисла, дека розата може да симболизира жена со потенцирање на убавината или нежноста на обете нешта. Сличен е случајот и со сите други симболи. Кај Борхес, нема потреба од апстрахирање на карактеристики – не е дека откривањето во „Тлен, Укбар, Орбис Тертиус“ може да се сфати како метафора за откривањето за време на часот по книжевност. Тоа не е метафора, тоа е истото она откривање: различни ситуации

но сосема истиот принцип во неговата суштина – како што Пјер Менар не напишал книга која наликува на *Дон Кихот* ами која е самиот *Дон Кихот*.

Ова не е вредносна категоризација во која Борхес е на повисоко ниво од Кортасар. Објективното вреднување е практика на која авторот на овој есеј цврсто се спротивставува. Значењето на Кортасар во контекст на аргентинската книжевност е несомнено, за што сведочат бројни написи за неговото дело, а високо се цени и во светската книжевност. Но доживувањето на Кортасар беше дека во неговиот роман го нема она соодветствување со реалноста, оној потенцијал да се означи речиси сè што му е познато на искуството, којшто постои при средбата со Борхес. И покрај тоа што, општо земено (иако секогаш постојат исклучоци), секој книжевен критичар пристапува на книжевните дела со своите методолошки алатки, понекогаш отвореноста кон прашањето на интерпретативен пристап овозможува самиот текст да предизвика анализа поинаква од вообичаената, па не мора да се користат истите методолошки алатки за секое книжевно дело, дури ни за дела од ист период или иста стилска формација. Критичкиот пристап вообичаен за вакви релативно кратки есеи повикуваше на подлабинска анализа на наративните карактеристики на еден автор (или само Борхес или само Кортасар) при што „пообјективно“ би се говорело за некој аспект од структурата на избраното дело, без мешање на искуството од реалноста. Но, Борхес и Кортасар предизвика поинаков пристап. Во едно лично доживување, Борхес и Кортасар се споија во една точка – соодветност на напишаното со искуството – и секогаш ќе биде тоа, а не, на пример, прашањето дали Борхес е модернист или постмодернист, она што во тоа лично доживување е најрелевантно за него.

Библиографија:

Borges, Jorge Luis. *Labyrinths: Selected Stories and Other Writings by Jorge Luis Borges*. London: Penguin Books, 2000.

Irby, James I. "Introduction". Borges 15-23.

Kortasar, Hulio. *Školice*. Izabrao i priredio Milan Komnenić. Beograd: Prosveta, 1984.

Monros-Stojaković, Silvia. "Pogovor jedne hronotopije". Kortasar 579-602.

Sucre, Guillermo. "Jorge Luis Borges". Jorge Luis Borges. Paris, 1970.

Прокопиев, Александар. Постмодерен Вавилон. Скопје: Институт за македонска литература, 2000.

Урошевиќ, Влада. *Подземна џалаџа*. Скопје: Македонска книга, 1987.

Walder, Dennis, ed. *Literature in the Modern World*. Oxford: Oxford UP, 1990.

Kalina MALESKA

"REALITY IN BORGES'S FANTASTIC FICTION,
LACK OF REALITY IN CORTÁZAR'S REALISM"

(Summary)

This essay compares one aspect of the prose of J.L. Borges and Húlio Cortázar: how much their text coincides with the experience of a given reader. In this context, narratives that have abundance of fantastic elements may prove to be more "realistic" than narratives which are written in a much more realistic method. Therefore, the essay gives the word "realistic" somewhat different meaning from the one this term has usually assumed so far. How the experience of a reader may relate to works of fiction is explained through several examples both from real-life situations and from the events in the texts by the two authors.

**ЕКСПОЗЕА
ОД МАГИСТЕРСКИ
И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ**

Ајтен КАМИЛИ

АЛБАНСКИТЕ ГОВОРИ ОД СТРУШКИОТ РЕГИОН

(во балкански контекст)

Овој труд претставува дијалектолошка монографија со меѓудијалектна анализа на гегискиот, преодниот и тоскискиот струшки говори на фонетско-фонолошки, морфолошки и лексички план, а воедно и контрастивна анализа на албанскиот со другите јазици во Струга.

Струга се наоѓа на југозападниот дел на Република Македонија, се простира покрај брегот на Охридското езеро и околу реката Црн Дрим, која го дели градот на два дела. Од сите страни е заобиколена од планини: на запад планината Јабланица (со највисокиот врв од 2257 м) и Мокра (Мали и Лагур), на север планината Караорман (со највисок врв 1 670 м) и на исток планината Галичица (со највисок врв од 2 288 м) и Дебарца.

Струшките населени места бројат 50 села и градот Струга. На левата страна на реката Црн Дрим, на источното подножје на планината Јабланица, се простираат 26 села, кои се нарекуваат како Дримкол: Франгово, Мали Влаи (Ėrmëz), Вишни, Радолишта (Ladorishtë), Шуми, Заграчани, Враништа, Велешта, Долна Белица, Горна Белица, Вевчани, Подгорци, Лабуништа, Боровец, Јабланица, Пискупштина, Безева, Нерези, Лакајца, Модрич, Октиси, Глобочица и Дренук. Езерски покрајбрежни села се само Калишта и Радожда.

Додека на десната страна на истекот на Црн Дрим се наоѓаат селата: Мислешево, Мороишта, Драслајца, Ложани, Ливада, Бицево, Ново Село, Делождо, Корошишта, Желџин, Горни Татеша, Долни Татеша, Добовјан, Поуми, Мислождеда, Боговица, Збажди, Пристовјани, Брцево, Ржаново, Селце, Буринец (денес веќе е покриен со вештачкото Глобочичко езеро) и Ташморуништа.

Села кои денес не постојат се: Бигур (Mbi Gur) на северната страна на Струга, Лахтар близу Велешта, Црцка североисточно од Делождо и Тоска над Горни Татеша.

Говорот на северо-источните струшки села населени со Албанци спаѓаат во централногегиското наречје (gegërishtja qendrore), западните струшки села спаѓаат во северотоскиски подијалект (toskërishtja veriore), додека говорот на градот Струга спаѓа во групата на преодните албански говори (kalimtare) со мешани елементи од двата говора.

Најстариот доказ, познат до денес, околу името на Струга е еден документ од XI век каде се спомнува дека местоположбата на овој град е

ист со древниот Енхилон (**Enkelon**), град на илирското племе Енхели. Старото име на Струга (Енхалон) на илирски значи стапица за јагули.¹ Додека сегашното име Струга има албанско потекло кое се објаснува со денешниот албански збор "**strugë**" што значи 1. тесна патека од каде се прелива вода во нивата, 2. тесна патека каде поминуваат овците при молзење. И навистина ова име ја изразува географската местоположба на Струга и природните карактеристики, бидејќи е токму таа тесна патека каде реката Црн Дрим се прилива од Охридското Езеро (односно град врз отворот или преминот на Охридското Езеро во реката Црн Дрим).

Во толковниот речник на албанскиот јазик името струга е забележана и се толкува на следниов начин: STRUGË I f. sh. Mbulesë e leshtë që hidhej krahëve si rrobë ose që përdorej si shtrojë; lloj bërruce e bardhë, që e përdornin barinjët në disa krahina të Veriut të Shqipërisë. Strugë e bardhë. Struga e Zadrimës. Hodhi (shtroi) strugën. STRUGË II f. sh. 1. Vend me ujë dhe me shkurre moçalore; vend i ulët, si gropë, që mban ujë edhe gjatë verës. 2. Vijë uji.²

Фонетско-фонолошки особености

Тоските од струшко не вршат преместување на акцентот од последниот во претпоследниот слог од зборот кај одредени ориентализми, односно тие го запазуваат акцентот во последниот слог како и во изворниот јазик. Спореди ги истите зборови на гегиски и тоскиски: *bába* ~ *babá*; *tenéqe* ~ *teneqé*; *karthëia* ~ *kárthje*; *kuáj* ~ *kúenj* / *kúanj*; *baklláv* ~ *bakllavá* и др.

Во инвентарот на гегиските струшки говори има **средна и кратка серија на самогласки**, додека кај тоскиските и преодниот само **кратка серија на самогласки**. А носовни самогласки нема во ниту едниот струшки говор.

Самогласката /*ë*/ во сите струшки говори не се употребува многу, особено кога таа се наоѓа на крајот на зборот. Исклучок прават говорите на Ладоришта и Франгово, кои ја чуваат и изговараат самогласката /*ë*/ било на почетна позиција, средна или крајна, дури понекогаш се изговара повеќе отколку што треба. Самогласката /*ë*/ на крајна позиција, односно во апсолутен крај на зборот целосно паѓа кај сите говори. На пр. кај зборовите: *mo:ll* (*mollë*), *dhëmb* или *dho:m* (за: *dhëmbë*, во множина); *ësht* или *o:sht* (за: *është*) и др. Но се чува кога таа се наоѓа во затворен слог од сонантите: /*r*, /*l*, /*ll*, /*m*, /*n*, /*nj* и /*j*/, како на пример: *dhëndër* или *dhondër*; *i vogël*; *ditën*; *folëm* и др.

Во струшкиот гегиски дијалект акцентираната /*ë*/, односно носовната /*â*/ или /*ä*/ од целиот гегиски дијалект, се лабијализира толку

¹ Dr. Fauzi Skenderi, *Popullsia dhe vendbanimet shqiptare në Maqedoni*, Kumanovë, 2006, f.162.

² QEP, *Fjalor shpjegues elektronik i gjuhës shqipe*.

многу што се претворила во /ol/, пр. *koma* (kāmba), *dhomi* (dhāmbi), *tomza* или *tomthi* (tāmthi), *rond* (rānd), *gjo* (gjā), *e bona* (e bāna), *o:na* (hāna), *nona* (nāna) и др.

Во некои случаи вокалот /ë/ во неакцентирана положба се палатализира и се добива /i/, пр. во гегиските струшки говори имаме: *likōūra*, наместо *lëkura*, *e lishuj* наместо *e lëshoi*, *çi* наместо *që* и др. Додека кај тоскиските струшки говори се употребува *qikur* наместо *qëkur*.

Секундарно дифтонгирање на акцентираната самогласка /i/ е доста распространето во гегиските говори, така на пример се слуша: *thëik* наместо *thikë*, *shpëi* наместо *shtëpi*, *vëlç* наместо *viç*, (h)ëini наместо *hiri*, *shëi* наместо *shi*, *mëig* наместо *mirë*, *mëisër* наместо *misër*, *tëinas* наместо *tinaz* и др. Додека сите овие зборови во говорите на Велешта и Добовјани се слушаат со дифтонгот *oi*, како на пример: *thoik*, *moir*, *moisër*, *shpoi* и др.

Во сите струшки гегиски говори се дифтонгира и самогласката /u/ на *ōu*, како на пример: *s'm'dëftōun* < *s'm'dëftu:n* < *s'më dëftuan* 'не ми кажаа', *mōull* < *mullë*, *stomak* 'стомак', *larōush* < *larush* 'шарен или плавуш', *ōun'e* < *unë 'jac'*, *nōuse* < *nuse* 'невеста', *kōungull* < *kungull* 'тиква', *soūs* < *sucë* 'девојче', *ōura* < *ura* 'мост'.

Групата самогласки *ua* во гегиските говори од овој регион се монофтонгира на долго /u:/, дури понекогаш се дифтонгира на [ōu], како на пр.: *tuj punu*: (*tuj punue*, *duke punuar*) 'работејќи', *kom punu*: / *kom punōumun* (*kam punue*, *kam punuar*) 'сум работел/-а', *kom msu*: / *kom msōu* / *kom msōumun* (*kam mësue*, *kam mësuar*) 'сум научил/-а', *jom msōu* / *jom msōumun* (*jam mësue*, *jam mësuar*) 'сум се научил/-а или сум се навикнал/-а', *gru:za* (*gruaza*) 'мунисри', *shkru:n* (*shkruen*, *shkruan*) 'пишува', *vu:j* (*vuej*, *vuaj*) 'страдам', *i ju:j* (*i juaj*, *i juaj*) 'ваш', *du:r* (*duer*, *duar*) 'раце' и др. Додека во тоскиските говори се чува групата /ual/, меѓутоа се слуша една позатворена /a/, што всушност е /ë/. Еве неколку примери: *kam mësue*r (*kam mësuar* = сум научил/-а), *jam mësue*r (*jam mësuar* 'сум навикнал/-а или сум се научил/-а'); *duë*r (*duar*) 'раце'; *për të punue*r (*për të punuar* 'за да работам или за да се работи'), *ishte njoftue*r (*ishte njoftuar*) 'се запознал', а истовремено има и зборови каде потполно е зачувана групата самогласки /ual/, како кај: *gruaza*, *grua*, *mua*, *thua*. Меѓутоа кај тоскиските говори има и зборови со групата /ue/. Пр.: *shkruan* – *shkruen* 'пишува', *vuaj* – *vue* 'страда', *i juaj* – *i juej* 'ваш', *një muaj* – *ni mue* 'еден месец' и др. Во преодниот (градскиот) говор има разноликост на оваа група самогласки, понекогаш е зачувана како [ua], а понекогаш се редуцира на /u:/ или [ue], како: *gruza*, *grue*, *shkrun*, *muaj*.

Во поголем број случаи гегиските струшки говори предната, лабијална самогласка /y/ ја делабијализираат, пришто се добива /i/, како на пример кај зборовите: *iiberi* наместо: *ylberi* 'виножитото', *tlien* наместо: *tëlyen* 'маст', *bri:m* наместо: *brymë* 'слана', *ki* наместо: *ky* 'овој', *birek* наместо: *byrek* 'бурек', *pasqire* наместо: *pasqyre* 'огледало', *bilizik* наместо: *bylyzyk* 'белегзија', *atine*, *atinve* наместо: *atyre* 'нив' и др. Меѓутоа се

сретнуваат и форми со /y/, пр. *dy* 'два', *dy:ll* 'восок' и др.

Кај некои зборови самогласката /y/ не само што е делабијализирана, туку еволуира и понатаму и вторично се дифтонгира на /*ẽi*/, како кај: *fẽit* наместо: *fyt* 'грло', *sẽi* наместо: *sy* 'око или очи', *tẽi* наместо: *ti* 'ти', *ẽilli* наместо: *ylli* 'свездата', *fẽill* наместо: *fyell* 'шупелка', *atẽi* наместо: *aty* 'таму' и др.

Тоскиските и гегиските струшки говори меѓу себе се разликуваат и според употребата на групите [**va**] и [**vo**], т.е. кај тоските и во градскиот говор се употребува формата [**va**], додека кај гегите се употребува формата [**vo**]. На пр.: *voj* ~ *vaj* 'масло', *vorr* ~ *varr* 'гроб', *votër* ~ *vatër* 'огниште'.

Кај гегиските говори, многу ретко, но сепак се сретнува и монофтонгирање на групата [**ie**] во [**i**], пр.: *dilli* < *dielli* 'сонце' и *miell* > *mi:ll* (но најчесто: *mẽill* или *mõill*) 'брашно', *çilli* < *qielli* 'небото'.

Кај струшките гегски говори вибрантите [**r**] и [**rr**] се изговараат исто како и во стандардниот јазик, односно при артикулација на [**r**] врвот на јазикот е напрегнат и издигнат нагоре до венечот, а воздушната струја го треперува врвот на јазикот еднаш до двапати, додека при изговор на [**rr**] јазикот се приближува кон зоната на алвеолите и тврдото непце и врвот трепери три до четири пати. Додека кај тоскиските говори при изговор на [**r**] јазикот оди поназад и се издигнува кон тврдото непце и трепери само еднаш, додека при изговор на [**rr**] јазикот трепери дури и до пет пати.

Консонантските групи [**mb**], [**nd**], [**ng**] се задржани (зачувани) во сите три струшки говори. Меѓутоа, има неколку исклучоци во различни гегиски населени места. Ние најдовме на овие примери: во Корошишта се употребува: *mreti* < *mbreti* 'кралот', *kom mjell* < *kam mbjellur* 'сум посадил', *meta* < *mbeta* 'останав', *nize* < *ndize* 'запали ја / го', *nalu* < *ndalu* 'застани', *sun më munish* < *s'mund të më mundësh* 'не можеш да ме собориш', *këni* < *këndej* 'вamu', *tone* < *tënde* 'твој', *shnosh* < *shëndosh* 'здрав или на здравје', *kom nixh`u*: < *ka:m ndixhu* < *kam dëgjuar* 'сум слушал'. Во Мислодежда имаме: *u hu:m* < *u humb* 'се изгуби'; во Татеша ги сретнавме овие форми: *u:mi* < *humbi* 'изгуби', *e molla* < *e mbolla* 'ја засадив', *nize* < *ndize* 'запали ја / го'. Додека следниве форми се среќаваат во повеќето гегиски говори од овој регион, како: *plloûm* < *pëllumb* 'гулаб', *dho:m* < *dhëmb* 'заб', *u trema* < *u tremba* 'се исплашив', *qum* < *plumb* 'олово'. Не смее да се испушти податокот дека оваа појава во говорите на Корошишта и Татеша се појавува само кај најстарото население,³ додека помладото поколение користи форми слични на другите гегиски говори, т.е. на говорот на Велешта и Делогожда.

³ Причината зошто постарото население ги користи постарите јазични форми е затоа што врз нивниот говор нема многу влијание од мешаните бракови од другите села. Бидејќи поодамна бракови се вклучувале најмногу во истото село, ако некоја девојка или момче се венчал / -а со некој / -а од друго село или град тоа значело дека не бил сакан / -а од никого во селото, односно нешто му фали, било психички, физички или материјално.

Консонантските групи [pl, bl, fl, tj, pj, dj] се зачувани во сите тоскиски говори, во Струга (преодниот говор) и во говорот на постарото поколение на Корошишта. На пр.: plumb, plakë, bletë / ble:t, flutur. Додека во гегиските говори овие групи се асимилирале на:

pl > q: plumb > qum 'олово', plakë > qa:k 'стара жена', pleh > q'en 'губриво';
bl > gj: bletë > gj'e:t 'пчела', bjere > gj'ere 'донеси го/ ја'; bleva > gj'eva 'купив';

fl > fj: flutur > fjutur 'пеперуга', flakë > fja:k 'пламен', flokë > fj'o:k 'коса';

tj > q: tjetër > q'etër 'друго', atje > aq'e 'таму';

pj > q: pjek > q'ek 'пече', pjell > q'ell 'се отели, се породи', pjeshkë > q'eshk 'праска';

dj > gj: djärsë > gj'ers 'пот', dje > gj'e 'вчера', djem > gj'em 'момци', djath > gjath 'сирење' и др.

Палатализација на **g > gj** се одразува во гегиските струшки говори, односно меконепченото **/g/** се изговара понапредна (среднонепчена), како кај зборвите: gur > gjur 'камен', gojë > gj'øj 'уста', gozhdë > gj'øjzhd 'шажка', magar > magjar 'магаре' (во тоскиските говори и во Струга се употребува зборот gomar), gusht > gjusht 'август', mefutoa имаме: gisht, а не gjisht (освен во с. Боговица) 'прст', што е спротивно со другите централногегиски говори.

Испуштање на глоталната безвучна согласка **/h/**, особено во иницијална позиција, но и во медијална и финална позиција, е карактеристична за сите струшки говори. Најмногу се слуша само во с. Велешта и Добовјани. На пр.: hekur > ekur 'железо или пегла', sahan > saan / soon 'тањир', sahat > saat 'час, часовник', lahesha > laesha 'се бањав', thahen > thaen 'се сушат', haram > aram 'арам, недозволено, проколнато', ngrohtë > ngro:t (т) 'топло', hëna > ëna, ënza, onxa 'месечина'.

Консонантската група **[fsh]** се запазува во сите позиции (на почетокот, во средината или на крајот) на зборот во тоскиските говори и во говорот на Струга, но не ретко се случува да се запазува и во гегиските говори. Така, на пр.: fshesë 'метла', kalofsh! 'да си поминеш!', u harrofsh! 'да се заборавам!', qofsh! 'да си ми бидеш!', bofsh! 'да (си ми) направим!', pafsha! '(да даде Господ) да видам!', shkofsha! '(да даде Господ) да одам!' и др. Но се променува само во многу ретки случаи, како кај: u mçëlva < u fshiva 'се избришав', u mçefa < u fsheha 'се скрив', mundash < mëndafsh 'свила'.

Прегласот на **th > f** е доста карактеристичен за гегиските струшки говори, иако не се исклучува можноста да биде присутна и во тоскиските говори. На пр.: e thellë > e fellët (т.) e fke:llt (г.) 'длабоко', uthull > ôuftull (г) / ufull (п) 'оцет' thellëzë > fllö:nx (г.) fëllë:z (т.) 'еребица', thëngjill > fëngjill (т) 'јаглен'.

Замената на финалната или медијалната согласка **[h]** со **[f]** во позицијата пред **[t]** се појавува во сите албански струшки говори, без оглед на кој дијалект припаѓа говорот. Еве неколку примери: shof < shoh

'гледам', ngroft < ngrohtë 'топло', shif (т, п) / shëif (р) < shih 'гледај, погледни, види', njof < njoh 'познавам', ftoft < ftohtë 'ладно', left < lehtë 'лесно' и др.

Топењето на самогласките во непосреден допир е општо распространета појава во струшките говори, исто како и во албанскиот стандарден јазик.

Стремежот за полесен изговор е основна причина на појавата на **едначење по звучност** на согласките. Имено, две согласки една по друга различни по звучност се едначат и тоа според звучноста на втората согласка (звучната пред безвучна станува безвучна, додека безвучната пред звучна станува звучна).

а) Обезвучувањето на апсолутен крај на зборот е карактеристика на идиомите на тоскискиот дијалект. На пример: [z > s]: mëz > mës 'ждребица'; [zh > sh]: garazhë > gara:sh 'гаража'; [x > ç]: xixë > xi:ç 'искра'; [dh > th]: i bardhë > i ba:rt 'бел', [g > k]: zog > zok 'птица' (и во Вел.), bubreg > bubrek / bumbrek (т) 'бубрег' (само постарата популација и во т. и во г.), shëlg > shëlk 'врба' (Лад., Фра.), [b > p]: pëllumb > pëllump 'гулаб' (Фра., Лад.), elb > fëlp 'јачмен' (Дол., Мис., Вел.); [gj > q]: zogj > zoq или zoç 'птици'; [v > f]: bakllavë > baklla:f 'баклава' (Вел. Дол., Мис. Стр.); [xh > ç]: borxh > boç 'долг' (во сите струшки говори).

б) Озвучувањето на безвучните согласки обично се појавува кога честичката за негација [s'] се наоѓа пред глагол што почнува на звучна согласка, како на пр.: s'bëhet > z'boet 'не се прави, не бидува', s'duhet > z'duet 'не треба', s'duroj > z'duroj 'не издржувам', s'gënjej > z'ginjej 'не лажам'; или кога согласката /s/ се наоѓа во средината на зборот, пред звучна согласка: asgjë > azgjë 'ништо'.

Кога [t] на функција на честичка или претпозитивен член се наоѓа пред звучна согласка, тогаш настанува едначење по звучност, односно [t] се озвучува во својот парник [d], како кај: të bardha > t'bardha > d'bardha 'бели', të buta > t'buta > d'buta 'меки' (обично во гегиските варијанти); [sh > zh]: shiko > zhiko > zhigo > zhgo 'погледни' (Фра., Лад.), gjashtëdhjetë > gjashdhjet > gjazhdhiet > x'azhdhiet 'шеесет' и сл. Има и случаи кога безвучна согласка не се наоѓа пред звучна согласка, туку пред самогласка, но сепак се озвучува поради позицијата (почетна) во која се наоѓа. Еве на пр.: [k > g]: gërk'oј (Вел., Дол.); gërkuj (Кор., Мис.), gërkoј 'барам' (Лад., Фра., Тат.).

Во гегиските струшки говори, па и во говорот на градот Струга кога среднојазичните согласки се наоѓаат пред предните самогласки се **африкатизираат**. На пр.: [gj > x'] или [xh]: x'ilpo:n 'игла', x'igim 'гум', x'i:z 'урда', x'ath 'сирење' (во Вел., Дол., Кор., Мис.), gjashtë > x'a:sht; [q > ç'] или [ç]: ç'fë:p < qerë 'кромид', ç'fën 'куче', ç'afa 'врат', ç'ebap 'кебап', ç'if 'кеф', kom ç'ifun 'имам кеф, сакам', ç'elepхhëi 'оној што бара да се чести на туѓа сметка, муфтеџија' (во Вел., Дол., Мис.); ç'egrëik 'трепки', ç'fërexhëi 'арабација', çëni 'куче', çëra 'кромид' (во Кор.).

Под влијание на дијалектната навика кај одредени заедници, т.е. говорини групи се забележува појавата на додавање на паразитни (непотребни) гласови, но кои не го менуваат значењето на зборот. **Додавањето на гласови** може да се врши:

а). на почетокот на зборот (**протеза**) на пр.: *vdūor* (*borë*), *čashtōu* < *qe + ashtu* (*ashtu*), *çktoū* < *qe + këtu* (*këtu*), *ftolluj* (*tëholloj*).

б). во средината на зборот (**епентеза**), на пр.: *mbatan* < *më atë anë* 'на другата страна, подалеку', и *mbartōu* < и *martua* 'се омажи/ ожени', и *ndëis* < и *nis* 'тргна' (во Мис.), *ndërnx'oј* < *dëgjoј* 'слушам' (во Фра.); *ndërx'oј* < *dëgjoј* 'слушам' (во Лад.), *ndërgj'oј* < *dëgjoј* 'слушам' (во Дол.); *paltoј* < *paloј* (п, г) 'диплам', е *ma:jsht* < е *majtë* 'лева' (во Вел., Дол., Мис., Кор.); *përndorim* < *përdorim* (Фра.) 'употребуваме', *zembra* < *zemra* 'срцето' (во Кор.). *atinve* (*atyre*), *shtymbë* (овде се појавуваат две појави афереца + епентеза), *pëln das* < *pëldas* (во Лад. и Фра.) метатеза + асимилација и др.

в). на крајот на зборот (**епитеза**): остатоците од падежната форма во локатив во тоскискиот говор, како: *në krat* (*në krah*), *në mbrëmjet* (*në mbrëmje*), *në ditët* (*në ditë*), *në qosht* (*në qosh*), *në barkut* (*në bark*), *në thesët* (*në thes*), *në mest* (*në mes*); *pe këtush* (*prej këtu*), *pe atysh* (*prej aty*), *aterne* (*atëherë*), *me ovt* > *me oft* (*me hov*), *tinë* (*tì*), *veçe ashu* (*veçe ashtu*), *i asaja* (*i saj*) (во Фра. и Лад.) *ngaj* (*nga*) (во Лад.) *aternash* (*atëherë*), *ashuna* (*ashtu*), *këshuna* (*kështu*), *ëshën* (*është*), *kam qënët* (*kam qenë*) (во Кал.); *oshtën* (*është*) (во Дел.); *moūve* (*mua*) (во Дел. и Вел.),

При зборувањето често пати зборовите не ги изговараме во целост, туку одредени гласови или слогови ги испуштаме, и тоа:

а) на почетокот на зборот (**афереца**): *shtetu* < *pështetu* (во Фра.), *shtymbë* < *pështymë*, *ka gja:r* < *ka ngjarë* (во Фра. и Лад.), *o:na / onxa* < *hëna* (во Вел., Мис., Дол., Кор.). Или кај личните имиња: *Tina* (*Leontina*), *Meti* (*Ismet*), *Xhati* (*Nexhat*), *Timi* (*Shpëtim*), *Nardi* (*Leonard*), *Eda* (*Enkeleda*), *Niti* (*Arianit*), *Drini* (*Valdrin*), *Dili* (*Fadil*), *Beni* (*Arben*) и др.

б) во средината на зборот (**синкопа**): *pasaj* < *pastaj*, *tashi* < *tashti*, *saan* < *sahan*, *saat* < *sahat*, *ktej* < *këtej*, *pandaj* < *prandaj*, *kshu* < *kështu*, *ashu* < *ashtu*, *e tiqte* < *e tërhiqte*, *pe* < *prej* (т, п), *pi* < *prej* (г, Кал.), *cën / con / cëll* < *cilin* (г), *cin* < *cilin* (т, п), *shpi / shpëi / shpoī* < *shtëpi*, *krat* < *krahët*, *fmi* < *fëmijë*, *s'un* < *s'mund*, *ate:r* < *atëherë* (последниве форми се употребуваат во сите говори), *tuj* < *duke*, *dhëtmi* < *dhjetë mijë*, *spat* < *sopatë*, *shpnek* < *shpëretkë*, *kro:n* < *krëhër*, *mcuz* < *mësues*, *katërm dhëet* < *katërmbëdhjetë*, *m'secëin* < *në secilin*, *minjer* < *menjëherë*, *e mkoūr* < *e mërkurë*, *ftere* < *fëltere*, *fjaruōjn* < *fluturojnë* (додека овие форми се употребуваат во поголемиот дел на гегиските говори).

в) на крајот на зборот (**апокопа**): *mja:* (*mjaft*) (т), *mó:* (*mos*) (г), *drá:p* (*drapër*) (г), *qú:m* (*plumb*) (г), *o:* (г) или *ësh* (т) (*është*), *ande:* (*andej*) (т), *rëshqinja* (*rëshqënjas*) (т), *t'rrōumblla* (*të rrumbullakëta*) (г), *xh'í:* (*gjithë*) (г, т), *ndëif* (г) / *ndif* (т) (*ndihmon*). Во оваа група спаѓаат и сите зборови кои завршуваат на неакцентираната /ë/, која во сите говори воопшто не се

изговара, исклучок се прави во тоскиските говори. И кај личните имиња, како: Melo (Melaim), Dilo (Dilaver), Same (Samedin), Sulo (Sulejman), Beko (Bekim), Selo (Selami), Xhelo (Xheladin), Nato (Natmir) и др.

Метатезата не е многу честа појава, меѓутоа сепак се сретнува, особено кај постарата генерација, истотака и кога изговара туѓи зборови или интернационални неологизми. Еве неколку примери: *fëmijët < fëmijët*, *bagla < bajga*, *brymbek < bybrek*, *platixhanka / paltixhonka / palixhonka / plaixhanka < patlixhanka*, *elbebia < leblebia*, *kastravec / kastravecka < krastaveca*, *kërç'ele < gëlqere*, *elvia < evlia*, *u xrova < u rëzova*, *u zdrova < u rëzova*, *zdripa < zbrita*, *thkeva / fkeva < ktheva*, *poqmë < poqëm*, *u këputmë < u këputëm*, *tërqethem < rëqethem*, *sëm < s'më*, *t'vilgji < të vegjël*.

Ротацизмот се појавува само во тоскискиот и преодниот (градскиот) струшки говор, додека во гегискиот имаме интервокално [n]: *rona*, *breshën*, *dashni*, *vnësht*, *drapni*, *shoknëi* (Мис., Кор.), *hini / ëini*, *smoun*, *grun*, *bona*, *pluni*, *shpënetkë*, *mullini*, наспроти: *rëra*, *breshër*, *dashuri*, *vresht*, *drapri*, *shoqëri*, *hiri*, *sëmu:r*, *gru:r*, *bora (bëra)*, *pluri*, *shpëretkë*, *mulliri*.

Аглутинацијата е доста присутна во струшките говори, меѓутоа сосема ретко во преодниот говор, на пр.: *kurrasnjër (kurrë asnjë herë)*; *mja:më (mjaft më)*; *shtrirësh (i shtrirë është)*; *përqef (për qejf)*; *njeashusoj (nje+ashtu+soji = ja ashtu)*; *ndorit (në Ohër)*; *matan (më atë anë)*; *dhëtmi (dhjetë mijë)*, *s'mdëftoun (s'më dëftuan)*; *nakshom (në aksham)*; *druze (druaj se)*; *kshy (kush e di)*; *gjurthkale (gur i kaltër)*; *mbësëndëi / mësëni (më së andejmi)* *dvoish, dvëish (a do të vish? / të vish)*; *mongjefsh! (mos+në+gjetsh = mos arrifsh, mos gëzofsh)*; *tungare (duke ngarend < duke + ngaj + rend)*; *tuqim (të ujisim)*.

Морфолошки особености

Именските наставки за множина се разновидни и различни од еден во друг говор, на пр: *gur ~ gu:r* или *gure / gur ~ gura*; *yll ~ yjez / ëill ~ ëilla*; *shelk ~ shelgje / shelg ~ shenja*; *thes ~ thesa / thes ~ tha:s*; *kal ~ kuanj* или *kuenj / kal ~ kuaj*; *gisht ~ gishtërinj / gisht ~ gishta*; *profesor ~ profesorë / profesora*; *nip ~ nipër / nëipni* и др.

Кај **придавките** создадени од инфинитивот машкиот и женскиот род не се формираат подеднакво во гегискиот и тоскискиот струшки говор. Гегите освен што го менуваат препозитивниот чен на придавката, додаваат и една наставка за женски род, додека тоските го менуваат само препозитивниот член, како на пр: *i la:mun / e lame ~ i larë, i larët / e larë, e larët* 'измиен'; *i shpoûmun / e shpoûme ~ i shpuër / e shpuër*; *i sjellshun - e sjellshme* 'љубезен', *i krefun - e krefme* 'исчешлан', *i vramun - e vrame* 'отепан', *i shkrujtun - e shkrujtme* 'напишан' и сл.

Сите **глаголски** времиња во индикатив во сите струшки говори се сосема исти и не се разликуваат ниту од стандардниот албански јазик, нормално не сметајќи ги фонетските разлики. Исклучок прави имперфектот, бидејќи кај гегите и во градот се употребува сигматична форма,

додека кај тоските асигматична форма, на пр.: *punoshim* ~ *punonjim*, *punonjëm*; е *çashim* ~ е *çanjim*; *i çitshim* ~ *i qisnjim*. Идното време се разликува само во честичката, која кај тоските се редуцира на: **do**, додека кај гегите и во градот преминува на: **dë** или **d^uot**: *do shkoj* ~ *dë shk^uoj* / *dë shkuj* / *d^uot shk^uoj*. Понекогаш за идно време се употребува и старата форма: *kam të ha*, наместо: *do të ha*, *kam të shkoj* (*do të shkoj*).

Е тоа што навистина ги разликува овие два дијалекта на структурален план е градењето на чудувачкиот глаголски начин (адмиративот), бидејќи кај тоските се употребува правилната форма која е прифатена во стандардниот јазик, додека кај гегите и во градскиот говор се крати формата, т.е. се испуштаат неколку гласови во средината на зборот. На пр.: *mësokurka*, *mësuaka* (т) ~ *mësonka* (п) ~ *msɔːka* (г); *shkrojturka* / *shkrojtka* ~ *shkruka*, *shkrōuka*, *shkrunka*; *ashtu thënke?* ~ *ashtōu thuke?*.

Многу интересно е тоа дека идното време на адмиративот не постои ниту во стандардниот јазик ниту пак во некој албански говор, меѓутоа во сите три албански струшки говори често се употребува за искажување на настан кој се предвидува или се претпоставува, но кој е сèуште хипотетичен или пак е претоставен и прекажан од друго лице. Ова време се гради со честичката **do** / **dë** (< *do+të*= *dë*) + глаголот во сегашно време во адмиратив: *Do vikan ato të Amërikës javës tjetër*, *do kënaqeshkemi verës* (т) / *Dë vinkan ato të Amerikës javën tjetër*, *dë knaqeshkemi verës* (п) / *Dë vëikan ata t'Amërikës javës q'etër*, *dë knaqekimi verës* (г); *Nesër do/dë rënka shi*, *ashtu than lajmet*. (т, п) / *Nesër dë bika / ronka* (Мисл.) *shëi*, *ashtou than lajmet*. *Siç duket, sonte do qënka ftoft*. (т) / *Siç duket sonte dë qënka ftoft*. (п) / *Si duket, sonte dë qoka ftoft*. (г) *Ajo që t'm'i ype nervat thoshte, sikur ti dë më thënke që ajo ta dha shallin e jo unë* (п). *Edhe ti do vish ande? Epo nuk do mërzitëshkam*. (т) / *Edhe ti dë vish andej? Epo z'dë mërzitëshkam*. (п) / *Ene tëf dë vëish andi? Epo z'dë mbërzitëshkom*. (г) и сл.

Истото може да се каже и за партиципот, кој во гегиските говори е редуциран (освен во говорот на с. Дологожда), додека кај тоскиските не е: *punuar* ~ *punu*, *punōu*; *larë* ~ *la*; *lidhur* ~ *lidh*. Меѓутоа придавките од партицип не се редуцирани во сите гегиски села.

Лексички особености

Струшкиот регион поради тоа што е богат со растителен и животински свет овозможувал постоење и развој на разни стопански гранки сточарство, земјоделство, рибарство, туризам, дрводелство со рачна изработка итн. Целата оваа разноликост на материјалниот живот, па и духовниот, претставува основа за означување на истите предмети, дејствија и сл. со соодветни термини.

Многу карактеристично за овие говори е токму паралелното соживување или опстојување на три различни говори во еден ист регион, кој

придонесува голем број синоними. Во продолжение ќе наведеме неколку примери (**тоскиски ~ преоден ~ гегиски**): *ajkë ~ kajmak ~ kajmak* 'кајмак'; *afromi ~ afromi ~ ôulimi* 'доближи ми ги'; *ape~ çile ~ çile* 'отвори го/ја'; *asgjë ~ asgjë / azhgjë ~ kurxho* 'ништо'; *barku ~ barku ~ moŭlla / mulla* 'стомак, меше'; *bel ~ bel ~ medis* 'половина', *birë / vrimë ~ birë ~ bi:r / vɔ:nɕk / qasa* (Вел) 'дупче'; *cekët, çipk ~ cekt / plitko ~ zgript* 'плитко'; *cfurk / sfurk ~ sfurk~ ftoŭrk / foŭrk* 'вила'; *çun ~ dja:l / çun ~ voc* 'момче'; *dane ~ kokër ~ kɔ:k* 'зрно'; *dhjam ~ vjam ~ vjuom* 'сало'; *dhjeme / vëme* (Заг.) ~ *vemzë ~ dhe:mz* 'гасеница'; *dyqan ~ shitore / veçerbim ~ zadru:g / diqon* 'продавница'; *e rë:nd / me ba:rɾ* (Шум, Заг.) ~ *shtatzane ~ me moŭli / me mull* (Биц.) / *me bark* (Мисл. Тат.) 'бремена'; *gjalp ~ të lyen ~ t'lijen* 'маст'; *gju: ~ llapë ~ lla:p* 'јазик' *gomar ~ gomar ~ magjër* 'магарапе'; *gramësirë ~ gropsinë ~ gruŭpsëin* 'ждригање'; *gre'rë ~ grethë ~ grîeth / gremz* 'оса'; *gurkale ~ e kaltërt, maviçkë ~ gjurthkale* 'сино'; *jeta ~ ngela ~ mbeta* 'останав'; *jevgji ~ gjypa ~ xhipshi* 'цигани'; *kërcure ~ e ngrata ~ kërcōune / qasmadhe* (Вел); *këpurdhje ~ këpurdha ~ përpōuthka* (Кор.) 'печурки'; *koçankë ~ koçankë ~ brrolle / buzholle* (Мисл.) 'кочанка'; *lale ~ kaçamak ~ bagërdare* 'качамак'; *lalebubulale ~ lalebubulale~ buzkuqe* 'бубамапа'; *luleshtrydhje ~ dre:dhza ~ luleshrëidhe / lishtrëidha* (Кор.) 'јагоди'; *munqi / qeku ~ ndoshta ~ ndoshta / zar / druze* 'можеби'; *ndyva ~ fëlliqa ~ përlloga / fliça* 'извалкав'; *njime / tashi ~ tashti ~ tështëi / tashtëi* 'цера'; *palare ~ jastagaç ~ ostogjaç* (Вел.) 'тапун'; *petulli:c ~ pallaçinka ~ llallangëia* 'пита со палачинки'; *pëlnđas ~ plëns / shkembe ~ q"onc* 'чкембе'; *përdhecka / përdhjesa ~ milingona ~ mizatrōulli* 'мравки'; *përnjërendi / përnjere ~ menjer ~ minjer* 'веднаш'; *përqark ~ përreth ~ okollmokoll* 'наоколу'; *pëqi ~ pren ~ pren* 'скут'; *pletka ~ kocakë / gërsheta ~ q'etka* 'плетенки'; *prance ~ s'ka gajle (s'ka gjë) ~ nançish* 'ако, нема проблем'; *qullnik ~ me renda / gömleksëz ~ me renda* 'гомлезец'; *qumësh ~ qu:msht ~ tomël* 'млеко'; *spirra / buljashka ~ druçka / ashka ~ a:shka* 'иверки'; *sheqerlie ~ pembe ~ lule q'eshke* 'розево'; *shqerrë ~ qingj / kinxh ~ kinx* 'јагне'; *thërret ~ bërtet ~ bërtet / vrret* (Вел. Доб.) 'се дере'; *umba ~ umba ~ vdira / vxhŭorra* (Вел) / *ōuma* (Мис.) 'изгубив'; *unazë ~ una:z ~ miëir* 'прстен'; *vadita ~ ujita ~ ujnta / uqa* (Тат); *veçkë ~ vezë ~ voe* 'јајце'; *xham ~ gotë ~ bilure* 'чаша'; *zhgo ktej ~ shif ktu ~ shëif kō: / ktōu* 'види ваму'.

Струшките говори во балкански контекст

Во Струга активно се зборуваат четири јазици и тоа: албанскиот, македонскиот, турскиот и ароманскиот, а делумно и повремено се користат ромскиот и еџипјанскиот јазик. Поради тоа направивме контрастивна анализа на сличности и разлики на фонетски, морфолошки, синтаксички и лексички план на албанскиот со македонскиот, ароманскиот и турскиот струшки говор, а воедно се образложува и прашањето за причините на истите. Јазичната интерференција се разгледува од сите јазични области. Прво се ставаат паралелно општите карактеристики на струшките говорни

форми од два јазика, на пр. албанскиот со македонскиот, албанскиот со ароманскиот, албанскиот со турскиот и др., потоа заедничките елементи се анализирани под чије влијаније и под какви услови настанале.

Да се зборува за меѓујазичните влијанија во населени места каде постојат повеќе од два јазика, тоа значи да се фрли позадлабочен поглед врз севкупниот соживот на народот кој живее како целина. Конкретно да се доносат меѓусебните влијанија на јазиците кои постојат и се негуваат во Струга е навистина тешко, не затоа што во текот на годините во голема мера влијаеле меѓусебе, туку заради комплицираноста да се конкретизира кој јазик и во колкава мера влијаел врз другите.

Со иследувањето на словените во периодот VII-VIII век албанскиот и јужнословенските јазици стапиле во контакт и оттогаш почнале бројни заемни јазични влијанија. Словенски лексички елементи од тој период се сметаат: *lojaitia*, *ipaz*, *požozza*, *čugi*, *brazda*, *žrsci* (*grusht*) и др.

Македонскиот како јазик на општествено-политичката средина и престижот што го имал во владите на бифша СФРЈ и на независна Р. Македонија, очигледно дека влијаел врз другите јазици кои се говорат во оваа држава, меѓутоа ова најмногу останува во границите на необразованото население (обичниот овчар, земјоделец, работник). Голем број од заемките кои ги користи немакедонскиот народ кога го зборува својот мајчин јазик, многу одамна постојат во нивниот стандарден јазик, но релативно голем број од постарата популација се необразовани и не го познаваат јазичниот фонд од административната област и слично, од нивниот мајчин јазик, а истотака целата администрација и сите јавни служби се развиваат на македонски јазик и народот во секојдневниот живот се соочува само со таа терминологија. Еве неколку примери: *Shköva n'sud ta podnesi muöllbën qi ta tuzhi:s komshëin* // *Aj qaku punon n'opshtëin, amon tështëi dë dale n'penzi* и др.

Кога станува збор за јазичната интерференција меѓу албанскиот, турскиот и македонскиот јазик, за турцизми ги сметавме не само турските зборови, туку и лексемите кои имаат арапско или персиско потекло, но кои во албанскиот, македонскиот и ароманскиот навлегле со посредство на турскиот. Тие се меѓу најбројните заемки на Балканот. На пр.: *aber*, *adet*, *ajvar*, *ambar*, *argat*, *bujrum*, *bajrak*, *beqar*, *epten*, *kapak*, *tepsi*, *tenxere*, *saglam*, *tamam*, *taze* и др.

Речиси сите турцизми се приспособени на фонетскиот и граматичкиот систем на албанскиот, македонскиот и ароманскиот. Имено, турските лексички заемки со акцент на последниот слог, во македонскиот струшки говор акцентот се преместува на третиот слог од крајот на зборот, додека во албанскиот струшки говор се преместува на вториот слог од крајот на зборот.

Меѓујазичното влијание кај јазиците во контакт не се прави само на една насока. Од ова произлегува дека како што албанскиот примал елементи од јазиците со кои бил или е во посреден или непосреден

контакт, така и влијаел врз нив. Еве, за илустрација би навеле неколку албанизми, кои ги забележавме во струшкиот регион: *чује, буза, џуша, беса, койил, оџич, бир, нусе, џуна, бало, рофја, џо шийнав, џо браќиисав* и др.

Елементи од ромскиот јазик се среќаваат само во тајните јазици, особено на музичарите (свирачите).

Богатата говорна лексика во струшкиот регион произлегува од разните лингвистички и екстралингвистички околности кои влијаеле и сèуште влијаат врз јазичниот систем. Имено, тоа повеќе може да се објасни како последица на билингвизмот и плурилингвизмот (мултилингвизмот), која се рефлектира во процесот на вкрстувања, поклопувања и јазична интерференција кои се создале од одамна и продолжуваат до денеска.

Со овој труд сметаме дека сме дале мал проидонес во описот на денешната состојба на албанскиот говор на градот Струга и околината и во меѓујазичните влијанија на јазиците кои се зборуваат во овој регион; со точност го определуваме местото на албанскиот говор на струшко во дијалектната припадност на албанскиот јазик и придонесуваме, не само во дијалектологијата на албанскиот јазик, туку и на балканистиката воопшто.

ДИЈАКРИТИЧНИ ЗНАЦИ И КРАТЕНКИ

~ - фонолошка опозиција или лексичко совпаѓање меѓу два јазика

: - долга замогласка (на пр. /a:/ pla:k 'стара жена')

σ или ѓ - отворено и нелабијализирано /o/

é - акцентирана самогласка

ę - отворено /e/

â - темна средна самогласка (tâga за југ)

ì - самогласка со секундарен акцент (на пр. liriđáshës "слободољубив")

ˆ - знак за дифтонг (на пр. uô => kûos кисело млеко)

oi - дифтонг на самогласката [i]

ⁱe - дифтонгоид на самогласката [e]

> - левата форма на зборот фонетски преминува во десната форма (како sy > sêi "око")

< - десната форма на зборот фонетски преминува во левата форма (како grup< grip 'ремен')

č или ċ - обележува изговарање помеѓу [ç] и [q], односно прилично африкатизирано [q]

x - означува изговарање помеѓу [g] и [xh], односно прилично африкатизирано [gj]

алб. - албански

аром. - аромански

Биџ.- Бицево

- Бог. - Боговица.
Д. Б. - Долна Белица
Доб. - Добовјани
Дол. - Делогожда
Фра. - Франгово
г.- гегиски струшки говор
гр. - грчки
имен. - именка
Итал.- италијански
Кал.- Калишта
Кор. - Корошишта
Лад. - Ладоришта
Лив. - Ливада
мак. - македонски
Мис. - Мислодежда
Н. С. - Ново Село
п. - преоднен струшки говор
рома. - романски
Стр. - Струга
т. - тоскиски струшки говор
Тат. - Татеша
тур. - турски
Вел. - Велешта
Заг. - Заграчани

Емина АВДИЌ

ИНТЕРКУЛТУРНИОТ ПРИСТАП ВО НАСТАВАТА ПО ГЕРМАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК И НЕГОВАТА ПРИМЕНА ВО РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЈА

(докторска дисертација)¹

Клучни зборови: интеркултурна компетенција, дидактика и методика на наставата по германски како странски јазик, општи цели на наставата, рефлексивност на сопствената и на туѓата култура, стереотипи, предрасуди, различност, толеранција и емпатија.

Предмет на овој труд е критичка анализа на интеркултурниот пристап како интегрална, методско-дидактичка концепција и разгледување на можностите за неговата примена во наставата по германски како странски јазик во нашето основно и средно образование. Во трудот се разгледуваат најзначајните рамковни образовни услови во кои во македонскиот образовен систем се изучува германскиот јазик, со интенција да се елаборираат можностите, но и границите на практикување на интеркултурниот пристап, чија наредена цел е усвојување 'интеркултурна компетенција' паралелно со изучувањето на странскиот јазик.

Притоа се поаѓа од становиштето дека наредената цел на интеркултурниот пристап е усвојувањето на интеркултурната компетенција, која е конципирана мултидимензионално и опфаќа декларативни и процедурални знаења за сопствената и за туѓата култура, општи способности, комуникациски вештини и ставови, а релациите помеѓу овие компоненти се сметаат за висококомплексни. Како клучна квалификација во секое современо општество, таа ги надминува границите на еден наставен предмет и ги тангира општообразовните цели на образованието. Од таа причина, оспособувањето на учениците за успешна комуникација со припадници на други култури претставува своевиден предизвик за сите хуманистичко-општествени предмети. Усвојувањето на интеркултурната компетенција претставува сосема нов предизвик и за наставата по странски јазик, иако ги надминува нејзините граници и ги засега и општите задачи на образованието.

¹ Докторската дисертација е одбранета на 2.11.2010 год. на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје под менторство на проф. д-р Петер Рау.

Бидејќи оспособувањето на учениците за комуникативна компетенција во интеркултурни ситуации претставува релативно високо барање до образованието, ваква сложена цел не може да биде зададена од претставниците на глотодидактиката во земјите од германското јазично подрачје, туку тоа е задача одговорните за креирање на јазичната политика и за изготвување наставни програми во секоја поединечна земја. Од тие причини, во ова истражување појдовната теза е дека во Република Македонија не можат директно да се преземаат интеркултурни концепции што се развиени во западноевропските земји, туку треба да се развијат сопствени концепции, кои се усогласени со специфичните општествени и образовнополитички услови и ќе ги земаат предвид интересите, предзнаењата и искуствата на македонските ученици. Поаѓајќи од таа околност и од конкретниот македонски образовен контекст, овој труд претставува обид за развивање на подобна методско-дидактичка концепција за унапредување на интеркултурно ориентираната настава по германски јазик во нашето основно и средно образование и пледоаје за позасилено интегрирање на интеркултурни теми и содржини во неа.

Структурата на истражувањето, во прв ред, е условена од околноста што во Република Македонија постои само мал број научно-стручни публикации кои го третираат предметот германски јазик во нашиот образовен систем. Бидејќи тие истражувања најчесто се надоврзуваат на научно-стручната дебата, која се води во Германија, во *Дел I* од овој труд накусо е скицирана историјата на развојот на интеркултурниот пристап во германската глотодидактика и во интеркултурната германистика преку конфронтација на различните и честопати контроверзни контексти, во кои се водела научно-стручната дебата за интеркултурниот пристап. Поаѓајќи од таа дебата и од критичка анализа на најрелевантните стручни публикации од областа на глотодидактиката, во истражувањето е дадена соодветна дефиниција на интеркултурниот пристап и на интеркултурната компетенција како клучни поими.

Во *Дел II* се анализира комплексниот феномен 'култура' како клучен поим на елаборираната методско-дидактичка концепција. Притоа, се поаѓа од претпоставката дека сознајниот интерес на глотодидактиката не е култура на земјите од германското јазично подрачје со сета нејзина сложеност, туку таа култура во однос на процесот на усвојување на социокултурни и интеркултурни компетенции во наставата по германски јазик. Во таа смисла, важен критериум за избор претставува поимот за културата, кој стои зад избраните теми, содржини и наставни методи, а ретко се формулира експлицитно, на пример, во форма на наставни цели.

Најпрвин е прикажан развитокот од традиционалниот, преку проширениот до отворениот поим за културата и повеќе културолошки концепции во германската глотодидактика со критичка рефлексивност на можноста за нивната апликација во наставата по германски јазик. Притоа, како најадекватна за нашето истражување е издвоена концепцијата на

самостојна наука за културата на предметот германски како странски јазик на Алтмајер, (2004) која се надоврзува на традицијата на социологијата и на културната антропологија. Со него, културата се опишува како познавање на шеми и мостри и како знаења за имплицитниот контекст, кои имаат важна улога во текстовите како израз на симболични дејства. Оваа концепција е идентификувана како најподобна за истражувањето и за усвојувањето на интеркултурна компетенција, затоа што таа си постави за задача, да ги експлицира и реконструира имплицитните знаења што припадниците на една култура ги применуваат и практикуваат несвесно, правејќи ги на тој начин достапни и за туѓинецот.

Во следниот чекор се анализираат текстовите како носители на културолошки информации, поаѓајќи од две претпоставки: прво, дека текстовите се носители на симболични дејства што се сместени во поширока социјално-комуникативна рамка и, второ, од метафората на 'култура како текст' на Гирц, т.е. од премисата дека културата, во начело, е достапна само преку текстови. Овие две претпоставки се применуваат и испитуваат на фолијата на различни видови текстови, од синтетски и дидактизирани, преку автентични до литературни текстови во учебниците по странски јазик. Во ова истражување, текстовите се разбираат во најширока смисла, т.е. јазично формулирани и писмено фиксирани текстови, на пример статии од весници, фикционални текстови, писма, патеписи и сл., но и оние текстови, кои освен јазикот користат слики и илустрации, на пример, телевизиски емисии, плакати, реклами, стрипови и др.

Со цел што појасно да се истакне значењето на денешните сознанија на глотодидактиката, општо, и посебно на интеркултурниот пристап, по приказот на теоретскиот дел на истражувањето е скициран развојниот пат на општите цели на наставата по странски јазици. Од скицираната развојна историја на наставните наставни цели од хуманистички и општо-образовни преку идеолошки па сè до комуникативни и интеркултурни, станува јасно дека, всушност, се работи за историја на многубројни контроверзии, во која наставата неретко била злоупотребувана за различни надворешни цели. Тука се искристализира заклучокот дека наставата по странски јазик во времето на глобализацијата и на мобилност треба да се соочи и справи со нови предизвици одн. пренесување на знаења за странскиот јазик и за неговиот културен контекст, оспособувајќи ги учениците за саморефлексија за сопствената култура и за релативизирање на нивните ставови и позиции.

Во *Дел III* се прикажани актуелните општествени и образовно-политички услови и критички се разгледуваат можностите и границите на примената на интеркултурниот пристап во наставата по германски јазик во Република Македонија. Од статистичките податоци можеше да се констатира дека во РМ странските јазици се мошне омилен предмет и во таа констелација германскиот ужива висок углед како втор странски јазик. Од причина што кај нас постои само мал број на публикации кои се

занимаваат со теоретските и практичните аспекти на предавањето и учењето на германскиот јазик општо, и посебно со интеркултурниот пристап, во овој дел, најпрвин, се анализираат рамковните услови на наставата по германски јазик и се издвојуваат пречките и тешкотиите на кои наидува интеркултурниот пристап во македонската наставна практика.

Со цел да се даде сеопфатна слика за македонската појдовна ситуација, првин се анализираат образовнополитичките рамковни услови, дефинираните општи цели на предметот германски јазик и нивна корелација со други наставни предмети, важечките наставни програми и учебниците по германски јазик. Тука се идентификуваат повеќе релевантни фактори, кои можат да го попречат интегрирањето на иновативни методско-дидактички концепции, а со тоа и усвојувањето на интеркултурната компетенција. Станува збор за следниве пет клучни фактори, кои ја отежнуваат примената на интеркултурниот пристап:

1) Статусот на предметот како втор странски јазик и малиот фонд на неделен број часови овозможуваат усвојување на јазикот на елементарно ниво одн. учениците се оспособуваат само за комуникација во наједноставни ситуации. Тоа, пак, силно ја ограничува продуктивната конфронтација со сопствената и со туѓата култура, намалувајќи ги можностите за иницирање на процеси на интеркултурно учење.

2) На методско-дидактичката концепција и на интеркултурниот потенцијал на користените учебници и на важечките наставни програми во основното и на средното образование им е посветено посебно внимание. Резултатите на анализата покажаа дека учебниците *Pingpong neu* и *Tangram aktuell* имаат прагматично-функционална концепција, која не ги исполнува барањата на интеркултурниот пристап. Овие учебници не ги мотивираат учениците за креативно учење, затоа што нивните содржини се германоцентрични и не се земаат предвид ниту интересите и искуствата на македонските ученици, ниту, пак, македонскиот социокултурен контекст. Наспроти силно изразената комуникативна и граматичка ориентација, во овие учебници со универзалистичка провиниенција културни и интеркултурни содржини играат само маргинална улога. Освен целта на усвојување на јазична компетенција, поместените теми не нудат можности за споредување и за рефлексивна на германската и на македонската култура, така што разбирањето на другиот се концентрира само на туѓото, исклучувајќи ја неговата дихотомијата со сопственото. Освен тоа, во истражувањето е утврдена етноцентрична одн. германоцентрична тенденција, фиксирање на културата на земјите од германското јазично подрачје и исклучување на важниот аспект на културата на учениците. Што се однесува до наставните програми, се констатира дека и тие се ориентирани спрема прагматични и комуникативни цели, кои треба да се усвојат преку изучување на фонетски, граматички и лексички содржини, од една страна, и оспособување за четирите елементарни јазични вештини, од друга страна. Културолошки и интеркултурни аспекти се само спорадич-

но застапени во наставните програми, без јасна претстава што сè имплицира усвојувањето на културолошка и на интеркултурна компетенција. Доколку се резимираат добиените резултати, тие недвосмислено упатуваат на заклучок дека во светлина на интеркултурна ориентација на наставата по германски јазик, и учебниците и наставните програми имаат големи дефицити. Во тој контекст е застапено мислењето оти дефицитите во наставните програми можат да се компензираат со дополнително интегрирање на интеркултурни цели, теми и содржини. За жал, тоа не важи и за учебниците *Pingpong neu* и *Tangram aktuell*. Евидентираниите недостатоци во нивната основна концепција, т.е. недостигот од можности за споредба на културите, содржини во кои би се поаѓало од интересите и предзнаењата на учениците и прикажување на различни перспективи во овој случај не можат да се компензираат ниту со користење на дополнителни дидактизирани материјали. Од елаборираните причини, се постави прашањето за воведување на учебници од поновите генерации, кои содржат интеркултурни аспекти и поаѓаат од интересите и искуствата на учениците.

3) Третиот фактор, кој ја попречува примената на интеркултурниот пристап, се застарените работни форми во настава по германски јазик, која ги има следниве карактеристики: силна ориентација на пренесување на граматички содржини, практикување на надминати работни форми, на пример, преведување на текстови на македонски јазик, несоодветно предавање на вокабуларот и користење на македонскиот како наставен јазик. Покрај авторитарниот став на наставниците, доминираат застарени методи на предавање, во кои повеќе внимание се посветува на пренесување фактографски и енциклопедиски знаења и учење напамет, отколку на поттикнување на учениците на критичко мислење. На методско рамниште, наставата се карактеризира со фронтален пристап, учење напамет и пренесување на граматички содржини, а се запоставуваат комуникативи и интеркултурни ориентации.

4) Претежно екстринсична мотивација на учениците се искристализира како дополнителен фактор, кој го попречува практикувањето на интеркултурниот пристап. Оваа мотивација се поттикнува со воведувањето на новите екстерни испити и државниот матурски испит, кои не содржат ниту културолошки ниту интеркултурни аспекти. Екстринсичниот интерес на учениците, главно, се сведува на стремежот за успешно положување на предвидените испити и добивање на добри очеки. Општо земено, во трудот се констатира дека ориентацијата кон положување на испити и екстринсичната мотивација, која се поттикнува со неа, се одразува контрапродуктивно на усвојувањето на интеркултурни елементи.

5) Како дополнителен фактор, кој може негативно да влијае на практикувањето на нови иновативни концепции е идентификувана недосточната методско-дидактичката верзираност на наставниот кадар. Имено, многу наставници се разбираат себеси помалку во улога на педа-

гози и активни креатори на наставниот процес, туку повеќе како стручњаци во својата област и реализатори на официјалната наставна програма. Меѓутоа, за успешна имплементација на интеркултурниот пристап се налага потребата, наставниците систематски да ги прошируваат и надградуваат своите знаења за сопствената и за туѓата култура, да ја познаваат теоријата на интеркултурниот пристап и да развијат свест за својата вокација како посредници помеѓу двете култури, советници на учениците и педагози.

Освен елаборирањето на начелните перспективи, на можностите и на границите на интеркултурниот пристап во македонската наставна практика, но и на факторите што ја попречуваат неговата успешна примена, од ова истражување произлегуваат значајни резултати во три области. Прво, истражувањето содржи аспекти на проучување на рецепција на учебници, затоа што покажува како универзалистички учебници, што се развиени во Германија за широка, неодредена целна група, се користат во нашите училишта. Второ, истражувањето нуди прецизна слика на наставната практика во македонските училишта. И, трето, преку исцрпна анализа на предметот германски како странски јазик во македонскиот образовен систем, егземплярно е покажано, кои фактори можат да влијаат на рецепцијата на иновативни методско-дидактички концепции и во која мера востановените традиции и практики на предавање (насоченост кон граматиката, ориентираност кон испити, застарени работни форми во наставата и др.) ги отежнуваат примената на интеркултурниот пристап и усвојувањето на интеркултурна компетенција.

Во хоризонтот на опишаните рамковни услови во македонската настава по германски јазик, на конкретните услови во наставната практика и на специфичните потреби на учениците, во *Дел IV* од истражувањето се посочуваат методско-дидактичките импликации на овие многуслојни фактори, а направен е и обид да се конкретизаат поставените цели на интеркултурниот пристап. Како прво, се намета потребата од проширување на интеркултурната парадигма, која го фаворизира усвојувањето на интеркултурната компетенција со помош на културолошки и литературни содржини, за една дополнителна, честопати запоставена компонента: усвојување на културноспецифичен вокабулар и надоврзување на созанијата на конфронтативната семантика и на концепцијата за јакнење на свеста кај учениците за меѓусебната условеност помеѓу културата и јазикот. Поаѓајќи од овие согледувања, направен е обид барем делумно да се отстранат констатираните дефицити на запоставување на интеркултурни содржини и на недостигот од културнокомпаративни пристапи во користените учебници и со повеќе примери е илустрирано како може да се поттикува усвојувањето на интеркултурна компетенција преку учење на културноспецифична лексика. Поради нивното значење во процесот на изучувањето на странскиот јазик, загатнати се неколку специфични прашања на усвојување на културноспецифичен вокабулар во германскиот и

во македонскиот јазик. Предлозите за дидактизирање, во прв ред, претставуваат модели за усвојување на лексика, чии конотативни значења отстапуваат во двата јазика. На тој начин е илустрирано дека особено во почетната настава преку добро обмислени стратегии за предавање на новиот вокабулар може да се постигне една од посебните цели на интеркултурниот пристап: развивање на свест за меѓусебната условеност на јазикот и на културата.

Со цел да се ревидира погрешното разбирање на целите на интеркултурниот пристап, кои честопати се сведуваат само на споредување на култури и на согледување на разликите и сличностите помеѓу сопствената и туѓата култура, додека се запоставуваат важните аспекти на саморефлексија за сопствената култура и етичката димензија на наставата по странски јазик, со помош на неколку избрани автентични и литературни текстови како носители на културолошки информации е илустрирано како може да се иницираат процеси на интеркултурно учење. Анализирани се следниве автентични и литературни текстови:

1. Македонија вечна. Macedonia timeless. www.youtube.com.
2. Hoch, Mark: (2007): Poesie in Landschaft. *Süddeutsche Zeitung*. Nr. 101 vom 03.05.2007, стр. 64.
3. Oppeln, von, Philine (2005): Makedonien entdecken. Unterwegs auf dem südlichen Balkan. Trescher Verlag: Berlin.
4. Schnurre, Wolf Dietrich: Jenö war mein Freund.
Bo: Kast, Bernd (1984): Jugendliteratur im Deutschunterricht. München: Langenscheidt.
5. Böll, Heinrich (1981): Es wird etwas geschehen. Eine handlungsstarke Geschichte. Bo: Böll, Heinrich (1981): Gesammelte Erzählungen 2, Kiepenheuer & Witsch.

Во методско-дидактичкиот анализа се тематизирани аспектите на развивање на свест за автостереотипи и хетеростереотипи, релативизирање на сопствените предрасуди и стереотипи, како и конструктивниот пристап кон припадници на други култури. Освен тоа, извлечени се методско-дидактички заклучоци за примена на интеркултурниот пристап во наставата по германски јазик во РМ и укажани се перспективите на интеркултурно ориентираната настава во нашето основно и средно образование.

Овој труд покажува егземпларно дека надредените општообразовни цели на интеркултурниот пристап во смисла на сензибилизирање на учениците за различноста, за саморефлексија и за релативизирање на сопствените ставови содржи и важна етичка димензија, која е од клучно значење во македонското мултикултурно општество. Тоа имплицира дека етичката цел на развивање на ставот за толеранција и на прифаќање на различноста треба и мора да се стекне со поголемо значење не само во

интеркултурната, туку, во прв ред, во интракултурната комуникација со припадниците на етничките заедници во РМ.

Со оглед на недостигот од научни истражувања и конкретни дидактички концепции во областа на методиката и дидактиката на наставата по германски како странски јазик, ова истражување претставува прв обид да ги анализира рамковните услови, можностите и границите на практикување на интеркултурниот пристап во настава по германски јазик во РМ, па затоа може да послужи како основа за натамошни истражувања, како во областа на „интеркултурноста“, така и во областа на „интракултурноста“.

Библиографија:

Altmayer, Claus (2004): *Kultur als Hypertext. Zur Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache*. München: Iudicium.

Ammer, R. (1988): *Das Deutschlandbild in den Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache*. München: Iudicium.

Assmann, Jan (1999): Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. Jan Assmann; Tonio Hölscher (Hrsg.): *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt a.M.

Avdić, Emina (2006): "Curriculare Reformen des schulischen Deutschunterrichts und der akademischen Lehre des Deutschen in der ehemaligen jugoslawischen Republik Mazedonien." Bo: Berberoglu, P. / Kiliari, A./ Perperidis G./ Wolfrum, J. (Hrsg.) (2006): *Symposium Deutsch als Fremdsprache in Südosteuropa. Bestandsaufnahme und Perspektiven*. Thessaloniki: Kornelia Sfakianaki, стр. 93 -104.

Bausinger, Hermann (1975): "Zur Problematik des Kulturbegriffs". Bo: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache I*, München: Iudicium. стр. 7-17.

Bredella, L.; Delanoy W., (1999): *Interkultureller Fremdsprachenunterricht*. Tübingen: Narr .

Byram, Michael (1997): *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters LTD.

Götze, L. (1998): "Fünf Lehrwerkgenerationen". In: Neuner, G. und Kast, B. (1998): *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht*. München: Langenscheidt.

Hermanns, Fritz: "Interkulturelle Linguistik". Bo: Wierlacher, Alois, Bogner, Andrea (Hrsg.) (2003): *Handbuch interkulturelle Germanistik*. Stuttgart/ Weimar: Metzler, стр. 363-373.

Helbig, Gerhard et. al. (2001): *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. Berlin. New York: De Gruyter.

Krumm, Hans-Jürgen (1995): "Interkulturelles Lernen und interkulturelle Kommunikation". Bo: Bausch/Christ/Krumm (1995): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen, Basel: Francke. стр. 156-161.

Neuner, Gerhard (2001): "Curriculumentwicklung und Lehrziele". Bo: *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. Berlin. New York: De Gruyter, стр. 797-809.

Wierlacher, Alois (1985): "Mit fremden Augen oder Fremdheit als Ferment: Überlegungen zur Begründung einer interkulturellen Hermeneutik deutscher Literatur", во: Wierlacher, Alois (1985): *Das Fremde und das Eigene: Prolegomena zu einer interkulturellen Germanistik*. München: Iudicium, стр. 3-28.

Emina AVDIĆ

DER INTERKULTURELLE ANSATZ IM SCHULISCHEN UNTERRICHT DES DEUTSCHEN ALS FREMDSPRACHE UND SEINE UMSETZUNG IN DER REPUBLIK MAZEDONIEN

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Interkulturelle Kompetenz, Didaktik und Methodik des DaF-Unterrichts, übergeordnete Lernziele, Reflexion der eigenen und der fremden Kultur, Stereotype, Vorurteile, Ambiguität, Toleranz und Empathie.

In dieser Dissertation wird von der These ausgegangen, dass die Fähigkeit zu interkultureller Kommunikation und zum Umgang mit Verschiedenheit zentrale Schlüsselqualifikationen sind und als eine der wichtigsten Aufgaben der Bildungsinstitutionen insgesamt bezeichnet werden können. Anhand der Analyse der offiziellen Curricula für das Fach Deutsch als Fremdsprache an den mazedonischen Schulen, der eingesetzten Lehrwerke und der empirischen Untersuchung der Unterrichtspraxis wird exemplarisch dargestellt, dass der Erwerb einer interkulturellen Kompetenz, die sich aus einer Vielzahl von affektiven, kognitiven und pragmatischen Teilkompetenzen zusammensetzt, eine neue Herausforderung für den Fremdsprachenunterricht darstellt.

Der in der Fremdsprachendidaktik dafür entwickelte Interkulturelle Ansatz, der von der Prämisse ausgeht, dass der Erwerb einer fremden Sprache nicht mehr nur auf das Erlernen sprachlicher Strukturen beschränkt wird, sondern immer auch die Auseinandersetzung mit der fremden Kultur und die damit einhergehende Reflexion über die eigene Kultur mit einschließt, dient als Paradigma, dass an mehreren authentischen und literarischen Texten überprüft und für den erfolgreichen Erwerb einer interkulturellen Kompetenz an den mazedonischen Schulen didaktisiert wird.

Слободанка КОЛЕМИШЕВСКА

НАРОДНИ НАЗИВИ НА РАСТЕНИЈАТА ВО ФРАНЦУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Клучни зборови: ботаника, терминологија, фитоними, народни називи на растенијата, деноминација, деноминативни модели на народните називи

“Кога би се впуштиле во објасненија зошто, на пример *џрева од зареци* се нарекува токму така, можеби ќе отпретаме некаква приказна за магии, за гатања или егзорцизам, која би можела да ни се чини соодветна за толкување на причините, меѓутоа тоа е само начин да се задоволи човековата потреба за објаснување.”

Нада Вајс, хрватската лингвистка
Hrvatska povijesna fitonimija (стр. 405)

Овој труд се занимава со лексичката и семантичка анализа на француските и македонските народни називи на тревестите самоникнати растенија што виреат во овој дел од Европа, евросибирска (евроазиска) шумска подблест која се протега јужно од Арктикот и северно од Медитеранот, во деловите со умерена клима. Меѓутоа, кога станува збор за растенија, не може да се прават остри граници бидејќи различни видови од еден ист род растенија, живеат во различни услови, така што понекогаш регистриравме и култивирани видови или видови што виреат и во други региони.

Секој стандарден јазик има своја научна терминологија за потребите на науките, меѓутоа тоа е некој вид паралелен јазик, често неразбирлив и неупотреблив за обичниот говорител. Живеејќи и работејќи неразделно од природната околина, народот си создавал свои називи за нештата околу себе, па и за растенијата. Така настанало едно прекрасно шаренило од народни имиња на растенијата, дури и по неколку, сосема различни, за едно исто растение.

Во текот на нашата работа, при предавање на француски јазик како јазик на струката, се соочивме со навидум необјаснив феномен: зошто има различни називи и зошто некое растение е наречено токму така. Си поставивме задача да ги најдеме приказните, најчесто запишани во релевантни научни и стручни трудови на македонски и на француски јазик. За значењето на некои од македонските називи се распрашувавме и

кај постари говорители, но не одевме на терен да собираме нерегистриран материјал. За жал, некои називи останаа неразјаснети.

КОИ РАСТЕНИЈА ИМААТ НАРОДЕН НАЗИВ

Човекот ги именувал сите растенија што ги одгледува, но не и сите самоникнати, од едноставна причина што немало потреба за тоа. Им дал имиња на оние што ги користи за исхрана за себе или за домашните животни, во хуманата или ветеринарната медицина, за различни потреби во домаќинството, но и растенијата што се опасни за него или за животните, растенија што се истакнуваат со својата убавина или миризба и сл. Некои од нив, иако ги има насекаде, не добиле посебно име и едноставо се нарекуваат **трева** или **трн**.

При нашата анализа секогаш тргнувавме од латинското име на родот на растенијата, а основен критериум на изборот на родот беше семантизмот на народните називи. Веројатно сме пропуштиле доста наши интересни називи, поради релативно малиот број документи во кои се запишани македонските називи.

ИЗВОРИ ЗА НАШЕТО ИСТРАЖУВАЊЕ

Како што рековме, појдовна точка ни беа латинските имиња на родовите, а за називите на видовите користевме ботанички речници, јазични и толковни речници, енциклопедии, етимолошки и етноботанички речници, ботанички атласи стручна ботаничка литература, популарна литература за фитотерапија и хомеотерапија, прирачници за здрава исхрана, научни и стручни трудови од областа на лингвистиката, прирачници и учебници по ботаника, одбранети магистерски и диокторски трудови од овие области, митови, преданија, верувања, поговорки, клетви, публикации, како и електронски бази на податоци.

НИЗ ИСТОРИЈАТА

Најстарите записи за растенијата се пронајдени во Кина, 3400 год. пр.н.е., а потоа сумерски, индиски, египетски, арапски и др. Што се однесува до европските, условно можеме да ги поделиме на период пред Лине (антиката, средниот век и ренесансен период) и периодот по Лине, од XVIII век до денес, откако овој шведски научник ја направил научната класификација на растенијата, давајќи му на секое растение двочлено латинско име што го содржи името на родот и името на видот.

НАРОДНАТА ФИТОНИМИЈА

За разлика од научните, народните називи најчесто се однесуваат само на видот, а поретко еден назив што се однесува на родот опфаќа и повеќе видови.

Народните називи на видовите на растенијата биле предизвик за повеќе лингвисти. Ги проучувале во класичните, во примитивните и во модерните јазици и дошле до многу слични заклучоци во однос на начинот на деноминација. Како еден од најбитните ќе го споменеме заклучокот на Холиман (*Etudes sur les langues du Nord de la Nouvelle-Calédonie*, 27) кој вели дека народната деноминација не е свесна креација, туку дека станува збор за еден вид *ad hoc* лексика, создадена во услови кога треба да се задоволи некоја јазична потреба. Тој особено ја нагласува сличноста на називите со оние од научната таксономија во кои научното име на видот е некој вид опис на растението, а мотивот се наоѓа некаде во неговите особености.

Во „*Structures étymologiques du lexique français*“, поглавје *De la plante à l'animal*, посветено на народната таксономија базирана на асоцијацијата *дел од телото на некое животно*.

Францускиот лингвист Пјер Гиро анализираше околу 1000 француски народни називи на растенијата и дошол до изненадувачки заклучок дека во тој процес постои вистински систем.

Проучувајќи ги називите, Гиро го воспоставил системот според кој « le nom de la partie du corps joue le rôle de morphème, significateur de la classe; le nom de l'animal constitue la variable spécifique en opposition distincte avec celui des autres animaux de la classe ». Како главни користени морфеми ги посочува: *нозеџе* (фр. *pas, patte, pied*), *јазикџи* (фр. *langue*), *очиџе* (фр. *œil*), *ојашкаџа* (фр. *queue*), *муцкаџа* (фр. *gueule, museau*) и *ушиџе* (фр. *oreille*), а како помалку продуктивни: *заб* (фр. *dent*), *канџа* (фр. *griffe*), *роџ* (фр. *corne*), *задник* (фр. *cul*).

- означителот (signifiant), составен од **именка** + **de** + **именка**, со значење *дел од телото на дадено животно*, покрива означено (signifié) *шревесџо расџение*. Тука животното не е само обична метафора, туку е создадено вистинско правило за класификација, а делот од телото на животното има улога на морфема што ја означува класата на растението (idem, 205). Погоре споменатите лексеми функционираат како прадигматски инваријанти и според нив авторот ги класифицира растенијата во шест големи групи: **yeux, gueules, queues, oreilles, langues, pattes (pattes sabots, pattes velues, pattes d'oiseau)**.

1. - цветови ги содржат лексемите: око (тркалезни), муцка (неправилни), опашка (повеќе цветови, групирани во соцветија)
2. - листовите :
 - а) прости (уво, јазик, стапка од коњ, магаре, говедо)
 - б) сложени (нога од птица)

- в) прстесто разделени (стапки со прсти)
- г) можат да се издвојат подгрупи во однос на:
 - големината (уво, јазик)
 - формата (заоблени, влакнести)

Во текот на нашата анализа ги баравме минималните дистинктивни единици на значењето, семите (Bernard Pottier, *Linguistique générale*, 29), што во даден момент се издвоиле од снопот дистинктивни признаци и станале лексикогени, односно го дале народниот назив.

ДЕНОМИНАЦИИ

Да го погледнеме описот на растението *Atropa belladonna* даден во Petit Larousse illustré (2009, 110) и кај В Дервенци (*Современо лекување со лековити билки*, 198) и да видиме кои елементи, што можеме да ги сметаме за семи, поттикнуале деноминации.

- Во францускиот јазик:

Belladonne: Plante herbacée de taillis et décombres (1), à baies noires (2), de taille d'une cerise (3), très vénéneuse (4).

Општиот изглед на растението и хабитатот (1) не бил мотивирачки бидејќи растението не се издвојува со ништо специфично, но затоа изгледот на плодот (2) искажан со семата за боја *црно* и семата за форма и големина како *цреша* (3) поттикнувал два посебни назива : црните бобинки ги дале називите *bouton noir*, '*црно ѿојче*' и *cerise du diable*, '*џаволска цреша*' чиј семантизам ја опфаќа и информацијата во семата за вкус '*многу оштро*' (4).

- Во македонскиот јазик : **Лудо билје**

Описот кај Дервенци е доста опширен, но ги издвоивме информациите што биле мотив за деноминациите.

1. семи за општ изглед : зелјеста и разгранета билка висока околу 2 м : *џолемо билје*, *велебилје*.

2. семи за изгледот на плодовите: 'плодовите се тркалезни бобинки со темновиолетова боја и прилегаат на мала цреша': *волџа цреша*.

3. семи за ефектот од евентуално консумирање: 'дрогите делуваат на парасимпатичниот нервен систем, ги шират зениците': *лудо билје*, *ѿомамница*.

КАКО СЕ ПРЕЗЕНТИРАНИ РАСТЕНИЈАТА

За потребите на нашата анализа, растенијата ги претставуваме на следниот начин: латинско име на родот, фамилија, од каде потекнува

латинското име, што значи на медонски јазик, македонски назив(и) и француски назив(и). Потоа следува анализата.

На пример :

Aegopodium – f. Apiaceae (Umbelliferae) ; гр. αἰγόπόδι, козја нога
мак. *сегмолисѝ* фр. *égopode*

Латинскиот термин *Aegopodium* е преземен од грчкиот јазик и е сложенка од: αἶγός, коза и πόδι, нога, затоа што се сметало дека листовите на растенијата потсетуваат на отпечаток од стапка на коза.

Македонскиот назив за *Aegopodium podagraria* наведен во Терм. (1, 158) е *сегмолисѝ*, бидејќи растението има по седум ливчиња на една лисна дршка, додека во Когови (681) е даден називот *блаж боз*, заради наводна сличност со *бозелоѝ*. Во РМЈ (677) е наведена сложенката *ѝѝеролисѝ* (како *лисѝ* на *ѝѝер*), но не би се согласиле дека сличноста е толкава. Кај *ѝѝероѝ* рабовите на листовите се рамни, а кај овој вид се назабени.

Француски називи за *A. podagraria* има повеќе: адаптираните заемки *égopode*, *podagraire*, метафоричните преводи на грчкиот термин : *pied-de-bouc*, *pied-de-chèvre* ; назив мотивиран од поранешната употреба во народната медицина како лек против *ѝухѝ* (фр. *goutte*, лат. *podagra*), *herbe-aux-goutteux*, превод на специфичното име *podagraria*, и *petite angelique*, *мала анџелика*, заради сличноста на распоредот на листовите со *Angelica*.

ЗА МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ НАЗИВИ

Се трудеме да ги најдеме народните називи на секое растение во двата јазика, но за жал тоа не беше секогаш можно. За некои од нив не најдовме македонски називи, па се обидовме да понудиме заемки или калки од јазици од кои веќе сме заемале или калкирале називи на растенија: латински, француски, српски, бугарски, италијански и др.. За следните растенија не сретнавме запишани македонски називи : *агианиѝум*, *балзамина*, *водна свезда*, *вранино око*, *гриада*, *дволисѝ*, *зайчец*, *зимски кукурек*, *здравчица*, *зелена орхидеја*, *свезда*, *свончица*, *иберис*, *јаречка брада*, *кирка*, *ликојодиум*, *лимониум*, *мајски цвѝ*, *месечинка*, *моноѝроѝа*, *неоѝија*, *ѝаѝоче*, *саликорниа*, *снежен киселец/ ѝѝѝавѝ*, *ѝролиус*, *ферула*, *чевличе*.

За растенијата од родовите *Hydrocotyle*, *Jasione*, *Leucosjum*, *Ophrys* не понудивме никакво решение што би било во духот на македонскиот јазик.

Од анализираните македонски народни називи би можеле да издвоиме неколку групи :

НАСЛЕДЕНИ :

- **словенски називи на растенија** (главно се однесуваат на растенија што се користат како храна или лек, или пак се плевелни) : *броќ, бобур, бун(ика), бореч, ѓавез, ѓраор, ѓраорика, сука, јагода, јачмен, какол, ковил, койрива, лојен (и варијанти,) лобода, морков, невен, овес, одолен, оман, осои, ѓаирај, ѓелин, ѓиреј, ѓодбел, ѓросо, ѓченица, роѓоз, руса, слез, сийка, ѓииква, ѓирн, ѓирска, ѓирској, чемер, шавар, шамак*

- **словенски балканизми**: *врайика, девесил, кукурек, мојовилец, слак, смил, сиреж, ѓеруника, ѓовиј*.

ЗАЕМКИ : (директни, посредни, адаптирани)

англ. - *рајѓрас*

ар. - *шафран(ика)*

аром. - *бреј, 'рман, сийк*

гер. - *еделвајс, лук (старогерм.), шйарѓла, шйир*

гр. - (аромати, зачини, лек, украсни): *анасон, босилек, зумбул, калофер, канйарион (?), карамфил, керевис, крин, куландра, марула, марѓаријка, мирудија, нарис, ѓаламида, ѓийер, реја, риѓен, синај, селим, ѓааула, ѓемјанушка (и вар..) уров, цикорија, чубрица.*

ит. - *ориѓано, рукола, салайа*

лат. - (лек, украсни): *амброзија, анѓелика, арника, аконий, беладона, бејуника, валеријана, вербена, вулйија, ѓросера, ерука, лавандула, лилйа, лишај, лујина, камилица, мандраѓора, резеда, руйа, сеселика, циклама*

слов. - *рунолисй*

срп. - *дивизма, жалфија, ѓијрој, линѓура, разѓон, сйраййор, урочник*

перс. - *коной*

тур. - (т.н. културни заемки): *афион, ѓинѓер, качун(ка), лале, нане, ѓаилицан, разијане, салеј*

фр. - *есйарзеја, луцерка*

хрв. - *лаванда, койар*

КАЈКИ (учени, народни, а можеби и независни паралели базирани на народно искуство) :

бесмрйник, вдовичино цвеќе, волчја ноѓа, ѓлувчева ојашка, ѓавраноношка, ѓоложлезденик, двозабец, дворейка, димјарка, еленски јазик, засуканка, зайчайка, злајйобрад, змиски јазик, илјадалисник, јасйербинка, козја брада, кукавичин цвеј, камено семе, каменоломка, коњска ојашка, кучешки маѓдонос, ласйовичник, лавовски заб, лисичја ојашка, незаборавка, оѓгледаце, овчарска йорбичка, ѓенливка, ѓесочанка, ѓојајница, ййичја ноѓа, ранивка, рушийелка, чагливка, чешелка, илемник.

ЗАКЛУЧОК

Во нашиот труд се анализирани 408 латински називи на родови и 891 назив на видови од кои околу 1300 се француски народни називи и околу 1100 македонски народни називи. Од анализата можеме да ги изведеме следните податоци:

1. **бројот на синонимните** народни називи за едно растение, едно латинско име за еден или повеќе народни називи:

	1 назив	2 назива	3 назива	4 и повеќе
француски	131	141	125	110
македонски	230	121	83	90

Во македонскиот јазик најмногу народни називи има за видовите: *Atropa belladonna* – 11, *Matricaria camomilla* – 11, *Hypericum perforatum* – 10, *Equisetum arvense* – 9, а во францускиот за *Datura stramonium* – 7, *Hypericum perforatum* – 8.

2. **бројот на растенијата** на кои се однесува еден народен назив, еден народен назив за едно или повеќе латински имиња:

	1 растение	2 растенија	3 растенија	4 и повеќе
француски	1047	95	9	4-3; 5-1; 6-1
македонски	896	82	14	нема

- фр. *queue-de-renard*, со значење ‘*лисицја оџашка*’, покрива најмногу латински имиња, 6, а називот *herbe aux charpentiers*, 5.

3. одреден **мотив**, во колку народни називи се среќава некој елемент што во одреден момент ја дал деноминацијата:

мотив	француски	македонски
форма (на дел)	60	66
изглед (на дел)	84	62
боја (дел, општо)	82	88
мирис	20	21
вкус	35	39
корисник	23	11
храна на животни	14	15
лековитост	45	45
последици	6	10
период во денот	3	1
сезона	9	11
хабитат	67	59

народни верувања	7	15
празници	3	13
Богородица	6	1
светци	9	8

4. кој дел од растението е основа за деноминацијата

дел од раст. (вк.)	француски	македонски
лист - 130	69	61
цвет - 97	55	42
плод - 83	37	46
корен - 51	26	25
стебленце - 40	16	24
боцки - 27	6	21
течност - 14	6	8
гранчиња - 10	2	8

5. Називи на животни, птици и инсекти како варијабла или инваријанта

- 1 назив :

- фр.: *aigle, alouette, agneau, brebis, corneille, couleuvre, dauphin, faisan, grillon, grue, mite, moucheron, moustique, ponceau, poulaine, puce, punaise, scolopendre, scorpion, veau.*

- мак. : арслан, бивол, вошка, ѓниги, ѓулаб, елен, желка, јаѓне, јасѓреб, крлеж, мува, ласѓовица, овен, овца, орел, ѓаѓка, ѓес, ѓиле, скорѓија, шилеѓе;

- 2 назива :

-фр. : *abeille, araignée, cerf, cigogne, cochon, corbeau, crapaud, épervier, grenouille, hirondelle, moineau, mouton, oie, oursin, perdrix, pourceau, poussin, poux, rat, renard, souris, taupe, ver, vipère.*

-мак. : болва, врана, ѓуска, еж, жаба, јареѓ, кукавица, лав, лисица, ѓеѓел, риба, чавка.

- 3 назива:

-фр.: *boeuf, chèvre, coucou, mouche, porc.*

-мак.: ѓавран, жерав (жѓрал), кокошка, маѓаре, ѓчела.

- 4 назива:

-фр.: *bouc, oiseau, ours.*

-мак.: волк, ѓѓиѓца.

5 назива :

фр. : *chat, coq, lièvre, poule, serpent.*

-мак.: ѓлушеѓ, коњ, свиња.

- 6 назива :

-фр. : *âne, lion, loup, vache.*

-мак.: вол, зајак, мачка, мечка, шѓѓрк.

- повеќе од 6 назива :

-фр.: *cheval* - 8, *oiseau* - 7, *chien* - 11.

-мак.: куче - 7, коза - 7, змија -10.

- инсекти : во 25 деноминации (фр. 16, мак. 9)

- птици : вк. 69 (фр. 38, мак. 31)

- диви животни: 73 (фр. 40, мак. 33)

- домашни животни: 100 (фр. 53, мак. 47)

6. антропоморфни и зооморфни метафори, дел од телото на човекот или на некое животно како асоцијација на дел од некое растение:

-1 назив :

- фр.: *côte, couillon, crête, face, main, mamelle, plante, rate, sourcil, testicule*.

- мак.: виме, гради, гланка, кикиришка, клун, колено, којинџо, коска, нокти, ѓајок, ребро, слезенка, сџајало, црево, џигер, шеја.

- 2 назива :

- фр.: *nombril* (*ombilic*).

- мак.: глава, роѓ, џицка.

- 3 и повеќе називи:

- фр.: *bec* - 6, *corne* - 3, *dent* - 7, *doigt* - 3, *langue* - 10, *oeil* - 12, *oreille* - 12, *patte* - 8, *pas* - 4, *pied* - 12, *queue* - 16.

-мак.: заб - 5, јазик - 4, нога - 6, око - 3, оџашка - 6, ѓрсџ - 4, ѓршлен - 4, роѓ - 3, срце - 3, уво - 4, усџа - 3.

Во францускиот јазик има повеќе називи од овој тип, отколку во македонскиот, а најголем број деноминации има со лексемата *queue*, *оџашка*, која е најчеста и во македонскиот јазик.

Од изнесеното можеме да заклучиме дека несомнено постојат многу сличности во народните деноминации на растенијата во двата јазика, како што постојат и во рамките на европските јазици, па и во јазиците на примитивните народи.

Slobodanka KOLEMISEVSKA

NOMS POPULAIRES DES PLANTES
SAUVAGES EN FRANÇAIS ET EN MACEDONIEN

(Résumé)

Mots clés: botanique, terminologie, phytonymes, noms populaires des plantes, dénomination, modèles de dénomination de noms populaires des plantes

Ce travail comporte l'analyse lexico-sémantique des noms populaires de plantes herbacées sauvages (médicinales, fourragères, mauvaises herbes et autres) en français et en macédonien.

En partant des noms latins de 410 genres de plantes, on a analysé l'origine et le sémantisme de quelque 1300 noms populaires français et environ 1100 noms populaires macédoniens de différents espèces. L'analyse a démontré un très semblable processus de dénomination dans les deux langues, aussi bien que dans les autres langues européennes et exotiques. Une grande majorité de ces phytonymes sont motivés ayant comme motif la forme, la couleur, le goût ou l'odeur d'un de ses éléments (les feuilles, les fleurs, les fruits, la racine etc.) ou quelque autre caractéristique de la plante : son aspect général, les propriétés médicinales ou toxiques, les croyances, l'expérience, les traditions etc.

Un assez grand nombre de noms populaires prennent leur origine dans la langue grecque ou latine, mais une remarquable quantité de créations autonomes, aussi que les noms hérités, les emprunts et les calques sont indéniables.

Емил НИАМИ

АНТОНИМИТЕ ВО РУСКИОТ ВО СПОРЕДБА СО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

(докторска дисертација)

Клучни зборови: антоним, противоположност, контекст, контрастивна анализа

Предмет на докторската дисертација е конфронтативно проучување на антонимите во рускиот наспрема македонскиот јазик, со цел да се направи инвентар на антонимите во двата јазика, да се идентификуваат оние низи што се исти и да се дадат нивните преводни еквиваленти, да се воспостави корелација во нивното толкување, да се даде контекстуална конотација, да се определат колокациите (доколку постојат), за да се утврди на крајот кореспонденцијата на една антонимиска низа во македонскиот со истата низа во рускиот јазик.

Со суштината на антонимите, пред сè како реална, а не само како лексиколошка појава, на почетокот на дваесеттиот век започнале да се занимаваат претставниците на материјалистичката теорија, додека како предмет на лингвистичка анализа интересот за нив се појавил неодамна, а заинтересираноста за истражување на нивното постоење и функционирање постојано расте. Ваквата констатација ја потврдува излегувањето на голем број речници на антоними за повеќе јазици. Овие речници заземаат мошне важно место во лексикографијата од причина што тие даваат опис на лексемите од гледна точка на семантичката противоположност на лексичките единици. Токму изборот на лексема со противоположена смисла им создава проблем на сите оние што се занимаваат со јазикот во определен сегмент, без разлика на нивната специјалност.

Антонимијата, не само како лексиколошка туку и како материјална појава, е своевидна универзалија со која се одразува восприемањето на светот, односно на животот и постоењето, на еден јазик, на одредена група луѓе, односно на еден народ.

Во семантички контекст, односно во конвенционираниот систем на јазични единици, антонимите се тесно поврзани не само еден со друг туку и со низа други категории, лексички единици какви што се синонимите, паронимите, лексичките конверзиви, лексико-семантичките варијанти на зборовите итн.

Ваквата палета односи што ја имаат антонимите со другите зборовни категории, а особено со синонимите и со паронимите, е мошне добар показател за тесната врска на речниците на антоними со другите видови речници, особено со оние на синонимите и на паронимите. Во поглед на речниците на синоними, антонимите имаат мошне важна улога во определувањето на границите на синонимичност во одредена низа, па затоа тие често се среќаваат како дополнителен објаснувачки елемент. Антонимите имаат свој придонес и кај толковните речници, зашто претставуваат мошне полезен елемент за прецизно определување, односно толкување на зборовите. Добар показател за ова е рускиот јазик, каде што антонимите се вклучуваат во речничките статии уште многу одамна - од појавувањето на првите толковни речници на рускиот јазик.

Од стручната литература консултирана досега (речници на антоними, учебници по лексикологија и по лексикографија, како и различни научни трудови и статии на оваа тема) може да се забележи дека постојат повеќе теории за антонимите, како категорија семоними, со што се постави задача да се избере најпогоден модел, односно теорија, што во овој случај значи комбинирање на искуствата на различни теоретичари и заземање став за определба на антонимиските низи. Затоа се усогласуваа теориите и мислењата на неколкумина видни руски лексиколози, при што се водеше сметка за фреквентноста на зборовите и на нивниот антонимски пар.

За теоријата на антонимите како јазична универзалија се повикавме на трудовите на најистакнатите руски научници, имајќи го предвид фактот дека руската лингвистичка школа е предводник во теоретизирањето на оваа проблематика (при изработката на дисретацијата се консултиравме и со англиска, американска, француска, италијанска и шпанска литература, како и со литература напишана на сите други словенски јазици, која е поврзана со оваа проблематика, односно со повеќе од 200 трудови). Притоа, беше направен преглед на размислувањата за границите на антонимијата, при што главно се осврнавме на теориите на Л. А. Веденскаја, Л. А. Новиков и Ј. Д. Апрејан. Овој преглед ни даде можност за кристално јасна слика во врска со суштината на лексичката антонимија, како и за тоа каде може да се направи превид (па, дури се доведува и до апсурдност) во врска со оваа категорија семоними. Одредени автори сметаат дека за антоними може да се сметаат кои било два збора што се противопоставуваат (не противоположуваат) во определен контекст. На оваа определба реагираат голем број научници, сметајќи дека на тој начин можат да се противопоставуваат практично сите лексички единици, дури и синонимите, што од друга страна се противставува на смислата на постоењето на антонимите без разлика на контекстот. Таков приод може да се сретне во тезите на В. Н. Комисаров, Н. Ј. Шведова, А. А. Брагина и Ј. Д. Апрејан. Тие ја критикуваат тезата на Шански, кој, повикувајќи се на примери од белетристиката, тврди дека дури и синонимите можат да

стапат во антонимиски однос, доколку авторот го стори тоа со својата вештина на пишување, без оглед на фактот што тие означуваат едно исто дејство во реалноста. Кон оваа негова теза се придружува и М. К. Давидова, која, пак, вели дека секој збор може да стапи во антонимиски однос со кој било друг збор, доколку тоа го овозможува контекстот. Со цел да го потврдиме или негираме ваквиот став, во нашата работа беше направена и куса анкета, во која по случаен избор влегоа 30 зборови (20 именки, 5 придавки, 5 глаголи), а кои, во принцип, не би можеле да имаат свој антонимиски пар. Притоа беа анкетирани 50 испитаници, кои секојдневно се занимаваат со јазикот (наставници, новинари, критичари, лектори, преведувачи), кои за наведените зборови дадоа и голем број различни одговори. Ова јасно ни даде на знаење дека тезите на Шански и на Давидова не одговараат на структурната поставеност на лексичките антоними.

Исто така, накусо беа разработени темите за поврзаноста на антонимите со другите семоними (особено со синонимите) и семантички односи, за видовите антоними и антонимиски односи, за функцијата на антонимите во стилистиката и поврзаноста на антонимите со теоријата на преведувањето.

На крајот од теорискиот дел се осврнавме и на речниците на антоними во рускиот јазик. За таа цел детално беа анализирани повеќе речници, но во нашиот случај поопширно беа разгледани речниците на антоними на Л. А. Веденскаја, на Н. П. Колесников и на М. Р. Љвов. Ова е мошне важен дел, зашто во лингвистичката наука сè повеќе се посветува внимание на анализата на речниците, а врз основа на многубројните анализи, лексикографијата се искачи на научно рамниште, рамноправно со сите други дисциплини од науката за јазикот. Со тоа се поставија и определени критериуми за изработка (одредени автори сметаат дека составување или изработка не е вистинскиот термин, па ги користат термините пишување или креирање, со оглед на тоа дека станува збор не за сложувачки, ами за креативен процес) на различни видови речници, а последнава деценија беа презентирани и учебници за пишување/составување речници. При анализата на речниците првото што можеше да се констатира е дека паровите што се обработуваат се дадени во низи (гнезда, т.е. блокови) зборови со противоположни значења. Ваквото групирање служи како лексикографско средство (шаблон) за изразување на системските врски меѓу антонимите. Редоследот на зборовите во сите речници се карактеризира со семантичка хиерархија. Првиот член од низата е оној што е најчесто употребуван и стилски неутрален, а на него се врзуваат зборовите со противоположно значење.

Во наведените три речника се забележуваат и некои особености. Веденскаја тргнува од самиот збор и неговиот семантички полнеж, па врз основа на тоа го изведува неговиот антонимиски пар. Потоа дава толкување за секој од речниците, а на крајот ги илустрира со примери, од кои

поголемиот дел се од руската литература. Тука треба да се истакне дека недостатокот на овој приод е тоа што се тргнува од општа претпоставка на чисто лексички единици, па врз основа на неа се даваат примери. Колесников, пак, во својот речник при изборот на лексичкиот корпус поставува мошне широка граница, при што во антонимиски однос ги доведува и сопствените имиња, противопоставени по каков било однос, називи на луѓе според нивната специјалност, видот на работата, положбата противопоставени според полов признак, назив на животни, противопоставени според полот, антоними со тесна сфера на употреба и антоними што се состојат од фрази, како и фразеолошки антоними. Исто така, мошне важно е да се подвлече дека кај паровите не постојат илустративни примери. Речникот на Љвов се смета за ремек-дело во руската и во светската лексикографија, со оглед на фактот што авторот во противоположувањето тргнува од контекстот, односно од антонимиската употреба на зборовите во живиот јазик. Тој го покажува тоа со извонредно големиот број примери од руската литература, при што дава детален попис (повеќе од 3200 низи) на руските антоними. За жал, Љвов не дава толкување на зборовите, со што се намалува практичната примена на речникот. Ваквата анализа на речниците ни даде можност да поставиме своја методологија на изработката на речникот вклучен во овој труд, што само по себе претставува мошне чувствителна и мошне обемна работа.

Во македонската лингвистика сè уште не се направени поопсежни истражувања во поглед на антонимите, а практиката покажува дека навистина е потребно да се стори нешто во оваа област. Токму од оваа причина пристапот кон проучувањето на материјата, кој е користен во дисертацијата, би бил полезен не само за оние што научно се занимаваат со лексикологијата туку и за поширок круг читатели. Затоа оваа докторска теза се засновува на конфронтативен преглед на антонимите во двата јазика. Токму ваквиот опис би им бил од полза на сите оние што се занимаваат не само со превод туку и воопшто на лингвистите, но, исто така, и на сите оние што секојдневно професионално го користат јазикот, како што се учениците, новинарите, публицистите, хроничарите, наставниците итн.

Од друга страна, со ваквиот пристап кон анализа на антонимите се добива и дополнителна практична корист. Најпрво се добива попис на корпусот на антонимите во македонскиот јазик, а со толкувањата и примерите – своевиден речник на антонимите на македонскиот јазик. Исто така, се добива и двојазичен (руско – македонски) речник на антонимите, кој би бил од голема полза за преведувачите и за оние што се занимаваат со контрастивната анализа на рускиот и македонскиот јазик.

Првиот чекор во изработката на трудот се состоеше од идентификување на антонимите што го формираат корпусот што се обработува. Бидејќи во македонската лексикографија сè уште не беше изработен речник на антонимите, за таа цел беа ексцерпирани постојните толковни

речници на македонскиот јазик, како и речниците на антоними на други јазици. Притоа се водеше сметка за границите на антонимијата, односно за ставот што е однапред заземен кон оваа категорија семоними.

Втората фаза се состоеше во детерминација на низите во рускиот јазик, а кои се застапени во повеќе речници на антоними на рускиот јазик.

Третата фаза е толкување на зборовите. Од консултираната литература се забележува дека во одредени речници не се дава толкување, во други толкувањето го прави самиот автор, а трети, пак, се потпираат на постојните толковни речници. Според заземениот став, овој труд се обиде максимално да ги искористи толкувањата од постојните толковни речници на македонскиот, односно на рускиот јазик, но притоа беа дозволени и одредени дополнувања и корекции, доколку тоа е во полза на појаснување во поглед на темата што се обработува. Како поткрепа на толкувањата се дадени примери. Во македонскиот дел примерите се експерпирани од уметничката и од друга литература, од средствата за јавно информирање и со помош на постојните Интернет-пребарувачи.

На крајот следувааше фазата на конфронтирање на низите во македонскиот со низите во рускиот јазик, а исто така беше извршена и анализа на зборообразувачките модели во двата јазика, со што беа извлечени заклучоци и се заокружи една цела теоретска и практична целина.

Во делот посветен на споредбената анализа се разгледуваат сите антонимиски гнезда, кои се содржани во самиот речник. За секое од нив се даваат куси забелешки кои се однесуваат на:

1. постоење корелат во македонскиот јазик;
2. постоење синоними во едниот или во другиот јазик и нијансите според кои тие се разликуваат;
3. постоење колокации во едниот или во другиот јазик;
4. разлики во можноста за зборообразување во едниот и во другиот јазик;
5. постоење лажни преведувачки парови;
6. други јазични тенденции и појави.

Првично добиениот материјал од повеќе од 3200 антонимиски низи во секој од јазиците од технички причини не можеше да биде претставен целосно во дисертацијата, па беше направен избор од околу 1000 најфреквентни антонимиски парови во рускиот јазик кон кои се прилагаат исто толку соодветните македонски парови.

Притоа, паѓаат в очи некои општи заклучоци:

1. во многу случаи рускиот дел е пообеман, со оглед на фактот дека за еден збор постојат голем број синоними;
2. постојат разлики во семантичкиот опсег во едниот и во другиот јазик, што влијае врз фреквентноста на нивната употреба;
3. постојат голем број стилски разлики – кај некои зборови се најдени соодветни корелати, кои во едниот или во другиот јазик се

маркирани како архаизми, историзми, зборови што се користат исклучиво во поезијата и во прозата или, дури, не се во духот на јазикот;

4. постои антонимиска контаминација од страна на рускиот јазик во македонскиот, со што определени парови при преведувањето влегуваат во описот, иако тие не се вообичаени за македонскиот јазик. Такви се примерите од типот загадывать - отгадывать / загатнува - одгатнува; бледнеть - краснеть / бледнее, побледува - поцрвенува.

Со оваа анализа се опфатени различни јазични универзалии, кои се предмет на истражување на контрастивната анализа на рускиот и на македонскиот јазик, теоријата на преведувањето и херменевтиката, што дава можност за практична употреба како во преведувањето, така и во изучувањето на едниот или на другиот јазик. Како особеност на оваа анализа е можноста за констатирање колокации во двата јазика. На пр. руската придавка *свежий*, која одговара на македонската *свеж*, но: *свежая газета* не би можело да се преведе како *свеж весник*, туку *денешен весник*. Во речникот постојат делови на нееквиваленција со оглед на фактот дека одредена лексема би можела да биде преведена во одреден контекст, но како самостојна лексичка единица таа не може да влезе во антонимиски однос во соодветниот јазик, на пр. рус. *можно* - *нельзя*, одговара на мак. *може* - *не може*; *смеет* - *не смеет* итн.

Во анализата се забележуваат седум тематски групи антоними, кои доминираат во двата јазика, а кои се засновуваат на заедничката семантика:

1. антоними што даваат оценка на физичките особини, својствата и состојбата на определни предмети: *бел - црн / белый - черный*;
2. антоними што се однесуваат на количеството, редоследот на предметите и на појавите или даваат оценка на настаните: *далечен - близок / далекий - близкий*, *йрв - йоследен / йервый - йоследный*;
3. антоними што даваат оценка на природните појави: *ладен - џојол / холодный - џейлыи*, *јасен - мрачен, сџуг - џојлина / холод - џейло* итн.
4. антоними што даваат оценка на надворешноста и на физичката состојба на човекот: *млад - сџар / молодой - сџарый*, *дебел - слаб / џолсџый - худой*;
5. антоними што даваат оценка на карактерот и на однесувањето на човекот: *добар - лош / хороший - йлохой*, *нежен - џруб / нежный - џрубый*;
6. антоними што даваат оценка на душевната или на физиолошката состојба на човекот: *бодар - изморен / бодрый - устџалый*, *џладен - сџи / џолодный - сџџый*;

7. антоними што даваат оценка на интелектуалните квалитети и способности на човекот и на неговиот естетски статус: *бла̑ороген – ѝодол (низок) / бла̑ородный – низкий (ѝодлый), ѝамеѝен – ёлуйав / умный – ёлуйый*.

Во анализата на префиксните зборообразувачки елементи, фокусот е насочен кон најфреквентните префикси, при што е направена анализа на семантичките сличности и разлики во таквите случаи и се одделени неколку групи, на пр. група во која влегуваат елементи од словенско потекло, кои во двата јазика имаат еднаков зборообразувачки потенцијал: *вооружаѝь — разоружаѝь / вооружува – разоружува*; елементи што се антонимични еден на друг како самостојни зборови и своето значење го пренесуваат во процесот на зборообразување со сложување. Тие во двата јазика имаат идентичен или сличен семантички полнеж, и се лесно преводливи, сп.: *белобородый – чернобородый, белогривый – черногривый / белобрад – црноблад, белогрив – црногрив*; префиксни елементи од странско потекло, кои во најголем број случаи се поклопуваат во двата јазика: *девальвация – ревальвация / девалвација – ревалвација; макро-скойический — микроскойический / макроскойски – микроскойски* итн.

Со зборообразувачката анализа беше поставена цел да се утврди на кој начин функционираат антонимите во рускиот јазик. Во првиот дел се дадени табели со најфреквентните префиксни зборообразувачки елементи во рускиот јазик, за кои се прави обид да се најдат корелати во македонскиот, а во вториот се опишани најзастапените модели. Од оваа анализа се изведени неколку општи заклучоци:

1. голем дел од префиксите се идентични, со оглед на тоа дека се споредуваат два словенски јазика;
2. за дел од префиксните зборообразувачки елементи во македонскиот јазик постои преводен еквивалент;
3. во македонскиот јазик, за разлика од рускиот, почесто се среќаваат разнокоренските антоними;
4. определен број парови од рускиот јазик немаат еквиваленти во македонскиот, па мора да се фразираат, односно да се прошират;
5. за одредени префиксни зборообразувачки елементи од рускиот јазик може да се најде идентичен или преводен корелат во македонскиот, но тие функционираат во маркираната лексика, во јазикот на поезијата или не се во духот на македонскиот јазик.

Сè на сè, може да се констатира дека со оваа теза, освен што беа исполнети примарните цели опишани во воведниот дел, беа извлечени и дополнителни сознанија, кои придонесуваат за појасна слика во врска со анализата на антонимите во двата јазик.

Со оглед на тоа што ова е прв обид да се направи речник на антонимите во македонскиот јазик, можни се и извесни пропусти. Сепак,

се надеваме дека овој прв чекор ќе претставува цврста основа за понатамошни истражувања и научни трудови на ова поле.

Библиографија:

Кирилица:

Апресјан Ю. Д. *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*, Москва, 1974

Ахманова О. С. *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва, 1957

Василева С., Пернишка Е. *Речник на антонимии в българския език*, София, 1997

Введенская Л. А. *Словарь антонимов русского языка*, Москва, 2006

Велева С. *Тенденции в словообразовании в македонски јазик*, Скопје, 2007

Виноградов В. В. *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва, 1977

Вътов В. *Лексикология на българския език*, Велико Търново, 1998

Девлин Дж. *Словарь синонимов и антонимов английского языка*, Москва, 2005

Земская Е. А. *Современный русский язык. Словообразование.*, Москва, 2006

Иванова В. А. *Антонимия в системе языка*, Кишинев, 1982

Колесников Н.П. *Словарь синонимов и антонимов*, Ростов-на-Дону, 1995

Кронгауз М. А. *Семантика*, Москва, 2005

Львов М. Р. *Словарь антонимов русского языка*, Москва, 2007

Маковский М. М. *Системность и асистемность в языке. Опыт исследования антонимий в лексике и семантике.*, Москва, 2006

Манакин В. Н., *Составительная лексикология*, Москва, 2004

Меркурьева Н. М. *Словарь антонимов русского языка. Сложные слова.*, Москва, 1999

Михайлов В.А. *Генезис антонимических оппозиций (антонимия и отрицание)*, Ленинград, 1987

Михайлова О. А. *Словарь антонимов русского языка*, Москва, 2007

Новиков Л. А. *Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположенности в лексике*, Москва, 1973

Семенов А. *Русский словарь синонимов и антонимов*, Москва, 2002

Сиполс О.В., Широкова Г.А. *Англо-русский учебный словарь с синонимами и антонимами: Общенаучная лексика: Около 20 тысяч слов и словосочетаний.*, Москва, 2003

Фомина М. И. *Современный русский язык. Лексикология*, Москва, 2001

Шанский Н. М. *Лексикология современного русского языка*, Москва, 1972

Янко-Триницкая Н. А. *Словообразование в современном русском языке*, Москва, 2001

Латиница:

Dąbkowski G., Marcjanik M. *Podręczny słownik synonimów i antonimów*, Warszawa, 2008

Gajewska B., Pawlus M. *Słownik synonimów i antonimów*, Warszawa, 2009

Grochowski M. *Zarys leksykologii i leksykografii*, Toruń, 1982

Horn L. R. *A natural history of negation*, Chicago, 1989

Jeffries L. *Opposition in Discourse: The Construction of Oppositional Meaning*, London, 2009

Lyons J. *Introduction to theoretical linguistics*, Cambridge, 1968

Mettinger A. *Aspects of semantic opposition in English*, Oxford, 1994

Murphy M. *Semantic relations and the lexicon: Antonyms, synonyms, and other paradigms*, Cambridge, 2003

Room A. *A dictionary of contrasting pairs*, London, 1988

The Merriam-Webster Dictionary of Synonyms and Antonyms, 2006

The Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms, 2007

Wilbur R. *Opposites*, New York, 1973

Willners C. *Antonyms in Context*, Lund, 2001

Żmigrodzki P. *Mały słownik antonimów (wyrazów o znaczeniach przeciwstawnych)*, Warszawa, 1998

Эмил НИАМИ

(Резюме)

Ключевые слова: антоним, противоположенность, контекст, сопоставительный анализ

Существование антонимов в языке обусловлено характером нашего восприятия действительности во всей ее противоречивой сложности, в единстве и борьбе противоположностей. Поэтому контрастные слова, как и обозначаемые ими понятия, не только противопоставлены, но и тесно связаны между собой. Предметом рассмотрения в автореферате является употребление антонимов в русском и в македонском языках.

Главная задачи автореферата:

- рассмотреть определение антонимов;
- ознакомить читателя с процессом составления русско – македонского словаря антонимов;
- рассмотреть и обобщить функции использования антонимов в русском и в македонском языках.
- сделать сопоставительный анализ с лексикологической и словообразовательной точки зрения.

Бисера СТАНКОВА

МИНАТОТО-ИДНО ВРЕМЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ГЕРМАНСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ¹

Клучни зборови: германски еквиваленти, контрастивна анализа, минато-идно време, глаголско време.

Авторите кои го проучувале минатото-идно време во македонскиот јазик главно се задржуваат на начинот на образување и на неговата употреба.

Блаже Конески разликува 5 значења на минатото-идно време, додека Кирил Конески, надоврзувајќи се на Б. Конески, зборува за темпоралното и потенцијалното значење, правејќи разлика меѓу употребата на минатото-идно време како глаголско време во системот на временски форми на глаголот и употребата за изразување на нереализирана можност во минатото поврзана со модална нијанса во определен контекст. Тој констатира дека не е едноставно секогаш да се ограничи ова потенцијално значење на минатото-идно време.

Минова-Ѓуркова, пак, нагласува дека не постои согласност на различни автори во поглед на фактитивноста и модалноста на формите со *ке*. Таа зборува и за разликата меѓу можен и иреален услов. Речениците со можен услов се однесуваат главно на сегашноста и на иднината, додека во речениците со иреален услов може да се јави минатото-идно време кое што се однесува на минатото.

Дека модалната компонента на ова глаголско време доминира над темпоралната компонента зборуваат и Лидија Аризанковска, Убавка Гајдова, Билјана Младеновска-Маленко кои ги истакнуваат неговите најчести употреби: за изразување на нереализиран услов и за изразување на повторливо дејство (итеративно-хабитуалната употреба). Според Младеновска-Маленко модалните значења на минатото-идно време произлегуваат од темпоралното. Искра Пановска-Димкова го проучува минатото-идно време за изразување на хабитуалност како атемпорална употреба. И таа истакнува дека модалната употреба на ова време е почеста од неговата темпорална употреба.

¹ Магистерскиот труд е одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ - Скопје на 22 ноември 2010 г.

Поради различните ставови на авторите кои го проучувале ова време и фактот дека сите се темелат врз значенската поделба на Блаже Конески, во контрастивниот дел што следува е преземена оваа поделба, но со две измени: категоријата минато-идно за изразување на услов е наречена минато-идно за изразување на неизвршено обусловено дејство во минатото и се додава уште една категорија минато-идно време со повеќе од едно значење кај некои од ексцерпираниите примери. Ова претставува само предлог за класификација, при што се поаѓа од уверувањето дека се сосема прифатливи и инакви класификации на примерите. Дури и кај некои примери кои не се класификувани како случаи со повеќе значења, се присутни повеќе од едно значење и не е едноставно да се каже кое од нив претежнува. Во ваквите случаи класификацијата е извршена врз основа на контекстот.

Анализата на германските еквиваленти на минатото-идно време во македонскиот јазик се темели врз класификацијата на примерите ексцерпирани од книжевните дела според значенските критериуми за класификација на минатото-идно време и нејзин графички приказ според честотата и морфолошко-синтаксичките карактеристики на дадените примери.

При обработката на македонските прозни дела и на нивните преводи на германски јазик, ексцерпираниите примери беа класификувани во:

1. Минајќо дејство кое следува по некое друго дејство во минајќо

Мачката ми го гризеше увото и кога се разбудив <u>ќе ми ископаше</u> око. (РБ МР 84, 13)	Die Katze biß in mein Ohr, und als ich aufwachte, <u>versuchte</u> sie, mir das Auge <u>auszukratzen</u> . (RB ZMF)

Во овој пример како еквивалент на минатото-идно време во германскиот превод се јавува глаголското време претеритум индикатив од глаголот *versuchen* во комбинација со инфинитив од разделниот глагол *zu + auskratzen*, бидејќи неизвршеноста на дејството во германскиот јазик се изразува лексички со глаголот *versuchen* („се обидува“).

2. Минајќо-идно време за изразување на претходност

Решив да му кажам откако сите негови пенкалца ме изневерија и така можеби и тој <u>ќе се обидеше</u> , па заедно <u>ќе се смеевме</u> . (РБ Ч 55, 23)	Ich beschloß, ihn zu fragen, ob vielleicht auch er, nachdem mir schon alle seine Füller untreu geworden waren, es <u>versuchen wollte</u> , und dann <u>würden wir gemeinsam darüber lachen</u> . (RB G)

Тука минатото-идно време се употребува во две зависни реченици, а во германскиот превод и првиот и вториот еквивалент за минатото-идно време е претеритумот конјунктив. Употребата на конјунктивот во

германскиот превод на оваа сложена реченица е условен од претпоставката дека дејството можело да се изврши во минатото.

3. Минајќо-идно време за изразување на намера

Јас тоа <u>ќе</u> го <u>сторев</u> уште многу одамна, но почекав да дојдам на отсуство, да се обидам да те пронајдам и [...] (JK KI 390, 23)	Ich <u>habe</u> ² das schon vor sehr langer Zeit <u>getan</u> , aber ich habe darauf gewartet, auf Urlaub nach Hause zu kommen, um zu versuchen, Dich ausfindig zu machen, damit [...] (JK KG)

Оваа категорија содржи само еден пример од ексцерпираниот материјал, што ја класификува меѓу најмалку застапените значенски категории на минатото-идно време во овој труд, каде што како еквивалент во германскиот јазик се јавува перфектот индикатив.

4. Минајќо-идно време за изразување на неизвршено обусловено дејство во минајќото

Оваа категорија опфаќа дејство што не се извршило во минатото заради неисполнување на експлицитен или имплицитен услов.

Во оваа категорија припаѓаат и случаи кога нема условна реченица, но се изразува услов, како на пр.:

[...] под други околности [...], јас полесно <u>ќе</u> се <u>согласев</u> со тезите за здрава и нова уметност. (BA PS 195, 18)	[...] dass ich unter anderen Begleitumständen [...] ihren Thesen über gesunde und neue Volkskunst <u>zugestimmt hätte</u> . (VA NW 151, 5)

Тука во македонскиот оригинал *ѿод други околности* се јавува како замена за условна реченица.

5. Минајќо-идно време за изразување на ѿовѿорливост

[...], но секојпат кога <u>ќе</u> го <u>придвижев</u> кон средината, пенкалото престануваше да работи. (PB Ч 54, 25)	[...], aber jedesmal wenn ich den Füller in Richtung Mitte <u>bewegte</u> , hörte er auf zu schreiben. (RB G)
[...], но тој само превртуваше со очите и одвреме-навреме <u>ќе</u> ме <u>прекинеш</u> да ме праша (PB MP 77, 18)	[...], aber er rollte nur mit den Augen, und von Zeit zu Zeit <u>unterbrach</u> er mich um zu fragen (RB ZMF)

² Според значењето во македонскиот оригинал овде во германскиот превод се очекува *hätte*.

Во рамките на оваа честа употреба на минатото-идно време за изразување на повторливо/хабитуално дејство во минатото, најмногубројни се примерите каде што во германскиот превод се јавува глаголското време претеритум индикатив.

6. Минатото-идно време со повеќе од едно значење

Плусквамперфектот конјунктив е најчесто глаголско време во германскиот јазик во рамките на оваа значенска категорија на примери со повеќе од едно значење

Требаше веднаш да ги испржам компирите, така <u>ќе дојдеше</u> во истиот миг. (РБ М 65, 7)	Ich hätte die Kartoffeln sofort braten sollen, dann <u>wäre</u> er im selben Augenblick <u>gekommen</u> . (RB M)

Во овој пример во германскиот превод се употребува плусквамперфект конјунктив, а значењето на оваа реченица може да се толкува и како неизвршено обусловено дејство во минатото: *Ако веднаш ги испржев компирите, ќе дојдеш во истиот миг* и како претпоставка: *Требаше веднаш да го направам тоа, ако ги испржев компирите веднаш, така (можеби) ќе дојдеш во истиот миг*.

Да беше учителот член на партија, можеби <u>ќе ја добиеше</u> тужбата и подоцна. (ЈС ВК 105, 35)	Wäre der Lehrer Parteimitglied gewesen, <u>wäre</u> die Klage vielleicht auch etwas später <u>erfolgt</u> . (LS ZZ 129, 11)

Тука се јавува модалниот збор *можеби* во рамките на условната зависносложена реченица, во германскиот превод *vielleicht*, што дополнително ја засилува модалноста на дејството во реченицата, чиешто значење може да се толкува и како неизвршено обусловено дејство во минатото поради присуството на кондиционалот, но и како претпоставка поради овој модален збор.

<u>Ќе</u> го <u>повикаа</u> ли, послушно <u>ќе појдеше</u> зад сидот и примерно <u>ќе примеше</u> сè што му предопредила судбината. (ТГ ЦС 48, 11)	[...] wenn er <u>gerufen wurde</u> , <u>ging</u> er gehorsam hinter die Mauer und <u>nahm</u> gelassen <u>hin</u> , was das Schicksal für ihn bestimmt hatte. (TG SS 52, 18)

Во овој пример употребата на минатото-идно дејство може значенски да се класификува како неизвршено обусловено дејство во минатото, но и како повторливо дејство, кое што зависело од исполнувањето на условот: *Да/Ако го повикале, послушно ќе појде и ќе примел сè*. Како еквивалент во германскиот јазик се јавува претеритум индикативот.

Тој краток престој некој сепак <u>ќе</u> го <u>исползуваше</u> за познанство. (ТГ ЦС 76, 25)	Mancher jedoch <u>nutzte</u> diesen kurzen Aufenthalt für Bekanntschaften. (TG SS 86, 1)

Двозначноста на овој пример се состои во присуството на претпоставка и на намера.

Да знаеја луѓето од Федерацијата, [...] сигурно <u>ќе</u> попуштеа, по толкуте скришни и јавни молитви на мајките. (ЛС ВК 151, 26)	Wenn die Leute in der Föderation das wüßten, [...] <u>würden</u> sie sicher <u>nachgeben</u> , angesichts so vieler heimlicher und offener Gebete der Mütter. (LS ZZ 185, 18)

Тука во германскиот превод се јавува *würde-формата* во рамките на условна зависносложена реченица за изразување на неисполнето дејство во минатото, но и модалниот збор³ *сиѓурно* („sicher“) кој што ја изразува претпоставката поврзана со дејството.

Зашто, ако заминеше и на негово место се избереше нов секретар, тој сигурно веднаш, <u>штом</u> <u>ќе</u> ја <u>отвореше</u> касата, <u>ќе</u> <u>дојдеше</u> до тајната директива и можеше да ја активира [...] (ЛС ВК 23, 34)	Doch wenn er zurückträte und man an seiner Stelle einen neuen Sekretär wählte, <u>würde</u> dieser sicher sogleich <u>beim Öffnen des Safes</u> die geheime Weisung <u>finden</u> und sie umsetzen [...] (LS ZZ 27, 2)

Овој пример за еквивалент на минатото-идно време ја вклучува употребата на предлошката синтагма *beim Öffnen des Safes* како парафраза на временска реченица и *würde*-формата и и тој како и горенаведениот пример изразува неисполнето дејство во минатото и претпоставка со истиот модален збор.

При обработката на германските прозни дела и нивните македонски преводи беа анализирани германските конструкции чијшто еквивалент е минатото-идно време во рамките на истата значенска класификација како и во обратната насока:

1. Минајќо дејство кое следува по некое грубо дејство во минајќото

Ниеден од ексцерпираниите примери не можеше да биде класификуван во рамките на оваа значенска категорија на минатото-идно време за изразување на минато дејство кое следува по некое друго дејство во минатото.

³ Според Б. Конески (1999: 543) модалните зборови го искажуваат становиштето на говорителот кон она што се соопштува било во реченицата во целост или со некој нејзин дел (полна увереност, претпоставка и сл.).

2. Минато-идно време за изразување на претпоставка

Претеритивум индикатив

<u>Hätte</u> ein schmähhliches Ende ... oder mir selbst die Kugel... (GG MJ 97, 8)	<u>Ќе имав</u> срамен крај... или самиот со куршум ... “ (ГГ МВ 117, 16)

Перфект индикатив

Und letzten Freitag, als mein Wochenlohn grad mal für ein Paar Strümpfe <u>gereicht hat</u> , wir aber unbedingt uns in Schale werfen wollen [...] (GG MJ 75, 17)	А минатиот петок, кога неделната плата <u>ќе ми стигнеше</u> за неколку чифта чорапи, ама по секоја цена сакавме да се издотераме [...] (ГГ МВ 94, 20)

Плусквामперфект конјунктив

Mochte sie es gut und herzlich meinen, mochte sie ein wundervolles Wesen sein – sie <u>hätte</u> mich doch damals lieber <u>zugrunde</u> <u>gehen lassen sollen</u> , statt mich in diese wirre, fremde, flirrende Spielwelt hinein- und hinabzuziehen, [...] (HN S 176, 4)	Колку-годе да мислеше добронамерно и срдечно, колку-годе да беше прекрасно суштество – сепак <u>ќе беше подобро да</u> <u>ме оставеше тогаш да пропаднам</u> , наместо да ме вовлекува и да ме снижува во овој збркан, туѓ, трепет лив свет на играта, [...] (XX CB 165, 7)

Во рамките на оваа значенска категорија беа ексцерпирани примери каде што германската глаголска конструкција е плусквамперфект конјунктив во комбинација со модален глагол: *sollen*, *können*, *müssen* која е преведена со минато-идно време за изразување на претпоставка.

3. Минато-идно време за изразување на намера

Во оваа категорија беа ексцерпирани две германски глаголски конструкции: првата е претеритум индикатив, а втората е плусквамперфект конјунктив. И во двата примери се јавува истото лексичко средство, прилогот *gerne* („со задоволство“), во првиот пример во позитив, а во вториот во суперлатив (*am liebsten*):

Претеритивум индикатив

Gerne <u>wollte</u> ich das, sehr gerne. (HN S 124, 14)	Со задоволство <u>ќе</u> го <u>стореа</u> тоа, со големо задоволство. (XX CB 119, 24)

Плусквामीѣфект конјунктив

Am liebsten <u>wäre</u> ich so <u>geblieben</u> und heute nicht mehr ausgegangen. (HH S 198, 8)	Со најголемо задоволство <u>ќе останев</u> така и тој ден веќе немаше да излезам. (XX CB 184, 31)

4. Минајќо-идно време за изразување на неизвршено обусловено дејство во минајќо*Прејтеритум индикатив*

[...] und wer ihn sah, <u>mußte</u> zu der Anschauung <u>gelangen</u> , daß ein Schriftsteller ein Mann ist, dem das Schreiben schwerer fällt als allen anderen Leuten. (TM DTVUAE 138, 16)	[...] и ако некој го гледаше, <u>ќе мораше</u> да дојде до становиште, дека писателот е човек кому пишувањето му паѓа потешко отколку на сите други луѓе. (TM T 99, 5)

Германската глаголска конструкција содржи модален глагол *müssen* („мора“) во претеритум индикатив, додека во македонскиот превод се јавува истиот глагол во минато-идно време. Во германскиот пример се работи за релативна зависносложена реченица, а во македонскиот превод за условна зависносложена реченица.

Прејтеритум конјунктив

Was <u>täte</u> ich ohne dieses alles deutlich machende, offen zu Tage liegende Familiengrab? (GG B 48, 7)	Ах, што ли <u>ќе правев</u> без оваа серазјаснувачка и сеоткривачка семејна гробница? (ГТ ЛБ 59, 7)

Тука нема условна зависносложена реченица, туку условот за неизвршување на дејството е изразен со предлошката синтагма *ohne dieses alles deutlich machende, offen zu Tage liegende Familiengrab* („без оваа серазјаснувачка и сеоткривачка семејна гробница“). Оваа реченица може да се парафразира како: *Што ли ќе правев, ако ја немав оваа гробница?*

Плусквामीѣфект конјунктив

Hätte ich in diesem Augenblick über einen Wunschzauber verfügt, so <u>hätte</u> sich mir nun ein kleiner hübscher Saal <u>dargeboten</u> , Stil Louis Seize, wo ein paar gute Musiker mir zwei, drei Stücke von Händel mir <u>gespielt hatte</u> . (HH S 48, 6)	Да имав во тој миг волшебна моќ да исполнувам желби, <u>ќе се појавеле</u> пред мене малечка убава сала во стилот на Луј XVI, во која неколку добри музичари <u>ќе ми отсвиреа</u> две-три дела од Хендел или Моцарт. (XX CB 46, 16)

Германските реченици во најголем број од случаите се условни зависно-сложени реченици за искажување на иреален услов, во кои може, но не мора да се јави субјункторот *wenn*. Македонските условни зависно-сложени реченици, исто така најчесто содржат иреален услов и во нив покрај минатото-идно време се јавува т.н. *da*-конструкцијата, која се гради со партикулата *da* + минато определено несвршено или свршено време од глаголот.

5. Минајќо-идно време за изразување на повторливост *т.е.* вообичаено дејство во минајќо

Во германските книжевни дела многу реченици во претеритум индикатив се преведени со реченици во минато-идно време, со кои се изразува повторливост. Оваа употреба на минатото-идно време се покажа како најчеста во овие преводи, а најголем број од речениците се временски. Во сите обработени дела можеа да се најдат примери за повторливост.

Презент индикатив со лексичко средство за повторливост immer wenn (секогаш кога')

[...] und trieb mir schon damals wie immer, wenn mir ein Opfer <u>abverlangt</u> wird, den Schweiß auf die Stirn. (GG B 64, 13)	[...] и подоцна секогаш кога некој <u>ќе побараше</u> да бидам жртва, челото ми се оросуваше со капки пот. (ГТ ЛБ 78, 19)

Претеритум индикатив со/без лексичко средство за повторливост

Er <u>holte</u> eine Flasche Wein aus dem Laden, denn die Hitze machte ihn durstig, und Weintrinken, das war auch wie früher. (PS P 126, 6)	<u>Ќе донесеме</u> пише вино од дуќанот, бидејќи ожеднуваше од топлината, дури и пиењето вино беше како некогаш. (ПЗ П 118,30)

Перфект индикатив со/без лексичко средство за повторливост wenn

Aber wenn ich am Schimpfen <u>gewesen bin</u> , weil die Wäsche schon wieder ganz grau beim Trocknen und die Blagen immerzu am Husten warn, <u>hat</u> Vater <u>gesagt</u> : Laß ma, Berta. (GG MJ 40, 6)	Ама кога <u>ќе почнев</u> да викам оти алиштата што се сушеа пак станале сиви, а дечиштата цело време кашлаа, татко <u>ќе рече</u> : Остај бе, Берта! (ГТ МВ 57, 6)

Плусквамиѐрфект и индикации со/без лексичко средство за повторливост

Er fand auch Nahrung, nämlich kleine Salamander und Ringelnattern, die er, nachdem er ihnen den Kopf <u>abgeknipst hatte</u> , mit Haut und Knochen verschlang. (PS P 155, 18)	Најде и храна, мали дождовни црви и водни змии кои, откако <u>ќе</u> им ја <u>скинеше</u> главата, ги голташе сосе кожата и коските. (ПЗ П 145, 11)

Предлошка синтаџма

[...], denn der Marquis ließ es sich trotz seines vorgeschrittenen Alters nicht nehmen, persönlich auf Kutscher und Pferde einzupeitschen und bei mehreren <u>Deichsel- und Federbrüchen</u> selbst mit Hand anzulegen; (PS P 180, 13)	[...], затоа што маркизот, иако беше во поодминати години, не се двоумеше и самиот да ги потера коњите и да помогне кога патем во повеќе наврати <u>ќе</u> се <u>скршеше</u> оската или пружината на кочијата; (ПЗ П 168, 16)

Во овој пример целата предлошка синтаџма *bei mehreren Deichsel- und Federbrüchen* е преведна со временска реченица во минато-идно време, при што има повторливост на дејството и присуство на флектираната придавката *mehreren* преведена со *во повеќе наврати*.

Партицип на презент

Bier, Blutwurst mit Zwiebeln und Schwarzbrot <u>bestellend</u> , breiteten wir, [...], die etwas feuchten Aufnahmen [...] aus und vertieften uns bei prompt serviertem Bier mit Blutwurst in die eigenen angestregten Gesichtszüge. (GG B 50, 38)	Откако <u>ќе</u> <u>порачавме</u> пиво, крвавица со кромид и црн леб, уште пред да стигне порачката, <u>ќе</u> ги раширевме по малку влажните фотографии [...] и заедно со брзо сервираното пиво и крвавица <u>ќе</u> се задлабочевме во сопствените напрегнати лица. (ГГ ЛБ 62, 19)

Во рамките на оваа категорија се јавува и партицип на презентот со преводен еквивалент минато-идно време во македонскиот јазик без лексичко средство за повторливост.

6. Минайо-идно време со повеќе од едно значење

И во овој контрастивен дел беа ексцерпирани примери со повеќе значенски компоненти.

Претеритум индикации

„Ich wollte nichts <u>sagen</u> , wenn es beispielsweise die Lunge wäre; aber da es Gott sei Dank die Luftröhre ist...“ (TM DTVUAE 136, 22)	„ <u>Не ќе</u> <u>речев</u> ништо кога би биле, на пример, белите дробови; ама бидејќи, фала Богу е душникот...“ (ТМ Т 97, 37)

Во овој пример има присуство на намера, но и на неизвршено обусловено дејство во минатото. Намерата е искажана со морфолошко средство *wollte* (од модалниот глагол *wollen*)+*nichts sagen* („не сакав да кажам“, „не ќе речев“), а неизвршеното обусловено дејство во минатото со лексичкото средство *wenn* („кога“).

Er verbrachte den größeren Teil des Tages schreibend auf seinem Zimmer und ließ außerordentlich viele Briefe zur Post befördern, fast täglich einen oder zwei, - wobei es nur als befremdend und belustigend auffiel, daß er seinerseits höchst selten welche empfing. (TM DTVUAE 109, 1)	Најголемиот ден од денот го минуваше пишувајќи во својата соба и даваше да му се испратат на пошта невообичаено многу писма, скоро секојдневно по едно или две – при што, зачудувачки и смешно паѓаше в очи дека тој многу ретко <u>ќе добиеше</u> по некое. (ТМ Т 77, 42)

Претеритум индикативот и тука се јавува како глаголска конструкција чијшто еквивалент минато-идно време. Прилошката определба *многу рејќко* означува повторливо дејство во минатото. Овој пример може да припаѓа и во категоријата минато дејство кое следува по некое друго дејство во минатото, поради тоа што гл. дејство *ќе добиеше* следува по др. глаголско дејство *паѓаше во очи*. Сепак во прв план е повторливоста на дејството.

Претеритум конјунктив

Müßte und wollte ich ein Bordbuch für Koljaiczeks Gedanken oder gar ein Journal des Dückerhoffschen sägemeisterlichen Innenlebens führen, <u>gäbe</u> es Wechsel und Abenteuer genug, Verdacht und Bestätigung, [...] <u>zu beschreiben</u> . (GG B 27, 4)	Да морав и да сакав да водам бродски дневник во кој ќе ги забележев мислите на Кољачек или ќе правев журнал за духовниот живот на мајсторот на пианата Дикерхоф, сигурно <u>ќе најдев да опишам</u> многу промени и авантури, сомнеж и потврда, [...]. (ГТ ЛБ 32, 14)

Тука германската глаголска конструкција која содржи претеритум конјунктив и *zu*+инфинитив се преведува со минато-идно време и *да*-конструкција што има повеќе од едно значење: неизвршено обусловено дејство во минатото и претпоставка.

Плусквамперфект конјунктив

Wäre jetzt der Hausherr eingetreten, so <u>wäre</u> es mir vielleicht <u>geglückt</u> , unter annehmbaren Vorwänden meinen Rückzug auszuführen. (HH S 104, 26)	Да влезеше сега домаќинот, можеби <u>ќе ми појдеше</u> од рака да се извлечам со прифатлив изговор. (XX СВ 102,23)

Овој пример може да се класификува како употреба во условна зависносложена реченица, но и како употреба за изразување на претпоставка. Во првиот случај поради присуството на неизвршено обусловено дејство во минатото, а во вториот поради модалниот збор *можеби*, со чијашто употреба се внесува модално значење т.е. се релативизира даденото тврдење.

Wenn es mir möglich gewesen wäre, mit den gleichen Tönen und Mitteln etwa langweilige, kreuz und quer bestickte, Gretchen Schefflers Musterphantasie entsprungene Tischtücher zu zerschneiden [...], <u>hätte</u> ich alles Gläserne mit Freude heil und klangvoll <u>belassen</u> . (GG B 67, 27)	Ех, да можев со истите тонови и средства да ги исечам малку подосадните чаршафи за маса кои беа извезени надолго и нашироко, родени од фантазијата на Гретка Шефлер [...], од сè срце и гласно <u>ќе</u> ги <u>оставев</u> сите стаклени нешта. (ГТ ЛБ 82, 17)

Овој пример значенски може да се протолкува како намера поради контекстот, но и како претпоставка поврзана со извршувањето на нереализираното дејство во минатото, со присуство на лексичките средства *wenn* и *möglich*.

Анализата на ова глаголско време во обете насоки покажа дека најголем број од ексцерпираните примери ѝ припаѓаат на категоријата **повторливост**. Затоа и ова истражување како и истражувањата на многу други автори кои го проучувале македонскиот јазик, ја изделува итеративно-хабитуалната употреба на минатото-идно време и во случаите кога македонскиот јазик е појдовен и кога е јазик-цел при контрастирањето. Како најчест еквивалент во обете насоки се јавува претеритум индикативот, кој е присутен во сите значенски категории со голем број на примери, со исклучок на категоријата намера во делот каде што македонскиот јазик се јавува како појдовен јазик.

Втора според застапеност во обете насоки е категоријата **неизвршено обусловено дејство во минатото** во главната реченица која е дел од условната зависносложена реченица со еквивалент претеритум и плусквамперфект во индикатив и конјунктив, но значително поголем број на примери во оваа категорија имаат еквивалент плусквамперфект конјунктив со употреба на лексичкото средство *wenn*.

Трета според застапеност според бројот на ексцерпирани примери е категоријата за изразување на **претпоставка**. Најголем број од примерите содржат плусквамперфект конјунктив како еквивалент на минатото-идно време за изразување на претпоставка, додека помал број примери се во претеритум индикатив/конјунктив и само еден во перфект индикатив.

Во натамошната категоризација според застапеност на ексцерпирани примери групирани според значење се јави разидување во двете насоки: четврта според застапеност во македонско-германската насока е

употребата на минато-идно време за изразување на **минато дејство кое следува по некое друго дејство во минатото** со германски еквивалент претеритум индикатив и конјунктив, додека во спротивната насока ова место го зазема употребата за изразување **намера** со претеритум индикатив и плусквамперфект конјунктив како германски еквиваленти.

Како дел од употребата на минатото-идно време за изразување на **намера** беше ексцерпиран само еден пример во македонско-германската насока кој што е преведен со перфект индикатив. Во германско-македонската насока воочливо е отсуството на глаголски конструкции со еквивалент минато-идно време за изразување на **минато дејство кое следува по некое друго дејство во минатото**.

Оттука може да се заклучи дека најмал број на примери се јавуваат во две категории, и тоа: **намера** и **минато дејство кое следува по некое друго дејство во минатото**.

Во рамките на групата **минато-идно време со повеќе од едно значење** во обете насоки најмногу примери се со значење неизвршено обусловено дејство во минатото и претпоставка со присуство на лексички средства за изразување на овие две значења. Најчест германски еквивалент во оваа категорија во обете насоки е плусквамперфект конјунктивот.

Кај мал број примери во германскиот јазик како еквивалент се јавуваат **предлошка синтагма** и **партицип на презентот**.

При изразување на некои значења, минатото-идно време се јавува со лексички средства како прилози и модални зборови: *chesſſo*, *ſonekoſaſſ*, *odvreme-navreme* (за повторливост); *moſſebi*, *ſiſſſurno*, *veroſſajſſno* (за претпоставка); зависни реченици *ako*, *da* (за неизвршено обусловено дејство во минатото). Но, и без овие лексеми, минатото-идно време иманентно ги изразува анализираните значења.

Во германскиот јазик нема целосен морфолошки еквивалент за ова глаголско време, но и покрај тоа сите значења на минатото-идно време можат да се изразат со глаголските времиња: претеритум индикатив/конјунктив и плусквамперфект индикатив/конјунктив во најголем број од случаите, потоа со префект индикатив, презент индикатив, со глаголската *würde*-форма, со предлошка синтагма и со партицип на презентот. Овие германски конструкции во некои значења (повторливост, претпоставка, неизвршено обусловено дејство во минатото) обично се јавуваат со неглаголски лексички средства, кои го прецизираат соодветното значење во реченицата. Има и случаи во кои не се јавуваат неглаголски лексички средства, туку соодветното значење произлегува од контекстот.

Во германскиот јазик нема целосен значенски еквивалент за минатото-идно време. Сите глаголски времиња кои тука се јавуваат како еквиваленти имаат и други значења надвор од значенскиот опсег на минатото-идно време. Затоа тие претставуваат само делумни значенски еквиваленти на минатото-идно време.

Кратенки на изворите:

Извори на македонски јазик

- ВА ПС Андоновски, Венко (2008): *Пайокоѝ на свейоѝ*. Битола: Микена.
- РБ МР Бужаровска, Румена (2007): Месо за ручек. Во: *Чкрѝки*. Скопје: Или-или.
- РБ М Бужаровска, Румена (2007): Минути. Во: *Чкрѝки*. Скопје: Или-или.
- РБ Ч Бужаровска, Румена (2007): Чкртки. Во: *Чкрѝки*. Скопје: Или-или.
- ТГ ЦС Георгиевски, Ташко (1980): *Црно семе*. Скопје: Македонска книга / Култура / Мисла / Наша книга (прво издание: 1966)
- ЈК КМ Котеска, Јасна (2008): *Комунистѝчка инѝима*. Скопје: Темплум, стр. 7-33, 51-56, 389-392
- ЛС ВК Старова, Луан (1993): *Времеѝо на козиѝе*. Скопје: Матица македонска

Дела преведени на германски јазик

- VA NW Andonovski, Venko: *Der Nabel der Welt*. Aus dem Makedonischen von: P. Rau (Manuskript)
- RB G Buzarovska, Rumena (2009): *Gekritzel*. In: *Gekritzel*. Aus dem Makedonischen von: A. Sitzmann (Manuskript)
- RB M Buzarovska, Rumena: *Minuten*. In: *Gekritzel*. Aus dem Makedonischen von: A. Sitzmann (im Druck)
- RB ZMF Buzarovska, Rumena: *Zu Mittag Fleisch*. In: *Gekritzel*. Aus dem Makedonischen von: A. Sitzmann (im Druck)
- TG SS Georgievski, Taško (1974): *Schwarze Saat*. Aus dem Makedonischen von: H. J. Grimm. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag (=Edition Neue Texte)
- JK KG Koteska, Jasna: *Kommunistisches Gedächtnis*. Aus dem Makedonischen von: A. Sitzmann - im Manuskript
- LS ZZ Starova, Luan (1999): *Zeit der Ziegen*. Aus dem Makedonischen von: R. Mantovani. Zürich: Unionsverlag.

Извори на германски јазик

- GG B Grass, G. (1993): *Die Blechtrommel*. München: dtv. (ексцерпирано од стр. 7 до стр. 90)
- GG MJ Grass, G. (1999): *Mein Jahrhundert*. München: dtv. (ексцерпирано од стр. 7 до стр. 104)
- HH S Hesse, H. (1927): *Steppenwolf*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- PS P Süskind, P. (1985): *Das Parfüm*. Zürich: Diogenes.
- TM Mann, T. (1989): *Der Tod in Venedig und andere Erzählungen*.

DTVUAE Frankfurt am Main: Fischer

Дела преведени на македонски јазик

- ГГ ЛБ Грас, Г. (2004): *Ламаринениот барабан*. Од германски: Ива Фиданчева. Скопје: Лист. (ексцерпирано од стр. 9 до стр. 109)
- ГГ МВ Грас, Г. (2000): *Мојот век*. Од германски: Димитрија Гацов и група преведувачи. Скопје: Детска радост. (ексцерпирано од стр. 23 до стр. 123)
- ПЗ П Зискинд, П. (2004): *Парфем: Хронолоџија на едно злосџорсџво*. Од германски: Слободанка Поповска. Скопје: Магма.
- ТМ Т Ман, Т. (2000): *Тристан*. Во: *Мајсџорски раскази од ѓерманско-јазичноџо ѓоворно џограчје* (2000). Од германски: Ранка Грчева. Скопје: Сигмапрес .
- ХХ СВ Хесе, Х. (2007): *Сџейскиот волк*. Од германски: Емилија Бојковска. Скопје: Табернакул.

Bisera STANKOVA

DAS TEMPUS MINATO-IDNO IM MAKEDONISCHEN UND SEINE DEUTSCHEN ÄQUIVALENTE

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: deutsche Äquivalente, Kontrastive Analyse, Minato-idno, Tempus.

Diese Analyse basiert sowohl auf den früheren Studien innerhalb der Grammatik der mazedonischen Sprache, als auch auf den Originalwerken der makedonischen Sprache und ihre Übersetzungen ins Deutsche und umgekehrt, die im Korpus enthalten sind. Die Parallele zwischen dem makedonischen Tempus *Minato-idno* und seinen deutschen Äquivalenten zeigte, dass trotz der Tatsache, dass dieses Tempus als eine morphosyntaktische Kategorie im Deutschen nicht vorhanden ist, man seine Bedeutungen im Deutschen ausdrücken kann. Zu diesem Zweck wurden alle Seiten des Tempus im Rahmen seiner Abgeschlossenheit oder Unabgeschlossenheit der Handlung, der Bedeutungen oder der Kombinationsmöglichkeit mit lexikalischen Mitteln berücksichtigt.

Даринка ВЕСЕЛИНОВА

АНАЛИЗА НА СИНТАКСИЧКАТА ПОВЕЌЕЗНАЧНОСТ ВО ТОЛКУВАЊЕТО ОД ГЕРМАНСКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Двајцата комуникациски партнера можат непречено да комунизираат само ако употребуваат исти (или скоро исти) вербални и невербални кодови за појави од реалниот свет, односно ако поседуваат еднаков или скоро еднаков степен на јазични и вонјазични (општи) знаења. Во инаков случај е неопходен посредник – преведувач/толкувач, кој врши трансфер на вербалниот и невербалниот материјал од еден во друг код. Овој трансфер се именува како транслација и ги опфаќа преведувањето и толкувањето.

Толкувањето според Кауц се карактеризира со следниве особеници: појдовниот текст и текстот-цел се јавуваат во истата комуникациска ситуација, па најчесто се јавува директна (или барем индиректна) повратна информација од страна на адресатите; резултатот е устен текст најчесто наменет за присутни, конкретно познати адресати; се врши преработка на големи количини текст за однапред зададено време; истражувањето се врши пред работата, и тоа пред сè систематски во однос на предметот; можна е послаба опременост со средства за истражување и техники за текстуална преработка; појдовниот текст е „минлив“, па текстуалната анализа е само делумно можна; нема можност за споредба со појдовниот текст и е неопходно меморирање; можностите за редакција се минимални, транслатот мора да биде веднаш-применлив без да може да го лекторира некој отпосле; неопходно е холистичко работење (меѓу другото и делумно резимирање или скратување) врз основа на условите за продукција на текстот-цел, единицата типична за разбирањето и новото текстуализирање е смислата а не зборот; неопходно е добро разбирање при слушањето; временскиот притисок е постојано голем и не е можна индивидуална распределба на времето; критериумите за јазичниот квалитет мораат (би морале!) да бидат пониски, бидејќи новото текстуализирање се одвива непосредно и спонтано и не постојат, односно постојат само многу мали можности за корекција; новото текстуализирање се врши начално со сите јазични и нејазични средства на говорителот; со други зборови: „Само толкувачите можат да толкуваат!“

Толкувањето е комплексен акт, па толкувачот може да се соочи со извесни проблеми, кои произлегуваат од појдовниот текст, од јазичните и

културните особености и од прагматиката. Појдовниот текст може да претставува извор на толкувачки проблеми меѓу другото и ако од синтаксички аспект се допуштаат повеќеозначни релации меѓу реченичните членови, повеќефункционални реченични членови или комбинации од едните и другите. Овој феномен е наречен синтаксичка повеќеозначност.

Синтаксичката повеќеозначност произлегува оттаму што со синтаксичката анализа, на комплексните јазични знаци им се припишуваат повеќе од една синтаксичка интерпретација и што хиерархиските релации во синтагмата или во реченицата не се еднозначни. Со други зборови синтаксичката повеќеозначност се дефинира како ситуација, кога една комплексна структура, придржувајќи се до синтаксичките правила, може да репрезентира две различни семантички структури, а не може длабински да се идентификува како еднозначна. Ова може да се поткрепи со следниов виц:

Könnte ich wohl das rote Kleid im Schaufenster anprobieren?“ fragt die Kundin. „Gern, gnädige Frau“, sagt die Verkäuferin zaghaft, „aber wir haben auch Kabinen zum Anprobieren“¹.

Притоа е многу важно да се прави разлика меѓу граматичките повеќеозначни и неграматичките еднозначни реченици. Реченицата *Könnte ich wohl das rote Kleid im Schaufenster anprobieren?* и покрај граматичката коректност не постигнува еден комуникациски ефект, туку два: според првиот, жената-купувач сака да го проба фустанот што се наоѓа во излогот, а според вториот, жената-купувач сака да го проба фустанот во излогот, а не во гардеробата. Во првиот случај предлошката синтагма *im Schaufenster* е локален атрибут на акузативниот објект *das rote Kleid*, а во вториот е локална определба на глаголот *anprobieren*. Поради тоа, оваа реченица е синтаксички повеќеозначна. А очигледно е дека реченицата *Ich gestern im Theater gehe*. е граматички некоректна затоа што се коси со правилата на германскиот јазичен систем, но сепак постигнува еден комуникациски ефект, како резултат на еднозначноста на сите релации во неа. Тоа значи дека оваа реченица е синтаксички еднозначна.

Синтаксичката повеќеозначност настапува во три случаи: кога реченичните членови воспоставуваат повеќе од една релација меѓу себе, на пр. *Peter sieht Florian, verkleidet wie ein Clown*. (синтаксичка повеќеозначност од тип 1); кога постои една релација меѓу реченичните членови, но видот на таа релација е повеќеозначен, на пр. *die Beschuldigung des Leiters* (синтаксичка повеќеозначност од тип 2); кога постојат повеќе од една релација меѓу членовите и згора на тоа видот на релациите е

¹ „Може ли да го пробам црвениот фустан во излогот?“ прашува жената-купувач. „Со задоволство, милостива госпоѓо“, вели продавачката несигурно, „но ние имаме и гардероби.“

повеќезначен, на пр. *Vor dem Schalter warteten lange Schlangen von Menschen* (синтаксичка повеќезначност од мешан тип)

Во поглед на присуството/отсуството на синтаксичката повеќе-значност при јазичното компарирање во германскиот и во македонскиот јазик се можни три ситуации: целосно совпаѓање, целосно разидување и делумно совпаѓање; последниов случај го опфаќа присуството односно отсуството на синтаксичката повеќезначност во едниот од споредуваните јазици:

	Пример:	Образложение:
случај 1 (присуство на синтаксичката повеќезначност во двата јазика)	<i>Ulrike las und schrieb Aufsätze.</i> Улрике читаше и пишуваше соѕирави.	Во двете реченици не е јасно дали Улрике читала нешто друго и пишувала состави или читала состави и пишувала состави.
случај 2 (присуство на синтаксичката повеќезначност во германскиот а отсуство во македонскиот јазик)	<i>Man fand Michael und seinen Sohn, verschüchtert vor Angst.</i> Ги најдоа Михаил и син му, стресени од страв. <i>Ги најдоа Михаил и син му, стресен од страв.</i>	Во германската реченица не се знае кој е стресен од страв, Михаил или син му.
случај 3 (отсуство на синтаксичката повеќезначност во двата јазика)	<i>Ihn sah die Katze.</i> Него го виде мачкаџа.	Двете реченици се еднозначни.
случај 4 (присуство на синтаксичката повеќезначност во македонскиот а отсуство во германскиот јазик)	<i>Die Geiseln müssen befreit werden.</i> <i>Die Geiseln müssen sich befreien.</i> Заложниците мора да се ослободат. <i>Заложниците мора да се ослободат.</i>	Во македонската реченица не е јасно дали се мисли на тоа дека заложниците мора да се ослободат сами или дека мора некој друг да ги ослободи.

Проблемите со синтаксичката повеќезначност се јавуваат најчесто во рецептивната фаза на толкувачкиот процес. Во оваа фаза се врши меѓу другото и синтаксичката анализа. Со неа се евидентира конфронтирањето на системот за реченично разбирање со синтаксичката повеќезначност, односно со допуштањето на две синтаксички коректни варијанти за еден исказ. Потоа се проверува семантичката прифатливост на секоја варијанта, односно се прави семантичка анализа. Во фазата на т. н. прагматска анализа се земаат предвид некои додатни фактори, имено, функционалните и психолингвалните ограничувања на индивидуалниот јазичен реципиент и комуникациската ситуација, кои дополнително влијаат врз менталните преработувачки процеси.

За време на менталната преработка на синтаксичката повеќезначност се можни три ситуации:

А. Уште во фазата на слушање се развива само една варијанта. Ова е најчест случај затоа што во природните јазици ретко се случува да остане синтаксичката повеќезначност недезамбигвирана и да предизвика блокади во нормалниот толкувачки процес, иако се јавува често. При евентуалната појава на каква било нејаснотија или на некоректност во однос на стандардната варијанта, заради посебен стил, незнаење, лапсус и сл., човековиот мозок ги бара сите слични секвенци дури да ја реконструира правилната форма. И дезамбигвирањето на синтаксичката повеќезначност се врши брзо и автоматски, со помош на веќе развиени механизми. Едни од најважните механизми се контекстот и општото знаење на реципиентот.

Б. Не се развива никаква варијанта дури не се дослуша до крај целиот исказ. Со оглед на начинот на функционирање на мозокот, оваа мошне ретка појава е можна само кај екстремно кратките или екстремно нејасните јазични изрази. Во таков случај се одложуваат длабинските аналитички постапки на присутните реченични елементи, затоа што толкувачот чека да ги добие сите информации до крај, па дури тогаш да започне со анализата.

В. Паралелно се јавуваат повеќе значења на еден исказ. Тогаш реципиентот ги следи паралелно сите можни варијанти. Повремено доминираат едните, па другите, но ниту едните, ниту другите не се исклучуваат целосно. Кон крајот сè повеќе се остраниваат оние варијанти што не можат да се интегрираат понатаму и толкувачот ја избира онаа варијанта што во моментот му се чини поверојатна и логична.

Разбирањето на синтаксички повеќезначните реченици може да биде проблематично и во еднојазичната комуникација. Така, релациите во реченицата *Max fuhr den Freund mit guter Stimmung nach Hause.* се подеднакво нејасни како за примачот во интрајазичната така и за медијаторот, т. е. толкувачот во интерјазичната комуникација.

По комплетирањето на менталната слика, се одвива продуктивната фаза од толкувачкиот процес. Проблеми со синтаксичката повеќезначност во оваа фаза се можни тогаш кога толкувачот не може да пронајде начин како да му ја пренесе на новиот реципиент синтаксичката повеќезначност без да ја дезамбигвира, а тоа е неопходно кога говорителот ја употребил свесно, со посебни цели.

Актуализирањето на точната од повеќето варијанти на еден синтаксички повеќезначен исказ како потенцијален извор на нејаснотија, па дури и на грешка, се врши со помош на информациите што ги дава контекстот, поточно јазичниот контекст. Јазичното контекстуално дезамбигвирање на синтаксичката повеќезначност во основа го овозможуваат лексичките и граматичките значенски елементи.

Лексичките значенски елементи се јавуваат во вид на репетиции, импликации, синонимии, парадигми и антонимии.

А. Репетицијата (повторување) може да се врши со:

- истоформни зборови/зборовни групи: *Meine Hausaufgabe ist Vokabeln abschreiben und lernen. Vokabeln lernen finde ich schwieriger.*
- парадигматска варијанта на синтагмите: *Starke Jungen und Männer werden gesucht. Das Häufigkeit des Suchens starker Männer wird immer größer.*
- елипса на еден од партнерите: *Die Vorlesungen über die Kriminalität in München waren interessant. Die in Ulm fanden zwei Tage später statt.*

Б. Импликацијата или инклузијата се јавува кога се исполнува следниов услов: секогаш кога е првиот исказ точен, точен е и следниот, односно се вели дека едниот исказ го имплицира (инклудира) другиот, но не и обратно, т. е. вториот не го имплицира (инклудира) првиот: *Die Armee erwidert die Angriffe mit Kanonen. Gegen den Krieg mit Waffe muss man sich verteidigen.*

В. Кај синонимијата првиот исказ го содржи значењето на вториот и вториот го содржи значењето на првиот исказ: *Hast du von Hoffmanns Erniedrigung gehört? Hoffmann konnte solch eine Verachtung kaum ertragen.*

Г. Парадигма: *Preise die Gäste mit Gold! Silber haben wir ihnen schon gegeben.*

Д. Антонимија: *Wir fahren mit dem Bus mit Verspätung. Der pünktliche Bus ist hier eine Seltsamkeit.*

И граматичките значенски елементи од јазичниот контекст можат да ја дезамбигвираат синтаксичката повекезначност. На пример, повекезначната реченицата *Sie gaben uns Affen.* може да се дезамбигвира со помош на членот: *Sie gaben uns die Affen.* (множина) или *Sie gaben uns den Affen.* (еднина) а синтаксичката повекезначност на именската синтагма *diesen großen Löwen* која може да се смета за акузатив еднина или за датив множина во реченицата *Diesen großen Löwen muss man mehr füttern / Futter geben.* се отстранува со валентноста на глаголот, имено *füttern* бара акузативен објект а *Futter geben* бара дативен објект.

Освен јазичниот контекст дезамбигвирачки делуваат и ситуациониот контекст и вонјазичното знаење.

Не мора да значи дека појавата на синтаксичката повекезначност безусловно корелира со проблеми во процесот на толкување. Толкувачот, вистина, можеби ја забележал, но поради тоа што едната варијанта е мошне нелогична, автоматски се зема предвид само логичната или пак која било од варијантите и да се земе предвид, се постигнува истиот комуникациски ефект, па не би имало потреба од дезамбигвизација, а некогаш (ова е и најчест случај) синтаксичката повекезначност не се ни забележува, затоа што се дезамбигвирала уште пред да стане толкувачот свесен за нејзиното постоење.

Кога толкувачот ја идентификува синтаксичката повеќеозначност како проблем, размислува за можните опции и многу брзо прави обиди за нејзино решавање, неутрализирање или барем избегнување. Тогаш тој може да се повика на своето искуство ако и порано има решавано сличен проблем, може да користи автоматизирани и рутинизирани стратегии врз основа на веќе познати модели, применувани врз проблеми од сличен вид или пак во истиот момент со активирање на својот ум да користи нешто сосема ново како стратегија.

За решавање на овој проблем, на толкувачот му се препорачува да посегне по некоја од следниве стратегии или да направи комбинација од две или повеќе опции:

- да чека, т. е. временски да се оддалечи од говорителот, со надеж дека тој ќе повтори, ќе дообјасни, ќе парафразира или дека натамошниот контекст ќе му даде дополнителни информации;
- да постави интерактивно повратно прашање;
- да го искористи принципот на претпочитање на една варијанта за сметка на друга од различни причини (поради фреквентноста, логичноста, непосредниот контекст, прагматиката, синтаксата, интонацијата и сл.);
- да коментира, обраќајќи им се на слушателите за она што сака да го каже излагачот;
- да ја игнорира синтаксичката повеќеозначност со надеж дека новиот реципиент можеби ќе сфати за што станува збор;
- да го исфрли тактички и незабележливо исказот кој содржи синтаксичка повеќеозначност како да не постои;
- да изврши апстрахирање или редуцирање;
- да најде соодветен еквивалент во другиот јазик, односно во кодирањето на пораката на јазикот-цел пак да употреби синтаксичка повеќеозначност и на тој начин да му го пренесе проблемот на новиот реципиент.
- да изврши адаптација, т. е. да најде друг сличен израз со кој ќе се постигне истиот ефект (само ако синтаксичката повеќеозначност е употребена намерно и целесобразно);
- да преведува буквално, збор по збор па дури и да ја имитира синтаксата од изворниот текст;
- во краен случај да ризикува и да погодува „на среќа“, со надеж дека ќе ја погоди точната варијанта;
- да престане да толкува и да му го отстапи микрофонот на другиот толкувач.

Darinka VESELINOVA

ANALYZE DER SYNTAKTISCHEN MEHRDEUTIGKEIT IM DOLMETSCHEN VOM DEUTSCHEN INS MAZEDONISCHE

(Zusammenfassung)

Die Fähigkeit des sprachlichen Ausdrucks, mehrfach interpretierbar zu sein, wird auch auf die Syntax übertragen, wo die Bedeutung des Satzes von den Bedeutungen seiner Bestandteile bedingt ist. Aber der Satz kann mehrere Bedeutungen haben, auch wenn seine Bestandteile eindeutig sind, nämlich aufgrund ihrer unterschiedlichen Kombinationsmöglichkeiten und gegenseitigen Beziehungen, s.g. syntaktische Mehrdeutigkeit. Die Analyse der syntaktischen Mehrdeutigkeit in Hinblick auf das Dolmetschen aus dem Deutschen ins Mazedonische ist Gegenstand dieser Untersuchung, deren Ziel ist, auf ihr Auftreten sowie auf die Probleme, die sie beim Dolmetschen auslösen könnte, hinzuweisen. All das damit sich der Dolmetscher schon vor seinem Dolmetscheinsatz ihres Daseins bewusst ist und sie mit im Voraus vorbereiteten Strategien rechtzeitig identifizieren und beseitigen kann.

Милан ДАМЈАНОСКИ

**„ПОСЕДУВАЊЕ“ НА А.С. БАЈАТ –
МОДЕЛ ЗА НОВО ЧИТАЊЕ НА ВИКТОРИЈАНСКИОТ
ПЕРИОД ВО АНГЛИСКАТА ЛИТЕРАТУРА“¹**

Клучни зборови: А.С. Бајат, Поседување, метафикција, дијалог меѓу историски периоди, толкување и преоценување на Викторијанскиот период, хронотоп, реконституирање и превреднување на идентитетите

Во рамките на нашиот труд ние се обидовме да го прикажеме „Поседување“ на А.С. Бајат како модел за ново читање на Викторијанскиот период во англиската литература преку користење на метафикциската постапка. Целта на овој магистерски труд беше да се анализира метафикцијата во романот „Поседување“ како модел преку кој се воспоставува дијалог помеѓу историските периоди. При тоа се задржавме на начинот на кој овој дијалог помеѓу времињата се одвива и се рефлектира низ примената на метатекстуалноста и сите нејзини процеси и форми. Како основа за градење и докажување на тезата ја искористивме теориската и формално-структурната рамка развиена од идеите на Михаил Бахтин кои се базираат врз идејата на дијалогизмот и општествената природа на сите човекови форми на перцепција, комуникација и означување. Главни концептуални и идејни поими врз кои се базиравме беа поимите за општествениот видокруг, вредносниот хоризонт, темата, значењето и оценката, како и формите и начините на пренесување на туѓиот говор. Врз основа на нив ја развивме идејата за метафикцијата како метатекст, стратегија и процес за повторно толкување и преоценување на Викторијанскиот период од страна на епохата на доцниот 20 век во Велика Британија.

На почетокот се обидовме да ги поставиме романот и темата на метафикцијата во соодветен историски контекст преку еден кус преглед на двата историски периода: Викторијанскиот период и периодот на доцниот 20 век, но и историски преглед на темата на метафикцијата. При тоа укажавме дека метафикцијата е една од главните постапки и модели кој романот го користи за инкорпорирање и интегрирање на историјата

¹ Магистерскиот труд беше одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на 9.06.2010 година под менторство на проф. д-р Александрина Илиева.

во својата структура, особено во втората половина на 20 век. Тоа доаѓа како последица на големиот развој на критичката и теоретската мисла во 20 век и на природата на метафикцијата, според Патриша Во, како граничен дискурс, вид пишување кое се поставува себеси на границата меѓу фикцијата и критиката, кое ја зема границата како своја тема. Таа е простор и место каде што може да се инкорпорираат, анализираат и деконструираат повеќе општествени јазици или дискурси, но во исто време таа има силна интерпретативна функција. Во случајот на *Поседување* тоа се искористи за реализирање на темата за препрочитување, повторно толкување, прекодирање и реконституирање на Викторијанскиот период. За да го претставиме начинот на кој се применува и функционира метафикцијата во романот, ние ја разгледаме како модел, постапка, но и стратегија на овозможување на дијалог помеѓу различните јазици и периоди кој придонесува за нивно не само разбирање, туку и за создавање, градење и развивање на нови значења, форми, гледишта, а конечно и на нови идентитети, како лични, така и општествени. Таквиот модел е метафикцискиот текст, кој овозможува да се примени и искористи корпусот на историски, културни, книжевни, структурни, граматички и референтни знаења и податоци за историскиот период, но и да се напише и создаде со апаратот на современиот дискурс, јазик и критички стратегии. Тоа на што се задржавме беше видот на жанровите и хипотекстовите и начинот на кои се користат во конструкцијата на метафикцијата како нејзини структурни елементи, како и формите на метафикција во романот *Поседување*. При тоа видовме дека во романот се инкорпорира раскошен дијапазон на книжевни жанрови и форми кои потекнуваат не само од Викторијанскиот период, туку од ризницата на целата европска литература. Тие се пренесуваат и инкорпорираат во форма на цитат и имитација, помагајќи ни да ја согледаме функцијата на метафикцијата како форма за пренесување на туѓиот говор. Нивниот избор, распределување или пародизација во романескната структура укажуваат на нејзината примена како стратегија и процес во големиот историски дијалог кој се води во *Поседување*. Во рамките на тој процес, метафикцијата е средство како овие елементи да се реактуелизираат и да се внесат во општествениот видокруг и можност општеството во настанување – доцниот 20 век – да заземе став кон нив и да ги вреднува. Во тој дијалог сите стапуваат во контакт, се оспоруваат и се преобликуваат, некои од нив губејќи, некои добивајќи на значење, некои се потиснуваат, а некои стануваат доминантни, но ниеден од нив не останува ист, сите се развиваат.

Последователно, посочивме дека во рамките на романот *Поседување* постојат две метафикциски наративно-структурни форми кои претставуваат простор и локус каде што доаѓа до среќавање и интеракција на овие различни акценти – метафикциските ликови и метафикциските хронотопи, кои ја одразуваат природата на метафикцијата како полиакцентна структура сочинета од повеќе рамништа. Преку ликовите и

хронотопите беше овозможено да се материјализира и воспостави врската помеѓу двата периода и да се обезбеди просторот каде што ќе се одвива процесот на повторно читање и интерпретирање на Викторијанскиот период во рамките на метафикциската постапка. Како што видовме тој процес подразбираше повторно читање, деконструирање, толкување и впишување на поетските и историските текстови на Викторијанскиот период како што се тие на Колриџ, Браунинг, Тенисон, Емили Дикинсон и многу други. При тоа мора да се нагласи и самосвесното користење на митските и жанровските конвенции и структури во содејство со Викторијанските книжевни форми и современите критички и теоретски дискурси, преку што Бајат врши обид да го реконструира, но и реконституира Викторијанскиот период во светло на новите откритија и сознанија кои на светлото на денот ја донесуваат потиснатата и скриената историја. Во тој процес доаѓа до нови согледувања, толкувања и формирање на идентитети на ликовите. Особено важен процес е реконституирањето и превреднувањето на идентитетите на машките и женските ликови како олицетворенија на машкото и женското писмо на Викторијанскиот, но и на современиот период.

Преку метафикциската постапка, А.С. Бајат врши една сложена операција на апроприација на историската нарација за Викторијанскиот период тргнувајќи од почетната точка на очекувањата на читателот за традиционалното и стереотипизираното претставување на тој историски период. Сопоставувајќи ги во дијалог современите идеолошки дискурси и нивните интерпретативни механизми, таа успева да ги разложи и пародизира нивните субјективни и есенцијалистички постапки. Меѓутоа, тоа не е чисто деконструктивистичка и негаторска активност, туку Бајат се обидува низ сеопфатниот интерпретативен процес кој ги опфаќа двата историски периода да ја надгради веќе постоечката нарација со идеите и сознанијата на своето време, доцниот 20 век. Таа не врши само критика и раскринкување на класните, политичките, општествените и економските разлики и неправди на Викторијанскиот период, туку се обидува преку реинтерпетирање и ново впишување на новиот историски наратив да ги надмине. На тој начин, таа успева преку ликот на Кристабел ЛаМот да ја легитимизира и интегрира целата скриена и потисната историја на жените во официјалниот историски и општествен наратив. Преку ликот на Рен-олф Еш, Бајат успева да ја ревитализира и оживее Викторијанската литература која во поголемиот дел од 20 век доживуваше ревизија и беше прогласена за застарена и несоодветна да одговори на новите општествени и книжевни барања. Со трансформацијата на ликот на Роланд Мичел од текстуален истражувач во поет, Бајат ги истакнува и реafirмира книжевноста и творењето наспроти аналитичката сувопарност на современата критика и теорија, факт кој дополнително е засилен со примената на метафикцијата како форма и постапка која овозможува взаемно дејствување на фикцијата и критиката. Метафикцијата е и отворен и флекси-

билен модел кој не дејствува монолошки, туку е отворен за дијалог не само со минатото, туку и со идните генерации, факт кој е потенциран со незавршениот идентитет на Роланд и Мод кои дури во иднина треба да се развиват, симболично олицетворување на отвореноста на текстот за нови толкувања.

Тоа што сакаме да го понудиме како краен заклучок на нашата теза е дека метафикцијата се покажа како многу ефективен и плодотворен модел за апропријација и реинтерпретирање на минатото. Таа преставува интерпретативен дискурс за минатото кој функционира на ниво на мета-текст кој е особено погоден во време на големи општествени, технолошки и парадигматски промени како што беше втората половина на 20 век, но и денешното време со неверојатната промена на формите на изразување и комуникација. Таа може да претставува целисходен простор и стратегија за поврзување и повторно впишување на минатото во согласност со новите потреби на општеството кое брзо се менува. Во романот *Поседување* на А.С. Бајат имаме успешен пример како метафикцијата се користи како модел за повторно читање на еден историски период, Викторијанската ера, но и како илустрација на континуираниот процес на испитување и преиспитување, откривање и заборување, деконструирање и конструирање, повторно впишување и канонизирање кој се води меѓу историските периоди, како еден жив и инхерентен процес и дијалог кој е релевантен и актуелен во нашата општествена и научна средина во сегашниот историски момент. Тоа е модел кој може да се искористи и во новото читање и пишување на историскиот наратив кој ќе одговори на потребите на новото време и општество кое е во настанување.

Milan DAMJANOSKI

METAFICTION IN "POSSESSION" BY A.S. BAYAT – MODEL
FOR A NEW READING OF THE VICTORIAN PERIOD
IN ENGLISH LITERATURE

(Summary)

Key words.: A. S. Byatt, *Possession*, metafiction, dialogue of historical periods, reinterpreting and re-evaluating the Victorian period, chronotope, reconstituting and reassessing identities

A.S. Byatt in her novel *Possession* offers a model for a new reading of the Victorian period of English literature through her use of metafiction. The aim of this master's thesis is to analyse metafiction in *Possession* as a model for establishing a dialogue between historical periods. The main focus is placed on the manner in which this dialogue between the periods is conducted and reflected through the use of metatextuality and all its various processes and forms. Furthermore, the idea of metafiction as a metatext, strategy and process of reinterpreting and re-evaluating the Victorian period from the point of view of late 20th century Great Britain was taken into consideration. The final conclusion of this thesis is that metafiction has proven itself to be a very effective and productive model for appropriation and reinterpretation of the past, a model which can be utilised for a new reading and writing of historical narratives in accordance with the requirements and needs of the new time and society which are in the process of constant development.

Маријана ЃОРЃИЕВА

ИНТЕРСУБЈЕКТИВНОСТА ВО ГЕРМАНСКОЈАЗИЧНАТА ЕКСПРЕСИОНИСТИЧКА ЛИРИКА¹

Магистерскиот труд „Интерсубјективната во германскојазичната експресионистичка лирика“ го истражува аспектот на интерсубјективната во германскојазичната експресионистичка лирика, надоврзувајќи се на досегашните ставови во теоријата на експресионизмот, според кои негово главно обележје е „Die These des radikalen subjektiven Ausdrucks“². Во досегашните истражувања, експресионизмот во литературата се дефинира како „subjektiv visionäre Ausdruckskunst“³, и притоа се потенцира субјективното, како главна карактеристика на експресионистичкиот израз. Присуството на поимот „интерсубјективност“ во оваа магистерска тема, овозможува да го набљудуваме експресионизмот од еден поинаков агол, кој ќе отвори нови перспективи и хоризонти на интерпретација.

Овој труд си поставува за цел да го истражи концептот на интерсубјективната во германскојазичната експресионистичка лирика преку анализирање на аспектите во кои се евидентира надминувањето на субјективната и отворањето на субјектот за релацијата на Јас со Ти / со Другите, како единство и неразделна целина. Наспроти мислењето на Ерих фон Калер (Erich von Kahler), изнесено во статијата *Прозајата на експресионизмот* (*Die Prosa des Expressionismus*)⁴, во која се вели дека експресионистичката поезија во целина е „... subjektiv, prinzipiell subjektiv ... Sie (Die Dichtungen) sehen alles rein menschlich. ...“⁵, целта на овој труд е да даде придонес во разбирањето на германскојазичната експресионистичка лирика како интерсубјективна лирика. Спротивно на мислењето на некои книжевни теоретичари, како на пример на Фриц Мартини (Fritz Martini),

¹ Магистерскиот труд беше одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на 25.05.2011 година под менторство на проф. д-р Ранка Грчева и проф. д-р Петер Пау.

² „тезата на радикалниот субјективен израз“ од: Пау, Петер. „Прогласување и повик за проект 'Експресионизам и интерсубјективност'“, *Germano-Macedonica*, 2010/1, стр. 225

³ „субјективно визионерска уметност на изразувањето“, Vietta/Kemper. *Expressionismus*, München, Wilhelm Fink Verlag, 6., unveränderte Auflage, 1997, стр. 21

⁴ во: Steffen, Hans (Hg.). *Der deutsche Expressionismus*, Formen und Gestalten, zweite, durchgesehene Auflage, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1965, стр. 157-178

⁵ „... субјективна, принципелно субјективна ... Тие (поетските творби) сè гледаат чисто човечки. ...“ Ibid., стр. 165

дека во експресионизмот егзистира „херметички затвореното јас“⁶, или на сфаќањето дека „сите творечки принципи на експресионистите се цврсто вгнездени во субјективистичкиот однос кон светот“⁷, аспектот на интересубјективноста отвора можности за проследување на излегувањето на Јас од затвореноста на неговата субјективност и на неговото отворање за Другиот, што создава простор за ново набљудување на Јас во неговото заедништво и заемна условеност со Ти.

Во предговорот на своето дело *Самрак/Зазорување на човештво* (*Menschheitsdämmerung*)⁸, Курт Пинтус вели: „Stets war die Lyrik das Barometer seelischer Zustände, der Bewegung und Bewegtheit der Menschheit. Voranzeigend kündete sie kommendes Geschehen.“⁹ Имајќи го ова предвид се стремиме кон тоа во германскојазичната експресионистичка лирика да ги откриеме движењата во човештвото и душевни состојби насочени кон обединувањето на Јас и Ти во една целина.

Сегашниот миг, оддалечен точно сто и една година од почетокот на деценијата на експресионизмот, ни дава удобна местоположба за ново читање на германскојазичната експресионистичка лирика, за стапување во дијалог со неа. Ние, актуелната „интерпретативна заедница“¹⁰, во овој историски момент, ѝ се приближивуваме на германскојазичната експресионистичка лирика и ја набљудуваме од аспектот на интересубјективноста, како „интерпретативна стратегија“¹¹, таа е нашето обоено стакло, што има сопствена шара и разнобојни површини. Овие две стакла, тоа на интересубјективноста и тоа на лириката, ги ставаме едно врз друго и ги вртиме кон светлината, така што добиваме преклопувања и одблесоци кои ни овозможуваат да ја видиме германскојазичната експресионистичка лирика од аспект, досега незабележан за експресионизмот во книжевната историја.

Трудот е поделен во пет поглавја. Во *првото поглавје* ги прецизираме предметот, целта и мотивите на истражувањето. Во воведот, исто така, приложуваме и краток осврт на рецепцијата на експресионизмот со посебен аспект на експресионистичката лирика во македонската литература.

⁶ Јанева-Стојановиќ, Вера. „Идејно-естетскиот систем на експресионизмот како постојан предизвик за теоретски контроверзи“, *Разлеги* 1-3, 1992, стр. 37

⁷ Ibid., стр. 45

⁸ Pinthus, Kurt (Hg.). *Menschheitsdämmerung, Ein Dokument des Expressionismus. Mit Biographien und Bibliographien*, Berlin, Ernst Rowohlt Verlag, 1992.

⁹ „Лириката постојано беше барометар на душевните состојби, на движењето и на раздвиженоста на човештвото. Однапред таа ги најавуваше настаните што ќе следат“, од: Ibid., стр. 22

¹⁰ Според: Шериф, Џон К., „Судбината на значењето“, во : Андоновски, Венко (прир.). *Судбината на значењето. Од Сосир до Дерига*, Скопје, Култура, 2007, стр. 219

¹¹ Спореди со сликата што ја дава Џ. К. Шериф, во: Андоновски, Венко (прир.). *Судбината на значењето*, op.cit., стр. 216

Во *второто* *поглавје* упатуваме на општите карактеристики на поимот „експресионизам“, даваме приказ на конститутивните елементи на парадигмата „ново“ од крајот на 19-от и почетокот на 20-от век, ја набљудуваме амбивалентноста на периодот, претставена преку концептите за пропаст и верба за напредок. Ја разгледуваме општествената клима во деценијата од 1910-тата до 1920-тата година, со експресионистичкиот протест на субјектот против општествените структури и норми. Како особен придонес за разбирањето на епохата на експресионизмот ја претставуваме и филозофијата на Фридрих Ниче со неговите клучни ставови: филозофијата на вечното враќање на истото, волјата за моќ, превреднувањето на сите вредности, нихилизмот, како и учењето за натчовекот. Од посебно значење за експресионистичкиот период ги набљудуваме Ничеовите мисли за нихилизмот и за натчовекот. На крајот од ова поглавје ги проследуваме аспектите на стариот и на новиот човек во христијанската религија.

Во *третото* *поглавје* во овој труд предмет на интерес е поимот „интерсубјективност“, поим што се среќава во различни научни дисциплини. Со неговата исклучиво антрополошката природа, интерсубјективноста е поим што се однесува на субјектот, на Јас, на човекот. Поимот интерсубјективност се разгледува во подрачјата на психологијата/психоанализата, на социологијата, на интертекстуалноста и на филозофијата. Предмет на интерес е и подрачјето на интертекстуалноста, кое не е во директна релација со поимот „интерсубјективност“, индиректно оваа област е важна, бидејќи и во неа, во рамки на теоријата на толкување на книжевното дело, евидентираме надминување на парадигмата субјект-објект и насоченост кон субјект-субјект. Во сите овие подрачја согледуваме присуство на парадигмата субјект-субјект, што претставува основа на дефинирањето на поимот интерсубјективност. Во рамките на разгледување на овој поим во подрачјето на филозофијата ја проследуваме концепцијата на Мартин Бубер, според која Јас постои единствено како дел од целината и заедништвото со Ти. За Бубер, Јас не постои само по себе и за себе, туку Јас е дел од релацијата Јас-Ти. За Мартин Хајдегер и за неговата фундаментална онтологија, важно е поставувањето на прашањето: Што е битието? Според Хајдегер битието на човекот се состои во тоа Да-се-биде-во-светот (In-der-Welt-sein), а светот тој го дефинира како Со-свет (Mit-Welt). За Хајдегер Јас е составен дел од Другите, Јас е меѓу другите, затоа постоењето на Јас се разбира како со-битисување со Другите на исто рамниште. Релацијата Јас-Ти за Хајдегер е релација субјект-субјект.

Четвртото *поглавје* од трудот ги истражува основните конкретни форми на интерсубјективноста во германскојазичната експресионистичка лирика и тоа во следниве антологии:

1. *Самрак / Зазорување на човештвото*
(*Menschheitsdämmerung*)¹²
2. *Лирика на експресионизмот* (*Lyrik des Expressionismus*)¹³
3. *Песни на експресионизмот* (*Gedichte des Expressionismus*)¹⁴
4. *Лирика на експресионистичката деценија*
(*Lyrik des expressionistischen Jahrzehnts*)¹⁵

Анализата на интересубјективната се проследува низ аспектите на:

1. **Осаменоста**, како важна почетна позиција, бидејќи интересубјективната ја разбираме како концепт во кој Јас егзистира единствено во корелација со Ти, со Другиот. Сметаме дека е значајно на почетокот да се осветли осаменото и затворено Јас, кое се наоѓа во состојба на отсуство од душевен допир со Ти, каде што нема средба на внатрешноста на Јас со внатрешноста на Ти. Во првиот дел од **Осаменоста** зборуваме за **експлицитно отсуство на Ти** во песните: *Осамен* (*Einsam*) од Теодор Дојблер (Theodor Däubler), *Изморен сум од живото и од смртта* (*Ich bin des Lebens und des Todes müde*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Есен на осаменикот* (*Der Herbst des Einsamen*) од Георг Тракл (Georg Trakl), *Песни* (*Gedichte*) од Валтер Хазенклевер (Walter Hasenclever), *Очајност* (*Verzweiflung*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Ноемвриска вечер* (*Novemberabend*) од Паул Болт (Paul Boldt), *Талкачот* (*Der Wanderer*) од Алфред Еренштајн (Alfred Ehrenstein) и *Патување во бедата* (*Reise ins Elend*) од Иван Гол (Iwan Goll).

Во вториот дел, во песните: *Којнеж* (*Sehnsucht*) од Хенриете Харденберг (Henriette Hardenberg) и *Од моите длабочини* (*Aus meiner Tiefe*) од Франц Верфел (Franz Werfel), ги разгледуваме **осаменоста и копнежот на Јас по Ти**.

И во третиот дел, каде што Јас ја искусило релацијата со Ти, а потоа останало во осаменост, од аспект на **Осаменоста на Јас поради отсуство на Ти** ги разгледуваме песните: *Разделба* (*Abschied*) од Елзе Ласкер-Шилер (Else Lasker-Schüler), *Напуштен* (*Verlassen*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Хор* (*Chor*) од Алфред Волфенштајн (Alfred Wolfenstein) и *Во светот* (*In der Welt*) од Паул Болт (Paul Boldt).

Осаменото Јас кај Дојблер и кај Еренштајн како да се наоѓа во амбиент на безвоздушен простор, Јас го спознава светот на Другите и навестува дека живеењето се состои од заедништво на Јас со Ти и во дијалогот со Другиот. Тракл на почетокот во песната *Есен на осаменикот* не внесува во средина каде нема Јас ниту пак Ти, потоа се јавува неговиот

¹² Pinthus, Kurt (Hg.). *Menschheitsdämmerung*, op.cit.

¹³ Vietta, Silvio (Hg.). *Lyrik des Expressionismus*, Tübingen, Deutscher Taschenbuch Verlag, Max Niemeyer Verlag, 1976

¹⁴ Bode, Dietrich (Hg.). *Gedichte des Expressionismus*, Stuttgart, Philipp Reclam jun., 1966

¹⁵ Bann, Gottfried (Hg.). *Lyrik des expressionistischen Jahrzehnts, Von den Wegbereitern bis zum Dada*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, 1970

осаменик, на кого му нуди можности за излез од стравот и бесмисленоста во стапување во релација со Бог и/или пак да влезе во интерсубјективниот свет со Другите во облик на љубов или пријателство. Кај Еренштајн отсуствува Ти, нема соговорник, очајувањето на осаменото Јас резултира поради отсуство на Ти и немањето на соговорник. Затоа кај него евидентираме присуство на нихилизмот, на немањето на смисла, на пример во песната *Очајносѝ* (*Verzweiflung*): “Wochen, Wochen, sprach ich kein Wort; / Ich lebe einsam, verdorrt. / Am Himmel zwitschert kein Stern. / Ich stürbe so gern.”¹⁶ Сепак, кај Јас постои потреба за интеграција со Другиот. Хазенклевер исто така го бара Ти. Болт и Еренштајн ни го претставуваат пределот на градот во кој живеат осамени луѓе, каде владее отуѓеноста, а според Гол осаменоста на човекот во градот предизвикува болка. Сепак, осаменикот тргнува на патување во кое излегува од бедата, исполнет со копнеж по поврзаност, по Другиот, претставени во песните од Харденберг и Верфел. Срцето на Јас во овие песни копнее по средба и допир со друго срце, барајќи го Ти, Јас излегува од осаменоста.

Ласкер-Шилер, Еренштајн, Волфенштајн и Болт ја проследуваат осаменоста на Јас и празнината што тоа ја чувствува, после заминувањето на Ти. Го прикажуваат копнежот на Јас по Другиот. Кај Ласкер-Шилер осаменоста е состојба што може да се надмине само со акција, со движење и барање на Другиот. Кај Еренштајн лирското Јас делува како да е дезориентирано без Ти. Осаменоста ја гледаме како подлога за создавање на потребата од Другиот, како начин за надминување на стравот од конечноста. Љубовта како излегување на Јас од себе и сретнување со Ти е начин на надминување на осаменоста.

2. **Јас-Ти**, како вовед на овие аспекти ја анализираме песната *Чуго* (*Wunder*) од Август Штрам (August Stramm), а потоа во рамки на **љубовта** се разгледуваат песните: *Најправив добро дело* (*Ich habe eine gute Tat getan*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Срце* (*Das Herz*) од Алфред Волфенштајн (Alfred Wolfenstein), *Маса на нештата* (*Das Mass der Dinge*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Раздвижување* (*Aufbruch*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Насмевнување дишење чекорење* (*Lächeln Atmen Schreiten*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Гласоѝ* (*Die Stimme*) од Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner), *Работници* (*Arbeiter*) од Карл Отен (Karl Otten), *Градоѝ на мироѝ* (*Friedensstadt*) од Алфред Волфенштајн (Alfred Wolfenstein), *Обземеносѝ* (*Ergriffenheit*) од Вилхелм Клем (Wilhelm Klemm), *Исполнување* (*Erfüllung*) од Вилхелм Клем (Wilhelm Klemm), *Огрекување од заклетва* (*Abschwur*) од Рене Шикеле (René Schickele), *Формаѝа е сластоѝ* (*Form ist Wollust*) од Ернст Штедлер (Ernst

¹⁶ *Verzweiflung*, von: Albert Ehrenstein, aus: Pinthus, Kurt (Hg.). *Menschheitsdämmerung*. op.cit., стр. 66

(“Со седмици, со седмици не изговорив ниту еден збор; / Живеам осамено, свенато. / На небото не црпи ниту една звезда. / Би сакал да умрам.”)

Stadler), *Bogoñag (Wasserfall)* од Иван Гол (Iwan Goll), *Toa се сонцаиѝа и ѝланеиѝиѝе (Es sind die Sonnen und Planeten)* од Теодор Дојблер (Theodor Däubler).

Мотивот **пријателство** од аспект на интерсубјективностa е анализиран во песните: *Пеење (Gesang)* од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Toa e часоиѝ (Das ist die Stunde)* од Паул Цех (Paul Zech), *Пријателсѝво (Freundschaft)* од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Најговме сјај, најговме море, работилница и себе (Wir fanden Glanz, fanden ein Meer, Werkstatt und uns)* од Вилхелм Лоц (Wilhelm Lotz), *До читателоиѝ (An den Leser)* од Франц Верфел (Franz Werfel), *Човек на човека (Mensch zu Mensch)* од Герит Енгелке (Gerrit Engelke), *Пека (Strom)* од Оскар Лерке (Oskar Loerke).

Во песната *Чуго* од Штрам, која ни е вовед во Јас-Ти релациите, Јас излегува од својата осаменост и влегува во интерсубјективниот свет со Ти. За Верфел, правењето добри дела е начин за излегување од осаменоста, за поврзување со Другиот и за излегување од затвореноста на Јас: „Nicht mehr, nein, nicht mehr bin ich einsam / Denn ich habe eine gute Tat getan, / Frohlocke, Herz!“ (Franz Werfel: *Ich habe eine gute Tat getan*¹⁷). Чинењето пак добри дела е патот на спознавање на битието на љубовта. За Вефрел, сѐ има смисла штом се љуби, љубовта е начин да се децентрираме од сопственото Јас и да се насочиме кон Другиот, а тоа според Хајнике се постигнува со будење на срцето, со што се влегува во светлината, односно љубовта. Хајнике упатува на моќта на допирот, преку кој Јас согледува дека Ти е човек како и Јас, без оглед на разликите. За Хајнике љубовта е светлината, а за Верфел светлината е насмевката што се раѓа на лицето на човекот. Отен ја опева вербата во добрината на човекот, во неговото срце и во љубовта. Кај Клем наоѓаме спознание дека осаменоста е само заблуда, дека Јас има можност да излезе од неа отворајќи го срцето и пристапувајќи во релација со другиот. Јас и Ти кај Клем спознаваат дека нивната физичка егзистенција е временски ограничена, но во меѓусебното заедништво, во љубовта и во подадените раце еден на друг тие доаѓаат до чудесниот дом на неодминливоста. Отворањето на душата за другиот Клем ја споредува со изгревот на Сонцето, а за Шикеле препуштањето на заедништвото го исполнува Јас со леснотија. За Штадлер и Гол, отворањето на Другиот и себедарувањето, себеподарувањето го збогатуваат поединецот и го водат кон откривање на непобедливите извори што секој од нас ги носи во срцето.

Хајнике ни укажува дека насмевката на пријателот буди насмевка во срцето на Јас: „Freund, / wenn du lächelst, / lächelt mein Herz,“ (Kurt

¹⁷ Pinthus, Kurt (Hg.). *Menschheitsdämmerung*. op.cit., стр.197;

препев: д-р Душан Томовски во: ГЕРМАНСКАТА ПОЕЗИЈА НА XX ВЕК. op.cit., стр. 32 (Франц Верфел: *Направив добро дело*: “Не, веќе не сум сам, / Зашто направив добро дело. / Ликувај срце!”)

Heynicke: *Freundschaft*)¹⁸, а таа е мост меѓу Јас и Ти, ги поврзува нив и ги отвора вратите од храмот на душата. Герит Енгелке ја опева желбата за заедништво и единство, со кои се доаѓа до создавање на новото време. Од аспект на интерсубјективност во Јас-Ти констатираме присуство на интерсубјективните релации во облик на љубов и пријателство.

3. **Јас-Бог.** Овде се анализираат двата аспекти во германскојазичната експресионистичка лирика, од една страна чувството на зависност од Бога, од друга страна чувството дека Бог е мртов. Во рамки на првиот аспект – **чувството на зависност од Бога** ги разгледуваме песните: *Молиџа* (*Gebet*) од Елзе Ласкер-Шилер (Else Lasker-Schüler), *Те ѝреѝчувсѝвувам* (*Ich ahne dich*) од Паул Цех (Paul Zech), *Боџ* (*Gott*) од Карл Отен (Karl Otten), *На Боџа* (*An Gott*) од Адолф фон Хацфелд (Adolf von Hatzfeld), *И џо барам Боџа* (*Und suche Gott*) од Елзе Ласкер Шилер (Else Lasker-Schüler). Во рамки на вториот аспект – **немањето на Бога**, односно **чувството дека Бог е мртов**, ги анализираме песните: *Дијалоџ* (*Zwiegespräch*) од Ернст Штадлер (Ernst Stadler), *Земја* (*Erde*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Филозофија* (*Philosophie*) од Вилхелм Клем (Wilhelm Klemm), *Рамнина* (*Ebene*) од Оскар Лерке (Oskar Loerke), *Годиниџе без Боџа* (*Die gottlosen Jahre*) од Алфред Волфенштајн (Alfred Wolfenstein), *Христѝос зборува* (*Christus spricht*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Крајоѝ на свейѝоѝ* (*Weltende*) од Елзе Ласкер-Шилер (Else Lasker-Schüler), *Тужба* (*Klage*) од Јакоб ван Ходис (Jakob van Hoddis), *Боже слушни ...* (*Gott hör ...*) од Елзе Ласкер-Шилер (Else Lasker-Schüler), *Зреење* (*Reifung*) од Вилхелм Клем (Wilhelm Klemm), *Човек* (*Mensch*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Семоќ* (*Allmacht*) од Август Штрам (August Stramm), *Боџ* (*Gott*) од Карл Отен (Karl Otten), *Мојоѝ гроб не е ѝпирамида* (*Mein Grab ist keine Pyramide*) од Теодор Дојблер (Theodor Däubler), *Човеку сѝани* (*Mensch steh auf*) од Јоханес Р. Бехер (Johannes R. Becher), *Изрека* (*Spruch*) од Ернст Штадлер (Ernst Stadler), *Нокѝа ѝаџа без искршени срчи* (*Die Nacht fällt scherbenlos*) од Валтер Хазенклевер (Walter Hasenclever), *Нагеж* (*Hoffnung*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Псалм* (*Psalms*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Вени креатѝор сѝириѝус* (*Veni creator spiritus*) од Франц Верфел (Franz Werfel).

Во однос на аспектот на зависност од Бога/слободност кај Ласкер-Шилер, Јас зависи од Бога, го бара него и ја бара неговата близина. Без Бога, Јас е давеник кај Цех, кај кого Јас исто така е во релација на зависност од Бога. Но, и кај двајцата автори евидентираме дека Јас во однос на Бог се наоѓа во инфериорна позиција, бидејќи Бог за Јас има исклучително значење, а Јас за Бога е од маргинално значење. И кај Отен ја забележуваме таа инхибираност на Јас во однос на Бог, особено затоа што Бог молчи, а тоа не е воопшто карактеристично за него. Штадлер го поистове-

¹⁸ Pinthus, Kurt (Hg.). *Menschheitsdämmerung*. op.cit., стр. 300

(Курт Хајнике: *Пријателство*

„ Пријателе, / кога ти се насмевнуваш, / се насмевнува срцето мое, “)

тува Бог со родниот крај. Дијалогот на Јас со Бога е всушност монолог; Јас зборува и бара, но Бог е само слушател кој молчи. Кај Еренштајн лирското јас покажува лутина и бес поради Божјата пасивност, а кај Клем субјектот Ние не знае што е Бог. Лерке опишува дека со смртта на Бога светот се претвора во голема рамнина, а човекот останува без потпора во него. Волфенштајн укажува и дека без Бога Јас нема повеќе почва, ниту пак сон да зачекори во него. Губењето на Бога за човекот значи губење на релацијата човек-Бог и губење на цврстата потпора во животот. За Еренштајн немањето на Бога создава состојба на замрзнат свет: „das Herz des Herrn schläft lahm, / er liebt die Welt nicht mehr, / die Erde liegt erfroren. // Wenn ich Gott, den reichen Bettler, treffe, / werde ich für ihn erröten. / Ihn töten, töten, töten!“,¹⁹ бидејќи со Бога ги снемува и Сонцето и топлината. Ласкер-Шилер ја опева тагата на луѓето кои се соочуваат со одлуката да се убие Бог, затоа нивните срца без Бога се опустошени. Човештвото е во слобода од Бога, но таа носи страв.

Егзистенцијата на релацијата Јас-Бог зависи од двајцата уесници. Бидејќи Бог со неговата љубов е секогаш со човекот, кој е негово создание, тој останува во оваа релација. Дали Јас останува тука или се упатува во затвореноста на релацијата Јас-Јас, што се евидентира кај Штрам и кај Ниче во концепцијата за натчовекот, останува одлука на Јас. Бог е тука, Јас е тука и Јас е слободно само да ја донесе одлуката.

4. Социјално-политички аспекти. Во рамки на подаспектот **Водач-човек од масата /следбеништво** се анализираат песните: *Семоќ* (*Allmacht*) од Август Штрам (August Stramm), *Политичкиот ѝоеи* (*Der politische Dichter*) од Валтер Хазенклевер (Walter Hasenclever), *Подготвока* (*Vorbereitung*) од Јоханес Р. Бехер (Johannes R. Becher), *Црвениот бик сонува* (*Der rote Stier träumt*) од Рене Шикеле (René Schickele), *Вечно во бунт* (*Ewig im Aufruhr*) од Јоханес Р. Бехер (Johannes R. Becher), *Народот на големиот град* (*Grosstadtvolk*) од Рене Шикеле (René Schickele), *Работници* (*Arbeiter*) од Карл Отен (Karl Otten), *Гласот* (*Die Stimme*) од Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner), *Анџелии* (*Die Engel*) од Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner), *Мисли* (*Denke*) од Лудвиг Рубинер (Ludwig Rubiner).

Што се однесува до подаспектот **Бруталност / војна / насилство / диктатура** следат анализи на следниве песни: *Крајот на светот* (*Weltende*) од Јакоб ван Ходис (Jakob van Hoddis), *Умбра Виџае* (*Umbra Vitae*) од Георг Хајм (Georg Heym), *Меланхолија* (*Schwermut*) од Август Штрам (August Stramm), *Изморен сум од животој и од смртта* (*Ich bin*

¹⁹ Benn, Gottfried (Hg.). *Lyrik des expressionistischen Jahrzehnts*. op.cit., стр.113

(Алберт Еренштајн: *Земја*

„ срцето на Господа спие истоштено, / тој не го љуби повеќе светот, / земјата е замрзната. // Кога ќе го сретнам Бога, богатиот просјак, / ќе се вврвнам наместо него. / Да го убиеме, да го убиеме, да го убиеме!“)

des Lebens und des Todes müde) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Војна* (*Der Krieg*) од Георг Хајм (Georg Heym), *Повик за револуција* (*Revolutions-Aufruf*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Боѓоџи на војнаџа* (*Der Kriegsgott*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Серафискиот марш* (*Der seraphische Marsch*) од Рудолф Леонард (Rudolf Leonhard), *Добриот човек* (*Der gute Mensch*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Јаване* (*Der Ritt*), од Франц Верфел (Franz Werfel), *Ние не* (*Wir nicht*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Гласот наг Варвароја* (*Die Stimme über Barbaropa*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Болка* (*Schmerz*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein), *Пропаѓање* (*Verfall*) од Јоханес Р. Бехер (Johannes R. Becher), *Маѓла* (*Nebel*) од Алфред Лихтенштајн (Alfred Lichtenstein), *Војна* (*Der Krieg*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Музиката на ѕвездиите* (*Musik der Sterne*) од Паул Цех (Paul Zech) и *Поетот и војнаџа* (*Der Dichter und der Krieg*) од Алберт Еренштајн (Albert Ehrenstein).

Од аспект на **Братство/еднаквост** ги анализираме песните: *Младиот Хебел* (*Der junge Hebbel*) од Готфрид Бен (Gottfried Benn), *Гетсеманија* (*Gethsemane*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Песни на Боѓа* (*Lieder an Gott*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *Другари!* (*Kameraden!*) од Алфред Волфенштајн (Alfred Wolfenstein), *За Мартинет* (*Für Martinet*) од Карл Отен (Karl Otten), *Воздиѓнување на срцејот на престојол* (*Die Thronerhebung des Herzens*) од Карл Отен (Karl Otten), *Воскресението на Жорес* (*Jaurés Auferstehung*) од Валтер Хазенклевер (Walter Hasenclever), *1917* од Валтер Хазенклевер (Walter Hasenclever), *Човеку сѝани* (*Mensch stehe auf*) од Јоханес Р. Бехер (Johannes R. Becher), *Пролог за секоја револуција иџо гоаѓа* (*Prolog zu jeder kommenden Revolution*) од Рудолф Леонард (Rudolf Leonhard), *Народ* (*Volk*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke), *До читателот* (*An den Leser*) од Франц Верфел (Franz Werfel), *Вовед* (*Einleitung*) од Вилхелм Клем (Wilhelm Klemm), *Панамскиот канал* (*Der Panamakanal*) од Иван Гол (Iwan Goll) и *Пријателсѝво* (*Freundschaft*) од Курт Хајнике (Kurt Heynicke).

Мотивот „водач“ во поврзаност со Ничеовиот натчовек го наоѓаме кај Штрам. Кај него водачот е семоќен и активен, тој триумфира во симнувањето на Бога од престолот. Водачот Ти умее да го убеди Јас да тргне по патот на освојување и заземање на местото на Бога. Кај Р. Бехер, водачот е поетот кој го подготвува народот за создавање на новиот свет. Водачот кај Шикеле ја повикува масата народ на војна и на крвопролевање, односно го повикува народот да стане господар на својата работа и да остане да живее во големиот град каде расте неговата моќ. Кај Отен, водачот бара од работниците да се ослободат од потчинетоста на статистиката и на незадоволството и да станат свесни за обврската дека треба да бидат луѓе. Рубинер зборува за гласот на водачот кој е новиот човек, кој им се обраќа на масата вредни и покорни работници. Водачот ги повикува на штрајк, да излезат од смртта и да почнат да живеат. Кај Рубинер, во

песните *Анџелиџе* и *Мисли*, водачот е пасивен и резигниран, неговата слика не соодветствува на сликата на водач на масата.

Врз основа на *Психологијата на масите* од Густав ле Бон, во овој подаспект констатираме релација: индивидуално-колективно, водач-маса, надреденост-подреденост. Доколку го набљудуваме водачот како субјект, а масата како објект, што водачот ја води и управува, тогаш имаме релација: субјект-објект и затоа не можеме да зборуваме за присуство на интерсубјективни релации. Доколку водачот го набљудуваме како објект, воден од масата, или објект управуван од надреден субјект, кој му ја наметнува идејата на водачот и за кого водачот е марионета, тогаш евидентираме релација: објект-објект. Водачот ја користи масата како инструмент за постигнување на цел, но и обратно, масата го користи водачот за надминување на актуелната несакана состојба. Штом постои инструментализирање на односите, тогаш според Бубер, не постои средба, ниту допир, ниту интерсубјективни односи.

Набљудувајќи го аспектот на бруталноста и војната, при анализата на песните од ван Ходис и Хајм, се забележува отсуство на интерсубјективниот аспект. Јас во нив е под влијание на надворешните случувања, кои влијаат врз него во огромни размери, го деструктурираат и не осатаваат место за релација со Другиот. Атмосферата на војната, смртта, убивањето, создаваат чувство на безгласност, застоеност, на немање комуникација меѓу луѓето и на молк. За немењето Штрам вели дека во услови на војна, човекот станува нечовек и е уморен како од животот така и од смртта. Восхит од војната и радост за неа евидентираме кај Хајм и Еренштајн, како и кај Верфел, за кого битието на добриот човек е војната. И кај Леонард, во песната *Серафискиот марш*, забележуваме желба војната да трае во недоглед. Кај него лирскиот субјект „ние“ се деца-цинови кои имаат желба да ги преобразат останатите луѓе. Затоа во оваа песна забележуваме еднонасочна интерсубјективна релација меѓу „ние“ и другите луѓе. Условите на војна со себе ја носат опасноста од смртта, која е цел на имагинарното јавување на лирското Јас во песната *Јавање* од Верфел, но и во песната *Ние не*, во која тој ја слави смртта. Кај Еренштајн констатираме желба да се продолжи со страдањето и убивањето, но во такви услови, како што се наведува во песната *Музиката на свездиите* од Цех, Јас не се чувствува самото себе.

Мотивот на војната, со обележја на бруталност, насилство и диктатура, е често присутен во германскојазичната експресионистичка лирика. Единствено во делот, во кој евидентираме восхит и радост за војната, можеме да зборуваме за некакви интерсубјективни релации, кои сепак не соодветствуваат на нашето разбирање на концепцијата на интерсубјективноста: субјект-субјект. Во претставувањето на времето на војната во овие песни, зборуваме за парадигмата субјект-објект. Другиот за Јас е објект, противник. Оваа релација меѓу Јас и Ти во позиција на

објективизација не е во рамки на нашето разбирање на поимот интер-субјективност.

Желбата на субјектот да стане Јас, за која зборува Бен во песната *Младиот Хебел*, се реализира во месијанскиот експресионизам. Во периодот на експресионизмот, Јас го гледа патот на самоизнаоѓање на Јас во збратимувањето со другите луѓе. Во братството и еднаквоста со другите луѓе, Јас го гледа излезот и избавувањето, во братството со Другите, животот тогаш добива смисла и Јас станува Јас. И Курт Хајнике во песната *Гейсеманија* наведува дека спасителот се наоѓа во сите луѓе и упатува на еднаквост меѓу луѓето. За Хајнике и Бог е брат, значи е на исто рамниште со Јас. Волфенштајн бара да ја нема веќе осаменоста, туку да се дојде до обединување во новиот свет, во другарството. Во песната *За Маршине* Отен укажува на еднаквоста меѓу луѓето, а во песната *Воздигнување на на срцејто на ѝресџол*, Отен упатува барање до Другиот, до братот, да си го отвори срцето, бидејќи тоа е клучот за новите спознанија. На еднаквоста и братството меѓу луѓето укажуваат и Хазенклевер, Леонард Хајнике и Клем. Јоханес Р. Бехер (Johannes r. Becher) во песната *Човеку сѝани (Mensch stehe auf)*²⁰ му се обраќа на човекот војник, целат и разбојник и го прашува: „Wann endlich wirst du mein Bruder sein ??“²¹ Кај Р. Бехер евидентираме дека Другиот ќе му стане брат на Јас, дури откако ќе се откаже од војната и ќе го уништи оружјето

Во аспектот **Братство/еднаквост** евидентна е концепција која што спасот го гледа токму во излегувањето на Јас од неговата затвореност и самостојност. Кај Јас постои желба за самоизнаоѓање, но тој пат води кон надвор, кон другите, а не кон внатре, кон себе. Спасот и обновата на поединецот можат да се постигнат единствено во градење на интерсубјективни релации меѓу Јас и Другиот/Другите. Јас овде му се обраќа на Другиот со „брате“, значи Другиот е еднаков со Јас. Јас има потреба од Другиот, ја бара и неговата помош, како што наведовме погоре, за да се поднесува животот. Јас е единствено слободно доколку излезе од затвореноста на својата автономност и се отвори за Другиот и за неговото влијание. Тогаш, како што вели Леонард во песната *Пролог за секоја револуција шѝо гоаѓа (Prolog zu jeder kommenden Revolution)*, ќе може да дојде до израз човештвото во човекот и ќе може вистински да почне секоја револуција што доаѓа, со вистинска поставеност на односите меѓу Јас и Ти. Во таквата констелација ќе нема место за убивање и војна, туку ќе има место за: „Menschheit! Liebe! Und das Donnerwort: / Gerechtigkeit!“²²

Егзистенцијата на аспектот **Братство и еднаквост** во германско-јазичната експресионистичка лирика, ни покажува настанување на субјектот Јас во заедништво со субјектот Ти. Настанувањето на оваа идеологија

²⁰ Pinthus, Kurt (Hg.). *Menschheitsdämmerung*, op.cit., стр. 253

²¹ Ibid., стр. 253 (Јоханес Р. Бехер: *Човеку сѝани*, „Кога конечно ќе станеш мој брат ??“)

²² Ibid., стр. 263 (Рудолф Леонард: *Пролог за секоја револуција шѝо гоаѓа*, „Човештво! Љубов! И зборот грмотевица: / праведност!“)

на братството, за време на крвопролевањата на војната, го гледаме како освестување на поединецот за реалноста на војната. Аналогно на „лошото освестување“ за кое зборува Бранислав Саркањац во делото *Идеологијата и субјективниот*²³, кое тој го дефинира како „ситуација на ослободување од илузиите.“²⁴, овде можеме да зборуваме за „добро освестување“²⁵. За Саркањац „лошо освестениот знае што е лошо и дека тоа треба да се промени, а притоа е неспособен, спречен, немоќен нешто да преземе.“²⁶ Во германскојазичната експресионистичка лирика сме сведоци за „доброто освестување“ на поединецот, кој е сведок на лошото и злото и е способен да преземе акција да го промени тоа во добро. Патот кој води кон доброто е во освестувањето на поединецот дека Ти е еднаков со Јас, така што тогаш станува беспредметно водењето на војна и убивањето на Другиот.

Анализата на наведените аспекти покажува дека во германскојазичната експресионистичка лирика, во аспектот на **Осаменоста**, се евидентира отсуство на интересубјективните релации, но евидентираме **копнеж по Другиот**, стремеж кон средба со Ти. Насоченоста на Јас кон Ти го преобразува Јас, од состојба на пасивност преминува во состојба на динамичност, Јас почнува да се движи и е во потрага по Ти. Концептот на интересубјективноста целосно се евидентира во аспектот **Јас-Ти**, односно во подаспектите: **Љубов и Пријателство**. Во аспектот **Јас-Бог** се евидентира зависност на созданието од Создателот, поради тоа инфериорност на Јас спрема Бога. Во **Социјално-политичките аспекти** се евидентираат интересубјективни релации во подаспектот **Братство / Еднаквост**. Констатираме дека во германскојазичната експресионистичка лирика концептот на интересубјективноста постои во одредени аспекти, во кои всушност се евидентира релацијата субјект-субјект.

²³ Саркањац, Бранислав. *Идеологијата и субјективниот*. Метафорум А.Д. Скопје, 1993

²⁴ Ibid., стр. 244

²⁵ Ibid., стр. 246

²⁶ Ibid., стр. 245

Marijana GJORGJEVA

DIE INTERSUBJEKTIVITÄT IN DER DEUTSCHSPRACHIGEN
EXPRESSIONISTISCHEN LYRIK

(Zusammenfassung)

Unter „Intersubjektivität“ wird die wechselseitige Verbindung des Ich und des Anderen, eines Subjekts mit einem anderen Subjekt verstanden. Dieser Begriff ist der Träger des Subjekt-Subjekt Konzepts. Die intersubjektive Beziehung zwischen Ich und Du wird als aktives, produktives, gleichberechtigtes Verhältnis zweier Subjekte betrachtet. Aus dieser Konzeption und aus den untersuchten Aspekten in der deutschsprachigen expressionistischen Lyrik ergibt sich, dass intersubjektive Beziehungen in den folgenden Aspekten nachzuweisen sind: im Aspekt der **Einsamkeit**, wo die **Sehnsucht nach dem Anderen** evident ist; in den Unteraspekten **Liebe** und **Freundschaft** des Aspekts des **Ich und Du**, im Unteraspekt **Brüderlichkeit/Gleichheit** der **sozialpolitischen Aspekte**.

Љиљана УЗУНОВИЌ

КАМПАНА И ПОЕТИТЕ НА ФРАНЦУСКИОТ СИМБОЛИЗАМ

Клучни зборови: утицај, музикалност, декадентне атмосфери, еротизам, ослобаѓање изрази, сензуалност, апстрактна употреба боја.

Намерата на овој магистерски труд е да ги истражи важноста и границите на влијанието на француските поети на симболизмот, Бодлер, Рембо и Верлен на италијанскиот поет Дино Кампана. Досегашните анализи укажуваат дека постои одреден долг на Кампана спрема овие автори, но сепак оставаат многу простор за истражување на оваа тема.

Трудот содржи вовед, четири поглавја, заклучок, библиографија и содржина и има 332 страници.

Во првото поглавје акцентот е ставен врз културниот склоп на Дино Кампана, односно врз неговата наводна начитаност и врз неговото познавање на странските јазици. Тоа се елементи поврзани со природата на неговото творештво, со еклектичноста на неговата поезија и со полемиката што околу ова прашање сè уште опстојува во италијанската критика. Имено, постојат многу критичари што Кампана го нарекуваат „примитивен“, „варварски“ поет, кој пишувал во налети на див занес. Наспроти нив, постојат и оние според кои поезијата на Кампана е плод на длабоката и сосема оригинална преработка на неговите многубројни лектури. Ние, се разбира, ја подржуваме тезата дека Кампана е поет од италијанска провинција со космополитска култура и дека неговите многубројни лектури имале големо влијание во неговото дело. Како се одвивало тоа мешање меѓу почетните точки, како супстратот бил обработуван за да се дојде до сосема лична и оригинална поетска творба кај Кампана, може да се види од анализите на многубројните варијанти на неговите песни. Кампана постојано ги преработувал своите песни, така што е сосема погрешна претпоставката дека тој ги пишувал во занесот на инспирација, во сива состојба, без учество на разумот. Делумно и поради овој свој перфекционизам, Кампана останал автор на само една поетска збирка „Орфички пеена“.

Многубројни се влијанијата врз Кампана, почнувајќи од Кардучи и Д'Анунцио, преку Волт Витман, Едгар Алан По, италијанските футуристи, посебно во сликарството, до Ниче. Нас, се разбира, најмногу не интересираше француското влијание на предвесниците на симболизмот.

Во рамките на ова прашање наведовме некои сведоштва на неговите пријатели и соработници, кои зборуваат за тоа колку тој бил длабоко поврзан со француската култура, колку добро го познавал францускиот јазик, па затоа споменатите француски поети можел да ги чита во оригинал, без потреба од превод како посредник.

Второто поглавје е посветено на односот меѓу Кампана и Бодлер. Присуството на Бодлер во поезијата на Кампана критиката не го оспорува. Очигледно е, делумно и врз основа на многубројните цитати од поезијата на Бодлер кај Кампана, дека тој го читал и го познавал делото на Бодлер, особено збирката „Цвеќињата на злото“. Бодлер за Кампана не е „воопштен модел“ каков што бил за голем дел од европската модерна лирика, неговото присуство кај Кампана е значајно, иако не би се согласиле дека е „опсесивно“ како што тврделе некои критичари. Во трудот е направен обид да се соберат и цитираат сите досега пронајдени примери на цитати, совпаѓања и сличности во италијанската критика на оваа тема, а и да додадеме и наши примери по пат на споредбена интертекстуална анализа на поетските и прозни дела на двајцата автори.

Од нашата анализа се гледа дека Бодлер е најмногу присутен во поемата на Кампана наречена „Ноќ“ којашто е поврзана со декадентни и „проклетни“ теми: ноќ и ноќниот свет, подобро кажано, полусвет, куртизани, слепци, пијаници. Токму „Париските слики“ на Бодлер, коишто се опис на „талогот“ на модерниот град, се идеална подлога за наведената поема на Кампана, која претставува слегување во пеколот на гревот и на блудот. Елементите преземени од Бодлер се најчесто во описите на атмосферата, како и во ликовите како што се матрона, слугинка, кои се појавуваат на повеќе места во поемата. Меѓутоа, додека кај Бодлер проститутките се прикажани како предмет на желбата, но и како кутри суштества кои бргу стареат и пропаѓаат, кај Кампана ликот на матрона е симбол на развратот и не е човечки лик, тој има митски обележја.

Бодлер е важен за Кампана и за описите на жените воопшто. Кај двајцата поети жените често се прикажани додека поминуваат, тие се недофатни, било да станува збор за обични жени што не го забележуваат, било да се проститутки со кои врска по дефиниција е од привремен, значи краткотраен карактер. Тие се симбол на минливоста на убавината, на желбата, на љубовта и на животот воопшто. Тие се инкарнација на сите неостварени желби. Има сличности и во описите на движењето на жените, кое потсетува на лесно нишање на брод, во описите на нивните очи, на косата чијшто мирис има моќ да пренесува во некои други егзотични краишта, па така жената носи заборав и е средство да се избега од стварноста. Со ова е поврзана и темата на еросот и на садомазохистичките мотиви, кај Кампана застапени во неговите бележници, подоцна објавени како „Тетратки“. За него тие состави се само „стилски вежби“ и тој не сакал да ги објавува. Тука може да се воочат мотивите толку драги на Бодлер - на мачењето на саканата жена што се мрази и се сака, на пер-

верзната нежност, којашто ќе има влијание и врз Верлен. Мачењето е најчесто поттикнато од желбата кај жената да се предизвика какво било чувство и таа да се казни поради нејзината суровост и рамнодушност. Од Бодлер потекнуваат елементите во кои садизмот, валканоста и стерилност на ваков вид однос се мешаат со потребата од нежност. Затоа љубовниот чин Кампана го претставува како битка во којашто жената секогаш излегува како победник, додека кај Бодлер битката е проширена на самата врска, таа станува постојана истоштувачка пресметка - каква што во еден период била, впрочем, неговата врска со Жана Дивал. Во овој контекст, двајцата поети обработуваат теми типични за декадентизмот: предиспозираност за несреќа (зла коба), поврзаност меѓу фаталната љубов, еротиката и смртта.

Од бројот на примерите се гледа дека Бодлер е кај Кампана најмногу застапен токму во неговите бележници, значи на ниво на елаборација на песмата, не на ниво на завршена песма. Често се случува елементите преземени од Бодлер во завршената песна да исчезнат, или да се појават во сосема поинаков контекст и со поинакви цели од оние присутни кај моделот. Тоа значи дека Кампана не е пасивен имитатор, туку дека богатството на својата лирика го должи на оригиналната и сосема лична преработка на мотиви, од кои некои се делумно преземени и од француските предвесници на симболизмот.

Од бројот на примерите се гледа колку Бодлер бил важен за Кампана, но од анализата на примерите станува очигледно дека неговото присуство е ограничено на поемата „Нок“ и на „Тетратката“, во кои се наоѓаат повеќе од половината од примерите што ги наведовме во трудот. Со Бодлер, исто така, е веројатно поврзана и темата на пеколот и сатанските аспекти, како и прашањата поврзана со судбинска предодреденост и смрт. Впечатокот е дека наводниот сатанизам на Кампана не е ни толку искрен ни толку длабок како оној на Бодлер. Пеколот кај Кампана исто така носи печат на Бодлер: вистинскиот пекол на земјата Кампана го прикажува во описите на лудницата, употребувајќи лексика типична за Бодлер: бездна, вител, човечки талог, мирис на минатото што води кон смртта и ништа-вилото. Пеколните поворки, старецот со еврејска брада се и вистинските цитати на Кампана преземени од Бодлер.

Се занимававме и со темата на патувањето, кај Бодлер присутна во песната „Патување“, којашто Кампана ја цитира во своето дело. Она што во овој контекст особено ги поврзува е темата на патување како бегство. Кај Бодлер патувањето е секогаш бегство: од смртта, од реалноста, секогаш е поврзано со фантазија за сонцето и природата, во согласност со неговата потреба по екзотика и слобода. За двајцата поети битно е само да се отиде, не е важно каде, во пресрет на судбината. Но, кај Бодлер патувањето е најчесто имагинарно и е метафора на животот, значи претставува патешествие коешто секогаш завршува со смрт, според сценариото што го определува судбината, додека патувањето кај Кампана содржи и

многу автобиографски елементи и претставува и преглед на неговите години на талкање.

Темата на поетот и на неговата улога исто така ги поврзува двајцата поети и ја поделивме на неколку категории: поет и уметник, пијаница, вагабонт, сонувач, комедијант итн. За Бодлер поетот е „миленик на боговите“ и тој е принуден својот товар на различноста да го носи низ животот, осуден на самотија. За Кампана болката е света и единствена вистина во животот. Поетот е сонувач, затворен во затвор (кај Бодлер) или во лудница (кај Кампана) и единствениот излез го наоѓа во пишувањето. Најдовме примери за Бодлеровите „согласувања“ (*„correspondances“*) меѓу боите, мириси и звуци во многу песни на Кампана, сличности во необични споредби и персонификации во описите на природата, морето, залезот. Бодлер е исто така присутен и во специфичното видување на Кампана на модерниот град и во описите на гротескните елементи. Во овој контекст двајцата поети сепак се и разликуваат: Кампана многу често ги опишува италијанските градови, нивните споменици и архитектура, но и модерните елементи: трамваи, жици, чкрипење и слично. Кај Бодлер се овие описи најчесто поврзани со контрадикциите на модерното време и на прогресот, кои доведуваат до тоа човекот да се чувствува сè поосамен и поотуѓен во тие човечки мравјалници. Значи, кај Бодлер крајната цел, исходот е секогаш во човекот, што кај Кампана не е случај.

Во третото поглавје, посветено на врската меѓу Кампана и Рембо, зборувавме за легендата за Кампана и за нејзиното влијание врз рецепцијата на неговото дело, со оглед на тоа дека тој аспект сосема сигурно го поврзува со Рембо, кој исто така бил предмет на легенда. Направивме анализа на составните елементи на легендата за Кампана: особено оние поврзани со неговите талкања, со лудилото и со употребата на дрогите. Во тој контекст ги споменавме и многубројните биографии и митобиографии за Кампана, но и сведоштвата на неговите пријатели, непријатели и соработници, како и првата официјална биографија на Кампана што ја напишал психијатарот Паријани, спомените на Бинаци, Софичи, Папини, Бејор, Равали, кои, секој на свој начин, учествувале во создавањето или во уривањето на легендата за „лудиот гениј“.

Оваа анализа сака да ја провери нашата теза дека многу критичари, токму поради биографските сличности ги поврзувале Рембо и Кампана на површен начин, не обрнувајќи доволно вниманије на елементите поврзани со нивните дела. Наше мислење е дека легендата и биографијата треба да се одвојат од сличностите во нивните дела, за да се види вистинскиот удел на поезијата на Рембо во творештвото на Кампана. Нашата анализа покажува дека биографските сличности во животите на двајцата поети неспорно постојат, но не се никаков доказ за некакво литерарно или пак друго влијание на Рембо врз Кампана, туку се чиста коинциденција. Кампана не бегал од дома и не талкал низ Европа и низ

Латинска Америка за да го имитира Рембо, но сосема сигурно ги читал неговите дела. За тоа постојат голем број примери кај Кампана, особено на ниво на синтагми и слики, кои останале некаде во неговата меморија и потоа, свесно или несвесно, го нашле своето место во неговата поезија. Токму поради желбата по секоја цена од Кампана да се направи „италијански Рембо“ тој бил прогласуван за рушител на општествените норми, за проклет поет, што Кампана не бил, за разлика од Рембо. Кампана, како и Рембо, често зборува негативно за општеството. Но она што кај Рембо е бунт и желба за промена, кај Кампана е само бес поради конкретните услови во кои живее во едно општество коешто тој не сака да го руши, туку да му припаѓа. Биографските елементи што сепак ги поврзуваат остануваат потребата од бегство и идеја за напуштање на западната цивилизација, како и целосна посветеност на поезијата во првиот дел од животот и нејзиното целосно напуштање во вториот. Како што тоа бил случај и со Рембо, така и легендата што се создала околу животот на Кампана се засновала врз претерувањата во описите на неговото непредвидливо однесување и ги содржела овие главни елементи: непочитувањето на општествените и етичките норми, талкањата низ Италија и пошироко, повремениот престој во затвори и лудници и неговото лудило. Сосема неоправдано, лудилото на Кампана станува совршен изговор за неразбирање и за површно толкување на помалку јасните делови од неговата поезија, како што е тоа случај, на пример, со повторувањата, кои се важен елемент на музикалноста на неговите дела и имаат врска со Рембо, а не се производ на халуцинации и на лудило.

Рембо бил револуционерен поет во вистинска смисла на зборот, тој во „растројството на сите сетилиа“ го гледал начинот да се постигне „видовитост“ на поетот како неопходен услов за создавање на поезијата на новиот човек и на новото општество кон кои се стремел. Го поставивме и се обидовме да одговориме на прашањето колку овие програмски начела на Рембо, содржани во неговите два прочуени писма, се присутни кај Кампана, без оглед на тоа дали Кампана некогаш го читал „Писмото на видовитиот“. Идејата на поезијата како „испеана мисла“ кај Рембо и термините како „мелодија“, „хармонија“, „пеење“ кај Кампана укажуваат на длабоката поврзаност на двајцата поети во сфаќањето на поезијата. Рецептот на Рембо за достигнување на видовитоста „низ огромното, долго и смислено растројување на сите сетилиа“ кај Кампана се појавува на ниво на стилот, во повторувањата и во елизии на глаголите, кои создаваат ритмички структури и претставуваат еден од најважните елементи на музикалноста на стилот на Кампана. Некои од примерите на „растројувањето“ можат да бидат и некои песни на Кампана во кои тој ја применува техниката на двојното прикажување на реалноста. Италијанскиот поет во својата поезија сакал да постигне синестезија меѓу сетилата на видот и на слухот. Сакал да исчезне мотивот и да остане чиста слика неоптоварена од содржината, без логични и синтаксички врски што биле

карактеристика на традиционалната поезија. Ова е во целост во согласност со искуствата на најмодерната лирика на почетокот на XX век. Овие синестезии потоа создаваат просторни планови и така се доаѓа до „поетиката на сликата“, едно од најголемите достигнувања на поезијата на Кампана: да се изгради песна без тема во традиционална смисла. Идеална цел на поезијата на Кампана ќе биде во сликарските „конструкции на планови“, слично како во апстрактното сликарство. Кампана сакал во италијанската поезија да го внесе „чувството за бои“, како и да создаде европска поезија на боја и музика. Елементите што Кампана делумно ги презема од Рембо се повторувањата, употреба на рефрен, музичка архитектура на реченицата поврзана само со ритам и чувство, а не со изразување на некоја конкретна мисла.

Во овој контекст се задржавме и на една значајна полемика во италијанската критика за тоа дали Кампана бил дескриптивен поет (*ital. visivo*), значи поврзан со италијанската традиција, особено со Кардучи, како што тврдел Конгини, или пак бил визионерски поет, односно поет-пророк, (или како што би кажал Рембо - „*voyant*“). Во оваа полемика својот придонес го дале најпознатите италијански критичари на тоа време како Џанфранко Контини, Карло Бо, Серџо Солми. На полемиката точка ставил големиот поет и критичар Еуџенио Монтале, кој напишал дека двата поими „визуелен“ и „видовит“ не се толку различни, ниту пак се исклучуваат: Кампана најчесто тргнува од импресионистички поглед, па потоа поминува на измислување на слики што го одразуваат неговиот однос кон светот. Слично на методата на „лирскиот паралелизам“ на Унгарети, Кампана од една страна го следи развивањето на сликата што му ја донесува секавањето, додека од другата фиксира некои поетски моменти, кои постапно се одвојуваат од секавањето и почнуваат да живеат сопствен живот, овој пат како соништа. Во тоа удвојување на свеста се и некои од најблескавите моменти на лириката на Кампана, кои воедно го доближуваат до „Илуминациите“ на Рембо. Но, постои цела нишка во италијанската критика, која примената на „растројството на сите сетилата“ кај Кампана не го доведувала во врска со поетските начела на Рембо, туку едноставно со лудилото на италијанскиот поет. Ние дефинитивно не сметаме дека дијагнозата на Кампана има некаква врска со некои „темни“ и „неразбирливи“ места во неговата поезија. Напротив, веруваме дека тие се плод на свесна и намерна стилска постапка на ослободување на изразот од елементите што го вообличуваат во логична целина. Токму во оваа метода ние го гледаме најголемиот придонес на Рембо во стилскиот пресврт кај Кампана и најголемата сличност меѓу двата поети.

И во случајов пронајдовме нови примери што ги придодадовме на постојниот критички корпус на оваа тема. Ги анализиравме стилските постапки, особено употребата на придавки, особено придавките за бои, на примерот од песната „Самогласки“ на Рембо и дојдовме до заклучокот

дека и кај италијанскиот поет боите имаат длабоко симболични својства, слично на колористичкиот импресионизам на Рембо.

Примитивната невиност на светот, којашто Рембо ја привидува во химните на природата, неговата паганска и пантеистичка инспирација се поврзани со темата за патување како и кај Кампана, во потрага по демонот на новото и по потврда на сопствената слобода. Кај Рембо е често присутен мотивот на бунтот против западната цивилизација и против вредностите на коишто таа почива и на бегството во невиниот рај на паганските народи, кај кои нема војни ниту хипокризија. Оваа тема е присутна и кај Кампана, посебно во бележниците и во „Пампа“. Одеци на магијата на патувањето од „Пијаниот брод“ на Рембо може да се најдат на повеќе места кај Кампана, особено во специфичната употреба на боите.

Наведовме повеќе примери каде што Кампана го цитира Рембо, особено во своите размислувања за носталгијата, каде што семантичкото поле на времето, особено вечер, се користи за да се премине во безвременската димензија на единството на нашето битие со универзумот. Го анализиравме ликот на Офелија, на кој Рембо му ја посветува една од најубавите свои песни, а кој се појавува на повеќе места кај Кампана, најчесто како проститутка и како симбол на „двојната природа“, односно на дволичноста на женското битие.

Рембо, исто така, е присутен, во поголема мера од Бодлер, во прикажувањето на модерниот град на Кампана, најчесто прикажан низ бучава, помешани звуци и брзање, типични за метрополи. Кај Кампана таа бучава е поврзана со неможноста за создавање поезија, која занемела во општата атмосфера на катастрофата. Трагите на Рембо ги наоѓаме и во визиите на убавината: кај Кампана тоа е недостижната Химера, додека кај Рембо во „Битието на убавината“ таа е претставена како ерос и смрт, како оган во постојана опасност да згасне. Рембо е присутен и во „бандитските атмосфери“ на моралната декаденција, во описите на поетот како скитник, проклет поет.

Враќајќи се повторно на тезата за Рембо како основа за пресвртот во стилот на Кампана, се потпревме врз една интересна анализа на варијантите на песната „Арабеска-Олимпија“ на Кампана од критичарот Бонифаци, кој Кампана во случајов воопшто не го поврзува со Рембо. Тој само врз основа на варијантите го илустрира процесот на пречистување на стилот на Кампана во потрага по нов, похрабар и побрз израз. Претпоследната фаза од тој процес, кога се врши проширување на аналогијата и се создава израз неоптоварен од логиката на дискурсот, со помош на според наше мислење, илуминации е целосно во знакот на Рембо.

Оваа фаза е најмногу присутна во „Орфичките пеења“, за Кампана оттаму да тргне уште подалеку во редукцијата на логичните форми и во проширувањето на степенот на аналогија и апстракција, доаѓајќи на крајот до скаменети слики со апстрактни форми и бои. Со оваа постапка е поврзана и анализата на поемата на Кампана насловена „Ценова“ и

нејзината херметичност, која се должи токму на редукијата на изразот. Како што веќе се обидовме да покажеме, оваа постапка кај Кампана е сосема свесна и намерна и во него определена улога играле и повторувањата на Рембо и неговата „револуција“ во стилските изразни форми, а не лудилото, како што тврдат некои италијански критичари. „Ценова“ е поема создадена од ритам, од музика на стиховите, таа „ја пее песната“ на морето и на сонцето и збиеноста на изразот со која Кампана се обидува да ја долови таа музика и апстракција не е „нелогичност“, „пелтечење“ и „пораз“, туку е пронаоѓање на нов, поинаков израз. Токму во ова ние го гледаме најголемиот придонес на Рембо во творештвото на Кампана. За разлика од случајот со Бодлер, чиешто влијание врз Кампана никој не го оспорува, случајот со Рембо е многу позамрсен и позамаглен од многубројните митови, така што обидот да се симне делот од таа вештачки создадена мистерија и неразбирање претставуваше вистински предизвик за нашето истражување.

Четвртото поглавје е посветено на односот меѓу Кампана и Верлен, кој е најмалку анализиран од трите француски модели на Кампана. Неговото присуство во поезијата на италијанскиот поет е доста потценето и во крајна линија недоволно испитано. Пред анализата на конкретните примери на сличности, зборувавме за темата којашто сосема сигурно ги поврзува Верлен и Кампана, а тоа е прашањето за „проклетството“. Имено, познато е дека Верлен прв ја употребил синтагмата „проклетети поети“, категорија на која и сам ѝ припаѓал, по сопственото уверување и дека прв приредил збирка на така дефинираните поети, меѓу кои бил и Рембо. Тој, исто така, дал и прва дефиниција на терминот „проклет поет“. Од нашата анализа се гледа дека постои голема поврзаност меѓу Кампана и проклетите поети во многу елементи. На пример, во визите на градовите и во обработката на темите поврзани со маргинализираните општествени слоеви: проститутките, скитниците, питачите, итн. Но, италијанскиот поет не бил ни толку непознат, ниту пак несфатен и веднаш заборавен како што сакале да прикажат некои од заговорниците на идејата за Кампана како „проклет поет“. Песните на Кампана биле објавувани во престижните списанија, многу брзо влегле во антологиите, за нив пишувале најпознатите критичари. Тој не завршил во лудница затоа што бил отфрлен од општеството, не бил субверзивен во однос кон општествените норми и институции, значи, не можел да претставува проклет поет, фигура којашто сепак е од XIX век, настаната како пандан на фигурата на поет-пророк. Поради ова зборувавме за новата полемика меѓу биографите на Кампана за некои нерасветлени прашања од неговиот живот, кои би можеле да го поврзат со митот за проклететиот поет, кој сè уште го брани Себастијано Васали. Нас повеќе не интересираа „проклетите“ теми и атмосфери, но со оглед на тоа дека и во овој случај се мешаше биографијата, подобро кажано, митобиографијата со делото, сметавме дека треба да ја споменеме, во прилог на тезата дека легендата за Кампана, чијшто

составен елемент е и неговото наводно проклетство, сè уште не е завршена.

На почетокот од анализата ги наведовме сведоштвата на пријателите на Кампана, дека Верлен бил омилениот поет и учител на Кампана. Овој податок, како и една строфа на песната на Верлен „Бакнеж“, којашто Кампана ја превел на италијански ги сметаме за важни, не затоа што тоа автоматски подразбира некакво влијание, туку за да покажеме дека сличноста на атмосферата во многу песни говори за блискоста што Кампана ја имал со делото на Верлен. За тоа сведочат и цитатите на Верлен во писмата на италијанскиот поет.

Што се однесува до темите и до атмосферите, превладуваат вечерните атмосфери, типични за Верлен и присутни во многу песни на Кампана. Со Верлен се поврзани и обидите на постигнувањето на ефектот на гротескното кај Кампана, како и определен вид на сензуалност, во кој невиноста се меша со матните, немирни пулсации. Во таа смисла, набројавме примери во кои кај Кампана се мешаат нежноста и болката, што зборува во прилог на присуството на францускиот поет во обработката на садистичките и мазохистички теми на љубов-омраза кон жената. Ова влијание на Верлен, сепак, е помалку значајно од присуството на Бодлер во обработката на овие теми. Згора на тоа, во нив Верлен никогаш не ја достигнува длабочината на бездната ниту степенот на грозата што ја карактеризираат поезијата на Бодлер. Верлен е присутен во создавањето на „декадентни“ атмосфери во делата на Кампана, во некои елементи на неговиот орфизам и во идејата на „зла коба“, на судбинска предопределеност за болка во некои белешки на Кампана.

Забележавме мешање на две песни на Верлен во една на Кампана, како и дека некои песни на Верлен што ги анализиравме биле под влијание на Бодлер, така што тој во случајот претставува заедничко наследство за двата поети.

Што се однесува до поконкретни примери за сличности, набројавме ситуации на многу слични споредби, на пример меѓу поворката, реката и змијата, како и блискоста во видувањето на градот со очите на скитникот, низ какофонија на звуците. Верлен, заедно со другите двајца француски поети, е поврзан со апстрактната употреба на боите кај Кампана. Наведовме и примери за слични импресии од возот во движење, кои кај Кампана се поврзани со брзината (благодарение на футуристите), додека кај постариот Верлен тие слики се статични. Химера како персонификација на љубовта, на смртта и на копнежот по убавина е присутна и кај Верлен.

Извршивме анализа и на употребата на некои придавки и именки типични за Верлен кај Кампана, како „*languido*“, „*dolce*“, „*tenerezza*“, во врска со програмските начела на францускиот поет од неговата песна „Песничката уметност“. Овие зборови кај Кампана имаат проширено значење и се употребуваат најчесто за да се создаде атмосфера на осаме-

ност, копнеж и сплин. Верлен е многу важен за нијансирање на боите, на атмосферите и на чувствата кај Кампана, како на пример за „слатката носталгија“, која е карактеристична и за некои состави на Кампана. Кај двајцата поети секавањето е нежно, па се претвора во мелодија на чиишто тонови не се секаваме, како што е слична и сентименталната атмосфера на чекорење во двојка со жена. Сето ова придонесува за специфичната атмосфера на сензуалноста, присутна кај двата поети. Со тоа во врска е и слика на куртизаните во одредени пози од „стилските вежби“ на Кампана, кои не влегле во „Орфичките пеенења“. Сепак, мислиме дека за описите на таквите атмосфери кај Кампана приматот го има Бодлер.

Посебна и важна тема што ги поврзува двајцата поети е музикалноста на стихот и отфрлањето на идеалот на јасноста во поезијата, со цел остварување на идеалот на Кампана за создавањето на музикалната европска поезија полна со бои. На „литературата“ и на романтичарската елоквенција им се спротивставуваат музиката и нијансата кај Верлен, лекција што Кампана многу добро ја научил и ја усвоил. Меѓутоа, кога станува збор за напуштањето на значењската потка во стиховите, сепак мислиме дека за Кампана од поголема важност бил Рембо. Од Верлен Кампана ги презема првенствено формата, техниката, музиката и ритмот на стиховите, употребата на ритмичките повторувања со цел да се создаде специфичен ритам на стиховите. Токму поради овие причини некои нивни песни имаат сличности што не можеме да ги поврземе со некое конкретно место или стих. Верлен често му помага на Кампана да ја оствари леснотијата на визијата, како во „Ценова“ или особена симболика на атмосферата во некои песни на Кампана што ги нарекуваме „верленовски“.

Според бројот на примерите, очигледно е дека резултатите на нашата анализа се согласуваат со мислењето што превладува во критиката, за приматот на присуството на Бодлер во поезијата на Кампана. Ние, сепак, мислиме дека е потребна поголема претпазливост во ваквите тврдења, бидејќи нашата анализа покажува дека најголемиот број на примери на поврзаноста со Бодлер е врзан за декадентистичката иконографија на прикажувањето на борделите и на жените воопшто. Поради ова, сметаме дека Бодлер е присутен, концентрирано, во еротизмот на Кампана и во неговото прикажување на пеколните и сатанските аспекти, коишто се само еден мал дел од неговото творештво, додека во останатите домени нема суштинско значење. Рембо е на второто место според бројот на примерите. Можеме да кажеме дека примери не се малку, со оглед на тоа дека присуството на Рембо кај Кампана често било потценувано и мешано со биографски митови. Ако зборуваме за неговата важност за Кампана, таа веројатно го надминува бројот на примерите што ги наведовме. Таа првенствено се состои во ослободувањето на изразот, во што го гледаме најголемиот придонес на Рембо не само на поезијата на Кампана, туку и на поезијата воопшто. Присуството на Верлен е на трето

место, со забелешка дека и во овој случај има многу примери на таканаречените „верленовски“ песни кај Кампана, кои, сепак, не успеваме да ги поврземе со некој конкретен пример кај Верлен. Затоа мислиме дека и неговата важност за Кампана ги надминува конкретните примери на блискоста и го покажува своето присуство во лексиката, во синтагмите, во музикалноста на стиховите и во создавање на специфичната меланхолична и сензуална атмосфера.

Сметаме дека поезијата на овие француски поети во голема мера ги има збогатено погледите на Кампана на поетското творештво, нудејќи му многубројни поттици на ниво на темите и на нивната обработка, на стилот, на музикалноста и експресивност на стихот. Тоа, сепак, не значи дека долгот на Кампана е премногу голем и дека ја доведува во прашање неговата оригиналност. Тие само му помогнале посигурно да тргне во освојување на новите изразни средства и да ја создаде својата необична, храбра и оригинална поезија.

Ljiljana UZUNOVIĆ

CAMPANA AND THE FRENCH SYMBOLIST POETS

(Summary)

The subject of this paper is determining of the limits and the importance of influence of the French predecessors of symbolism Baudelaire, Rimbaud and Verlaine on the Italian poet Dino Campana, through comparative reading and analysis of all their works.

Baudelaire's presence is above all connected to the treating of cursed and decadent themes in the description of women, especially courtesans, such as in Campana's poem *Night*, and to eroticism in general, with mixtures of sadomasochistic elements in *The Notebook*. On a thematic level both poets are connected by themes of traveling, the poet and his role, the need for creating new poetry, the specific vision for the modern city, the hellish and satanic aspects.

Rimbaud is mostly connected to Campana's striving to liberate the expression, to surpass the borders of mental and sensual normality and to reduce the logical connections, in order to come to fixed images of abstract forms. Thematically he is present in the themes of rebellion against western civilization and the magic of traveling. His role in Campana's musicality by way of use of refrains, repetition, elision of the verb, rhythmic structure of the verses, in the use of fast and confusing analogies, in the colorful impressionism is stylistically noticeable.

Verlaine is Campana's link to the cursed writers. He's present in the nocturnal and melancholic atmospheres, in the creation of a certain type of sensuality, in the treating of love-hate motifs towards women and in the nuancing of emotions. Verlaine's marks are visible in the style, the vocabulary, the abstract use of colors, the technique of rhythmic repetition which creates a specific rhythm and contributes to the musicality of the verse.

Ирина ТАЛЕВСКА

**РОДОТ И ПОЛИТИКАТА НА ПИСМОТО:
ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ, ТИЦИЈАНО СКАРПА,
ГОЛИЈАРДА САПИЕНЦА И АНА МАРИА ОРТЕЗЕ**

Основната цел на овој магистерски труд е преку компаратистичка анализа на корпус дела од четири автори, да се понуди повеќеаголна херменевтика на книжевниот текст, која нужно го отвора кон интердисциплинарноста, при што ги разгледаваме односите меѓу субјектот, текстот, општеството и културата.

Предмет на анализа во овој труд се следниве дела: *Морејџо не ѓо зайлиснува Неајол* (1953) на авторката Ана Марија Ортезе (1914- 1998); *Умејноста на задоволствојџо* (1978 год., за првпат објавена постхумно во 1998 год.) на Голијарда Сапиенца (1924- 1996); *Небеска Тимјановна* (1989) на Петре М. Андреевски (1936-2006) и *Stabat Mater* (2008) на Тицијано Скарпа (1963). Селекцијата на корпусот на автори е направена според формално - тематски критериуми: делата се од доменот на прозата, претежно припаѓаат на жанрот роман, со исклучок на Ана Марија Ортезе, чиешто дело има проблематична жанровска поставеност: на него може да се гледа претежно како на збирка раскази, меѓу кои има и такви кои би можеле жанровски да се окарактеризираат како кус роман. Сепак, сметаме дека оваа проблематика нужно не е поврзана и не влијаеше на целите и задачата на оваа теза. Од тематски аспект, пак, корпусот дела на споменатите автори се податливи за пошироко книжевно и културолошко истражување кое опфаќа повеќе области меѓу кои феминистичката книжевна критика, психоанализата, антропологијата итн.

Главната теза во овој труд ја има за основа културолошката полифонија на прозните книжевни дела од наведениот корпус. Доколку тргнеме од поставката дека книжевното дело е феномен на културата, тогаш се отвора прашањето за неговата прегнантност и повеќеслојност, кои нудат негово читање низ разни перспективи, при што се обидовме да го погледнеме писмото од повеќе ракурси поврзани со субјектот и родовиот идентитет. Притоа, ги разгледаваме концептите за мајкофобијата, мајкоубиството, абјектноста; проблематиката на егзилот, невдоменоста и општествено-политичката маргинализираност, се осврнавме на креативната психодинамика и специфичната позиционираност на жената во рамките на општеството и културата, која пак повлекува поопширни прашања и проблематики доведени во тесна врска со политичко- општествената струк-

тура и состојба, имплицитно или експлицитно посочена во наведениот корпус дела.

Воедно, обрнавме внимание и на наративните стратегии со кои се служат автор(к)ите, преку кои успеваат да понудат четиво кое се лизга на повеќе рамништа, поаѓа од интимната состојба на хероините во романот и длабоко завлекува и се артикулира во општествените пори.

НЕБЕСКА ТИМЈАНОВНА

Романот *Небеска Тимјановна* на македонскиот автор Петре М. Андреевски го разгледавме низ три аспекти: од аспект на концептот за нација, кој го поставивме во релација со идеологијата манифестирана низ националистичките дискурси преку кои моќта ја легитимира својата доминација; од родов аспект, разгледувајќи ја пред сè војната низ призмата на родот и родовите улоги, а додека пак, низ категоријата глас ги разгледавме и родовите стереотипи кои се среќаваат во романот.

1. Концептот за нацијата и за национализмот во оваа анализа, пред сè, е поврзан со тезата за Егејците како „политички абјект“ во рамките на политичко-општествените збиднувања во времето на романот, кое всушност го опфаќа периодот на Втората светска војна. Овој концепт го дефиниравме преку тврдењето на Бенедикт Андерсон, кој нацијата ја дефинира како инхерентно лимитирана и суверена, *замислена* политичка заедница, во која луѓето, поттикнати од заеднички интереси, *хоризонтално* се поврзуваат, па оттаму нациите - држави, народниот суверенитет, националните знамиња и химни, се само замислени реалности, кои од една страна придонесуваат за чувството на стабилност на секој поединец, но од друга страна тие се концепти кои лесно може да станат манипулативни елементи на дискусите на моќта. Доколку нацијата како духовен концепт политички се контаминира, настанува суштинска девијација во неговото поимање, односно тој се дехуманизира, при што категориите на јазик, територија, етничка припадност, раса, класа итн стануваат идеологеми, низ кои делува национализмот. Како арбитрарни, историски измислици (Гелнер) национализмите се користат заедно со педагогии кои, како што е посочено во романот на Андреевски, делуваат пред сè низ јазикот.

Идеолошката злоупотреба на јазикот дозволува Егејците во овој случај да се разгледуваат како „политички абјект“, односно тие во менталниот апарат на националистичките дискурси на моќ се нечистотија која претставува закана за чистотијата на нацијата, која според националистичките идеологии, е нужна за да се одржи нејзината стабилност од геополитички и од идентитетен аспект, па оттаму, тој абјект мора да се исфрли.

Наспроти макродискурсот на моќта го поставивме микродискурсот на субјектот, кој фрлен среде вртлогот на националистичката пропаганда, која посегнува по неговиот дом и идентитет се наоѓа во

состојба на дезориентираност. Духовните категории јазик и дом, се злоупотребуваат од страна на мрежата односи на моќ, која спроведува идеологија, погубна, во овој случај, за Егејците пред сè како индивидуални субјекти, но и како заедница на луѓе. Личното и идентитетно ништавило Тимјановна го доживува како жртва на националистичките дискурзивни практики и на практиките на моќ манифестирани преку војната. По завршувањето на војната, како бездомник Небеска ја интернираат во Алма Ата од каде што успева да се врати во Скопје.

2. Вториот аспект од кој го разгледаваме романот се однесува на родовата димензија, односно на меѓуродовите односи и на одговорностите што секој пол/род ги сноси во рамките на општеството. Во рамките на времето на романот постои стереотипната поделба на мажот кој е поврзан со јавната сфера, и жената, која, е поврзана пред сè со приватната сфера. Хероината Тимјановна е онаа што ги подрива ваквите традиционални стереотипи, пред сè со активното учество во народноослободителната војна, но и како работник во Црвениот крст кој помага при реобединувањето на егејските семејства по војната. На тој начин таа го разбива традиционалниот молк на жената и нејзиното присуство исклучиво во приватната сфера.

Моќта како концептуален и непознаен феномен е не-родова. Но сепак, војната како една од незјините манифестации, е секогаш веќе вкоренета во матрицата на односи на (физичка) надмоќ и превласт, која е карактеристична за фалоцентричниот дискурс. Во романот на Андреевски, Тимјановна се конституира како „феминистички позициониран“ субјект. При тоа, оваа синтагма би требало да се сфати во поширока смисла, како општествено ангажиран субјект, кој критички гледа на традиционалната улога што жената ја има во општеството при што, кај неа се изградува еманципаторската свест, која се изразува во постојаниот личен бунт против практиките под патријархален признак. Кај Андреевски, феминистичката позиционираност на Тимјановна предизвикува страв и недоверба кај мажите.

Во романот може да се забележи и цела низа на родови стереотипи, кои претежно се пренесуваат преку нараторката, во чиј глас се вкрстува напластената традиција, со духот на времето во кој таа живее. Но, особено е интересно да се забележат стереотипите во секојдневието што таа го има посведочено. Така, кога конечно се остварува средбата со нејзиното синче, кое таа успева да го пронајде, се забележува колку е сериозно навлезен стереотипниот изглед на жената конструиран во патријархалното општество, низ исказот на синчето, чиј ум директно ја рефлектира осакатената слика за жената присутна во македонското повоено општество.

3. Романот на Андреевски, кој се темели на историска матрица, структурно е поделен во две целини. Првата целина, во која се навлегува во меморијата на Тимјановна, од наратолошки аспект може да се

разгледува како навлегување во диететскиот универзум, каде што таа фигурира и како хероина и како наратор. Токму преку навлегувањето во спомените на Тимјановна се отвора простор за претопување на двете рамништа, односно рамништето на фикцијата и на историскиот дискурс. Вториот дел од романт е сосем кус: во него нараторката го навестува отсуството на објективност со што се начнува проблемот на перцепцијата и на меморијата, која никогаш не е сосем доверлива, но сепак е многу жива и го зацврстува односот, кој во текот на романот се создава меѓу читателот и раскажувачот.

Слободата на фикциското наспроти историографското рамниште овозможува создавање на простор во кој се внидрува полиедричниот дискурс низ кој книжвниот текст зазема критичка дистанца во однос на политичко-општествениот контекст со кој е поврзан. Подвојувањето на двете рамништа ги поврзавме со концептот на Амин Малуф за Историјата, сфатена како заеднички именител на народот, и која речиси секогаш е напишана од доминантните дискурси на моќ и историјата, сфатена како лична, интимна димензија, која му се доближува на читателот низ личната визура на Тимјановна/Јурукова. Низ романот авторот допушта да доминира гласот на Тимјановна, кој може да го карактеризираме како „личен глас“ според одредницата предложена од Ленсер, која прави симбиоза меѓу гласот како наративна категорија и гласот сфатен како политички термин. Личниот глас на хероината го добива својството на опозитен глас, кој се бунтува против доминантните односи во воениот, патријархален општествен контекст. Гледајќи го текстот од аспект на повеќеслојноста на гласот на Тимјановна, може да кажеме дека во него конфликуваат двата принципа, машкиот и женскиот, при што не може да се каже дека се работи за проблематичната одредница „женско писмо“. Истото би можело да се забележи, доколку текстот се разгледа однадвор, од аспект на релацијата автор-текст, бидејќи токму преку вкрстувањето на историографското и фикциското рамниште, авторот реализира фузија помеѓу она што, условно би можело да се нарече машки и женски принцип во наративната практика.

STABAT MATER

Фабулата на својот роман современиот италијански автор Тицијано Скарпа ја поместува на преминот меѓу 17. и 18. век. Романот е структуриран како писма што шеснаесетгодишната Чечилија, штитеничка во сиропиталиштето Оспитале дела Пиета, ѝ ги испраќа на својата никогаш непознаена, па отгаму и имагинарна мајка. Историската матрица на која се темели и овој роман, се однесува на периодот кога во тоа сиропиталиште извесно време бил на служба италијанскиот композитор Вивалди. Имено, Оспитале дела Пиета била институција во рамките на црквата, која уште од шеснаесетиот век ја имала функцијата на дом за напуштени

девојчиња. Биле оспособувани за понатамошна социјализација, а оние кои беле талентирани за музика се здобивале со солидно музичко образование, биле познати по изведбата на извонредни музички композиции, но сето тоа било уредено со пропис кој го забранувал практикувањето на музичките вештини доколку ја напуштат институцијата. Токму од таквата институција Чечилија ги пишува своите писма. Таа е фикциски лик, кој е потенцијално инспириран од Ана Марија дал Виолин, талентирана музичарка и композиторка за која постојат многу малку документирани податоци.

Романот на Скарпа го разгледаваме од неколку перспективи:

- од внатрешна перспектива - низ психоаналитичко промислување на душевното устројство на хероината во романот, коешто претежно го разгледаваме низ категоријата абјект,
- од надворешна перспектива при што ги разгледаваме дискурсите на моќта кои се откриваат низ самата нарација и кои се во директен однос со агонската состојба на хероината.
- Третата перспектива се однесува на релацијата автор-текст, при што беше разгледан и проблемот на креативниот чин, како категорија која не може да се разгледува од бинарен полово-родов аспект.

1. Хероината во романот на Скарпа е двојно маринализирана: од една страна, како сирак, таа суштествува на работ од општеството, обгрната од студенилото на црквата, која ѝ служи како скровиште, но која едновременно ја прави и безгласна, а од друга страна како девојка во иницијациона фаза во отсуство на мајката, таа се наоѓа себеси на беспак: одбива да се впише во системот на Симболното, чија конкретна парадигма е Сиропиталиштето, но исто така не можејќи да оствари однос и да се извие низ нејзината мајка, таа останува да биде „ниту субјект ниту објект“, односно останува вклетена во меѓупросторот на **абјектот**. Токму внатрешниот зазор од суштествувањето во Сиропиталиштето, но и зазорот што се ствара со проблематичниот (отсутен) однос со мајката ја воведува хероината во состојбата на абјектност. Жената, која го носи на свет новороденчето всушност не создава живот, туку го отфрла непотребното, чинот на раѓање е еквивалент на она што се отфрла од телото на мајката како измет, кој е една од елементарните форми на абјектот. Оттаму и тргнува автоперцепцијата на хероината: низ фокусот на петгодишно девојче, новороденчето се перцепира како телесен отпадок. Сознанието за постоење на чинот на раѓање и оттаму на концептот за мајка, е всушност тоа што ја инјектира агонијата и зазорноста во душата на хероината, која се расцепува меѓу гневот заради напуштањето и чувството на сопствената ништожност, а од друга страна го буди копнежот по фигурата на мајката и по исконското *jouissance*. Ваквиот субјект, во оквирот на религиозната институција страда од отсуство на *јас*. Не успевајќи да се идентификува со Другиот и копнеејќи по имагинарниот друг, субјектот тоне во вортексот на ништожноста.

Во просторот на сиропиталиштето, каде што се оградени општествените абјекти и се понижани со дискурсот на контролата во чија основа се содржи идејата за божјото совршенство и среќа во отадесветот, постои релативно абнормално спознавање на сексуалноста: претставата за морfolошкото различје по основа на половоста Чечилија ја стекнува преку телото на ангелчињата, кои го опкружуваат олтарот, а претставата за мајчинската фигура, низ иконографијата на Богородица, која во својата преградка го држи Исус. Така, наместо нејзиниот субјект да го изгради своето его и сексуално да осозрее низ, условно кажано, реалното опкружување, тој се гради низ религиозниот симулакрум. Него хероината го разобличува, низ дијалогизирањето со отецот Антонио Вивалди. Интересна, во таа смисла е одломката кога отецот стапува на должност и ја изведува светата Евхаристија - како симбол на Бог (Логосот) отелотворен во Христос. Хероината го разобличува овој дискурс деконструирајќи ја светоста на лебот и виното како метафора за телото и крвта на Христос. Симулациската метафизичка слика за инкарнацијата се сведува на фактичкиот биолошки процес во човековото тело при дигестијата. Односно, храната се преработува и се абјектира од нашиот организам. Доколку се деконструира метафората, и се реконструира во нејзиното фактичко значење, всушност се добива сликата за Христос како човек кој претрпел човечко страдање, кој е како пригодна жртва абјектиран од општествените дискурси на моќ, кои низ него го истураат насилството. Фигурата на Христовата жртва е таа врз која која се одлева самото насилство кое избилува во заедницата, во која доаѓа до израз *конституционална склоност за агресија* (Фројд). Страдањето при таквото жртвување претставува пример за толпата, која на тој начин се принудува на послушност. Така, христијанскиот повик за понизност и љубов кон ближниот свој и кон непријателот, е всушност тенденција за доминација, која функционира двострано на истото рамниште: наметнувајќи му на човекот послушност која како цел го има избавување од страдањето, христијанството, всушност, го угнетува. Оттаму е и внатрешниот бунт и промислување на хероината, но и на отецот, чија креативна потрага по слобода на сопствениот субјект не им дозволува да се потчинат на илјадалетните практики на угнетување.

2. Доколку се излезе надвор од психичкиот апарат на хероината, и се погледне просторот кој таа го предочува, се забележува простор во кој постојано се провлекуваат телесното и душевно страдање, како и смртта. Во нарацијата на хероината, Скарпа создава текстовни дипли во кои, низ нејзините размислувања и согледби, ги предочува механизмите со кои се спроведува скриеното насилство врз штитеничките на сиропиталиштето. Пред сè, хероината ја перципира самата институција како простор на смртта, во кој се фрлаат непосакуваните, социјално абјектирани тела, на кои црковната контрола им го мори идентитетот и чувството за себност. Физичката унифицираност на која се принудени девојките, во името на

еднаквоста пред Бога пропишана од религијата, е начин да се потчинат, како што вели Фуко, за да се конструираат субјекти. Значи, се работи за објективизирани субјекти врз кои се инскрибираат односите на моќ меѓу црквата и патријархатот. Но, телата се необични објекти бидејќи се центри на промислување и проникливост, на рефлексивност, желби и посредувања. Телото на хероината е токму такво упориште на проникливоста. Ја соголува лажно створената унифицираност која има за цел објективизација на субјективност.

Според Фројд религиите на човештвото би можеле да се сметаат за масовно безумие, бидејќи претставуваат искривување на стварноста, кое има за цел заштита од страдањата. Во таа насока, религијата која е наметната во сиропиталиштето е само привидна форма на спасение за социјално абјектираните субјекти. Затоа, писмата на Чечилија до имагинарната мајка имаат и субверзивна моќ, односно низ нив се прикажува сиропиталиштето како институција која стои помеѓу духовната и световната власт, чии моќи во текот на историјата никогаш не делувале независно и кои заедно го плетат суровото милје на патријархалното уредување во Венеција од седумнаесеттиот век.

3. Проблематиката на женското/машкото творештво ја разгледаваме од два аспекта: од аспект на тоа како авторот, внатре во самиот роман, го третира прашањето за авторството во поширока смисла, и од метатекстовен аспект, разгледувајќи го односот автор - текст.

Хероината се изразува низ две текстовни варијанти, писмото и компонирањето музика, како инхерентен порив на нејзината духовна експресија. Моќта на нејзината креативност, се чини дека излегува низ микропорите на строгата забарикадираност на телото наметната од црковните норми, и од темнината во којашто навечер се крие за да ги пишува писмата на мајка си излегува сета нејзина умствена и творечка моќ. Ја разгледаваме, пред сè проблематиката на креативниот чин како израз на внатрешната, комплексна сплотеност на двата спротиставени принципа. Романот напишан од Скарпа е во целост изведен од женскиот глас на хероината, и токму оттука произлегува и сугестивноста на романот. Скарпа, при творечкиот чин поаѓа од состојбата на *in-between* субјективност, во која се одвива интеракција помеѓу двата принципа односно пристапува од аспект на творечката полнотија. Во фундаменталниот есеј *Сойсџивена соба* Вирџинија Вулф, теоретизирајќи го творечкиот чин исклучиво како израз на андрогиниот ум на творецот вели дека пред чинот на создавањето во умот мора да дојде до соработка на мажот и жената, бидејќи е погубно е, како што вели таа, да се биде чист и едноставен маж или жена. Така, Скарпа, поаѓајќи од тој амбивалентен творечки чин личната фикциска приказна на Чечилија (*her story*) успева длабински да ја разработи и да ја вplotи во историскиот дискурс (*his story*), кој речиси секогаш е под машки признак.

Оттаму и чинот на пишувањето не смее да се сфати во ниту еден случај како израз на вродениот биолошки пол, ниту пак како израз на конструираниот општествен род. Оттаму и постоењето на синтагмата *écriture féminine* би требало да се сфати како означителска практика на една борба за умствено и телесно ослободување, пишување низ со векови потиснуваното тело; би требало да се сфати повеќе како општествено - политичка борба, а не како рестриктивен означител во самото творештво.

L'ARTE DELLA GIOIA

Умешноста на ракувањето во голема мера се доближува до т.н. *Bildungsroman* во кој, низ раскажувањето на себеси, хероината Модеста опфаќа доста опсежен историски период од половина век, односно од 1900, кога започнуваат и првите записи во меморијата на хероината, па сè до средината на педесеттите години од минатиот век, кога таа започнува да го раскажува своето проживеано време. Фикциските ликови во романот се внедрени во реалните, историски настани, при што Сапиенца успева да ги испреплетува историските личности со ликовите кои се производ на фикцискиот универзум.

Во оваа анализа романот го разгледаме низ категоријата 'глас', која се операционализира како наративна стратегија за да се прикаже политичката позиционираниост на хероината во однос на традицијата и актуелните политички текови.

Покрај оваа категорија ја разгледаме релацијата тело – субјект-простор. Како почетна точка ја земаме идејата на Ниче за телото како борба на сили и кое како посредник и активна причина за знаењето пружа отпор токму заради активните сили што делуваат во него. Ваквата теза ја разгледаме заедно со онаа на Фуко, кој аргументира дека телото е поле на кое се одигруваат моќта, знаењето и отпорот, со што субјектот се внесува во дискурзивните стратегии на нормативноста.

Модеста е феминистички субјект – во - процес, комплекс на повеќекратен идентитет, кој е во постојано настанување, во постојана симболична преобразба, соединувајќи ги двата поларизирани принципа. Субјектот на хероината го разгледаме како ентитет сочинет од тело, кое не е пасивна структура во која живее душата, туку е комплексен ентитет, поле на афективни сили, способно за активно промислување во изградбата на идентитет како одредница која е пресек на мноштво културно-општествени инскрипции.

Телото го разгледаме како спознаен инструмент, кој се опира на општественото и родово конструирање, и во кое се создава внатрешната кохеренција и идентитет на субјектот. **Просторот** кој го обгрнува субјектот го разгледаме во Фукоовска смисла, како хетеротопија како место кое претставува реализирана утопија, но место кое е оспорено и испревртено, место надвор од сите места кое, сепак, фактички може да се лоцира.

Хетеротопијата овозможува развој на хероината, чиј анормативен идентитет се развива на маргините на општеството и чија субјективизација е, пред сè, емпириски стекната карактеристика. Оттаму, нејзиниот родово амбивалентен субјект-во-процес го разгледаваме низ хетеротопиите кои едновременно би можеле да се сфатат како полиња во кои делуваат дискурсите на моќта, кои сепак се анулираат пред субверзивноста на нејзиниот феминистички субјект, но и како полиња кои функционираат како „потпростори“ во кои субјективитетот - телесноста - идентитетот целосно се ослободуваат. Хетеротопиите ги сметавме за изделени локации во кои се покажува отпор, но и како локации во кои се вкрстуваат мноштво гласови со психолошка и идеолошка спротиставеност, со што се создава полифоничен агломерат низ кој се прикажува духот на времето во кој живее хероината и нејзината развојна субверзивност во однос на доминантните текови. Во овој контекст, изделивме две пространства: „макро (хетеротопичен)“ простор, во кој се впишуваат интерсубјективните релации меѓу јунаците, простор во кој доминира дискурсот на традицијата и каде што се рефлектираат политичко-општествените збиднувања карактеристични за времето на романот; и алтернативниот, микрохетеротопичен простор, кој го креира самата нараторка во процесот на автономна субјективизација и од кој, впрочем, произлегува нејзината субверзивната моќ.

Нарацијата на хероината започнува со домот кој го разгледаваме како **атопично** место, во кое таа, на петгодишна возраст заедно со мајката и со болната сестра се наоѓа во заостанато опкружување каде доминираат осакатените семејни односи и насилството. Откако ја убива мајката чија што љубов никогаш не успева да ја добие, и која претставува реактивна сила во однос на „предонтолошката“ желба за проникливост а, оттаму, и за слобода, хероината завршува во манастир, кој би можел да се разгледува како хетеротописки простор, каде што ја запознава мајка Леонора, која низ палимпсестот од религиозна и патријархална дискрузивност кој е вграден во нејзиниот субјект, ќе се обиде да го контаминира и телото/субјектот на хероината. Откако ја убива мајка Леонора, која хероината повеќе не ја доживува како фигура на мајка/имагинарна љубовница, туку, конечно ја согледува како реактивна сила што се заканува да го искрибира религиозниот дискурс и на нејзиното тело, таа преминува во следната хетеротопија, односно аристократската палата во кое живее семејството на мајката Леонора. Палатата би можела да се прочита и како место на прекин со своето совремије, место кое постои во времето на романот, но едновременно е и надвор од него, и е план на вкрстување на најдиспаратни гласови. На врвот на хиерархијата е Гаја, автократот кој управува со семејството сочинето од Беатриче и Иполито, ќерката и братот на мајка Леонора. Во оваа хетеротопија таа успева да ја интериоризира родово двосмислената Гаја, и да ја истражи сопствената сексуалност и сега веќе слободното тело со својата врсничка Беатриче и фарме-

рот Кармине. Кога желбата на Гаја за владеење преминува во саможивна волја за доминација, хероината ја убива.

Третата хетеротопија во која преминува хероината е крајморската вила во Катанија, каде што таа го отелотворува својот женски принцип преку мајчинството. Кај хероината, која е веќе ослободена од фундаменталниот есенцијализам, љубовта и либидото добиваат сосема инакви вредности. Тие се резултат на, како што упатува Брайдоти, субјект кој е активен во создавањето на инакви начини на размислување, односно кој се ангажира *при процесот на учење да (се) размислува поинаку*

Во претпоследната хетеротопија, заедно со нејзините деца и со Џојс, нејзината интимна пријателка, формира сосема неконвенционална заедница од аспект на нормите, кои ја пропишуваат организацијата на семејното јадро. Оваа хетеротопија наликува на засебна микрозаедница, семипермеабилна во однос на општественото опкружување и тековните политички збиднувања. Ослободена од општествените полови и политички инскрипции на нејзиното тело/субјект и длабоко свесна за мрежата на врежани правила и норми на телата кои го контаминираат субјектот, хероината е во постојана борба за понатамошно ослободување на телата кои се во реалција со неа.

Наспроти активните сили во субјектот на хероината се поставуваат реактивните сили на нејзината пријателка, психоаналитичарката Џојс, која заминува од хетеротопичната заедница на слободна љубов, целосно земајќи го обликот што ѝ го нуди општеството. Фигурата на Џојс се вкрстува со животот на хероината како нејзина контрапозиција. Ако хероината убиваше за да живее, Џојс ги виктимизира субјектите заради немоќта да се справи со сопствениот идентитет кој однапред го одбива. Доколку субјектот на Модеста е во постојана метаморфоза, во постојан процес на (пре)настанување, Џојс немајќи ја силата да се понесе со сопствената сексуалност и тело се вградува во маскарадата на новите фалогоцентрични дискурси, кои постепено се леат за да превладеат во новото повоено општество. Џојс се вкалапува во истите оние дискурси, кои инаку би го маргинализирале нејзиното себство; добивајќи општествено јасно утврден монолитен (не)идентитет, таа ја отелотворува својата лична „деперсонализација“, својата разлачена целост

Немоќна да ѝ се спротистави на политичката мрежа на моќи што почнува да се распува во новото општество, хероината се повлекува од политичкиот активизам во последната хетеротопија, на пат кон крајната метаморфоза, која го изразува образецот на родовата амбивалентност

2. Во основата на романот има двојна наративна структура низ која се преплетуваат личниот наративен глас на на Модеста и авторскиот глас на хетеродиегетичен наратор, кои раскажуваат низ зедничка фокализација, но кој наратор претставува локус на дистанцираното Јаство (Фуко), Ваквиот глас служи и за да понуди една поинаква, вонвременска димензија на самиот текст, која субјектот го поместува во хронотопија

отаде реалноста што го опкружува. Авторскиот глас е родово неутрален, а личниот глас на нараторката би можел да се помести под одредницата *женски глас* во онаа мера во која таа го означува исклучиво граматичкото *јас*, кое е во женски род.

Низ развојот на самиот роман, кај хероината настанува гласовно напластување со што се создава полифоничен дискурс, кој оди рака под рака со прогресивната комплексност на нејзиниот карактер што созрева низ самиот роман. Така, ги интериоризира гласовите на споредните адресати, кои претставуваат различни аспекти на општеството и преку нив, всушност, се навлегува во неговите традиционалните дискурзивности или пак се гласови кои се подривачки во однос на самото општество. Сите тие гласови кои таа ги интериоризира стануваат дел од свеста на хероината и помагаат во градењето на нејзиниот комплексен карактер. Покрај централниот глас околу кој конвергираат споменатите периферни гласови, постојат и гласови на минорни адресати, кои се центрифугални по однос на гласот на хероината. Тоа се најчесто гласовите на слугинките, дадилките, доилки итн. кои нудат дијаметрално спротивна општествена перспектива од онаа на хероината. Дел од конвергентите, како и споменатите дивергентни гласови би можеле да го претставуваат гласот на заедницата (*the comunal voice*), заедничкото *јас*, кое се подведува под стереотипите на традицијата под патријархално устројство.

IL MARE NON BAGNA NAPOLI

Збирката раскази на Ана Марија Ортезе е специфично дело, во кое стануваат контингентни, и се претопуваат едно во друго, фикциското и нефикциското рамниште манифестирано низ репортажата како своевидно фотографирање на реалноста. Деталното портретирање на опкружувањето е длабоко пронижано со луцидната и сурово искрена мисла на Ортезе, која таа ја артикулира низ фикциското рамниште. Неапол, во четириесетите години на минатиот век Ортезе го портретира во неговите внатрешни структури, испустен од војната и релативно заостанат заради општественото уредување пред војната, со кое Југот стагнира на релативно примитивно рамниште.

Во оваа анализа се задржавме само на расказот *La città involontaria*, кој го разгледавме првенствено низ категоријата на абјектот, но овој пат го поместивме во социјален контекст. За да стасаме до концептот за граѓанинот како социјален абјект се послужиравме со концептите кои ги развива италијанскиот филозоф Џорџо Агамбен, а кои водат потекло од античка грција: *zoé* и *bios*, врз основа на кои, Агамбен ја темели идејата за *золиот живот*, чија функција е есенцијална за модерната политика. Концептот *zoé*, го означува животот во неговото едноставно постоење, животот заеднички за сите живи битија и *bios*, односно индивидуалното суштествување на единката или на групата. Агамбен укажува на спрегата

меѓу *zoé* и политиката, односно политиката, која за да ја достигне својата крајна цел - добробитта на единката и на групата - своето упориште го наоѓа во голиот живот. Голиот живот е, пак, инклузивно исклучен од суштествувањето. Во таа смисла, Агамбен тврди дека голиот живот во западната политика ја има таа необична привилегија да биде она врз чие исклучување се заснова градот во кој живеат луѓето. Оттука, она што Ортезе низ нејзините репортажни раскази успева да го прикаже е токму вклученоста на човечкиот живот во поредокот преку неговото исклучување, абјектирање. Моќта на дискурсот на Ортезе произлегува од поривот да се прикаже голиот живот на општествениот субјект. Нејзиниот дискурс во проблематичниот период на повоената културна и политичка реставрација на Италија отсуствува од каква било идеологија и се задржува на човекот и неговите иманентни карактеристики, успевајќи на тој начин, како што вели Фуко, да ја одвои вистината од апаратот на моќ, притоа останувајќи надвор од тенденцијата да го наметне сопствениот дискурс како непоколеблива вистина.

Вака накусо Ортезе ја портретира Гранили, поранешната касарна на династија Борбони, која во периодот по Втората светска војна станала упориште на бездомниците и на бегалците, кои го напуштиле Неапол по сојузничките бомбардрања во текот на војната. Ортезе, низ личната фокализација, го воведува читателот во мракот на еден апсурдно траурен свет на социјални абјекти. Дехуманизацијата овде е прикажана, пред сè, како резултат на трауматски згаснатата етика на битието, која се рефлектира во отсуство на етика во *социјалниот ѝросјор* (Бауман). Политичкиот дискурс на фашистичката воена власт резултира со создавање на нечовечни социјални простори, во кои зачмајува когнитивноста на субјектите; тие го губат чувството за ориентација и деградираат кон примитивна форма на постоење, која човечкото суштество го доближува до животното. Ортезе ја прикажува состојба на без-свесно протоплазматично суштествување на *zoé*, во состојбата на лимиалност, меѓу животот и смртта во која не се признаваат природните права на човекот, а оттаму и се занемаруваат неговите основни права и слободи, при што се создаваат дамки на социјална абјектираност каде што се збришува човечкото во субјектите, а од друга страна, самите субјекти во немоќ ја затвораат свеста кон сопствената надворешност и се свртуваат кон внатрешноста во која останува само анималното, *zoé*, ниту човечкото ниту нечовечкото, односно, останува - како што вели Агамбен - *голиот живот*. Гранили наликува на лимб на абјектираните, кој низ дискурсот на Ортезе би можел да се перцепира како експериментална работилница каде што субјектот се лишува од јазикот и меморијата а, оттаму, и од индивидуалниот идентитет.

Во Гранили фигурираат субјекти кои се чини дека ја имаат изгубено способноста за интеракција, целосно се оттуѓени од сопствениот јазик и од нивното, условно кажано, ихерентно комуникативно својство. Во општествена состојба каде што постои само основното суштествување

(zoé), се јавува заедничкото својство и за човекот и за животните – *насилствоиѝо*. Низ фокусот на Ортезе, иманентноста на насилството се прикажува токму низ сликата на децата.

Насилството во расказот на Ортезе се движи во две насоки: однатре кон надвор и обратно. Во цитираниот фрагмент, присутно е иманентното насилство, кое децата го манифестираат во надворешниот простор низ практики поврзани со сексуалноста и играта која претставува лудичка практика чија суштина исто така не е лишена од насилство. Децата всушност се производи на голиот живот, кој во Гранили се перпетуира низ непрекинлив генерациски ланец. Во поранешната касарна постојат субјекти кои се речиси целосно опредметени, дехуманизирани односно, како што вели Симон Вејл *алијернаѝивни човечки видови, хибриди на луѓе и ѝрујови*. Оттаму, како „глас“ на текстот низ кој бразди гласот на авторката се јавува тишината. Со целосно одземената способност за дијалогизирање меѓу субјектите кои живеат во Гранили, тишината може да се толкува како показ на иманентното насилство, но и израз на обесилееноста на субјектот, како едно од средствата за негово редуцирање на гол живот. Иманентноста на насилството се поттикнува токму од она што Етјен Балибар го нарекува опкружувачко насилство кое, пак, е резултат на структурното насилство што делува во насока надвор – внатре. Жителите на Гранили не се жртви на директни практики на насилство, туку на насилство кое се наоѓа во самата основа на општествата. Од една страна, тие се зафрлени отпадоци на фашистичкиот дискурс на моќ, чие средство за делување се состои во екстремното насилство трансформирано во есенцијално зло и чија деструктивна моќ не ги зафаќа само одделни категории граѓани, туку метастазира и го пустоши географскиот простор на речиси цела Европа. Од друга страна, пак, во рамките на тогашната повосна разнебитеност на нациите, Италија се конституира како демократска Република, и во таквата макотрпна трансформација на системот, во микропорите на општеството се создаваат локуси на социјалните абјекти, каков што е случајот Гранили.

Во цикличното абјектирање што се создава во рамките на затворената заедница во Гранили се огледува цикличното исклучување на општествените субјекти за кои е укинато секако право од страна на суверената власт. Од една страна, за нив не владее никакво право кое би го санкционирало нивиот деградиран етички систем. Од друга страна, дискурсите на моќ ги доведуваат до социјалното убиство, кое самото по себе нема никаква цел ниту оправданост. Таквата гранична сфера е во тесна релација со исклучувањето, односно, со сведувањето на голиот живот.

Фикцијата, со оглед на тоа што е длабоко поврзана со реалноста на субјектот, но едновременно е и дел од неговиот креативен, имагинарен универзум, кој ја нуди слободата наспроти дискурзивното устројување, е простор погоден за создавање на текстуалната субверзија, која уште повеќе се нагласува и низ контрапозицијата историја/ фикција. Всушност,

обидот да се создаде ред како дел од механизмите кои го создаваат фикцискиот универзум, може да се прочита како чин на (ре)хуманизација на општеството, кое низ механизмите на **конструкција** на вистината и нејзиното наметнување како врвен авторитет и сублимна вредност, го живее својот наред и длабоко дехуманизирана состојба.

Irina TALEVSKA

THE GENDER AND POLITICS OF THE LITERARY TEXT:
 PETRE M. ANDREEVSKI, TIZIANO SCARPA.
 GOLIARDA SAPIENZA, ANA MARIA ORTESE

(Summary)

Key words: voice, body, abject, gender, female writing, power, society, patriarchy

Considering the fact that the literature is undividedly related to the society, the present research intended to elucidate their inter-relations, particularly the relation between the Subject and the forces of power, by observing a literary examples from the Italian and the Macedonian literature. The main goal of this research was, throughout a corpus of four novels, to offer a reading of the literary text from multiple perspectives. In this research we have tried to investigate to what extent the authors challenge the textual “orthodoxies” related to the Subject, and the meta-textual ones, related to the narrative strategies of the authors. An in-depth analysis of the literary text was made by observing four key concepts: the body, the abject, the voice, and the female writing, throughout which various disciplines, required to unfold the literary text, intersected.

Горан ИВКОВИЌ

**ОД ПРОКСЕМА ДО ИДЕОЛОГЕМА
ВО ДРАМСКИТЕ ТЕКСТОВИ
НА ГОРАН СТЕФАНОВСКИ¹**

Вовед

Клучни зборови: проксема, идеологема, семиотика, просторна семиотика, идеологија

Семиотика на просторното е проблематиката која се истражува во текстот сместен помеѓу кориците. Секој сериозен семиотички пристап кон драмскиот текст подразбира разликување на „техничките“, драмски кодови на текстот од таканаречените „идеолошки“ и „културни кодови“. Притоа, тие два вида кодови не се разделени како независни и засебни семиотички системи на текстот/претставата, туку многу често, една иста *сѝајѝусна* единица *функционира* и како единица на *ѝтехничкиоѝи* (*драмски*) *код*, но и како единица на *кулѝурниѝе кодови*. Тоа јасно се гледа од главата “The meaning of space: proxemic relations” од наведената култна семиотичка книга на театарскиот семиотичар Каир Елам. Дури, кај него се јавува претпоставката дека можеби кинезичките (мимика, гест) и проксемичките кодови не се само „системски“ технички кодови на драмскиот дискурс, туку и самите функционираат како независни културни кодови (впрочем, како и костимографскиот, козметичкиот код или музичкиот код на театарската претстава).

Студијата го зема тоа семиотичко гледиште за своја појдовна точка: тргнувајќи од семиотиката на текстот, и тоа посебно од просторната семиотика, студијата го следи патот по кој просторните знаци стануваат идеологеми, онака како што се дефинирани и во неодамна објавениот *Поимник на лиѝератѝурнаѝа ѝеориѝа* (прир. Ката Ќулавкова, МАНУ): „Според тоа, *идеологема* е термин поширок од терминот „смантема“ (смантема е група на теми кои ги обединува ист, аналошки однос; на пример, темата на чедоморството и темата на таткоубиството се аспекти на една иста смантема: родокрвно убиство). Идеологемата е поширок, суперординиран поим по однос на смантемата затоа што во значењето препозна-

¹ Магистерскиот труд е одбранет на Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје на 28 декември 2010 г.

ва извесни културни кодови кои се однесуваат на севкупниот духовен живот на една епоха.“

Студијата, според тоа, го следи тој пат на семантизација на драмскиот текст – од семантема, преку семантизам до идеологема. Таа се обидува да направи врска (еден вид мост) меѓу традиционално сфатената „формалистичка“ вредност на семиотиката и идеологијата на текстот (она што посебно ги предизвикуваше марксистичките критичари да го критикуваат семиотичко – структуралниот пристап беше отсуството на интерес за идеологематиката на текстот). Тука, покрај класичните семиотичари (Инис, Гиро, Лотман, Ковзан, Елам, Иберсфелд) драгоцени се сознанијата и теориските сфаќања на Тери Иглтон и Фредерик Џејмисон, а од балканските теоретичари – на Никола Милошевиќ, особено неговите сфаќања на психологемата и идеологемата во книжевниот текст.

Главната теза на студијата, односно нејзината содржина е истражувањето за видливото идеологизирање на еден естетско-технички код, појава која во драмите на Горан Стефановски е речиси редовна. Тоа особено се однесува на таканаречените *просторни знаци*, односно *проксемије*, кои на ниво на текст се идентификуваат со внимателно „читање“ на уреденоста на просторните односи меѓу ликовите, но и на „читање“ на драмскиот простор воопшто (сценографија пропишана или сугерирана во дидаскалите). За Г. Стефановски секогаш е карактеристично постоењето на два система знаци, кои од своја страна проектираат „два простора“, од кои едниот е туѓ, нематичен и виртуелен, но негов „пратеник“ (*dramatis personæ*) редовно доаѓа во реалниот, домицилниот, матичниот простор со извесна доза на закана да го разурне, под маската дека сака да го разбере. Со други зборови, проксемиите „внатре“ и „надвор“, кај Г. Стефановски многу бргу се семантизираат во една идеолошка смисла, и се вклучуваат во цела една идеологематика, полемична во себе, карактеристична за него како судир на општи идеолошки вредности. На пример, во „Диво Месо“, проксемата „надворешно“ станува идеологема „капиталистичко“, додека проксемата „внатрешно“ станува идеологема на „семејното“; во една најдлабока перспектива (како митема) проксемата „надворешно“ е *машко* (иако во драмата машкиот принцип е карикиран до извитоперена хомосексуалност), а „внатрешното“ - *женско*. Не случајно токму мајката е таа која прва го гледа „дивото месо“, туѓото тело, телото од друг простор во просторот на семејното.

И во другите драми на Стефановски лесно се препознава таа биполарна идеологематика, која е полемична бидејќи е есенцијално *драматична*: таа произлегува од правилата на уредување на драмскиот текст (правилото на жанрот) и повторно се влева во него. Во „Хај-фај“ дури, на сцената наивно се материјализираат двете идеологеми преку ликовите деноминирани само како „Американецот“ и „Русот“. Во „Демонот од Дебармаало“ дел од „внатрешното“ се материјализира како „надворешно“. Во една понова семиотичка смисла (Фредерик Џејмисон), станува збор за зо-

ната на „политичкото свесно/несвесно“ на текстот, за мрежа од идеологеми која бара детална семиотичка детекција на ниво на текст (проксеми), но и на ниво на интерпретација на идеите (општа идеологематика на текстот, на авторот и на епохата на која тој ѝ припаѓа).

Студијата подразбира три дела. Во првиот дел, кој е „чиста теорија“, се поставени основите кои овозможуваат теоретизирање на прашањето за семантизација на *системските драмски кодови* до ниво на идеологеми. Во вториот дел, врз конкретни драмски текстови се покажува на дело таа семантизација. Во третиот дел се извлекуваат заклучоци. Во тој завршен дел студијата одговара на прашањето: што е тоа што кај Горан Стефановски на истите проксеми кои ги користат и други автори (надвор/внатре; лево/десно; блиску/далеку; високо/ниско) им дава токму такви, а не други идеолошки вредности. Одговорот на тоа прашање покажува зошто Горан Стефановски може да се смета за норма на идеологематиката во нашата понова драмска книжевност.

Просторот како заклучок

Просторот е нешто што нема крај а има бесконечност. Може да биде Добар или Лош. Лошиот е црн како дупка и голта сè во себе. А Добриот е премногу добар затоа што му дозволува на Лошиот да биде во него. Исто како што дозволува и човекот да ја живее својата спацијалност. Човекот како битие постојано се обидува да го допре крајот на просторот. Затоа и секоја негова постапка е во насока на просторно освојување. Освојува простор околу себе, и кога тој простор ќе престане да му биде доволен, продолжува со упад во туѓиот простор за да може да го нарече „свој“. Зошто Добриот простор го толерира ваквото просторно однесување, зошто дозволува „битието“ да краде дел од него? Можеби знае дека битието никогаш нема да може да го освои целиот, да стигне до неговиот крај. А и да стигне, и да го освои, со еден „маневар“ ќе влезе во својот резервен простор, внатре во душата на битието, и повторно ќе ја продолжи својата бесконечност.

Овој заклучок му е посветен на Добриот простор.

...

Просторот кај Г. Стефановски е проекција на два система на знаци. Тие знаци проектираат еден простор кој е туѓ, нематичен и виртуелен, и друг кој е реален, домицилен, матичен. Просторите редовно се застапувани од свои „пратеници“, при што „пратеникот“ од туѓиот простор редовно доаѓа во реалниот, матичниот простор. Маската на таквиот пратеник е разбирање на домицилниот простор, а симнувањето на истата е разурнување и освојување. Функцијата на домицилот е во насока на спротивставување и одбрана на реалниот простор. Како тоа функционира во драмските текстови е објаснето претходно. Сега е потребно сите „пратеници“ да се соберат на еден простор.

Просторот е неразделив од времето. Затоа и времето во драмите е различно, само просторот е ист – реален и домицилен.

Времето во „Диво месо“ е непосредно пред II-та Светска војна, во „Хај Фај“ тоа време се „случува“ и може да лоцира во осумдесеттите години од минатиот век, а во „Демонот од Дебармаало“ се случува малку пред сега. Просторот е тој што не „мрда“ – матичен: Дебар маало во „Диво месо“ и во „Демонот...“, а во „Хај Фај“ е некаде помеѓу две Дебар маала. Во овој простор е сместен персоналниот простор на Андреевиќ, Борис и Коце – кука, стан, кука. Тоа е просторот на кој што Г. Стефановски ја определува човечката вредност, во кој куката станува топографија на интимноста на битието. Она што Г. Башлар го прави во феноменолошката студија за интимните вредности на внатрешниот простор, Г. Стефановски го прави во своите драми пронаоѓајќи го универзумот во малиот простор наречен „дом“. Во тој простор го засолнува мечтаењето, мирот, мислите, спомените и соништата на човекот. Тој ист простор е како ковчег кој ја чува тајната на компримираното време. А Дебар маало е само порта за патување низ времето.

Персоналниот простор е местото во кое постојано дејствуваат две сили. Центрипеталноста на просторот ги вовлекува и држи внатре оние кои го поседуваат истиот, спротивставувајќи се на влијанијата кои се обидуваат да ја сменат насоката на таа сила кон надвор. Таа промена подразбира и промена на функцијата на просторот. Центрифугалниот простор е всушност истиот простор само со сменет сопственик. Тоа е и поентата на сите „пратеници“ од туѓите простори – задоволување на сопствената спацијалност на штета на другите. Таа незаситна спацијалност се постигнува со стара идеолошка „финта“ која го релативизира и проблематизира прашањето за сопственоста на просторот. Просторот на Андреевиќ повеќе не треба да биде нивен затоа што „пратеникот“ има итна потреба од истиот. Станот на Борис, иако негов, станува предмет на пресметка и превласт за кој ќе треба да се избори за да го врати назад. Просторот на Коце е избришан, но неговиот нов простор во куката на Мара магично и преку ноќ се впишува во имотниот лист на судијата Тасе. Приватната сопственост е неприкосновеност и светост во демократскиот Запад, само тоа просветлување не е дел од западното спацијално однесување.

Во наведените простори на Андреевиќ, Борис и Коце проксемичкото „внатрешно“ се однесува на идеологемата „семејно“. „Внатрешноста“ на просторот на куката на Андреевиќ и станот на Борис како функцијата на „семејното“ имаат реален референт, додека во случајот со Коце, заради изгубениот простор референтот е имагинарен, сместен во интимниот простор, во секавањата и соништата. Неколку знаци покажуваат можност за промена на статусот на референтот на знакот „кука“. Првиот е влакното во грлото, кој со неговиот корен станува диво месо. Болката која ја предизвикува е во грлото, во градите или во душата, иста како кај Симон, Соња и Коце. Вториот знак е во толкувањето на соништата. Црвот во

’рбетот од соништата е симбол за поткопување на столбот – и на човекот и на куќата. Кога реалниот референт за „куќата“ ќе стане „онириска куќа“ тоа значи дека е препознаен и третиот знак, но премногу доцна. Семејната куќа на Коце е таква, онириска. Со потковица на вратата, до неа стар кочан пченка, на таванот сандаци, во визбата буриња и мемливи греди. Куќа која може да се види само во состојба на будно сонување.

Во анализираните драми „внатрешното“ се соочува со „надворешното“. Во „Диво месо“ пратеникот од надворешниот простор се очекува да пристигне за да отпочне неговото територијално однесување. Во „Хај Фај“ тој е веќе пристигнат и неговото присуство се констатира уште на самиот почеток. Додека во „Демонот...“ пратеникот веќе ја завршил својата спацијална мисија. Од временска дистанца ова претставува еволуција на вирусот на територијалниот „предатор“. Вирусот за територијалност почнува да се шири од Европскиот континент, за потоа да се префрли преку Атлантскиот, и по извесен период потребен за мутација, да почне од континентално ниво да се шири на локално ниво, заразувајќи ги оние кои немаат имунитет. Ако во „Диво месо“ и „Хај Фај“ домицилниот простор е повреден од припадници на надворешен простор, во „Демонот...“ таа разна спацијалност дефинитивно го има пробиено имунитетот на внатрешноста. Душманот на домицилниот простор е дел од него. А „надворешното“ кое станува идеологема на „капиталистичкото“ не само што се обидува да оствари територијална надмоќ, туку прави упад и во семејното, традицијата, културата, па дури и се обидува да го смени домицилниот генотип. Во „Диво месо“ Х. Клаус се обидува да го избрише славјанскиот ген на Стево нудејќи решение со кое ќе се издигне од своето племе, ќе стане нешто „над“. Во „Хај Фај“ западното културолошко влијание веќе го има „начнато“ генот на Матеј и тој веќе се чувствува како некој „друг“. А онаму каде што генот е отворен за рекомбинирање се појавуваат такви како судијата Тасе – заслужен судија како хај-фај на заслужен „друг“.

Во „Диво месо“ „пратеникот“ е должен да оствари доминација врз персоналниот простор. Во „Хај Фај“ „пратеникот“ од другата страна на „барата“ има за цел поинаква доминација. Тој смета дека просторот на светот е веќе негов и почнува со освојување на просторот „внатре“ во битието. Нашиот „пратеник“ веќе го има апсолвирано тој бруцошки стаж на претходниците и оди подлабоко во просторот – во микропросторот на генот, за да го уништи затоа што е негов и затоа што го знае каков е. Реакцијата кон таквите „пратеници“ е секогаш иста, согласно активностите против несаканиот упад во персоналниот простор. Херман Клаус е непожелен уште непристигнат, Американецот тукушто појавен, а Тасе уште од раното детство. Се поставува прашањето што е пострашно за просторот – дали упадот од надвор или одгледувањето на целатот во себе?

„Пратениците“ го посакуваат спартанскиот простор – чист и празен. Просторот што е предмет на упад е токму таков. Куќата на Андреевиќ е повеќе од скромна, станот на Борис и претходно немал кој знае што

внатре, а по рушењето на куќата на Коце на удар е неговата полупразна берберница во куќата на Мара. Наспроти ова се просторите на оние од идеологемата „капиталистичко“ каде салоните се богато наместени, со клавир, скали кои водат кон спалните што се „горе“, како кај Херцог. Но и седум спрата „погоре“ со базен и сауна на покривот, и скали кои водат „надолу“ кон подрумот како кај судијата Тасе. Со исполнетоста на куќите „надворешното“ и „внатрешното“ веќе ја имаат содржината на класната подвоеност – капиталистичко наспроти работничко. Персоналниот простор одговара на концептот на Г. Башлар за куќата како вертикално и централизирано битие обезбедена со поларитетот на визбата и таванот. Следејќи ја дијалектиката на надворешното и внатрешното се забележува една реска граница меѓу нив позната како врата. Границата меѓу овие два простора го прави внатрешното конкретно, а надворешното пространо. Вратата само го претставува космосот на подотвореното, место позади кое се собираат желби и искушенија, интима. Отворањето на таа врата значи дозвола за влез во својот простор. Врати има насекаде и тие речиси секогаш имаат двојна функција. Првата функција на врата е да го заштити „внатрешното“ и во него да го чува мирот и спокојот на „семејното“. Втората функција е да дозволи влез на познатото и непознатото во истиот простор. Врата од куќата на Анреевиќ е местото за влез на надворешното, нешто што Марија го отвора исто како и својата душа симболизирајќи го „одземањето“. Во „Хај Фај“ вратите во станот на Борис дозволуваат внатрешно „расметување“ на оние кои извршиле „упад“, додека надворешната врата има само една функција – да остане затворена откако натрапниците ќе бидат избркани. Вратите на Коце едноставно се „клатат“ како во салун. Спецификата на неговиот простор и врата е што дозволува само влегување. Оној што ќе влезе низ вратата на берберницата како човек, излегува како вкусен залак од вратата на кебапчилицата на Мара.

Пред да влезат низ вратите на домицилниот простор „пратениците“ речиси секогаш имаат одредени културолошки познавања за истиот. Го познаваат јазикот како германецот Клаус, или културата како Американецот, или пак знаат сè како судијата Тасе. За да може да се разбере туѓиот простор потребно е да се знае што повеќе за него. Само тогаш истиот ќе може да се „раскопа“ од внатре и да се подели на оние што чекаат надвор. Пожелно е при тоа „разбирање“ на туѓиот простор од неговите редови да се регрутира некој „без имунитет“ кој подоцна ќе може да послужи како продолжена рака. Во „Диво месо“ Стево манифестира однесување како да е дел од надворешното. Истото се случува и со Матеј кој мисли дека е хај-фај на белосветскиот рокенрол и хипи движење. А Тасе – роден е со вбризан вирус на надворешното. Низ културолошките премрежија се препознаваат различни комуникациски кодови. Јазикот како основно средство за комуникација не функционира секогаш како средство за разбирање. Комуникациските кодови на „надворешното“ се различни од оние во домицилниот простор. Јазикот станува пречка во комуникацијата

која се компензира со невербални комуникациски средства. Х. Клаус не го познава домицилниот јазик и во комуникацијата го наметнува својот, и очекува прилагодување на останатите кон него. Истото се случува и со Арапот, Американецот и Русинот. Никој од нив не се откажува од сопствените комуникациски знаци. Борис е тој кој се обидува да изврши „усогласување“ на ниво на комуникација, за на крајот да сфати дека само со проксемичко дејствување може да го реши проблемот. Со истиот проблем се соочува и Коце, кој иако говори на ист јазик неговото „не“ натрапниците во неговиот простор не го разбираат. Единствено нешто што го разбираат е проксемичкото доближување на Коце кое повеќе не е во насока на комуникација, туку во одбрана на просторот. Со тоа територијално то однесување како комуникациски знак ја потврдува својата оправданост и функција.

Влезот на „надворешното“ секогаш предизвикува одредена реакција заради повредата на просторот. Проксемичките проучувања покажуваат дека персоналниот простор има две функции, првата е да го заштити поединецот од лица кои го загрозуваат, а втората е пофундаментална и е биолошка која на поединецот му овозможува слобода, самостојност и независност. Реакциите се секогаш различни и нивното манифестирање зависи од многу фактори. Во „Диво месо“ Марија е таа што се повлекува од просторот уште на почетокот при препознавањето на упадот. Таа иако е столбот на куќата сепак ширум ја отвора врата за да ја срушат. Во „Хај Фај“ Борис не се повлекува како Марија. Упадот во неговиот простор е нешто на кое се реагира инстантно. Заради специфичната ситуација со Матеј, по пат на бавна инфилтрација успева да го исчисти својот простор само во еден миг. Во „Демонот...“ Коце како храбар витез веднаш го вади својот меч, додуша „брич“, и застанува зад одбраната на честа на просторот. Тоа е она што дијалектиката на одделувањето на надвор и внатре го препознава како *да* и *не*, што во овој случај претставува дефинитивно *не* за упадот на оние кои доаѓаат од друг простор. Поентата на ова *не* претставува стоп за сите инвазии, без разлика дали се просторни, културни, идеолошки или телесни.

Посебен вид упад во туѓ простор што може да се издвои од драмите е упадот во интимниот простор. Внатрешниот простор подразбира и дел од телесната интима на битието кое, исто така, е предмет на територијално насилство. Во „Диво месо“ „пратеникот“ од туѓиот простор Х. Клаус се обидува да стигне до интимниот простор на Стево. При тоа продавајќи му ја приказната за Западот како земја на неограничени можности. Од кои едната можност е да остане без својата невиност, ама да му ја одземе друг маж – заради повисоки цели или идеали. Во „Хај Фај“ Борис покажува територијално однесување исто како Клаус, со таа разлика што предмет на неговата желба е Мира. Иако изгледа дека Борис посегнува по интимата на Мира, искривениот фокус покажува друга перспектива. Упадот во интимата е во насока на предизвикување реакција која ќе резулти-

ра со напуштање на неговиот простор. Борис својот простор го брани со тоа што прави едноставен упад во туѓ интимен простор. Случајот со судијата Тасе е некаква комбинација од претходните два. Тој посегнува по невиноста на тукушто полнолетна девојка која ја има посвоено како своја ќерка. Целта му е по малку инцестовидна како на Клаус, кој сака да го „згрижи“ Стево како свој син на имотот во Германија. Под маската на „родителското“ се крие „сексуалното/хомосексуалното“ како принцип на извитоперени морални вредности кои се продаваат за парче од интимата.

Наведената дијалектика на надворешното и внатрешното постепено ги исполнува вредностите на идеологемите кои произлегуваат од неа. Проксемичкото „внатрешно“ и „надворешно“ преку идеологематска трансформација почнуваат да претставуваат идеолошки вредности. Она што е „надворешно“ во „Диво месо“ и што станува идеологема „капиталистичко“ постепено се исполнува до својата идеолошка вредност „фашистичко“. Херман Клаус кој слободно може да се прочита и како „Герман“ е само една синегдоха на нацијата од која доаѓа. Неговата најава за пристигнувањето на фашизмот го отвора прашањето за поврзаноста помеѓу поимот „нација“ и „нацист“. Дали „нацист“ е оној што е „нац“ионално „ист“ со останатите од нацијата? Срамот на германската нација за злосторства од Втората светска војна успешно е заменет со термините „фашист“ и „нацист“, што воопшто не помага во бришењето на крвта од рацете. Идеологијата на капитализмот пак подразбира само едно нешто — капитал. Сè што се презема во насока на укупнување на капиталот се смета за легитимно средство, без разлика дали тоа ќе претставува територијално бришење на цели нации, култури и општи вредности. Наспроти овие идеологии се поставува идеологијата на пролетеријатот која смета дека треба да се бори против растечкото зло од една страна, но и да стане колективен сопственик на туѓиот имот од друга страна. Ова последново е посебно карактеристично за оние земји каде пролетерите остварија победа над фашизмот и во кои приватниот имот на претходните сопственици со денационализација стана државен. Оние кои се бореа против упад во персоналниот простор од страна на „пратеници“ од надвор, безмилосно упаднаа во истиот под маска дека сакаат да го заштитат. Тој простор генерално се водеше како сопственост на пролетерите/работниците, а по пат на природна селекција и со подоцнежна помош од транзицијата, од државна повторно стана приватна сопственост, со таа разлика што поранешните сопственици не се и сегашни. Факторот „среќа“ се покажува како пресуден во поглед на сопственоста, посебно на оние кои дадоа огромен придонес во развојот на комунизмот и социјализмот како општествена мисла.

Во „Хај Фај“ претставниците на двете идеологии, источната и западната, т.е., капиталистичката и комунистичката, се претставени чисто и директно преку Американецот и Русот. Тие го симболизираат мегаломанското во освојувањето на просторот, културите и индивидуите. Предноста

е на страната на Западот кој, за разлика од Истокот, има да понуди нешто што е поинтересно за продавање. Истокот нема добра приказна за да ја продаде. Може само да ги продава своите желби за територијално ширење. Затоа што додека Истокот има желба да се шири на Запад, Западот веќе се има проширено на Исток правејќи го сè помал или „Источен“. Според тоа како во денешнината се одвиваат нештата на глобално ниво, во некоја иднина, кога ќе се зборува за Истокот, се очекува да се слушне нешто како почеток на добра бајка „Беше еднаш еден Исток...“.

Она што стои помеѓу овие две идеологии е некоја извитопереност која се нарекува социјализам и која „глуми лудило“ дека не е ни капитализам ниту пак комунизам. Борис е типичен претставник на соц-реализмот кој се обидува да ги брани неговите вредности, а не успева да го одбрани семејството од светски доминантните идеологии. Борис едноставно верувал дека оние кои од штабот се бореле против фашизмот и капитализмот се различни. Тие од штабот што имале време за идеолошко наообразување сфатиле дека одговорот на нивните проблеми и потреби лежи во стачноста на просторот. Просторот останува исти и непипнат, само се менуваат сопствениците. А како тоа да им се продаде на оние кои гинат во првите борбени редови? Едноставно, со идеологија која ја пропагира „заслугата“ како природно човеково право бришејќи ги сите легални и природни човекови права. Затоа и Борис верува дека оние од штабот заслужиле да влезат во куќите на богатите, во нивните фабрики, во нивниот простор. Додека Борис живее во времето на таквата верба, западната идеологија го голта неговиот внук Матеј. Тој веќе се поистоветува со нешто туѓо што го нема доживеано, нешто што некој успеал добро да му го прераскаже. Враќањето назад е болно и тешко, и може да доведе до колективно лудило. Борис гледајќи го својот хај-фај не ни претпоставува дека покрај неговиот постои и хај-фај на „заслужните“, и дека еден ден тој ќе се појави во „Демонот...“. Тасе не е обичен Тасе, туку според редот на „заслугите“ тој е судијата Тасе. Прекрасен репрезентамен на мутација на сè што има идеолошки предзнак пред него. Поранешниот социјалистички судија Тасе манифестира капиталистичко однесување. Истовремено неговата деструктивност кон генот, иако сопствен, го карактеризира како фашист/нацист. Недостасува само момент за да ја реализира својата хомосексуалност, нешто слично на нереализираната на Х. Клаус. Измутираната транзициска идеологија подразбира де-мимикрија на капиталистичките идеологеми зачаурени во просторот на поранешното социјалистичко. Државна плата, и прокламирана еднаквост од една страна, и посвоена ќерка како домашна помошничка од друга страна. Сето тоа сместено во класно малку повеќе еднаква куќа од седум спрата. Што знае посвоено дете што се седум спрата во однос на големите идеи на транзицијата! Наспроти ваквите транзициски „заслужно-среќни“ е она што е останато и побројно. Од многуте термини кои се на располагање за нивно именување најсоодветен е „останатите“. Останатите застануваат на одбраната на вистински-

те вредности. Не само на оние вредности во кои веруваат, туку за сите вредности генерално. При тоа користејќи малку неконвенционални средства предизвикувајќи само „мала“ колатерална штета.

Глобалните спротивставени идеологии во насока на промовирање на сопствената идеолошка доктрина постојано се во потрага на некој неутрален простор во кој ќе можат директно да се судрат. По многуте потраги, некако доброволно за таа цел се пријавува реалниот простор за кој Г. Стефановски пишува. Југоисточниот географски дел на Европа деномиран како Балкан е тлото погодно за натпревар меѓу идеологиите. Во средината на минатиот век фашистичката идеологија го обединува европскиот простор, при тоа чистејќи го од цели народи и култури различни од неговата. По војната Истокот и Западот не само што прават нова територијална и блоковска поделеност туку вршат и идеолошко „прочистување“ во рамките на тие блокови. Неутралноста на просторот сочуван помеѓу Источниот и Западниот блок, прочистувањето го прави подоцна, кон крајот на минатиот век, во рамките сопствените граници. Центрифугалните сили го распарчуваат во момент кога почнува крајот на блокот со предзнак „источен“. Она што му преостанува на таквиот простор воопшто и не претставува некаков избор – едноставно му преостанува „запад“. Со тоа се покажуваат точни идеолошките уверувања за „гнилоста“ на капитализмот. Бавното пропаѓање на капитализмот е заразен процес кој очигледно во некоја забрзана форма го има зафатено и социјализмот, и го има речиси исчистено од глобалната идеолошка сфера. Исто како што и двете идеологии ги чистат своите идеолошки неистомисленици – во посебно ограничен простор, со максимум обезбедување.

Во „Диво месо“ „капиталистичкото“ расчистува со „пролетерското“ на тој начин што ги задушува сите штрајкови и учесниците во истите ги испраќа во затвор. Несреќата на тие пролетери е двојна затоа што се во предворјето на друга растечка идеологија кога подоцна ги трансферира во логор. Затворот на Борис е заради сторено кривично дело, но истовремено покрај кривичниот затвор постои и идеолошки затвор наменет за оние кои не се „подобни“ за владеачката идеологија. За сето тоа на крај да finiшира со затворот на Коце, кој е производ на транзициската идеологија во која фактите се поважни од доказите.

Затворот не е само издвоен простор со посебна намена. Истиот може да функционира и во сопствениот персонален простор. Семејната кука е затвор за Димитрија кој заради својот хендикеп не може истиот да го напушти како „слободен“ човек. Борис својот стан го претвора во затвор и мачилиште за својот внук Матеј, а судијата Тасе својот таван и подрум ги претвора повторно во затвор за младата девојка. Ова покажува дека секој персонален простор истовремено може да ја има биолошката функција или да ја ограничува истата – може да ја гарантира или супримира слободата и приватноста на битието.

Доколку во таа биологија битието почне да го развива злото во себе под влијание на „надворешното“, тогаш тоа станува идеологема „демонско“, кое потоа само ја продолжува идеологијата на злото. Демонското има интересна еволуција во анализираните драми. На почетокот „надворешното“ успева да регрутира претставници од домицилниот простор кои злото ќе го донесат на реалната врата. Во „Диво месо“ Сивик е тој кој го носи разурнувањето на домот на Андреевик. Потоа во „Хај Фаж“ демонското полека се вгнездува во лудилото на Борис и Матеј, за на крај во „Демонот...“ барем за одреден период да извојува победа – да загосподари со просторот. Коце е демонот „од“ Дебармаало, а судијата Тасе е демонот „под“ Дебармаало. Во моментот кога ова „под“ засекогаш ќе остане во подземниот простор, тогаш постоењето на демонот „од“ просторот исчезнува.

Демоните постојат сè додека има нешто „демонско“ што треба да се уништи. Исто како што постојат и драмските текстови на Г. Стефановски кои во Добриот просторот го чуваат „битисувањето“ – нашето и туѓото.

Goran IVKOVIĆ

FROM PROXEMICS TO IDEOLOGEME
IN THE GORAN STEFANOVSKI'S DRAMAS

(Summary)

Keywords: proxemics, ideologeme, semiotics, spatial semiotics, ideology

Semiotics of the spatial is the issue of interest in the Goran Stefanovski's dramas. The semiotic approach to the play involves distinguishing the "technical" codes of dramatic texts from so-called "ideological" and "cultural codes". The study researches the semiotics of the text, particularly the spatial semiotics, following the steps how spatial signs become ideologemas.

The main thesis of the study or its content is a research about the visible idealization of an aesthetic and technical code, a phenomenon which is almost regular in Goran Stefanovski's dramas. This especially refers to the so-called spatial signs or proxemics. G. Stefanovski is always characterized with the existence of two systems of signs projecting "two spaces", one is external, foreign, non-domicile and virtual space, but his "deputy" (*dramatis personae*) regularly comes in real, internal, domicile, personal space, with a dose of a threat to destroy, under the guise of wanting to understand. The study answers the question: what gives Goran Stefanovski's proxemics, also used by other authors, such an ideological rather than other values (outside/inside, left/right, near/far; high/low), and it shows why Goran Stefanovski can be considered the norm in ideologematic idea in our recent drama.

ХРОНИКИ

Атанас НИКОЛОВСКИ

**МИРКО ПАВЛОВСКИ: ПРВИОТ
ИЗБРАН ПРОФЕСОР ПО МЕТОДИКА
НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ**

Действо и образование

Првиот избран професор по методика на наставата по литература на Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности, е Мирко Павловски.

Тој се родил во Тетово, на 15.5.1915 г. како седмо дете на родителите: мајката Сунѓа - домаќинка, и таткото Димче (Димитрија) Павловски - печалбар, во Тетово доселен од с. Лешок, 1900-та година, поради безбедносни причини.

Крстен е во православниот храм Свети Никола во Тетово, тогашниот долнополошки срез.

Мал останал без татко кој, по долго и тешко боледување, им подлегнал на здобиените рани во Првата светска војна.

Основно училиште и гимназија завршил во родниот град, едвај поминувајќи со најнужното. Без оглед на немаштијата, во учењето напредувал редовно и навреме ги завршил: и оновното четиригодишно училиште, и Тетовската осумгодишна гимназија, *мајтурирајќи со одличен исјех*, во 1934-та година.

По оформеното средно образование, бил принуден да побара работа, за да може материјално да го поддржи повеќедетното семејство, кое немало ниту елементарни средства за живеење. За негова жал, и покрај вложените големи напори, не успеал да добие некое службеничко место во Тетово, каде што би имало полза и неговото семејство. Напротив, на 15.10.1934 година е назначен за хонорарен чиновник - дневничар - во Срескиот суд - во Гостивар, со минимална бруто плата од 650 динари, со која, како што самиот вели: *... не можев да излезам јас на крај, а камо ли да ѝомаѓам и други.*

Независно од лошата имотна состојба, влечен од љубовта и желбата да се запише на медицински студии, на 1.10.1935 година решава да ја напушти работата во Гостивар. Наместо на Медицинскиот факултет, приликите го насочиле абитурагентот Мирко кон Филозофскиот факултет во Скопје, група: *Српскохрватски јазик со старословенски јазик*. Истовремено одржувал приватни часови, за да си ги подмирува најнеопходните потреби - стан и храна.

На Факултетот дипломирам во идеалниот рок - по осмиот семестар, со *одличен усѣх* и со *наградена дийломска работѝа*.

Во тогашната Вардарска бановина (Просветното одделение) под бр. 1409, Скопје, со *Одлука* на банот А. Андрејевиќ, одлично дипломираниот студент на Филозофскиот факултет, Мирко Павловиќ, морал да прифати *хонорарна работѝа во Граѓанската школа во Ресен*, потоа како суплент - учител - званичник - дневничар при Просветното одделение на Кралската банска управа во Скопје, со месечна награда од 960 динари.

Еве како изгледа *Дийломата* за завршен Филозофски факултет во Скопје, 1935 година.

Дийлома Филозофског факултѝета у Скопљу

Павловиќ Д. Мирко, роден 15. маја 1915 у Тетову, (Вардарска бан.) положио је дипломски испит из 12 групе наука и добио ове оцене:

- из српскохрватског језика	- на ѝисменом исѝиѝу <i>деветѝ</i> (9)
	- на усменом исѝиѝу, <i>десетѝ</i> (10)
- из исѝорије југословенске књиж. и теорије књижевности:	
	- на ѝисменом исѝиѝу <i>шестѝ</i> (6)
	- на усменом исѝиѝу <i>осам</i> (8)
- из народне исѝорије:	- на усменом исѝиѝу <i>десетѝ</i> (10)
- из чешког језика:	- на усменом исѝиѝу <i>деветѝ</i> (9)
- из немачког језика:	- на ѝисменом исѝиѝу <i>шестѝ</i> (6)
	- на усменом исѝиѝу <i>шестѝ</i> (6)

и ѝиме исѝунио све ѝроѝисе Закона о универзитѝу и уредбе Филозофског факултѝета.

Филозофски факултет у Скопљу издаје му ову диплому и призаје му факултетску спрему и сва права која му на основу тога по законима земаљским припадају.

Дано у Скопљу 11 септембра 1939 год. бр. 1646.

Декан Филозофског факултета
д-р Петар Колендиќ, с.р

Тажната ѝриказна се развива

Но не можев да добијам државна служба, макар ѝѝо со усѝехом имав ѝредности ѝред друѝиѝе кандидатиѝ во Министерствоѝо за ѝросвета - со одличниот усѝех и нагладениот дийломски ѝруг.

Бидејќи не можев да добијам државна служба, немајќи никакви средства за издржување, бев принуден да одам како хонорарен наставник.*

На крајот од учебната 1939/1940 година, Министерството за просвета на Кралевина Југославија - Одделението за средни школи, под бр.5837, на 11.5.1940 година (врз основа на Законот за чиновници и на Финансискиот закон од 1932/33 година), бидејќи постоело *слободно бугејско место*, со документ од 27 ноември, Белград, министерот за просвета г. Б. Максимовиќ едвај го поставува *одлично дипломираниот* студент, со права на чиновник - *приправник на струка...* за *сулени* во *Граѓанската школа во Гостивар*, од 14.5.1940 до 29.11.1940 година.

Младиот високо образован Мирко Павловски со огорченост заклучува:... *гимназија за мене немаше. Подоцна бев преместен во Граѓанската школа во Босилеград, на која должност и не оидов.*

Шиканирањата околу неговото соодветно вработување според стручните квалификации, сепак завршуваат на негово задоволство. Имено, согласно на *Конкурсој и изведената процедура*, на 31.12.1940, Главната контрола примила од Министерството за просвета во Белград *Решение* бр. 36644 од 29 ноември 1940 год. за изборот на *Филозофском факултетот у Скопје за асистентот - чиновничкој приправник Павликиа Мирка*, - тогашниот наставнички приправник во Граѓанската школа во Гостивар.

За ова *Решение*, на 21.1.1941 година е известен Деканот на Филозофскиот факултет во Скопје - со молба да го запознае и да ги даде надлежностите на новопоставениот асистент.

Од 29.11.1940 до 6.4.1941 година, кога крахира државата Кралевина Југославија, асистентот Мирко Павловиќ работи на последната предвоена должност, во Скопје.

Во текот на окупацијата (1941-1944)

Во годините на фашистичка окупација, служел како *гимназиски учител*. Така, Министерството на Народното просвещение (Бјурото за личнија состав, бр. 2130, од 18.8.1941 година), Софија, му соопштува на господин Мирко Димчов Павлов, учител в гр. Скопие, дека со *Зайовед номер 2198 от 12. јуни 1941 година (1941)* е назначен за учител по славјанска филологија во *Втора м'жка гимназија во гр. Скопие*. Назначението се смета од 15.9.1941 година.

Директорот на Втората машка гимназија во Скопје, М. Панов, под бр.503 од 13.2.1943 г. издава документ *Удостоверение*, со кое потврдува дека *Мирко Димчов Павлов бил на служба ... катко волнонаемен учител по славјанска филологија од 15.9.1941 до 15.9.1942 година. Вичко прослужено време: една година, месеци - нема, дни - нема.*

Слично удостоверение под бр 697, добива и во Првата машка гимназија за прослужено време како *редовен учийтел по славјанска филологија* од 15.9.1942 до 15.9.1944 година,

Со Удостоверение бр. 697 од 8.9.1944 год., Скопје, Дирекцијата на Првата машка гимназија *удостоверува* **че Мирко Димчов Павлов е служил в' в с'ишайта гимназија** од 15.9.1942 до 16.9.1944 год. Потпишан е директорот проф. Христо Зографов, с.р.

Во меѓувремето 2 месеца бил учител и во *Кавадаречката гимназија*.

Во 1942 година, во Софија, го положил стручниот (државен) испит со многу добар успех.

Министерството на народното просвещение (Дирекција за средно и висше образование и за народна култура) му издава СВИДЕТЕЛСТВО број 5881 за *учителеска правоспособност*, со следната содржина:

Мирко Димчов Павлов, роден на 15 март 1915 год. в гр. Тетово *от* **источно-православно вероисповедание**, *получил средно образование во Тетовската државна гимназија, свидетелство за зрелост* **номер 22** *от* **21 јуни 1934 год. и висше во Скопската државна универзитет на славјанска филологија, диплома** **номер 1646** *од 11 септември 1939 год. легализирана* *от* **Министерството на народното просвещение** **с' номер 402** *от* **17. ноември 1942 год. присуствувал на практика при Третата софиска обрасцова женска гимназија през ... год. Уверение** **Номер...19... год. Положил е државен испит за учителска правоспособност** **како** *следва:*

Специјалности:

Прва	б'лгарски език	мн. доб'р (4.50)
Втора	географија	доб'р (4.00)
Трета		

Врз основа на тоа и с'гласно с' указа **Номер 142** *от* **14. јануари 1943 год. да б'де редовен гимназически учител в' средните училишта на Царството Б'лгарија.**

Гр. Софија, 21 април 1943 год.

Министер: Б. Јоцов, с.р

Главен секретар:

Ганчов, с.р.

По Заседанието на АСНОМ (2.8.1944)

Од август до декември истата 1944 година помагал во организирањето на Партизанската болница во с. Цветово - Китка - и во собирањето на санитарски материјали за борците во Народноослободителната војна. Со **Решение на Президиумот на АСНОМ**, е демобилизиран и станува

член - соработник во *Филолошката комисија за установање на македонската азбука и македонскиот правопис*, заедно со професорите: Ристо Проданов (претседател), д-р Ѓорѓи Шоуграјанов, д-р Михајло Петрушевски, драмскиот писател Васил Илиев (Иљоски), Ѓорѓи Киселинов, Крум Тошевски (Крум Тошев), Даре Џамбаз, Блаже Конески, „Христо Зографов и др.

Кога таа *Комисија* ја завршила работата, од највисоките органи му е доверена нова задача - да придонесе во подготовката за настава во *Школата за народни учители* (Учителската школа) во Скопје, којашто ќе почне со работа на 1 март 1945 г. (Истовремено - *паралелно* - *Васил Иљоски ја подготвил наставата во Првата македонска слободна скопска гимназија, којашто со редовна дејност започнува на 1.2.1945 год, истиот ден кога се отворени и: првата македонска Средна (художествена) уметничка школа и првата македонска Средна музичка школа*).

Во меѓувремето проф. Мирко Павловски соработува и при повторното свикнување на *Комисијата за јазик и правопис - во мај 1945 година*, кога конечно е донесено *Решение од Влада на Народна Република Македонија за усвоенаа Македонска азбука* (3.5.1945) и нешто подоцна (на 7.6.1945 г.) *Резолуцијата* на Министерството на народната просвета на НРМ за официјализираниот *Македонски правопис*.

Исцрпувачка ангажираност

Поради драматичниот недостиг на наставен кадар, проф. Мирко Павловски бил максимално ангажиран како наставник, покрај со редовната работа, особено во периодот до 1952 год. Учествовал во програмирањето и во изведбите на учителските курсеви во Скопје, предавал на вишиот *Едногодишен курс за преподаватели на долните класови на гимназиите* (од 15.11.1945), на *Вишата офицерака гимназија* и во други образовни установи.

Од името на Президиумот на АСНОМ и на Поверенството на народната проесвета, повереникот Д(имче) Мире, со писмо под бр. 450, од 27.1.1945 година, Скопје, потпишал *Заповед бр.107*, со која *За преподаватели во првата слободна македонска учителска школа – Школата за народни учители*, чиј што директор тогаш е проф. Р(исто) Проданов, ги назначил *следните друзари и друзарки* со кои профункционирала нејзината дејност:

1. *Мирко Павлов, од Тетово,*
2. Тамара Гнуни, од Русија,
3. Марика Поповска, од Скопје,
4. Георгина Младеновска, од с. Бауран,
5. Богоја Ангелов, од с. Велме, Охридско,
6. Васил Ѓаконовски - Шпато, од Скопје,
7. Елица Илиева, од Куманово.

Мирко Павлов(ски), во Учителската школа останува до 1.10.1945, управувајќи го и работењето на *Ученичкиот дом(Инџернаџот)*, во којшто ја вршел и должноста *восџџувач*.

Со писмо од 19.9.1945 год., потпишано од пом. министерот на народната просвета проф. Љ. Лапе, на 1.10.1945 г. е преместен во *Прваџа машка џимназија „Цветџан Димов“ во Скопје*.

Со Заповед бр. 359 од 27.6.1946 г. министерот на народната просвета - Никола Минчев, *џреџодаваџелот* по македонски јазик Мирко Павлов(ски), го одредува за наставник по македонски јазик на *Курсот за основни учџџели во џр. Скопје. (Исџовремено се одржуваџи курсеви и за учџџели на џурски и на албански насџавен јазик)*.

Нешто подоцна, со Заповед бр. 240 од 18.2.1947 година, Министерството на народната просвета (Никола Минчев) Мирко Павловски го поставува за *хонорарен* преподавател по македонски јазик во *Акушерскоџо училишџе* при Министерството на народното здравје, во Скопје, и останал до 1.9.1959 година, кога преминал во *Заводот за унаџредување на школсџеџот на НРМ. Од Заводот* е ослободен со *Решение*, потпишано од проф. Саво Цветковиќ, директорот, под бр. 02-1005/1 од 30.11.1961 год. кога Мико Павловски е избран за *џредавач на Филозофскиот (Филолошџиот) факултет во Скопје (Катедра за исџорија на книжевносџиџе на јуџословенскиџе народи)* по студиската дисциплина: *методика на насџаваџа џо исџорија на книжевносџиџе на јуџословенскиџе народи*.

Во образложението на *Пријаваџа* за избор, проф. Мирко Павловски пишува:

Од родџџели имам мајка, а од имот немам нишџо.

За моеџо држење во бивша Јуџославија, се доказ чесџиџе џремесџувања џо џраџанскиџе школи, не можејќи да добијам џимназија, за којаџџо должносџ имав сџрема.

Во време на окуџацијаџа учсџуваџ во организирањето на Партизанската болница во с. Цветово - Китка, и собирање на саниџџџски материјал, а џосле џџоа зедов учасџџе во Народноослободџџелнаџа борба - еден месец.

По ослободувањето зедов учасџџе во оформувањето на македонскиот јаз(ик) и џравоџис како член на Комисијаџа џри Министерсџеџот на нар(однаџа) џросвета.

Движењето во службата

Каде работел	Својство	Од	До	Служба Г. М. Д.		
Гостивар - Срески суд	службеник	15.10.1934	31.10.1935.	1	-	16
Ресен	хонорарен					
Граѓанска школа	наставник	20.9. 1939	14.1.1940	- 3	24	Скопје,
Просвет. одделение	наставник	14.1.1940	29.11.1940	- 10	15	
Скопје, Филозоф. факултет	асистент	29.11.1940	6.4.1941	- 4	8	
Скопје, Втора машка гимназија	гимназис. учител	1.5.1941	15.9.1942	1 4	14	
Скопје. Прва машка гимназија	гимназис. учител	15.9.1942	15.9.1944	3 6	0	
Скопје, Школа за народни учители	преподават.	27.1.1945	1.10.1945	- 8	13	
Скопје, Машка гимн. Цвет. Димов	професор	1.10.1945	1.9.1959	4 0	0	
Скопје, Завод за унапредување. на школств. на НРМ	просветен советник	1.9.1959	1.12.1961	2 3	11	
Скопје, Филозоф. факултет	предавач	1.12.1961	20.12.1979	18	- 1	

Како средношколски професор во двете скопски гимназии, 1958 и 1959 год. е оценуван највисоко - со оценката: *особено се истакнува*, а 1960 год. со оценката: *се истакнува*.

Семејството во 1961 година, кога е избран за предавач на Филозофскиот (Филолошкиот) факултет, му се состоело од:

Презиме и име	Сродство	Год. на раѓање	Занимање
Павловска Вида	сопруга	1919	професор
Павловски Бранимир	син	1948	ученик
Павловски Драгољуб	син	1954	ученик
Павловска Сунжа (Сунѓа)	мајка	1880	домаќинка

Најорни стручни активности

Од 1955 до 1961 е претседател на Секцијата на Друштвото за македонски јазик и литература за Скопската околина, развивајќи плодна активност и заинтерсирност меѓу членовите *за заемна соработка во унапредувањето на наставава преку заеднички организирани предавања од областа на методиката и процесите во практиката.*

Забележливо придонесувал како член на *Комисијата за школски емисии на Радио Скопје*, во нивното планирање, подготвување и реализирање.

Преоптовареноста со училишни и вонучилишни стручни обврски и во месеците за летен одмор, не поминувала без последици. Во едно свое обраќање до Министерството на народната просвета на НРМ, на 24.9.1946 година, тој пишува:

„Во летната ваканција од 1.7.1946 до 15.9.1946 година бев ангажиран по Ваша желба на Педагошкиот курс со 18 часа, Профиманзијалниот со 5 часа и Офицерскиот со 9.

Од 15.9.1946 з. зайочнаа испитиште на сите курсови.

Бидејќи да се осекам физички многу изморен, нужна ми е една мала почивка од неколку дена како би можел да ги појкренам силите и поинака да ја вршам поверената ми должност... Затоа ве молам, другар Министре.

Најмногувам дека ниту преку школската година, ниту преку летната ваканција, којашто ја проведов држејќи 32 часа неделно, немам изоситанато ни еден ден”.

Од 1954 до 1959 год. изведувал *практична настава по методика* со студентите од Филозофскиот факултет на групата *Историја на книжевностите на народите на СФРЈ* - со статус на хонорарен наставник.

По иницијатива на *Сојузниот завод за школски и проветни прашања*, во 1958/59 година изведувал и *експериментална настава по литература во првата гимназиска година.*

Во *Прашалникот за оценување во учебната 1958/1959*, во Гимназијата Цветан Димов, Скопје, во делот втор: Податоци за залагањето и за резултатите постигнати во наставно-педагошката работа, стои:

Успехот во остварувањето на наставниот план и програм како и самиот организирање на наставно-военината работна наплно задоволувајќи, имајќи го предвид новиот програм по кој работи, кој е прилично опширен и тежок, а материјал за работата по македонски јазик нема.

Успехот постигнат кај учениците во предметната настава е добар, а во споредба со минатогодишниот успех многу подобар, иако предава во почетни паралелки, каде се собрани ученици од разни школи, со разни препознања.

Работната дисциплина е на завидна висина.

Односој спрема учениците е другарски и коректен, води сметка за нивното достоинство, но исто така и за својот човечки и професионален авторитет.

Организира кружоци за помагање на слабиите ученици. и редовно ги одржува. Кружоците ги водат одлични ученици.

Соработката со родителите се одржува преку средби.

За да се заинтересираат повеќе родителите за успехот, залагањето и резултатот на своите деца, изведе и две забавни програми на средбите. Присуството на родителите е скоро стотицено и интересно голем.

*Резултатите од експерименталната настава ги претставил на Конферент на југославистичките друштва, во Загреб, 1960. и на Годишното собрание на Друштвото *(Секцијата) во Штип., 1960, во Велес и во други места.*

Круна на неговите разновидни активности и забележителни постигнувања во унапредувањето на наставата и во учебникарската дејност, додека е проф. во Вишата машка гимназија Цветан Димов во Скопје, претставува почесното признание, коешто го добил *прв во Републиката* - звањето: *педагошки советник по литература*, за што *Решение* донесува *Советот за просвета на НРМ* (5.6.1959 год.).

Од 1959 до крајот на 1961 г. врши должност - просветен советник по македонски јазик и литература во Републичкиот завод за унапредување на школството на СРМ.

Според *Правилникот за оценување на органот на Управата*, пополнет од Заводот за унапредување на школството на НРМ, Скопје, основна преокупација му била *унапредувањето на наставата по македонски јазик и литература*: вршел посети, држел предавања, состаноци, советувања, го следел применувањето на новиот наставен план и наставната програма, организирал семинари за гимназиските и за професорите во основните и во стручните училишта.

Во *Училишникот за оценување на службеник на органот на државната управа* (од 9.3.1961), за 1960 г.), меѓу другото се вели дека:

- ги познава принципите и со успех ги извршува;
- има одличен метод на работа,
- секогаш е точен и експедитивен,
- самостоен е и правилно расудува,
- спремно ги прифаќа задачите и особено се залага,
- самоиницијативен е и често дава корисни идеи за унапредување на службата,
- многу работи на стручното самоизградување и на тоа постигнува видни резултати,
- односот кон другите му е правилен и е годен за соработка,

- пресретлив и тактичен е со странките,
- одличен е и во организацијата - со вонредни резултати, правилно се однесува кон подредените, дава добар пример и ужива углед меѓу нив.

Општата оценка е: *Се истакнува.*

На тој начин е потврдена поранешната *Оцена за работниите квалитети на Мирко Павловски*, професор на *Вишата гимназија Цветан Димов*, Скопје, дадена на 15.6.1954 година од страна на тогашниот директор Ј. Д., дека преподавателот: *има солидна стручна и методска подготвка,... зголемило нивото и добар метод на работа... и работи на своето усовршување. Интересот на учениците кон предметот и нивното знаење е задоволително. Во оценувањето преку годината е умерено строго...воспитно делува на учениците. Сопредни должностите радо прима и навреме ги извршува... даде особена помош на младинската организација во издавањето на весничкиот „Гимназијалец“ и во раководењето на Литературната дружина...*

Првобитен методичар

На Конкурсот од Филозофскиот факултет во Скопје од 28 март 1961 година, од Рецензентската комисија чиешто членови биле професорите: *Димитар Мишев и Димче Левков*, во конкуренција на уште три кандидата, тој е предложен за избор во звањето *предавач по предметот методика* на Катедрата за историја на книжевноста на народите на ФНРЈ. Тогаш во прсветна струка имал прослужени 22 години, од кои 20 како наставник по литература. (Другите кандидати биле: Кирил Младенов (1924), Ангелка Ѓуричковиќ (1939) и Невена Исакова (1928).

Во својот предлог рецензентите го подвлекуваат неговиот долгогодишен наставнички опит, (20 од вкупно прислужените 22 години), наклонетоста за експериментирање и анализирање на практиката, активизацијата на учениците во наставата и надвор од неа, љубовта кон наставничкиот позив, високите резултати и највисоките оценки - *особено се истакнува како наставник*, истражувачкиот однос спрема стручната проблематика, сесрдната помош на младите наставници, нештедливата соработката со студентите во практичната (хонорарана) настава, вклученоста во реформските процеси, учеството на конгреси, симпозиуми, советувања, курсеви и семинари, и придонесот во учебничарската продукција за наставата по литература.

На 6.10.1961 год., Факултетската управа на Филозофскиот факултет го избрала, а на 19.10.1961 година Факултетскиот совет донел *Одлука* со која се потврдува изборот на Мирко Павловски во звањето *предавач* на Филозофскиот факултет. Одлуката е потпишана од претседателот на

Факултескиот совет - Драги Тозија - и од деканот на Факултетот - проф. Димитар Митрев.

Во 1965 (23.10.1965) со предлогот од 28.6.1965 година на рецензентите: проф. Димитар Митрев и проф. д-р Владимир Спасиќ, Мирко Павловски е избран за *виш предавач*, а звањето го потврдува Факултескиот совет со *Одлука* на седницата од 1.11.1965 година. Декан е *проф. д-р Кирил Пенушлиски*, а претседател на Факултескиот совет е проф. Димче Коцо.

На 27.4.1976 година, Наставно-научниот совет, на предлог од рецензентската комисија: во состав: проф д-р Кирил Пенушлиски, проф. Димче Левков и проф. Анатоли Дамјановски, *едногласно* го избрал во звањето: *вонреден професор*, иако кандидатот Мирко Павловски се пријавил за звањето *виш предавач*. (!)

Советот на Филолошкиот факултет, на сединацата одржана на 20.12.1979 г. донесува Одлука со која на проф. *Мирко Павловски* му престанува работниот однос...поради исполнетите услови за лична пензија.

Воннаставни и вонучилишни активности

Од многубројните стручни и општествени активности, што совесно и одговорно ги извршувал, ги издвојуваме следните:

- Член на *Комисијата за установауење на македонската азбука и првопис* при Поверенството на народната просвета и соподготвувач на *Елаборацијата во врска со работната на Комисијата*;

- Член на *Комисијата за програми по македонски јазик и литература при Поверенството на Президиумот на АСНОМ*;

- Член на *Комисијата за подготвување програми по македонски јазик и литература* при Советот за просвета на НРМ;

- Член и претседател на *Комисијата при Републичкиот завод за унапредување на школството - за подготвување програми по македонски јазик и литература за средните школи*;

- *Надворешен соработник по јазик и литература* при Републичкиот завод за школство на СРМ;

- Член на *Комисијата за наставни парања* - од Македонија - при *Сојузниот завод за за проучување на школските и просветните парања*, во Белград;

- Член и претседател на *Комисијата за јазик и литература* при Издавачкото претпријатие Просветно дело - Скопје;

- Член на *Комисијата при Извршниот совет на за одобрување филмови во СРМ*;

- Член на *Советот* при *Институцијата за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје*;

- *Секретар* на Друштвото за македонски јазик и литература;

- Претседател на *Секцијата на Друштвото за македонски јазик и литература* за град Скопје;
- Член на *Комисијата за полагање стручен испит* на Правно-економскиот факултет;
- Член и претседател на *Комисијата за полагање стручен испит во звањето професор по книжевност* при Републичкиот секретаријат за просвета;
- Претседател на *Советот на струците* на Катедрата (три мандата);
- Претседател на *Комисијата за стручни прашања* на Филолошкиот факултет;
- Член на *Ученичкиот одбор* на Факултетот;
- Член на *Факултетскиот совет*;
- Претседател на *Конкурсна комисија за кандидати без редовни школски квалификации и несоодветни средни школи*;
- Претседател на *Комисијата за посебниот дел* на Катедрата: Историја на книжественостите на народите на СФРЈ и др.

*Учесиво на симпозиуми, конгреси,
годишни собранија, семинари и советувања*

1. *Годишно собрание на Друштвото за македонски јазик и литература* (1959) - реферат: *Некои искуства во врска со илустрацијата на експерименталната настава по македонски јазик и литература во први клас гимназија*, Штип.
2. *Конгрес на Сојузот на славистичките друштва на Јужно-славија* (1960), Загреб, настап: *Експериментална настава по мајчин јазик и литература во први клас гимназија*.
3. *Семинар за стручно и педагошко-методско усовршување на наставниците од средните школи* ((1960), Републички завод за унапредување на школството на СРМ, Скопје, настап: *Некои согледувања во врска со новата наставна програма по мајчин јазик и литература*.
4. *Конгрес на Сојузот на славистичките друштва на Југолавија* (1963), Охрид.
5. *Годишно собрание на Друштвото за македонски јазик и литература* (1964), Титов Велес., настап: *Писменоста на учениците од гимназиите*
6. *Симпозиум* (1964): *Проблеми јединства мајернег језика и книжевности*, Југословенски завод за проучавање школских и просветних питања, Белград., настап: *Интерпретација на лирската песна Тџа за југ - од аспект на единството на наставата по мајчин јазик и литература* (во соработка со проф. Димитар Гогушевски);
7. *Годишно собрание на Друштвото за македонски јазик и литература* (1964), Велес., настап: *Проблемот на единството на*

мајчиниот јазик и лиџература, разгледуван на Симпозиумот во Белград.

8. *Семинар на наставниците од средните школи по мајчин јазик и лиџература* (1964), Републички завод за унапредување на школството (РЗУШ) на СРМ, Скопје, настап: *Примена и реализација на драматичкиот материјал предвиден во програмата за први клас*.

9. *Семинар за стручно и педагошко-методско усовршување на наставниците по мајчин јазик и лиџература* (1965), РЗУШ на СРМ, Скопје, настап: *За суштината и анализата на јоејскиот јазик*.

10. *Семинар за наставниците по мајчин јазик и лиџература од средните школи* (1967), РЗУШ на СРМ, Скопје, настап:

а) *Тестирањето како нова наставна форма за проверување и оценување на знаењата по драматика и*

б) *Видови речници: толковен речник, речник на два јазика, речник на синоними, речник на туѓи зборови и етимолошки речник*.

11. *Семинар за наставниците по мајчин јазик и лиџература во средните и во основните школи* (1968): Градски педагошки завод на Куманово, настап: *Лектирањата во наставната програма по мајчин јазик и лиџература*.

12. *Советување на стручниот актив на наставниците по мајчин јазик и лиџература* (1969): Секција на Друштвото за македонски јазик и литература, Гостивар, настап: *Принципи и методи во наставата по лиџература*.

13. *Советување со стручниот актив на наставниците по мајчин јазик и лиџература* (1969): Секција на Друштвото за македонски јазици и литература, Тетово, настап: *Влијанието на лиџературата како школска дисциплина врз оформувањето на ученовата личност*.

14. *Симпозиум* (1971): *Кирил Пејчиновиќ и неговото време*, Тетово, настап: *Влијанието на српскиот јазик врз јисмениот говор во делата на Кирил Пејчиновиќ*.

15. *Семинар за стручно и педагошко-методско усовршување на наставниците по мајчин јазик и лиџература, во врска со примената на новата наставна програма* (1974), РЗУШ на СРМ, Скопје, настап: *Местото и улогата на јисменото искжување во новата наставна програма*.

Училишни емисии на Радио Скопје

(сврзани со новата наставна програма - 1958/59)

1. Како се чита лектира, 1958.
2. Кете и Мурн - поети на словенечката модерна, 1958.
3. Жупанчич и Цанкар - поети на словенечката модерна, 1958.
4. Финскиот народен еп *Калевала*, прв дел, 1959.
5. Финскиот народен еп *Калевала*, втор дел, 1959.

Објавени учебници

1. Во соработка со Христо Зографов и Ристо Проданов (1951): *Примери од лиџературута - џрирачник за седми клас џимназија*, Просветно дело, Скопје.
2. Во соработка со Христо Зографов и Ристо Проданов (1951): *Примери од лиџературута - џрирачник за осми клас*, Просветно дело, Скопје.
3. Во соработка со Христо Зографов и Р. Проданов (1951): *Српскохрватска читанка за долните класови на гимназиите и осмолетките*, Просветно дело, Скопје.
4. Во соработка со Хр. Зографов и Р. Проданов (1952): *Српскохрватска читанка за први и втори клас на осмолетките*, Просветно дело, Скопје.
5. Во соработка со Хр. Зографов и Р. Проданов (1952): *Српскохрватска читанка за трети и четврти клас на осмолетките*, Просветно дело, Скопје.
6. Во соработка со Ѓорѓи Милошев (1955): *Примери од лиџературута за пети клас*, Просветно дело, Скопје.
7. Во соработка со Хр. Зографов (1963): *Лиџература - учебник за први клас џимназија и друштите средни училишта*, Просветно дело, Скопје.
8. Со Димитар Гогушевски (1971): *Основите на македонскиот јазик - учебник за средните воени школи на Југословенската народна армија*, Југословенски звод за проучување на школски и просветни прашања, Белград.

Преводи

Проф. Мирко Павловски за учебнички и за пошироки образовни и културни потреби, целосно или во извадоци, ги превел:

1. *Јазивецот џред суд*, од Петар Кочиќ,
2. *Јаблан*, од Петар Кочиќ,
3. *Со џарџизаниите*, од Влдомир Назор (извадоци),
4. *Мостот на Дрина*, од Иво Андриќ (уводниот дел),
5. *Змија*, од Иво Андриќ,
6. *Дивниот косиен*, од Август Цесарец,
7. *Покосено џоле (Круж)*, од Бранимир Косиќ,
8. *Момини солзи*, од Прежихов Воранц,
9. *Бриле*, од Јован Поповиќ,
10. *Дукан*, од Бранко Копиќ,
11. *Тројцата од Прен*, од Јован Поповиќ,
12. *Големите џријател на сакајото дете*, од Бранко Копиќ,

13. *Твор и Калинич*, од Иван Тургенев,
14. *Живи моштии*, од Иван Тургенев,
15. *Војнаџа и мироџ*, од Лав Толстој (извадоци),
16. *Пеење и мислење*, од Светозар Марковиќ,
17. *Реалност во џоезијаџа*, од Светозар Марковиќ,
18. *Прваџа бразда*, од Милован Глишиќ,
19. *Груџка шеќер*, од Милован Глишиќ,
20. *Пиџиенда*, од Симо Матавуљ,
21. *Бакоња фра-Брне*, од Симо Матавуљ (извадоци),
22. *Поварейџа*, од Симо Матавуљ,
23. *Во реџистџаџураџа*, од Анте Ковачиќ (извадоци),
24. *Последниџе Сџиџанчиќи*, од Вјекослав Новак (извадоци),
25. *Водач*, од Радое Домановиќ,
26. *Сџирадиџа*, од Радое Домановиќ.
27. Од *Жиџиенџо на св. Кирил*, аноним,
28. Од *Жиџиенџо на св. Меџодиџа*, аноним,
29. *Похвалноџо слово на св. Кирила*, од св. Климент Охридски,
30. Од *Жиџиенџо на свџи Клименџи Охридски*, од Теофилакт,
31. Од *Жиџиенџо на свџи Наум Охридски*, аноним,
32. *Азбучнаџа моџиџва*, од Епископ Константин,
33. *Беседаџа џроџив боџомилиџе*, од Презвитер Козма (извадоци),
34. Од *Жиџиенџо на св. Симеон* (извадоци),
35. Од *Жиџиенџо на св Сава*, од Теодосиџа (извадоци),
36. Од *Жиџиенџо на Сџеван Дечански*, од Григорие Цамблак (извадоци),
37. Од *Жиџиенџо на Сџефан Лазаревиќ*, од Константин Филозоф (изваоци),
38. Од *Книџаџа за Агам* (апокриф),
39. *Видениеџо на Аџосџол Павле* (апокриф),
40. *Езоџ* - средновековен расказ,
41. *Тројанскаџа џовесџи* (извадоци),
42. *Александар Велики* (средновековен роман, извадоци),
43. *Варлаам и Јоасаф* (извадоци),
44. *Сџефаниџи и Ихнилаџи* (извадоци),
45. *Дундо Марое*, од Марин Држиќ (извадоци),
46. *Љувезниоџи Хараламџие*, од Доситеј Обрадовиќ,
47. *Совеџи на здравиоџи разум*, од Доситеј Обрадовиќ (извадоци).

Рецензии за различни изданиџа

1. 1960, за учебникот: *Чиџанка за индуџтриски школи*, Просветно дело, Скопје.

2. 1960, за скриптата: *Литература за економските училишта*, Просветно дело, Скопје.
 3. 1960, за учебникот: *Преглед на литературата со примери - за втори клас*, Просветно дело, Скопје.
 4. 1962, за учебникот: *Преглед на книжевностите на народите на СФРЈ*, Просветно дело, Скопје.
 5. 1970, за учебникот: *Македонски јазик за шесто отделение* (за училишта со турски наставен јазик), Просветно дело, Скопје.
 6. 1973, за учебникот: *Македонски јазик за шесто отделение* (за училишта со албански наставен јазик), Просветно дело, Скопје.
 7. 1973, за учебникот: *Македонски јазик за шесто отделение* (за училишта со турски наставен јазик), Просветно дело, Скопје.
 8. 1973, за учебникот: *Македонски јазик за седмо отделение* (за училишта со албански наставен јазик), Просветно дело, Скопје.
 9. 1973/1974, менторство за магистерскиот труд: *Изучувањето на Рациновата поезија во училишната од втор степен во СРМ*, Скопје..
 10. 1974, за прилогот во Годишниот зборник на Филолошкиот факултет: *Уметничкиот дејал, неговата специфика и улога во методското разгледување на литературните творби*, Скопје.
- 1974/1975:
11. за *избор* на наставник по методика на наставата по литература на Филолошкиот факултет, Скопје.
 12. за *избор на стручен соработник* за предметната настава по македонски јазик и литература во звањето *самостоен педагошки советник*, во РЗУОВ, Скопје.
 13. за избор на *самостоен педагошки советник* по македонски и по српскохрватски јазик, во кумановскиот Завод за унапредување на предучилишното и основното образование и воспитување, Куманово.
 14. 1975, за прирачникот: *Лектира во основните училишта*, РЗИОВ, Скопје.
 14. 1975, за прилогот за Годишниот зборник на Филолошкиот факултет: *Изучувањето на Рациновата поезија во средните училишта во СРМ*, Скопје.

Оригинални трудови

а) пред ослободувањето

1. Група автори (1939): *Летовање ученика средних школа у крајевима језично изразито динамичним*, публикација: *Саопштења и реферати Треќе меѓународног конгреса слависта*, Београд.
2. (1940)): *Сарадници Кирила Пејчиновиќа*, сп. *Јужни преглед*, Скопје.

3. (1940): *Две сеоске народне ѓеме из Доњеџ Полоџа*, сп. Јужни ѓреџлег, Скопље.

б) ѓо ослободувањето

Во сѓ. Просветно дело, Скопје
(Орџан на Педагошкото друштво на НРМ
- ѓодоцна Сојузот на педагошките друштва, Скопје)

1. (1955): *За еден актуелен ѓроблем*, бр. 7-8.
2. (1963): *Состојбајта на ѓисменоста во ѓимназиите*, бр.9-10.
3. (1971): *Гимназиската ѓроџрама ѓо мајчин јазик и лиѓтература и нејзините резултати во ѓрактиката - ѓрилоџ кон дискусијата за новите наставни ѓроџрами ѓо мајчин јазик и лиѓература* бр. 9-10.

Билѓен на Републичкиот завод
за унаѓредување на школсѓвото

1. (1960): *Новата наставна ѓроџрама ѓо мајчин јазик и лиѓература за ѓимназиите*, бр 2.
2. (1963): *Писменоста ѓо мајчин јзик и лиѓература во ѓимназиите*, бр.2.
3. (1964): *Обработка на лирски ѓекстови ѓредвидени во ѓроџрамата за ѓрви клас ѓимназија, со осврѓ на ѓеоријата на лиѓературата*, бр.4.
- 4.(1964): *Уѓвврдување и ѓовѓторување на материјалот како форма на наставна работа*, бр.4.
5. (1964): *Примена и реализација на ѓрамаѓичкиот материјал ѓредвиден со наставната ѓроџрама за ѓрви клас ѓимназија*, бр. 4.
6. (1965): *За сушѓината и анализата на ѓоеѓскиот јазик во една уметничка ѓтворба*, бр.2-3.
7. (1965): *Инѓерѓреѓација на лирската ѓесна, "Г'џа за јуџ" од К. Миладинов од асѓекѓ на единсѓвото на наставата ѓо мајчин јазик и лиѓература*, (во соработка со Д. Гогушевски), бр.2-3.
8. (1966): *Месѓото, улоџата и значењето на ѓрамаѓиката во наставата ѓо мајчин јазик и лиѓература со осврѓ на ѓрактиката*. бр.4-5.
9. (1966): *Пойравка на ѓисмена работа*, бр. 4-5.
10. (1969): *Речници (видови): ѓолковен речник, речник на два јазика, речник на синоними, речник на ѓуџи зборови, еѓимолошки речник*, бр.4-5.
11. (1969): *Тестирањето како нова наставна форма за ѓроверување и оценување на знаењата од ѓрамаѓика (сушѓина, значење и ѓтехника)*, бр. 4-5.

12. (1970): *Сџаџирањето како форма на педагошко-методско и стручно оспособување и усовршување на дипломираните студенти*, бр.5-6.

Сџ. „Литературен збор”

(орган на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература)

1. (1954): *Стручните кружици по македонски јазик и литература*, бр.1.
2. (1954): *Од живото на Друштвото*, бр. 1.
3. (1959): *Некои вџечатоци во врска со применувањето на новата програма по литература во први клас*, бр. 1.
4. (1959): *Обработка на лирската џесна: „Кад млидијах умреџи” од Бранко Радичевиќ*, бр. 2.
5. (1959): *Оџиџи џоѓлед на програмата по литература во џимназиите*, бр. 3-4.
6. (1959): *За методско-педагошкото образование на наставниците од средните училишта*, бр. 3-4.
7. (1959): *Семинар за наставници по македонски јазик и литература во осумгодишното училиште*, бр. 3-4.
8. (1962): *Писменоста на учениците во џимназиите*, бр. 3-4.
9. (1963): *Семинари и советувања како форма за унџредување на наставата по мајчин јазик и литература*, бр. 1.
10. (1964): *Животот и делото на Хриџто Зографов (1897-1964)*, бр. 1).
- (1978): *Улоџата и месото на џејзажот во анализата на уметнички џекст*, бр. 2.
11. (1979): *Улоџата и месото на џејзажот во анализата на уметнички џекст, (џродолжение од џреџходниот број)*, бр 3.

Весник: Млад борец

1. (1957): *Цирил Космач - живоџ, дело и значење.*
 2. 1957): *Јуџ Козак - живоџ, дело и значење.*
 3. (1957): *Јован Пойовиќ - жиоџ, дело и значење.*
 4. (1957): *Вјекослав Калетб - живоџ, дело и значење.*
 5. (1958): *Маџеј Бор - живоџ, дело и значење.*
 6. (1958): *Иван Горан Ковачиќ _ живоџ, дело и значење.*
 7. (1958): *Авџуст Цесарец - живоџ, дело и значење.*
 8. (1958): *Ернесџ Хеминџвеј - живоџ, дело и значење.*
- (Имџата, делата и значењата се разџледуваат од училиџниот аџект).

Други објавени прилози

1.(1965): *Интерпретација лирске песме „Т’за за јуџ“ од К.Миладинов са аспекти јединства наставе мајтернеџ језика и книжевности*, публикација на Југословенскиот завод за проучавање школских и просветних питања: *Проблеми јединства наставе мајтернеџ језика и книжевности*, Београд.

2.(1971): *Култура на писмениот говор кај учениците од гимназиите (хабилитационен труд)*, 182 страници, Скопје.

3.(1973): *Причини за недоволната култура на писмениот говор кај учениците од гимназиите*, во Годишниот зборник на Филолошкиот факултет, Скопје.

4.(1975): *Престојот на Петар Кочик во Тетово и неговата дојиска: Една фамозна свадба*, сп. Современост, Скопје.

5.(1975): *Писменото искажување - месното и улогата на писменото искажување во новата наставна програма по македонски јазик и литература за подготвителниот период на средното образование*, публикација на РЗУОВ на СРМ: *Македонскиот јазик и литература во училиштата на средното образование*, Скопје.

Повеќегодишната високо вреднувана наставничка практика во водечки гимназии, прирачниците, учебниците, статиите во списанијата „Литературен збор“ и „Просветно дело“, кратките прилози и училишните емисии на Радио Скопје - според училишните потребите, но и според личниот афинитет на авторот, ја потврдуваат солидната литературно-јазична, педагошка и методичка подготвеност и компетентност на проф. Мирко Павловски за студиски продлабочена аналитичко-синтетичка, иницијативна и комуникациски еластична, приспособлива и плодотворна индивидуална, паровна, групна и тимска соработка со студентите во наставната интерпретација на програмските литературни содржини и во нивното оспособување за успешна самостојна, мотивирана и иновативна настава.

Катерина ВЕЛЈАНОВСКА

ЈУБИЛЕЈ ЗА ПОЧИТ

(по повод 40 години од организирањето
постдипломски студии по македонски јазик)

На 11 јануари 2010 година на Филолошкиот факултет *Блаже Конески* се одржа средба на генерациите по повод одбележувањето на јубилејот 40 години од воведувањето постдипломски студии по македонски јазик. Присутните гости ги поздравија проф. д-р Елена Думова, проректорка за настава на УКИМ, проф. д-р Максим Каранфиловски, декан на Филолошкиот факултет и проф. д-р Томислав Треневски, раководител на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Во името на првата генерација постдипломци свое обраќање и сеќавање на првите предавања имаше проф. д-р Мито Миовски, додека проф. д-р Катерина Велјановска, раководител на постдипломските студии, се задржа на развојот на оваа важна дејност на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици.

Иницијативата за организирање вакви студии се оствари во учебната 1970/71 година, а наставата започна на 11 јануари 1971 година. Првиот одбор за постдипломски студии беше во следниот состав: проф. Блаже Конески, проф. Божидар Видоески и проф. Крум Тошев. Организирањето на постдипломските студии по македонски јазик значеше проширување на дејноста на Катедрата, која и на овој начин активно се вклучи во изградувањето на научниот кадар од својот профил. А дека бил избран вистинскиот момент за започнување со овие студии ни покажува, меѓу другото, и фактот дека од шеснаесетте постдипломци од првата генерација 15 ги одбрале своите магистерски тези. Први магистри по македонски јазик се Лидија Славева и Кирил Конески во 1973 година, а најнов или последен магистер е Бисера Павлеска, која ја одбрани својата магистерска теза во февруари 2011 година.

Во текот на овие 40 години, распоредени во дваесет генерации, се запишале 201 постдипломец, одбранети се 99 магистерски трудови, а за десетина постапката е во тек.

Во наставата биле вклучени пред сè професорите од Катедрата: Блаже Конески, Крум Тошев, Божидар Видоески, Оливера Јашар-Настева, Васа Томановиќ, Радмила Угринова-Скаловска, Ружа Паноска, потоа од првата генерација постдипломци Кирил Конески и Мито Миовски, па

Лилјана Минова-Ѓуркова, Коста Пеев, Живко Цветковски, Стојка Бојковска, Људмил Спасов, Димитар Пандев, Емилија Црвенковска, Катерина Велјановска и др. Не можеме да не одбележимо дека наставата е само еден од елементите што ги прават постдипломските студии; покрај неа не се помалку важни изборот на темите, потоа менторството, следењето на изработката на трудовите и учеството во комисиите при нивната одбрана. Статистиката, но и живите спомени на постдипломците ни кажуваат дека во сето тоа одделно место му припаѓа на професорот Блаже Конески, чие име го носи и нашиот факултет.

Покрај наведените, во наставата учествувале и научни советници од Институтот за македонски јазик *Крстје П. Мисирков*: Благоја Корубин, Тодор Димитровски, Трајко Стаматовски, Олга Иванова, Марија Коробар, Снежана Велковска, Лилјана Макаријоска и др., како и професори-гости, членови на други катедри и институти: Владимир Мошин, Михаил Петрушевски, Петар Илиевски, Борис Марков, Зузана Тополињска, Олга Мишевска-Томиќ, потоа од други центри во странство: Павле Ивиќ (Нови Сад), Франце Безлај (Љубљана), Далибор Брозовиќ (Задар), Даринка Премк-Гортан (Белград), Јозеф Ружичка (Братислава), Алфред Заремба, Владислав Љубаш, Мјечислав Карап (Краков), Казимјеж Фелешко (Варшава), Рина Ускова (Москва), Виктор Фридман (Чикаго), Кристина Крамер (Торонто) и други.

Најголем број студенти на постдипломските студии по македонски јазик доаѓаат од Групата македонски јазик, има и постдипломци што дипломирале на другите групи на овој факултет: македонска книжевност, албански, турски, руски и англиски јазик и книжевност, како и на групата за класична филологија при Филозофскиот факултет. Од одбранетите магистерски тези најголем е бројот на оние што го имаат за предмет на обработка само македонскиот јазик, потоа историјата на македонскиот јазик, македонските дијалекти, ономастичките проблеми и компаративните теми.

Денес по овие изминати 40 години организирање и водење на оваа дејност, сметаме дека Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици, како прва матична катедра основана во Република Македонија каде што се студира македонскиот јазик, има право на еден подобар третман од страна на државата во поглед на кадровската екипираност и на подмладокот. Интерес кај младите генерации да го проучуваат македонскиот јазик постои, но за жал, со неговото проучување не можат да добијат сигурност и егзистенција од својата професија, а односот кон нивната дејност е, може да се каже, сè, само не стимулативен.

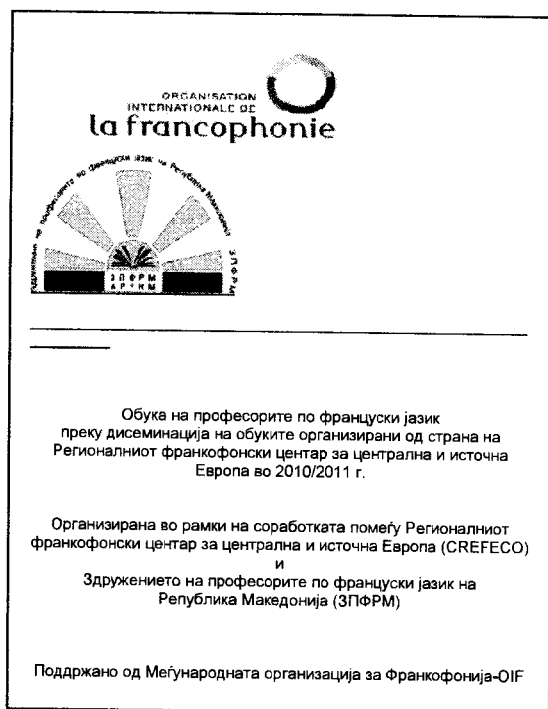
Годината што изминува е во знакот на новата, дваесетта генерација постипломци по македонски јазик која студира според новите наставни програми од вториот циклус. Студиите траат една година. Во првиот семестар се слушаат 4 предмети со значително намален фонд од 15 часа предавања, а во вториот семестар се слуша еден предмет, и предвидена е

менторска работа со студентот за изработка на магистерскиот труд. Новата генерација брои 13 студенти: 8 од Групата македонски јазик, меѓу кои се најдобрите студенти Бојан Петрески и Бобан Карапејовски кои ја добија наградата *Франк Манинџ* минатата година. Од другите групи на нашиот факултет се еден студент од Групата преведување и толкување, еден од Групата италијански јазик, двајца од Битолскиот и еден од Штипскиот универзитет.

На крајот, во оваа прилика на сите учесници што придонесоа за организирањето и унапредувањето на постдипломските студии по македонски јазик во текот на изминатиов период од неполна половина век, им изразуваме благодарност за нивното дело, со надеж дека ваквите средби и одбележувања на значајни датуми од нашата историја нема да ги забораваме.

Мира ТРАЈКОВА
Ирина БАБАМОВА

**МЕЃУНАРОДЕН ПРОЕКТ ЗА ОБУКА
НА ПРОФЕСОРИТЕ ПО ФРАНЦУСКИ ЈАЗИК
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
“БЛАЖЕ КОНЕСКИ“, 22 – 26 АВГУСТ 2011Г.**

Унапредувањето на наставата по француски јазик, изнаоѓањето нови пристапи за подинамично спроведување на наставниот процес, грижата за примена на новите информациски технологии заради осовременување на наставниот час по француски јазик во основните и средните училишта како и на факултетите во Р. Македонија беа едни од главните мотиви за подготовка и реализација на проектот со наслов „Обука на професори по француски јазик преку дисеминација на обуките следени во Регионалниот франкофонски центар за централна и источна Европа (CREFECO) во 2010/2011 година“, чиј домаќин,

во периодот од 22 до 26 август 2011 г., беше Филолошкиот факултет “Блаже Конески“ на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Реализацијата на овој проект се одвиваше според договорот што во јуни 2011г. го потпишаа проф. д-р Ирина Бабамова, претседател на Управниот одбор на Здружението на професорите по француски јазик на Р. Македонија (ЗПФРМ) и проф. д-р Рени Јотова, раководител на Регионалниот франкофонски центар за централна и источна

Европа¹ со седиште во Софија (Р. Бугарија). Проектот беше финансиски поддржан од страна на **Меѓународната организација на Франкофонијата (OIF)** со седиште во Париз.

На отворањето на обуката, во присуство на г-ѓа Марија Николова, одговорна за Франкофонија при Министерството за образование и наука на РМ и на проф. д-р Маргарита Велевска, раководител на Катедрата за романски јазици и книжевности, проф. д-р Ирина Бабамова, како одговорна за реализирањето на проектот во РМ, ги поздравил учесниците и нагласил дека спроведувањето во дело на еден ваков проект е значајно не само поради фактот дека се придонесува за подигање на стандардите во наставата по француски јазик, туку и поради фактот дека се работи за прв меѓународен проект во кој Здружението на професорите по француски јазик на РМ учествува како партнер во Договорот. Во своето обраќање до присутните, професор Ирина Бабамова истовремено се заблагодари за поддршката што Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ му ја дава на Здружението во организирањето на овој проект, но и за поддршката за другите активности што Здружението ги преземало во текот на своето еднодецениско постоење.

Со проектот беа опфатени 45 наставници/професори по француски јазик од разни градови од Македонија. Тој се состоеше во организирање дисеминација на шест обуки што биле следени во Регионалниот франкофонски центар (CREFECO) во Софија од страна на македонски професори по француски јазик кои предаваат во основното, средното и во високото образование. Цел на проектот беше запознавање на наставниот кадар со современите трендови во наставата по француски јазик како и со новите технологии чија примена го осовременува наставниот процес.

Во рамки на проектот беа реализирани следниве обуки на француски јазик:

1. **INGÉNIERIE DE LA FORMATION** (*Организирање и спроведување обука*), обука реализирана на 22 и 23 август 2011 од страна на проф. д-р Маргарита Велевска и проф. д-р Мира Трајкова;
2. **DEVELOPPER LES COMPETENCES ORALES A L'AIDE DE DIVERS SUPPORTS** (*Развивање на способноста за усно изразување преку примена на разни наставни средства*), обука реализирана на 22 и 23 август 2011 од страна на проф. д-р Мирјана Алексоска – Чкатроска и лектор Севда Лазаревска;
3. **LES TIC POUR L'APPRENTISSAGE DU FLE** (*Примена на информациски и комуникациски технологии за учење на францускиот*

¹ Регионалниот франкофонски центар за централна и источна Европа (CREFECO) е основан од страна на Меѓународната организација на франкофонијата (OIF) на 26 мај 2005 г. и е со седиште во Софија. Една од неговите цели е да спроведува обуки на наставниот кадар по француски јазик на 6 земји од регионот (Р. Македонија, Албанија, Ерменија, Бугарија, Молдавија, Романија). (Cf. <http://www.crefeco.org/display.php>)

јазик), обука реализирана на 24 август 2011 од страна на проф. Елена Каранфиловска и проф. Мимоза Анчевска;

4. **FRANÇAIS PRECOCE** (*Француски јазик за ученици на рана возраст*) обука реализирана на 24 август 2011 од страна на проф. Славица Димитриевска и Весна Јанкулоска;

5. **INTEGRATION DE L'APPROCHE ACTIONNELLE DANS L'ENSEIGNEMENT DES QUATRE COMPETENCES DE COMMUNICATION** (*Интегрирање на акциониот пристап во наставава на четирите комуникациски способности*), обука реализирана на 25 и 26 август 2011 од страна на проф. Драган Трпковски, проф. Зојца Митрева и проф. Кети Димковска;

6. **FORMATION INITIALE DES FUTURS ENSEIGNANTS DE FLE** (*Додипломско и мастер-образование на идните професори по француски јазик како странски*) обука реализирана на 25 и 26 август 2011 од страна на проф. д-р Мира Трајкова, проф.д-р Снежана Петрова и проф. д-р Ирина Бабамова.

Организирањето на еден ваков проект беше позитивно оценето преку анонимен прашалник од страна на учесниците, кои притоа искажаа потреба од организирање други слични обуки.

Со успешното реализирање на овој проект дојде до израз улогата што ја има ЗПФРМ во континуираното обучување и усовршување на наставниот кадар по француски јазик, како и грижата за остварување регионална соработка на овој план.

Активностите што ова Здружение ги презема во полза на наставата и изучувањето на францускиот јазик се во склад со основните заложби на Меѓународната организација на Франкофонија, која, благодарение на партнерството со Меѓународната федерација на професорите по француски јазик, веќе една деценија го поддржува изучувањето на францускиот јазик во земјите што се нејзини полноправни членки, меѓу кои, од 28 септември 2006г. е и Република Македонија.

За успешно организирање и реализирање на петдневните активности околу проектот „Обука на професори по француски јазик преку дисеминација на обуките следени во Регионалниот франкофонски центар за централна и источна Европа (CREFECO) во 2010/2011 година“, значаен придонес дадоа и членовите на Управниот одбор на Здружението на професорите по француски јазик на Р.Македонија, меѓу кои Данијела Величковска (благајник) и Андријана Чичевалиева (секретар), професорки по француски јазик во основното, односно во средното образование во Р.Македонија.

Анастасија ЃУРЧИНОВА

**КНИЖЕВНИ ДИСЛОКАЦИИ. IV МЕЃУНАРОДЕН
КОНГРЕС НА ЕВРОПСКАТА МРЕЖА
ЗА КОМПАРАТИВНИ КНИЖЕВНИ СТУДИИ**

Во организација на Институтот за македонска литература при Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје и на Друштвото за компаративна книжевност на Македонија од 1 до 3 септември 2011 година во Скопје и во Охрид се одржа IV меѓународен конгрес на Европската мрежа за компаративни книжевни студии. На конгресот, посветен на темата на *Книжевниите дислокации* учествуваа околу седумдесет учесници од повеќе европски и воневропски земји (од Македонија, Финска, Австрија, Словенија, Германија, Франција, Индија, Тајланд, Ирска, Шпанија, Португалија, Велика Британија, Романија, Естонија, САД, Црна Гора, Бугарија, Албанија, Србија, Исланд и Данска), меѓу кои и многубројни учесници од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“.

Работата на конгресот се одвиваше на два официјални јазици: англиски и француски. Конгресот беше отворен на 1 септември 2011 година во Ректоратот на Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје, во присуство на ректорот, како и на министерот за образование и наука на Р. Македонија. Тука се одржаа и првите три сесии од научниот дел на конгресот: „Аспекти на дис-локација“, „Локација и идентитет“ и „Егзил, Миграции, Дијаспора“. Вториот ден работата на конгресот продолжи во Конгресниот центар во Охрид, каде што беа одржани четири паралелни сесии: „Европа/не-Европа“, „Патопис“, „Реални/имагинарни дислокации“, „Интермедијалност“. Конгресот заврши на 3 септември со уште три научни сесии: „Превод“, „Митски, антички и балкански дислокации“, „Дислоцирани автори и поетики“ и една тркалезна маса „Културните светци на европските национални држави“. Во рамките на конгресот беше одржан и состанок на Европската мрежа за компаративни книжевни студии, во присуство на претседателката Марина Гришакова од Естонија.

Благодарение на учеството на реномирани компаратисти од повеќе европски (и воневропски) универзитети, темата на конгресот беше расветлена од најразлични аспекти, со посебен акцент на проблематиката на другоста, на егзилот, миграцијата, границата и други видови на просторни и временски преместувања во книжевноста. Конгресот *Книжевни дислокации* покажа дека современата компаратистика мошне умешно ги

следи најактуелните струења во науката за литературата, применувајќи ги и инкорпорирајќи ги во сопствената истражувачка методологија.

Не би требало да се запостави и да не се спомене извонредната атмосфера на колегијалност и пријателство која се создаде меѓу учесниците на овој меѓународен конгрес. За неа секако е заслужен организациониот одбор на истиот, на чело со д-р Соња Стојменска-Елзесер, кој навидум непретенциозно, но со голема доза на сериозност и студиозност успеа да ги искоординира многубројните активности во трите дена посветени на *Книжевниите дислокации*.

ПРЕДАВАЊА

Цветана ГЕОРГИЕВА

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА НА 20-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК И ФИЛОСОФСКИТЕ ИДЕИ НА МОДЕРНИЗМА*

След трите войни, в които участва България, и по-специално след Първата световна война, българската модерност създава образци на *експресионизма* (под влиянието на Гео Милев и Чавдар Мутафов), на *диаболическия проза* (Владимир Полянов, Георги Райчев, Светослав Минков), на *предметния поезия и проза* (Атанас Далчев, Чавдар Мутафов), изпитва влияние на *движението „Родно изкуство“* и на късния *мистичен символизъм* (Теодор Траянов, Емануил Попдимитров и др.).

Лидерите на отделните направления в изкуството са учили извън България. Голяма група от български интелектуалци, бъдещи поети и писатели, художници, през десетилетието между 1910 и 1920 г. учи в Германия (Мюнхен и Лайпциг). Това са: Гео Милев, Чавдар Мутафов, Николай Марангозов, Димо Хаджилиев, Светослав Минков, Владимир Полянов, Иван Перфанов; художниците Дечко Узунов, Васил Захариев и Жорж Папазов. В Швейцария завършва Емануил Попдимитров, а във Виена – Теодор Траянов. По европейски образец носителите на идеите на водещите направления в модернизма през този период се стремят да обосноват теоретическите и естетическите си виждания за новото (модерното) изкуство. За това свидетелства огромният брой статии на подобни теми, излизали в модерните списания „Хиперион“ и „Везни“. Българският модернизъм става по-теоретичен и по-обособен. Голямо е количеството на преводната литература, като наред с историческите пиеси на Иван Вазов се появяват модерните фройдистки пиеси на Аугуст Стриндберг и Станислав Пшибишевски.

Българският модернизъм изхожда предимно от две имена във философията – това на Фридрих Ницше и Анри Бергсон, тъй като и двамата мислители издигат в култ духовната мощ на човека; позовава се също така на Артур Шопенхауер, Сьорен Киркегор и Освалд Шпенглер. Влиянието на Ницше например изпитват поетите Пенчо Славейков, Николай Райнов, Димчо Дебелянов, Гео Милев, литературните критици Георги Цанев и Димо Кьорчев. А преди трудовете на Бергсон да станат

* Предаване одржано на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје на 14 април 2011 година.

известни в България в началото на 20. век, Димо Кьорчев противопоставя интуицията на разума и се обявява срещу „рамкиращата функция на логическия порядък“; Гео Милев, в статията си „Модерната поезия“, говори за „новата модерна естетическа интуиция“.

Сред символистите се отличава бергсонианеца Емануил Попдимитров. През 20-те години българската модерност черпи също умонастроения от екзистенциалната философия на Сьорен Киркегор и Мартин Хайдегер. Творчеството на Чавдар Мутафов се разгръща върху темата за битието и нищото, абсурдизма, върху опозицията „материя – дух“. В същата тематична сфера звучи и предметната поезия на Атанас Далчев, а в гротескова форма – в разказите на Светослав Минков.

По-нататък ще се спра върху мотиви в творчеството на трима представители на българския модернизъм – „късните символисти“ Емануил Попдимитров¹, Теодор Траянов и авангардиста Чавдар Мутафов – усвоили идеите на западноевропейските философи.

ЕМАНУИЛ ПОПДИМИТРОВ – АНРИ БЕРГСОН

Философията на интуитивизма, чиито главен представител е Анри Бергсон, е заклеямена от марксистите в България още преди т.нар. „социалистическа революция“ от 9-ти септември 1944 г. Талантливият възпитаник на университета във гр. Фрибург (Швейцария) Емануил Попдимитров (който е автор на около 350 лирически творби, предимно символистични, на книги с поеми, драматургия и проза, общественик, преподавател в Софийския университет и художник, преводач и популяризатор на Анри Бергсон) е заклеен като *идеалист* и *бергсонианец* от философите марксисти Тодор Павлов и Сава Гановски. Поради това остава маргинален автор, неизучаван от социалистическото литературнознание и от десетки поколения студенти. Дори специалистите по литературна история между 1950 и 1980 г. споменават името на поета единствено във връзка с неговите годишнини, като публикуват рецензиите си най-вече в регионалния кюстендилски вестник „Звезда“.

Философските идеи на Анри Бергсон и рецепцията им в литературното и научно творчество на Емануил Попдимитров е по-широка тема, затова ще посоча само два факта: през 1922 г. на страниците на сп. „Хиперион“ Емануил Попдимитров публикува студията си „*Бергсон*“.

¹ Емануил Попдимитров (1885–1943) е роден в Босилеградско – с. Груинци, днешна Сърбия; като студент по философия (от 1906 г.) е изключен от Софийския университет, поради участие в освиркването на цар Фердинанд I при откриването на Народния театър на 3 януари 1907 г.. Записва литература в Монпелие, Франция (1907 г.), завършва философия и литература в Фрибург, Швейцария през 1912 г.. Участва в Първата световна война, като преводач на Южния (Солунски) фронт, и в Главната квартира на армията в гр. Кюстендил. Председателства временния Върховен комитет за бежанците от Западните покрайнини (Цариброд, Босилеград и Трънско), работи като частен доцент (1923–1943) в Катедрата по сравнително литературнознание на Софийския университет.

Философията на интуицията, в която систематизирано и концептуално излага основните идеи и понятия на представителя на френския интуитивизъм. През следващата година (1923) излиза от печат хабилитационният труд на поета **„Естетиката на Бергсона“**. В тази монография Емануил Попдимитров систематизира естетическите възгледи разпръснатите в съчиненията на френския философ, които оказват влияние върху концепциите за модерното изкуство и по-конкретно върху формирането на символизма и експресионизма на Запад.

Ще направя уговорката, че определянето на Емануил Попдимитров единствено като бергсонианец е неточно. Поетът е изучавал във Фрибург също индийската философска традиция, актуалната по това време теософска доктрина и антропософията на Рудолф Щайнер (впрочем философски концепции, които оказват влияние върху повечето от европейските и руските символисти). Цялостното творчество на Попдимитров кореспондира с това на Морис Метерлинк, Константин Балмонт, Стефан Георге и Осип Манделщам и разтваря в себе си актуалните философски идеи на времето от началото на 20. век. Единственото, което държа да подчертая е, че *поезията на Емануил Попдимитров може се определи като екзистенциално философска, преди тази на Айанас Далчев (от сборника му „Прозорец“), но това е екзистенциализъм от друг порядък – мистичен, теософски.*

По-нататък ще покажа как е възприет и опoетизиран от Емануил Попдимитров един от образите, присъщ на философията на Бергсон, свързан с идеята му за творческата еволюцията в природата и за творчеството въобще.

Съвременната критика определя философията на Бергсон като **креационизъм** като се ръководи от основното понятие на философа **жизнен порив**. Последният може да се разбира и като **творчески порив**, заложен в живота на природата и на човека. Идеята за жизнения порив предполага разбирането, че нашето „аз“ е творческо, органическата еволюция също е творческа и самото време (траенето, ставането, промяната) е творчески принцип на вселената. Бергсон разбира творчеството като **организиране**, поради което то се оказва проява на духа изобщо. А метафорите „кошер“, „пчелния рой“, „пчели“ илюстрират основните идеи на Бергсон за инстинкта, еволюцията и концепцията му за **открито и закрито обществ**. Бергсон утвърждава, че човекът е обществено същество по своята природа – природата го е проектирала като инстинктивен колективист, подобно на мравките и пчелите; той особено се възхищава от съвършенството в организирания труд на пчелите в кошера. Анализаторите на стила на Анри Бергсон отбелязват образите „пчела“, която „строи своята восъчна пита“, „пчелен рой и мравуняк“, чиято еволюция се достига чрез инстинкта и е „продължение на

организаторската работа на природата”, тъй като природата е заета повече с обществото, отколкото с индивида”².

Емануил Попдимитров създава собствен художествен свят и език, но в поезията му, по аналогия на Бергсон, се появява редкия и неизползван от другите автори на българския символизъм образен комплекс *йчела – кошер – мед*.

Пчелата с високата си степен на организираност и медът, като олицетворение на висшата мъдрост, са универсални символи на поетическото слово в западната културна традиция и в християнството. Скандинавският епос създава понятието „мед на поезията” (мъдростта на върховния скандинавски бог Один се дължи отчасти на екстаз, предизвикан от приемането на шамански мед, възбуждащ вдъхновението. Съответно Один е възприеман като бог на поезията и покровител на скалдите³. В древногръцката и римската традиция поетите сравняват себе си с пчели. Подобно тълкуване на образния комплекс, свързан с пчелата, се среща и в поезията на руския символист Осип Манделщам (1919).

„На каменных отрогах Пиэрии
Водили музы первый хоровод,
Чтобы, как пчелы, лирники слепые
нам подарили ионийский мед”⁴.

Емануил Попдимитров интерпретира символиката на пчелата и меда в различни свои текстове. В поемата „Пророк” (сборника „Вселена”, 1924 г.) „Звездният пастир”⁵ (наречен още „Небесен пчелар”) води диалог с бъдещия Спасител на човечеството, Иисус Христос. Небесният пчелар (свързан от поета с предсказателите и астролозите – той е „гадаещият по звездите”), трябва да убеди човека Иисус да поеме предопределената за него мисия на избраник на небесата. Ще отбележа, че такава трактовка на образи от Евангелието означава явна антропософска следа, която възприема Иисус Христос за нов ЕОН в цикъла от прераждания.

Втората реч на пророка в посочената поема алегорично напомня, с образите на меда–словото, за евангелието, т.е. за учението на Избания,

² Вж.: Бергсон, Анри. Два источника морали и религии. Москва, 1994, с. 127, 148.

³ Вж.: Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. Гл. ред. С. А. Токарев. Москва, 1991.

⁴ Мандельштам, О. Отклик неба. Стихотворения, критическая проза. Алмата, 1989, с. 62.

⁵ Тук поетът е направил вероятно аналогия между идеята за „Бог като пастир”, пророка, като духовен водач (но така също мъдрец, гадател, астролог) и названието „Пастирът на звездните стада”, дадено на асиро-вавилонския бог Тамуз (символ на луната и растителността, която умира и възкръсва). Такова кръстосване на значения е напълно приемливо в модерните по това време теософски течения.

на Иисус, с което Той ще преобрази човечеството, макар че за това трябва да бъде готов да се жертва:

„От восъчната пита
Ще се излей обилно
Там янтарен нектар...
О, нека се наситят
Те – жадни зарад стръв ...”.

Третата реч на пророка представлява асоциация за мисията на Избрания – Жертвата; авторът използва образа на пчелата, която „незнайна умира / без горест и без стон”, изпълнявайки „жертвен дар – (...) за бъдни пчелен рой”. В тази реч пророкът възхвалява „трудовете на Избрания” за доброто и просветлението на човечеството, сравнявайки го с пчела. Речта представлява апология на пътя на твореца, на духовния водач:

„С пасхалния си звън
Събужда тя душите,
Заспали зимен сън.
В лъчите златожълти
Над чашата причастна
В олтарите звъни (...)
С прашеца тя се храни
От пролетния цвят
На брезовите пъпки
От янтарния мед.
За восъчните пити
На общи кошер носи
Тя жертвения дар –
От цветните души
Събрания нектар”.

Вариация на мотива за пчелата (меда, кошера) е образът на *мислийе-йчели*. В индуизма образът на Кришна е представян във вид на пчела, която се вие над главата на Вишну, а в „Атхарваведа” духовното познание се уподобява на производството на мед от пчелите. В стихотворението „Пчели” Емануил Попдимитров използва алегоричния образ на „пчелите в кошер”, с който пресъздава творческия процес на художника:

„О мисли, любими деца и прилежни златисти пчели,
В поляни, където танцуваше вашия рой хоровод,
Отдавна запяха бураните снежни и вихрове зли,
Къде ще сберете вий мед от цветята за восъчни сок? (...)

Вий рожби невинни, вий палави песни на пламенен дух
 (...)

 Вий слезте отново в мъничкий кошер, в мойто сърце,
 Там мед – аромат е стаила отдавна за вас любовта...
 Заспете вий тихо, додето раздигне зла Зима ръце,
 И в кораб кристален доплува в лазура с цветя
 Пролетта...”.

Метафоричният пренос, заложен в тази картина, означава пробуждането на пчелите за нова активност с настъпването на пролетта и цъфтежа на цветята; по подобен начин лирическият Аз, поетът, творецът, получава материал за своето вдъхновение от цъфтящата природа, от нейните багри и аромати, от нейното съвършенство и божествен произход. Прашецът на растенията се превръща в сладка кехлибарена течност едва след преработването му в телата на пчелите, а думите стават поезия, когато преминат през тънката „материя” на човешката любов, затаена в сърцето на поета.

Следва да отбележа следния факт: стихотворението „Пчели” е публикувано в стихосбирката „Знамена” (1922), по времето, когато Емануил Попдимитров се занимава интензивно с философията на Бергсон, тъй като готви за издаване книгата си „Естетиката на Бергсона”, излязла през 1923 г. Метафорите „кошер”, „пчелний рой”, „пчели” илюстрират основни идеи на Бергсон за космическото устройство, като тази за „организаторската работа на природата”, заета повече с обществото, отколкото с индивида⁶. Именно в значението на космическа подредба и хармония на сътворението поетът използва образността пчели–кошер и в стихотворението си „Обожествяване”: „Възпявам / вас, (...) блед месец и кошер звезди...”.

ТЕОДОР ТРАЯНОВ – СЪОРЕН КИРКЕГОР

Иван Радославов определя поезията на Теодор Траянов⁷ като религиозно-мистична, като „примитивност, съчетана с мистицизма на

⁶ Бергсон, Анри. Два источника морали и религии. Москва, 1994, с. 127, 148.

⁷ Теодор Траянов е роден 1882 г. Следва във Висшето техническо училище във Виена (1901–1908 г.). Дипломира се като архитект. Участва като доброволец в двете балкански войни през 1912–1913 г. Заема различни дипломатически длъжности в Българската легация във Виена (1914–1920 г.) и в Българското генерално консулство в Бреслау (Вроцлав, 1922 г.). През 1923 г. правителството на Александър Цанков окончателно го отзовава. Траянов се завръща в България и се отдава на литературна дейност. Членува в Македонския научен институт.

Във Виена се запознава с оригинал с трудове на немски философи като Йохан Готлиб Фихте, Георги Вилхелм Хегел, Едмунд Хусерл, Фридрих Ницше, с писатели романтици и неоромантици; приет е от виенската артистична бохема, свързва се с писатели като Райнер Мария Рилке, Артур Шницлер, Хуго фон Хого фон Хофманстал, Стефан Георге, Херман Бар и др. Включва се във виенския културен живот — негова

Датският религиозен философ Сьорен Киркегор е разграничавал три етапа на екзистенцията (естетически, етически и религиозен), които съставляват *триадата на личното преживяване*. Това са още три различни стадия, сфери на съществуване, които човек свободно избира. Преходът от един към друг етап на екзистенцията не се дължи на вътрешно обусловена необходимост, а на ситуация, която личността сама е създадала и за която най-добре е подготвена. Естетическото, етическото и религиозното не си противоречат, а се допълват и представляват проява на същността на битието¹⁰.

Естетическият стадий като най-низш се намира във физическата природа на човека. Естетическият човек е земен, устремен към здравето, богатството и властта, а любовта е най-възвишената наслада за него. *Етическото начало* се проявява в сферата на съзнанието и рефлексията и висшият акт за човека, като етическо същество, е изборът, тъй като да се избере означава да се предпочете доброто или злото и от там да се достигне до общочовешкото. Най-високото стъпало на екзистенцията според философа е *религиозното съществуване*. Естетическото и етическото са не друго, а пътища, сфери, стадии към съвършеното битие, към съществуването в религиозното.

„Триадата на личното преживяване“ на Сьорен Киркегор е проектирана в поемата „Песен на песните“ на Теодор Траянов. Трите сфери на човешкото съществуване намират израз в текста по следния начин: естетическата сфера – в темата за любовта (към Приснодевата и грехопадението в първа вигилия), етическата – в мотива за отговорността пред рода и племето (която прозвучава в трета вигилия) и религиозната – в идеята за отношението към Бога, Иисус Христос (особено в кулминационния завършек на творбата). На естетическата сфера (по Киркегор) съответства любовното преживяване на лирическият Аз в поемата, а също така и съзнанието му, че е творец. На етическата сфера съответства дългата му пред рода и избора на кое да служи – на доброто или на злото (земното), а религиозната сфера намира израз в диалозите му с Бога и в съпреживяването на *Иисусовите страдания*.

Траянов възприема и тезата на Киркегор за *абсурда* в борбата на човека за вярата, която се състои в твърдението, че единствено ако човек се откаже от разума, може да спечели Бога. В поемата след продължителна борбата на лирическият Аз с разума, накрая той достига до помирение с Бога. Съществуването на човека в абсурда на миробитието е мост към екзистенциалната философия на 20. век. Като приема философията на Киркегор, Теодор Траянов *поставя въпроса за вярата в християнския Бог сред проблемите на екзистенциалното в българската литература*.

В заключение ще подчертая, че в „Песен на песните“ Теодор Траянов се стреми да осъществи синтез на противоречиви и еkleктични теми, характерни за 20-те години на 20. век:

¹⁰ Паси, Исак. Сьорен Киркегор. С., 1998.

- екзистенциалните въпроси (полът, първородният грях, смъртта),
- участието на народа във войните и
- философско-религиозните идеи на времето (носителите на които са Ницше, Шопенхауер и Киркегор).

Концепцията му за личността на съвременника (лирическият Аз от поемата) има замисъла да представи един философско-религиозен проект за нравствено самоусъвършенстване на избраната творческа личност. Индивидуалният аспект в този проект е идеята за мисията на твореца, Новия човек, воина на духа, преминаващ в любовта от крайното (другата душа) към безкрайното (Бог), за което говори и Сьорен Киркегор. Културноисторическият аспект на този проект се изразява в осъзнаването на необходимостта от формиране на нов модел на саможертвата (различен от Пенчо-Славейковия), модел на духовно водачество в името на Божественото, в името на бъдещето на човечеството. Тези два аспекта Траянов се опитва да проектира и в цялостния дух на списание „Хиперион“, в което той е водеща фигура.

ЧАВДАР МУТАФОВ – ЕКЗИСТЕНЦИАЛИЗМЪТ

Темите, които поставя творчеството на Чавдар Мутафов¹¹ са *бийиетшо* и *нищойшо*, а тези теми са в основата на екзистенциализма, като философско светоусещане.

Романът на Мутафов „Дилетант“ (1926) проследява в сюрреалистичен план процеса на отчуждението на човека; романът е абсурден и гротесков, но не разсмива; представлява израз на отвращение и страх от съществуването. Чавдар Мутафов споделя идеите на Фридрих Ницше, Станислав Пшибишевски и Зигмунд Фройд, с интересите им към доминирането на инстинктите над разума и борбата между половете. Творческият почерк на Мутафов наподобява този на Аугуст Стриндберг и Морис Метерлинк, както и маниера на дадаизма. В разказите си („Празникът“, „Резигнации“, „Зимна любов“, „Концерт“) преплита импресията с експресията, но изработва също така поетиката на *ойредмейяванешо*¹².

¹¹ Роден през 1889 г. Завършва машинно инженерство (1908–1912 г.) и архитектура (1923–1925 г.) в Мюнхен. В периода (1925–1927 г.) е член на литературния кръг „Стрелец“. Публикува основните си произведения – „Марионетки“ (1920) и „Дилетант. Декоративен роман“ (1926) – между двете световни войни. Книгата „Марионетки“ излиза в само 21 екземпляра. Автор на художествени есета, разкази и манифести; пише и литературна критика. Негова съпруга е писателката Фани Попова-Мутафова.

¹² В Германия след Първата световна война последната е известна под названието „Neue Sachlichkeit“ – „Нова предметност“. Характеризира се с изискването да постави на мястото на загадъчното (като реакция на символизма) самия предмет – автентичен и неподправен. Американските кредити за немското стопанство (след Първата световна война) подхранват илюзиите, че проблемите на времето ще бъдат разрешени чрез техниката; така се появява култът към техниката. Американизмът навлиза в Германия с предмета, киното, джаза, спорта и музиката. Бертолд Брехт и Йоханес Бехер преминават

Книгата „Дилетант“ е проводник на философските идеи, които витаят сред представителите на немския екзистенциализъм след Първата световна война. „Дилетант“ е отпечатана през 1926 г. На първа страница започва със следната надменна забележка:

„Книгата „Дилетант“ е написана през 1920-21 г. и носи следите на езикови и стилови експерименти. Отхвърляна е досега редовно от всички издателства като невъзможна за търговия; накрай авторът е принуден да я издаде сам, за да може да я подари на своите приятели”¹³.

Тази бележка очевидно е предизвикателство към обществения вкус.

В своите анализи върху текста на „Дилетант“ литературоведът Едвин Сугарев споделя категорично:

„тази книга дори не е за четене; това не е роман, а грандиозен конгломерат от философски диалози и монолози, експресивни описания, парадокси, нонсенси, есеистични размисли, видения и т.н.”¹⁴

Изследователят намира „Дилетант“ за „безнравствена книга“, смята, че героите на Чавдар Мутафов не могат да бъдат обект на съчувствие и обич, защото не са живи същества, а единствено марионетки, манекени, пози.

„Дилетант“ не е единично явление в художествената практика въобще. През 1920 г. в сп. „Везни“ на Гео Милев излиза в превод част от романа „Бебюкен“ (пълното заглавие на романа е „Бебюкен, или дилетантите на чудото“) на немския експресионист *Карл Айнциайн*. Романът е един от крайните експерименти на немския експресионизъм. Той се отнася към т. нар. *абсолюйна проза* – т.е. „възможността от подредени думи и изречения да се създаде изкуство само по себе си”. Това е енигматично, затворено в себе си изкуство, което разчита на *сюрреална* връзка на значенията.

Трите части на „Дилетант“ доказват обречеността на всяко човешко усилие, нелепостта на човешките действия. Заявявайки интереса си към екзистенциалната проблематика, книгата отразява абсурдността на човешкото съществуване. Героите в „Дилетант“ – дилетанти и марионетки – са безплътни и деиндивидуализирани. На Дилетанта липсва каквато и да е социална определеност; той не е ситуиран на определено

през школата на „новата предметност“ и визират в творбите си фабричното производство на естетически ценности. Чавдар Мутафов един от първите в България поставя проблема за „баналното изкуство“.

¹³ Вж.: Мутафов, Чавдар. Дилетант. Декоративен роман. С., 1926

¹⁴ Вж.: Сугарев, Едвин. Самотният бунт на дилетанта. – Литературна мисъл, 1986. № 9, с. 44.

место, нито в определено време на действие; не изглежда като живо същество, а като конструкция на своя автор. Особена роля изпълнява диалогът между Дамата и Дилетанта: авторът стои ту зад единия, ту зад другия спорещ, като се интересува не от диалога, а от аргументацията на своята идея (каквито са диалозите у *Плайон*). Така излиза, че героите не са герои, а техни ангитези; романът – не е роман, а философско съчинение, реализирано с езика на съвременната проза¹⁵.

Чавдар Мутафов търси разрешение на определен философски проблем: противоречието между духа и материята. Трагизмът на Дилетанта произтича от противоречието между чудото, като Абсолют, който във въображението на модерния човек е заменил представата за Бог, и човешкия дух, скован от тленността на материята. Дилетантството е несъвършенството. Дилетантът на Чавдар Мутафов е човекът от нов тип, който иска чрез Духа да се противопостави на материята. В борбата с вещественния свят обаче той не може просто да игнорира материята, а иска да я превъзмогне чрез чудото на свободното действие; и в тази борба, той се оказва губещ¹⁶.

Материалността е брутална и измамна; тя скрива истината от очите ни (подобно *булошо на Майя*); превръща духа в пружината на марионетка (фигура, използвана от *Анри Бергсон* в студията му „Смях“). Дилетантът опитва своите възможности в природата, търси ги в себе си, в любовта. Всички тези неща се оказват химерни превъплъщения на времето и на тленното, което скована човешкия дух. Дилетантът иска да бъде освободен от всички пространствени и времеви условия. Търси Чудото – основна нишка в романа на неговия живот; търси свобода от оковите на материята – основна идея на Чавдар Мутафов. Границата на нещата е абсолютна, а Чудото се намира извън нея; то става идентично със смъртта, с нищото. Следователно Битието ни прави несвободни, а еквивалентът на свободата е нищото. *Бийтие и нищо* са основни конфликтни системи в романа „Дилетант“.

Тук е необходимо да направя уточнението, че романът на Чавдар Мутафов излиза доста по-рано от известното съчинение на *Жан Пол Сартър* „*Бийтие и нищо*“, публикувано през 1943 г. Като последовател на философията на немския екзистенциализъм, Чавдар Мутафов е по-близко до времето на *Карл Ясперс* и *Мартиин Хайдеггер* (с неговото съчинение „*Бийтие и време*“ – „*Sein und Zeit*“, 1927).

Дилетантът е интелектуалецът от 20-те години на 20. век: окончателно загубил вярата си в позитивното развитие, несигурен и разколебан, търсещ опора в имажинерното. Той е човекът, поставил под съмнение цялото развитие на цивилизацията, този, който търси грешката в самото Битие. Почти по същото време друг български творец, Атанас Далчев,

¹⁵ Вж.: Сугарев, Едвин. Самотният бунт на дилетанта. – Литературна мисъл, 1986. № 9, с. 44–58.

¹⁶ Цит. съч.

също последовател на Хайдегер, ще определи битието на интелектуалеца като „осъден на живот” в стихотворението си „Повест”:

„...и сякаш аз не съм живеел никога
и зла измислица е мойто съществуване”.

Пътят на Дилетанта е път към осъзнаването на подобен факт. Той достига до Смъртта, Небитието и Нищото, след като е изчерпал всички възможности (в т.ч. и тази на любовта), след като животът е пречупил опитите му за хармонично съществуване. От самото начало Дилетантът не е вярвал в подобни химери и във възможностите, които са му предоставени – любов, природа и пр.; те са му били необходими, за да достигне по-нататък до тяхното демаскиране. Превъзможването на действителността чрез последователна алогичност маркира зоната, в която се размиват границите между експресионизма и сюрреализма. В определени моменти, за художника не е достатъчно да покаже нещо просто в негативен план; тогава той изтръгва нещото от обичайния му план и го въвежда в един свръхреален свят, за да го превърне в парадокс и абсурд. Безсмислените откъси в „Дилетант” абсолютизират докрай волята да се отрича всичко нивелиращо, пошло в своята делничност. Отчуждението е голямата тема в творбите на Чавдар Мутафов. При това основен начин за неговото разкриване е не психологическият анализ, а отчуждаването *чрез маски*: на Дилетанта, Денди, Дамата, Господина. Драмата на Чавдар Мутафов е в това, че той не приема света такъв, какъвто е и същевременно не може да открие в него никаква перспектива. Но той е достатъчно прозорлив, за да разкрие химерата на Аза и да осъзнае човешкото съществуване като възможност за промяна на света.

Библиография:

- Бергсон, Анри. Два источника морали и религии. Москва, 1994.
 Бънков, Ангел. Бергсонизмът в България. Философията на Бергсона (1859–1941). С., 1945.
 Бънков, Ангел. Принос към историята на българската философска мисъл. С., 1943.
 Мандельштам, О. Отклик неба. Стихотворения, критическая проза. Алма-Ата, 1989.
 Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. Гл. ред. С. А. Токарев. Москва, 1991.
 Мутафов, Чавдар. Дилетант. Декоративен роман. С., 1926.
 Паси, Исак. Сьорен Киркегор. С., 1998.
 Попдимитров, Емануил. Бергсон – Философията на интуицията. – Хиперион, I, 1922, кн. 7.

Попдимитров, Емануил. Пророк. – Попдимитров, Емануил. Вселена. Десет поеми. София, 1924.

Попдимитров, Емануил. Естетиката на Бергсона. Кюстендил, 1923.

Попдимитров, Емануил. Обожествяване. – Попдимитров, Емануил. Златна жътва. София, 1928.

Попдимитров, Емануил. Пчели. – Попдимитров, Емануил. Знамена. Седма стихосбирка. София, 1922.

Попдимитров, Емануил. Що е изкуство. Из „Естетиката на Бергсона” – Хиперион, I, 1922. кн. 9–10.

Ръсел, Бърtrand. История на западната философия. С., 1998.

Стефанов, Константин. Човекът и поетът Теодор Траянов. – В: Теодор Траянов. Нови изследвания. С., 1987.

Траянов, Теодор. Песен на песните. С., 1923.

Сугарев Едвин. Българският експресионизъм. София, 1988.

Сугарев, Едвин. Самотният бунт на дилетанта. – Литературна мисъл, 1986. № 9, 44–58.

Шевалие, Ж., А. Геербрант. Речник на символите. Т. I, II. С., 1996.

Энциклопедия символизма. Москва, 1999.

